

Barcode - 99999990295333
Title - Pushti Bhakti Sudha Varsh -4 Ank -1 Thi 12
Subject - Literature
Author - Shah,Nagin Das
Language -
Pages - 341
Publication Year - 1924
Creator - Fast DLI Downloader
<https://github.com/cancerian0684/dli-downloader>
Barcode EAN.UCC-13

વર્ષ ૪ થુ] શ્રીમદ્ભગવદ્ ગીતા, ચેત્ર.

પુષ્ટિમત્તિસુધા.

ક્ર. ૧૧ શ્રીમદ્ભગવદ્ ૪૩૬ અ. ૧.]

નાયમાત્મા પ્રવચનેન લભ્યો ન મેધયા ન વહુના શ્રુતેન
યમેવૈષ વૃણુતે તેન લભ્યસ્તસ્યૈષ આત્મા વૃણુતે તત્ત્વં સ્વામ્ ॥૧॥
નાહં વેદૈર્ન તપસા ન દાનેન ન ચેજ્યયા
શક્ય એવંવિધો દ્રષ્ટું દૃષ્ટ્વાનસિ માં યથા ॥ ૨ ॥
મત્તયા ત્વનન્યયા શક્યઃ અહમેવંવિધોઽર્જુન ।
જ્ઞાતુ દ્રષ્ટું ચ તત્ત્વેન મત્તેષ્ટું ચ પરંતપ ॥ ૩ ॥

તત્રી તથા પ્રકાશક

વારીલાલ નગીનદાસ શાહ,

બી એ, એલ્ફાબેટ બી., વહીવટ, હાઇકોર્ટ.

મુંબાઈ.

મોજાવર. રા. ૨-૦-૦

૧૯૨૬ અક્ટોબર ૧, ૦-૪-૦

આવશ્યક નિવેદન.

૧. આ માસિક સ્વખર્ચી સપ્તલો પત્રવ્યવહાર પ્રકાશકને નામે કરવો.
૨. આ માસિક દરેક માસની કૃષ્ણ એકાદશીએ પ્રકટ થાય છે.
૩. આ માસિકમાં છપાવવાને આવેલા લેખો લેવા ન લેવા તેમ જ તેમાં ચોખ્ખું સુધારોવધારો કરવો પ્રકાશકની ઇચ્છાધીન છે.
૪. શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીના સિદ્ધાન્તાનુસાર જ લેખ લેવામાં આવશે.
૫. વર્ષનું નોંધાવર પ્રથમથી લેવામાં આવે છે.
૬. આ માસિકના પરિવર્તનમાં જેમના તરફથી માસિક વા પત્ર મલશે તેમને વગર નોંધાવરે આ માસિક મોકલવામાં આવશે.
૭. કોઈ પણ વ્યક્તિની ખર્ચર મગાવવી હોય તો જવાબ સાર દિક્કિટ બિડવી, તે સિવાય જવાબ આપવામાં આવશે નહિ.
૮. આ માસિકમાં જાહેર ખર્ચર છપાવવા હોય કે હેન્ડબિલ વહેંચાવવાં હોય તેમણે પ્રકાશકને લખવું અથવા મળવું.

પૃષ્ઠિભક્તિગદ્યાકાર્યાલય,
પ્રિન્સ સ્ટ્રીટ,
સુબાહ.

પ્રકાશક.

અનુક્રમણિકા.

વિષયો

લેખકો.

૧. સાદકયા...	...	...	વે. ગા. સ. ગણપતિરામ કાલીદાસ શાસ્ત્રી.
૨. પ્રાચીન કૃતિનો	..	...	" " ગ. રા. મયુગદાસ હરજીવનદાસ.
૩. વિદગાવલોગ	...	...	" " ગ. વિદગ.
૪. શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યજીનું જીવનચરિત્ર	..	...	" " મગ્નવાવ ગણપતિરામ શાસ્ત્રી
૫. વિશ્વમિ	..	...	એમ. એ. Mr. D. B. A. LL. B. High Court Placitor.
૬. સ્વામિનીપ્રાર્થનાદ્રશ્ય	...	...	વે. રા. મં. અવલરામ જૂરેજી શાસ્ત્રી.
૭. પૃષ્ઠિભક્તિ	..	...	ગ. રા. નાનભાઈ નારાયણદાસ મોળી. એમ. એ. એલ. એમ. બી
૮. વાલ્ય ભગ્ન	..	...	ગ. રા. શેઠ શાંતિચંદ મગનવાવ
૯. શીતપ્રિય	..	...	ગ. શીતપ્રિય
૧૦. આત્મોજન	...	...	પ્રકાશક
૧૧. નિર્મલ	...	...	"

॥ श्रीकृष्णाय नमः ॥

श्रीगोपेश्वरजीकृता

॥ वादकथा ॥

विशेषैः प्राकृतैः शून्यमप्राकृताविशेषवत् ।

अशेषोपानिषद्देवं परं ब्रह्म वयं स्तुमः ॥१॥

निरस्य मतमासुरं श्रुतिशतैः सुतकैरपि

स्वकीयहरिवर्त्मना निजजनोद्धृताबुन्मनाः ॥

कृपाजलाधिराज्ञया व्रजपतेरिहावातरन्स

कोपि हरिवाक्पतिः स्फुरतु मे सदा सिद्धये ॥२॥

इह खलु निखिलनिगमस्मृतिपुराणादिप्रमाणगणप्रतिपादितपरमपुरुषार्थत्व-
पुरुषोत्तमभाक्तितत्त्वप्रत्यनीकसर्वालीकवादिप्रणीतमायावादमहातमिस्रविस्मसनसहस्र-
किरणायितकरुणायितशालिश्रीवल्लभाचार्याविर्भावितराद्धांतरहस्यरूपब्रह्मरूपनिरू-
पकप्रतिभटविघटनेपटुतरश्रीमदस्मत्प्रभुचरणरचितानवद्यपद्यमालम्ब्य विरुद्धवादि-
व्युदस्तये वादकथा प्रस्तूयते,

प्राकृतधर्मानाश्रयमप्राकृतनिखिलधर्मरूपमिति ।

निगमप्रतिपाद्यं यत्तच्छुद्धं साकृति स्तौमि ॥

तत् ब्रह्म स्तौमि स्तुतिगोचरं करोमीत्यन्वयः, किंभूतं तत् ? प्राकृतधर्माणा-
मविद्याकल्पितानामनाश्रयभूतं, अप्राकृतै ब्रह्मणि प्राकृतधर्माणामभावात्, भावे
दोषः क इति चेन्न, जीवतुल्यस्यैव तत्त्वात्, 'न तत्समश्चाम्यविकश्च दृश्यत' इत्यादि-
श्रुतिभिस्तन्निषेधश्रवणात्, किंच, ते ह्यविद्याकल्पिता वाच्याः, एवं च सत्याविद्या
जीवाश्रिता तत्कल्पिता ब्रह्माश्रिता वा ? नाद्यः, असमानाश्रयधर्मकल्पने तस्याः
शक्त्यभावात् शक्तावातिमसङ्गाच्च, न द्वितीयः, परब्रह्मणि तदभावात्, 'एकस्यैव ममां-
शस्य जीवस्यैव महामते बंधोस्याविद्ययानादिर्विद्यया च तथेतर' इतिवाक्याच्च,
किंच, तस्याः सत्त्वमुतासत्त्वं तदसत्त्वं वा ? न प्रथमः, विकल्पासहत्वात्, तथाहि,
सा किं नित्या न वा ? नेतरः, अपसिद्धान्तापातात्, न प्रथमः, तथात्वे ब्रह्मणः
सकाशाद्भेद 'एकमेव' इत्यादिश्रुतिविरोधावतारात्, ततो भेदे तस्य भेदपूर्वकत्वानिय-
मेन तदभ्युपगमापत्तेः, अभावस्य प्रतियोगिप्रतिपक्ष्यायतमप्रतिपत्तिकत्वात्, नन्वप्रा-

माणिको भेदोऽप्युपगतो वाच्यतया न दोषमावहतीति चेन्न, तस्याप्यप्रामाणिकत्वेन वैपरीत्यमेव किं न स्यात् ? श्रुतिरेव तयोरभेदे मानमिति चेन्न, तथाभूतश्रुतेरनुपलम्भात्, अभेदोपि किमेकत्वमुत भेदाभावः ? प्रथमोपि सङ्ख्या वा धर्मान्तरो वा ? नोभौ, तत्रापि भेदाभेदविकल्पेनात्माश्रयानवस्थाद्यापातात्, अत एव नेतरोपि, न द्वितीयः, असतः कारणत्वनिराकरणेन ततो ब्रह्मधर्मानुत्पत्तिप्रसङ्गात्, नन्वस्तु तर्हि सदसद्विभक्षणत्वपक्षस्तृतीयः पूर्वयोर्दोषादिति चेन्न, तस्यास्तथाभावे मानाभावात्, सत्त्वासत्त्वव्यतिरिक्तस्यास्य व्यावृत्तेश्च, 'परस्परविरोधे हि न प्रकाशान्तरस्थिति'रितिन्यायात्, अपि च सानादिरुत सादिरभिधीयते ? नाद्यः, अनादित्वकल्पने मानाभावात्, नापरः, सादित्वस्य त्वन्मतेनङ्गीकारात्, नन्वेवं प्रपञ्चानुदयप्रसङ्गोऽविद्याकारणाभावादिति चेन्न, ब्रह्मण एव तदुत्पत्तेरुपपत्तेरिति चेन्न, कार्यकारणयोरैकजात्यभङ्गप्रसङ्गात्, प्रपञ्चरूपकार्यस्य तुच्छत्वेन तथाविधकारणावश्यम्भावात्, तथा च सिद्धान्तः कारणतयाऽविद्येति चेन्नैवं, जगतो भगवत्कार्यत्वाभ्युपगमात्, न च कार्यकारणयोरैकजात्याभावः, कार्यस्याक्षरात्मकत्वेनैकजातीयत्वाविरोधात्, कार्यकारणात्मता च 'सर्वं खल्विदं ब्रह्म' 'स हैतावानास' 'एतदात्म्यमिदं सर्वं' 'तत्सत्यं' 'पुरुष एवेदं सर्वं यद्भूतं यच्च भव्यं' 'यादिदं किंच तत्सत्यमित्याचक्षते' 'स आत्मानं स्वयमकुरुत' 'स वै सर्वमिदं जगत्' इत्यादिश्रुतिसहस्रसिद्धेत्यन्यत्र विस्तरः, वर्णितं चैतच्छ्रीमदाचार्यचरणैः, 'तदेवैतत्प्रकारेण भवतीति-श्रुतेर्भूत'मिति, किञ्च, प्रपञ्चब्रह्मणोरभेदं मनसि कृत्वैव 'तदनन्यत्वमारम्भणं शब्दादिभ्य' इति व्यासचरणाः सूत्रयाञ्चक्रुः, अत एव 'स राष्ट्रमभव' इत्यादिवैदिकप्रयोगाः सन्दृश्यन्ते, एतेन श्रुतितत्त्वसूत्रादिप्रमाणसहस्रमथनाकलयमाना जगदन्तर्गतभगवन्मूर्तिभजनाद्यसहमाना जगदसत्यमिति कथयमानाः प्रच्छन्ननास्तिका निरस्ता वेदितव्याः, नन्वेवंसत्यविद्यैव किं नाङ्गीक्रियते ? न, अनाद्यनिर्वचनीयतदनङ्गीकरणोपि भगवच्छ्रुत्यात्मकतदुररीकरणात्, न च तस्यास्तथात्वे मानाभावः, 'श्रिया पुष्ट्ये'तिवाक्यस्यैव प्रमाणत्वात्, न च भेदाभेदसत्त्वासत्त्वादिविकल्पावतारः, शक्तिशक्तिमदाभिन्नभिन्नत्वयोः प्रमाणसिद्धत्वात्, अतः सिद्धं प्राकृतधर्मानाश्रयत्वं ब्रह्मणः, तथाचोक्तं 'अज्ञत्वं पारवश्यं च विधिभेदादिकं तथा तथा प्राकृतदेहत्वं देहत्यागादिकं तथा असुराणां विमोहाय दोषा विष्णोर्न हि कचि'दिति ।

नन्वेवं प्राकृताप्राकृतधर्माभावेन निर्धर्मके भजनाभाव इत्येवमाशङ्क्य समाधानमाहुः, अप्राकृताः प्रकृतिसम्बन्धशून्या आनन्दरूपाः धर्माः करचर-

णादयो रूपभूता यस्येति, ननु धर्माणां स्वरूपात्मकत्वमसम्भावे, विकल्पाम-
 हत्वात्, तथाहि, ब्रह्मधर्मास्ततो भिन्ना न वा ? नाद्यः, नित्यत्वेनाद्वैतश्रु-
 तिव्याकोपात्, किञ्च ब्रह्मणा संप्रदायं धर्माणां यो भेदः स किं तत्स्वरूपं आहोस्वि-
 दन्योन्याभाव उत वैधर्म्यमितरद्वा ? आद्योपि किमध्यक्षगम्यः प्रमाणान्तरणम्यो वा ?
 नाद्यः, प्रत्यक्षेण धर्मभेदग्रहे धर्मिणः प्रतियोगित्वेन धर्मान्तर्निवेशनेऽभेदावगाहनेन
 वैपरीत्यापत्तेः अनुयोगिनि प्रतियोग्यनिवेशने च स्वरूपभेदत्वस्य परिभाषितत्व-
 प्रसक्तेः, नित्यप्रतियोग्युपश्लिष्टस्यैव तस्य प्रमाणसिद्धत्वेन निष्प्रतियोगिके प्रमा-
 णानाविर्भावात्, अथ प्रतियोगिभूतब्रह्मनिरूपणीयं धर्माणां स्वरूपं भेद इत्युक्तौ
 नोक्तदोष इति चेन्न, विकल्पासहत्वात्, तथाहि, धर्मान्प्रति प्रतियोगित्वं ब्रह्मणः
 कश्चिद्धर्मो वा स्वरूपं वा ? नान्यः, तावतोर्थस्य ब्रह्मस्वरूपतया धर्माणां ब्रह्म-
 णश्चाभेदपर्यवसानमसङ्गात्, नापि प्रथमः, धर्मान्प्रति प्रतियोगित्वं यत्तस्य ब्रह्मधर्म-
 त्वेन तस्मिन् तत्प्रवेशादैक्यापत्तेः, किञ्च, धर्मस्य धर्मिसम्बन्धावश्यकत्वेन परम्परा-
 यामनवस्थितेस्तदसत्त्वेऽत्यापत्तेरप्यन्ततः स्वभावसम्बन्धस्वीकार्यतया धर्मधर्मिणोः
 परस्परस्वभाव प्रवेशेनाभेदस्यानिरस्यत्वात्, न द्वितीयः, अन्योन्याभावो यतोभिधे-
 यस्तस्योक्तरीत्या तत्स्वरूपान्तःपातात्, किञ्च, ब्रह्मधर्मान्योन्याभावस्य तत्तादा-
 त्म्यप्रतियोगिकत्वेन तत्प्रसिद्धावत्यन्तासत्प्रतियोगित्वदोषात्, तत्सिद्धौ च भेदा-
 शक्यत्वमसङ्गात्, नचात्यन्तासत्प्रतियोगिता न दोष इति वाच्यं, शशविपाणाद्य-
 भावस्यापि सुग्रहत्वापत्तेः, नापि तृतीयः, वैधर्म्यपक्षे क्वचित्छङ्खलादिश्रान्त्यनव-
 स्थित्यतनुभूत्यादीनामनुत्तरणीयत्वात्, तस्मिंस्तद्वनङ्गीकारे भेदस्यात्माश्रयत्वापत्तेश्च,
 नापि चतुर्थः, तस्यादर्शनात्, न द्वितीयः, धर्मत्वव्याघातात्, अभेदः किं भेदाभावात्
 उत्तैकत्वमित्याद्युक्तविकल्पदोषव्याकुलत्वाच्च, अभेदे आधाराधेयभावानुपपत्तिरिति
 तु चिन्त्यं, घटाभावे घटाभाव इत्यत्रैव तदुपपत्तेः, एवं च सति धर्माणामेकाविज्ञानेन
 सर्वविज्ञानोपपत्तये प्रपञ्चतुल्ययोगक्षेमतया निर्धर्मकमेव ब्रह्म प्रतिपत्तव्यमिति चेदुच्यते
 सवित्रालोकस्य तदाश्रयधर्मत्वेऽपि तद्रूपत्ववद्धर्माणां तदाश्रयत्वेऽपि तदात्मकत्वो-
 पपत्तेः, न च भेदपक्षोपाशङ्कावतारः, अद्वैतागमैरेव भेदस्य क्षारीकृतत्वात्, न चा-
 भेदकल्पोक्तविकल्पादिदोषः, तादात्म्यस्य प्रमाणसिद्धत्वात्, ननु तस्यापि धर्मा-
 न्तराकाङ्क्षा अनवस्थागौरवं च स्यादिति चेन्न, धर्मान्तरस्य प्रमाणेन सिद्धावन-
 वस्थितेरदूषणत्वात्, असिद्धावाश्रयासिद्धेरापादनासम्भवात्, गौरवाभावाच्च, नन्वे-
 वमाश्रयाश्रयिभावानुपपत्तिरिति चेन्न, दत्तोत्तरत्वात्, न च सूर्यजन्यमालोकान्तरमेव

तन्न तद्रूपमितिवाच्यं, भेदकल्पने मानाभावाद्गौरवाच्च, तरणितेजसो भागवतत्वेन नित्यत्वाच्च, 'यदादित्यगतं तेज' इतिवाक्यात्, अत एवैतदन्तर्निधाय 'प्रकाशाश्रयवद्वा तेजस्त्वा'दितिसूत्रितं सूत्रकारैः, तस्माद्ब्रह्मधर्मास्तद्भिन्ना अभिन्नाश्चाभ्युपेयाः, 'परा-स्य शक्ति'रित्यादिभेदश्रुते 'रेकमेवे'त्याद्यभेदश्रुतेश्च, तथा चोभयविधश्रुतिबलेन तादृ-शमेव तद्वस्तुत्पत्तिसिद्धसुररीकरणीयमिति न पूर्वोक्तदूषणगणावकाशः, अत एव श्रीवल्लभाचार्यचरणैर्य आत्मनो दृश्यगुणेषु सन्निति व्यवस्यते स्वव्यतिरेकतोऽबुधः विनानुवादं न च तन्मनीषितं सम्यग्यतस्त्यक्तमुपाददत्पुमानि'त्यत्रात्मनो भगवतो दृश्येषु गुणेषु केशलोमनखरूपस्पर्शादिष्वेको गुणः स्वस्मात्सच्चिदानन्दात्मकभगव-त्स्वरूपाव्यतिरेकतः, ह्यबलोपे पञ्चमी, तथा च व्यतिरेकं प्राप्यैव सन्, अन्यथैकरसे ब्रह्मणि विविधरूपभानं न स्यादिति यो व्यवस्यते सोऽबुधः, धर्मिग्राहकमानेन शु-द्धस्यैव ब्रह्मणस्तथैवासिद्धेः, एतदेवाह विना इति, वस्तुन एव तथात्वादाकारदर्शना-नन्तरं यो भक्तकृतः 'कराम्बुज'मित्यादिरूपो वादः सोऽनुवादस्तं विना तत्कराम्बुजा-दिकं स्वरूपव्यतिरिक्तत्वेन मनीषिते मनसा सत्त्वेनाकालितं न भवति, ननु प्राकृते-ष्वपि भगवत्सम्बन्धात्सत्त्वोत्पत्त्या तथा प्रतीतौ न दोष इत्यत आह सम्यगिति, स यथा सैन्धवधनोऽनन्तरोवाहः कृत्स्नो रसघन एवायं अरे अयमात्मानन्तरो-वाहः कृत्स्नः मज्ञानघनः असंगो ह्ययं पुरुषः 'अथात आदेशो नेतिनेती'त्यादि-श्रुतिविचारदशायां त्यक्तप्राकृतधर्ममुपाददद्भवतीत्यर्थः, तैः सह सम्बन्धे सति हि तेषु सत्त्वोत्पत्तिसम्भावनाप्रस्यैवासम्भवात्तदसम्भव इति भाव इत्येवं व्याचक्षाणै-रयमेवार्थः समर्थितः, अतः सिद्धमप्राकृतधर्मरूपत्वं ब्रह्मणः ।

ननु तथाप्यश्रौतमेतद्भविष्यतीत्याशङ्क्य परिहारमाहुः इतिनिगमप्रतिपाद्य-मिति, इति अनेनोक्तेन प्रकारेण निगमैः वेदैः प्रतिपाद्यं निरूपणीयमित्यर्थः, निगमस्तु 'पराञ्चि खानि व्यतणत्स्वयंभूः 'अदृश्यमग्राह्यं' 'न तत्र सूर्यो भाति' 'अपाणिपादो जवनो गृहीता पश्यत्यचक्षुः स शृणोत्यकर्णः 'स होवाचैतद्वै तदक्षरं' गार्गि ब्राह्मणा अभिवदन्त्यस्थूलमनण्वहस्व'मित्यादि 'दिव्यो ह्यमूर्तः' पुरुषः स ब्रह्माभ्यन्तरो ह्यजः अप्राणो ह्यमनाः शुभ्रः असङ्गो ह्ययं पुरुषः निष्कलं निष्क्रियं शान्तं निरवयं निरञ्जनं यतो वाचो निवर्तन्ते अप्राप्य मनसा सह कश्चिद्धीरः प्रत्यगा-त्मानमैक्षत् 'स ईक्षाञ्चक्रे' 'यतो वा इमानि भूतानि जायन्ते येन जातानि जीवन्ति यत्प्रयंत्यभिसंविशन्ति' 'विश्वतश्चक्षुरुत विश्वतोमुखो विश्वतो बाहुरुत विश्वतस्पात् सम्बाहुभ्यां धमति संपतन्नैर्द्यावाभूमी जनयन्देव एकः सर्वकामः सर्वरसः 'यः सर्वज्ञः

सर्वशक्तिः परास्य शक्तिर्विविधैव श्रूयते स्वाभाविकीज्ञान बलक्रिया च 'मनसैवानुद्रष्टव्य-
मित्यादिराकलनीयः तथाच सति नोक्तदोष इति भावः, नन्वेवं धर्मप्रतिपादकतत्त्व-
तितीनिषेधकश्रुतीनां परस्परविरोधो दुष्परिहर इति चेन्मैवं, ब्रह्मणि विशेषाणां विधि-
निषेधयोः प्रमाणसिद्धत्वस्य साधितत्वेन विरोधाभावात्, नचानेकागमैकवाक्यतया
सविशेषश्रुतेरप्रमाणत्वमिति वाच्यं, अवेदवाहेन वेदप्रामाण्यस्य त्यक्तुमशक्यत्वात्,
विरोधपरिहाग्न्यान्यथासिद्धेऽपि, अपि च, श्रुतित्वाविशेषादन्यत्रापि तथात्वस्यावज-
नीयापातात्, किञ्च, विशेषाः किं कल्पिता न वा ? नाद्यः, कल्पितत्वासम्भवस्य प्रद-
र्शितत्वात्, तत्त्वेतदापादकवेदविप्रलम्भकत्वप्रसङ्गाच्च, नेतरः, ईशधर्माणामजन्यत्वस्य
शरणीकरणीयत्वात्, अन्यच्च कश्चन विरोधो मिधीयते धर्मविधिनिषेधयोः सहान-
वस्थानमिति चेन्न, आधारभेदेन विरुद्धयोरपि सहावस्थानदर्शनात्, आधाराभेदोपि
वक्तव्य इति चेत्, चार्तमेतत्, अव्याप्यवृत्तितावादिमते संयोगादौ तथाप्यनुपपत्तेः,
देशाभेदेऽपि प्रकारभेदेन विरोधस्वीकारात्, नन्वव्याप्यवृत्तितानभ्युपगन्तुमते देशा-
भेदेन सहानवस्थानं तदभ्युपगन्तुमते प्रकाराभेदेन तद्विरोध इति चेन्न, तत्किं
तद्द्वयावस्थानसाहित्यप्रतिक्षेपो वा तद्द्वयानवस्थानप्रतिक्षेपसाहित्यं वा ? न प्रथमः
तदुभयावस्थितिसाहित्यस्य प्रमित्यविषयतया प्रसिद्धप्रमितियौगिकत्वापातात्, न
चेष्टापत्तिः, शशशृङ्गे प्रतिषेधेऽपि शशे शृङ्गप्रतिषेधात्मतोपगमेन प्रसिद्धप्रतियोगि-
कत्वक्रोडीकरणात्, नान्यः, तद्द्वयावस्थानसाहित्यसद्भावस्यैवोपपत्तेः, तद्द्वया-
भावयोस्तद्द्वयात्मकभ्रौव्यात्, अन्यथानवस्थाया दुर्निवारत्वात्, अस्तु वा यः
कश्चिद्विरोधः, तथापि नेहासौ, प्राकृतप्रतिषेधाप्राकृतविधानाभ्यां तदयोगात्,
तत्सत्त्वेऽपि ब्रह्मणि विरुद्धसर्वधर्माश्रयत्वस्याश्रयणीयतया तस्यादोषत्वात्, नचात्र मा-
नाभावः, श्रुतिस्मृत्याद्यनेकतत्सत्त्वात्, तथाहि, 'आत्मा चारे श्रोतव्यो मन्तव्यः'
'यतो वाचो निवर्त्तन्ते' 'तदेजति तन्नैजति' अपाणिपादो जवनो ग्रहीता
पश्यत्यचक्षुः स शृणोत्यकर्णः' सर्वतः पाणिपादान्तं 'अणोरणीयान्महतो महीयान्
समो मशकेन समो नागेन' 'अस्थूलमहस्वमनण्वि त्यादि, अतः सुष्टुक्तमिति निगम-
प्रतिपाद्यमिति ।

नन्वेवं सत्यन्यत्र विकारित्वदर्शनेनात्रापि तथात्वं स्यादित्याशङ्कयामाहुः
शुद्धमिति अविकृतमित्यर्थः, सच्चिदानन्दरूपे ब्रह्मणि विकाराणामभावात् 'सत्यं
'विज्ञानमानन्दं ब्रह्मे'ति श्रुतेः ।

तदेतत्सकलमन्तर्निधाय निष्कलितमाहुः साकृतीनि, साकारमित्यर्थः, नन्वा-

काराणां प्राकृतत्वादतथाभूते तस्मिन्ननवकाशात्तदलौकिकत्वोक्तौ मानाभावात्,
 गौरवात्, निराकारश्रुतिव्याकोपादुपासनार्थायाः साकारश्रुतेरौपाधिकतत्परत्वात्त-
 दानन्त्येनाद्वैतभङ्गात्सविशेषस्य साविद्याद्यालोकभास्यत्वव्यवहार्यत्वचाक्षुषत्वक्रि-
 यामयत्वादिनाऽब्रह्मतापातात्, तस्य चागमसूत्राद्यसम्मतत्वादिदमनुपपन्नमिति चेन्न,
 आकाराणामलौकिकत्वात्, न च प्रमाणाभावः शङ्क्यः, 'विश्वतश्चक्षुरुत विश्वतोमुखो
 विश्वतोबाहुस्तः विश्वतस्पात् 'सत्यं विज्ञानमानन्दं ब्रह्म' 'सर्वतः पाणिपादान्तं
 सर्वतोक्षिशिरोमुखं' 'आनन्दमात्रकरपादमुखोदरादिः' 'आनन्दमयोभ्यासा'दित्यादि-
 सहस्रप्रमाणसद्भावात्, प्रमाणवलात्तस्य तस्यातथात्वाच्च, निराकारश्रुतेरालौकिकत्व-
 दभाववत्ताप्युपपादनपरत्वेनाप्युपपत्तेरविरोधात्, अन्यथा साकारश्रुतेः का गतिरायुष्म
 नाध्यवसिता ? यतस्ताद्वैरोधो न स्यात्, नाप्यन्यतरबाधो युक्तः, विनिगमनाविरहेण
 तत्र तस्य दुर्वचत्वात्, न चाद्वैतानुरोधेन सविशेषश्रुतिबाधः साधुरिति वाच्यं, अवा-
 येन गतौ सत्या बाधस्यान्याय्यत्वात्, अन्यथा सर्वाशेन वेदप्रमाण्यमपेयात्, अथा-
 कारप्रतिपादिकाः श्रुतयस्तुरीयानिर्विशेषतदवगतये अविद्याकल्पिताकारवादिन्य उ-
 पासनार्थं चेति गतौ नोक्तदोषावतार इति चेत्, अत्राहुः, निर्विशेषं स्वतो दुरवगम-
 मिति सविशेषस्य भावनासुकरत्वेन तस्मिंश्चित्तनिश्चलत्वे ततस्तत्प्रतिपत्तिरिति हि त-
 वाभिप्रायः, सचायुक्तः, अन्योन्याश्रयात्, तथाहि, निर्विशेषतत्सिद्धौ सविशेषश्रुते-
 स्तदर्थमवास्तवतत्परत्वसिद्धिस्तस्यां च सत्यां सेति, न च श्रुतिवलात्तस्मिद्धिरिति-
 वाच्यं, तस्यान्यत्रापि समानत्वात्, नन्वेवं निराकारव्यवहारस्योच्छेदः स्यादिति चेन्न,
 कृतिपयविशेषप्रतिषेधेन तदनुच्छेदस्य सम्भवात्, ननु निषेधार्थं विशेषानुवादो वेदेषु
 निषेधस्य निषेध्यप्रतिपत्त्यधीनप्रतिपत्तिकत्वादित्यप्रत्यूहमाविशेषतात्सिद्धिरिति चेन्मैवं,
 विकल्पासहत्वात्, तथाहि, अनुवादः किं श्रुतिसिद्धानामुत लोकसिद्धानां ? न प्रथमः,
 तेषां निषेधानर्हत्वेनास्य नैरर्थक्यप्रसङ्गात्, अन्यथा सत्यत्वादयोपि ब्रह्मणि न सां-
 ख्येयुः, तेषां तादात्म्यान्न कोपि दाप इति चेत्, इतरेषामपि तथात्वादेव न दोषलेशो-
 पीति परिभावय, न द्वितीयः, विकल्पानुपपत्तेः, तथाहि, लोकसिद्ध्यावद्धर्मानुवादो
 यत्किञ्चिद्धर्मानुवादो वा ? नायः, इष्टापादनात्, लोकप्रसिद्धानां दुःखित्वानी-
 शत्वादीनां अनुवादपूर्वकानिषेधसम्भवेप्यतथाभूतानां सर्वेश्वरत्वानन्दमयत्वादीनां
 तदयोगात्, अत एव च न द्वितीयः, यदप्यात्मोपासनाकथनात्तदर्थश्रुतिषु तदा-
 कारकथनमन्यथातदनुपपत्तेरिति परमार्थतस्तथात्वमिति मतं तदपि, आकाराणां
 पारमार्थिकत्वात्, अन्यथा तदुपासनायाः फलजनकत्वापत्तेः, ७ यथापपत्तेर्निदि-

तत्वाच्च, 'योन्यथा सन्तमात्मानमन्यथा प्रतिपद्यते किं तेन न कृतं पापं चौरिणात्मा-
 पहारिणे'त्यादिवाक्यात्, उपास्यावास्तवत्वे समस्तोपास्तित्वचसामग्रामाण्यप्रसक्तेश्च,
 यस्तु कश्चिदवास्तवब्रह्मतत्त्वोपास्तेः फलास्तित्वं मण्यादिप्रभामण्डलतद्बुद्धिरूपसंवा-
 दिभ्रमदृष्टान्तेनाचष्टे, तदसत्, दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकयोर्वैषम्यस्य स्पष्टतरत्वात्, दृष्टान्ते
 भ्रमादर्थक्रियासम्भवेऽपि दार्ष्टान्तिके श्रुतिपुराणवाक्यसन्दर्भरूपास्यत्वप्रामित्तया
 तदसम्भवात्, एतेन दारुशिलादिषु देवताभ्रमेण भजनात्फलं न भवेदित्यापि निरा-
 राकृतं, तत्रापि सत्यभगवत्स्वरूपोपासकानामेव फलदर्शनात्, निजविषये प्रमाया
 विपरीतबुद्धिबाधकत्वेन दारुशिलादिप्रामितिदशायां देवतात्वभ्रमस्य नाशितुमश-
 क्यत्वात्, नन्वेमुपासनानां नानाविधफलश्रवणेन ब्रह्मणोनन्तरूपताभ्युपगताव-
 द्वैतभङ्गो गौरवं च प्रसज्येतेति चेन्न, एकस्यैव भगवतो यदृच्छया कार्यार्थमाविर्भा-
 विताविभिन्नानेकमूर्तित्वस्य प्रमाणप्रतिपन्नत्वेन तदनवकाशत्वात्, 'अतः परं नान्य-
 दणीयसं हि परात्परं यन्महतो महान्तं यदेकमव्यक्तमनन्तरूपं विश्वं पुराणं तमसः
 परस्ता'दिति श्रुतेः, तदेतदभाणि श्रीबल्लभाचार्यचरणैस्तत्त्वदीपनिबन्धे 'अनन्तमूर्तिं
 तद्ब्रह्म ह्यविभक्तं विभक्तिम'दिति, एतेन तदानन्त्येनाद्वैतभङ्गइति निराकृतं, यदपि
 सावित्राद्यालोकभाष्यत्वादिना सविशेषत्वेऽब्रह्मत्वापात इति आशङ्कितं, तन्मन्द-
 सावित्राद्यालोकस्य भागवतत्वेन स्वेनावमतेन स्याववमानाविरोधात्, 'यदादित्यगतं
 तेजो जगद्भासयतेखिलं यच्चन्द्रमसि यच्चाग्नौ तत्तेजो विद्धि मामक'मिति गीतावाक्यात्,
 सर्वव्यवहाराविषयत्वस्यापि भगवत्कृतस्याभ्युपेतव्यत्वात्, 'तं त्वौपनिषदं पुरुषं
 पृच्छामीत्या'दिश्रुतेः, 'प्रकाशवच्चावैयर्थ्यात्' इति सूत्राच्च, व्यवहाराविषयता श्रुतेर्जीव-
 सामर्थ्येन तथात्वे तात्पर्यस्य वर्णनीयत्वाच्च, चाक्षुषत्वस्य च श्रुतिस्मृतिसूत्रपुराणासि-
 द्धस्य प्रतिपेक्षुमशक्यत्वात्, तथाहि 'कश्चिद्धीरः मृत्यगात्मानमैक्षदावृत्तचक्षुरमृतत्व-
 मिच्छन् ज्ञानप्रसादेन विशुद्धसत्त्वस्ततस्तु तं पश्यते निष्कलं ध्यायमानः' 'भक्त्या
 त्वनन्यया शक्य अहमेवविधोजुन ज्ञातुं दृष्ट च तत्त्वेन प्रवेष्टुं च परन्तप' अपिसंरा-
 धने प्रत्यक्षानमानाभ्यां' शृण्वन्ति गायन्ति गृणन्त्यभीक्ष्णशः स्मरन्ति नन्दन्ति तवेहितं
 जनाः त एव पश्यन्त्यचिरेण तावकं भवप्रवाहोपरमं पदाम्बुज'मित्यादि, नन्वेतेषां
 दृश्यत्वादिविधायकवाक्यानां 'पराञ्चि खानि' 'अदृश्यमग्राह्यं' 'न चक्षुषा ग्रह्यते नापि
 वाचा न तत्र सूर्यो भाती'त्यादितन्निषेधकवाक्यैः समं विरोधादेकान्ततः कथमित्थं
 निर्णय इति चेन्नैवं, भगवत्सामर्थ्यजीवेन्द्रियसामर्थ्याभ्यां तादृश्यत्वादृशत्वयोः
 सम्भवेन वाक्यानां मिथोविरोधाभावात्, अतएव गीतायां 'मया प्रसन्नेन तवार्जुनेदं

रूपं परं दर्शितमात्मयोगात् दिव्यं ददामि ते चक्षुः पश्य मे योगमैश्वर'मित्यादिना
 स्वसामर्थ्यादिनैव स्वदृश्यत्वमर्जुनं प्रति भगवानभिदधे एवं क्रियादिमत्त्वमपि, 'परास्य
 शक्तिर्द्विविधैव श्रूयते स्वाभाविकज्ञानबलक्रिया चे'त्यादिश्रुत्यनुरोधोद्धारणीयं,
 एतेनागमसूत्राद्यसम्मतत्वं व्युदस्तं वेदितव्यं, अत एव सकलमहर्षिमण्डलोशिरोम-
 ण्डनायमानैर्व्यासचरणैः 'प्रकृतैतावत्त्वं हे प्रातिपति ततो ब्रवीति च भूयः' आनन्द-
 मयोभ्यासात्' 'आह च तन्मात्र'मित्यादिसूत्रैरानन्दाकारत्वमेव ब्रह्मणो निरणायि,
 अतः सिद्धं साकृतित्वं ब्रह्मणः, एतेनोदीरितश्रुतिस्मृतिसूत्रपुराणमर्मानभिज्ञा
 निर्धर्मरुद्रह्यवादिनो भगवदादिष्टखण्डपरशुप्रमुखोपदिष्टपापण्डपद्धतिश्रद्धालवो नभी-
 ष्टभक्तिवर्त्मद्वेष्टारः शिष्टैः प्रत्याद्वेष्टव्याः, तस्मात्प्राकृतधर्मानधिकरणमनन्ताप्राकृतधर्म-
 निरूपिताधेयतानिरूपिताधारताशालिसामानाधिकरण्यानाधिकरणसकलधर्माधिकरणं
 सर्वभवनसमर्थं न्यायोपवृद्धितनिखिलवेदवेदान्तवैद्यं साचिदानन्दाकारं तत्परब्रह्म
 पुरुषोत्तमाख्यं परमकाष्ठापन्नं स्तौमीतिपर्यवसितः श्लोकार्थो हृदयालुभिरार्यगृह्यः
 परिभावनीय इत्यलमतिपल्लवितेन ॥

तातस्य नत्वा चरणाम्बुजं श्रीकल्याणरायस्य कपांबुराशेः ।

ब्रह्मस्वरूपे स्वमतानुरूपां गापश्वरा वादकयामकापति ॥ १ ॥

एतां समेतां सत्तर्कैः स्वसिद्धान्तानुसारिणीम् ।

कृष्णान्तःकरणाः संतो मीमासन्तां मुहुर्मुहुः ॥ २ ॥

॥ इति श्रीगोपेश्वरविरचिता वादकथा संपूर्णा ॥

निकुंजके पट.

आज अति शोभित हैं नंदलाल ।

श्वेत परदनी चंदन चर्चित उर शोभित वनमाल ॥ १ ॥

ठाडे कमल फीरावत आपन मोही रही मजवाल ।

सूरदास प्रभु सदा वीराजो गोवरधनधरलाल ॥ २ ॥

भाईरी देखे हे गिरिधरण ।

सासोकी कटि वन्योहैं पीछो राधाजुके सरन ॥ १ ॥

अंग अंग वरगजा लाये स्वेतपागसीर ढरकन ।

सूरदास प्रभु कहाँलो वरनु श्रीवैकुंठ नीज करन ॥ २ ॥

लाल सुभ निंद बोलुर गई आज ।

काहु काहा निश बहु सुख पाई सबइ भयो समाज ॥ १ ॥

कुंजसदनमें क्रीडा कीनी चंदन चर्चित साज ।

मागो मो उर भाल मरगजी उरझी तुम तन काज ॥ २ ॥

ओर विवस्ता कहा कदा वरनों आवत मोहे लाज ।

सूरदास प्रभु क्यों न कडे हे अधरन भवर समाज ॥ ३ ॥

ग्यालन भूलीसी काहां डोलत ।

बांह पकर बूझत हों तोकुं तू यहां कांहा डोलत ॥ १ ॥

जानत हो नवधन मदमाती-तु जाय कोनही खोलत ।

चतुर्भुजप्रभु गिरधरके रसमें प्रेम पगोसी बोलत ॥ २ ॥

बिधाता पको विधि न बच्यो ।

सबहीनको समसार राधिका चित दे ह्योई पच्यो ॥ १ ॥

कमल मीन बंधुक शुक पीक सबको सचले सज्यो ।

कृष्णदास प्रभु गिरधर आगे देजु भेट नच्यो ॥ २ ॥

॥ વિહંગાવલોકઃ ॥

શ્રીવક્ષભાષ્ઠ ૪૩૧ પહેલાં જે ત્રણ સાંપ્રદાયિક માસિક પ્રગટ થતા હતા તે વિગે નન્દકારની તૃતીય વૈષ્ણવપરિપદ પ્રસંગે ગ. બ. લલ્લુભાષ્ઠએ વાંચેલા રિપોર્ટમાં^૧ જણાવ્યું હતું કે “ વૈષ્ણવો તરફથી જે ત્રણ માસિકા બહાર પડે છે પણ તે બહાર પાડનારને આચાર્ય-શ્રીના ત્રયોની સંપૂર્ણ માહિતી હોય એમ જે જે માસિક અમારા જોવામાં આવ્યા તે ઉપ-રથી જણાતું નથી. આચાર્યશ્રીના લેખોને આધારે વિષયો લખાતા હોય તો દરેક વિષય ઉપર આચાર્યશ્રીનો શો અભિપ્રાય છે તે જણાવવામાં આવે ” વૈષ્ણવ, વૈષ્ણવધર્મપ્રકાશ અને વૈષ્ણવ-માર્તંડ એ ત્રણ માસિક વિગે આ પ્રકારે અસન્તોષ પ્રકટ કરીને તે જ સંદેશુએ તે પ્રસંગે બહુર કહ્યું હતું કે “ મિ. વાડીલાલ સાથેના પત્રવ્યવહાર ઉપરથી માલમ પડે છે એમણે પુષ્ટિભક્તિસુધા નામનું માસિક આવા પ્રકારના ધોરણ ઉપર આધાર રાખીને કાઢવાનો વિચાર કર્યો છે. “ દ્વિતીય વર્ષની પરિપદની કાર્યસાધક સભાએ શ્રીમદ્વૈષ્ણવપરિપદ તરફથી એક માસિક કાઢવાનો ઠરાવ કર્યો હતો તે વિગે ગ. પારેખે ઉદ્ગાર કાઢ્યા હતા કે “ તે દગવ સારા ભાગ્યે પાર પડ્યો છે, અને થોડા દિવસમાં એકને બદલે બે માસિક આપણા હાથમાં આવશે પુષ્ટિભક્તિસુધા નામનું માસિક મિ વાડીલાલ નગીનદાસ ગાહ બી. એ. એલ્. એલ્ બી. ઇપાવરો, અને શ્રીમુખોધિનીજી નામનું માસિક રા. રા મગનલાલ ગણુ-પતરામ શાસ્ત્રી એમ. એ. ઇપાવરો ” રા બ. લલ્લુભાષ્ઠનું આ સર્વ કથન અતીવ વિચાર-પ્રચુર છે. શ્રીવક્ષભાષ્ઠ ૪૩૧ માં શ્રીમુખોધિનીજી અને પુષ્ટિભક્તિસુધાના પ્રાદુર્ભાવ પછી તન્ત જ વૈષ્ણવ અને વૈષ્ણવધર્મમાર્તંડ એ ઉભયે માસિક સ્વત જ બન્ધ પડી ગયા. હાલ માત્ર વૈષ્ણવધર્મપ્રકાશ નામનું માસિક યથાતથા ચાલે છે. જે બે માસિક બન્ધ પડી ગયા તેને સ્થાને બે ત્રણ માસ થયાં ‘ શુદ્ધાદૈત્તસિદ્ધાંત અને પુષ્ટિમાર્ગ ’ નામનું માસિક સિનોરવાલા મગનલાલ જગન્નાથ શાસ્ત્રી તરફથી પ્રકટ થાય છે, તેને પણ ગ. બ. લલ્લુભાષ્ઠનું કથન પૂર્ણાંગે જ લાગુ પડે છે. શ્રીમુખોધિનીજી નામના માસિકમાં શાસ્ત્રીજીનો હાથ માત્ર આગ-ભના છ જ માસ રહ્યો હતો. શ્રીમુખોધિનીજીના દશમસ્કન્ધના પ્રથમાધ્યાયમાં મિ. મગનલાલ શાસ્ત્રીની અનુવાદરૂઢી અને તે પછીના અધ્યાયના લાપાન્તરમાં તાગ્તમ્ય રૂપ છે. શ્રીમુખો-ધિનીજી અને પુષ્ટિભક્તિસુધા એ ઉભયે માસિકને પ્રથમ વર્ષે ગેઠ ખીમજી કુવરજી તરફથી આર્થિક સહાય મળતું હતું. ધનમદવિવશતાએ કરીને શ્રીમુખોધિનીજીના મુદ્રણમાંથી શાસ્ત્રી-જીની મુક્તિ તો ક્યારની જ થયલી હતી, અને પ્રથમ વર્ષની સમાપ્તિમાં પુષ્ટિભક્તિસુધાને તે ગેઠ તરફથી મળતું આર્થિક સહાય પણ સ્વતન્ત્રતાને માટે લેવું બંધ કર્યું. આથી પુષ્ટિભક્તિ-સુધાના ઉત્કર્ષને માટે એક સરસ અવકાશ પ્રાપ્ત થયો રા વાડીલાલ, ગ. ધીરજલાલ અને ગામ્ત્રી એ ત્રણેના ઐક્યથી પુષ્ટિભક્તિસુધાને વિચિત્ર સ્વતન્ત્રતા પ્રાપ્ત થઈ, અને હાલ ચાલતાં પુષ્ટિભક્તિસુધા, શ્રીમુખોધિનીજી, વૈષ્ણવધર્મપ્રકાશ અને શુદ્ધાદૈત્તસિદ્ધાન્ત એ ચારે માસિકમાં આજે તો પ્રથમ અ્યાને પુષ્ટિભક્તિસુધા જ પ્રકાશે છે તે આ સ્વતન્ત્રતાને જ લીધે એ જો-દને અમારા આનન્દનો પાર રહેતો નથી.

આજે શ્રીમદ્વલ્લભાધીશ્વરની કૃપાથી પુષ્ટિભક્તિસુધાનો ચતુર્થ વર્ષમા પ્રવેશ થાય છે. પ્રથમ વર્ષમા અત્ર સ્થાનભોગવના શ્રીસુખોદિનીજીથી પણ ઉત્તમોત્તમ સ્થાન ગત વર્ષત્રયમાત્રમા જ કેવી રીતિથી પ્રાપ્ત થયું એ વિષે કાંઈક વિશેષ વિચાર પણ અત્ર અસ્થાને નહિ લેખાય. આ ઉત્તમોત્તમસ્થાનાપત્ત માસિકના લેખકવર્ગ પ્રતિ જ દૃષ્ટિક્ષેપ કરતા જણાય છે કે સમ્પ્રદાયના અધિષ્ઠાતા શ્રીવલ્લભચાર્યજીના વચ્ચે ગણાતા મહારાજોમાથી તૃતીયપીઠાધીશ્વર તિલકાચત શ્રીબાલકૃષ્ણસાહજ અને તૃતીયપીઠના ઉપતિલકાચિત શ્રીમજરત્નલાલજી તરફથી અન્થોતુ અને કામવનસ્થ સમ્પ્રદાયધીશ્વરચિ શ્રીમજલલાલજી, સુદામપુરીસ્થ શ્રીજીવનલાલજી અને નટપુરસ્થ શ્રીઅનિરુદ્ધલાલજી તરફથી આ માસિકને લેખોતું સહાય, યદપિ વિશેષ અપેક્ષિત છે તથાપિ, કવચિત્ કવચિત્ મનુ જાય છે. ત્રિગૃહ ભટ્ટ ગોવર્ધનલાલ, શીત્રકવિ ભટ્ટ નિરુદ્ધકિશોરજી અને મુળાધના મોટા મદિરના શાસ્ત્રી ભટ્ટ રેમાનાથ ઇત્યાદિ ભાટ વર્ગ આ માસિકને ચર્ચાપત્રદ્વારા સહાયદાન કરવાનું લક્ષ્યમા રાખે છે મહારાજોના આશ્રિત શાસ્ત્રીમા પણ વે શા. સં. છગનલાલ અમરજી શાસ્ત્રી તે પ્રતિમાસ ઢાઢ ને ઢાંધ સત્સચના કરતા જ, અને વે શા. સં. કલ્યાણજી કાનજી શાસ્ત્રી પણ રત્નોત્સવ પર પરા ઇત્યાદિ વિષયો આ માસિકમા જ ચર્ચે છે સ્વતન્ત્ર શાસ્ત્રીઓમા પણ વે શા. સં. જ્ઞાનભક્તિવયોદ્ધ ગણુપનિરામ કાલીદાસ શાસ્ત્રી પ્રાચીન વાદઅન્થોતો જીર્ણોદ્ધાર, વે શા. સં. અવલરામ ભૂધરજી શાસ્ત્રી રસાત્મક અન્થોતુ ભાષાન્તર અને વે જા. સં. શાસ્ત્રી વસંતરામ હુરિકૃષ્ણ ભટ્ટ પ્રમેયરત્નાર્ણવ ઇત્યાદિ ભાષાન્તર અને હ્યારામભાઈના કાવ્યની પ્રસિદ્ધિ પ્રભૂતિ સામ્પ્રદાયિક કાર્ય આ જ ઉત્તમોત્તમ માસિકદ્વારા કરે છે. વસ્તુતઃ વસંતરામ શાસ્ત્રી જ આ માસિકના ઉપતન્ત્રી છે શ્રીસુખોદિની પ્રસિદ્ધિમાથી વિનિવૃત્ત થયા પછી મિ. શાસ્ત્રી શ્રીસુખોદિનીજીવત જ આ માસિક પ્રતિ મમત્વ રાખે છે, અને સામ્પ્રદાયિક માસિકમા જ નહિ પરન્તુ ગુજરાતી ભાષામા પ્રવર્તમાન માસિક માત્રમા આ માસિકને મુખ્ય સ્થાન સત્વર પ્રાપ્ત થાય એ સદુદ્દેશાર્થ જ નિરન્તર પ્રયત્ન કરવામા સ્વકાય શાસ્ત્રિત્વ અને એમ. એ. પદવીની કૃતકૃત્યતા માને છે એમણે કરેલા ભાષાન્તર એમના જ નામથી અને એમના ભાષણો એમના મામીના પુત્ર મગનલાલ નાગેશ્વર વ્યાસના નામથી આ માસિકમા પ્રસિદ્ધ થયા છે આ માસિકના મુખ્ય લેખક એન્ડયુએટા જ છે આ વર્ગમા મિ. ધીરજલાલ ગ્રજદાસ સાકલીઆ બી. એ. એલ્. એલ્. બીના વિદ્યમિના અનુવાદથી, અને તેથી પણ વિશેષ સ્વત રચેલી માર્મિક વાર્તાથી અપુષ્ટિભક્તિસુધાના ક્યા વાચકને વિનોદ સાથે વિજ્ઞાન પ્રાપ્ત નથી થતું ? શ્રીગુણાધિના પત્રો, શ્રીહરિરાયજીની અષ્ટપદીઓ, આત્મવાદ ઇત્યાદિ સંસ્કૃત અન્થોતી પ્રસિદ્ધિથી, ઉપનિષદના અનુવાદથી સર્વોત્તમભાવ, શુદ્ધાદ્વૈત વિજ્ઞાન, મહાનુભાવી શ્રીગોપાલદાસજી ઇત્યાદિ સ્વતન્ત્ર લેખોથી અને લીજાચૈચિત્રથી મિ. તેલીવાલાની આ માસિકની એવા સર્વ વાચકને સુપરિજ્ઞાત છે. શુદ્ધાદ્વૈતમત્તવાદ નામના શીર્ષક નીચે મુદ્રમાણુ આગ્રહ નિમન્ધના યોજક પણ એ જ છે. સંસ્કૃત વાચનારને સંસ્કૃત, ગુર્જર વાચનારને ગુર્જર, અને આગ્રહભાષા વાચનારને આગ્રહ વિષયો પૂરા પાડવાનો સર્વ ભાગ એ ત્રણ વર્ષથી એ જ ભગવદીય વહે છે મિ. ગાંધીનુ શ્રી

૧. વલ્લભ શાસ્ત્રીની સહિથી મુદ્રિત લેખના યોજક આ પત્રિત જ છે

૨. નાનાલાલ કાલીદાસની સહિથી મુદ્રિત લેખકના યોજક આ શાસ્ત્રી જ છે

૩. આ વાર્તા સ્વતન્ત્ર પુસ્તકરૂપે પૃથક્ પ્રસિદ્ધ થાય છે

યમુનાદેવતાના આપાન્તર અર્પણ છે, પણ શ્રીવિદ્યમહાનંદનુ અર્પણ છે. પુષ્ટિભક્તિ વિશે લેખ તેમને પ્રથમ વર્ષે પ્રારંભ્યો હતો તે આ માસિકમા સત્વર સમાપ્ત કરવાનો દંદ નિશ્ચય રા. ગાંધીએ કર્યો છે, ત્યારે ત્યારે રા. ગાંધી રાજ્યકાર્યમાથી પણ અવકાશ માપ કરે છે, ત્યારે ત્યારે યથાશક્તિ સામ્રદાયિક અને વિશેષતઃ આ માસિકની સેવા કરવાનો સંકલ્પસાધ કરે છે. પરમભાવુક:મિ. મનમોહનદાસ પણ ક્યારામભાઈના અપ્રસિદ્ધ કાવ્યની પ્રસિદ્ધિદાર અગ્રિય આ માસિકને ઉપકારમા નાખવાનું વિચારતા નથી સામ્રત સ્થિતિમાથી સમ્પ્રદાયનો સમુદ્ધાર કરીને પ્રાકૃત સ્થિતિમા લાવવાને અર્થે ગ્રેડ્યુએટ વૈષ્ણવોએ સર્વ સાથે અથવા એકાન્ત રીતે પણ બહુ કર્તવ્ય છે. પ્રભુએ જે સદ્વિદ્યાનુ દાન કૃપા કરીને કર્યું, તેનો વિનિયોગ શ્રીમદ્ભુવરણના સમ્પ્રદાયના ઉત્કર્ષાર્થે અવશ્ય કર્તવ્ય છે 'આખા જગતમા ભગવદ્ભાવ પ્રસિદ્ધ કરવો એ જ્ઞાન અને ભક્તિની પરાદશા છે એ શીર્ષકનો મિ પટવારીનો લેખ આ માસિકમા જ પ્રસિદ્ધ થયો હતો, રાજ્યકાર્યમાથી અવકાશ મળે તો મહારાજ લાયબ્રેરી કેસ વિશે કાંઈ લખીને વૈષ્ણવસંપ્રદાય ઉપર ઉપકાર કરવાનું એમના લક્ષમાં છે રા. બ. લાલુભાઈ જેવા મુસદ્દી લેખકે પણ 'ભોગ' 'શારીરિક ભાષ્ય ઉપર ડૉ. થિયોના કેટલાક વિચારો' અને હાલના વૈષ્ણવ વાણીયાના પૂર્વજો જૈન હતા? એ ત્રણ લેખ આ માસિકમા પ્રસિદ્ધ કરીને અનેક કુતર્કનું નિવારણ કર્યું છે. પરમભક્ત બલદેવદાસ કીર્તનીઆજી, ભરચવાલા સુનીનાથ કીર્તનીઆજી, અને વૈ. મયુરદાસ હરજીવનદાસ અપ્રસિદ્ધ કીર્તનોની પ્રસિદ્ધિથી અને વૈ. ત્રિભુવનદાસ વી. શાહ અને વૈ. ત્રિકમદાસ શિવદાસ પ્રાસંગિક નવીન પદોની યોજનાથી વાચકોને આનંદનું દાન કરે છે. આ ઉપરાંત ઠક્કર ગોવર્ધનદાસે મૂરદાસજીના ઐતિહાસી, વૈ. રણછોડલાલ કેશવલાલે આચાર્યપરપરા વિશેના લેખથી, વૈ. વનમાલીદાસ શાહે પ્રથમ વિગતિના વિવેચનથી, વૈ. નારણદાસે સંખેડા પુસ્તકાલયની નિયમાવલિથી, રોજડાવાલા શાહ મોહનલાલ મોતીચંદ વર્ષવચના વિષયોની અનુક્રમણિકાથી અને પરિવર્તના સેક્રેટરિઓએ અભિનંદનપત્રની પ્રસિદ્ધિથી ગ. વાડીવાલભાઈને થોડા ઉપકારમા નાખ્યા નથી.

નડીઆદવાળા વૈ. ત્રિભુવનદાસ, ભરચવાલા વૈ. હરજીવનદાસ, પાટણવાળા મયુરદાસ માનચંદ અને આનંદવાલા વૈ. ઉત્સવલાલભાઈ આર્થિક ઉન્નતિ માટે યથાવકાસ પ્રયત્ન કરે છે. આ મેલા ઉપરાંત ઉત્સવલાલભાઈએ તો શ્રીગુસામજીના શ્રીહરિગવજીના સ્તોત્રોનાં આપાન્તર કરીને અને 'મદામગલપત્ર'ના પ્રાથમિક પગિયય કરાવીને આ માસિકના વાચકોને પોતાના વિદ્યાવિનોદિતનો લાભ આપના રહે છે. સ્વતંત્ર વાર્તા યોજવા કરતાં પ્રાચીન સ્તોત્રોનો અનુવાદ કરે તો વૈષ્ણવોને એ ભાષકાર્ય બહુ લાભ પ્રાપ્ત થઈ શકે એમ છે.

સન્માસિકના વિજયાર્થે લેખકોની નિયતતા અને વાચકોની ઉદાગતા એ ઉભય મુખ્ય સાધન છે શ્રીમદ્ભાષાધીયના જ કૃપાદેશથી આ માસિકને મદારાગે, ભદ્રો, મદારાગના આશ્રિત શાસ્ત્રીઓ, સ્વતંત્ર ગામીઓ, ગ્રેડ્યુએટ વૈષ્ણવો અને મુસદ્દી વૈષ્ણવો તરફથી એમ વિવિધ પ્રકારે નિયત અને ઉત્તમોત્તમ લેખ પ્રાપ્ત થાય છે, અને મિ ત્રિભુવનદાસ વી. શાહ દ્વારા વૈષ્ણવચતુષ્ટય તરફથી આ માસિકના પ્રસાર માટે સતત પ્રયત્ન થયો જાય છે, તેમ વિદ્વાનો તરફથી લેખ અને વૈષ્ણવો તરફથી ઉદારતા વ્યાપ્ત રહેશે તો પુષ્ટિભક્તિમુધાનો દિનપ્રતિદિન સમૃદ્ધિ થશે જ એમ વિશ્વાસ રાખવાને કારણ મને છે, પ્રથમ

વર્ષના દ્વાદશ અંક એ વર્ષમા સમાપ્ત કરવામા આવ્યા હતા, દ્વિતીય વર્ષમા માત્ર એ જ વખત એ અંક ભેગા આપવામા આવ્યા હતા, અને તૃતીય વર્ષે ફક્ત એક જ વાર એ અંક ભેગા આપવામા હતા, તેથી પુષ્ટિભક્તિસુધાનુ કાર્યતન્ત્ર પ્રતિવર્ષ સુદગતું જાય છે એમ દરેક વાચકની પ્રતીતિ થયા વિના રહેશે નહિ. પ્રભુકૃપાથી આ વર્ષે કાર્યતન્ત્ર તેથી પણ વધારે નિયમિત થશે, અને કાષ્ઠપણુ એ અંક ભેગા આપવાનો પ્રસંગ આવશે નહિ એમ આશા રાખવામા આવે છે. પુષ્ટિભક્તિસુધા ક્યે માર્ગે પ્રવહે છે તે પણ વિચારશીલ વાચકો યથાર્થ સમજી ગયા છે, તથાપિ અત્ર વિશેષ સ્પષ્ટ કરવામા આવે છે કે મહાગજેને, ભદ્રેને, મહારાજેના આશ્રિત શાસ્ત્રીઓને, સ્વતન્ત્ર શાસ્ત્રીઓને, ગ્રેડ્યુએટેને, મુસદ્દીઓને, અને અન્ય સર્વ પ્રકારના વૈષ્ણવોને, સૂક્ષ્મમા ગુરરથાપનાપત્ર આચાર્યવશ્યેને અને શિષ્યઅધ્યાનાપન્ન શ્રીમાનુવીર્યવાન વિવેકવાન સમસ્ત વૈષ્ણવમાત્રને, શ્રીમદ્વલ્લભાધીશ્વરના પરમવિશુદ્ધ સમ્પ્રદાયની નિરીક્ષા કરાવીને તે જ ઉત્કૃષ્ટોત્કૃષ્ટ માર્ગે વિચરવાનો સવિનય પરન્તુ સ્પષ્ટ શબ્દમા અને પ્રસિદ્ધિમા આ માસિક તરફથી સદામહ કરવામા આવે છે. ગ્રન્થોના અવલોકનમા પણ અમારુ આ જ દ્રષ્ટિબિન્દુ છે હીનતુ નિન્દન, મધ્યમ પ્રતિ ઉદાસીનતા, અને ઉત્તમનો ગગદ્વેપવિવર્તિત સપ્રેમ અગીકાર એ ઉત્તમોત્તમ નીતિને અવલખીને જ આ માસિકની સકલ પ્રવૃત્તિ થાય છે. વૈષ્ણવપરિપદે જે કાર્ય કરવાનુ છે તે જ કાર્ય આ માસિક ત્રણ વર્ષ થયા ઉત્સાહપૂર્વક કર્યા કરે છે, વૈષ્ણવપરિપદના હેતુઓનુ પોષણ આ માસિકથી થાય છે, એમ વિવેકપૂર્વક ગ્રહણ કરવામા આવે તો કેટલાક તરફથી વૈષ્ણવપરિપદની શિયિલતા વિષે ક્યત થાય છે તે નિર્મૂલક છે એમ સ્પષ્ટ પ્રતીત થશે. જે પ્રકારે ગત વર્ષત્રયમા મહારાજેની, વૈષ્ણવોની, અને શ્રીમદ્વૈષ્ણવપરિપદની મેવા આ માસિક કરી શક્યુ છે, તે જ પ્રકારે સામ્પ્રદાયિક ઉત્તરોત્તર અધિકાધિક સેવા કરવાનુ ઉત્સાહપૂર્ણ સામર્થ્ય શ્રીમત્પ્રભુચરણ મહામંગલ પુષ્ટિભક્તિસુધાને દાન કરે એમ સદૈન્ય પ્રાર્થના કરીને આ લેખનો ઉપસહાર કરવામા આવે છે.

શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીનું જીવનચરિત.

ભાષણકર્તા

ગોસ્વામિશ્રીખાલકૃષ્ણલાલજીમહારાજ કાંકરોલીવાલા.

તારદેવ ઉપર આવેલા શેઠ ચતુર્ભુજ મોરારજીના બગલામા સવત ૧૯૬૧ ના આષાઢ વદ અમાસને મંગલવાર તા. ૧-૮-૧૯૦૫ને દિવસે વૈષ્ણવભાષ્યોનો દમ્બબાલરેલો મેલાવડો કરવામા આવ્યો હતો, જે વખતે મોતૃજનોથી આખો હોલ ચિકાર ભરાઈ ગયો હતો.

શર્યાતમા મિ. વિકૃલ રામરામ દલાલની મુચનાથી મિ ઠાકોરદામ કેશવરામે જણાવ્યું કે “આચાર્ય રત્નશિરોમણિ તથા સબ્ય ગૃહસ્થો,

આપણે અત્ર શા માટે ભેગા થયા છીએ તે આમત્રણપત્રિકા ઉપરથી આપ સર્વને વિદિત થયું હશે. ગૃહસ્થો, ઇતિહાસ તરફ દૃષ્ટિ કરતા આપણને સ્પષ્ટ માલમ પડે છે કે સૃષ્ટિ ઉપર ચાલતા દરેક ધર્મ પ્રતિ તેના વિરોધીઓ તરફથી ટાંકાને ટાંકા કારણને લીધે હુલા થતા આવ્યા છે. આ આર્યાવર્તમા સનાતનધર્મરૂપી સિંહને પણ એવો અનુભવ વારંવાર આવ્યો છે હાલમા કેટલાક આર્યમન્ય તરફથી એ સિંહ પ્રતિ તેની સુસ્તીનો લાભ લઇને અનેક આક્ષેપો કરવામા આવે છે. એવા હુલા એ સિંહના પ્રવર્તકો તરફથી વારંવાર હુલાવવામાં આવ્યા છે. પ્રવર્તકોની જેમ જેમ હીલચાલ વધતી જશે તેમ તેમ આર્યનામધારીઓ પોતાની ખરી સ્થિતિનું અવલોકન કરી શકશે. કોઇ પણ ધર્મ, સપ્રદાય, વા આચાર્ય પ્રતિ આક્ષેપો કરવા પહેલા તે કરનારાઓએ તેના મૂલ સિદ્ધાંતનો પ્રથમ અભ્યાસ કરવો જોઇએ, તેમ ન કરતા જેઓ આક્ષેપો કરવા તત્પર થાય છે, તેઓ સમગ્ર મનુષ્યોની દૃષ્ટિમા નિરર્થક વિવેચન કરનારા જેવા લાગે છે. ગૃહસ્થો, નીતિશાસ્ત્રમા પણ કહ્યું છે કે કોઇ પણ મનુષ્યે અન્યના દોષ દાઢવા પહેલા પોતાના ગુણ દોષનું અવલોકન કરવું જોઇએ, તેમ નહિ કરતા જેઓ અન્યના દોષ પ્રતિ તર્કવિતર્ક દોડાવે છે તેઓ “ડાહી સાસરે ન જાય, તે ઘેલીને શિખામણ દે” એ કહેવનમુજબ વર્તન કરે છે એમ કહેવામાં કંઇ પણ અનિશ્ચયોક્તિ કીધેલી કહેવાશે નહિ. ગૃહસ્થો, ચાલતા સમય યા જમાનાને આર્ય જ્યોતિશાસ્ત્રના સિદ્ધાંતમુજબ કલ્પયુગ તરીકે ઓળખવામા આવે છે. એ કલ્પયુગમાં લોકોની ધર્મ પ્રતિ મંદ ગતિને લીધે નાસ્તિકતાનો વધારો દિનપ્રતિદિન થતો જાય છે એવા સમયે નાસ્તિકાથી ચેતી ચાલવા પડિત શ્રીગદ્ગલાલજી ધર્મિય જનોને લક્ષામણ દર્શી ગયા છે —

“વદ્યુ કવિનું બલ આજ માનો, ફરી ગયો ભૂતલ આ જમાનો,
જ્યા ત્યાં કરે નાસ્તિક દાખ ચેતો ! શુદ્ધિ બચાવે જ કદા બચે તો ”

આનો અર્થ ખુલ્લો છે એટલે તે સંબંધમાં ઓલવાની જરૂર નથી. વલી પ્રાચીન ઋષિ-મુનિઓ ચાલતા કલ્પયુગમાં લોકોની ધર્મ પ્રતિ તેમ જ આચારવિચારગદિની ચાલચલગત કેવી થશે તે વિષે ભવિષ્ય વાણી ભાખી ગયા છે કે “જના વ્રથા નષ્ટા મદજ કલ્કાલ, પ્રમત્તિ ” અર્થાત્ અરેરે ! આ કલ્પયુગનો પ્રભાવ કેવો આવ્યો છે કે જતો (આર્ય પુત્રો) ખાનપાનાદિ આચારથી બ્રહ્મ યજ્ઞ નષ્ટ થઈ જવા લાગ્યા છે, આનો પ્રત્યક્ષ દાખલો હાલમાં

આપણી સમીપ હોવાથી તે સંબંધમાં કંઈ પણ બોલવું યોગ્ય નથી પરંતુ ગૃહસ્થો, શ્રુતિ-સ્મૃતિમાં કહ્યું છે કે “આહારશુદ્ધો મત્તશુદ્ધિ માચાર પરમો ધર્મ” આહારની શુદ્ધિથી અતઃકરણની શુદ્ધિ થાય છે, અને અતઃકરણની શુદ્ધિથી અચક્ષ્ણ સ્વસ્વરૂપની સ્મૃતિ થવા લાગે છે. આચાર એ શ્રેષ્ઠ ધર્મ છે, અને એ આપણા શ્રીવલ્લભસપ્રદાયનો મૂલ સિદ્ધાંત છે, અને તે પ્રમાણે શ્રદ્ધા રાખીને વર્તવું, એ આપણા આર્વભાર્ગવોનું મૂલ કર્તવ્ય છે.”

શ્રીમદ્ગોસ્વામિશ્રીખાલકૃષ્ણજ્ઞાનજીમહારાજજીનું ભાષણ.^૧

મહારાજશ્રીએ શ્રીમદ્ભાગવતના પ્રથમ શ્લોક, દ્વારિકેશસ્વરૂપના ભાવનાત્મક શ્લોક, શ્રીમદ્વાચાર્યચરણ તેમજ શ્રીવિદ્ઘનાથજીના ધ્યાનનિરૂપક શ્લોક વડે, શ્રીકૃષ્ણ, શ્રીદ્વારિકાનાથજી, શ્રીમદ્વાચાર્યવર્ય તેમજ શ્રીગોસ્વામિજીનું નમનાત્મક મગ્નચરણ કરીને પ્રારભમા આગા કરી કે “પ્રાય વેદાન્તશાસ્ત્રના પ્રવર્તક સર્વ આચાર્ય દક્ષિણ દેશમાં પ્રકટ થયા છે. શ્રીવલ્લભ-આચાર્યજી પણ દક્ષિણ જનપદમાં જ પ્રકટ થયા હતા. એમનું મૂલ ગ્રામ “કુલકર”નામે હતું. વિષ્ણુસ્વામિસપ્રદાયના શ્રીગોવિંદાચાર્યાનુગૃહીત શ્રીવલ્લભદીક્ષિત આચાર્ય થયા તે સોમયાજી હતા. તેમના પુત્ર યજ્ઞનારાયણદીક્ષિતના મોમયજ્ઞથી પ્રસન્ન થઈ પૂર્ણ પુરષોત્તમે પ્રકટ થઈને સ્વેચ્છાથી જ એવું વરપ્રદાન કર્યું કે “અમે તમારા શુદ્ધ કુલમાં પ્રકટ થઈને શુદ્ધ વૈદિક માર્ગ પ્રકટ કરીશું.” શ્રીયજ્ઞનારાયણદીક્ષિતના પુત્ર શિવાવતાર ગગાધરદીક્ષિત પણ તેવા જ વિદ્વાન મોમયાજી હતા. એમણે એવા કેટલાક ગ્રંથોના નામ સાપ્રદાયિક ગ્રંથમાં ઘણી વાર જોવામાં આવે છે, પણ શોચનીય છે કે તે તે ગ્રંથો હાલ ઉપલબ્ધ નથી. ગગા-ધરભટ્ટના પુત્ર ગણપતિરૂપ ગણપતિદીક્ષિત થયા. તે સમર્થ પડિત હતા, અને દક્ષિણ દેશમાં કેટલીક વાર તેમણે સભામાં વિજય પ્રાપ્ત કર્યો હતો. એમના પુત્ર શ્રીવલ્લભદીક્ષિત થયા તેમના પુત્ર શ્રીગોવિન્દદીક્ષિત થયા, જેમના ગ્રંથો “ભક્તિદીપ” આદિ નામથી સુપ્રસિદ્ધ છે.

૧ આ ભાષણ રાસ્ટ્રીજીએ નિજ ગુરુપુત્ર શ્રીખાલકૃષ્ણવાલજીને લેટ કર્યું છે.

૨. શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીના મૂલ પુરુષો શ્રીવિષ્ણુસ્વામીના અનુયાયી કદાચિત્ હશે, પણ તેથી શ્રીવલ્લભાચાર્યજી સ્વતઃ પણ તામસથી વિષ્ણુસ્વામીના મનાનુયાયી હતા એ અનુમાન શ્રીમદ્દામ્બુજીની નિજ ઉક્તિથી જ વિરુદ્ધ છે (જુઓ શ્રીમદ્ભાગવતમુખોરિની ૩-૩૨-૩૭)

૩ શ્રીમદ્વલ્લભાધીરાની સાત પેઢી આ પ્રકારે છે, એમની અટક “ખંભ વડીવાર” છે. શ્રીવલ્લભદિનિત (વિષ્ણુસ્વામિમતવર્તિ શ્રીગોવિન્દાચાર્યના શિષ્ય)

શ્રીયજ્ઞનારાયણદીક્ષિત (શ્રીયજ્ઞનારાયણવતાર)

શ્રીગગાધરદીક્ષિત (શ્રીશિવાવતાર)

શ્રીગણપતિદીક્ષિત (શ્રીગણેશાવતાર)

શ્રીવલ્લભદીક્ષિત.

શ્રીગોવિન્દદીક્ષિત (ભક્તિદીપ ઇત્યાદિના કર્તા)

શ્રીવલ્લભજી (શ્રીવસુદેવાવતાર).

શ્રીવલ્લભાચાર્યજી શ્રીવલ્લભાચાર્યજી

(શુદ્ધાદૈત જ્ઞાનવાદ અને નિર્ગુણમજ્જિમાર્ગના પ્રવર્તક)

શ્રીગોવિન્દદીક્ષિતના શ્રીલક્ષ્મણુદીક્ષિત અને શ્રીજનાદ નદીક્ષિત એમ બે પુત્ર થયા. શ્રીલક્ષ્મણુદીક્ષિત શ્રીવસુદેવનો અવતાર કહેવાય છે. કુલપુરોહિત વિષ્ણુદીક્ષિતદ્વારા યજ્ઞોપવીત ગ્રાહ કરીને બ્રહ્મચર્યાદિ ધર્મ મહણ કરીને, સમાવર્તન કરીને, વિદ્યાનગરના રાજપુરોહિત કાશ્યપ-ગોત્રી સુશર્મા બ્રાહ્મણની યજ્ઞમાગારુ નામની કન્યાનું ગ્રામ્યપત્યવિધિથી પાણિગ્રહણ શ્રીલક્ષ્મણુ-ભટ્ટજીએ કર્યું. શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યના પૂર્વ પુરુષો કુલકરનગરીમાં નિવાસ કરતા એમ પ્રથમ કહ્યું છે. શ્રીલક્ષ્મણુભટ્ટજીના સમયમાં તે નગરમાં ઉપડ્ય થવાથી “કાંકરવારુ” ગ્રામમાં તેમણે સપરિહર નિવાસ કર્યો. શ્રીલક્ષ્મણુભટ્ટજીને રામકૃષ્ણ નામનો એક પુત્ર અને સુભદ્રા તેમ જ સરસ્વતીનામે બે કન્યા યજ્ઞમાગારથી થઈ આ બંને કન્યા બેઠકાં હતાં. ત્યારપછી એક ગમચદ્રનામક પુત્ર થયા. આ પુત્રપ્રસવ પછી યજ્ઞમાગાર ઝણું રહેવા લાગ્યાં. પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણે શ્રીપુરુષોત્તમનું પ્રાકટ્ય હજી થયું નહિ, તેથી શ્રીલક્ષ્મણુભટ્ટજીને ચિંતા થતા, યજ્ઞમાગારની ઝણું પ્રકૃતિમાં સંતાનાસંભવથી તે ચિંતાનો ઉદ્વેગ થતા, શ્રીપુરુષોત્તમનું સ્મરણ સમાધિવડે કર્યું. સમાધિમાં જ દ્વિતીય લગ્ન કરવાની આજ્ઞા થતાં, યજ્ઞાદિ ક્રિયામાં કલત્ર ઉપયુક્ત થશે એમ નિશ્ચય કરીને, યજ્જમાગારની આજ્ઞા સંપાદન કરીને, તેની જ નાની બહેન ઇલ્લમાગાર સાથે શ્રીલક્ષ્મણુભટ્ટજીએ લગ્ન કર્યું. પૂર્વ પુરુષોએ દપ મોમયાગ કર્યા હતા. અવશિષ્ટ પાત્ર મોમયાગ સંપૂર્ણ કરીને શત મોમયાગની સમાપ્તિનિમિત્તે કાશીપ્રયાણ કરતા રસ્તામાં અપકારણ્યમાં સગર્ભા ઇલ્લમાગારને ગર્ભસ્ત્રાવ થયો. શમીવૃક્ષની છાંયથી તે સાત માસના આમ ગર્ભનું અવેદન કર્યું, અને તે જ શમીવૃક્ષ નીચે તે ગર્ભને ધરીને કાશી ગયા. ત્યાંથી પાછા ફરતા ઉક્ત અપકારણ્યમાં આવતાં તે જ શમીવૃક્ષ આગલ અગ્નિના પુજામાં એક સુદ્ધ બાલકના દર્શન થતા ઇલ્લમાગારએ પતિને પ્રાર્થના કરી કે “એ પુત્ર મારો છે.” શ્રીલક્ષ્મણુભટ્ટજીએ ઇલ્લમાગારજીના સ્તનમાંથી પપ્પપ્રસર પ્રત્યક્ષ જોવા છતાં પણ આજ્ઞા કરી કે “એ પુત્ર તમારો હશે તો અગ્નિ તમને રસ્તો આપશે.” અગ્નિએ ઇલ્લમાગારજીને રસ્તો આપ્યો. આ પ્રમાણે કૃષ્ણાવતારવત્ માહાત્મ્યજ્ઞાન કરાવીને “પ્રાકૃત શિશુ થયા.” માતૃચરણ ઇલ્લમાગારએ પોતાના હસ્તમાં હવે સનાતન બાલકને લઈને સ્તનપાન કરાવ્યું, જે સમયનું ચિત્ર પણ સપ્રદાયમાં મુપ્રસિદ્ધ છે.

શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના પ્રાકટ્યનાં કારણ.

શ્રીવલ્લભાચાર્યના પ્રાકટ્ય પહેલાં શુદ્ધ વૈદિક માર્ગ માયાવાદીઓએ કલુષિત કરી નાખ્યો હતો. બ્રહ્મને અત્યંત નિર્ગુણ માનીને, છત્રને પૂર્ણ બ્રહ્મ વ્યાપક માનીને, જગતને મિથ્યા માનીને ધર્મ અને જ્ઞાન ઉભયને વસ્તુતઃ મિથ્યા માનીને, તત્ત્વનિષાદક નિગમાગમને પણ તે વાદીઓ મિથ્યા કહી રહ્યા હતા. વેદજન મિથ્યા એટલે પરમાર્થન તત્ત્વનિષાદિન ધર્મ, જ્ઞાન ઉપાસના, સાખ્ય, યોગ, ભક્તિ સર્વ જ મિથ્યા એમ મિથ્યાવાદમાં તેઓ સદા અભિનિવિષ્ટ રહેતા હતા. આ મિથ્યાવાદનું નિરાકરણ કરવા શુદ્ધ વૈદિક માર્ગ પ્રકટ કરવો એક જ બ્રહ્મ

૧. મુરતપીટપિરેલિ હાર્દનપી અમલનેર, અમલનેરપી બુસાવલ, બુસાવલપી નાતપોર, નાતપોરપી રાયપોર, અને રાયપોરપી રાજમ જઈ ને તણચાર ગાડની મળલ કરવાપી શ્રીચપકારણ જવાય છે. મુલાપી કલકત્તામેલમાં બેસવાપી સીરા જ રાયપોરપર્યંત જઈ રાજાય છે. રાયપોરમાં શ્રીનૃસિંહલાલજી મદારાજનું મંદિર છે. રાજમમાં શ્રીરાજવલ્લભચંદ્રનામક ભજવલ્લભચંદ્રનું મંદિર છે. અંપારણ્યમાં ધર્મશાસ્ત્રની સમવઃ પણ સારી છે. કુદે પણ પ્રથમ આ અંપારણ્યમાં તપસ્યા કરી હતી.

સ્વપત વિરુદ્ધસર્વધર્માશ્રયન્યાયે નર્ગુણ અને સર્ગુણ પણ છે, તે જ બ્રહ્મથી અનન્ય જીવ તત્ત્મેવક હોવાથી અણુમાત્ર છે, તે જ બ્રહ્મનું આધિભૌતિક જગદ્રૂપ પણ સત્ય છે, તે જ બ્રહ્મની જ્ઞાનક્રિયાદિ શક્તિ સત્ય હોવાથી કર્મમાર્ગ અને જ્ઞાનમાર્ગ ઉભંચે સત્ય છે, બ્રહ્મનિશ્ચયિત વેદ પણ સત્ય હોવાથી કર્મ, જ્ઞાન, ઉપાસના, સામ્ય, યોગ, ભક્તિ સર્વ પરમાર્થતઃ મિથ્યા નહિ, પણ સત્ય છે એમ સમગ્રાણુ પ્રતિપાદન કરીને વૈદિક માર્ગનો પ્રચાર કરવો એ પ્રાકટ્યનુ પ્રથમ અથવા હીન પ્રયોજન છે. પ્રવાહમિશ્રિત પૌષ્ટિક જીવોનું પૃથક્કરણ કરીને સ્વરૂપામૃત કરાવવું એ દ્વિતીય વા મધ્યમ પ્રયોજન છે, અને મર્યાદામિશ્રિત પૌષ્ટિક જીવોનું પૃથક્કરણ કરીને ઉત્તમોત્તમ રસાસ્વાદ કરાવવો એ ઉત્તમ વા તૃતીય પ્રયોજન છે. શાસ્ત્રોક્ત ઇતર પ્રયોજનોનો સમાવેશ આ ત્રણમાં જ કરી લેવો.

શ્રીવલ્લભાચાર્યજીનું સ્વરૂપ.

“ આચાર્ય મા વિજ્ઞાનયાત ” એ ભાગવતશ્લોકમાં ભગવાન સ્વતઃ શ્રીમુખથી જ પોતાનો અને આચાર્યનો સાક્ષાત્ અભેદ ઉપદેશ કરે છે, અર્થાત્ આચાર્ય મારા જેવા છે એટલું જ નહિ પણ આચાર્ય શ્રીકૃષ્ણરૂપ જ છે. તે જ શ્લોકમાં શ્રીકૃષ્ણની અનૌકિકતા અને આચાર્યની લૌકિકતા બેંધને ઢાઈ શંકા કરે તો શુકદેવજી વધારે નિરૂપણ કરે છે કે “નાવમન્યેત કર્હિંચિત્” “ કદાપિ તે (ભગવદ્ભક્ત) આચાર્યનું અપમાન કરવું નહિ ” જીવત્ પ્રાકૃતરૂપ ધારણ કરે તથાપિ આચાર્ય પુરુષોત્તમ જ હોવાથી અપમાન ન કરવું, મર્ત્યજુદ્ધિથી તેની અસૂચા ન કરવી, કારણ કે શુરુ સર્વદેવમય છે ” છદોગ્યોપનિષત્માં પણ આત્માર્નૈવેશ્વર્યનર ડપાસ્તે ઇત્યાદિ પ્રતિપાદન છે, વૈશ્વાનર આત્મા છે, વ્યાપક છે, પુરુષોત્તમ છે, તે વૈકુઠાદિ સર્વ લોકમાં અને બ્રાહ્મણાદિ ચારે વર્ણમાં વ્યાપી રહ્યા છે, માટે સ્વરૂપજ્ઞાનનિક્ક ભગવદીય તે વૈશ્વાનરની સેવા કરે છે. વેદ પરોક્ષમિય હોવાથી પરોક્ષ રીતિથી જ વૈશ્વાનરશબ્દથી શ્રીવલ્લભાચાર્યનું જ પ્રતિપાદન કરે છે તથાપિ વેદમાં જ કવચિત્ સાક્ષાત્ પ્રતિપાદન પણ પ્રત્યક્ષ થાય છે, इन्द्रियाणां ललाटेऽमन्दिराया वल्लभो वासुदेवઃ ઇત્યાદિ ઉપનિષત્તના વાક્યમાં પ્રત્યક્ષ “વલ્લભ” શબ્દ પણ પ્રસિદ્ધ છે. મુખ્યારવિદ્યવે સિદ્ધાંતનો ઉપદેશ કરીને શબ્દથી જીવોનું પરમ નિઐયસ સિદ્ધ કરવું છે, તેથી શ્રીવલ્લભાચાર્ય પૂર્ણ પુરુષોત્તમ છતાં પણ શ્રીકૃષ્ણના મુખ્યાવતાર કહેવાય છે. અગ્નિ શ્રીકૃષ્ણનું મુખ છે, એમ તો મુક્તાદમિરજાયત શ્રુતિ સાક્ષાત્ જ ઉપદેશ છે. વ્રાહ્મણોઽસ્વમુખમાસીત તો એ અગ્નિ, કૃષ્ણમુખ, બ્રાહ્મણરૂપે ભૂતલ ઉપર પ્રકટશે એમ પણ પરોક્ષતાથી સંકેતે છે એ વિષયમાં સાંપ્રદાયિક મથોમાં અનેકાનેક પ્રમાણો દષ્ટિગોચર થાય છે, પણ તે સર્વનો અર્થ કરતા અત્ર વિષય અસમાપ્ત રહી જાય, માટે એટલેથી જ વિરામ પામુ છું.

શ્રીવલ્લભાચાર્યજીની બાલકીડા.

પૂર્ણપુરુષોત્તમસ્વરૂપ, શ્રીકૃષ્ણાસ્મ, શ્રીવલ્લભાચાર્યજી સન્મનુષ્યામૃતિ સદ્બ્રાહ્મણામૃતિ અગીકાર કરીને ધર્મગ્લાનિનો નિસ્તાર કરીને સન્માર્ગસ્થાપન કરવાને શ્રીલક્ષ્મણુદીક્ષિતના વરમા સવત્ ૧૫૩૫ના ચૈત્ર કૃષ્ણ ૧૧ને દિવસે ભૂતલ ઉપર પ્રકટ થયા. જેનું એમનું સ્વરૂપ અલૌકિક, તેવા તેમના ધર્મ પણ અપ્રાકૃત જ છે. બાલકીડામાં સામાન્ય સાધારણ

૧. શ્રીમેદ્વલ્લભાચાર્યજીના સેવકો ૧૫૩૫ ને પ્રાકટ્ય સવત્ માને છે. કુરાદ્ જ્યોતિર્વિદ્ ને નિર્ણય આપે તે જ થાય છે.

પ્રાકૃત ગમકડાથી આ આચાર્ય કદાપિ ખેડ્યા નથી, ખેડમા પણ શ્રીકૃષ્ણનાં જ રમકડાં અગી-
કાર કરતા ? ક્યવિત્ શ્રીલક્ષ્મણભટ્ટજી આધ્યાયાદિ કરતા હોય ત્યા રિંગણુલીલા કરીને
શ્રીકૃષ્ણાવતારનું અનુસધાન કરાવતા, અને ક્યવિત્ તો વેદના મંત્રોના વ્યંચાર્ય પણ સ્પષ્ટ
કરી દેતા. આવી 'અપ્રાકૃત બાલલીલાથી નિરુદ્ધ માતાપિતા નંદ્યશોદાવત્ પોતાનું મહાભાગ્ય
માનીને પરમાનંદમા અવગાહ કરતા

શ્રીવલ્લભાચાર્યજીનો બ્રહ્મચર્યાશ્રમ.

સવત્^૧ ૧૫૪૮ના ચૈત્ર શુક્લ દશમીને દિવસે કાશીજીમા શ્રીવલ્લભાચાર્યજીને પિતાએ
યજ્ઞોપવીત ધર્યું પિતાથી ગાયત્રીમંત્રોચ્ચારનું શ્રવણ કરીને, ઇલ્લમાગારુજીની પ્રથમ લિક્ષા
ગ્રહણ કરીને કુલપુરોહિત શ્રીવિષ્ણુવિત્તદીક્ષિતને ત્યા નિવાસ કર્યો. સંજ્ઞતીય બ્રાહ્મણને ત્યાથી
લિક્ષા યાચીને, ગુરુને નિવેદન કરીને, ગુરુની પરિચર્યાપૂર્વક લિક્ષાભોજન આદિ બ્રહ્મચર્યા-
શ્રમના સર્વ ધર્મ જીવશિક્ષાર્થ પોતે પ્રકટ કર્યો. કૃષ્ણયજુર્વેદની તૈત્તિરીય શાખાના ગ્રંથો
પોતાના પિતાએ અધ્યાપન કરાવ્યા. અવશિષ્ટ યજુ શાખાના ગ્રંથો બૃહસ્પતિના અવતાર
વિષ્ણુવિદ્ પામે અતિશીઘ્ર ભણ્યા બ્રહ્માવતાર ત્રિરમણ પાસે ઋગ્વેદ ભણ્યા. સાદીપનિના
અવતાર નારાયણદીક્ષિત પાસે સામવેદ તથા છ શાસ્ત્ર શીખ્યા. સરહસ્ય અથર્વવેદ પિતાજીએ જ
શિક્ષણ કરાવ્યો મધ્વસપ્રદાયો આન્દ્ર માધવેન્દ્રયતિ પાસે ગીતા, ભાગવત, અને નારદપંચરાત્ર
એ ભાગવતશાસ્ત્રનું અધ્યયન કર્યું એ યતિ શાંદિલ્યમુનિના અવતાર હતા વેદાત્, ધર્મશાસ્ત્ર,
કાવ્ય, સાહિત્ય, અને કલા શ્રીલક્ષ્મણભટ્ટજીની જ પાઠશાલામા શિષ્યાધ્યાપન સમયમાં ઉપસ્થિત
કરી લીધા. વેદબ્રાહ્મ નૈયાયિક, વૈશેષિક, જૈન, બૌદ્ધ, ચાર્વાક ઇત્યાદિ મતનું વાદવિવાદમા જ
અધ્યયન કરી લીધું સવત્^૨ ૧૫૪૯મા “ પત્રાવલબ્ધન ” નામનો ગ્રંથ નિર્માણ કરીને વૈદિક
વેદાંતસિદ્ધાંતના હિસમનો, શ્રીવિશ્વેશ્વરને સાક્ષી ગણીને, શ્રીમદાચાર્યજીએ ઉદ્ઘોષ કર્યો
આ ગ્રંથ સુપ્રસિદ્ધ^૩ છે, પણ તે એટલો તો ગહન છે કે દીકરા વિના સારાસારા વિદ્વાનોનો
પણ તેમા પ્રવેશ થઈ શકતો નથી.

શ્રીવલ્લભાચાર્યજીની પરિક્રમા.

“ પત્રાવલબ્ધન ” ગ્રંથનું પત્ર કાશીવિશ્વેશ્વરમા અવલબ્ધન કરીને ત્યાના પહિતોને
સ્ત્રવિધાથી સતુષ્ટ કર્યા પછી સવત્ ૧૫૪૮મા શ્રીમદાચાર્યજીએ પૃથ્વીપરિક્રમાનો પ્રારભ
કર્યો. તે વહેલા સવત્ ૧૫૪૯ના ફાગણ વદ દશમીને દિવસે શ્રીલક્ષ્મણભટ્ટજીએ શ્રીલક્ષ્મણ-
બાલાજીમા પ્રાકૃત દેહનું વિસર્જન કરીને સાયુજ્યકલાર્થ લીલાંતપ્રવેશ કર્યો. પરિક્રમામા હવે
કાંઈ પણ પ્રતિબંધ ન હોવાથી સં. ૧૫૪૮ના વૈશાખ કૃષ્ણ રને દિવસે પરિક્રમાનો પ્રારંભ
થયો વિધાનગરમા કૃષ્ણદેવરાજાએ વૈદિક સિદ્ધાન્તનો નિર્ણય કરાવવાને ઋષ્યશૃંગના (શૃંગેરાના)

૧ આ સવત્ વિષે બહાપોહ થઈ શકે છે.

૨. શ્રીપુરુષોત્તમજીનું મતબ્ધ એમ છે કે આ ગ્રંથ બાહ્યાવસ્થાનો નથી, પરંતુ પ્રૌઢાવસ્થાનો છે.

૩ રા. પટવારીએ આ ગ્રંથ હાથમા જ પ્રસિદ્ધ કર્યો છે, એ ગ્રંથની ત્રણચાર સંસ્કૃતિ યથા પછી જ
સુવાચ્ય અવસ્થામા આવી શકશે. ગ્રંથ પ્રસિદ્ધ કરતી વખતે જ બાષાતર કરવાની ત્વરામાં ગ્રંથ અને
બાષાતર ઉભયની દુરવસ્થા યાચ છે. શુભરાત્રી બાષાતર પણ છે એમ જોઈને આઠકો લખવાય છે, પણ પરિ-
નિરાસ થાય છે. સાપ્રદાયિક ગ્રંથોની પ્રસિદ્ધિમાં વાલ્મીક્યજીનો પરિત્યાગ કરીને પ્રથમ ગ્રંથો શુદ્ધ
મુદ્રિત થાય, બાષાંતરકર્તા પણ તે શુદ્ધ સંસ્કૃત મુદ્રિત ગ્રંથની દરેક વાર બોળામાં બોલી આવૃત્તિ કરે
ત્યારે જ બાષાતર કરવાની યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરી શકે.

શાકર યતિવર નૃસિંહયતિ, માધ્વસંપ્રદાયી વ્યાસતીર્થ, રામાનુજસંપ્રદાયી હનુમદાચાર્ય, નિમ્બાર્ક-સંપ્રદાયી કેશવાચાર્ય હ્યાદિ અનેક પંડિતોને નિમત્રણ કરીને વાદશાલામાં વાદપ્રારંભ કરાવ્યો હતો. વૈષ્ણવાચાર્ય પ્રાય પરાસ્તવત્ થયા હતા તે જ દિવસે શ્રીમદાચાર્યજી વિદ્યાનગરમાં પધાર્યા. રાજગુરુ મામા તરફથી સલાનો વૃત્તાંત સંપેદ આવણું કરીને પરમોત્સાહથી બીજે દિવસે પોતે ત્યાં સાક્ષાત્ પધારવાનો નિશ્ચય કર્યો. પ્રાતઃકાલમાં વાદશાલામાં પધારતા તેજ પુજ્યથી ચક્રિત થઈને રાજ્યએ સન્મુખ આવીને કનકસિંહાસન ઉપર શ્રીવલ્લભાચાર્યજીને પધરાવ્યા દશ દિવસ માધાવાદી સાથે વાગ્યુદ્ધ કરીને, તે સર્વને પરાસ્ત કરીને, વૈષ્ણવ સિદ્ધાન્તનું મઠન કરીને, સર્વ વૈષ્ણવાચાર્યના સિદ્ધાન્તનું સામાન્ય સમર્થન કરીને, વિષ્ણુસ્વામિ^૧સિદ્ધાન્તનું સવિશેષ સ્થાપન કર્યું અવશિષ્ટ આઠ દિવસમાં સાખ્ય અને મીમાંસાની સમીક્ષા કરી. સર્વ આચાર્યોની સમક્ષ વાગીશત્વ પ્રકટ કરીને નિર્મલ કર્મમાર્ગ, શુદ્ધ જ્ઞાનમાર્ગ, અને નિરુપાધિ ભક્તિમાર્ગનું^૨ સ્થાપન કર્યું તેથી સર્વ આચાર્યોએ વિજયતિલક કરીને શ્રીવલ્લભાચાર્યજીને વિજયપત્ર^૩ સમર્પ્ય પોતાના સર્વ સશયની અત્યંત નિવૃત્તિ થઈ જવાથી રાજ્યએ કનકભિષેક કરાવ્યો. સમર્પેલી દક્ષિણામાથી સમ નિષ્ક્રમાત્રનો અંગીકાર કરીને, ગળને શરણે લઈને, તેણે આપેલા છત્ર ચામર હ્યાદિ આચાર્યચિહ્ન ગ્રહણ કરીને પાદુરંગ વિટ્ઠલનાથ પધાર્યા. શ્રીચંદ્રભાગાસમીપ શ્રીમદાચાર્યજી પધાર્યા, એટલામાં શ્રીવિટ્ઠલનાથજી સામા પધાર્યા ઉભયે સાથે જ નિજ મંદિરમાં પધાર્યા શ્રીવિટ્ઠલનાથજી સેવાથી એટલા તો પ્રસન્ન થયા કે શ્રીમદાચાર્યજીને ત્યાં પુત્રરૂપે પ્રકટ થવાની આકાંક્ષા બતાવતા, શ્રીમદાચાર્યજીએ લગ્ન કરવાનું વચન આપ્યું. દક્ષિણના મુખ્ય તીર્થ સનાય કરીને સ.૧૫૪૮ના આવણ વદ ૮ને દિવસે શ્રીમદાચાર્યજી વ્રજમાં પધાર્યા. સ.૧૫૪૮ના ફાલ્ગુન શુકલ ૧૧ને દિવસે શ્રીનાથજીએ ઝાડખંડમાં પાટોત્સવવિધયક આજ્ઞા કરી. તે જ વર્ષમાં આવણ શુકલ ૧૧ને દિવસે મધ્ય રાત્રિએ શ્રીનાથજીએ સાક્ષાત્^૪ પ્રકટ થઈને શ્રીમહાપ્રભુજીને બ્રહ્મસંબંધવિધયક આજ્ઞા કરી. તે જ સમયે શ્રીમદાચાર્યજીએ શ્રીનાથજીને પવિત્રા સમર્પણ કરીને મિશ્રીભોગ ધરીને ભગ-વન્મુખશબ્દપ્રમાણાત્મક પુષ્ટિમાર્ગ ભૂતલ ઉપર પ્રકટ કર્યો પૂર્વ, પશ્ચિમ, અને ઉત્તર દિશાના તીર્થ સનાય કરીને સ.૧૫૫૪ના વૈશાખ શુકલ ૩ને દિવસે પ્રથમ પરિક્રમા સંપૂર્ણ કરી સ.૧૫૫૫ના ચૈત્ર સુદ ૨ને રવિવાર દ્વિતીય પરિક્રમાનો પ્રારંભ કર્યો. ૭ વર્ષમાં તે પંચિક્રમા પણ પૂર્ણ કરી. ૫ઠી થોડે દિવસે તૃતીય પરિક્રમાનો આરંભ કરાવે, તે પણ ૭ વર્ષમાં સમાપ્ત કરીને, વાદિમાત્રની સર્વ શકા નિરાસ કરીને દશ દિશામાં દિગ્વિજય કર્યો.

શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીનો ગૃહસ્થાશ્રમ.

શ્રીવિટ્ઠલનાથજીએ શ્રીમદાચાર્યજીને લગ્ન સંબંધી જે આગ્રહ કર્યો હતો તે સાર્યક હતો.

૧. કારણકે તે સમયમાં ત્રણ સગુણ વૈષ્ણવસંપ્રદાયમાં સંપ્રદાયને આશ્રયની વિશેષ આવશ્યકતા હતી.
૨. વિષ્ણુસ્વામીના તામસ સંપ્રદાયથી ભિન્ન સ્વકીય નિર્ગુણ સંપ્રદાયનું.
૩. આ વિજયપત્રની શોધ શ્રીગોવર્ધનલાલજી નિવ્રત્તાયિતે અવરજ કરવી જોઈએ.
૪. વિષ્ણુસ્વામીની પરપરાના દુરામહી રોખરો ધ્યાનમાં લેતું કે શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના સંપ્રદાયમાં અપાના અષ્ટાક્ષર અને બ્રહ્મસંબંધ એ ઉભયે મતનો ઉપદેશ શ્રીગોપાલોપાસક વિષ્ણુસ્વામીના મતમાર પણ પ્રચલિત ન હતો ? એ મતનું દાન શ્રીનાથજીએ શ્રીમહાપ્રભુજીને જ કર્યું છે, અન્યને નહિ. વિષ્ણુસ્વામિ મતમાં શ્રીગોપાલ મતનો પ્રચાર દરો, પણ બ્રહ્મસંબંધનો મત તો કેવલ શ્રીમહાપ્રભુજીએ જ પ્રકટ કર્યો.

આચાર્ય માત્ર બ્રહ્મચારી જ રહે, અથવા માત્ર વાનપ્રસ્થ રહે, અથવા માત્ર સંન્યાસી રહે તો શાસ્ત્રોક્ત સર્વ આશ્રમધર્મનું પ્રતિપાદન થાય નહિ. આચાર્યના લક્ષણમાં જ અર્ચિનોત્તિ હુ વેદાધ્યાન ઇલાદિથી વેદના અર્થનો સચ્ચ આ સમંતાત કરે, તે પ્રકારે આચરણ કરે, અને તે જ પ્રકારે ઇતરને આચરણ કરાવે, તે આચાર્ય એમ કહેવામાં આવ્યું છે. વેદ અને તદ્વર્થ, માત્ર બ્રહ્મચર્ય, માત્ર વાનપ્રસ્થ, કે માત્ર સંન્યાસનો અંગીકાર બતાવતા નથી, પણ ચારે આશ્રમનો અંગીકાર પ્રતિપાદન કરે છે. ચાર આશ્રમમાંથી એકનો પણ આચરણદ્વારા અંગીકાર અવશિષ્ટ રહી જાય તો આચાર્યત્વ પણ એકદેશીય થઈ જાય જ્યાંસુધી આચાર્ય સર્વ આશ્રમનું આચરણ કરીને વેદાર્થપ્રતિપાદન કરે નહિ ત્યાં સુધી બીજાઓને તે તે આશ્રમના આચરણનું જ્ઞાન યથાયોગ્ય થાય નહિ. “યદ્વદાચરતિ શ્રેષ્ઠ” શ્લોક પણ, શ્રેષ્ઠ પુરુષ જે આચરણ કરે તે જ આશ્રમનું આચરણ ઇતર પણ કરે એમ કહેલું છે એટલે ગુરુ ગૃહસ્થાશ્રમ-ધર્માચરણ ન કરે તો શિષ્ય પણ યથાયોગ્ય ગૃહસ્થાશ્રમનું આચરણ ન કરે. એમ થતા સર્વોપકારક ગૃહસ્થાશ્રમ વ્યર્થવત્ થઈ જાય, માટે આચાર્યે જ પ્રથમ અવશ્ય ગૃહસ્થાશ્રમનો અંગીકાર કરવો જોઈએ, જેથી શિષ્ય પણ યથાધર્મ ગૃહસ્થાશ્રમનો સ્વીકાર કરે. શ્રીમદ્વાચાર્યજીને સ્વિશેષ આજ્ઞા શ્રીવિદ્ઠલનાથજીએ કરી છે તેનું સ્વાસ્થ્ય માત્ર એ જ કે શિષ્યદ્વારા શ્રીવલ્લભાચાર્યજી વંશવૃદ્ધિ કરીને ભક્તિમાર્ગનું આચરણ ન કરે, પણ પત્રદ્વારા જ વશવૃદ્ધિ કરીને ભક્તિમાર્ગનો પ્રચાર (પ્રકર્ષથી આચરણ) કરે, તેથી જ શ્રીસર્વોત્તમજીમાં “મુનિ ભક્તિપ્રચારકૃતે સ્વાન્વયકૃત” એવું શ્રીમદ્વાચાર્યનું નામ વિરાજે છે, અર્થાત્ ભૂતલમાં માત્ર ભક્તિપ્રચાર કરવાને જ શ્રીવલ્લભાચાર્યજી વંશવૃદ્ધિ કરે છે.

કાશીનિવાસી મધુમંગલની મહાલક્ષ્મી કન્યાનું પાણિગ્રહણ શ્રીવલ્લભાચાર્યજીએ આપાઠ ગુરુજી પંચમીએ કર્યું. ચતુર્થ નિધિ શ્રીગોકુલનાથજી જે હાલ શ્રીગોકુલમાં વિરાજે છે તે સ્વરૂપ પણ એમને સ્વચ્છગૃહમાંથી પ્રાપ્ત થયું છે. સંવત ૧૫૬૭માં શ્રીગોપીનાથજીનું પ્રાકટ્યભાદ્રપદ પૂજ્ય ૧૨ને દિવસે થયું ત્યાર પહેલા જ અલ્હાબાદમાં શ્રીમદ્વાચાર્યજીએ નિવાસ કર્યો હતો. સંવત ૧૫૭૨માં ચરણાદ્રિમાં શ્રીવિદ્ઠલનાથજીનું પ્રાકટ્ય માર્ગશીર્ષ પૂજ્ય નવમીને દિવસે થયું.

શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીનો વાનપ્રસ્થ અને સંન્યાસાશ્રમ.

સંવત ૧૫૮૭ના વૈશાખ કૃષ્ણ ૧૦ને દિવસે શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજી પ્રયાગ પધાર્યા, ત્યારપહેલા શ્રીમૃગ્યુની એ આજ્ઞા એમને થઈ ચુકી હતી. પ્રથમ આજ્ઞા ગંગાસાગરમાં થઈ હતી તે દેહત્યાગ કરવા વિષે હતી. બીજી મધુવનમાં થઈ તે દેહત્યાગવિષયક હતી ભાવી જીવોનું કલ્યાણ કંવાના હેતુથી પોતે તે બંને ભગવદ્જ્ઞાનો આદર ન કર્યો. તૃતીય આજ્ઞા અલ્હાબાદમાં જ થવાથી અસમાપ્ત ગ્રંથ પણ તદ્વસ્થ જ રાખીને શ્રીમુખોદિનીજીનો દશમમુદ્ધ સંપૂર્ણ કરી લઈને નિરોધકીજાનું વિવરણ કરીને શાસ્ત્રોક્ત ક્ષત્ર્ય સંન્યાસ અંગીકાર કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. અલ્હાબાદથી પ્રયાગ પધારતા વાનપ્રસ્થાશ્રમ ધર્મનું આચરણ કરીને પ્રયાગમાં શ્રીનારાયણેન્દ્રતીર્થસ્વામી પામે પ્રેમમત્રનું શ્રવણ કરીને સશિષ્યામત્ર ત્રિદસન્યાસનો આદર કર્યો. ઠર દિવસ હંસધર્મનું આચરણ કરીને, આઠ દિવસ પરમહંસ સંન્યાસના ધર્મ પ્રકટ

૧. વિષ્ણુસ્વામી, મા વ, અને રામાનુજ એ ત્રણ સગુણ વૈષ્ણવસમ્પ્રદાયમાં સંન્યાસી શિષ્ય આચાર્ય યમ જાય છે, ત્યારે શ્રીમદ્વાચાર્યજીના નિર્ગુણ સમ્પ્રદાયમાં ગૃહસ્થ પુત્રને જ આચાર્યત્વનો અધિકાર છે, એ પણ તારવત્ત્વ વિચારણીય છે.

કર્મા કાયિક, વાચિક અને માનસિક એમત્રિદશ દંડ ગ્રહણ કરીને, તત્તિગેધ કરીને, કૌપીન-માત્ર ધારણ કરીને, મૈત્ર અનશત અગીકાર કરીને, કાશીમા હનુમાનનાટ ઉપર વિરાજીને પૂર્ણ લક્ષ્મીમાર્ગીય સંન્યાસીના ધર્મ પ્રકટ કર્યા આપાદશુકલદ્વિતીયા ઉપરાંત તૃતીયાને દિવસે મધ્યાહ્ને શ્રીમદ્વાચાર્યજીએ મધ્યપ્રવાહમા પદ્માસન કરીને શ્રીમુખામિ પ્રકટ કરીને, સૂર્યકિરણ સાથે તેની એકતા કરીને, તેજ પુનઃનિસ્તાર કરીને, આસુર દૃષ્ટિનું આચ્છાન્ન કરીને, સૂર્યદાન વ્યાપિવૈકુઠમા પ્રવેશ કરીને, આસુરવ્યામોહ લીલા કરી.

આધ્યાસક ભાષણ.

શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના આસુર વ્યામોહથી વૈષ્ણવોએ દૈવજીવોએ મોહ ન પામવું. શ્રીવલ્લભાચાર્યજી નિત્ય છે, કારણ કે ભગવાન અને તેનું મુખ નિત્ય છે. આજે પણ સાક્ષાત્ સર્વ-ધર્મસહિત ધર્મી વશ ગ્રન્થ નિધિ અને પાદુકા એ ચાર સ્વરૂપથી પ્રત્યક્ષ વિરાજે છે. એ ચારે સાક્ષાત્ ધર્મી છે, માટે એમને જે સામગ્રી આપણે ધરીએ છીએ તેને ‘ નૈવેદ્ય ’ ન કહેતા ‘ ભોગ ’ કહીએ છીએ. નિશ્ચયત્ જ્ઞાતિ નૈવયમ પરંતુ મુજ્યત્ જ્ઞાતિ ભોગ જે માત્ર નિવેદન કરવામા આવે, જેનો સાક્ષાત્ અગીકાર કરવો વા ન કરવો પ્રભુની ઇચ્છા ઉપર છે એવું પરાક્ષ સમર્પણ ‘ નૈવેદ્ય ’ કહેવાય, પરંતુ જેનું ભોજન કરવું જ પડે તે “ ભોગ ” સાક્ષાત્ ધર્મી હોવાથી જ એ ચારે સ્વરૂપે ભોગ અગીકાર કરીને લક્ષ્યવ્યવસ્થા સૂચવે છે.

શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના જીવનચરિતનો ઉપસંહાર.

ઉપસંહાર કરતાં મહારાજશ્રીએ આજ્ઞા કરી કે શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના ૮૪ અથ, ૧ ૮૪ એકક, ૮૪ મુખ્ય લક્ષ્ય અને ૮૪ કથા છે. એ શ્રીમદ્વાચાર્યજીનું ચરિત એટલું તો વિસ્તીર્ણ છે કે ક્લાક દોઢ ક્લાકમા સંક્ષેપ ઉપરાંત વધારે કહી શકાય એમ નથી. આ ચરિતનું ભાષણ કરતા, જે ઐતિહાસિક વૃત્ત આપ સર્વને વિદિત છે, તે મુકી દઇને જે તમે કદાપિ શ્રવણ ન કર્યું હોય તે જ વૃત્તાત શ્રવણ કરાવવા મેં વિશેષ લક્ષ્ય રાખ્યું છે. શ્રીમદ્વાચાર્યજીએ જે જે ધર્મનું આચરણ કર્યું છે તે જ વર્ણાશ્રમધર્મપુરસ્કર પુષ્ટિમર્યાદા સરણિકાથી ભગવદ્ધર્મનું દૃઢ આચરણ કરવા હું તમને સર્વને આગ્રહ કરું છું ”

રા. રા. મગનલાલ, ગ. શાસ્ત્રી ઇમ. ઇ. નું માવણનો સાર.

મહારાજશ્રીનું ભાષણ સંપૂર્ણ થયા પછી રા. રા. શાસ્ત્રી મગનલાલે આજ્ઞાના વૈષ્ણવ-સમાગમથી સંતોષ બતાવીને, એવા જ સમાગમ વારંવાર થાય એમ આકાંક્ષા જણાવ્યા પછી, ખાસ જે વાત ઉપર સમસ્ત વૈષ્ણવોનું ધ્યાન આકર્ષ્યું હતું

મહારાજશ્રીએ શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીના પુરુષોત્તમત્વના એટલા બધા પ્રમાણો આપ્યા છે કે તેનું પિષ્ટપેપણું કરી નાખવાની આવશ્યકતા નથી. અમિ પુરુષોત્તમનું મુખ છે, મુખથી જ શબ્દદ્વારા અગીકાર થાય એ ઉપપત્તિ ઉપરાંત અમિ શબ્દ અક ધાતુથી સિદ્ધ થયેલો હોવાથી ગતિ કરાવે, અગવન્પ્રાપ્તિ કરાવે, તે અમિ એમ એ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ છે, અર્થાત્

૧. આ ત્રયોમાથી જરૂરના નામ ગુજરાતી પ્રેસમાં મુદ્રિત શ્રીમદ્ભાગવતના ૩૫જી શાસ્ત્રીએ લખેલા ઉપોદ્ધાનમા આપ્યા છે તે વિશ્વસનીય નથી શ્રીસર્વોત્તમજી અને તેની ઠીકાના કર્તા પણ તેમાં શ્રીમદ્વા-પ્રમુખને માનવામા આવ્યા છે ! આટલું બધું સંપ્રદાયનું જ્ઞાન શીનાયજીના તિવકાવિત શ્રીગોવર્ધનશાસ્ત્રજીના આશ્રિત અને ગૃહવાસજીના કહેવાના શિષ્યને પ્રાય હોય છે

જીવને જીવપર્યંત પરમ ફલ દશામાં ગતિ કરાવીને તે ફલપ્રાપ્તિ કરાવવી એ કાર્ય અગ્નિ વિના ઇંતરે કાંઈ પણ કરી શકે એમ નથી. વેદમાં અગ્નિસૂક્તો વાચતા પણ અગ્નિનું જ આચાર્યત્વ ઉત્તરોત્તર સુદૃઢ થતું જાય છે, એટલે રૂદ્ર, વાયુ, ક્ષેપ પ્રભૃતિ આચાર્યથી અર્થાત્ જ ઉત્કર્ષ સિદ્ધ થાય છે. કેવલવ્યુત્પત્તિ અને વૈદિક અગ્નિધર્મનું સામ્ય, એટલાથી જ અટકવાનું નથી, પણ તેમના વાકપતિત્વથી પણ એ જ પર્યવસાન આવે છે જેટલા ઉપલબ્ધ થયે છે તેમાં પણ શબ્દમાધુર્ય ઉપરાંત અર્થગાંભીર્ય જોતા તેમનું શ્રુતિસંધર્દન સુક્તિદાઢર્ય અને સ્થિર અનુભૂતિનો વિચાર કરતા ઇંતરે આચાર્યો તો શુ પરંતુ શ્રીલક્ષ્મણુલદ્વજ વિષ્ણુસ્વામી અને વ્યાસાદિ કરતા પણ તેમનો ઉત્કર્ષ સર્વત્ર પ્રવર્તે છે. શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજી એવા ઉત્કૃષ્ટ આચાર્ય છે એમ આગ્રહથી ઘોષવામાં મારે એ જ કહેવાનું છે કે એમના સંપ્રદાયોના લક્ષ્યાવધિ થયો સડે છે, તેનો જીર્ણોદ્ધાર કરીને તેનું અર્થજ્ઞાન લઈને તમારા જન્મનું સાર્થક્ય કરો. તેવા ગ્રંથોનું પઠનપાઠન આગ્રહપૂર્વક બન્યું રહે તો માત્ર આ ભૂમિમાં જ નહિ પણ સર્વત્ર આપણા ઉત્તમોત્તમ ધર્મની વિજયપતાકા પ્રવર્તે એમ છે.

ખીજી વાત મારે એ કહેવાની છે કે જ્યારથી શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના જીવનચરિત્ર ઉપર લાપણુ આપવાનો નિશ્ચય થયો, ત્યારથી ગમે તે વખતે હું મહારાજશ્રી પાસે જતો હતો, ત્યારે શ્રીયદુનાથજી^૧ દિગ્વિજય^૨ લઈને તેનાં પત્રમાં અન્વેષણ કરતા જ એમનાં દર્શન થતાં. આ ઉપરથી એમ માનવાને સખલ કારણ મલે છે કે જેટલી શિથિલતા છે તે આપણી છે જો આપણે આગ્રહથી આચાર્યોને પ્રાર્થના કરીએ તો આપણા તરફ ધર્મ બળવવામાં તેઓ સર્વ બદ્ધપરિકર થાય સાત દિવસે, પદર દિવસે, મહિને પણ સુધાવર્ષણ બન્યું રહે તો તેથી તમે સર્વ અમર બની જાઓ એમાં સંદેહ નથી. પરંતુ હું ફરીથી જણાવું છું કે વૈષ્ણવોએ જ આગ્રહ કરીને આચાર્યોને સ્વધર્મ પ્રવર્તાવવા બદ્ધપરિકર કરવાના છે. શ્રીબાલકૃષ્ણુલાલજીનું કાંઈ વિશેષ ઓલખાણ કરાવી હું બેસી જઈશ શ્રીવલ્લભાચાર્યજીનાં જીવનચરિત્ર સંપ્રદાયમાં અનેક છે, તેમાંનું એક શ્રીવિદ્ઠલનાથજીના પદ પુત્ર શ્રીયદુનાથજીનું^૩ કરેલું કહેવાય છે. તે પ્રથમ 'યદુનાથવિજય' નામથી પડિતોમાં પ્રસિદ્ધ છે તે ગમે તેમ હોય પરંતુ એ શ્રીગુણાધિજીના પદ પુત્ર શ્રીયદુનાથજીના ખાસ વંશમાં શ્રીબાલકૃષ્ણુલાલજી પ્રકટ થયા છે, તો કમલ બીજ પણ એવા અપૂર્વ ગ્રંથોનું અવગાહન સ્વતઃ કરીને, આવું જ વાકસુધાપાન આપણને વારંવાર દેવાવશે એમ પ્રચુર આકાંક્ષા બતાવીને હું બેસવાની આજ્ઞા માગું છું.

શ્રીચાલકૃષ્ણુલાલજી મહારાજાશ્રિત વેદશાસ્ત્રસંપન્ન શાસ્ત્રી

મનઃસુખરામનું માવળ.

મુક્તતાની પડિત ચેતનરામજીએ વિદ્યાવૃદ્ધિ વાસ્તે નિરક્તાનો મંત્ર લખી બતાવી ભક્તિ-
દિ તરફ વૈષ્ણવોનું આકર્ષણ કર્યું, ત્યારબાદ શાસ્ત્રી મન સુખરામે કહ્યું કે

" આજે જેટલું જ્ઞાન તમને આપવામાં આવ્યું છે તે સમસ્ત યાદ રાખનાર ભાગ્ય-
ચક્ર નિરત્ર થોડા જ હશે, તોપણ તેનો સારાંશ જો દુઝામાં કહું તો તમે સર્વ સમજી શકો
અને તેનું આચરણ પણ કરી શકો. શ્રીકૃષ્ણુદેવરાજાએ પ્રશ્ન કર્યો ત્યારે શ્રી વલ્લભાચાર્યજીએ

૧. આ સર્વ લાપણુ એ જ ગ્રંથના તવનીતકપ છે.

જે જે શ્લોક આજ્ઞા કર્યા તે સમહરપ હોવાથી હું બોલુ છું, અને તેનું મનન કરી તે મુજબ દરેક વૈષ્ણવે વર્તવું જોઈએ એવી મારી ખાસ લક્ષ્યમણુ છે. તે શ્લોક આ પ્રકારે છે.

દૈવત્વેન ગુરોરનુમદ્વશાત્ જાતા પ્રપત્તિર્યદા
સરુપુદ્ગાદિ વિધાયેત્ પરજયત્યેકાદરીના વ્રતમ્ ।
ધર્મે ભાગવત ચરેત્ હરિકથામાચાર્યમક્તાર્ચન
પાપ તદ્દિમુસ્તાનનર્પિતભુજિ ચાન્યાશ્રય વર્જયેત્ ॥ ૧ ॥
આશ્રિત્યાશ્રમધર્મમત્રમવ્રતા સ્થેય પ્રજા રક્ષતા
સેવ્ય શ્રીરમણ સદાહરિજનૈ કાર્યાધિકા સગતિ ।
આર્જીથ્ય વિદુષા વિધાય જગતા યોજ્યાથ તે શિક્ષણે
દીનાના દયયા નયેન વિનયૈ કીર્તિર્વિધેયાઽચલા ॥ ૨ ॥

હે રાજન્ ! દૈવ જીવ હોવાથી ગુરના અનુમદ્વડે જ્યારથી શરણે આવવું ત્યારથી માલા ધારણુ કરવી, તિલકમુદ્રા ધારણુ કરવા, ચાર મુખ્ય જયતી, અને એકાદશીમત આચરણુ કરવા ભાગવત ધર્મનું સેવન કરવું, હરિકથાનું સેવન કરવું, અને આચાર્ય તથા ભક્તનું અર્ચન કરવું, પાપ, બહિર્મુખ અસમર્પિતવસ્તુભોજન અને અન્યાશ્રય એ સર્વનો ત્યાગ કરવો. હે રાજન્ ! તમારે આશ્રમ ધર્મનો આશ્રય રાખીને પ્રભુનું રક્ષણ કરતા રહેવું, લક્ષ્મીપતિની સદા સેવા કરવી, હરિજન સાથે અધિક સગતિ રાખવી, પડિત લોકોનું સન્માન કરીને જગતને શિક્ષણ આપવામા તેમનો વિનિયોગ કરવો દીન ઉપર દયાથી નીતિથી અને વિનયથી અચલ યશ પ્રાપ્ત કરવું આ ધર્મ ખાસ લક્ષ્યમણુ છે, પરંતુ દરેક વર્ણના લોકોએ પોતપોતાને લાગુ પડતાં ભાગનું ગ્રહણ કરી તે મુજબ વર્તવાને પ્રયત્ન કરવો

સભાવિસર્જન.

ત્યારબાદ જયકૃષ્ણ બ્યાસ પ્રસંગોપાત્ શ્લોક બોલ્યા. બાદ શેઠ ગિરિધરભાઈ^૧ જેઠા-ભાઈએ પણ પુસ્તકોનો જણાવવાર કરવાને ખાસ આગ્રહથી સૂચના કરીને મણિરત્નમાલાના શ્લોકથી દર્શાવ્યું કે અપાર સસાર સમુદ્રમાંથી ગુરકૃપા વિના તરવાનો અન્ય ઉપાય નથી. સમાપ્તિમા શેઠ ચતુર્ભુજ^૨ મોરારજીએ મહારાજશ્રીને વિજયતિલક માલા અને ધર્મ પછી સર્વ પડિતોને માલા પહેરાવી હતી ત્યારબાદ શ્રીવલ્લભાચાર્યજીની જય બેલી સભા વિસર્જન થઈ હતી^૩

૧. શેઠ ગિરિધરભાઈના અવસાનપર્યંત તેમને પ્રાચીન સંસ્કૃત ગ્રંથો તરફ અસિદ્ધિ અને સાકર-મનમિત્ર વૈષ્ણવતા રહી

૨ આ સુગૃહીતનામધેય વૈષ્ણવવરનું સ્થાન મુંબઈમાં તો અઘાપિ કોઈએ પણ પૂરું જ નથી. એમના સુપુત્ર ચરણદાસશેઠને ભગવાન પિંગાના પત્રે જ આવવાની સન્મતિ આપેા

૩. અહિ પર્યંતનું સકલ ભાષણ ‘શ્રીવલ્લભાચાર્યજીનું જીવનચરિત્ર’ એ શીર્ષકથી ભેતણુ સ્થલે પ્રસિદ્ધ થઈ ગયું છે, પરંતુ તે સર્વ અશુદ્ધિમય હોવાથી મૂલ ભાષણ ધોળકને વંચાવાને અમે તેમની રોવાવાને પુનઃ પ્રસિદ્ધ કર્યું છે.

અથ સપ્તમી વિજ્ઞપ્તિઃ ॥

શ્રીકૃષ્ણાય નમઃ ॥ હે સખિ, તું ધન્ય છે, પ્રતિક્ષણ નવું નવું પ્રિયતા મુખક્રમલનું અ-
ધરામૃત, રાત્રિ દિવસ આનંદથી ક્ષણે ક્ષણે તું પાન કરે છે. કૃપાના સાગર, અતિમુદર સ્મિત
યુક્ત મુખારવિદ્વાલાં પ્રાણુપ્રિય તમારી સલામાં મુખચેનથી બેઠા બેઠા કાઠકિવાર મને સલાને
છે ખરા ? (૧)

હે સખિ, પ્રિયતા મુખક્રમલના દર્શનને માટે ઉત્સુક ચિત્તવાલી છતાં આકુલ બ્યાકુલ
ચપલીનું એ પ્રાણુપ્રેષ્ઠ શું કરે તે હું જાણતી નથી. (૨).

પ્રાણુનાથના વિયોગમા ડગલે ડગલે વિપત્તિ પડે છે, તે ચોચ્ચ છે, તેથી આ વિયોગજ
મને ચોચ્ચ છે, બીજું કાંઈ ચોચ્ચ નથી. તે છતાં અત્યંત કૃપાથી ગોષીપતિ, શ્રીરાધાના હૃદયમણિ,
પોતાના મુખચદ્રનું દર્શન મને થોડા વખતમાં કરાવે. (૩).

હે સખિ, વિશેષ શું કહું ? આ સ્થિતિમાં પાન્ય (ફૂત) પણ વિધ્નકર્તા થઈ પડે છે. દુખ
દરિયામા હું ડુબી છું હું શું કરું ? પ્રાણુપ્રિય જ મારું શરણુ છે. (૪)

હે સખિ, પ્રાણુપ્રિય આગત કૃપાકરી કાંઈ મને પ્રીતિથી સંભારશે, તો તે જ ક્ષણે મને
માગે સર્વ મનોરથ પ્રાપ્ત થશે, હું સત્ય કહું છું. (૫)

પરિજનની હાંસિ અને દ્વેષથી દુઃખી થયા છતાં આ ચિત્ત ઉત્સુક છે, અને પોતાનો
સ્વભાવ છોડતું નથી, એ ચોચ્ચ છે કે નહિ, તે અમને સમજ પડતી નથી. (૬).

હે સખિ, તારાથી જેટલું થાય એટલું તેં કર્યું, મારા ભાગ્યોદયનો કાલ આવશે ત્યારે
તે પોતે જ કૃપા કરશે. (૭).

નથી મારામા પરમ સૌદર્ય, નથી ચતુર્યઘ, નથી સુરતસંગ્રામકોશલ્ય, નથી મધુર
વાણી, નથી કાંઈ રસ, હે સખિ પ્રિયસગમ તે કેમ થશે ? (૮)

રતિપતિના મંગલ કલશો, આ કુચ કુંબો, કામરસપૂર્ણ છતાં કમલાવરના કરકમલ
ના સ્પર્શ વગર વૃથા થઈ જાય છે. (૯).

બુદ્ધિગર્હ, શુદ્ધિગર્હ, સ્વપનિએ પણ જગતમાં વિરોધ (નિરોધ) કર્યો, હે સખિ, જેને
માટે ગુરુ, પતિ, પુત્રોની લજ્જાને ઉચી મુકી, તેનો સગ જલદી ન થાય તો અરેરે ! મરણ
સિવાય બીજી કાંઈ પણ ગતિ હું જોતી નથી. (૧૦)

નેત્રો બંધ હોય તે સાફ, પણ અન્ય કાંઈના દર્શન મ્યતા નથી, અધોર અરણ્યમા
રહેવું સાફ, પણ અન્યનો મેલાપ સ્વતો નથી. (૧૧).

ભગવાનના ચરણકમલની રજમા જેની પ્રીતિ છે, તેને ભલે મૃત્યુ થાય પણ અન્યા-
શ્રય યુક્ત નથી હાથીપર સ્વારી કરનારને ગર્દલ મ્યે નહિ જ. (૧૨).

હે ગોકુલના અનન્ય સ્વામિ, હે ગોકુલને અનન્ય કરનાર, હે દયાસિંધો, મને તાગ
ચરણ કમલની રજમા લે. (૧૩).

હે નાથ, મારી કિશોર અવસ્થામા તે પોતે જ કૃપા કરી હતી, તે કૃપાનું માત્ર આશા
રૂપી લતાની વૃદ્ધિ એજ ફલ, કે કાંઈ સત્કલ પ્રાપ્ત થશે, તે હું જાણતી નથી. હે સર્વ સા-
મર્થસંયુક્ત, હે વ્રજધિપ, હું તારી છું, તારી છું, તારી જ છું. (૧૪).

હે દયાનિધે, અમે જેવા છછએ તેવા, પણ તુ મારો ત્યાગ કરે નહિ, સર્વથા સર્વદા અમારી એજ વિશ્વસિ છે. (૧૫)

હે પ્રજ્ઞેશ્વર, નાના કે મોટા અપરાધને લીધે તુ અમારો (તારા) સ્વકીયનો ત્યાગ કરે છે, ત્યારે હું શું કરું ? (૧૬).

અમે તારા જ છછએ એ અમારો નિશ્ચય છે અને વળી તુ ભર્તા છે, એ પણ નિશ્ચય છે, અને હે પ્રભુ, તુ કાલ કર્મ અને સ્વભાવનો નિયંત્રા છે, એ પણ નિશ્ચય છે, માટે અમને કાલાદિથી દુખ થાય એ ઉચિત નથી. કદાચ અમે અપરાધ કર્યો હોય, તોપણ સેવકોની ઉપેક્ષા કરવી તને ઘટતી નથી. ઉપેક્ષાને લીધેજ કાલાદિ ભક્ષ કરે, નહિ તો ન જ કરે. જો કદાચ અમારી બહિર્મુખતાને લીધે કાલ વગેરેથી દુખ થતું હોય, તો બહિર્મુખતા તો અમને સ્વાભાવિક છે, એટો તારી કૃપાથી જગે, બીજી કોઈ રીતે નહિ જાય. અમે સ્વભાવથી જ દોષપૂર્ણ છીએ, એમ જાણીને જ તે અમારો અગીકાર કર્યો છે માટે (અમારા) દોષક્ષયની અપેક્ષા રાખવી એ તને કૃપાનુને ઘટિત નથી તુ જે કાર્ય કરે છે તે તારા સ્વભાવિક પ્રભુત્વને લીધે કરે છે, અપેક્ષાથી નહિ જ. (૧૭-૨૧).

સ્વકીય માનીને અમને દડ કરે, તો તે અમને છૂટ જ છે. અમને પોતાના માનીને ગમે ત્યા, ગમે તે વખતે, ગમે તે અમને કન્વાની ઇચ્છા હોય તે ઇચ્છા પ્રમાણે જન્મે જન્મ અમને ભલે થાઓ હે પ્રજ્ઞેશ્વર, મારી સર્વદા આ જ પ્રાર્થના છે કે હું ત્વદીય-તારો થાઉં. તે આપેલું દુખ હું સહન કરી શક્તો નથી, તો પણ હે પ્રભુ, હું એ જ પ્રાર્થના કરું છું કે જેમ અમારા અપરાધ ન થાય તેમ કર. (૨૨-૨૪)

ઇતિ શ્રીવિદ્યલેખેશ્વરકૃતા સક્તમી વિશ્વસિ સમાપ્તા.

શ્રીમત્પ્રમુચરણમળીતં શ્રીસ્વામિનીપ્રાર્થનાષ્ટકમ્.

યત્કરુણારસઘૃષ્ટયા હૃદિ હરિમક્ત્યકુરુઃ સમુલ્લસતિ ॥
તં વિદ્વલધિસુમનિશ પૂર્ણાનન્દાત્મકં વન્દે ॥ ૧ ॥

ભૂમિકા.

આ વિશ્વમા અનેકશ અન્યઆચાર્યોની અભિવ્યક્તિઓ થયેલી છે અને તે અભિવ્યક્તિઓમાં સધાવવળીય સ પ્રદાયાદિકમા કૃષ્ણચૈતન્યાદિકોએ મુખ્ય શ્રીરામેશ્વરી શ્રીસ્વામિનીને જ પ્રાધાન્યપદ આપ્યું છે, અને તેમના સ્વરૂપ તુ પણ વર્ણન કર્યું છે, અને નિકુંજનાયક શ્રીકૃષ્ણમાં પ્રિયાજના પ્રેમનો ચિતાર પણ આપ્યો છે. ગીતગોવિંદાદિક જયદેવકૃત કાવ્યોમાં પણ પ્રિયાજના અપૂર્વસ્નેહનું સ્વરૂપ દર્શાવ્યું છે, પરંતુ જે અખંડ અને અભેદ રસાત્મક શુદ્ધનિર્ગુણ પ્રેમનું વર્ણન શ્રીવિદ્યના આ અષ્ટક તથા અન્ય ગ્રંથોમા આપ્યું છે તેવા શુદ્ધ સુદ્ધિમાર્ગીય પ્રેમનું સ્વરૂપ અન્ય આચાર્યો તથા ભવજ્ઞત્યાદિક નાટ્યકારોથી અદ્યાપિ પર્યંત

અપાયુ નથી. આ સ્વામિન્યષ્ટકમા શ્રીવિઠ્ઠલનાથજીએ તેમનું દાસ્યત્વ પ્રતિશ્લોકમા નિરૂપણ કર્યું છે. કારણ, વિનામહત્વાદરજોમિશેક એ વાક્યથી પુષ્ટિમાર્ગીય મહાન્ ભક્ત શ્રીસ્વામિની છે. અથવા તદ્રૂપ આચાર્યવર્ય શ્રીવલ્લભાધીશ્વર છે તેમના દાસ્ય તથા પાદરત્નભિષેકવિના આ માર્ગમા પ્રવેશ જ કઠિન છે. માટે જ શ્રીવિઠ્ઠલનાથે કૃપયતિ યદિ રાધા વાધિતાશેષવાધા. અર્થ — ત્યારે આ માર્ગમાં શ્રીસ્વામિની કૃપા કરે ત્યારે જ પુષ્ટિમાર્ગીય સમગ્ર બાધાઓ એટલે સાક્ષાત્ સ્વરૂપાનંદમા લાવણ્યામૃતાદિક રસભોગમા જે વિધો તે દૂર થઈ ભગવદ્લીલાંત પાત થાય છે આ સ્વામિન્યષ્ટકમાં પ્રાય સયોગશૃંગારનું જ વર્ણન ભગવદ્લીલાવિશિષ્ટ સ્વામિનીજીનું સર્વોત્કૃષ્ટત્વ આ અષ્ટકમા પ્રતિપાદન આપે કર્યું છે પુષ્ટિમાર્ગીય ઉત્તમાધિકારીને શુદ્ધપ્રેમનું વર્ણન આ સ્તોત્રમા જ સમજવાનું છે

રહસ્યં શ્રીરાધેત્યખિલનિગમાનામિવ ધનં

નિગૂઢં મદ્ધાળીં જપતુ સતતં જાતુ ન પરમ્ ॥

પ્રદોષે હૃદ્ગમોષં પુલિનગમનાયાતિમધુરં

ચલતૂતસ્યાશ્ચન્નચ્ચરણયુગમાસ્તાં મનસિ મે ॥ ૧ ॥

શ્લોકાર્થ — રહસ્યરૂપ અને અખિલનિગમના ધનરૂપ હોયતી શુ તેમ લીલાસ્થાનમા પ્રકાશિત એવું રાધાદૃત્યક્ષરદ્વયને મારી વાણી સદા સર્વદા જપ કરે. ક્યારે પણ અન્ય રૂપાતરને નહિ ભજતા ધ્યાનના વિષયમા નહિ લે. દૃષ્ટિના પ્રકાશને હરનાર એવા સાયકાલમા શ્રીયમુનાપુલિનવિષે ગમન કરવામા અત્યંત મધુર જેમ હોય તેમ ચાલતુ એવું સ્વામિનીજીનું ચપલચરણયુગલ માગ મનને વિષે સદા સર્વદા રહે.

ભાવાર્થપ્રકાશ — સકલ વેદશિરસ્થાનાપન્ન ઉપનિષદો કહેવાય છે, અને ઉપનિષદુપા અર્થાત્ શ્રુતિરૂપા ગોપસીમંતનીયો કહેવાય છે. અર્થાત્ શ્રુતિરૂપા શ્રીગોપીજનોમા શુભ ધનરૂપ અને પ્રભુની સાથે શુભવિહારાદિ લીલામા પણ રહસ્યપણાથી રહેનાગ પૂર્વોક્ત લીલાવિશિષ્ટ સ્વામિનીના જપ કરવાની વાણીની આ પુષ્ટિમાર્ગમા આવશ્યકતા છે. જેના જપ કરવાથી સયોગ વિપ્રયોગથી પુષ્ટ એવા પુષ્ટિમાર્ગીય શુદ્ધરસાત્મકભાવનું ઉદ્ભવ થાય છે. આ રસાત્મક પુષ્ટિમાર્ગમા નિકુન્જસ્થ રસાત્મકપ્રભુનો સળધ એજ મુક્તિપદ્ધત્ય છે. ક્યારે પ્રિયાજી સાયકાલરૂપ સ કેતમા શ્રીયમુનાપુલિનમા નવનિકુન્જાદિ કુન્જકુટીરમાં બિરાજતા સ્વપ્રાણેશના સગમાર્થ ગમન કરે છે, ત્યારે પ્રિયતમના સન્માનાર્થ ચપલતાસુક્ત ચરણદ્વયની ગતિ કરે છે પૂર્વોક્ત લીલાવિશિષ્ટપ્રિયાજીના ચરણયુગલ સદાસર્વદા મારા મનમા રહે એવી પ્રાર્થના આપ કરે છે અત્ર ગૂઢાભિસંધિથી પ્રતિક્ષણ નિકુન્જસ્થ લીલારસસુપૂરિત શ્રીમદાચાર્યના ચરણદ્વયની પણ ભાવના ઉત્પન્ન છે, તે વિસ્મરણ ન થવું જોઈએ. સ્વામિનીવત્ સર્વલીલાનુભવ શ્રીમદાચાર્ય પણ કરે છે અને તદ્રૂપ છે એ સિદ્ધાંત પણ સ્મરણમાં રાખવો.

પુષ્ટિભક્તિ.

(અનુસધાન વર્ષ ૧ નું પ્રશ્ન ૧૦૫)

પરંતુ પુષ્ટિમાર્ગમા અદ્ય પણ કલેશ નથી, કારણ કે પુષ્ટિમાર્ગમા જે કાંઈ સાધન કરવામા આવે છે તે પ્રેમ અને સ્નેહથી જ કરવામા આવે છે. અત્ર કલ્પની અપેક્ષા નથી, પરંતુ સાધન જ ફલરૂપ છે. સાધન અને ફલ એક જ હોવાથી, સાધનમા કલેશનો અનુભવ થતો નથી, પરંતુ ફલનો જ અનુભવ થાય છે ફલનો અનુભવ કરતાં જે આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે તેનો આનંદ સાધન સમયે પણ પ્રાપ્ત થાય છે.

જે કાર્ય પ્રેમ અને સ્નેહથી કરવામા આવે તેમા કલેશ સહજે જ નહિ પુષ્ટિમાર્ગમા સર્વ સાધન પણ ફલ જ હોવાથી તથા પ્રેમ અને સ્નેહથી કરવામા આવતા હોવાથી તેમા અદ્ય પણ કલેશ થતો નથી. આ લોકમા પણ જે કાર્ય પ્રેમથી કરવામા આવે છે તેમા કલેશ થતો નથી. પતિવ્રતા સ્ત્રી પોતાના પતિના સુખના સર્વ સાધન કરવામા રાત્રિ દિવસ તત્પર રહે છે, આ કાર્ય તે નિરંતર પ્રેમથી જ કરે છે તેથી તેને એ કાર્ય કરવામા કલેશ થતો નથી, પ્રત્યુત આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે. તે જ પ્રમાણે માતાપિતાને પોતાના બાલકપર અતિશય પ્રેમ હોવાથી તેનું પાલન પ્રેમથી કરે છે તેથી બાલકનું પાલન કરવામા માતાને અને પિતાને કલેશ થતો નથી તે જ પ્રમાણે શ્રીપુરુષોત્તમની સેવામા પુષ્ટિભક્ત નિરંતર તત્પર રહે છે, પરંતુ તેમા તેને અદ્ય પણ કલેશ થતો નથી, પ્રત્યુત અતિશય આનંદ જ પ્રાપ્ત થાય છે.

પૂર્વપક્ષ:—સ્ત્રી પતિની સેવા પોતાના સુખ માટે જ કરે છે પતિની સેવા કરવાથી પતિ સતોષ પામે, અને પોતાને દુઃખ ન હેતા સુખી કરે એ જ સ્ત્રીનો પતિની સેવા કરવા મા હેતુ રહેલો છે તેથી સ્ત્રીને પોતાનું સુખ જ ઇષ્ટ છે પોતાના સુખના સાધનરૂપ પતિની સેવામા મર્યાદા ભક્ત પેઠે સર્વથા તેને કલેશ થાય છે. તે જ પ્રમાણે બાલક પુખ્ત ઉમરનું યશો ત્યારે અમને પાળશે, અમારી સેવા કરશે એવી ઇચ્છાથી જ માતા અને પિતા તેનું પાલન કરે છે. તેથી બાલકનું પાલન કરવામા પણ માતા અને પિતાને પોતાનું સુખ જ ઇષ્ટ છે. પોતાના સુખના સાધનરૂપ બાલકનું પાલન કરવામા તેમને પણ કલેશ થાય છે સ્ત્રીને પતિની સેવા કરવામા, અને માતા તથા પિતાને પુત્રનું પાલન કરવામા કલેશ થતો નથી તે પ્રમાણે પુષ્ટિભક્તને પણ પ્રભુની સેવા કરવામા કલેશ થતો નથી એમ કહેવાય નહિ.

સિદ્ધાન્ત:—પતિવ્રતા સ્ત્રી પોતાના સુખ માટે પતિની સેવા કરતી નથી પતિ ઇચ્છા પ્રમાણે સ્ત્રીને કષ્ટ દે તો પણ પતિવ્રતા પોતાના પતિનું શુભ જ ઇચ્છે છે, અને અત્ર તેના સુખના સાધન કરવામા તત્પર રહે છે. આ સાધન કરવામા તેને કલેશ થતો હોય તો પતિ દુઃખ દે તોપણ કલેશ સહન કરી તેના સુખના સાધન કરવામા તત્પર કેમ રહે ? દુઃખ દેનાર પતિના સુખના સાધન કરવામા સ્વાર્થ શું ? તે જ પ્રમાણે માતા અને પિતા સ્વાર્થથી પુત્રનું પાલન કરતા નથી પુત્ર ભવિષ્યમા દુરાચારી યશે, પોતાને દુઃખ દેશે એમ નિપુણ જ્યોતિ શાસ્ત્રી પાસેથી ભવિષ્ય જાણે તોપણ માતા અને પિતા પુત્રનું પાલન કરતા અટકતા નથી. પુત્રનું પાલન કરતા કલેશ થતો હોય તો ભવિષ્યમા દુઃખ દેનાર પુત્રનું કલેશ વેડી પાલન કેમ કરે ? વળી ભવિષ્યમા દુઃખ દેનાર પુત્રનું પાલન કરવામા સ્વાર્થ શું ?

પૂર્વપક્ષ:-પતિ દુ ખ દેતો હોય તોપણ શાસ્ત્રમા પતિની સેવા કરવી એ સ્ત્રીનો ધર્મ કહેલો છે. તેથી શાસ્ત્રવિરુદ્ધ ચાલી પતિની સેવા ન કરે તો દોષ પ્રાપ્ત થાય એવી ભીતિથી સ્ત્રી પતિની સેવા કરે છે. દુ ખ દેનાર પતિની સેવા કરવામા સ્ત્રીને પ્રવર્તાવનાર શાસ્ત્રની વિધિજ છે. તેજ પ્રમાણે પુત્રનું પાલન કરવાનો માતા પિતાનો ધર્મ હોવાથી, ભવિષ્યમા દુ ખ દેનાર પુત્રનું પણ માતા પિતા પાલન કરે છે. શાસ્ત્રની વિધિ આ કાર્ય કરવામા પ્રવૃત્તિ કરાવે છે, અને વિધિ પ્રમાણે કાર્ય કરવામા મર્યાદાભક્તિ અને જ્ઞાનપ્રાપ્તિની પેઠે કલેશ રહેલો જ છે.

લાલ લગન.

રાગ ગરબી.

(મને મુકી ગયો મારો ઉલ્હારો એ રાહ)

- મને લાગી લગન લલિતલાલની રે
મધુર સુરલી હારે (૨) ધરનાર સુખકાર
દુઃખહાર રસવાર પાયે ખ્યાર મને, ૧
- રસરાસમેં રસભર્યા ગાનમેં રે
થેથે નાથે હારે (૨) વૃદ્ધાવનમાંહ રસિલી ન્યાંહ
આનંદ ત્યાંહ ભેદ છે ક્યાંહ મને, ૨
- નયને નિરખો નેહીં નટવરછબી રે
રસરૂપ હારે (૨) ગજભૂપ છબી અનૂપ
કામ કંદરૂપ ભવકૂપ તરે તદ્રૂપ મને, ૩
- કર્તા હર્તા સૃષ્ટિના છે પેપપતા રે
નિર્ગુણ નાથ હારે (૨) નરાકાર અક્ષરપાર
શ્રુતિસાર નેતિ ઉચ્યાર મને, ૪
- આધિદેવિક સૃષ્ટિ રાધાવરે રે
રચી વનિતા હારે (૨) વૃંદ હનુર બન્યા મોરાર
આનંદ અપાર પામે ન પાર મને ૫
- લાહરીલાલ વિન લહરીને ગમે નહી રે
ભવની માહ હારે (૨) સુખ છાય
નથી ક્યાય, દુઃખ ન્યાંય, કલેશ ત્યાય. મને, ૬

લીલાવૈચિત્ર્ય.

૧. અન્ય મોટા મહિરના ગોસ્વામી શ્રીગોકુલનાથજી મહારાજને તેમના લાલખાવાના યજોપવીતના આનંદજનક પ્રસંગે અમે જે વિનંતિ કરી હતી. તેના ઉપર રિવાજ પ્રમાણે લક્ષ અપાયુ નથી. ધારવા પ્રમાણે અને ચાલી રહેલી કિંવદંતી ઉપરથી આ પ્રસંગે ઘણા આક્ષેપ પધારે એવો સંભવ હતો, પરંતુ તે અસંભવમાં પડતાં ગયો છે. આથી અમારી કરેલી પ્રથમ અને તૃતીય સૂચનાનો મહારાજશ્રી તરફથી સર્વોંશે આદર ન થઈ શકે એમ માનવામાં આવે તો પણ સાપ્રદાયિક ગ્રાંથીન અસ્કૃત પુસ્તકોની પ્રસિદ્ધિ થવા માટે એક કાયમ-નુ કંડ ઉભું કરવાની અમારી સૂચના અમે નથી ધારતા કે અશક્ય અને અનાદરણીય કહેવામાં આવે યજોપવીતનો મહાન અને મગલ પ્રમુખ ચિરસ્મરણીય થવા સાર અમે મહારાજશ્રીને આ નમ્ર સૂચનાઓ કરી હતી. મહારાજશ્રી પોતે વિવિધ વિદ્યાવિવાસી છે અને ખચિત જ શ્રીસુખોદિની માફક આ પણ કાર્ય ઉપાડી લેશે અને સમગ્ર વલ્લભસૃષ્ટિ ઉપકાર કરશે, પણ આશ્ચર્ય છે કે આ શુભ પ્રસંગમાં મહારાજશ્રીએ આગ્રહ વાદના સ્વરો સિવાય અને અનેકમતમિત્રિત એક માત્ર વૈષ્ણવના ભાષણ સિવાય, ખીજો કોઈ પણ લાલ વૈષ્ણવોને આપ્યો હોય એમ અમારી જાણમાં નથી હા, ‘જેને પાટલે બેઠા તેના ગીત ગાનારા’ સ્વાર્થપરાયણ સ્માર્ત બ્રાહ્મણોને તો ૩ ૫) તો વિના પ્રયાસે તપ્તો પડ્યો છે એવા લગભગ ૧૫૦) બ્રાહ્મણોને મહારાજશ્રીએ દ્રવ્યદાન કરી પ્રસન્ન કર્યા છે તે સિવાય સાપ્રદાયિક ઉન્નતિ કન્નાઈ કંઈ પણ ચત્કાર્ય આ મહાન પ્રસંગમાં થયું નથી. પ્રભુ વિચિત્ર લીલાનુ તાત્પર્ય કોણ કહી શકે એમ છે ?

૨. સંખેડથી લગવદ્ધર્મપરાયણ જોશી છગનલાલ હિમતલાલ શ્રી મહાપ્રભુજીની સ્તુતિ દયારામભાઈએ કોઈ સ્થલે કરી છે કે નહિ એ વિષય પરત્વે એક લેખ લખી મોકલે છે, જેનો સાગ આ છે.

પરમ લગવદ્ધર્મ દયારામભાઈએ, અખડભૂમડલાચાર્યચક્રચૂડામણિ, પુષ્ટિપથાચાર્ય શ્રીમદ્દેધાનરાધીશ્વર શ્રીમહાપ્રભુજીની સ્તુતિ અને તેમના સ્વરૂપનું વર્ણન અનેક સ્થલે કરેલું છે. તે સબધમાં હું કેટલાંક પ્રમાણ આપુ છું, તેથી તેનો નિશ્ચય થશે.

પરમભક્ત (માર્યોદિક) નૃસિંહ મહેતા શ્રી મહાપ્રભુજી પહેલાં યઈ ગયા છે, તે પણ ભવિષ્ય વાણીદારા આ પ્રમાણે કહે છે

શ્રીહરિ નરહરિ કૃણુ કરુણા કરી, રાખ્ય રાધાવર ચરણ શરણે,
શોક મોહ ગયા જન્મ સર્ગા વધા, દુષ્ટ ચિતા કરી ઉદર ભરણે. ૧
દેહપ્રાણાદિમાત કરણદારાધન, મોપીઆ સ્યામલ શરણ તાહારે
જવ વિદ્યા ધર્મ સર્વ શ્રીનાથ તુ, તુજ વિના અવર નહિ વસ્તુ માહારે ૨
(માહારે) માત તુ તાત તું ભાત તું બૂધરા, તુજ વિના અવર કેને ન જાણુ,
દાસ હું નાથ તું એમ જાણી સદા, દાર બેડો તારા શુણ વખાણુ. ૩
શ્રીવદ્ધલ શ્રીવિદુલ ભૂતલે પ્રકટીને, પુષ્ટિમાર્ગ જ વિશદ કરશે,
દેવી નિજ જવને શરણ કોઈ આવશે, વિના સાધન તે ઉદ્ધાર કરશે. ૪

(માટે) શરણુ દો શ્રી હરિ દીન જાણી કરી, સર્વદા દાસને શરણુ ગણો,
બેહુ કર જોડીને નરસૈયો વિનવે, 'નિત્ય' પ્રતિ આવીને વદન દાખો. ૫

ભગવદીય દયારામભાષ્યે પણ ગાયુ છે કે —

“એરે મહાશુનુ મૂલ હરિ ઇચ્છા રે, કૃપા વિના સિદ્ધ ના પામે રે;
શ્રીવદ્ધલશરણુ થકી પડે સહુ સહેલું રે, દૈવીજન પ્રતિ દયો ગાય રે.”

કવિત.

વદો શ્રી ગુરુ પાપ, આહો ફલ મોહી પાપ,
ખિના હિ કિયે ઉપાય, પાપ તાપ ભાજે હે.
જ્યાકી ખિન કમ્પણા શ્રીહરિ હુ પ્રસન્ન નાહિ,
સાક્ષ દેવધારે શાસ્ત્ર અખ હાં ખિરાજે હે
હરિ રો ગુરુ રાખે, ગુરુ રો હરિ ના,
ગુરુકૃપા અશ આગે, કોટિ યત્ન લાજે હે,
એમે શ્રીવદ્ધલ ગુરુ તિનકો અનામ કોટિ,
કહુ દયો દાસ જ્યકિ શિસ સદા ગાજે હે.
વદ્ધલ તે દુર્લભ કહા સખહી જ્યકિ હાથ.
જગલમે મગલ કરે બાબાશ્રી વિઠ્ઠલનાથ.

વળી પ્રબોધબાવની નામના અથમા પણ દયારામભાષ કહે છે કે—

“તત્સ્યો ખોદિ દૂપ જલ, પ્રકટ પીએ નહિ ગંગ”
પ્રકટ પીએ નહિ ગંગ વરા શ્રીવદ્ધલ કરો,
પ્રકટ રૂપ સાકાર નિરખતા લાલ ધણેરો,
વળુ આધન એક શરણુ જતામા અભયજ આપે,
જે મેવે શ્રીકૃષ્ણ અચલ મજ મડલ રથાપે,
પાપે મન કુપથમા દયો કહે દુસ્સંગ,
તત્સ્યો ખોદિ દૂપ જલ પ્રકટ પીએ નહિ ગંગ ૧.

વધી પ્રબોધમા પણ કહે છે કે—

‘શ્રીગુરુદેવ, શ્રીમદ્ધલવર, વાગધીશ, મહાપ્રભુ,
પુત્રોત્તમ, શ્રીગોસ્વામી વિઠ્ઠલેશ’

પ્રત્યોત્તરમાલા અથમાં આદિમા પણ લખે છે કે —

ગુરુ શ્રીવદ્ધલ પ્રમો, શ્રીવિઠ્ઠલશ્રીનાથ,
શ્રીયમુને મહારાણી ભુગ ધરીએ અમ ગિર હાથ.

શ્રીવદ્ધલમાચાર્ય પ્રમો કૃપાન. શ્રીવિઠ્ઠલાનુગ્રહતઃચ નિત્યમ્ ॥ इत्यादि.

ॐ

ॐ

ॐ

૩. રા. રા. જોશી ઇગનલાલભાષ પામે ભક્ત કવિવર દયારામભાષના અપ્રસિદ્ધ
કાવ્યોનો સારો જથ્થો છે એમ સાલજીયુ છે, આશા છે કે તેઓ પોતાના અત્યંત લેખ ઉપ-
રાંત દયારામભાષના ન છપાયેલા કાવ્યો ‘પુષ્ટિભક્તિસુધા’માં પ્રસિદ્ધ કરીને વૈષ્ણવોને ભક્ત
કવિવરની રસિક વાણીનો સ્વાદ અખાડશે.

ગ્રંથાવલોકન.

—~—~—

શ્રીમદ્વાચાર્યવિજય અને તેમના સિદ્ધાન્ત, પ્રકાશક મણિલાલ હરિલાલ ચૌ-
કસી, બવરથાપક ' પુષ્ટિત્રયપ્રવર્તક ' કાર્યાલય, ઉમરેઠ. વિનામૂલ્ય આપવામા આવે છે.
ટપાલ ખર્ચ માટે ના આનાના રોકેપ ખીડવા

' પુષ્ટિલક્ષિતસુધા 'ના ચાલુ વર્ષના ૪થા અંકના ટાઇટલ પેજ ઉપર જેને લગતી
જાહેર ખબર પ્રકટ થઇ હતી, તે આ પુસ્તક છે. સમગ્ર પુસ્તકનું અવલોકન કરતા જણાય છે
કે શ્રીમદ્વાચાર્યના દિવ્ય ચરિત્રનો સાદી ભાષામા સક્ષેપમા અનુવાદ કરવો અને તેમ કરીને
આ માર્ગથી વિમુખ થયલા અરુપ કેળવણીવાલા માણસોને શ્રીમદ્વાચાર્યભાષીશ્વરના ઉત્તમોત્તમ
સંસ્થાસ્ત્રિયના દિવિદશથી વાકેફગાર કરવા, તેટલા માટે આ અવકાશ અચની યોજના છે.

શ્રીમદ્વાચાર્યશ્વરના ચરિત્રને લગતા સંસ્કૃત સામ્રદાયિક ગ્રંથો અને વ્રજભાષાના ગ્રંથો
બધા છે, પરંતુ હજી સુધી સર્વાંશે માન્ય, વિરોધરહિત અને ઇતિહાસની યથાસ્થિત વિગત
જણા કરનાર ગ્રંથ અનુપલબ્ધ દશામા છે. આ રિયતિને અવલોકીને સદ્ગત રા. બ. લાલુ-
ભાઈએ શ્રીમદ્વાચાર્યચરિત્ર ઉપર અજવાળું પાડતા અનેક ગ્રંથોનો મગ્ન કરીને 'શ્રીમદ્વા-
ચાર્યચરિત્ર' નામે એક ગ્રંથ પ્રકટ કર્યો છે.

શ્રીમદ્વાચાર્યનું ચરિત્ર બે લક્ષ્યભિન્દુથી લખી શકાય છે. એક તો તેમને શ્રીપુરુષોત્તમના
સુખકમલરૂપ અગ્નિરૂપે અને એક એમને ઉત્તમોત્તમ ધર્મોદ્ધારક, મહાત્મા, મનુષ્યરૂપ ગણીને.
પ્રાચીન ગ્રંથો પૂર્વ દષ્ટિભિન્દુથી અને આધુનિક ગ્રંથો ઉત્તર દષ્ટિભિન્દુથી નારિતક અને
પરમતવાલાઓને અસર કરવાની લાક્ષણિકતા રચાયા છે અને રચાતા જાય છે. આ નાનકડો
ગ્રંથ પણ તેવાજ આશયથી લખાયેલો જણાય છે ગ્રંથ સાદી ભાષામા અને સક્ષેપથી
શ્રીમદ્વાચાર્યનું ચરિત્ર અવગોષે છે ૨૩મે પાને લખવામાં આવ્યું છે કે ' એ પ્રમાણે ઇલ્કાબ
આપી સર્વેએ નમસ્કાર કર્યા. ' લેખકે લખેલ સાકાવત્તુ લીટીના ઇન્કામને ક્યા પ્રાચીન સંસ્કૃત
ગ્રંથનો આધાર છે એ લેખકે લખી જણાવશે નો આજ્ઞા થઇશું

છેવટે અમારી સર્વ ગ્રંથપ્રકટકર્તાઓને નમ્ર સૂચના છે કે તેઓએ સમ્રદાય સબંધમા
જે કંઈ લખવું તે સ્વસિદ્ધિતા લક્ષ્યમા રાખીને ઘણું ચોક્કસ લખવું, કારણ કે સમ્રદાયના
સિદ્ધિતા લક્ષ્યમાં રાખ્યા વિના લખવાથી એવો ઘોરાજો ઉભો થાય છે કે, તે વાચીને વાચકો
વિમાસણમા પડી જાય છે. દષ્ટાંત તરીકે આ પુસ્તકમા ૩૯મે પાને ' જગત્ સત્ય છે ' એ
સ્વસિદ્ધાંત ટાક્યો છે અને લગભગ ત્રણ ચાર રૂકાણે ' નશ્વર જગત્ ' ' માયિક જગત્ ' એવા
શબ્દો નજરે પડે છે. અર્થેવ શાક્રા પ્રાહુર્માયિક નશ્વર જગત્ એ શ્લોકમા જણાવ્યું છે કે જગત્
માયિક અને નશ્વર છે એમ શાક્રો કહે છે હવે આપણે જ જો જગતને માયિક અને
નશ્વર કહીએ તો પછી આપણામા અને તેમનામા તદ્વાવન શો ? આશા છે કે લલિત્યમા
પ્રકટ થનારા પુસ્તકોમા આવી ગંભીર ભૂલો લેખક નહિ કરે

નવરત્ન, અંતઃકરણપ્રવોધ, જલમેદ, પંચપદ્યાનિ, અને ચતુ શ્લોકી ગ્રંથો,
પ્રકાશક-ગુરુસીદાસ લક્ષ્મીભાઈ શ્રીપુષ્ટિમાર્ગીય પુસ્તકાલયના મત્રી, ધંધુકા, નોંધાવર ૩. ૦-૧-૦.

ધંધુદા પુષ્ટિમાર્ગીય પુસ્તકાલય તરફથી 'અ' સંસ્કૃત ગ્રંથમાનાનો આ ખીજો મણકો છે. આ પુસ્તકના લેખક બરવાલાની હાઇસ્કૂલના માસ્તર રા. રા. ગિરધર મૂળજીભાઈ શાહ છે. પુસ્તક 'ધણી જ સરલ ગુજરાતી' ભાષામાં 'સમજણ સહિત' સાધારણ ભણેલા વૈષ્ણવો માટે છે. પહેલા પ્રકટ થયેલુ પુસ્તક શ્રીનૃસિંહલાલજી મહારાજ તરફથી બહાર પડેલા પુસ્તકને આધારે છે એમ લેખકે જણાવ્યું હતું, આમાં તેવો કશો ઉલ્લેખ જણાતો નથી. ભાષા સરલ છે, તેથી તેમાં લખવા પ્રમાણે 'સાધારણ ભણેલા વૈષ્ણવોને' તે ઉપયોગી થઈ પડે એમાં સંશય શો ? એકદર આ પુસ્તક કેટલેક દેકાણે સાઠ અપહીકરણ કરે છે. પહેલાંની માફક આ ગ્રંથમાં વધારે મુદ્રણશુદ્ધિ નથી.

સ્વધર્મવર્ધક અને સંશયછેદક—પ્રકાશક વૈષ્ણવ હરિદાસ ઝવેરદાસ. આ પુસ્તકમાં માલા પ્રસંગનો સાર આપવામાં આવ્યો છે. સારી ભાષામાં અને હીકીક લખાયેલો છે. સંતોષકારક પ્રમાણે જણાતા નથી. મુદ્રણશુદ્ધિ ધણી છે. આ પુસ્તકમાં કદી તિલકને માટે મહા પ્રયાસ કરનારા અને તેને માટે પડેલી અનેક આપત્તિઓ સહન કરનારા શ્રીવિકૃલાધીશ્વરના તુરીય કુમાર શ્રીગોકુલનાથજીના ચિત્રજી સાઠ ધ્યાન ખેંચે છે. મૂલ્ય ૦-૪-૦ છે.

ગ્રાહકોને નિવેદન.

‘પુષ્ટિભક્તિસુધા’ નું નોંધાવર રૂ. ૨-૦-૦ છે, પરંતુ જેઓ ૪ થા વર્ષનું નોંધાવર વૈશાખ કૃષ્ણ ૧૧ પહેલાં મોકલી આવશે, તેમની પાસેથી ફક્ત રૂ. ૧-૮-૦ લેવામાં આવશે.

પુષ્ટિમાર્ગ ઉપર થતા ગંભીર આક્ષેપો.

જવાબદાર કોણ ?

આક્ષેપ કરનારાઓ પોતેજ શું થોડા જવાબદાર છે ?

કહેવામા આવે છે કે પુષ્ટિમાર્ગમા બમો આવન, ચોરાશી વૈષ્ણવ, ઘોળ વગેરે સાધારણ ઋયો સિવાય બીજા સમાધાન કરનારા ઋયો ક્યા છે? હશે તો છપાયલા નહિ હોય. છપાયલા હશે તો કમાવવા ખાતર ન ખરચાય એટલી નોંધાવના હશે.

આ બમો વાવિલાસ અપદાન્મા ગંદાઓનો જ છે એમ અમે ખચિત જ જણાવતાં અચકાકેશુ નહિ તેની સત્યતાનો નિશ્ચય કરવા હોય તો ક્રમ ૩. ૪-૦-૦-૦ આજે ચાલુ રૂપઆ નીચેને સરનામે મોકલો.

નિયમ પ્રમાણે ૧૯ ઋયો કે જેમા શીમકદબાધીશ્રવના મોડા ઋયોનું તાર્કિક વિસ્તા-
રતાવી ગરલ મુજગતી ભાષામા આપવામાં આવ્યું છે તે ઉપરાંત મુદ્રા બચશે તો બીજા
પણ મુદ્રા ઋયો વિના મુદ્રા આપવામાં આવશે. છટક ઋયો લેનારને પણ નોંધાવર વધારે
ન થઈ પડે માટે ઉપરાંત અર્ચના પ્રમાણમાં જ નોંધાવર રાખ્યું છે.

આ સિવાય આજ મુદ્દીમા છપાયલા અપદાયના કોડ પુસ્તકો સરતે જાણે પુરૂ,
પાલક

આ અપદાય ઉપર મોટા પણ લનના આલેખ કરવા પડેલા. અમારા પુસ્તકાલયના
પુસ્તકાનું મનન કરો. અમે નિશ્ચયપૂર્વક જાણીએ છીએ કે તેથી તમારી જાણિ મો ગાઉ
કર નામકો

ત્રિભુવનનાથ પીતાંબરદાસ શાહ,

૩. શ્રી પુષ્ટિમાર્ગીય પુસ્તકાલય.

નડીઆદ.

वर्ष ४ यु] श्रीकृष्णार्ज ५१३६, वैशाख

पुष्टिभक्तिसुधा.

ईशु ११ श्रीवृक्षार्ज ४३६. अ. ३.]

नायमात्मा प्रवचनेन लभ्यो न मेधया न बहुना श्रुतेन
यमेवैष दृष्टुते तेन लभ्यस्तस्यैव आत्मा दृष्टुते तनुं स्वाम् ॥१॥
नाहं वेदैर्न तपसा न दानेन न चेज्यया
शक्य एवंविधो द्रष्टुं दृष्ट्वानसि मां यथा ॥ २ ॥
भक्त्या त्वनन्यया शक्यः अहमेवंविधोऽर्जुन ।
ज्ञातुं द्रष्टुं च तत्त्वेन प्रवेष्टुं च परंतप ॥ ३ ॥

तत्री तथा प्रकाशक

वाडीलाल मंगीनदास शाह,

जी. ए. , ओ. ए. ए. जी. , पंजाब, लाहोर,

मुंबई

नोवाबर, ३१. २-०-०

१९२३ अ. ३. ३. ०-४-०

આવશ્યક નિવેદન.

૧. આ માસિક સંખ્યા સધલો પત્રવ્યવહાર પ્રકાશકને નામે કરવો.
૨. આ માસિક દરેક માસની કૃષ્ણ એકદશીએ પ્રકટ થાય છે.
૩. આ માસિકમા છપાવવાને આવેલા લેખો, લેવા ન લેવા તેમ જ તેમાં થોડા સુધારોવધારો કરવા પ્રકાશકની ઇચ્છાધીન છે.
૪. શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીના સિદ્ધાન્તાનુસાર જ લેખ લેવામા આવશે.
૫. વર્ષનું નોંધાવર પ્રથમથી લેવામા આવે છે.
૬. આ માસિકના પરિવર્તનમા જેમના તરફથી માસિક વા પત્ર મળશે તેમને વગર નોંધાવરે આ માસિક મોકલવામા આવશે.
૭. ડ્રાઇ પણ ખાખતની ખર્ચ મગાવવી હોય તો જવાબ આર ટિકિટ ખિડવી, તે સિવાય જવાબ આપવામા આવશે નહિ.
૮. આ માસિકમા જાહેર ખર્ચર છપાવવી હોય કે દેખાવિલ વહેંચાવવા હોય તેમણે પ્રકાશકને લખવું અથવા મેતવું.

પુષ્ટિભક્તિસંવાદાલય,
પ્રિન્સિપલ સ્ટ્રીટ,
મુંબઈ.

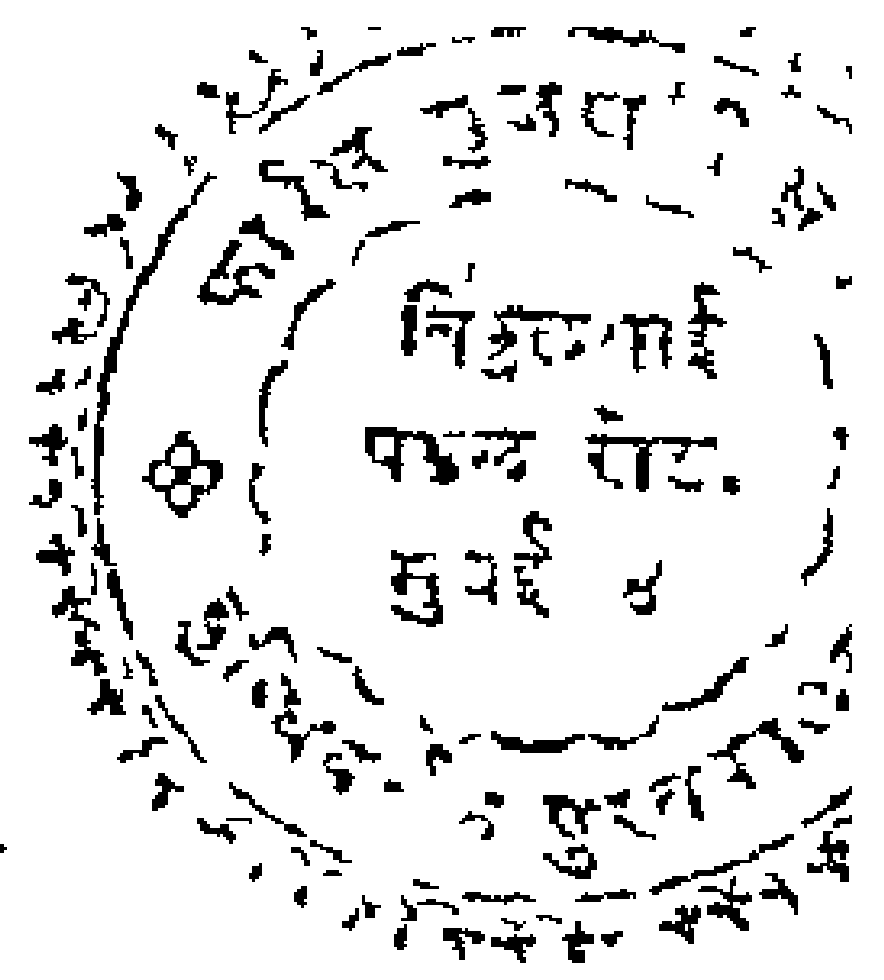
પ્રકાશક.

અનુક્રમણિકા.

વિષયો.

લેખકો.

૧. શ્રીદગ્ગિરાયજીનાજીવન	ગ. રા. મુખ્યદ તુલસીદાસ તેલીવાલા B, A.
૩. જ્યારામભાઈના કાવ્ય	વે. રા. મ. વસનગમ દરિદ્રજી ગાંધી
૨. અપ્રસિદ્ધ ગુર્જર સાહિત્ય	" " " "
૪. પુષ્ટિભક્તિ	" " ગ. ગ. નાનુભાઈ નારાયણદાસ
ગાંધી એમ. એ. એન. એલ. બી.
૫. લીલાવિચિત્ર	" " ગ. લીલાવિચિત્ર
૬. પ્રસિદ્ધ ચમત્તુ નવીન પુસ્તક	પ્રકાશક.
૧૦. બેટનુ પ્રકાશક	"
૮. કવિવિચારગાંધી	વે. રા. મ. વસનગમ દરિદ્રજી ગાંધી

॥ श्रीकृष्णाय नमः ॥

॥ श्रीहरिरायजीकृताष्टपदी ॥

(१७)

(श्रीरामेण गीयते.)

सुतवदनं भावयति यशोदा, खेलनजनितमनसि मोदा ॥
रुचिरालकततिसंग्रतिरुचिरं, सन्ततचिन्तितवालविनोदा ॥ १ ॥
मीनसमानचपलीनजनयनं, केवलभावविभावनदीना ॥
वत्सलताकृतबाहुलतापरिरम्भणसमयविवेकविहीना ॥ २ ॥
उभयरेखमातिमञ्जुलतिलकं, निहिततदन्तरपरिगतचित्ता ॥
लसदलकाहितकज्जलविन्दुं, वनमिर सङ्गतविरहितवित्ता ॥ ३ ॥
मृदुलकपोललोलकुण्डलयुगमतिशयभावनभावविभागा ॥
गगनराजदरुणांशुसमानं, प्रकटितहृदयविलसदनुरागा ॥ ४ ॥
वेषुवादविधिफुल्लनासिकं, सुन्दरतापरिलोकनमोहा ॥
नासाभूषणमुक्तलालनं, चिरलब्धानन्दधुसन्दोहा ॥ ५ ॥
अरुणाधेरफलनिर्जितविम्बं, निजकरकृतनवनीतसुभक्षा ॥
सुन्दरतापातितजनदृष्टिं, गोरजसा बहुतरकृतरक्षा ॥ ६ ॥
सहजनीलतमाचिबुकसुरुचिरं, चिरसञ्चितचेतसि भावा ॥
आविर्भावितवालकलीलं, विरचितताततेतिविरावा ॥ ७ ॥
श्रीवल्लभवरचरणावासे हरिदासेपि करोतु सदा ॥
करुणामिति जानातु मदीयोयमिति हरे परवश्यहृदा ॥ ८ ॥

કવિવર દયારામભાઈનાં કાવ્ય.

સાગ, સોરઠ.

મન તે મોહનથી શે નવ મહોય, તેને કાળે શિદ ચિત્ત પ્રેય. ટેક. ૧

જગમનમોહન મદન છે, મદનમનોહર કૃષ્ણ;
તે સંગે મન મોહીશ તો પૂર્ણ થશે સહુ તૃષ્ણ. ૨દ્રવ્ય જોઈ સહુકે દ્રવે તે દ્રવ્ય જેનો અંશ;
તે કમલા મોહિત થઈ સહુ મોહન અવતંસ. ૩નારી નર ચિત્તચોર છે, નરનારીચિત્ત ચોર,
તે જાનેનું મન હરે, નટવર નંદકિશોર. ૪જેને કશી ન કામના એવા જોગી જન;
તે મોહિત જેમા થયા સોંપ્યું તત મન ધન. ૫જેની રચના જોઈને મોહ પામે સહુ જન;
કરતામાં કમી શી રહે? હયા વિચારે મન. ૬મૂર્ખ તને કૃષ્ણ કહેતાં શું બેસે નાણું?
મિથ્યા લવરી કરે મનમાની, નહિ તેનું કામ ઠેકાણું રે મૂર્ખ. ૧દામનું કામ નહિ નહિ પરિશ્રમ, ગાતાં ગોવિંદ ગાણું;
દિશિત શ્રમ ને લાલ ધણેરો, નહિ દોઈ એહ સમણું^૧ રે. ૨ખાતો ના હોય તો નખજો કહું, તારે જોઈએ બશેરનું ભાણું,
અહ્યા હરિ વદતા તને આલસ્ય આવે, લવ ભટકણુ નિશ^૨ વાણું રે. ૩કેા દહાડે તુને કોડ થયું ના જે હું કૃષ્ણકીર્તન મુખ આણું;
ત્યારે તુંમા ને પશુમાં અંતર શાનો? અહ્યા તું તે પશુ પુરુષ^૩ વોણું રે, ૪પ્રભુ સ્મરણુ વિના લવ ના તરાય તે હું નિશ્ચય કરીને રે જાણું;
જન દયો કહે હરિ લજ મન મારા, ફરી મલે ન આ ટાણું રે. ૫

૧ સમણુ-તુલ્ય-સરીખું.

૨ રાત્રી અને દહાડો લવ ભટકણુ-સંસારમા ભમતું જતરી ગણે છે અને કૃષ્ણ કહેના શરમાય છે.

૩ પુરુષ વોણું-પુછ્યા વિનાના પશુ સમાન છે.

‘મનોમતિસંવાદ.’

શ્રીગુરુ ગોપીજનવલ્લભ શિર નામું,
કૃપાદષ્ટિ-કરીને કરુણાનિધિ ભાલો મુજસામું;
પ્રબોધ થવા મનને રચુ - મનોમતિસંવાદ;
મન ગાશે હુઃખ મનતુ મતિ શુભ મતિ ઉત્તાદ સુણે। પ્રશ્નોત્તરે ૧
મન કહે છે સુણ સુમતિ મારે હુઃખ છે મોટું;
સમજુ છું હરિભજન વિના વિષયસુખ ખોટું,
પણ નિશ્ચલ બનતું નથી કામ, દામ, મન જાય,
કંઈ યદ્વાતદ્વા બને કેમ રીજે વજરાય ? મતિ કહે કેમ કરું ? ૨

મતિ-રે મન હું સમજી તું હુઃખીયો માટે રોય,
પણ એનો ક્યાં પાર જન્મ સહુ એમા ખોય,
હજી તૃષ્ણા નથી તૂટતી ક્યારે ગોવિંદ ગાઈશ ?
ભાણે ભર્યો ન તોપિએ કર ચાટે શું ધરાઈશ ? વિચારી જો હૃદે ૩

‘બ્રાહ્મણુલકતસંવાદ’ પછી લકત કવિવરનો આ બીજો સંવાદ અત્ર સંગ્રહ કરવામા આવે છે. પૂર્વ સંવાદવત આ સંવાદ પણ પુષ્ટિપથવિષયક તારતમ્યનું દ્યોતન કરે છે. મન સુમતિ પાસે પોતાના હુજોને રહે છે, અને પોતાની ચંચલતા કેમ કાબુમા આવે અને તુચ્છ, ક્ષણિક, સંસારવિષય સુખની લાલચ નષ્ટ થઈને નિત્ય નિરવાધસુખ કેમ મહે, એવી મતલબના પ્રશ્નો મતિને કરે છે, મતિ તેને યોગ્ય માર્ગ દર્શાવીને તેની મુઝવણનો પરિહાર કરે છે. લકત કવિનો આ ગ્રંથ ખચિત જ અસરકારક અને કવિના સુવિચારના, સમ્યકચિંતના દર્શાતરૂપ છે. આ ગ્રંથ મનનીય હોવાથી તેની વિષય કડીઓના અર્થ સાદી ભાષામા સમજાવ્યા છે.

શ્રીગુરુ અને ગોપીજનવલ્લભ શ્રીકૃષ્ણના ચરણને મસ્તક નમાવીને વિનંતિ કરું છું કે હે પ્રભો, કરુણાનિધિ, કૃપાદષ્ટિ વડે મારી સામુ જુઓ મનને ઉત્કૃષ્ટ બોધ થવાને મનોમતિ-સંવાદ હું રચુ છું. તેમા એ વિષય આ આવશે મન ઉત્તાદ-ગુરુ મતિ પાસે પોતાના હુખને રડશે તે પ્રશ્નોત્તર સાલજો. ૧.

મન કહે છે હે સુમતિ, હું જાણું છું કે હરિભજન વિના વિષયસુખ તે ખોટું છે, પરંતુ હું ચંચલ છું, નિશ્ચલ નથી, કામ દામમા દોડી જાઉં છું એ હુખ મારે માથે સર્વથી મોટું આવી પડ્યું છે. એવું કંઈ યદ્વાતદ્વા-એવું તેવું બની જાય છે હે મતિ, તો વજરાય શ્રીકૃષ્ણ કેમ અનુગ્રહ કરે એ તું કહે. તે પ્રમાણે હું કરીશ ૨.

મતિ કહે છે હે મન, તારી મનોવ્યથા હું સમજું. તું હુખી છે. તારી તૃષ્ણા તૂટતી થી તું ગોવિંદ ક્યારે ગાઈશ ? ગોવિંદ ગાવાનો તારો સમય છે, તે નહિ ગાય તો પછી ખસ્તાઈ ભાણા ભરેલાં છે, અને તેથી તને સતોષ થયો નહિ, તો હવે તું એમ માને છે કે હાથના આંગલા ચાટીને ધરાઈશ ? ૩.

મન-હે મતિ મે લવસુખ નથી ભોગવ્યું સારી રીતે,
માટે ત્યાંનું ત્યાં ચિત્ત ચોટ્યું રહે છે નિત્યે,
સારી પેઠે ભોગવું તો મન પામે શાંતિ,
પછી નિશદિન હરિને લગ્ન થાય વિષયવદ્વાન્તિ. ૪

મતિ-રે મન તું ધારે છે તેમ કેમે નથી થાવું;
નિશદિન એમા પચ્યા જ છે રહ્યું તેને ધાવું;
ઈંદ્ર ચંદ્ર ગુરપત્નીથી રમ્યા ઘેર ઘણી નાર;
યયાતિ સુતયૌવન રમ્યો તદ્દપિ ન તૃપ્તિ વિચાર. કલ્પના કાઢજે. ૫

મન-કહી મતિ સાચી વાત, તદ્દપિ નથી નિરાંત વળતી;
ક્ષુધિત^૧ શ્વાનની પેર, મનસા ફરે રજળતી;
એઠો કટકો ક્યહુ મળે, ખાય ક્યહુ માર,
તદ્દપિ દેવ તજે નહિ, ના માને ધિક્ષાગ; નફ્ટને લાજ શી? ૬

મતિ—મન એનું એ કરતાં, તરફડ્યું રચોખાણે;
મોંઘો મનુષ્યદેહ મળ્યો, ધિક એ રૂચિ આણે,
આ અવસર આ શરીરે, કૃષ્ણભજન અધિકાર;
સૂકર હુલ્લર ખર ઊંટ અજ, વિષયભોગ તૈયાર; ચેત ભજ કૃષ્ણને. ૭

મન—મતિ, ભય વિવેકથી પણ, મન હરિમા નથી ઠરતું,
વિષયથકી બહુ યત્ને, જેએ નથી નિસરતું;
નિસરે તો કાઢે ન શું? નથી વહાલું કલ્યાણ;

મન કહે છે હે મતિ, હું વિષયસુખ સારી પેઠે નથી ભોગવી રહ્યો. મારું ચિત્ત ત્યાંને ત્યાં ચોટ્યું રહે છે. વિષયસુખ સારી પેઠે ભોગવી રહ્યા પછી રાતદિવસ હરિને લગ્ન. પછી વિષયવાલા પદાર્થની વાન્તિ ઉત્તરી થઇ જશે. ૪.

અરે મન, તારું ધાર્યું કંઈ થવાનું નથી નિશદિન વિષયોમા પચ્યા છીએ, તત્સુખતાલ-સામાં લગ્યા છીએ વહી તેને જ ધાવાનું બાકી રહ્યું હોય એમ લાગે છે. ૧. ફરીને વિષયસુખ ભોગવીને શાત થવાની ઇચ્છા અપુષ્પવત્ છે. કવિગણી તુલસી પણ કહે છે કે 'જૂઠું ન કામ અગ્નિ તુલસી કહુ વિષયભોગ બહુ ઘૂન તે.' ઈંદ્ર અવગુર ગૌતમપત્નીથી ઘેર ઘણી સ્ત્રીઓ છતાં લોભાયો, ચંદ્ર બૃહસ્પતિની-સ્વગુરની સ્ત્રીમા આસક્ત થયો, યયાતિરાજ પોતાના પુત્રની સુવાવમ્યા માગી લઇને વિષયસંપટ થયો, આવી રીતે દેવ ગણ્યતાઓએ ગાથાં ખાધા છે વૃક્ષિને પામ્યા નથી તો તુ કોણ? આ ગૂઢ ખવનિ છે ૫.

૧. બૂખ્યા કુતરા માફક મારી બુદ્ધિ રજળતી ફરે છે.

૨. ચાર ખાણ-જરાયુજ, આજ્ઞ, સ્વેદજ અને ઉદ્ભિદજ. મનુષ્ય, પશુ વગેરે જરાયુજ. નાક્ષિ વગેરે અંડજ. માકણ, મચ્છર વગેરે સ્વેદજ, શ્વ વગેરે ઉદ્ભિદજ.

નાક કાપીને અપશુકન, કરે જગતમા કોણ ? પરાધીન શુ કરે ? ૮
મતિ—હે મન મનનો એ જ સ્વભાવ, વિષયમાં જાય;

પણ તનને તો રખાજ, બિગાડ ધણો નવ થાય,

વિકળ થાય તો થાવા દે, હરિ ભજ રાખી ધીર,

વિના ચઢાવ્યે કામઠી, કેમ કરી વાગે તીર ? ચઢ્યે ચિત્ત શુ થાય ? ૯

મન—સદા વિષયનું ધ્યાન, અંતકાળે પણ થાશે,

અમરણે યા મતિ સા ગતિ. જીવ અધોગતિ જાશે,

વિષયની બ્રહ્મા ભલી, કે તલખી મરવું સાર,

કહે બુદ્ધિ કહ્યાણુ ક્યમ, સુઝે નહિ નિસ્તાર, ગુચવણી ગુજની. ૧૦

મતિ—સાલજ મન ચિત્ત વશ કરવાનો એક ઉપાય,

જેવી સગત કરે મન તેવું થઈ જાય,

વિષયી જનનો સગ તો, મન બગડ્યાનો ઠામ;

સુસગથી મન શુચિ રહે, ભજન ગમે ધનશ્યામ, કરી જો પારખુ. ૧૧

મન—સુણ બુદ્ધિ હું જેણું છું, નિત્ય હરિજનમા,

જ્યા લગી સુણુ પ્રબોધ,^૧ તાય ઉપજે નહિ મનમા,

ઉઠીને અળગો ગયો, ત્યાં વળી તેનું તેહ,

કુંજરમજ્જનન્યાય એ, નહિ ઉરાડે ખેહ, કર્યું તે ના કર્યું. ૧૨

મતિ—કરતાં સિદ્ધ ઉપાય, હરિપાદોદકક્ષીર પિયે,

હરિપ્રસાદ, હરિ ગાય, અવિદ્યા તો ટળે;

એમ કરે મન નિત્ય પ્રતિ, લાગે હરિ શુ રંગ,

મન રાખવું હરિચરિતમા, દૂર તણ દુસ્સગ, હઠે મને કમેકમે. ૧૩

ધણા કાળનો રોગ, જાય નહિ થોડે દાડે,

પણ ન રહે પરિણામે, કદા સમૂળો કાઢાડે,

વણુ સત્સગ ન હરિકૃપા, કૃપા વણુ ન સત્સગ,

નિજ કરવો જેને હરિ, ત્યાં મગ રંગ અભ ગ, મૂળ સદુ^૨ હરિરુચી. ૧૪

૧ હુ ધણો પ્રયાસ કરે છું પણ થોકુ પણ વિષયથી પાછું હઠતું નથી પાછું હઠતું થાય તો કહેવત છે કે 'નાક કાપીને જગતમા અપશુકન કોણ કરે ?'

૨ શરીરને શુદ્ધ કર

૩ અંતકાળે જેવી મતિ તેવી તે જીવની ગતિ થાય છે

૪. નિસ્તાર—છેડો

૫ ગુજની—ગુપ્ત.

૬. શુદ્ધ.

૭ ઉપદેશ

૮. હાથીનું નાહાવું જેમ નિરર્થક છે તેમ.

૯. ભગવત્કૃપા સર્વનું મુળ છે.

મન—તું કહે છે 'ધી ! મન થોડે થોડે વશ થાય;
તે કહેવાની વાત પડ્યા બહુ યોગી રાય,
કૌશિક^૨ સૌભરિ પરાશર,^૩ એકલશૃંગી આદિ;
સદા સુસંગી વિરાગી,^૪ બ્રહ્મા શિવ બ્રહ્મવાદી, વહવાયા વિષયથી. ૧૫

મતિ—સાંભળ મન 'નવયોગી (એ), વિષયવાસના દહી છે;
ઉર વશિયા ચિરાતીત, તદપિ શુક માત કહી છે;
'કુમારદત્ત, કપીશ, સુરઋષિ, બૃશુંડીજીને સ્કંધ,
ગરુડ, અન્જની આદિ નહિ' સ્વપ્ને કામસંબંધ, કર્યું વશ મનને. ૧૬

મન—હે મતિ મન ઇત્યાદિ થયું, વશ નથી નિજ ભેરે,
પ્રભુ નિજ લહી નિજબલે, કાઢ્યા માયાથી કોરે,
એમ અવિદ્યાસર્પેની, ટાળે હુરિ શી વાર;
નિજબલ ક્યમે ના બળે, એવો વેગ અપાર, જીવનું ભેર શું? ૧૭

મતિ—સુણ મન, ભક્તિ વિના પ્રભુને, અતિપ્રિય કે છે નહિ;
હુરિના થઈ હુરિ ભળે, અવિદ્યા કદા દમે નહિ;
ભજતા અતિ હુરિ ઉર વસે, પ્રકટ પછી નહિ પાપ;
જેમ ન અડે 'રસના ચીકટ, અખંડ અગ્નિ પ્રતાપ વડાની વાત શી. ૧૮

મન—હે મેઘા^૧, મે વાત, વડાની પડતી મૂઝી,
પણ કહે હું કેમ કહું, વિકલ હું જાણી ચુકી,
મનુષ્યદેહ ન ભજાય હુરિ, અખંડ તે સંતાપ;
મન ન વિષયથી નીકળે, કાલ ચઢાવ્યું ચાપ,^૨ લહ્યું ક્ય સ્વેતથી ૧૯

મતિ—લાખ વાતની વાત કહુ, મન સાંભળ સાચી,
કૃષ્ણનામ રટ અચળ, વાત સહુ જાણી કાચી,

૧. હે બુદ્ધિ !

૨. સૌભરી નામના એક ઋષિ અનંત સમય સુધી તપ કરીને પણ આખરે રાજા માંધાના પામે જઈને તેની કન્યા વરવાની પોતાની ઇચ્છા બદલે કરવા લાગ્યા

૩. જે ઋષિ વેશ્યાથી લુપ્ત થયા હતા.

૪. બ્રહ્મા સ્વપુત્રી પાછળ, શિવ બીજરી પાછળ, બીજા બ્રહ્મવાદીઓ પણ વિષયથી વ'વાયા છે તેમા લપટાયા છે.

૫. જનક રાજાને ઘેર રહેલા નવ યોગીઓએ વિષયવાસના દેમ બાગી છે.

૬. દત્તાત્રેય, હનુમાન, નારદ, બૃશુંડી ઋષિ, કાર્તિક.

૭. જેમ જીભ ઉપર ચીકટ અડતી નથી.

૮. બુદ્ધિ.

૯. કાળે ધનુષ ચઢાવ્યું ક્ય દેશસ્વેત થયા પગીઆ આગ્યાં.

ચિત્ત ચત્રણ, ધન, મદન, આદિ શોષ થઈ ધીર;
સહજે સર્વ સુખ થઈ જશે દુખ અચિર કાલ પણ કંઈશે ૨૦
હરિ ભજતાં ઉર અમલ, કદી જો થાય ન તારૂ,
તો પછી એનું એ કરજે, માનીશ ન મારું;
સિંહ વસ્યો જે વનમાં, ત્યાં ક્યમ વસે શિયાળ ?
વિષય અદ્ય સુખ, દુઃખ ઘણું, સુખનિધિ ભજ ગોપાળ,
હોય હરિ પામવા ૨૧

મન—મતિ એક મુજ પ્રનોત્તર કર બહુ સદેહ રહે છે,
કામકેલિ^૧ ક્યમ પાપ અતિશે સહુ ક્રોધ કહે છે ?
દુઃખ ક્રોધને થાતું નથી, બંને રહે પ્રસન્ન,
દોષ ન જોતાં છે કરો, ક્યમ નિદે સહુ જન હરિ પણ તા મળે ૨૨

મતિ—સુણ મન એનું હાઈ, નિસદેહ કહું તુજને,
વેદશાસ્ત્ર શોધે એ, નિર્ણય મર્યો મુજને,
વિષયો મન પરવશ અતિ, સદા કશું નહિ ભાન,
માટે મહા અપરાધ એ, ભાવે નહિ ભગવાન, કામ ઉર રામ નહી ૨૩

મન—મતિ, તે તુજી વિષય સુખ કહ્યું, હવા નહિ માણ;
પણ તેમ મન ધનથી ન ખમે, અતિશે લપટાણું,
શા માટે કહે દ્રવ્ય વણ, કશું ન નિપજે કામ,
તેને તજવું કેમ બને ? સસારીનું ધામ, ૨૪

મતિ—મન એ વાત ખરી પણ, વિવેક વણ દુઃખદાઈ,
મે આણ્યું હું લાવીશ, ધન મારૂ તજ ભાઈ,
દે છે લે છે હરિ લહે, મનથી હર્ષ ન શોષ,
રીતે ઉધમ રાખવો, સહજ લાભ સંતોષ, પ્રાપ્ત સમ ખરચ સદા. ૨૫
ધન મેળવવું કઠિણ, કઠિણ અતિ રક્ષણ તેનું,
વૃદ્ધિ વિત્ત ત્યમ લોભ વૃદ્ધિ, લક્ષણ છે એનું;
લોભે શોભા સહુ ઘટે, જઘપિ ગુણ ભલાર;
ધનમા અનર્થ પંચ દશ, ભિક્ષુગીતા વિસ્તાર, નામ કહું તેહના. ૨૬
હિંસા, દભ, મૃધા^૨, ચોરી, સ્પર્ધા અતિહરિજન,
કામ, ક્રોધ, મદ, ગર્વ, ભેદ, બહુ વૈર્ય રહે મન,

૧. કામકેલિડા

૨. મૃધા, અસહ્ય, હરિજનની અતિ અપર્ધા કરવી

અવિશ્વાસ, પરઝીરતિ, ઘત રમણ મધુપાન;
 ઇત્યાદિક અનર્થ ઘણા, ભજન ન રુચિ ભગવાન;
 વિષયી તેમ ધની પણ. ૨૭

ત્યાં લગી ધનમા મન, ત્યાં લગી ભય ચિત્ત ચિંતા;
 ત્રાસ, શોક, નિત્ય વિકલ, ધનાઢ્ય સુખવંતા,
 ન હોય તેથી મળી ટળે, તે દુઃખનો નહીં પાર;
 પ્રકટ કર્યા તે પોષશે, ધનસચ્ચ ધિક્કાર; સર્પ થાણું મરી. ૨૮

સહજે સહુ સુખ મળે, કૃપા કરી દે વૃજરાણો;
 જો તેની ઇચ્છા નથી, મસહુ મિથ્યા જાણો,
 માટે તજી સહુ કલ્પના, હરિ ભજીએ નિશ્ચિંત;
 દુર્લભ અવસર જાય છે, લોભતણો નથી અંત, પછી પરતાઈશ તું ૨૯

મન-હે મેઘા, તેવાત સત્ય, કહી મુજ મન આવી,
 નામસંગ વળી કાંધ, કરણ દે મુને બતાવી,
 સમૂહ અવિધા સહજમાં, ટળે પ્રભુ પ્રિય થાય,
 ઝાંઝુ કપટ પડે નહીં, એવો સિદ્ધ ઉપાય; બતાવી દે મુને. ૩૦

મતિ-સુણ તે રસિકવર જેવો, ઉપાય પૂછ્યો મૂળને,
 ઉપનિષત્સિદ્ધાંત કહું, થોડામાં તુજને;
 અનાયાસ મન વશ રહે, પ્રપચ પ્રીતિ જાય,
 પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ દૃઢ ૧ હરિની સદા થાય, ૨ સાગ ૩ અનપાયિની. ૩૧

શરણાગતિ ૧ કૃષ્ણનામ, હરિચરિત્ર ગાણું;
 બની આવે તે ટેહલ, કૃષ્ણ જન ત્યાં ત્યા ધાણું;
 હરિપ્રસાદ હરિપદામૃત, તે વણ અન્ય ન લોગ,
 બહુ રહ્યું દુઃખસગથી, સદા ટળે ભવરોગ, દયા પ્રીતમ મળે. ૩૨
 આ મનોમતિસંવાદ સર્વ ક્ષેપને પ્રિય લાગે,
 કરી વિચાર વાંચે તો, સઘળા સદેહ લાગે,
 વિષય વિત્તથી મન હોં, હરિશું લાગ રગ,
 દયારામ નાટક રચ્યું, ભવ દુઃખ થવા ભંગ; સાર સિદ્ધાંતનો. ૩૩

અપ્રસિદ્ધ સાંપ્રદાયિક ગુર્જર સાહિત્ય.^૧

શ્રીવૃન્દાવનચંદ્ર કુંજમા કુલે શોભતા રે; જોવા આવ્યા વૃજવધૂવૃન્દ તેના મન લોભતા રે.	૧
વામ ભાગે પરમાનંદ શ્રીવૃષભાન તણી સુતા; શોભે પાસે શ્રીનંદનદ જાણે કુંચનલતા રે.	૨
શી શોભા કહુ હુ આજ હિંડોલાના સાજની રે; વિશ્વકર્માએ મુકી કાજ હાંડી રચી રંગ રાજની રે.	૩
મરકત મરૂઆ ^૨ માંહુ પટુલી ઘનસારની રે; યુગલ સ્થંભ મોનાના લર કુંચનના તારની રે.	૪
ત્યહાં વિવિધ પ્રકાર પવન આવે છે સુગંધ ભર્યા રે; લઈ હિંડોલો કરી મન શ્યામ વિર્જલ કર્યા રે.	૫
કહો મહારા પ્રાણુજવન હલુરા ઘાલુ ધુમડી રે, આજ પામી નવલો દિન આનંદ આવે ઉમડી રે.	૬
ધુમરડી નવ રાખે નારી કહાન કહે કામની સાંભલો રે; હવે જાણ્યો તમારો પાર છે કાઈ મનમા આમલો રે.	૭
સુણી વહાલાં કેરા વચન શ્યામાને લાગ્યા સોહામણાં રે; થઈ માહોમાહ પ્રસન્ન અરસપરસ લે લાભણા રે.	૮
રાખી મન માહે વાત શ્યામાજીના મન તણી રે, લીધી ધુમરડી પાંચ સાત શ્યામાને ખીહામણા રે.	૯
ત્યહાં નીલાળર ખસી જાય દત ગ્રહી રાખે કામની રે; દેખી વૃજવધૂ આશ્ચર્ય થાય લીલા શ્રીધનશ્યામની રે.	૧૦
હિંડોલો રાખો નાથ સાથ હસે સહુ વ્રજતણો રે; લઈ કંઠે મેઝ્યો હાથ શ્યામે મન આનંદ ઘણો રે.	૧૧
નહિ બોલું તમ શું આજ પ્રેમ તમારો જાણીઓ રે, નવ આવે તમને લાજ દેખે સહીયર સમાણીઓ રે.	૧૨
સુણી શ્યામા કેરા બોલ રાખ્યો હિંડોલો શ્રીહરિ રે; બહુ એને પ્રેમ અતુલ્ય અવનવી ત્યહા લીલા કરી રે.	૧૩
ગોપીજન મન આનંદ સ્ત્રી જન તો લલે અવતર્યો રે; દીડી લીલા આનંદ કદ મનવાંછિત કારજ સર્વો રે.	૧૪
સદા બિરાજે શ્રી શ્યામ શ્યામા કુંજના ધામમાં રે; શ્રીવલ્લભ સુતનું નામ નિત્ય પ્રત્ય આઠે ભામમાં રે;	૧૫
જીએ કલ ન પડે દાણું એક જેમ જલ બાહાર મીનને રે; કૃપા કીજે રાખી દેક ગિરિરાજ કુંવર દીનને રે.	૧૬

પુષ્ટિમાર્ગ.

(અનુસધાન ગયા અકના પૃષ્ઠ ૨૮ થી.)

સિદ્ધાન્ત:-વિધિ પ્રમાણે જ કાર્ય કરવામા કલેશ થાય પરંતુ પ્રેમથી કાર્ય કરવામા આવે તેમા કલેશ સંભવતો નથી પુષ્ટિભક્ત અભુતા શ્રવણ આદિ પ્રેમ અને સ્નેહથી જ કરે છે, વિધિને લીધે કરતા નથી. તેથી જ ભગવાન ભાષ્યકાર શ્રીમદ્ભુભાષ્યમા તૃતીયાધ્યાયના તૃતીય પાદના ઓગણત્રીસમા સૂત્ર પર ભાષ્યમાં પુષ્ટિભક્તના વિષયમા 'અત્ર શ્રવણાદિકર્માણિ ફલરૂપમેવ । સ્નેહેનૈવ ક્રિયમાણત્વાત વિધિવિષય ૦ ।' 'અહિ શ્રવણ વિગેરે પણ ફલરૂપજ છે સ્નેહથી જ કરાતા હોવાથી વિધિના વિષય નથી' એમ સ્પષ્ટ કહે છે. સર્વ સ્ત્રી અને માતા પિતા શાસ્ત્રની વિધિ જાણતા નથી, તો પણ દુઃખ દેનાર પતિની મેવા અને ભવિષ્યમા દુઃખ દેનાર બાલકનું પાલન કરે છે, આ રથજે તેઓ વિધિને લીધે સેવા અથવા પાલન કરે છે એમ કહી શકાય નહિ, કારણ કે વિધિનું તેમને જ્ઞાન જ નથી. તેમ જ તેમને સ્વાર્થ પણ નથી તેથી માત્ર પ્રેમથી જ તેઓ એમ કરે છે. તેમા તેમને અલ્પ પણ કલેશ થતો નથી. તે જ પ્રમાણે પુષ્ટિભક્ત કેવલ સ્નેહને જ લીધે પ્રભુની સેવા કરે છે તેથી તેને અલ્પ પણ કલેશ થતો નથી પ્રત્યુત આનંદ જ થાય છે કારણ કે પુષ્ટિમાર્ગમા સાધન અને ફલ એક જ છે. તેથી સાધન કરતા પણ પુષ્ટિભક્ત ફલનું આશ્વાદન કરે છે. તેથી પુષ્ટિમાર્ગમા કલેશ ન હોવાથી અને અન્ય સર્વ માર્ગ ક્ષિપ્ત હોવાથી પુષ્ટિમાર્ગ સર્વ માર્ગથી ઉત્તમ છે.

પાતમયાભાવાત્ ॥ ૨ ॥

વળી અન્ય સર્વ માર્ગમા પતન થવાનો ભય છે, પરંતુ પુષ્ટિભક્તને પતન થવાનો કદાપિ ભય થતો નથી, તેથી પણ પુષ્ટિમાર્ગ અન્ય સર્વ માર્ગથી ઉત્તમ છે.

પ્રથમ કર્મમાર્ગમા પતનનો ભય છે તે જોઈએ. કર્મમાર્ગ અતિશય ક્ષિપ્ત છે તે આપણે પ્રથમ જોયું. આવો કલેશ વેદી કર્મ કરીએ તો પણ તેમા અલ્પ પણ દોષ થાય તો સર્વ અર્થનો અનર્થ થઈ જાય, અને કર્મ કરનારને ફલ ન મળે એટલું જ નહિ, પરંતુ અનિષ્ટ પ્રાપ્ત થાય. વૃત્રાસુરના દષ્ટાન્તથી આ સિદ્ધ થાય છે. ત્વષ્ટાના પુત્ર વિશ્વરૂપનો ઇંદ્રે ગિરચ્છેદ કર્યો તેથી અતિશય ક્રોધિત થઈ ત્વષ્ટાએ ઇન્દ્રનો વધ કરનાર પુત્ર પ્રાપ્ત થાય એવા હેતુથી હોમ કર્યો. "ઇન્દ્રશત્રો વિવર્ધસ્વ" હે ઇન્દ્રના શત્રુ, અર્થાત્ ઇન્દ્રને શાસન કરનાર, વૃદ્ધિ પામ " એ પ્રમાણે હોમ કર્યો એટલે અગ્નિમાથી વૃત્રાસુરની ઉત્પત્તિ થઈ; પરંતુ "ઇન્દ્રશત્રો" શબ્દનો બરાબર ઉચ્ચાર ન થવાથી ઇન્દ્રસ્ય શત્રુ એટલે ઇન્દ્રનો શત્રુ અથવા ઇન્દ્રને શાસન કરનાર એવો અર્થ ન થતાં ઇન્દ્રઃ શત્રુર્થસ્ય એટલે ઇન્દ્ર જેનો શત્રુ છે અથવા ઇન્દ્ર જેને શાસન કરનાર છે એવો અર્થ થયો અને તેથી વૃત્રાસુરે ઇન્દ્રનો વધ કર્યો નહિ, પ્રત્યુત ઇંદ્રે વૃત્રાસુરના પ્રાણ હર્યા. આ પ્રમાણે ત્વષ્ટાએ કરેલા હોમમા માત્ર 'ઇન્દ્રશત્રો' શબ્દનો ઉચ્ચાર બરાબર ન થવાથી અર્થાત્ 'શત્રો' અવયવપર સ્વર આવવાને બદલે 'ઇન્દ્ર' અવયવપર સ્વર આવવાથી તત્પુરુષસમાસને સ્થાને બહુવ્રીહિ સમાસ થયો અને તેથી ઉપર જણાવ્યું તેમ અર્થ વિરૂદ્ધ જ થઈ ગયો. તેથી ત્વષ્ટાની ઇચ્છા પરિપૂર્ણ ન થઈ એટલું જ નહિ, પરંતુ તેથી ઇચ્છાથી વિરૂદ્ધ કાર્ય થયું. તેથી કર્મમાર્ગમા જરા ઉચ્ચાર કરવામાં ભેદ થાય તો પણ દષ્ટિ

પ્રાપ્ત થતી નથી, એટલું જ નહિ પરંતુ અનિષ્ટ પ્રાપ્ત થાય છે તેથી કર્મમાર્ગમાં પાત થવાનો અતિશય ભય છે.

પૂર્વપક્ષ-કર્મમાર્ગમાં કર્મ કરવામાં ભેદ થાય, અર્થાત્ સખલન થાય તો ઇષ્ટપ્રાપ્તિ ન થાય અને અનિષ્ટ પ્રાપ્ત થાય એ સત્ય, પરંતુ આ માર્ગમાં ક્વચિત્ જ એ પ્રમાણે સખલન થાય છે સખલન થવાના દૃષ્ટાંત થોડા જ પ્રાપ્ત થશે, અને એથી વિરુદ્ધ ઘણા કર્મો અચથી ઇતિ સુધી અવ્ય પશુ સખલન વિના સપૂર્ણ થાય છે, અને નિર્દિષ્ટ ફલ પ્રાપ્ત થાય છે, કારણ કે કર્મમાર્ગ અતિશય સુકર છે તેથી આ માર્ગમાં સખલનની ભીતિ નથી અને તેથી ઇષ્ટ પ્રાપ્તિ ન થવાની તેમ જ અનિષ્ટની ભીતિ નથી.

સિદ્ધાન્ત:-એ સત્ય નથી, કારણ કે કર્મમાર્ગ સુકર નથી પરંતુ અતિશય ગહન અને કઠિન છે. કર્મમાર્ગ અતિશય ક્ષિણ છે એમ પ્રથમ અમે દર્શાવ્યું છે, તે જ પ્રમાણે કર્મમાર્ગ અતિશય કઠિન અને ગહન છે શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા પશુ “કર્મ શુ ? અકર્મ શુ ? અહિં ક્વિઓ પશુ મોહ પામેલા છે કારણ કે કર્મથી પશુ સાવધ રહેવાનું છે, વિકર્મથી સાવધ રહેવાનું છે અને અકર્મથી સાવધ રહેવાનું છે કર્મની ગતિ ગહન છે” અધ્યાય ૪-૧૬-૧૭. એ પ્રમાણે કર્મની ગહનતાનું નિરૂપણ કરે છે. કર્મમાર્ગમાં બહુ સાવધ રહેવાનું છે, સખલન થવાની અને તેથી ઇષ્ટપ્રાપ્તિ અને અનિષ્ટપ્રાપ્તિની પદેપદે ભીતિ છે તેથી કર્મમાર્ગમાં પાત થવાનો અતિશય ભય રહે છે.

કર્મમાર્ગવત્ જ્ઞાનમાર્ગમાં પશુ પતનનો ભય છે આપદ ન હોય તેવે સમયે જ્ઞાનીઓ પશુ જો વિહિનનો ત્યાગ કરે અને અવિહિનનું આચરણ કરે તો તેમનું ચિત્ત મલીન થાય, અને તેથી જ્ઞાન તિરોહિત થાય શ્રીમદ્ભગવાન્ય ૩-૪-૨૭ વળી અસત્ તર્કથી પશુ જ્ઞાનનો વિધ્વજ થાય છે અને તે તિરોહિત થાય છે એમ શ્રીમદ્ભગવાનના દ્વિતીય સ્કંધમાં નિરૂપણ કરેલું છે “તે ભગવતી દેવી મહામાયા જ્ઞાનીઓના ચિત્તોને પશુ બલથી આકર્ષી મોહને અર્પણ કરે છે” એ માર્કંડેયપુરાણનું વાક્ય પશુ જ્ઞાનીઓનો પાત થાય છે એમ ઉપદેશ કરે છે. તેથી જ્ઞાનીઓનું જ્ઞાન રહેવાનો સભવ નથી અર્થાત્ જ્ઞાનીઓને પશુ પતનભય રહે છે.

કર્મ અને જ્ઞાનમાર્ગની પેઠે ભક્તિમાર્ગમાં પાત થવાનો ભય નથી. મર્યાદાભક્તિમાર્ગમાં મુક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે પરંતુ કર્મ અને જ્ઞાનમાર્ગવત્ પતનભય નથી આ માર્ગમાં પાતન થાય એ માટે બે દોષથી સાવધ રહેવાનું છે. વેદનિન્દા અને અધર્મ આચરણ એ બે દોષથી સાવધ રહેવું જોઈએ મર્યાદા ભક્તિમાર્ગમાં પાત થવાનો ભય નથી. વેદનિન્દા અને અધર્મ આચરણ એ બે દોષ ન થાય તો પાત થવાનો અવ્ય પશુ ભય નથી. જો આ બે દોષ થાય તો પશુ કર્મમાર્ગ અને જ્ઞાનમાર્ગવત્ પાત થતો નથી અર્થાત્ નરકપ્રાપ્તિ થતી નથી. પરંતુ માત્ર હીનયોનિમાં જન્મ થાય છે, અને આ હીનયોનિમાં અવતાર લીધા પછી પશુ પૂર્વના સસ્કારથી ભક્તિ કરી મુક્તિ પ્રાપ્ત કરે છે. *તત્ત્વદીપનિઅધ ૨-૨૧૩-૧૨૪. તેથી મર્યાદામાર્ગમાં પાત થવાનો ભય નથી, પરંતુ વેદનિન્દા અને અધર્મઆચરણ થાય તો જો કે નરકપાત થતો નથી, તો પશુ હીનયોનિમાં અવતાર થાય છે. તેથી કર્મમાર્ગ અને જ્ઞાનમાર્ગ કરતા મર્યાદા ભક્તિમાં પાત થવાનો ભય અતિ ન્યૂન છે.

૧ અત્રાપિ વેદાનશ્યામધર્મકરણાત્તથા । નરકે ન ભવત્પાત મિતુ હીનેષુ જાયતે ॥૨૧૩॥

પૂર્વસસ્કારાસ્તત્તત્ર મજન્મુચ્યેત જન્મભિ

પુષ્ટિમાર્ગમા પાત થવાનો અર્થ પણ ભય નથી કારણ કે જે અનન્યભક્તો ભગવાનનું ચિંતન કરી તેમની સેવા કરે છે તેવા નિત્ય ભગવદનુરક્ત ભક્તોનું યોગક્ષેમ ભગવાન પોતે જ કરે છે. ^૧(શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા ૯-૨૨) ભગવાનની દૈવી ગુણમયી માયા તરવી કઠિન છે પરંતુ જે માત્ર ભગવાનની જ ભક્તિ કરે છે તેવા પુષ્ટિભક્તો આ માયા તરી નય છે ^૨શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા ૭-૧૪) તેથી તેવા ભક્તોને આપદનો અથવા પાત થવાનો અર્થ પણ ભય નથી. સર્વનો ત્યાગ કરી અનન્યભાવથી માત્ર શ્રીકૃષ્ણચંદ્રમા જ ચિત્ત રાખે તેવા પુષ્ટિભક્તોનું શ્રીકૃષ્ણ દેવ સાથે શીઘ્ર જ સાયુજ્ય નિશ્ચિત ફલ છે (૩૮૮૨. ૨૧૫) પુષ્ટિભક્તિનું ફલ શીઘ્ર જ સાયુજ્ય છે. તેથી પુષ્ટિભક્તિનો પાત સભવતો નથી. કારણ કે જે પાતની સંભાવના હોય તો સાયુજ્ય શીઘ્ર કેવી રીતે થઈ શકે ? શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાના અષ્ટાદશ અધ્યાયમા શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર અર્જુનને સર્વ ધર્મનો ત્યાગ કરી પોતાને એકલાને શરણે આવવાનો પુષ્ટિમાર્ગીય ઉપદેશ કરે છે અને જણાવે છે કે “ હું તને સર્વ પાપોમાથી મુક્ત કરીશ શોક કર નહિ. ૧૮.૬૬ તે ઉપરથી પણ સ્પષ્ટ સમજાય છે કે જે માણસ પુષ્ટિભક્તિનો અંગીકાર કરે છે તેને સર્વ પાપોમાથી મુક્ત પોતે જ મુક્ત કરે છે. મોટાકે સ્વભાવવાળા મુકુદ પોતાનું અનન્ય ભજન કરનાર પુષ્ટિભક્તોને સર્વપાપોમાથી પોતે જ મુક્ત કરે છે તો પછી તેઓનો પાત કેમ સંભવે ? ઉત્તમ પુષ્ટિભક્તોનો ત્યાગ કરવાની ભગવાનની પોતાની ઇચ્છા અથવા વૃત્તિ થતી જ નથી. તેઓ સ્ત્રી, ધર, પુત્ર, બાધુ, પ્રાણુ, વિત્ત, આલોક અને પરલોકનો ત્યાગ કરી ભગવાનને શરણે ગયા હોય એવા ઉત્તમ પુષ્ટિભક્તોનો ત્યાગ કરવાની ભગવાનની ઇચ્છા અથવા વૃત્તિ કેમ થઈ શકે ?^૩ તેથી પુષ્ટિભક્તોનો પાત સભવતો જ નથી. પુષ્ટિમાર્ગમા પાત થવાનો અર્થ પણ ભય નથી, અને તે સર્વ પ્રકારે મુક્તિ આપનાર છે તેથી સર્વમાર્ગોથી પુષ્ટિમાર્ગ ઉત્તમ છે એમ તત્વદીપ નિબંધમા ભગન્મુખારવિદ્સવરૂપ શ્રીમદ્દેશ્વનરાચાર્ય સ્વત કહે છે. (૨. ૨૦)^૪

फलार्कष्टत्वाच्च ॥ ३ ॥

પુષ્ટિમાર્ગ અન્ય સર્વમાર્ગથી ઉત્તમ છે, કારણ કે અન્ય સર્વમાર્ગના ફલ કરતા પુષ્ટિમાર્ગીય ફલ ઉત્તમ છે

પુષ્ટિમાર્ગીય ફલ અન્ય સર્વમાર્ગના ફલ કરતા ઉત્તમ છે એ સિદ્ધ કરવા પ્રથમ કર્મમાર્ગનું ફલ શું છે તે જોઈએ. કર્મમાર્ગના ફલનું નિરૂપણ ભગવાન વેદવ્યાસે વેદાન્તસત્ત્વના ચતુર્થ ફલાધ્યાયના પ્રથમ પાદના પ્રથમ સૂત્ર “આવૃત્તિરસકૃદુપદેશાત્”થી કરેલું છે કર્મજ્ઞાન અને ભક્તિના સ્વરૂપનું નિરૂપણ તૃતીયાધ્યાયમા કરેલું છે તે ચતુર્થઅધ્યાયમા તેઓના ફલનું નિરૂપણ કરે છે તેમાં પ્રથમ “આવૃત્તિરસકૃદુપદેશાત્” મૂળ કર્મમાર્ગના ફલનું નિરૂપણ કરવા યોગ્ય છે તેથી કર્મમાર્ગનું ફલ આવૃત્તિ અથવા પુનર્જન્મ છે, અને તે પણ અસકૃત અર્થાત્ વારંવાર. તેથી વારંવાર પુનર્જન્મ

૧. અનન્યાશ્રિયન્તો મા યે જના પર્યુપાસંતે । તેષા નિત્યાભિયુક્તાના યોગેક્ષમ વહામ્યહમ્ ॥

૨. દૈવી હેષા ગુણમયી મમ માયા દુરત્યયા । મામેવ યે પ્રપદન્તે માયામેતા તરતિ તે ॥

૩. સર્વત્યાગેડનન્યભાવે કૃષ્ણમાર્ત્રકમાનસે । માયુર્જય કૃષ્ણદેવેન શીઘ્રમેવ ધ્રુવ ફલમ્ ॥

૪. સર્વધર્માન્પરિત્યજ્ય મામેક શરણ વ્રજ । અહ ત્વા સર્વપાપેભ્યો મોક્ષયિષ્યામિ મા શુચ ॥

૫. યે કારાગારપુત્રાસપ્રાણા-વિત્તમિમ પરમ્ । દિત્વા મા શરણ યાતા કથ તાત્સ્યકુમુત્સદે ॥

૬. માર્ગોડય સર્વમાર્ગાનામુત્તમ પરિકીર્તિત । યસ્મિન્પાતમય નાસ્તિ મોચક સર્વયા યત ॥

એ કર્મમાર્ગનું ફલ છે, કારણ કે વારવાર શ્રુતિઓમા તેવો ઉપદેશ કરેલો છે. સૂત્રમાં “ અસકૃત ”
પદ છે એ ‘ આવૃત્તિ ’ અને ‘ ઉપદેશાત્ ’ ઉભય પદસાથે સબધ ધરાવે છે તેથી
‘ વારવાર પુનર્જન્મ ’ એ કર્મમાર્ગનું ફલ છે, કારણ કે શ્રુતિઓમા એવો ‘ વારવાર ઉપદેશ ’
કરેલો છે એવો આ સૂત્રનો અર્થ છે. ‘ આ અહિં ’ જે કાંઈ કરે છે તે કર્મનો અંત પામીને
તે લોકમાથી પુનઃ આ લોકમા કર્મ માટે આવે છે. વિગેરે શ્રુતિઓ તેવો ઉપદેશ કરે છે
બીજા સૂત્ર ‘ લિજ્ઞાચ ’ થી કર્મમાર્ગનું પુનર્જન્મ ફલ છે તેનો બીજો હેતુ કહે છે. લિજ્ઞ
અનુમાન વેદનું અનુમાન કરાવનાર સ્મૃતિ હોવાથી તે લિજ્ઞ કહેવાય છે, તેથી સ્મૃતિઓથી
પણ એવો આ સૂત્રનો અર્થ થાય છે, અર્થાત્ સ્મૃતિઓ પણ તેવો જ ઉપદેશ કરે છે ‘ તથુ
વિદ્યા જાણનાર મોમપાન કરનાર પાપમાથી પવિત્ર થયેલા યજોવડે માત્ર યજન કરી સ્વર્ગલોકની
પ્રાર્થના કરે છે તેઓ પવિત્ર સ્વર્ગલોક પ્રાપ્ત કરી સ્વર્ગમા દિવ્ય દેવોનો ભોગ ભોગવે છે.
તેઓ જે વિશાલ સ્વર્ગલોકનો ભોગ કરી પુણ્ય ક્ષીણ થાય ત્યારે મર્ત્યલોકમાં પ્રવેશ કરે
છે. આ પ્રમાણે ત્રીય ધર્મ અનુસાર કામની ઇચ્છા રાખનાર ગમન અને આગમન પ્રાપ્ત કરે
છે શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા ૯-૨૦-૨૧. તેથી યજ વિગેરે કર્મનું ફલ પુનર્જન્મ જ છે. યજ
વિગેરે કર્મનું ફલ પુનર્જન્મ થાય એમા કાંઈ આશ્ચર્ય પામું નથી. કારણ કે યજ વિગેરે
કર્મ કરવાથી સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ થાય સ્વર્ગમા કામ ભોગ ઇચ્છા પ્રમાણે યજ કરનાર કર્મમા-
ર્ગીય જીવ ભોગવે છે તેથી તેના ભોગમા વિશેષ આસક્તિ થતી જાય છે ભોગ ભોગવવાથી
ભોગની અભિલાષા તૃપ્ત થતી નથી, પરંતુ અગ્નિમા ધૂત હોમવાથી જેમ અગ્નિ વધારે
પ્રદીપ્ત થાય છે તેમ ભોગથી ભોગની અભિલાષા વધારે દૃઢ થાય છે. આ પ્રમાણે ભોગમાં
આસક્તિ થવાથી પુણ્ય ક્ષીણ થાય ત્યારે સ્વર્ગમાથી પુનઃ કર્મમાર્ગીય જીવને આ લોકમા
અવતરવું પડે તેમા કાંઈ આશ્ચર્ય નથી. તેથી જ આવા કર્મમાર્ગીય કર્મનિવૃત્તિ હોવાને શ્રીમદ્-
ભગવદ્ગીતામા ‘ વેદવાદરતા ’ ‘ અનિપશ્ચિત્ ’ કહેલા છે ‘ અન્ય (કાંઈ) નથી ’ એવી તે-
ઓની વાણી માત્ર પુષ્પિતા છે પરંતુ ફલદ નથી ભોગ અને ઐશ્વર્ય અર્થે જે ધણી અમુક
ક્રિયાઓ તેઓ કરે છે તેનું ફલ માત્ર જન્મ અર્થાત્ પુનર્જન્મ અને કર્મ છે જેઓના ચિત્ત
ક્રિયાએ દરણુ કરેલા છે તેવા ભોગ અને ઐશ્વર્યમા આસક્તિ થએલા કર્મમાર્ગીય જીવોની
વ્યવસાયાત્મિકા બુદ્ધિ સમાધિમા રહેતી નથી ૩ તેથી કર્મમાર્ગનું ફલ પુનર્જન્મ જ છે. એમ
સિદ્ધ થાય છે પુનર્જન્મ છોટ નથી, પરંતુ અનિષ્ટ છે તેથી કર્મમાર્ગનું ફલ અનિષ્ટ છે
એમ સિદ્ધ થાય છે

૧ પ્રાપ્ત્યાન્ત કર્મણસ્તસ્ય ચરિક્ષેદ્ ફગેત્યયમ્ । તસ્માન્લોકાત્પુનરેત્યસ્મિન્ લોકાય કર્મણે ॥

૦ ત્રૈવિદ્યા મા સોમયા પૂતપાપા ચતૈરિષ્ટા સ્વર્ગાંતિ પ્રાર્થયન્તે ।

તે પુણ્યમામાય સુરેન્દ્રલોકમશ્રન્તિ દિન્યાન્દિવિ દેવભોગાન્ ॥

તે ત ભુવત્વા સ્વર્ગગોકે વિશાલ ક્ષીણ પુણ્યે મર્ત્યલોક વિશન્તિ ।

અથ ત્રયીધર્મમનુપ્રપન્ના ગતાગતિં કામકામા લભન્તે ॥

૩ યામિમા પુષ્પિતા યાચ પ્રવદન્ત્યવિપશ્ચિત્ । વેદવાદરતા પાર્ય નાન્યદસ્તીતિ વાદિન્ ॥

કામાત્માન સ્વર્ગપરા જન્મક્રમફલપ્રદામ્ । ક્રિયાવિશેષવહુલાં ભોગૈશ્વર્યગતિં પ્રીતિ ॥

ભોગૈશ્વર્યપ્રસક્તાના તથાપહત્તચેતસામ્ । વ્યવસાયાત્મિકા બુદ્ધિ સમાધાં ન ત્રિધીયન્તે ॥

ઉપોદ્ઘાત.

સૃષ્ટિમા પ્રકટ થઈને સર્વ મનુષ્યને પુરુષાર્થસિદ્ધ કરવાની ઇચ્છા થાય છે. ભારત-વર્ષના મહાન ઋષિઓએ અર્થનું ધર્મ, અર્થ, ઢામ અને મોક્ષ એ ચતુર્ધા વર્ગીકરણ કર્યું. આમા પણ ધર્મ અને મોક્ષ એ બન્નેનું પ્રાધાન્ય વિશેષ છે. આ ચારે પુરુષાર્થ પુરુષ સ પાદન કરે એ વાસ્તે અર્થસામર્થ્યયુત પ્રભુએ સ્વનિશ્વાસરૂપ વેદ પ્રકટ કર્યા. વેદના સામાન્યશ એ વિભાગ થયા. પૂર્વકાંડ અથવા ધર્મકાંડથી પુરુષ ધર્મ સિદ્ધ કરે છે અને ધર્મ—યજ્ઞમા પ્રકટ થતા યજ્ઞનારાયણના સ્વરૂપના અનુભવથી પ્રભુની ક્રિયાશક્તિનો સાક્ષાત્કાર કરે છે. ઉત્તરકાંડ અથવા જ્ઞાનકાંડથી પુરુષ મોક્ષ સિદ્ધ કરે છે, અને બ્રહ્મમા પ્રકટ થતી પ્રભુની જ્ઞાનશક્તિનો સાક્ષાત્કાર કરે છે. આ પ્રકારે જ સર્વ આર્ય ત્રૈવર્ણિકને દુઃખાભાવ અને સુખ પ્રાપ્ત થાય તેવા ઉદ્દેશથી અર્થસમર્થ ભગવાને નિજનિશ્વાસરૂપ વેદ પ્રકટ કર્યા. વેદ એ ભગવાનનું મનોમય સ્વરૂપ છે. નિર્ગુણ અર્થાત્ પ્રાકૃતધર્મમાત્રથી રહિત અને સર્વ અલૌકિક ધર્મયુક્ત પરમાત્માની સ્વરૂપાત્મક અનેક શક્તિઓમાં—ક્રિયાશક્તિઓમા ક્રિયાશક્તિ અને જ્ઞાનશક્તિ એ બે મુખ્ય છે. આ બે શક્તિમાં ક્રિયાશક્તિને આગળ કરી પરમાત્મા જે લીલા કરે છે તે કર્મ કહેવાય છે અને તેથી વેદના પૂર્વકાંડમા કર્મસ્વરૂપે ભગવાનની આ ક્રિયાશક્તિના મહાત્મ્યનું વર્ણન કરેલું છે. એ જ પ્રમાણે ઉત્તરકાંડમા બ્રહ્મસ્વરૂપે પરમાત્માની જ્ઞાનશક્તિનું મહાત્મ્ય વર્ણવેલું છે. આવા જ્ઞાનક્રિયા-શક્તિયુક્ત પરમાત્માના મહાત્મ્યજ્ઞાનપૂર્વક અગ્નિહોત્રાદિ પ્રાકૃતવૈકૃત યજ્ઞ કરવામા આવતા, અને તેથી યજ્ઞપુરુષ પરમાત્માની અભિવ્યક્તિ થતી તે જ પ્રકારે શ્રવણ મનન નિદિધ્યાસનરૂપ અંતરંગ અને શમદમાદિ બહિરંગવડે ચિત્ત અત્યંત શુદ્ધ થતા નિજસ્વરૂપના અનુભવપૂર્વક સ્વમંત્રકાશ બ્રહ્મમા લય થતો, અથવા ઉત્તમાધિકારીને તો ‘વ્રદ્ધવિદાપ્રોતિ પમ્’ સુતિમા, બતાવેલા પ્રકારે પુરુષોત્તમપ્રાપ્તિની સ્વરૂપયોગ્યતા થઈને ભગવદનુબ્રહ્મથી પુરુષોત્તમની પણ પ્રાપ્તિ થતી. એ જ પુરુષોત્તમપ્રાપ્તિનો પ્રકાર ‘મ્મૌ વૈ સ ’ છત્યાદિ સુતિમાં પણ પ્રસિદ્ધ છે.

આર્ય ત્રૈવર્ણિકને ઉપનયનસરકાર થયા પછી સ્વાધ્યાય કરવો પડતો, અને સ્વાધ્યાયમાં વેદના પ્રવચન ઉપરાંત તેના છ અંગનું અધ્યયન કરાવવામા આવતું. સાગ વેદનું અધ્યયન થઈ રહ્યા પછી સાગ વેદનો પૂર્વોક્ત અર્થ ગુરુમુખથી જ શ્રવણ કરવામા આવતો ગુરુ પાસે આ પ્રકારે જે વેદ અને વેદાર્થનો સ્વાધ્યાય કરવામા આવતો તેની સંપૂર્ણ સમૃતિ ઉત્તમાધિકારીને રહી શકતી, પરંતુ હીન અને મધ્યમ અધિકારીને વેદાર્થમાં ત્યારે સદેહ થતો ત્યારે છ અંગવડે પણ તેનો નિર્ણય અશક્ય થતો ગમે. પ્રાચીન કાલમાં આવી કંઈ ઉપાધિ આવી પડતી ત્યારે તપનો આશ્રય કરવામા આવતો, પરંતુ કાલે કરીને તપશ્ચર્યા પણ દુર્લભ થઈ ગઈ, અને વેદાર્થમા સદેહ, દિનપ્રતિદિન વધવા માડ્યા—વેદાર્થમા સદેહની નિવૃત્તિ થયા વિના વેદાર્થનું અનુજ્ઞાન કઠિન થઈ પડ્યું, અને યથોક્ત અનુજ્ઞાનના અભાવે પૂર્વોક્ત બે મુખ્ય પુરુષાર્થનો સંભવ ન્યૂનતર થવા લાગ્યો.

આવી સંસ્થામા વેદાર્થનિર્ણાયક શાસ્ત્રની આવશ્યકતા લાગવા માડી, અને તેથી હરિએ નિજજ્ઞાનસ્વરૂપ શ્રીવેદવ્યાસને જૂના ઉપર મંદરાગીને સદેહનિવૃત્તિપૂર્વક વેદાર્થનિર્ણાયક બ્રહ્મસૂત્ર

યોગ્યવ્યા. ઉત્તરકાડનો નિર્ણય શ્રીવેદવ્યાસે સ્વત કર્યો, અને પૂર્વકાડનો એવો જ નિર્ણય સ્વ શિષ્ય જૈમિનિ પાસે કરાવ્યો. આ પ્રકારે ઉભયકાડની સદેહનિવારક અને તદ્દ્વારા અર્થનિર્ણાયક એવી પૂર્વ અને ઉત્તરમીમાસાનો પ્રાદુર્ભાવ થયો, અને તપશ્ચર્યાતુ સ્થાન હરિતી આ-જ્ઞાથી પ્રકટ થયલી બ્રહ્મમીમાસાને અને પૂર્વમીમાસાને પણ પ્રાપ્ત થયું, અર્થાત્ ત્રૈવર્ણિક ગુરુકુલમા સ્વાધ્યાય કરીને પોતાના ગૃહગ્રામ્યમનો પ્રારભ કરે, ત્યારે તે પરમ ઉપકારક આ-શ્રમની અનેકાનેક વિચિત્ર પ્રવૃત્તિઓમા પૂર્વપ્રાપ્ત વેદાર્થતુ વિસ્મરણ થતા વેદાર્થમા સદેહ થાય, ત્યારે તેની નિવૃત્તિ કરવાને તપશ્ચર્યાદિ સાધન દુર્લભ હોવાને લીધે આ ઉભયમીમાસારૂપ વિચારશાસ્ત્રને સાધનરૂપે આગલ કરીને વિચારથી જ તપશ્ચર્યાવત્ સર્વ સદેહ નિવૃત્ત થતા ભગવત્કૃપાથી પરમપુરુષાર્થની પણ પ્રાપ્તિ સુલભ થઈ ગઈ, ઉત્તમાધિકારીને વેદાર્થ દઢ કરવાને અને મધ્યમ અને હીન અધિકારીને સસયનિવારણપૂર્વક વેદાર્થ દઢ કરવાને ઉભય વિચારશા-સ્ત્રની આવશ્યકતા પ્રકટ થાય છે.

અત્ર બ્રહ્મમીમાસા પ્રસ્તુત હોવાથી તેનું જ વિશેષ વિવેચન ઉપયોગી છે. આ બ્રહ્મ-વિચારશાસ્ત્ર અનેક અભિધાનથી પ્રસિદ્ધ છે કેટલાક એને ‘બ્રહ્મસૂત્ર’ કહે છે, કેટલાક ‘વેદાંતસૂત્ર’ કહે છે, કેટલાક ‘ઉત્તરમીમાસા’ કહે છે, કેટલાક ‘વ્યાસસૂત્ર’ કહે છે, કેટલાક ‘બ્રહ્મમીમાસા’ કહે છે, કેટલાક ‘તત્ત્વમુત્ર’ કહે છે, કેટલાક ‘‘શારીરકસૂત્ર’ કહે છે, કેટલાક ‘શારીરકમીમાસા’ કહે છે અને કેટલાક ‘ઔપનિષદ મીમાસા’ પણ કહે છે. આ સર્વ નામ સાર્થક જ છે. માર્ગની વિમ્મૃતિ થાય ત્યારે સૂત્રનું માર્ગસૂચકત્વ અત્ર તેમ અન્યત્ર પણ પ્રસિદ્ધ છે. વેદાર્થરૂપ બ્રહ્મમા સદેહ થાય તે નિવારણ કરનાર વેદાનુકૂલ આ બ્રહ્મવિચાર છે, તેથી એને ‘બ્રહ્મસૂત્ર’ કહેવામા આવે છે વેદાન્ત એટલે ઉપનિષદ તેમાં સદેહ થાય ત્યારે તેનું નિવારણ કરનાર આ શાસ્ત્ર છે, તેથી એને ‘વેદાન્તસૂત્ર’ પણ કહે છે વેદનું તત્ત્વ નિર્ણય કરી આપે છે, તેથી શ્રીમદ્વિઠ્ઠલેશ્વરાચાર્યાદિ આ શાસ્ત્રને ‘તત્ત્વસૂત્ર’ કહે છે વેદના ઉત્તરકાડના અર્થનો વિચાર આ શાસ્ત્રમા મુખ્ય હોવાથી એને ‘ઉત્તરમીમાસા’ કહેવામા આવે છે શ્રીબાદરાયણ વેદવ્યાસદ્વારા આ સૂત્ર પ્રકટ થયા એથી એને ‘વ્યાસસૂત્ર’ અથવા ‘બાદરાયણસૂત્ર’ કહેવામા આવે છે બ્રહ્મનો વિચાર આ શાસ્ત્રમા હોવાથી એને ‘બ્રહ્મમીમાસા’ કહે છે શારીર જે પરમાત્મા, તત્સંબંધી વિચાર આ શાસ્ત્રમા હોવાથી, એને ‘શારીરકસૂત્ર’ અથવા ‘શારીરકમીમાસા’ પણ કહે છે. ઉપનિષદના તાત્પર્યનો વિચાર આ શાસ્ત્રમા હોવાથી એને ‘ઔપનિષદ મીમાસા’ કહે છે પરમત્રગ્નિ બાદરાયણપ્રણીત આ મૂત્રો હોવાથી એને પારમાર્થ સૂત્ર કહે છે અને આ શાસ્ત્રમા ચાર અધ્યાય હોવાથી એને ‘ચતુર્વક્ષણી’ પણ કહે છે

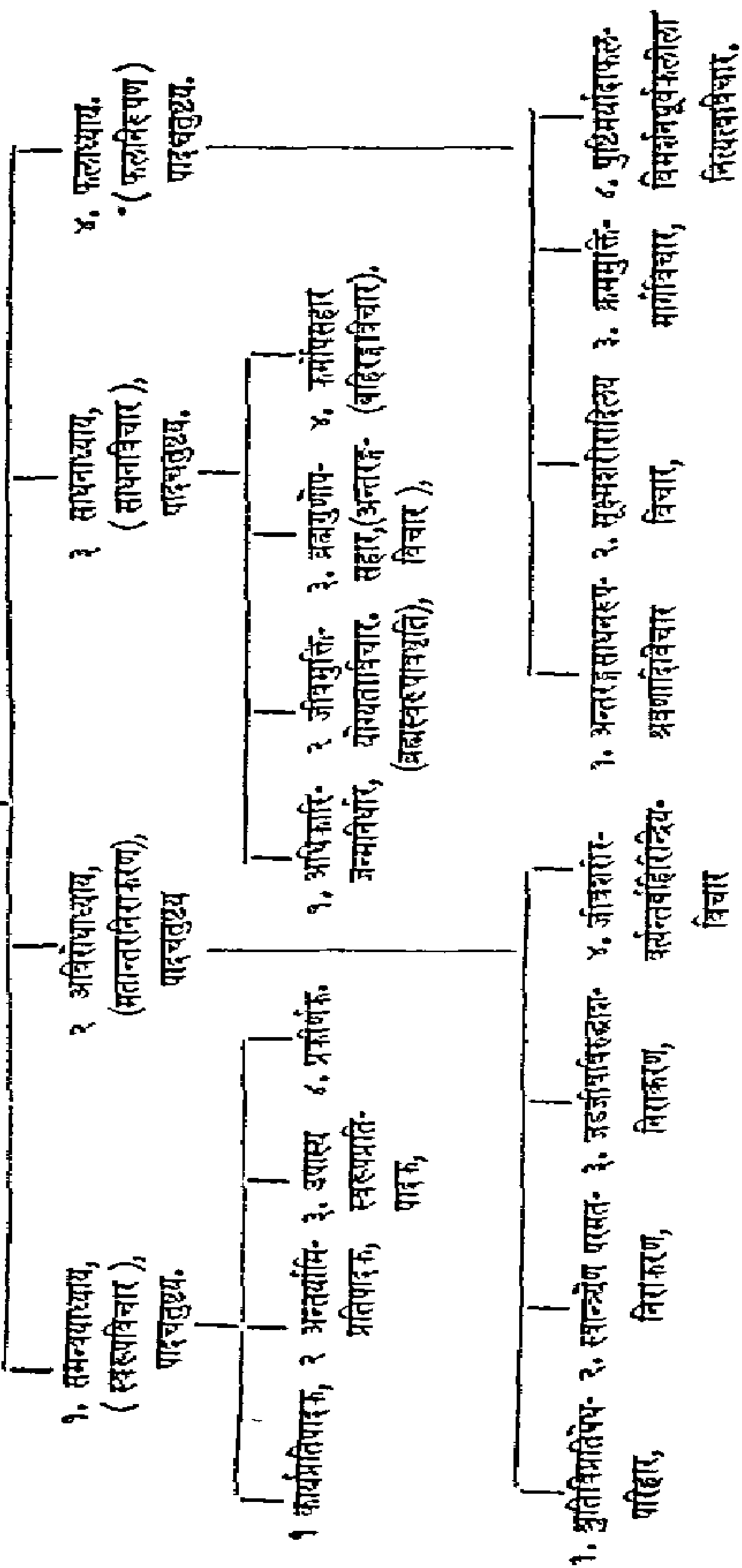
વિચારપ્રધાન આ બ્રહ્મસૂત્રના ચાર અધ્યાય છે. પ્રથમ અધ્યાયને સમન્વયાધ્યાય કહે છે, કારણ કે એમા સ્વરૂપપ્રતિપાદક સદિન્ધ વેદાંત વાક્યોનો નિર્ણય કરીને તે વાક્યો બ્રહ્મપર જ છે એમ નિર્ણય કરીને સુંદર અન્વય કર્યો છે. દ્વિતીયાધ્યાયને અવિરોધાધ્યાય કહે છે, કારણ કે તેમા મતાન્તરનો નિરાસ કરીને તેઓ તરફથી આક્ષિપ્ત વિરોધ દુર કર્યો છે. તૃતીયાધ્યાયને સાધનાધ્યાય કહે છે, કારણ કે તેમા ઉપનિષદોના બોધકતાપ્રકારપૂર્વક તદુક્તસાધન પ્રતિપાદકવાક્યના સદેહનો નિર્ણય કર્યો છે. ફલપ્રતિપાદક વેદાંતવાક્યના સદેહનું નિરાકરણ ચતુર્થાધ્યાયમા કર્યું છે તેથી તેને ફલાધ્યાય કહે છે આ પ્રકારે સમન્વય,

અવિરોધ, સાધન અને ફલ એ ચાર અધ્યાય આ મીમાસામાં છે. પ્રત્યેક અધ્યાયના ચાર પાદ છે, અને પ્રત્યેક પાદમાં અમુક અધિકરણો છે. પ્રાચીન ઋષિઓએ અધિકરણનું લક્ષણ નીચે પ્રમાણે આપ્યું છે. ‘વિષયો વિશયઞ્ચૈવ પૂર્વપક્ષસ્તથોત્તરમ્ સંગતિઞ્ચેતિ પંચાંગં શાસ્ત્રેઽધિકરણં સ્મૃતમ્’ ॥ ઉપનિષદના જે વાક્યમાં સદેહ હોય છે તેને વિષય-વાક્ય કહેવામાં આવે છે. પ્રથમ વિષયવાક્યનો ઉપન્યાસ કરવામાં આવે છે, અને તેમાં શો સદેહ છે તે કહેવામાં આવે છે. વિશય-સદેહનો નિર્ણય કરતા તેમાંથી એક પક્ષનું ગ્રહણ કરવામાં આવે છે અને પછીથી તે પક્ષને પૂર્વ ઉત્તર પક્ષ વડે શિથિલ કરવામાં આવે છે. પૂર્વ પક્ષને શિથિલ કરી નાખ્યા પછી ઉત્તર પક્ષનો સમાવેશ કરીને સદિગ્ધ ઉપનિષદ વાક્યનો અર્થ સુંદર રીતે યોજીને સંગતિ આપવામાં આવે છે ઉપનિષદ વગેરેના જે વાક્યમાં સદેહ થાય તેને વિષયવાક્ય કહેવામાં આવે છે. સદેહને વિષય કહેવામાં આવે છે, પ્રથમ પક્ષને પૂર્વ પક્ષ અને દ્વિતીયને ઉત્તર પક્ષ કહે છે, સુંદર અર્થની યોજનાને સંગતિ કહે છે, અર્થાત્ પ્રત્યેક અધિકરણમાં વિષય, વિશય, પૂર્વ પક્ષ, ઉત્તરપક્ષ અને સંગતિ એમ પાંચ પારિભાષિક અંગ હોય છે. કવચિત્ એક જ સૂત્રનું અધિકરણ હોય છે, તો કવચિત્ અનેક સૂત્રનું પણ અધિકરણ હોય છે. અમુક સૂત્રસખ્યા દરેક અધિકરણમાં હોવી જ જોઈએ એમ કાંઈ નથી. અધિકરણના પાંચ અંગ સૂત્રમાં કવચિત્ સ્પષ્ટ પણ હોતા નથી, પરંતુ વેદાધ્યયન ક્યાં પછી આ શાસ્ત્રનો પ્રારભ કરનારને તે પાંચ અંગની સ્ફૂર્તિ થઈ જાય એવી આ મીમાસાની રચના છે. આ રચલે સૂત્રનો અર્થ પણ સ્પષ્ટ કરી લઈશું. સૂત્ર શબ્દનો સામાન્ય અર્થ તો પ્રથમ કહી ગયા છીએ તેનું સ્મરણ કરાવીએ છીએ કે સદેહ થતા સદેહની નિવૃત્તિને સૂચવે તેનું નામ સૂત્ર હવે શાસ્ત્રીય રીતે સૂત્ર શબ્દનો વિચાર કરીએ. સૂત્ર હમેશા ધણા જ ટૂંકા હોય છે. આવશ્યક ઉપરાત વિશેષ શબ્દ તેમાં હોતા નથી, તો પણ મૂત્ર નિ સદિગ્ધ જ અર્થ સૂચવે છે સૂત્રમાં અક્ષર અને શબ્દ બંને સ્વરૂપ હોય છે. સર્વ પ્રકારે તે સારભૂત હોય છે, એટલું જ નહિ પણ મૂત્ર વિશ્વતોમુખ હોય છે એટલે અમુક દેશમાં અમુક ક્ષણમાં તેમાંથી વિવિધ અર્થ નિષ્પન્ન થાય છે. મૂત્રમાં શબ્દ કે અર્થનો દોષ હોતો નથી.

આ બ્રહ્મસૂત્ર ઉપર અનેક ભાષ્યો થયેલા છે. ભાષ્યનું લક્ષણ ઋષિઓએ આ પ્રમાણે આપ્યું છે ‘સૂત્રાર્થો વર્ણ્યતે યત્ર વાક્યૈ સૂત્રાનુસારિભિઃ । સ્વપદાન્તિ ચ વર્ણ્યન્તે ભાષ્યં ભાષ્યવિદો વિદુઃ’ ॥ સૂત્રાનુસારી વાક્યોવડે જ્યાં સૂત્રાર્થનું વર્ણન હોય અને જ્યાં સ્વપદોની પણ વિવૃત્તિ હોય તેવા અથને ભાષ્ય કહે છે, અર્થાત્ જે ભાષ્ય સૂત્રના અર્થને અક્ષરશ અનુસરે તે જ અન્ય ‘ભાષ્ય’ સંજ્ઞાને યોગ્ય છે આ બ્રહ્મસૂત્ર ઉપર ઉપત્તય મુખ્ય ભાષ્યો નીચે પ્રકારે છે શાકર, રામાનુજ, શંકર, માધ્વ, ભાસ્કર, નિળાક, લિહુ, અને વાલ્મી. આપણો ઉદ્દેશ અત્ર આ સર્વ ભાષ્યના ભાષ્યન્તર કરવાનો નથી, પરંતુ આ સર્વ ભાષ્ય-કારોનાં ભાષ્યાનુસાર કેવલ સૂત્રનો જ અર્થ નિરૂપણ કરીશું. વિવેચક વાચકને તે ઉપરથી સ્પષ્ટ પ્રતીત થશે કે એ સર્વ ભાષ્યકારોમાં કયા ભાષ્યકાર સૂત્રાક્ષરને વિશેષ અનુસરીને સત્ત્વ અર્થ યોજી આપે છે. સર્વ ભાષ્યકારોના મત પ્રમાણે મૂત્રનો અર્થનિર્ણય થશે, તેથી શ્રી-કૃષ્ણદૈવાયન વ્યાસના મતે વેદાર્થનું શુ તાત્પર્ય છે તે પણ અધિકારીને સ્પુરશે અને સૂત્રા-ક્ષરના અર્થનિર્ણયથી કયું ભાષ્ય વ્યાસમૂત્રને વિશેષ અનુસરે છે તે પણ સ્પષ્ટ થશે.

ब्रह्ममीमांसास्वरूपावबोधककोष्ठक.

व्याससूत्र.

બ્રહ્મવિચારશાસ્ત્ર.

—*—

કૃપાર્ણયૂપસમ્પૂર્ણે સરસ્યુદ્ભૂતમદ્ભુતમ્ ॥
 શ્રીમદ્વાચાર્યપાદાબ્જં સમાશ્રયતુ મન્મનઃ ॥ ૧ ॥
 તાવદ્વાપ્યાણિ ચેષ્ટન્તે શ્વઘોતા ઇવ લે નિશિ ॥
 યાવન્નાભ્યુદિતઃ શ્રીમદ્ગુભાષ્યવિભાકરઃ ॥ ૨ ॥
 ઉદ્ગોપન્તીતરાચાર્યકૌશિકાસ્તાવદુન્મુખાઃ ॥
 યાવન્નાવિરભૂત્ શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યમાસ્કર ॥ ૩ ॥

અથાતો બ્રહ્મજિજ્ઞાસા ॥૧॥ (૧-૧-૧)

પદવિશ્લેષ—અથ, અત, બ્રહ્મજિજ્ઞાસા.

પદાર્થ—અથ-આરભાય છે અત-એટલા માટે બ્રહ્મજિજ્ઞાસા-બ્રહ્મસબ્ધી યાવન્માત્ર વિષયનો વિચાર.

સમુદિતાર્થ—કર્મ વગેરે કરતા પણ બ્રહ્મજ્ઞાન પરમ પુરુષાર્થનું સાધક છે ' એટલા માટે ' વેદાર્થરૂપ ' બ્રહ્મસબ્ધી યાવન્માત્ર વિષયનો ' વેદાનુકૂલ ' વિચાર ' આરભાય છે '

વિવેચન—સૂત્રાક્ષરાર્થના સુગમ વિશદીકરણથી અત્ર પચાગયુક્ત અધિકરણરચના આ પ્રમાણે દ્વિતિ થાય છે

વિષય—ઉપનિષદનો શ્રુત્યનુસારી વિચાર એ આ જિજ્ઞાસાધિકરણનો વિષય છે બ્રહ્મ વેદના અર્થરૂપ છે, વિદ્યાર્થવિચાર કરતા બ્રહ્મવિચાર સહજે જ થઈ શકે એમ છે, માટે શ્રુતિ અને તદ્દનુગામિની યુક્તિના સાહાય્યથી વેદાર્થરૂપ બ્રહ્મના વિચારરૂપ આ નિખિલ બ્રહ્મભીમાસાશાસ્ત્રની કર્તવ્યતાનું સમર્થન આ પ્રથમ અધિકરણમાં કરવામાં આવે છે

સંશય—વેદાત-ઉપનિષદનો વિચાર આરંભવો કે નહિ ? વેદાર્થરૂપ બ્રહ્મનો વિચાર કર્તવ્ય છે કે નહિ ? આ સંશય છે.

પૂર્વપક્ષ—વેદાતના સ્વતંત્ર વિચારની કદાચ પણ આવશ્યકતા નથી, એ પૂર્વપક્ષ છે. શિક્ષા વગેરે છ અગત્યી જ વેદાર્થનિશ્ચયની સહાયતા છે, તેથી આ સ્વતંત્ર બ્રહ્મવિચારશાસ્ત્રની આવશ્યકતા સિદ્ધ થતી નથી. વેદાર્થરૂપ બ્રહ્મ અચિન્ત્યાનન્તશક્તિમત્ અને સર્વભવન-સમર્થ છે, એટલે તે બ્રહ્મમાં વિરોધ જ અસંભવિત છે. મર્યાદા અવિરૂદ્ધ બ્રહ્મની વિચિત્રિત્વા કરતાં વિરૂદ્ધ ભાસતાં શ્રુતિવાક્યોનો સમન્વય પણ અનાયાસે જ થશે. બ્રહ્મજ્ઞાનાર્થ આથી પણ વધારે હ્રસ્વ થતી હોય તો શ્રુતિ^૧ તપ આચરવાની આજ્ઞા આપીને જ વિરમે છે, સ્વતંત્રવિચાર કરવાનો ઉપદેશ કરતી નથી, માટે બ્રહ્મવિષયક આ સ્વતંત્ર વિચારશાસ્ત્રની આવશ્યકતાને ઉપર્યુક્ત હેતુઓ શિથિલ કરે છે

ઉત્તરપક્ષ અથવા સિદ્ધાન્ત—વેદાર્થવિચાર કરતા મદ અને મધ્યમ અધિકારીને અવશ્ય સદેહ ઉત્પન્ન થાય છે જ, તેની નિવૃત્તિમાટે આ શ્રુત્યનુસારિણી ભીમાસા અથવા

વિચારશાસ્ત્રની અતીવ આવશ્યકતા છે, એ સિદ્ધાંત છે. વિરુદ્ધ પ્રતીયમાન થતા એવાં અતેઃ શાસ્ત્રોથી વૈદિક પદાર્થનિર્ણયમા સાંકર્ષ્ય પ્રાપ્ત થાય છે, તેનો પરિહાર કરી શકે એટલું શિક્ષાદિ પડંગનું સામર્થ્ય નથી. સર્વશાસ્ત્રપરિશીલનજન્ય સંદેહમાત્રનો નિરાસ કરીને વેદાર્થનું સ્પષ્ટ ઉદ્દીપન કરવાનું સામર્થ્ય શિક્ષાદિમા કેમ હોંધ શકે ? જેણે વેદાર્થનો નિશ્ચય કરેલો છે એવા ઉત્તમ અધિકારીને તો આ મીમાંસાશાસ્ત્ર નિશ્ચયદૃઢતા કરવાને પણ ઉપયુક્ત થશે જ, મંદ અને મધ્યમ અધિકારીના તો સંદેહનિરાસ અને નિશ્ચયદૃઢતા એ બન્ને અર્થો આ મીમાંસાશાસ્ત્રથી સરશે. તપવડે બ્રહ્મવિનિષ્ણાસ કરવાની શ્રુતિની આજ્ઞાનું પરિપાતન આવા વિપરીત કલિકાલમાં સર્વોંશે થવું ધણુ જ અશક્ય છે, માટે આ વેદાનુકૂલ વિચારશાસ્ત્રની ઉપયુક્તતામાં લેરા પણ ન્યૂનતા નહિ આવે વિશેષ, સંહિતાપદપાઠની સંદેહનિવૃત્તિને માટે જેમ શિષ્ટ સુર્યો પ્રાતિશાખ્યસૂત્રોનો ઉપયોગ કરે છે, તેમ વેદાર્થસંશયનિવારણમા આ બ્રહ્મમીમાંસાશાસ્ત્રનું શરણુ ગ્રહણ કરવું અપ્રમાણુ નહિ જ ગણાય.

સદ્ગતિ—પૂર્વપક્ષ વિચારયુક્ત નથી, અને ઉત્તરપક્ષ બલવત્તર છે, માટે આ મીમાંસાશાસ્ત્રનો પ્રારભ શ્રીબ્યાસજીએ અત્યાવશ્યક માન્યો, અને આ વિચારશાસ્ત્રનું અવતરણ કરવામા કમણા કરી એ સંગતિ છે.

પરમતોપન્યાસ—

ઉપર પ્રમાણે સ્વમતનિર્દાન કરાવીને જેટલું સ્વમતનું બ્રહ્મસૂત્રાનુસારિત્વ છે, તેટલું ઇતર મતનું નથી એમ જણાવવાના ઉદ્દેશથી ઇતર ભાષ્યકારોના મતનો પણ સંક્ષિપ્ત અનુવાદ કરવામાં આવે છે.

ધ્રીધીરામાનુચાર્યકૃતસૂત્રવ્યાખ્યાન—

સૂત્રાક્ષરાર્થ—અથ—સારપછી, અત એ હેતુથી. મદ્ભગિજ્ઞાતા—બ્રહ્મને જાણવાની ઇચ્છા.

સમુદિતાર્થ—કર્મનું જ્ઞાન થયા ‘પછી’ કર્મ અપ અને અસ્થિર છે ‘એ હેતુથી’ ‘બ્રહ્મ’ એટલે અસંખ્યક્રમ્યાણુગુણુગણુ પુરુષોત્તમપ બ્રહ્મ તેને જાણવાની ઇચ્છા (કરવી.)

શ્રીધીનિમ્બાર્કાચાર્યકૃતસૂત્રવ્યાખ્યાન—

સૂત્રાક્ષરાર્થ—ઉપર પ્રમાણે, રામાનુજભાષ્યવત્

સમુદિતાર્થ—ધર્મમીમાંસાશાસ્ત્રના જ્ઞાન ‘પછી’ કર્મફલ ક્ષયિ છે અને બ્રહ્મજ્ઞાનફલ અક્ષયિ છે ‘એ હેતુથી’ ભગવદ્કૃપા મેલવવાની ઇચ્છા ગમનારા મુમુક્ષુએ અનત અને અચિન્ત્ય એવાં સ્વરૂપ, ગુણુ, શક્તિ વગેરેથી બૃહત્તમ ‘બ્રહ્મ’ એટલે સ્વદેહમીકાંત પુરુષોત્તમ, તદ્વિષયક જ્ઞાનની ઇચ્છા સંપાદન કરવી

શ્રીધીમધ્વાચાર્યકૃતસૂત્રવ્યાખ્યાન—

સૂત્રાક્ષરાર્થ—અથ—મંગલાર્થક, અધિકારાર્થક અને આનંત્યાર્થ. ઇતર સર્વપૂર્વવત્.

૧. ‘પુર્વવૃત્તાત્તર્મગાનાદનન્તર તત્ત ણ્વ દેતોર્મદ્મ જ્ઞાતયામિત્યુક્ત મવતિ.’ રામાનુજમાધ્ય
૨. વૃદ્ધસમો યો રમાસન્ત પુરુષોત્તમો મદ્ભગવદ્ભિષેયન્તદ્વિષયિકા જિજ્ઞાસા સમ્પાદનીયેત્યાદિ. વેદાન્તપારિજાતમૌરમાણ્ય નૈમ્બાર્કમાધ્ય.
૩. અથગદ્ગો મદ્ભગ્યોપિજાગનન્તર્યોર્થય. માધ્વમાધ્ય.

સમુદિતાર્થ—કર્મના જ્ઞાન પછી. 'નારાયણની-કૃપા વિના મોક્ષ થતો નથી અને નારાયણનો અત્યંત અનુગ્રહ જ્ઞાન વિના અસાધ્ય છે માટે બ્રહ્મ એટલે વિષ્ણુરૂપ બ્રહ્મ, તેને જાણવાની ઇચ્છા (કરવી).

માસ્કરાચાર્યકૃત સૂત્રવ્યાખ્યાન—

સૂત્રાક્ષરાર્થ—ઉપર પ્રમાણે.

સમુદિતાર્થ—ધર્મના^૧ જ્ઞાન 'પછી' કર્મ ક્ષયિ છે, 'એ હેતુથી' બ્રહ્મ એટલે ઇશ્વર, તેને જાણવાની ઇચ્છા કરવી.

વિજ્ઞાનમિશ્રુકૃતસૂત્રવ્યાખ્યાન—

સૂત્રાક્ષરાર્થ—અથ-આરંભાય છે. અતઃ 'અહિથી' વ્રહ્મજિજ્ઞાસા બ્રહ્મનો વિચાર.

સમુદિતાર્થ—'અહિથી', આરંભ સૂત્રથી આરંભીને 'બ્રહ્મશબ્દના અર્થનો વિચાર' 'આરંભાય છે'

શંકરાચાર્યકૃત સૂત્રવ્યાખ્યાન—

સૂત્રાક્ષરાર્થ—અથ પછી. અતઃ એ હેતુથી. વ્રહ્મજિજ્ઞાસા-બ્રહ્મને જાણવાની ઇચ્છા.

સમુદિતાર્થ—નિત્ય અને અનિત્ય વસ્તુનો વિવેક, શમદમાદિ સંપત્તિ, આ લોક અને પરલોકના ફલના ઉપભોગમાં વૈરાગ્ય અને મુમુક્ષુત્વ એ ચારે સાધન થયા પછી, અગ્નિહોત્ર વગેરે કર્મોનું ફલ અનિત્ય છે અને બ્રહ્મજ્ઞાનનું ફલ અનંત છે 'એ હેતુથી' બ્રહ્મને જાણવાની ઇચ્છા કરતી

પરમુખનિરીક્ષક રામાનુજમતંતરકર એક દેશી શૈવનું પણ લાખ્ય હાલમાં જપાયલું છે, એમ ખબર મળી છે, પરંતુ તે હજી સુધી મને મળ્યું નથી, માટે તેના મતનો અનુવાદ અત્ર દષ્ટિપથ નહિ થાય. આ વ્યાખ્યાનો વિના બ્રહ્મમીમાસા ઉપર બીજા ઘણા વ્યાખ્યાનો છે, પરંતુ મુખ્ય વ્યાખ્યાનોનો જ અત્ર સાર આપવામાં આવ્યો છે. હવે ઉપન્યસ્ત પરમતનું નિરીક્ષણ અને સ્વમતનું શ્રેય પ્રતિપાદન કરવામાં આવે છે

વિજ્ઞાનમિશ્રુ સિવાય સર્વ વ્યાખ્યાનકારો અગ્રશબ્દનો અર્થ 'ત્યારપછી' એમ કરે છે. મધ્વાચાર્ય અર્થત્રય બતાવીને પણ અવધાન તો આનંતર્યર્થનું જ કરે છે. અગ્રશબ્દનો 'ત્યારપછી' એવો અર્થ કરવામાં 'કાના પછી' એ આકાક્ષા થાય છે. આ આકાક્ષાની પરિપૂર્તિમાં શંકરાચાર્ય સિવાય સર્વ વ્યાખ્યાતાઓ 'ધર્મના જ્ઞાન પછી' પૂર્વમીમાસાદર્શનથી થયેલા કર્મના જ્ઞાન પછી એવો અર્થ કરે છે, જે અર્થને સૂત્રના અક્ષરમાથી સત્તતિ મળતી નથી, અને જે કલ્પના કરવા માટે અનર્થ તર્કનું આશ્રયણ કરવું પડે છે પૂર્વમીમાસા વેદના કર્મવિષયક પૂર્વભાગનો વિચાર કરવામાં ઉપયુક્ત છે, અને બ્રહ્મમીમાસા વેદના ઉત્તરભાગરૂપ ઉપનિષદનો વિચાર કરવામાં સાધનશૂન્ય છે, પૂર્વોત્તરકાકાત્મક વેદના અધ્યતન પછી જ ઉભય

૪. યતો નારાયણપ્રસાદમૃતે ન મોક્ષ, ન ચ જ્ઞાન વિનાયર્થપ્રસાદ, અતો વ્રહ્મજિજ્ઞાસા કર્તવ્યા. માધ્વમાધ્ય

૧ તસ્માત્પૂર્વવૃત્તાદર્મજ્ઞાનાદનન્તર વ્રહ્મજિજ્ઞાસતિયુક્તમ્ । માસ્કરમાધ્યમ્.

૨. इदं सूत्रमागम्ये प्राधान्येन ब्रह्मविचार, तच्छास्त्रमस्माभि क्रियत इति. मिश्रुमाध्यमम्.

મીમાંસાના પરિશીલનમાં યોગ્યતા છે, એમાં વૈમત્ય નથી. મીમાંસા વેદાર્થના સંદેહનું િ
 દરબુમાન કરે છે, કર્મજ્ઞાન અથવા બ્રહ્મજ્ઞાન, કર્મશ્રદ્ધાસાક્ષાત્કાર અથવા બ્રહ્મસાક્ષાત્કાર
 કરાવવાનું એક મીમાંસામાં સામર્થ્ય નથી કોઈ અધિકારી - એવો જ હોય કે તેણે વેદાન
 ઉપનિષદનું અધ્યયન પ્રથમ કરેલું હોય અને પૂર્વકાંક્ષા અધ્યયન કર્યું જ ન-હોય તે શું :
 બ્રહ્મમીમાંસાના શબ્દાર્થ માટે પણ અધિકારી ન કહેવાય ? અર્થાત્ ધર્મમીમાંસા પછી જ આ
 મીમાંસાનું પરિશીલન કેમ થાય ? ધર્મવિચારની આવૃત્તિમાં પ્રમાણ શું ? આ નૈસર્ગિક વિચાર
 અને વેદવિદ્યા કરોતિ એ મુલિથી ઉપનિષદનું જ્ઞાન કર્મોપયોગિ હોવાથી ધર્મમીમાંસા
 પછી અર્થાત્ કર્મજ્ઞાન પછી આ બ્રહ્મમીમાંસાનો અધિકાર છે એ છતર વ્યાખ્યાતાઓનું
 ઉપપન્ન લાગતું નથી, માટે જ ‘કર્મજ્ઞાન પછી’ એવા અર્થને હૃદયમાં સ્થાન આપીને કર્મ
 અવશબ્દનો આન્તર્યર્થ પણ સુક્તિસહ નથી. કર્મોદ્દિષ્ટનું સ્વર્ગાદિ અધ્રુવ ફલ છે, માટે
 પૂર્વવૃત્ત હેતુ નથી એમ માનનારા શંકરાચાર્યજી કહે છે કે શમદમાદિ સાધનસંપત્તિ થ
 પછી બ્રહ્મજ્ઞાસા કરવી, પરંતુ તે પણ વિચારવારુ નથી, કેમ કે શમદમાદિનો બ્રહ્મજ
 પહેલા સંલગ્ન જ નથી. પહેલા ઉપનિષદર્થની મીમાંસા કરીને બ્રહ્મ જ પરમ પુરુષાર્થ છે
 જાણવું જોઈએ, અને યાગાદિ બ્રહ્મજ્ઞાનના અંગ હોવાથી બ્રહ્મજ્ઞાનાર્થ તે કરવા જોઈએ એ
 નિર્ધારીને, તે પ્રમાણે આચરીને ચિત્તશુદ્ધિ થયા પછી, શમદમાદિ સાધનસંપત્તિ પ્રાપ્ત થ
 શકે છે. આવી રીતે સાધનસંપત્તિ દુષ્પ્રાપ્ય છે, અને તે મળ્યા પહેલાં તો બ્રહ્મમીમાંસા
 કરવાની અતીવ આવશ્યકતા છે, તેથી સાધનસંપત્તિ થયા પછી બ્રહ્મજ્ઞાસા કરવી,
 શિવાપરાવતારનું કહેવું સમજસ જણાતું નથી. સિદ્ધાંતમાં અવશબ્દનો અધિકારાર્થ ન
 નિર્દુષ્ટ છે.

સૂત્રસ્થ દ્વિતીય પદ અત્ શબ્દનો અર્થ એ હેતુથી એમ પંચમ્યર્થ કરનારાઓમાં
 શંકરાચાર્ય સિવાય સર્વ લાખ્યકારો અત્ શબ્દનો આશય આ પ્રમાણે નિર્ધારે છે. ‘આ’ દ્વ
 સુખકારક છે, સુલક્ષ છે, ‘એ હેતુથી’ તેમાં વસું છું.’ અત્ સ્વવાસમાં હેતુ દેશનું ક્ષેમત્વ
 અને સુલક્ષત્વ છે. આ દૃષ્ટિને જ અનુસરીને પ્રસ્તુતમાં પણ ‘એ હેતુથી બ્રહ્મજ્ઞાસા
 કરવી’ એ અક્ષરાર્થ એમ જ ઘોષાત કરે છે કે, બ્રહ્મને જાણવાની ઇચ્છામાં પૂર્વવૃત્ત કર્મજ્ઞાન
 હોવું જોઈએ. કર્મના ક્ષયિ સ્વરૂપનો પછીથી નિશ્ચય થાય છે ‘એ હેતુથી’ બ્રહ્મજ્ઞાસા કર્તવ્ય
 છે. આ સર્વ ઉપપાદન ક્ષિપ્ત અને અસંગત છે અવશબ્દના ‘કર્મજ્ઞાન પછી’ એ અર્થના
 ખંડનથી આ ક્ષિપ્ત આશયનું પણ અસૌજ્ય વિગદ કરવાનું રહેતું નથી. વિજ્ઞાનલિપ્ત અત્
 શબ્દનો ‘આ સૂત્રથી આરંભીને’ એવો અર્થ કરે છે તે કેવલ દરપનાધાર હોવાથી અપ્રમાણ
 છે સિદ્ધાંતમાં અત્ શબ્દનો ‘કર્મોદ્દિષ્ટ કરતા બ્રહ્મજ્ઞાન જ પુરુષાર્થસાધક છે, માટે, બ્રહ્મજ્ઞાનને
 માટે’ એ સંગત અને સુક્તિસહ અર્થ જ માલ છે.

મહાજિજ્ઞાસાશબ્દનો અર્થ કરવામાં વિજ્ઞાનલિપ્ત વિના સર્વ વ્યાખ્યાતાઓ એક જ
 સમાસનું સમાશ્રયણ કરીને ‘બ્રહ્મને જાણવાની ઇચ્છા’ એવો અર્થ કરે છે. બ્રહ્મશબ્દથી
 ‘પુરોત્તમ’ લેવા એમ સમાનુજ્ઞયાર્થનું મત છે. આ પુરોત્તમ તે પુષ્ટિમાર્ગના આનંદાત્મક

પુરુષોત્તમથી ભુદા છે, એમ અવધારવું નિઃશર્ક અને મધ્ય બ્રહ્મશબ્દથી લક્ષ્મીકાંત વિષ્ણુને સમજે છે ભાસ્કર ઈશ્વરને અવધારે છે. સાખ્ય અને ઉપનિષદનું સાકર્ય કરવાનો પ્રયાસ કરનાર સિદ્ધાંત બ્રહ્મ પણ વિવેકીય છે. શંકરાવતારનું બ્રહ્મ ગૌણ શબ્દ (એકિટગ) નથી, પણ પ્રધાન નિર્ગુણ (ચીદ) છે. હજાસા શબ્દનો અર્થ કરવામાં સિદ્ધ સિવાય જે સર્વ એકમત થયા છે તે હજાસાનો અર્થ 'જાણવાની ઇચ્છા' કરે છે આ અર્થ કરવાથી સૂત્રમાં અપૂર્ણતાનો આરોપ થાય છે, અને કર્તવ્યા (કર્ત્રી) એ શબ્દનો અધ્યાહાર કરવાની વિટંબનાનું અવસાન કરવું પડે છે. આવું મોટું દોષવસન ધારણ કરવામાં સર્વ તત્પર થયા છે, એ આશ્ચર્ય છે. સિદ્ધાંતને કષ્ટક સત્ય માર્ગ જાણાયો હોય એમ સમજાય છે, કારણ કે તે હજાસાશબ્દનો વિચાર અર્થ કરે છે. બ્રહ્મને જાણવાની ઇચ્છા એવો અર્થ કરવામાં આવ્યો છે, તે અર્થ પણ વિચારહીન છે. માત્ર બ્રહ્મને જ જાણવાની ઇચ્છાની પ્રતિજ્ઞા કરી, તો પછી બ્રહ્મ વિના ઇતર વિષયો અત્ર ચર્ચવા જ ન જોઈએ, શ્રીચંદ્રસજી ચર્ચે છે તો ખરા, માટે માત્ર 'બ્રહ્મને જાણવાની ઇચ્છા' એવો અર્થ ન કરતા 'બ્રહ્મસખ્ય'થી યાવન્માત્ર વિષયનો વિચાર એવો અર્થ લેવો ઉપપત્તિપૂર્વક છે ભાસ્કરનો 'બ્રહ્મશબ્દાર્થનો વિચાર' એ અર્થ કલ્પિત છે સિદ્ધાંતમાં વેદના અર્થમાં થતા સંદેહોનું નિરાકરણ કરીને વેદનું શાબ્દિકાન જ આ મીમાંસા કરાવી આપે છે, બ્રહ્મ વેદના અર્થરૂપ છે, માટે તેના વિચારની પ્રતિજ્ઞા પણ યોગ્ય છે, એ એ ભાષ્ય પ્રકાશે છે.

લીલાવૈચિત્ર્ય.

સ્માર્ત અને વૈષ્ણવો વચ્ચે ઉડેલા ચિરસમયાવલંબી વિરોધમાં નદુરતારનું પ્રકરણ પણ કેટલેક અંશે હેતુભૂત હતું, એ સર્વને વિદિત જ છે. કેટલાક બ્રાહ્મણોએ તિલકકંઠીનો સ્વીકાર કર્યો અને તેથી તેમના સન્નતીય બ્રાહ્મણોએ પોતાના કહેવાતા જગદ્ગુરુની આજ્ઞા પ્રમાણે તેઓનો જ્ઞાતિબહિષ્કાર કર્યો. આ ઇતિવૃત્તને લગભગ પાંચ વર્ષ થતા આવ્યા, પરંતુ કઈપણ સમાધાન થયું ન હતું. હાલમાં સદ્ગૃહસ્થોના મળેલા પત્ર ઉપરથી જાણાય છે કે, તે વિરોધનું હાલ એક બાહોશ સખજજ વૈષ્ણવને હાથે - સાત્વત થયું છે બ્રાહ્મણો અને વૈષ્ણવો એમ બંનેએ મળીને ત્યાંના સખજજ અને ચંદ્રમાળના ધરના સેવક રા. રા. મુકુન્દરાયજીને તટસ્થ નિમ્યા હતા, અને તેઓ આ વિષયપરત્વે જે નિર્ણય આપે તે માનવા કબુલ્યું હતું સખજજ સાહેબ પાસે બંને પક્ષે આ પ્રમાણે વિગત રજુ કરી બ્રાહ્મણોએ એમ કહ્યું કે "જે ચાર બ્રાહ્મણોનો અમે જ્ઞાતિ બહિષ્કાર કર્યો છે, તેનું કારણ તેઓ જ્ઞાતિસમક્ષ અપશબ્દ બોલ્યા હતા તે છે" વૈષ્ણવોએ એમ દલીલ કરી કે ચાર બ્રાહ્મણોને કદીતિલક લેવા બદલ જ્ઞાતિબહિષ્કારની શિક્ષા કરી છે. ઉભયપક્ષની આ વિગત સાંભળીને બંને વચ્ચે સમાધાન કરવાની ઇચ્છાએ સખજજ સાહેબે પોતાને ઘેર સર્વ બ્રાહ્મણોને ભોજન આપવા તેડાવ્યા અને તે સમયે બહિષ્કૃત બ્રાહ્મણોને પણ પકિતમાં બેસાડીને ચુકદો સંભળાવ્યો કે "હવે વ્યતીત થયેલું સર્વ વિસ્મરીને ઉભયપક્ષે પૂર્વવત્ પોતાનો વ્યવહાર શરૂ કરવો." આ પ્રમાણે એક વખતે જે વિરોધે ગંભીર સ્વરૂપ લીધું

હતું તે વિરોધ અતૂળે પતિતો થઈ. સ્વયમેવ પ્રશામ્યતિ એ ન્યાયે શાંત થયો છે. ખચિત જ તે યોગ્ય થયેલું ગણાશે.

આ ઉપરથી શં. માવવાનીયે ખાસ ધડા લેવો ધટે છે, અને સત્કર્તવ્યનું વિશાલ ક્ષેત્ર મુકીને અન્ય માર્ગે વિચરવાનું તેમણે બંધ કરવું એ અમારી તેમને સૂચના છે. કેહી નિવડનો સ્વીકાર કરનાર સુયોગ્ય આલણુચતુષ્ટયનો આવેશથી બહિષ્કાર કરનાર માનિ-જનોએ સમયને અનુસરીને સમાધાન માર્ગ ઉપર આવવાની જે હિમત બતાવી છે, તેથી તેઓને ધન્યવાદ આપીએ છીએ અને હવેથી તેઓએ સ્વહિત વિચારીને કાંઈ દિન-રાત્રના ભોગ થતાં પહેલા લાભો વિચાર કરવો. આ ઝગડાના સમાધાનની કોશેષ કરીને સારૂ પરિણામ લાવનાર સખગજ શ. મુકુંદરાયભાઈ અને ભોજન વગેરેનું ખર્ચ ઉઠાવનાર અને અન્ય પ્રયાસ કરનાર શ. ગોરધનદાસ શંભુદાસને પણ ધન્યવાદ ધટે છે.

પ્રકટ થયેલું નવું પુસ્તક.

શ્રીમદ્વિષ્ણુવરિયત્ તરફથી પ્રકટ થતી શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યશ્રીચરત્નમાલાના આ પંચમ અંક છે, તેના તૃતીયપીઠના ભૂતપૂર્વ અધીશ્વર શ્રીમજ્જભૂપણ્ડ મહારાજના મેવક શ્રીદ્વારકાધીશના મુખીઆજી, નાગર આત્મજી, પરમભગવદીય શ્રી શ્રી નિર્ભયરામ ભટ્ટ છે અથનું નામ અધિકરણસંગ્રહ છે આ ગ્રંથમા શ્રીમદ્વલ્લભાધીશ્વરવિરચિત અણ્ણલાખ્યના અધિદરણોનો સક્ષમ અને સરલ સંસ્કૃત ભાષામા સાર આપ્યો છે. આના મનનથી અણ્ણ-ભાખ્યમા પ્રવેશ સુગમ થાય છે. વિશેષમાં એ ગ્રંથકાર વિષ્ણુસ્વામિપરંપરા ઉપર સારી પ્રકાશ પાડે છે, અને તેને માટે સક્ષિપ્ત પણ એક સચોટ ઉપોદ્ધાત લખે છે. વિષ્ણુસ્વામિ પરંપરાનો આમલ કરનારાઓએ આ ગ્રંથ એકવાર અવશ્ય વાંચવો, એમ અમારી સૂચના છે. ગ્રંથ ઉપર સરલ સંસ્કૃતમા એક પ્રસ્તાવના શાસ્ત્રી વસંતરામે લખી છે તેમા ને ગ્રંથધારના આશયને વિરોધ વિશદ્ દર્શા છે આ ગ્રંથમાલા તરફથી જે ગ્રંથો પ્રકટ થાય તેનો દરેક સદ્ગૃહસ્થ અને પુષ્ટિમાર્ગીય પુસ્તકાલયે સંગ્રહ કરીને આ ગ્રંથમાલાને ઉત્તેજન આપવું.

ભેટનું પુસ્તક.

- જેઓ આતુ વર્ષનું નોંધાવર સત્વર મોકલી આપશે, તેઓને શ્રી ગુર્જાધરના મેવક શ્રીશ્રીમુગ્ધીશ્વરદામે રચેલું શાણ્ડિલ્યમકિસૂત્રમાખ્ય ગુજરાતી ભાષાતર સાથે ભેટ આપવામા આવશે. પુસ્તક નિર્ણય સાગર પ્રેક્ષમાં ઉત્તમ રીતે છપાય છે.

સ્વધર્મના મુખ્ય સિદ્ધાન્તો.

૧. જગત્ સત્ય છે.
૨. જગત્, જીવ, અત્યામી, અક્ષર દત્તાદિના નિમિત્ત અને ઉપાદાન કારણ શુદ્ધ નિર્ગુણ બ્રહ્મ કૃષ્ણ પરમાત્મા જ છે.
૩. જીવે અવિદ્યાથી કૃષ્ણેનો અહન્તામમતાત્મક સમાર મિથ્યા છે
૪. જીવ આત્મ છે, શુદ્ધ નિર્ગુણ બ્રહ્મનો અંશ છે, વ્યાપક નથી
૫. પરબ્રહ્મ પુરુષોત્તમ કૃષ્ણતુ ધામ અક્ષરબ્રહ્મ ગણિતાનંદ છે.
૬. સર્વોપરિ વેદાદિ શાસ્ત્રે પ્રતિપાદિત પરમકાષ્ટાપન્ન વસ્તુ શ્રીકૃષ્ણ જ છે
૭. કૃષ્ણની મેવા એ જ અંશ જીવનો ધર્મ છે, એટલે વસ્તુતઃ સ્વધર્મ કૃષ્ણસેવા જ છે.
૮. આત્મનિવેદન અને પ્રભુપ્રપત્તિ વિના અન્ય વિશ્વધર્મ હોઈ શકે જ નહીં

GRATIS.

The 'Suddhādvaita Philosophy' or 'System of Vallabhāchārya' by Mr Mulchandra T Telivala, B A., will be posted to any gentleman applying to—

Humana Street,
Bombay, 1

ISHVARDAS TRIBHUVANDAS VARJEIVANDAS SETHI

वर्ष ४ यु १ श्रीकृष्णाम्ब ५१३६, अक्षे-

पुष्टिभक्तिसुधा.

इति ११ श्रीकृष्णाम्ब ४३६, अक्ष ३ ।

नायमान्मा प्रवचनेन लभ्यो न मेयया न बहुना धुनेन
यमेवैव वृणुते तेन लभ्यस्तस्यैव आत्मा वृणुते तनुं स्वाम् ॥१॥
नाहं वेदैर्न तपसा न दानेन न चेड्यया
श्रवण एवेविषो द्रष्टुं दृष्टवानमि मां यथा ॥ २ ॥
भक्त्या त्वन्नन्यया शक्यः अहमेवविर्बोऽजुन ।
ज्ञातु द्रष्टु च तत्त्वेन प्रवेष्टु च परंतप ॥ ३ ॥

तन्त्री तेषां प्रदायक

वाडीसाल नगीनदाम शास्त्र.

श्री जे. वेदवेत्त श्री. वडीव, सदाशिव

मुंभाई.

मोठावर ग. २-०-०

१९३३ अक्षना ३. ०-२-०

આવશ્યક નિવેદન.

૧. આ માસિક સંબંધી સમલો પત્રવ્યવહાર પ્રકાશકને નામે કરવો.
૨. આ માસિક દરેક માસેની કૃપ્ય એકાદશીએ પ્રકટ થાય છે.
૩. આ માસિકમાં છપાવવાને આવેલા લેખો લેવા ન લેવા તેમ જ તેમાં ગોઝ સુધારોવધારો કરવો, પ્રકાશકની ઇચ્છાધીન છે.
૪. શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યના સિદ્ધાન્તાનુમાર જ લેખ લેવામાં આવશે.
૫. વર્ષનું નોંધાવર પ્રથમથી લેવામાં આવે છે.
૬. આ માસિકના પત્રિવર્તનમાં જેમના તરફથી માસિક વા પત્ર મલશે તેમને વગર-નોંધાવરે આ માસિક મોકલવામાં આવશે.
૭. આ પત્ર જાબતની ખબર મળાવવી હોય તો જવાબને સાર દિશિટ બિડવી, તે સિવાય જવાબ આપવામાં આવશે નહિ.
૮. આ માસિકમાં જાહેર ખબર છપાવવી હોય કે હેન્ડબિલ વહેંચાવવા હોય તેમણે પ્રકાશકને લખવું અથવા મલત્રું.

પુષ્પિમિત્રિસંધ્યામાર્ગસંચય,
પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ,
મુંબઈ.

પ્રકાશક.

અનુક્રમણિકા.

વિષયો.

લેખકો.

૧	દ્વારામભાઈના કાવ્ય.	...	વે. શા સ. વસંતરામ દ્વિતીય શાસ્ત્રી.
૨	સ્વમાર્ગરહસ્યનિરૂપણ	...	રા. ગ. ધીરજલાલ નમદાસ આકાશીઆ.
			B. A ; LL B.
૩	અટમી વિનમિ ..	..	" " "
૪	સર્વોત્તમ-તોષ ..	...	પ્રકાશક
૫	સાંપ્રદાયિક ગુર્જર સાહિત્ય.	...	રા. ગ. જોડાલાલ જોડાલાલ
૬	પ્રાકટયોગસવ ..	...	રા. રા. જમનાલાલ રતનચંદ કાન્તારી
૭	ત્રીશાંતિચિંત્ય ..	...	રા. લીલાલોચક.
૮	મીઠાગદિત ..	...	પ્રકાશક
૯	Suddhadvaita Brahmananda.		Mr. M. T. Telvada B A.

યારામભાઈનાં કાવ્ય. ગ્રીષ્મઋતુવર્ણન.

ગ્રીષ્મ વિષમ આવી અલિ, કહે પ્રભાવતી કન્યા;
નાથ ન આવ્યા હજી, હશે મારો એવડો શો અન્યાય ? ૧
એક જવાલા હૃદયે વિરહની, બાહ્ય આતપ ખીજી;
આશ ઉગરવાની ટલી, ગદ્ય નખશિખ સીજી. ૨
વીજન કોટિ કારંજથી, મુજ તાપ ન જાય,
તમ તેલ જેમ જલ મલે, ભડકો તેમ અતિ થાય. ૩
અપ ગુલાબ મલયાગરે, મુને શીતલતા તેવી,
દાદુર છાયા ફણિફણા, સુખદાયક જેવી. ૪
ચક્રિરણ ચિત્ત ના ઠરે, ચોખાડું વિષજવાલા,
ચક્ષુઃશ્રવા સરખી સખી, ઉર પ્રસૂનની માલા. ૫
લૂ વાયે સહુ લોકો કહે, વણુ જાણે મર્મ;
નિઃશ્વાસ મૂકે કો વિરહિણી, દુઃખ પામીને પરમ. ૬

૧. પ્રભાવતીની કન્યા શ્રીસ્વામિનીજી કહે છે કે હું સખી, વિષમ-સંતાપકારક ગ્રીષ્મ ઋતુ તો આવી પહોંચી, પરંતુ હજી સુધી નાથ તો પધાર્યા નથી મારો એવો તે શો અન્યાય થયો છે ? એવો કયો અપરાધ કર્યો છે ?

૨. એક તો હૃદયમાં વિરહની જવાલા સળગી રહી છે, તેમાં વળી બહારની તાપની જવાલા ભેગી થવા લાગી, અર્થાત્ અંદર અને બહાર તાપોત્પાદક સામગ્રી જ એકઠી થઈ છે હવે મારી ઉગરવાની આશા ટળી છે, કારણ કે નખથી શિખ સુધી હું સીજી ગઈ છું, એટલે બે જાતના તાપથી બહાર્ષ ગઈ છું.

૩. કરોડો પખા કરંજથી કે કરોડો પુવારાથી કરંજ મારો તાપ શમાવતી આશા ઉલ્લસતી નથી ઉલટુ તેવા બાહ્ય ઉપચારથી તો જેમ તપેલા તૈલમાં જનબિંદુ નાખવાથી ભડકો થાય છે તેમ વિરહજવાલા વધારે ગંભીર સ્વરૂપ પકડે છે.

૪. દાદુરને દોડકાને જેવી નાગની ફેણની છાયા સુખદાયક છે તેવી જલ, અને મલયાગિરિનું ચંદન અને શીતલતા ઉપજાવે છે. અર્થાત્ દોડકાને નાગની ફેણ જેટલી ત્રાસજનક છે તેટલી જ દરેક વસ્તુની શીતલતા અને ત્રાસદાયક થઈ પડે છે.

૫. ચક્રિરણથી પણ ચિત્ત ઠરતું નથી, કેમકે તે ચોતરફ વિષની જવાલા જ પ્રમાટે છે. વક્ષ સ્થલ ઉપર રહેલી પુષ્પમાલા ચક્ષુશ્રવા-સર્પ સરખી લાગે છે.

૬. લોકો કહે છે કે નિદામમાં લૂ વાય છે, પણ તે લોકો મર્મજળ્યા વિના કહે છે. વાસ્તવિક લૂ વાતી નથી, પરંતુ કોઈ વિરહિણી વનિતા અત્યંત દુઃખનો-વિરહનો અનુભવ કરીને ઉષ્ણ નિઃશ્વાસ મૂકે છે. ઉષ્ણ વાયુ ઉપર વિરહિણિ શ્વાસની ઉત્પ્રેક્ષા.

સર્વ નવાણુ સુકી ગયાં, મુજ તાપબલેથી;
 ઉદધિ અધિક તે કારણ કહું, મારા અશ્રુ મલેથી. ૭
 વૃક્ષ વેલ સહુ શુંક તે, લક્ષી કૃશ માંડે તન;
 અર્ક જવાસા ફૂલીઆ, સુખ શોકે પ્રસન્ન. ૮
 કહેતાં પ્રેમસમાધિ થઈ, થયું તત્ત્વ મન;
 ભાવાત્મક પિયુ કૃષ્ણના, થયાં સ્ફુટ દર્શન. ૯
 વિરલા લહે કેા એ મર્મને, એ વિરહ ભિન્ન જાતિ;
 જેમ લુહારની સાણુશી, શીતલ ક્ષણ તાતી. ૧૦
 પરમ પુનીત તટ નર્મદા, ચંડીપુર આવાસ;
 જ્ઞાતિ નાગર સઠેહરો, કવિ કૃષ્ણનો દાસ. ૧૧
 દયારામ પડ્ ઋતુ કથી, શ્યામવિરહને વ્યાજ,
 રાધાકૃષ્ણ એકરૂપ છે, લીલા ભક્તને કાજ. ૧૨

શ્લોક.

રાધાકૃષ્ણસ્વરૂપ એક નિશ્ચે સ દેહુ નથી સર્વથા,
 કાયા છાયાવત્ સ યોગ નિત્ય છે ને અર્થ શબ્દે યથા;

૭. મારા વિરહતાપના બલથી બધા નવાણુ-સ્નાનાવાસ સુકાઈ ગયાં. ત્યારે સમુદ્ર કેમ વધ્યો ? તેનું કારણ કહું છું. મારા અશ્રુ તેમા ભળ્યા એટલે સમુદ્ર વધ્યો.

૮. વૃક્ષ, વેલી વગેરે મારું શુંક શરીર બેધને સુકાઈ ગયા. અર્ક-આકાશ અને જ્વાળા કેમ પ્રગ્લ્લ રહે છે ? મારી સપત્નીના સુખથી આ દૂકની નોટમા એક સાક્ષર મન્યે અર્ક શબ્દનો સૂર્ય અર્થ કર્યો છે ! સૂર્ય ખીલતો કેમ હશે અને જ્વાલાની સાથે તેનું કયા અશમા સામ્ય હશે, એ તો તે લેખકનું રસિક હૃદય જ બાજે ! આવા રસજોને જ ઉદ્દેશીને શિર્ગસિ મા લિલ એ ઉક્તિ પ્રાદુર્ભવી છે.

૯. આ પ્રમાણે કહેતાં પ્રેમની સમાધિ થઈ અને સર્વાત્મભાવે મન કૃષ્ણમય થઈ ગયું, અને તેમ થવાથી લોકવેદાતીત, અક્ષરાધિપ, રસાનંદાત્મક ન દનદન પ્રાણેશ શ્રીકૃષ્ણના સ્ફુટ દર્શન થયા.

૧૦. એ વિરહ લુદી જ જાતનો છે, તેના મર્મને વિરલા જ બાજે છે. જેમ લુહારની સાણુશી પત્રમા ઉપ્પુ અને પત્રમાં શીતલ બને છે તેવા પ્રકારનો આ વિરહ છે.

૧૧. ૧૨. પરમ પવિત્ર નર્મદાજળા તટ ઉપર ચાણોદ ગામના રહેવાસી, જ્ઞાતિએ સાણેદરા નાગર, કૃષ્ણના દાસ, કવિ દયારામે શ્રીશ્યામસુંદરના વિરહના વ્યાજે પડ્ ઋતુનું વર્ણન કર્યું છે. વાસ્તવિક ગદ્યા અને કૃષ્ણમા સ્વરૂપ પણ બેદ નથી, માત્ર ભક્ત મારે જ તેની લીલા કરે છે.

સર્વેશ્વર સર્વાત્મ તર્ક મહિમા ક્રીડા વિચિત્રા ગતિ,
વેદાદિક્રિને અગમ્યરૂપ એ છે પ્રાપ્ત એક પ્રેમે કરી. ૧૩
માલિની.

રતિ સહ ઋતુ ગાશે પાપસ તાપ બશે,
સુમતિ ઉર ભરાશે કૃષ્ણ શું પ્રેમ થાશે;
સફલ જ ચિત્ત ચહાશે વિદ્ય સર્વે પલાશે,
પરમ હર્ષ છાશે સ્નેહરસ પી જે પાશે. ૧૪

॥ સ્વમાર્ગરહસ્યનિરૂપણમ્ ॥

“રસો વૈ સ” એ શ્રુતિથી પ્રભુ રસરૂપ નિરૂપણ કરાવતા છે. રસ જેવો સ્વશાસ્ત્રમા સિદ્ધ કરેલો છે તેવો માનવો રસ બે પ્રકારનો છે. પહેલો સયોગ અને પછી વિપ્રયોગ. સયોગમા ક્રિયા મુખ્ય છે, તેમા રસના ઉદ્બોધને માટે ભાવો નિરૂપણ કરેલા છે વિપ્રયોગનુ ક્રિયા વગરનું કેવલ સ્વરૂપ પણ ભાવાત્મક જ છે. ભાવની પ્રાપ્તિ, તે જ એ વિપ્રયોગની પ્રાપ્તિ, બીજી કાંઈ નહિ એ વિપ્રયોગભાવ પ્રથમના દેહને (ભૌતિક દેહને) સર્વત નિવૃત્ત કરી (કાઢી નાખીને) સર્વ સામર્થ્યવાનૂ નૂતન દેહ કરે છે. શ્રીપ્રભુના વક્ષલ શ્રીવલ્લાભાર્ય-જીએ સર્વ પ્રથેમા કહ્યું છે કે પ્રભુના વિપ્રયોગનો અનુભવ કાંઈ પણ અડચણ વગર થયા કરે તેનું નામ નિરોધ. પ્રપચનુ (જગતનુ) રમરણ હમેશા થયા કરવાથી નિરોધમા વિરોધ આવે છે. દશમસ્કંધીય નિરોધલીલાના રમરણ વડે ગુણગાન કરવાથી એ વિરોધ જતો રહે છે, એટલે પ્રપચની વિસ્મૃતિ થાય છે. માત્ર દીનતાભાવથી જ ભાવની પ્રાપ્તિ (સંગતિ) સુલભ થાય છે બ્રહ્માદિને પણ જે ભાવ દુર્લભ છે તે ભાવ આવા જીવોને કેમ પ્રાપ્ત થશે એવી ચિંતાથી કૃપાલુ ભગવાને પોતાનુ સુખારવિદ પ્રકટ કર્યું. એ સુખાર-વિદરૂપ શ્રીમહાપ્રભુજીના આશ્રયથી અહિ ધણુ ખરૂં સરેને વિરહતાપનો સભવ છે વિરહ-તાપથી સર્વથા સર્વનો પરિત્યાગ થશે, સર્વનો પરિત્યાગ થયે ખરેખર પ્રપચનુ (જગતનુ) વિરમરણ થશે, જગતની વિસ્મૃતિ થયેથી પ્રભુપર આસક્તિ સર્વથા થશે. એ આસક્તિમાથી

૧૩. રાધાકૃષ્ણસ્વરૂપ એક જ છે એમ નિશ્ચયથી સમજવુ, એમા કાંઈપણ જાતનો સ-દેહ પડતો નથી દેહ અને તેની છાયાનો સયોગ જેમ નિત્ય છે, વળી અર્થ શબ્દથી જુદો નથી, તેમ શ્રીરાધાકૃષ્ણનુ એકજ જ છે પ્રભુ સર્વેશ્વર છે, સર્વના આત્મા છે, તર્કનો મહિમા ત્યાજ આવી વિરામ પામે છે, ક્રીડા-લીલા, ગતિ સર્વ વિચિત્ર જ છે. વેદાદિક્રિને તે સ્વરૂપની ગમ નથી તેની પ્રાપ્તિ માત્ર પ્રેમથી જ થાય છે બીજા બધા સાધનો નિર્મલ છે.

૧૪. આ ઋતુવર્ણન પ્રેમસાથે જે પુરપ ગાશે, તેના પાપ અને સંતાપ બન્ને બશે, હૃદયમા સુમતિ સ્થાન કરશે, અને શ્રીકૃષ્ણથી પ્રેમ થાશે ચિત્તમાં જે ચાહના થશે તે પણ સફલ જ થવાની, સર્વ વિદ્યો પલાયન કરવાના અને પરમ હર્ષની છાંછ જેવાઈ જશે. આ વ જે મનુષ્ય પ્રેમરસનુ પાન કરીને બીજાને પાશે તેને થશે.

વ્યસન થાય તો પછી શું બાકી રહે ? પ્રભુમા એવી અત્યંત દુર્લભ રતિ પ્રાપ્ત થઈ નથી તેથી જ સર્વ પ્રતિબંધ પણ નરે છે, માટે સુષુદ્ધિમાને શ્રીમદ્વક્ત્રસાર્યજ્ઞેના આશ્રયને, તેથી શ્રીમહાપ્રભુજીના આશ્રયવાન સાધનરહિત અનન્ય મનુષ્યોએ સર્વદા સર્વભાવથી તેમની જ સેવા કરવી.

॥ ઇતિ શ્રીહરિદાસવિરચિતં સ્વમાર્ગરહસ્યનિરૂપણ સમાપ્તમ ॥

॥ અથ અષ્ટમી વિશિષ્ઠિઃ ॥

શ્રીકૃષ્ણાય નમઃ ॥ હે પ્રજરાજ, અમારા અપરાધ પણ ગણવા ન જોઈએ, કારણ કે તને તો ઐશ્વર્ય સ્વાભાવિક છે, અને અમે ક્ષુદ્ર છીએ. (૧).

અમે ત્વદીય (તારા) છીએ એ અમારું અતુલ મહાભાગ્ય છે, પણ અમે તારી સમીપ રહીએ છીએ છતાં અરેરે ! તારી વિલાસયુક્ત દષ્ટિના દર્શન ન થાય એ હમણા અમે અમારું મોટું અભાગ્ય માનીએ છીએ. વધારે કહેવાથી શું ? તું અમારું સર્વસ્વ છે, પણ હું ગોવિંદ, તું માને ત્યારેને ? (૨)

ગોકુલપતિએ અમારા સર્વેનો અંગીકાર કર્યો છે, જો કે અમે અન્યાયી છીએ, તે છતાં તે દયાસિંધુ અમારો ત્યાગ કરશે નહિ. (૩).

મારા કૃત્યોથી મને ભય લાગે છે, પણ શું કરું ? તોપણ અમારું શરણુ પણ એ જ છે, એટલે ભય પણ નથી જ. (૪).

જેમ અમે ત્વદીય (તેના જ) છીએ, તેમ તે પણ સ્વભાવથી જ અમારો પ્રભુ છે, તેથી અમને આ લોક ના પરલોકની ચિંતા નથી. (૫).

જેટલું કાર્ય અમારું પાસે કરાવવાની ઇચ્છા હશે તેટલું કરાવીને અમને શીઘ્ર (જલદી) પ્રભુ સમીપ આપશે, માટે તમારે ચિંતા કરવી નહિ, અમે સર્વ રીતે પ્રભુને પ્રિય છીએ. (૬)

હે સુંદર, અમે અજ્ઞાની છીએ, પણ તું તો જાણે છે કે “ એમનું સર્વસ્વ હું છું.” કારણ કે અત્યંત સ્વત સર્વકર્તા છે. (૭).

એવા પ્રીતિ જનથી થયેલા અપરાધના સમૂહ ક્ષમા કરવા એ તો જેને માત્ર વિનાદ છે, નહીં તો અંગીકાર પણ નિત્ય જ છે. કહો, એની બરોબરી કાણ કરી શકશે ? (૮).

નથી વિદિ મને વેદાધ્યયનનું બલ, નથી યજ્ઞનું બલ, નથી તપનું બલ, નથી યોગગમ્ય બલ, કાલે કે જા ભક્તિનું બલ, નથી જ્ઞાનનું બલ, કે નથી બીજું કંઈ પણ બલ, પણ આજે તારી ત્યારે તારી કૃપાદષ્ટિ થશે, તે જ મારું બલ છે. (૯).

તારી કૃપાવિનયને લીધે પહેલા મેં કાલાદિકને તુચ્છકારી કાઢ્યા હતા, તે વૈરનું સ્મરણ કરીને જે અધરોડનું હમણા તેઓ હુ ખા દે છે. (૧૦).

શીલ છે તે (દવે) પાતળા વિચાર કરે એ જ આશ્રય ! (૧૧).

‘કાષ્ઠ કામાગ્રિથી તપ્ત થયેલીએ મારી આગલ કર્યું છે તે સાંભળ’, એમ યાદવ વીરને જાહેર કરે. (૧૨).

શશી(ચંદ્ર)ની શીતલતા તારી કૃપાદષ્ટિથી જ થયેલી હું માનું છું. જો એમ ન હોય તો તારા ગયા પછી હમણા એના કિરણો પ્રચલ્તાપવાલા કેમ છે ? (૧૩)

હે પ્રિય, તારી અધરમુધાના પાન વડે તારા મુખકમલની શોભા આગલ શશી તુચ્છ થઈ ગયો હતો, પણ હવે તે વૈર સંભારીને કામાગ્નિ (ચંદ્ર) પોતાના અગ્નિ જેવા કિરણોથી (મારા હૃદયને) બાલવાને દુનાય છે. (૧૪).

સર્વ પ્રતિબંધ નિવારણ કરનાર રાધા જો કૃપા કરે તો પુષ્ટિ અને મર્ષાદામા ખીજી શું અમને બાકી રહ્યું ? વધી જો સુંદર હાસ્યથી પ્રકાશિત શોભાયુક્ત ઉત્તમ દત્તરૂપી મણિની પકિતવડે કાષ્ઠ વચનામૃત (મારી સાથે) કોઈ પણ રીતે કરે તો મુક્તિરૂપી છિપાણીનું પણ પછી શું પ્રયોજન ? (૧૫).

હે વ્રજેશ, સ્ત્રીરત્નના (રાધાના) હાસ્યની તારા આખા શરીરપર પડતી પ્રભાથી (સત્યયુગ) તેના સુખનથી (ત્રેતાયુગ), તેના પ્રતિબિંબોથી (દ્વાપરયુગ) અને તેના કટાક્ષથી (કલિયુગ) ક્ષણક્ષણમા તુ અતુર્ધુગના રૂપો ધારણ કરે છે. (૧૬).

તું ઈશ્વર છે, હું કુદ્ર તારૂં શું ગુણગાન કરું ? હે હરિ, હે કૃષ્ણ, જેવો તું છે એવાને હું નમસ્કાર કરું છું (૧૭)

હે સખિ, આનંદથી નંદાદિના ઉત્સવમા લાડ લડાવેલો એવો કોઈ શોભાની પરાકાષ્ટ-રૂપ કામદેવથી સર્વ દિશાએને વિધી નાખે છે. (૧૮).

તારૂં મુખારવિંદ અધરના રાગથી અને અંજનથી દેદાપ્યમાન છે, અને સુંદર નાસિકાની ઉપર મુક્તાફલના ભૂષણવાલુ છે. તેની સરખામણીમાં જ તું ગોપીગુણફલરૂપી મોતી ઉરપર ધારણ કરે છે (૧૯).

હે વ્રજભૂષણાગિ, તારૂં આ સ્વરૂપ અતિસુંદર, નીલ મેઘમાથી નિકલતી બીજલીનો મદ હરનાર છે. તે નાથ સદા એની સરખામણીમા પીત દુદ્ધ જ ધા અને હૃદયની ઉપર ધારણ કરે છે. (૨૦).

પહેલા વર્ષાઋતુના સમયમા વિરહમા મેઘ ન હોવાથી અતિતપ્ત હું એક પગલુ પણ ચાલી શક્તી ન હતી ત્યારે હવે મેઘ છે અને વળી કૃપાશક્તિ પણ સર્વ છે, માટે ઝટઝટ તેના નિજગૃહમાં મને લઈ જા (૨૧)

નાથ અનુકૂલ થતા સર્વ અનુકૂલ થઈ જાય છે, તે પ્રતિકૂલ થતા સર્વ પ્રતિકૂલ થઈ જાય છે. (૨૨)

જો પ્રિય સખીજન પોતે મારાપર કૃપા કરે તો માણસ સામે થાય તેની એક ક્ષણ પણ દરકાર કરું નહિ મનોરથરૂપી લતાના આશ્રય એવા એ વ્રજવધૂથી વિટલાયવા હોવાથી મુજ દાસીનું શરણુ સદા વ્રજધિપતિ જ થાઓ. (૨૩).

હે સખિ, હમણા એવી કોઈક છે કે જેના પ્રાણુ શ્રીવ્રજેશ્વર હોય, અને જે શ્રી નંદ-લાલની મુરલિકાથી ચચલ થયલા ચિત્તનું સમાધાન કરે ? (૨૪)

એ કોઈ પ્રકટ અનુભવવતી છે, કે પર્વતનો નવીન અકુર છે, કે કોઈ અત્યંત ઉત્કૃષ્ટ પદ છે ? તે નિશ્ચય થઈ શકતો નથી. (૨૫)

॥ ઇતિ શ્રીવિઠ્ઠલેશ્વરકૃતા અષ્ટમી વિગ્નિઃ સમાપ્તા ॥

॥ શ્રીકૃષ્ણાય નમઃ ॥

॥ શ્રીગોપીજનવલ્લભાય નમઃ ॥

॥ સર્વોત્તમસ્તોત્રમ્ ॥

ભૂમિકા સર્વોત્તમસ્તોત્રના ઝડપિ, દૃષ્ટા અથવા લૌકિક ભાગમાં કહીએ તો પ્રકટ-
જ્ઞાત શ્રીમદ્ભિક્ષુમાર શ્રીવિદુલનાથજી શ્રીગુસામજી છે. સર્વોત્તમસ્તોત્રમાં નિકુન્જરથ શ્રીમદ્દામ-
ભુજના તેસ્થલીમા નિત્ય ગિરાજતા એકસો ને આઠ નામ છે. દૈવિજીવોનો વાણીદારા ઉદ્ધાર
કરવાને શ્રીઠાકારજીએ ભૂતલ પર આચાર્યશ્રીને પધરાવ્યા. આચાર્યશ્રીએ અત્ર પધારીને અનેક
સુખોપિન્યાદિ ગ્રંથમણિ પ્રકટ કર્યા. ઉક્ત આચાર્યશ્રીના ગ્રંથરત્નોત્તો નિજ વૈષ્ણુવજનને સુખોપ-
યાય એ હેતુથી આ સર્વોત્તમસ્તોત્ર શ્રીગુસામજીએ પ્રકટ કર્યું છે. સર્વોત્તમસ્તોત્રનો જપપાઠ
કરવાથી આચાર્યશ્રીની વાણી સુખોપ યાય છે, સાક્ષાદ્ ભક્તિયોગમાં જે જે પ્રતિબંધ હોય
તેનો સમૂલ વિનાશ થાય છે, અને શ્રીઠાકારજીના સાક્ષાદ્ અધરામૃતાસ્વાદની સિદ્ધિ થાય છે.
વરતુત શ્રીસર્વોત્તમસ્તોત્ર કલ્પવૃક્ષસમાન સર્વ મનોરથ સિદ્ધ કરવાનું સામર્થ્ય ધરાવે છે, તો
પણ વૈષ્ણુવોએ તેનો વિનિયોગ લૌકિકવૈદિક કાર્યમાં ન કરતાં કેવલ ઉપર કહ્યા પ્રમાણે
સાક્ષાદ્ ભક્તિયોગમાં આવતા પ્રતિબંધનો નાશ કરવામાં જ કરવો. જેવી રીતે ઉપનયન
અસ્કાર થયા પછી ગાયત્રીનો જપપાઠ ન કરે તો તે દિન માત્ર દિનભાસ થઈ જાય છે
તેવી જ રીતે પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણુવ પણ શ્રીસર્વોત્તમજીનો જપપાઠ ન કરે તો તેને ભગવદ્ભક્તી
સ્ફૂર્તિ ન થાય, તેથી વૈષ્ણુવોએ અવશ્ય આ સ્તોત્રનો જપપાઠ કરવો.

શ્રીસર્વોત્તમસ્તોત્રની ઉપર શ્રીગોરવામિખાલકેની અનેક ટીકાઓ છે પણ અધુના મારી
પામે કેવલ ૭ ટીકા છે, જેના આશય પ્રમાણે અત્ર પરમધ્યાત્મ શ્રીગુસામજીની કૃપાછટાથી
ભાષાતર આપવામાં આવે છે ઉક્ત ટીકાઓ નીચે પ્રમાણે છે ૧ શ્રીગોકુલનાથજીકૃત,
૨ શ્રીરઘુનાથજીકૃત, ૩ શ્રીગોપેશ્વરજીકૃત, ૪ શ્રીહરિરાયજીકૃત, ૫ શ્રીવલ્લભજીકૃત, અને ૬ શ્રીદાર-
કર્શજીકૃત આ ઉપરાંત કાંઈ ગોરવામિખાલક જ વા વૈષ્ણુવ પાસે અન્ય ટીકા હશે અને તે
અમને મોકલી આપવાની કૃપા કરશે તો તે ટીકાઓનો આશય પણ આ ભાષાંતરમાં
લેવામાં આવશે.

વૈષ્ણુવજનને શ્રીમદ્દાચાર્યચરણનું સ્વરૂપ સમજવું અત્યાવશ્યક હોવાથી આ ભાષાંતર
અત્ર પ્રકટ કરવામાં આવે છે. શ્રીમદ્દામભુજની કૃપાથી આવી મોહમયી નગરીની અદર પણ
શ્રીસર્વોત્તમજી, શ્રીસુખોપિનીજી, શ્રીઅણુભાષ્ય આદિ માર્મિક, રસિક અને સ્વસિદ્ધાંતદર્શક
ગ્રંથોની કયા સામી મગનજાલભાઈ પોતાના ઘેર કરીને વૈષ્ણુવજનને જે અશ્વમ્ય લાભ નિત્ય
આપે છે તેનો દેશીપરદેશી સર્વ વૈષ્ણુવોને પણ લાભ મળે એવા શુભ હેતુથી જ આ
ભાષાંતર અત્ર આપવામાં આવે છે. તેમાં જે કાંઈ હોય આવે તે માટે વૈષ્ણુવો મને ક્ષમા
કરશે, અને કાંઈ પણ હૃદયમાં ધારણ કરવા જેવી વાત આવે તો તે માટે શ્રીગુસામજી,
ઉપરુક્ત ટીકાકરો તથા તે સર્વનો સ્પષ્ટ આશય મને સમજવનાર શાસ્ત્રીજીનો ઉપકાર
માનશે.

સર્વ ટીકાકારો સ્તોત્રના વિવરણની પહેલા મંગલાચરણ કરે છે તેનું ભાષાંતર તેઓશ્રીની દીનતા ખતાવવાને અત્ર પ્રથમ આપવામા આવે છે.

શ્રીગોકુલનાથજી ત્રણ શ્લોકવડે મંગલાચરણ કરે છે કે ઐહિક અને આધુનિક અર્થને આપવાવાલા પિતૃચરણક્રમલને નમન કરીને, તેઓશ્રીએ પ્રકટ કરેલા આચાર્યશ્રીનાં નામોનું યથામતિ વિવરણ કરીશ. (૧). તે નામોની સ્વત (મારા પોતાના બલથી) વિવૃતિ કરવામા જો કે હું અયોગ્ય જ છું તોપણ સ્વીયપણાથી જ (હું પોતાનો છું એમ ગણીને જ) મારા ઉપર કૃપા કરીને યોગ્યતાનું (આપશ્રી) દાન કરશે. (૨) આ પ્રકારના વિશ્વાસથી જ મારી (આ કાર્યમા) પ્રવૃત્તિ થઈ છે, બીજા કોઈ કારણથી નહિ, એટલા માટે સર્વાર્થસિદ્ધિ માટે તેઓશ્રી જ મારું કારણ છે (૩) શ્રીરધુનાથજી એ શ્લોકવડે મંગલાચરણ કરે છે કે જેઓશ્રીની કૃપાદષ્ટિનું આલબન કરીને ધરણી અધારા કુવામાંના દેડકાઓ સસારસાગર સમ્યક્ પ્રકારે તરી ગયા તે શ્રીવલ્લભના આત્મજ (પુત્ર, શ્રીગુસાંછજીને) વંદન કરું છું. (૧) છવોનો ઉદ્ધાર કરવાની ઇચ્છાવાલા જે શ્રીવલ્લભ અભિધાનથી પ્રકટ થયા, તેઓશ્રીના એકસોને આઠ નામનું યથામતિ નિર્વચન કરું છું. (૨) શ્રીગોપેશ્વરજી ત્રણ શ્લોકવડે મંગલાચરણ કરે છે કે જેઓશ્રીની પ્રવૃદ્ધિ પામતા કૃપાભોધિનું એક બિંદુ પણ સંસ્પર્શ કરે તો રસાબ્ધિમા દૂબતો પણ તપે છે, તે શ્રીઅનન્દપ્રભુને હું વંદન કરું છું (અર્થાત્ વિપ્રયોગાવતાર શ્રીમહાપ્રભુજી પોતાના કૃપાબિંદુથી સયોગમા પણ વિપ્રયોગનું દાન કરે છે). (૧). ત્રજપતિની નવીન કેલિના ભાવસ્વરૂપ, સુલક્ષિત ગતિવાલા શ્રીરાધિકાજીના સાધનમા આસક્ત ચિત્તવાલા (શ્રીગુસાંછજી શ્રીચદ્રાવલીજી) તેઓશ્રીના (ત્રજપતિની) ઉભય રસ (સયોગ, વિપ્રયોગ) લીલાનંદસદોહથી પૂર્ણ, સુવેશ (સુકેશ), શ્રીવિકૃલેશ મારું સર્વસ્વ થાઓ. (૨) જેઓશ્રીના ભક્તથી સ્વમાર્ગનું ફલ સિદ્ધ થાય એમ જે ઉક્તિ થઈ, તે એક રૂપ શ્રીઅગ્નિ અને તેના કુમારને પ્રણામ કરું છું. (૩). શ્રીહરિરાયજી ચાર શ્લોકવડે મંગલાચરણ કરે છે કે જે આચાર્યશ્રીના ચરણક્રમલની રજના ધ્યાનરૂપી ધનથી ગોપિકાપતિ પતિપણાનો સ્વીકાર કરે છે તે આચાર્યશ્રીની હું નિરતર સ્તુતિ કરું છું. (૧) સાધનવિના કૃષ્ણદર્શનભાવૈક-સિદ્ધિનું દાન કરનાર શ્રીવિકૃલેશચરણક્રમલરજની પ્રાપ્તિ માટે સ્તુતિ કરું છું (૨). તદીયના બલથી (અર્થાત્ શ્રીગુસાંછજીના બલથી જ) તેઓશ્રીના ભાવમાં આસક્ત ચિત્તથી, સર્વોત્તમની ભારૈકવિવૃતિ મારાથી સ્ફુટ કરાય છે. (અથવા તેઓશ્રીના ભાવમાઆસક્ત જેનું ચિત્ત છે એવો હું સર્વોત્તમની ભાવૈકવિવૃતિ તદીયના બલથી સ્ફુટ કરું છું (૩). તેનો (સર્વોત્તમનો) ભાવ જાણવો જ દુર્લભ છે તો ૫છી તેના કથનની તો શી વાત? તો પણ હું સ્વીય છું એમ રમરણ કરીને સ્વયં (આપ) મને (ભાવ) જણાવશે (૪). શ્રીવલ્લભજી એક શ્લોકવડે મંગલાચરણ કરે છે કે અનન્યચરણ શ્રીમદ્દાસાર્યજીના ઉભય ચરમક્રમલને નમન કરીને તેઓશ્રીના અનુમહથી તેઓશ્રીના નામથી વિવૃતિ કરું છું. (૧) શ્રીદ્વારકેશજી એક શ્લોકવડે મંગલાચરણ કરે છે કે નિજગુરુ શ્રીવલ્લભ, શ્રીવિકૃલને, પ્રિય શ્રીગોવર્ધનેશને, સપ્ત (સાત) સ્વરૂપયુક્ત શ્રીમત્ નવનીતભેજનપરને (શ્રીનવનીતપ્રિયાજીને) શ્રીમદ્ અખિલલક્ષિતત્રિભંગને, અને શ્રીરાધિકા સ્વામિનીને નમન કરીને નિશ્ચયે અતિસરસ સર્વોત્તમસ્તોત્રનું હું વિવરણ કરું છું. (૧)

અથ શ્રીસર્વોત્તમપ્રારંભ

શ્રીમત્પ્રભુચરણ આદિમા સકલ શિષ્ટાચારપ્રમાણે મંગલાચરણ કરે છે. શ્રીમત્પ્રભુચરણ આચાર્યશ્રીના અલૌકિક નામ પ્રકટ કરવાને અને તેઓશ્રીનું સ્વરૂપ અને તેમના પ્રાકટ્યનો હેતુ કથવાને કેવલ આચાર્યશ્રીને જ પ્રકટ કરેલા લક્ષિતમાર્ગમા પ્રતિપાદિત સર્વ શ્રુતિ શ્રી-ભાગવત ગીતાદિ અનેક અલૌકિક-પ્રમાણસિદ્ધ પૂર્વોક્ત પ્રમેયમૂલભૂત સાક્ષાત્પુરુષોત્તમસ્વરૂપની સર્વના મૂલરૂપે સ્તુતિ કરે છે.

શ્રીમાન્ અગ્નિહુમાર પોતાને જ શ્રીમદાચાર્યચરણના અખિલ માહાત્મ્યની અભિજ્ઞા છે એમ જણાવવાને અને નિસાધન દીન દૈવજનનો ઉદ્ધાર કરવાને શ્રીમદાચાર્યચરણના માહાત્મ્યને પ્રતિપાદન કરનારા એકસોને આઠ નામવડે તેઓશ્રીની સ્તુતિ કરે છે. તેમા પ્રથમ આ તોત્ર સર્વોત્તમ કહેતાં લોકવેદાતીત, લોકવેદના કરતાં પણ ઉત્તમ પેલે પાર, હોવાથી, તેવી જ લોકવેદાતીત પુરુષોત્તમાખ્ય વસ્તુને નિર્દેશ કરીને મંગલાચરણ કરે છે. શ્રીમદાચાર્યચરણના અલૌકિક નામોનું નિરૂપણ કરતાં પહેલા, તેઓનું સ્વરૂપ પણ તેવું જ અલૌકિક આનંદરૂપ છે એમ સ્વીય જનને જ્ઞાન કરાવવાને તે અલૌકિકપૂર્ણગુણ આનંદમાત્રસ્વરૂપ સાક્ષાત્પુરુષોત્તમ બ્રહ્મની પરમમંગલરૂપે શ્રીમત્પ્રભુચરણ સ્તુતિ કરે છે. પરમદયાલુ શ્રીમદ્વલ્લભનંદન, પોતાના જનને શ્રીમદાચાર્યની વાણી દુર્બોધ થઇ કલેશ થયો તે સહન કરી ન શકવાથી, તેઓશ્રીની વાણી સુબોધ થાય તેટલા માટે તેના ઉપાયભૂત તેઓશ્રીના નામ કહેતાં, શાસ્ત્રાર્થબોધનપૂર્વક મંગલાચરણ કરે છે.

અત્ર અથ નિર્વિધ પૂર્ણ થાય તે માટે કાંઈ મંગલાચરણ નથી, કારણકે તેમા (અથ પ્રકટ કરવામા) કાલાદિ પણ વિધિ કરવાને સમર્થ નથી, પરંતુ એતાદૃશ (મહાપ્રભુજી) સ્વરૂપ પ્રકટ કરીને સ્વીયજન ઉપર મહતી દયા કરી છે એમ જતાવવાને સ્તુતિ કરે છે.

પ્રાકૃતધર્માનાશ્રયમપ્રાકૃતનિખિલધર્મરૂપમિતિ ।

નિગમપ્રતિપાદ્યં યત્તચ્છુદ્ધં સાકૃતિ સ્તૌમિ ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ—પ્રાકૃત ધર્મના અનાશ્રય અપ્રાકૃતનિખિલધર્મરૂપ એમ નિગમ-પ્રતિપાદ્ય શુદ્ધ સાકૃતિ જે છે તેને સ્તુતિ હું.

વિવેચન—પ્રાકૃત ધર્મ એટલે પ્રકૃતિજન્ય સત્ત્વાદિ ધર્મ, અથવા પ્રાકૃત એટલે લૌકિક કામક્રોધાદિ ધર્મ, અથવા જાયતે, અસ્તિ, વર્ધતે મૃત્યાદિ, ૫૬ વિકાર ક્રુધા, (ભુખ) પિપાસા વગેરે અથવા બ્રહ્મ આ સર્વ પ્રાકૃત ધર્મનો આધાર નથી, અર્થાત્ બ્રહ્મમાં કાંઈ પણ અંશે પ્રાકૃત ધર્મનો સંબંધ નથી. પ્રાકૃત સકલ ધર્મનો નિષેધ કરવાથી પ્રતિપાદ્ય સ્વરૂપ નિર્ધર્મક હશે એ શંકાનો નિરાસ કરવા અપ્રાકૃતનિખિલધર્મરૂપ પદની યોજના છે. પ્રાકૃત, અને અપ્રાકૃત એમ બે પ્રકારના પદાર્થ સ્વીકારેલા હોવાથી ઈશ્વરમાં પ્રાકૃત ધર્મનો નિષેધ છે તો પણ ઈશ્વર અલૌકિક અખિલ ધર્મવાન્ છે એ અવિરુદ્ધ છે. અપ્રાકૃત એટલે અલૌકિક, ઐશ્વર્યાદિયુક્ત, પ્રકૃતિના સંબંધથી રહિત, આનંદમય, નિખિલ એટલે સર્વ ધર્મરૂપ એટલે ધર્માત્મક એટલે અલૌકિક સર્વધર્મરૂપ, અથવા અપ્રાકૃત એટલે પ્રાકૃતથી ભિન્ન છતાં પ્રાકૃતના સદૃશ. લોકવસ્તુ લૌકિકવસ્તુ એ ન્યાયે અપ્રાકૃત અલૌકિક ધર્મ પણ પ્રાકૃત, લૌકિકવત્ છે, તથાપિ પ્રાકૃતમા ક્ષયતા છે, અપ્રાકૃતમા પૂર્ણતા છે, પ્રાકૃત નિરાનંદ છે, અપ્રાકૃત

સાનદ છે, પ્રાકૃત નિરાકાર છે અને અપ્રાકૃત સાકાર છે અથવા અપ્રાકૃત એટલે અલૌકિક આનંદમય ઐશ્વર્યાદિ સકલ ધર્મ અને રૂપ જેના છે તે, અર્થાત્ ઈશ્વરના સકલધર્મ, અનૌકિક છે, અને ધર્મ અને ધર્મનો અભેદ હોવાથી વસ્તુતઃ ઈશ્વર સકલધૈકિકધર્માત્મક છે. શ્રુતિ^૧ પણ એમ જ પ્રતિપાદન કરે છે કે તે બ્રહ્મ, ઈશ્વર, ભગવાન, પુરુષોત્તમ, કૃણુ રસ-રૂપ છે, સર્વકામ છે, સર્વગન્ધ છે, સર્વરસ છે આ શ્રુતિમાં ધર્મ અને ધર્મનો અભેદ જ બતાવ્યો છે, છતાં ભેદ માનવામાં આવે તો દ્વૈતાપત્તિ થાય, અને સર્વથા નિર્ધર્મક માનીએ તો ઉપની તથા (જેના વિશ્વતઃ સર્વ ઠેકાણે ચત્તુ છે, સર્વ ઠેકાણે પાણિ અને પાંદવાનો છે, જે સર્વમ છે, સર્વશક્તિ છે. સર્વનો રક્ષક, ભરણુપોષણ કરવાવાળો છે છતાં જે રક્ષાય છે, જેનું ભરણુપોષણ થાય છે, (અર્થાત્ ઈશ્વર વિશ્વભર છે છતાં ભક્તોથી ભરણુપોષણ થાય છે, ભક્તોને ત્યાં માગીને પણ આરોગે છે) ઇત્યાદિ શ્રુતિનો પણ વિરોધ આવે તેમ જ ધર્મોને માધિક મિથ્યા માનવાથી શ્રુતિના મુખ્યાર્થનો બાધ થાય છે, તેથી ધર્મો અને ધર્મ તદ્રૂપ છે, તેમનો અભેદ છે અથવા અલૌકિક સકલ ધર્મ અને દેહેદ્રિયાદિ રૂપ જેનાં છે તે, અર્થાત્ ઈશ્વરમાં સકલ અલૌકિક ધર્મ છે તથા ઈશ્વરનાં દેહેદ્રિયાદિ પ્રભૃતિ રૂપ પણ સ્વરૂપની માધિક જ આનંદમય છે. લૌકિક શરીરની પેઠે, આત્મા અને અનાત્મા, જડ અને ચેતન પ્રભૃતિ ભેદ ઈશ્વરના સ્વરૂપમાં નથી. ઈશ્વરનો આત્મા અને દેહ આપણી પેઠે ભુલે નથી. ઈશ્વરના ધર્મ અનૌકિક આનંદમય છે તેમ જ દેહ, હૃદય, ગ્રાણુ, અતકરણુ આદિ પણ અલૌકિક આનંદમય છે. નિજ શ્રીઅંગમાં લૌકિકવત્ અરિય, માસ મજ્જા નથી, એમ એટલે એ પ્રકારે, પરંતુ આનંદ જ છે. ઉપરોક્ત પ્રાકૃત ધર્મના અનાશ્રય અને અપ્રાકૃત નિખિત ધર્મરૂપ એ પ્રકારે નિગમપ્રતિપાદ્ય એટલે અપ્રાકૃત ધર્મધર્મિરૂપથી બ્રહ્મને જણાવે તેવા વેદ, પ્રતિપાદન કરવા ગેરબ્ય વડે શુદ્ધ એટલે સર્વદોષરહિત, નિર્મલ, આનંદમય, માયાવાદિભ્રાત શ્રાવણ અશુદ્ધ માયાશબ્દ નહિ સાકૃતિ એટલે આકાર વા વિગ્રહ સહિત. અત્ર આકૃતિ કેવલ આનંદમાત્ર જ છે. શ્રુતિ પણ આજ્ઞા કરે છે કે 'આનંદ બ્રહ્મણો રૂપ' 'અન્યોતર આત્માનંદમય', 'આકાશશરીરં બ્રહ્મ' 'આનંદમાત્રરૂપાદમુલ્લોદરાદિ' 'ય एषोत्तरादित्ये हिरण्मय पुरुष तेथી सिद्ध થાય છે કે પ્રભુના દેહ, હૃદય ગ્રાણુ, અતકરણુદિ આનંદરૂપ જ છે તેમાં અન્યથાભાસ કેવલ મૂઢ આસુરોને જ થાય છે, અને તેથી ભગવાન સ્વમુખથી શ્રીગીતાજીમાં આજ્ઞા કરે છે કે માનુષી તનુ ધારણુ કરેલુ હોવાથી ઉત્તમ અચિંત્ય ભાવને ન જણતાં, મૂઢ આસુરાદિ મારી અવશા કરે છે. જે એટલે અનિર્વચનીય બ્રહ્મ, ઈશ્વર વેદ-પ્રતિપાદ્ય છે તેમ જ અનિર્વચનીય છે. 'યતો વાવો નિવર્તન્તે' 'આનંદ બ્રહ્મણો વિદ્વાન્' ઇત્યાદિ શ્રુતિ પણ તેમ જ પ્રતિપાદન કરે છે, અર્થાત્ બ્રહ્મ વચન વડે શ્રુતિએ પણ પ્રતિપાદન કરવું અશક્ય છે, બ્રહ્મ કેવલ અનુભવૈક-વેદ છે. છે અસ્તિ પદ અધ્યાહાર્ય છે યદસ્તિ તત્. તેને એટલે ઉપર દહ્યાં તેવા સર્વધર્મવિશિષ્ટને સ્તવુ^૨ છું એટલે મારા સ્તુતિનો વિષય કમ^૩ છું. સ્તવુ છું એમ કહીને આગલ પ્રથમાં ઉક્ત સ્વરૂપની પૃથક્ સ્તુતિ પ્રભુચરણ કરતા

૧. રસો વૈ સ સર્વકામ, સર્વગન્ધ, સર્વરસ-ઇત્યાદિ

વિશ્વતઃપશુ, સર્વતઃ પાણિપાદાન્ત, ય સર્વતઃ સર્વતાક્તિ, મર્તાં સન્ પ્રિયમાણઃ

અવજાનંતિ માં મૂઢા માનુષીં તનુમાભેતમ્ ।

પરં ભાવમ જાનન્તો મમ ભૂત મહેશ્વરમ્ ॥ ૯

નથી, અને કેવલ આચાર્યશ્રીનાં નામ પ્રતિપાદન કરે છે, તેથી ઉક્તધર્મવિશિષ્ટ પરમકાશપત્ર સ્વરૂપ શ્રીમદ્વાચાર્યચરણુ છે એમ જણાવ્યું. પૂર્વોક્ત સર્વધર્મવિશિષ્ટ વસ્તુ, બ્રહ્મ, ઈશ્વર, પરમાત્મા, ભગવાન, પુરુષોત્તમ, કૃષ્ણ અને શ્રીમદ્વાચાર્યચરણુનો અભેદ હોવાથી આચાર્યશ્રીના નામવર્ણનથી તે સ્વરૂપની જ સ્તુતિસંપન્ન થઈ, માટે તે સ્વરૂપની સ્તુતિ કરું છું અથવા તે સ્તુતિ છું એમ શ્રીપ્રભુચરણે કહ્યું છે તે યોગ્ય જ છે. પહેલા સ્તુતિની પ્રતિજ્ઞા કરીને આગળ નામવડે સ્તુતિ કરે છે.

નિબંધાર્થ:—પ્રકૃતિજન્ય સત્ત્વાદિ પ્રાકૃત લૌકિક ધર્મ જેનો આશ્રય કરતા નથી, અથવા જેમના વિષે નથી, અથવા પ્રાકૃત ધર્મના સંબંધ માત્રથી જે રહિત છે તેને અને અપ્રાકૃત અલૌકિક સકલ ધર્મરૂપ અથવા અલૌકિક આનંદમય સર્વ ધર્મ અને દેહેન્દ્રિયાદિરૂપ જેના છે તેને એ પ્રકારે જે નિગમપ્રતિપાદ અને અનિર્વચનીય છે તે શુદ્ધ સામૃતિ, આનંદાદૃતિ-સહિત બ્રહ્મ પરમાત્મા, પુરુષોત્તમ, કૃષ્ણ અને તેનાથી અભિન્ન શ્રીમદ્વાચાર્યચરણુને મારી સ્તુતિનો વિષય કરું છું ૧.

સ્વીકાર.

‘પુષ્ટિભક્તિસુધા’ના પરિવર્તનમાં નીચેનાં સાપ્તાહિક, પાક્ષિક, માસિક અને ત્રિમાસિક પત્રો આવે છે, જેનો માનપૂર્વક સ્વીકાર કરીએ છીએ.

સાપ્તાહિક—ગુજરાતીપંચ, આર્યપ્રકાશ, કોરોનેશન એડવર્ટાઇઝિંગ. પાક્ષિક—આર્યસુધારક. માસિક—શ્રીસુખોદિનીજી, વૈષ્ણવધર્મપ્રકાશ, વસંત, જ્ઞાનસુધા, જૈન સ્વેતાંબર કોન્ફરન્સ હેરલ્ડ, વિવેચક, વાર્તાવારિણિ, વૈશ્યપત્રિકા, શુદ્ધાદૈતસિદ્ધાંત અને પુષ્ટિમાર્ગ. બુદ્ધિપ્રકાશ, સાહિત્ય, મહામંડલ મેગેઝીન અથવા નિગમાગમચંદ્રિકા. ત્રિમાસિક—દશાવ્તાડપત્રિકા.

નિવેદન.

કેટલાક ગ્રાહકોના આગ્રહથી આ વર્ષે પણ જન્માષ્ટમી સુધીમાં નોંધાવર મોકલી આપનાર પાસેથી માત્ર રૂપીઓ દોઢ જ લેવાનો નિયમ રાખ્યો છે.

વિશેષ.

વૈષ્ણવપરિવ્રજ તરફથી પ્રકટ થતાં પુસ્તકો સંગ્રહે આ અંકનું ટાઇટલ પેજનું ત્રીજું પૃષ્ઠ જુઓ.

સાંપ્રદાયિક ગુર્જર સાહિત્ય.

શ્રીમહાપ્રભુજીનું ઘોળ.

જેજે શ્રીવલ્લભરાયા;	
વેદે તો લેહ સકલ ગાયા, નિજજન એ રસમાં નાયા. ૧ જેજે.	૧ જેજે.
પાવન કરવાને પ્રીતિ, પ્રકટ કરી વેદતંત્રી રીતિ,	
પડિત લીધા સૌ જીતી. ૨ જેજે.	૨ જેજે.
વાહ કયો કાશીમાંડે, શૈવી સર્વ મલ્યા ત્યાંડે,	
જીત્યા ખલવંત ખાંડે. ૩ જેજે.	૩ જેજે.
દક્ષિણ દેશ વિજય કીધો, માયામત ચૂર્ણ કીધો;	
શત મણ સુવર્ણ નવ લીધો. ૪ જેજે.	૪ જેજે.
ઓડછા દેશ આનંદ કીધો, ઉત્તર દેવીએ કીધો,	
સેવામાર્ગ સાધ્ય કીધો. ૫ જેજે.	૫ જેજે.
જીત્યા પુરુષોત્તમપુરી, માયાવાદી રહ્યા જૂરી;	
એક ન નમ્યો આસુરી. ૬ જેજે.	૬ જેજે.
ખીજો દેશ અનેક ફરીઆ, દેવી ચરણમાં ધરિઆ;	
માધવદાસ કહે અધમ તરીઆ. ૭ જેજે.	૭ જેજે.

શ્રીવિકૃલેશરાયજીનું ઘોળ.

શ્રીવિકૃલેશરાય શોભે ધણું રે, જલધનતનવાને, હાંહારે;	
સૂરસુતાના સંગમાંરે, છબિ નાહિ સમાને, હાંહારે. ૧	૧
સ્વરૂપ જોઈ વ્યાકુલ થઈ રે, તન શુદ્ધબુદ્ધ બુલી;	
નેનકમલ અતિરસ લયો રે, જોઈ અંગોઅંગ કૂલી; ૨	૨
પુલતનુ કેશ આવી રહ્યા રે, જાણે અલિસુત વાર;	
બ્રહ્મી કમાને બાણ જીતીયાં રે, મન લલચ્યુ માર;	૩
હસ્ત કમલ કટિપર મસે, જોઈ મન્મથ લાજે;	
ભક્ત સંકેત જણાવતા; મહાસુખ સમાજે; ૪	૪
શું વર્ણવું સુકુમારિકા રે, છબિરૂપ અગાધા,	
અરસપરસ દૃષ્ટિ મલી રે; જોઈ રીઝ્યાં શ્રીરાધા; ૫	૫

શ્રીયમુનાનિકટ તટને વિષે રે, જોઈ અંબુજ કૂદ્યો;
 પરમચતુર કિરણિસુતા, મન માન જ લૂટ્યાં,
 હસત લસત મન્મથદશન, જોઈ લહેર ચડે છે;
 કુચખીચ અંબુજ લહેરે; કામની પટ અડે છે.
 નામ શેષ નિશદિન જપે રે, કોઈ પાર ન પામે;
 નિજજન નિજરસ લોભતારે; રાખો નિજ ધામે.

શ્રીદ્વારિકાનાથજીનું ઘોળ.

સખીરે આજ દીકરે, કુજલુવન વ્રજચંદ્રને.
 શ્રીદ્વારિકાનાથજી મનોહર ખ્યારા,
 કે નહ યશોમતિ કેરા લોચન તારા,
 કે પ્રેમરસ પાયા વ્રજસુ દરીને ન્યારા.
 સખીરે હુંતો કુંજધામ ગઈ હતી પહેલી;
 દીકરે મેંતો રાધિકા પરમ અલખેલી;
 કે વાત કરે સંગ લલિતા સાહેલી.
 રાધા ખ્યારી શૃંગાર સજે છે ઘણા ત્યાંડે,
 શ્યામ આવ્યા ખજાર ના રહી પલભાડે,
 નેત્રકમલ મીંચ્યા તેથી વ્યાકુલ થાયે.
 ખ્યારી પૂછે કોણે નેત્ર મીંચ્યાં મારાં આવી,
 ત્યારે સામે બેહુ કરે બંસુરી બજાવી,
 ભુજ્જ ચાર જોઈ મૂરત મન લાવી.
 માન મૂઠી મન થકી પ્રીત ઘણી કીધી;
 ત્યારે શ્યામે રાધા ખ્યારી અંક લરી લીધી;
 કૃપાની કટાક્ષે શેન સહુચરીને દીધી.
 કુજ ખેલ કરે રંગ રતિ પૂરા,
 કોઈ કલાભાંડે નથી એક અધૂરા;
 કુદે ઉન્મદ રસ થકી ઘણા સૂરા.
 ઝાલરદ જોઈ સખી સુખ ઘણુ પામી,
 કે વિનતિ કરે છું સદા શિર નામી;
 દર્શન દેજો નિજજન કેરા સ્વામી.

ઘોળ.

કેસે કેસે નાચે મોરલીયાં વાલો (૨) એ ત્યારો હુમારો,
 બીન મૃદંગ તાલ મોર ઉપંગ અંગ રાધા રંગીલીકો સંગ લીયો. ૧
 લલિતા વિશાખા રાધા સહુચરી, શ્રીયમુના ચંદ્રાવલીકો નેનનકો તારો. ૨
 કોઈ ગાવે કોઈ ભાવ જતાળે; સખહીકો બીચ અનોખો ત્યારો. ૩
 તા ધિલાગ (૨) તાતાતા ઘે ઘે હુમક (૨) નાચે પેજનીયા વાલો. ૪

પ્રાકટ્યોત્સવ.

નગરકઠામા રથપાયાના “ શેક ચતુમત જ્યેષ્ઠાનદ પુષ્ટિમાર્ગીય પુસ્તકાલય ” તરફથી ગત ચેત્ર કૃષ્ણ એકાદશીએ શ્રીમદ્ભક્ષભાષીશ્વરનો પ્રાકટ્યોત્સવ ઘણી જ ધામધુમથી કરવામાં આવ્યો હતો. ધ્વજપતાકા અને શ્રીચન્દ્રમો વિજયતેતમા વગેરે વાક્યોથી પરિવદ્ધ બાહારથી અલંકૃત કર્યું હતું સભાવયની અંદર પુષ્પમાલાથી યુક્ત પ્રભુલીલાદર્શક ચિત્રો અને સુંદર પીછવાઇઓ, શ્રીમદાચાર્યના ચિત્રણ વગેરે અઢીકિકતાનું ભાન કરાવતા હતા. સંધ્યાસમયે ૬૫૫ વાગે સભાસ્થાન વૈષ્ણવોથી પૂર્ણ ભરાઇ ગયું હતું.

ત્યારબાદ સભાનું કાર્ય આરંભવામાં આવતા પ્રસિદ્ધ વૈષ્ણુન ધમનમત ઠક્કરે સુપ્રસિદ્ધ વૈદ્યરાજ ગોસ્વામી બાલકોના અધિકારી રા. રા. પીતાબરદાસ સ્વામિદાસને તે સભાનું બ્યાવહારિક પ્રમુખપદ સ્વીકારવાની સૂચના કરી અને રા. મુલજીમત આસનમતે તેને અનુમોદન આપ્યા બાદ પ્રમુખે સ્વસ્થાન લીધું હતું. કાર્યક્રમાનુસાર વૈષ્ણુવકુમારોએ સુંદર સ્વરથી શ્રીગોપિકાગીતનું ગાન કરીને પ્રેક્ષકવર્ગને આનંદમગ્ન કર્યો હતો. ત્યારબાદ સંદર્ભ પુસ્તકાલયના એન. સેક્રેટરિ રા. રા. આત્મારામ વીરભાનુએ રિપોર્ટ વાચતા જણાવ્યું કે ‘ભારતવર્ષમા એતરફ ધાર્મિક જગૃતિ પ્રસરવા લાગી છે, સ્થલેસ્થલે પુષ્ટિમાર્ગીય પુસ્તકાલયો રથપાતાં જાય છે, સંસ્કૃત અધ્યયન, સ્વધર્મનો ઉપદેશ વગેરે સત્કાર્ય વૃદ્ધિગત ચર્તાં જાય છે. આવા સમયમા સિંધના વૈષ્ણુવો પાછળ પડે તે ઠીક કહેવાય નહિ. આજના વાતાવરણમા ઉછરેલી અને ભવિષ્યની પ્રજા શુદ્ધ વૈદિક ધર્મથી ભ્રષ્ટ ન થાય અને ધર્માભાસમાં ન ફસાય એવા ઉદ્દેશથી આવા પુસ્તકાલયો સ્થાપવાની થોડી આવશ્યકતા નથી આ પુસ્તકાલયનો ચતુર્થ વાર્ષિકોત્સવ છે. આ સરથા તરફથી વગલગ પા નાનામોટા વૈષ્ણુવો અને બાલકો શ્રીમદાચાર્યચરણનિર્મિત ગ્રંથો અને ગીતા વગેરેનું અધ્યયન કરે છે. કોઈ વેળાએ ધર્મસબંધી વ્યાખ્યાનો પણ આપવામા આવે છે. પુસ્તકાલયના મકાનમા યાત્રાએ આવેલા વૈષ્ણુવોને પણ ઉતરવા દેવામા આવે છે.’ ત્યારપછી તેઓએ પોતાના ભાવણનો ઉપસહાર કરતા પુસ્તકાલયને તનમન અને ધનથી મદદ કરનારાઓનો અને સલાધ્યક્ષ અને આત્મગણનો ઉપકાર માન્યો હતો.

વૈષ્ણુવ ચતુર્ભુજદાસ ગાંગારામ ત્રીકમેદાસે આચાર્યોપાસના વિષે વિવેચન કરતાં જણાવ્યું કે ‘ત્યારે એવું જ રાજ્યમા ચારે તરફથી નિઘ કર્મ કરનારાઓનું બધ વધ્યું હતું અને

વૈદિક ધર્મરૂપી નૌકા અર્ચુધાર થઇ પડી હતી, ત્યારે તેના કષ્ટકારક સમયમાં તે નૌકાને બચાવનાર દૈવી શ્રવેનો ઉદ્ધાર કરનાર સરદાસ વગેરે ભક્તશિરોમણિઓના હૃદયમાં શ્રીકૃષ્ણ પ્રેમભક્તિના પુવારા ઉઘાડનાર, પરમ ઉદાર, ભારતવર્ષના ભૂપણુરૂપ શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યનો પ્રાદુર્ભાવ થયો હતો. એવા આચાર્યની ભક્તિ વિના દરેક આર્યનો ગૃહસ્થાશ્રમ ખચિત જ સ્મશાન-ભૂમિસદૃશ છે. આચાર્ય એટલે અસ્થાનચતુષ્ટયની એકવાક્યતા કરીને નિસાધન શ્રવેનો સ્વરૂપાબલથી ઉદ્ધાર કરે તે. એવા આચાર્યના ચરણકમલમાં દૃઢ અનુરાગ, એનું નામ આચાર્યોપાસના. ઉક્તલક્ષણવાન આચાર્ય જો ભૂતલ ઉપર પ્રકટ થયા હોય તો તે શ્રીમદ્વલ્લભાધીશ્વર જ છે. તેમના ચરણમાં અનુરાગ રહેવાથી શ્રવણ સર્વ અર્થો સિદ્ધ થાય છે. શ્રીમદ્વાચાર્યચરણે ઉપદેશદા શુદ્ધ સન્માર્ગેમાથી નીકળીને આચારબ્રહ્મ મતના આડંબરથી વ્રાતબુદ્ધિ થઇને પોતાનું અને ભવિષ્યની પ્રજાનું અકલ્યાણ સાધવા આજકાલ કેટલાક અમારા જ વૈષ્ણવબંધુઓ નીકળ્યા છે તે અતિખેદકારક છે. આચાર્યચરણનું સ્વરૂપ નિત્ય છે. સ્વાશ્રિત જનોના હૃદયપ્રદેશમાં બિરાજીને સ્વરૂપાબલથી તેઓનો ઉદ્ધાર કરવાને તેઓ સમર્થ છે, મૂક ને વાચાલ અને પંચુને ગતિમાન બનાવવાનું સામર્થ્ય તેઓશ્રીમાં જ છે. ઉપસંહારમાં એટલું જ જણાવવું બસ થશે કે હે સદ્ગૃહસ્થો ! તમે પોતે, તમારા બાલકો, તમારા પરિવાર વગેરે દુષ્ટ કલિની છાયાવાન અવૈદિક શ્રદ્ધાધાતક આસુરી શ્રવેના ઝપાટાથી બચીને સ્વધર્મપરાયણ થાઓ, અને શ્રીમદ્દેવનારાચાર્ય વાકપતિની એવા કરીતે પોતાનો ઉદ્ધાર કરવા તરફ લક્ષ્ય આપો.

ત્યારપછી રા. રા. વૈષ્ણવ જોઠાનદ હીરાનદે “ સદ્વિદ્યા ” ઉપર બોલતાં જણાવ્યું કે ‘ મનુષ્યનું પરમ કર્તવ્ય અલૌકિક પ્રવૃત્તિનો આદર એ છે. મનુષ્ય-લૌકિક પ્રવૃત્તિ કરવામાં જેટલી આત્મકિત રાખે છે તેથી પણ વધારે આત્મકિત રાખીને જ્યાં સુધી-અલૌકિક પ્રવૃત્તિમાં પ્રવૃત્ત થતો નથી ત્યાં સુધી તેને મનુષ્ય જ કહેવાય નહિ. વિદ્યા બે પ્રકારની છે, ૧. લૌકિક અને ૨. અલૌકિક. લૌકિક વિદ્યાનું ફલ નાશવત્ છે જ્યારે અલૌકિક વિદ્યાનું ફલ ચિરકાલ-પર્યંત નિત્ય મલે છે. જગતમાં લૌકિક વિદ્યાની પ્રવૃત્તિ એટલી બધી વધી પડી છે કે પોતાને ચતુર અને વિદ્વાન માનતા પુરુષો પણ તેમાં જ મસ્ત બન્યા છે. અલૌકિક બ્રહ્મવિદ્યા તરફ તે લોકોની દષ્ટિનું આકર્ષણ થતું નથી બ્રહ્મવિદ્યાભવનો પિનદ્ધકપાટ થવાના પરિણામે આવા દુષ્કાલો વગેરેથી જનસમૂહ પીડાય છે. સદ્વિદ્યાનું સ્વરૂપ સમજતાં પહેલાં અવિદ્યાનું સ્વરૂપ સમજવું ઠીક થઇ પડશે. અવિદ્યા પાંચ પ્રકારની છે, ૧. દેહાધ્યાસ, ૨. પ્રાણાધ્યાસ, ૩. અત કરણાધ્યાસ, ૪. ઇન્દ્રિયાધ્યાસ, અને ૫ સ્વરૂપવિસ્મૃતિ. આ પચપર્વા અવિદ્યાની નિવૃત્તિ પણ પાંચ પ્રકારની વિદ્યાથી જ થાય છે. શ્રીમદ્વાક્ય તેનાં પર્વો આ પ્રમાણે ઉપદેશે છે, ૧. સાંખ્ય, (આત્મ-અનાત્મવિવેક), ૨. યોગ, (ચિત્તવૃત્તિનિરોધ), ૩. વૈશાખ્ય, (પ્રપંચના પદાર્થમાં અનાસક્તિ), ૪. જ્ઞાન, અને ૫. કેશવકીર્તન ’ ઉપસંહારમાં તેમણે જણાવ્યું કે ‘ આપ સર્વ વૈષ્ણવોને અહતામમતાત્મક સંસારનો નાશ કરવા હોય તો વૈશ્વાનર વાકપતિના ચરણકમલનો દૃઢ સશ્રય કરો અને તેઓશ્રીએ ઉપદિષ્ટ માર્ગનું ચચાર્ય સ્વરૂપે સમજીને કૃતાર્થતા સંપાદન કરો ’

ત્યારબાદ રા. રા. વૈષ્ણવ મૂલશ્રમલ મગુમલે “ વૈષ્ણવકર્તવ્ય ” ઉપર બોલતાં જણાવ્યું કે ‘ વૈષ્ણવ એટલે સદાનંદ પૂર્ણપુરુષોત્તમની સાથે સખધ બાધનાર. વૈષ્ણવોના કર્તવ્યોનો નિર્દેશ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાના ૧૨-૧૬ અધ્યાયમાં છે. જે કર્તવ્ય કરનાથી દેહાદિ શુદ્ધ થાય

અને સુખ આનંદ પ્રકટ થાય તે જ કૃતવ્ય. કૃતવ્ય ચાર પ્રકારનો છે. ૧ સર્વ પ્રકારની કઠો-
રતાનું સહન કરવું, ૨. વસ્તુમાત્રને શ્રીકૃષ્ણનું રૂપાંતર સમજવી, ૩. યથાશક્તિ 'વર્ણશ્રમ
ધર્મપાલન' અને વિધર્મનો ત્યાગ, ૪. ઇન્દ્રિયાશ્વનો નિગ્રહ. આ કૃતવ્ય બાજ છે. આંતર
કૃતવ્ય તો મુખ્ય ભાવપુષ્ટ ભગવત્સેવા જ છે. આ લોક અને પરલોકનાં સુખોની આશાઓને
દૂર કરીને પ્રભુસ્વરૂપમાં આસક્ત થવું, તેમાં ચિત્તને પરાવર્તવું એ સેવાનું સ્વરૂપ છે. સેવા
પણ બે પ્રકારની છે, નામસેવા અને રૂપસેવા. બન્ને પ્રકારની મેવાં કરીએ તો જ સેવા પૂર્ણ
થયલી કહેવાય નહિ તો ન્યૂન જ કહેવાય. આજકાલ સ્વરૂપસેવા ઉપર જ વિશેષ ધ્યાન આ-
પવામાં આવે છે, નામસેવારૂપ ગ્રંથસેવનનો અભાવ જોવામાં આવે છે, તેથી જ ભગવત્સ્વ-
રૂપનો પણ યથાર્થ અનુભવ થતો નથી. નામ અને રૂપસેવામાં દૃષ્ટાંતરૂપ કુંભનદાસ છે.'

ત્યારપછી મિ. સુંદરદાસે "શ્રીવલ્લભચરિત્ર" ઉપર કહેતાં જણાવ્યું કે 'ધર્મસંબધી
મહાન સુધારો કરનારા, આર્ય અને અનાર્ય સર્વ પ્રજા પોતાનું શ્રેય આવા કલિકાલમાં પણ
સાધી શકે એવા માર્ગનું દર્શન કરાવનારા, પંડિતશિરોમણિ, પાપક મતનું ખંડન કરનાર
શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીનો આદુર્ભાવ વિક્રમસવત્ ૧૫૩૫ માં થયો હતો. તે વખતની ભારત
વર્ષની રાજકીય, સામાજિક અને ધાર્મિક સ્થિતિ એવી તો કઠોડી હતી કે તેનું વર્ણન કરતાં
ખેદમાં ડૂબવું પડે. ચોતરફ રાજકીય ઉથલપાથલો, ધર્મઝાનિ, અધાધુધી વગેરેથી ભારતવર્ષ
આક્રાંત હતું. આવા કઠોર સમયમાં પણ ધર્મભાવનાને ચેતન કરીને ધર્મનું વારસવિક શુદ્ધ
સ્વરૂપ બતાવીને નિસાધનોનો ઉદ્ધાર કરનાર શ્રીમદ્વલ્લભાધીશ્વર જ હતા. ત્યારપછી
તેઓએ શ્રીમદ્વાચાર્યચરણના આશ્રમચતુષ્ટયનો વૃત્તાન્ત કહીને તેઓશ્રીએ સ્થાપેલો ઉત્કૃષ્ટો-
ત્કૃષ્ટ બ્રહ્મવાદ અને ભક્તિમાર્ગની દિવ્યતા બતાવીને વિદ્યાનગરના છેલ્લા આર્ય રાજા કૃષ્ણદેવની
વિદ્વત્પરિષદમાં મેલવેલો મહાન વિજય વગેરે સર્વ અસરકારક રીતે વર્ણવીને છેવટે આચાર્ય-
સશ્રયથી જ સર્વ અર્થ સિદ્ધ થશે' એમ જણાવ્યું હતું.

આ સમય ઉપર શાસ્ત્રી પરમાનંદદાસજી "બ્રહ્મસંબધ" ઉપર વિમ્બૂત ભાષણ
આપવાનાં હતા, પરંતુ સમય ધણો થઇ ગયલો હોવાથી, તેનો ટૂંકામાં સાર કહેા હતો.
સર્વ શાસ્ત્રોનો સાર બ્રહ્મસંબધ જ છે. બ્રહ્મસંબધ વિના મનુષ્યનાં સર્વ દોષ નિવૃત્ત થતા
નથી. શ્રીહાકુરજીએ સાક્ષાત્ પ્રકટ થઇને શ્રીમહાપ્રભુને બ્રહ્મસંબધ દીક્ષા આપી છે, અને
તેઓશ્રીએ કૃષ્ણ કરીને અનેક ભગવદીયોને બ્રહ્મસંબધ કરાવીને તાર્યા છે.

ઉપસહારમાં વ્યાવહારિક પ્રશ્નને સર્વ ઉપરિચિત વિષયોની સિદ્ધાવલોકન્યાયે સમાલોચના
કરીને જણાવ્યું કે 'શાસ્ત્રી પરમાનંદજી સમયાભાવને લઇને બ્રહ્મસંબધ ઉપર વિસ્તારથી કહી
શક્યા નથી એ ખેદકારક છે. એ વિષય અતિગહન છે' છેવટે એ વિષય ઉપર બે રસિક
દૃષ્ટિ આપીને પ્રમુખ સાહેબે સિદ્ધ કરી બતાવ્યું કે બ્રહ્મસંબધદીક્ષા વિનાનો માણસ
જન્મમરણના ચક્રમાં પડે છે. તેના વિના માણસની શુદ્ધિ થતી જ નથી, તેના વિના માણસ
પિશાચવત્ જીવગી ગાલે છે.'

ત્યારબાદ પ્રમુખે આ પુસ્તકાલયના પ્રવર્તકોનો ઉત્સાહ જોઇને પોતાનો હર્ષ જાહેર કર્યો
હતો તત્પરથી પકન કરતા વિદ્યાર્થીઓને ઉપયોગી ગ્રંથો પારિતોષિકરૂપે આપવામાં આવ્યાં
હતા. છેવટે શ્રીમદ્વાચાર્યચરણના જયધોષની સાથે સભા વિસર્જન થઈ હતી.

લીલાવૈચિત્ર્ય.

શ્રીવલ્લભકુલનો છેલ્લાં ૩૦ વર્ષનો જ્ઞાતિવિષયક ઇતિહાસ જાણવા યોગ્ય હોવાથી અત્ર આપવામાં આવે છે. સામાન્યતઃ ભટ્ટવર્ગ જાલકોના ઉત્કર્ષથી અને પોતાની ન્યૂનતાથી ભરમા-
ચ્છાદિત હુતાશનની પેઠે અંતઃપ્રદામ રહે છે. અત્યાર સુધીમાં જ્ઞાતિમાં થયેલા કાલાહલોમાં
દીર્ઘદષ્ટિથી જેતાં કેટલેક અશે ભટ્ટવર્ગની પરાકર્ષાસહિષ્ણુતા હેતુબૂત છે એમ જણાય છે.
પં. ગદ્દલાલજીએ પરપરાવિષયક અને ઉત્સવવિષયક નિર્મલ ચર્ચા ઉત્પન્ન કરીને અને કેટલાક
જાલકોને પોતાના પક્ષમાં લઈને ભેદ પડાવ્યો હતો. તે સમયે શ્રીનાથદાર અને કાટા એમ
બન્ને અબલ પક્ષ પડ્યા. તેવામાં લોકપ્રિય અને સુપ્રસિદ્ધ ધીમદ્દૈર્ય શ્રીદેવકીનંદનલાલજીએ
સમયાનુસાર સામ્રદાયિક મર્યાદાનો ભંગ કર્યો એટલે તેઓશ્રીને જ્ઞાતિબહિષ્કૃત કરવામાં
આવ્યા. તે વખતે દાઉજવાલા શ્રીવિઠ્ઠલેશજી પોતાના પુત્ર શ્રીવલ્લભલાલજી માટે જે કન્યા
લાવેલા તે માટે કંઈ શક રહેવાથી તેઓશ્રી પણ જ્ઞાતિબહિષ્કૃત જ હતા આ પરિસ્થિતિમાં
પુષ્ટિમાર્ગના પ્રચંડરશ્મિ શ્રીનૃસિંહલાલજીમહારાજે રાજનગરવાલા શ્રીમજરાયજી મહારાજને
વિનંતિ કરીને જ્ઞાતિબહિષ્કૃત જાલકો સાથે સુકો વ્યવહાર શરૂ કરાવ્યો. આ પ્રમાણે કેટલોક
સમય વ્યતીત થતાં કાટાના પક્ષના ધુરંધર જાલકો લીલાપ્રવિષ્ટ થયા તે કારણે તે પક્ષ
ગિચિલ થઈ ગયો, અને સર્વ જાલકો ૨ નાથદારના પક્ષમાં ભલી ગયા. તે સમયે પણ
શ્રીવિઠ્ઠલેશજીનું ગૃહ અને શ્રીદેવકીનંદનલાલજીનું ગૃહ તો બહિષ્કૃત જ હતું.

છેલ્લા બે વર્ષ થયાં એક નવીન જ કલહ ઉભો થયો છે. અત્યંત બૃહન્મન્દિરના મ-
હારાજ શ્રીગોકુલનાથજીના માતુલ ઉપર અલક્ષ્યલક્ષણોનો આરોપ સુકીને જ્ઞાતિના અંગ્રેસરોએ
કાલાહલ મચાવી મુક્યો, અને તેને પરિણામે શ્રીનાથદારાનો પક્ષ તુટ્યો અને અમુક
સમયસુધી શ્રીગોકુલનાથજીનું ગૃહ જ્ઞાતિભિન્ન રહ્યું. હાલમાં શ્રીનાથદારાધીશે એવો નિર્ણય
આપ્યો કે ‘સદ્દર્જી લાલજી પોતાના ઉપર આવી પડેલા આરોપની અસત્યતા પ્રકટ કરવા
શ્રીનાથજીનાં ચિત્રજી અને શ્રીવસુનાંજલ હસ્તમાં લઈને પ્રતિજ્ઞા કરે તો તેમને જ્ઞાતિમાં લઈ
લેવા.’ લાલાજીમહારાજને આ વાત અતિરચ્ચિકર લાગ્યાથી શ્રીનાથદારાધીશે સમક્ષ ઉપર્યુક્ત-
રીતમાં અનુસરવામાં વિલમ્બ કરવો યોગ્ય લાગ્યો નહિ. શ્રીનાથદારાધીશે તાર મારફતે તેમની
સાથે વ્યવહાર શરૂ કરવા આજ્ઞા કરી. તેનું પરિપાલન, પહેલાં જેમણે શ્રીગોકુલનાથજી સાથેનાં
સંસર્ગથી પોતાની સર્વ અપરસ કાઢી હતી અને તેમના સામા પક્ષમાં ભલવાનું ઉચિત
માન્યુ હતું તે જ મહારાજ શ્રીજીવનેશતનુજી શ્રીરંજુછોડલાલજીએ, કર્યું. આ અવસરમાં
શ્રીગોકુલનાથજીને ત્યાં યજ્ઞોપવીતપ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો. શ્રીનાથદારાધીશની આજ્ઞા થયા છતાં
પણ જુજ જાલકોએ જ તેમાં ભાગ લીધો હતો. શ્રીનાથદારાધીશજીના આ નિર્ણયને લઈને

૧. કેટલાકો એમ પણ કહે છે કે તેઓ શ્રીબાલકૃષ્ણલાલજીના માતૃશ્રી સાથે ભલી ગયા તેથી
જ્ઞાતિબહાર થયા.

૨. અત્ર કેટલુંક સૂચન આવશ્યક છે. નાથદારાના પક્ષમાં ભળવા કચ્છનાર જાલકો પાસે અમુક
કારણો ઉપર સહિ દેવામાં આવે છે. તેમાં વિષ્ણુસ્વામિપરપરા અને સ્વદેશીનીનો સ્વીકાર કરવાનો
પણ નિયમ છે, જે નિયમને અંત કરણથી અરેલીકાર્ય જણવા છતાં જાલકોને સહિ કરવા પડે છે. !

૩. શ્રીનાથદારાધીશે એ હુકમ પ્રકટ કર્યો હતો પોતે તો તેમની સાથેના વ્યવહારથી દૂર
રહ્યાં છે એમ કહેવાય થયું છે !

કેટલાક બાલકોએ એઓશ્રીને એવું વિદ્યાર્થિપત્ર લખ્યું કે ‘જેવો નિર્ણય લાલાજીને માટે પ્રકટ કર્યો તેવો જ નિર્ણય શ્રીદેવકીનંદનલાલજીના અને શ્રીવિદ્યલેશજીના ગૃહ માટે કેમ ન કરવો ?’ તેઓશ્રી તરફથી કંઈ સંતોષકારક ખુલાસો ન મળતાં રાજનગરવાળા શ્રીમધુસૂદનલાલજી ‘મહારાજે સર્વવિધાવિશારદ શ્રીદેવકીનંદનલાલજીના અગ્રણીત્વ નીચે એક નવો પક્ષ સ્થાપ્યો છે, અને શ્રીવિદ્યલેશજીના ગૃહમાં બિરાજતા શ્રીદ્વારિકેશજી અને શ્રીવાગીશલાલજી સાથે સર્વ વ્યવહાર પ્રારંભ્યો છે. આ ઉપરથી હાલમાં ફક્ત બેજ પક્ષ રહ્યા છે. જો કે કેટલાક બાલકો હજી સુધી એકે પક્ષમાં મડ્યા નથી, પરંતુ તે અમુક પક્ષમાં મડ્યા સિવાય રહેશે નહિ. અમે છત્છીએ છીએ કે બે પક્ષ મટીને એક જ પક્ષ અવલોકવાનો પ્રસંગ સત્વર પ્રાપ્ત થાય

અત્યંત ભગવદ્દર્મપરાયણ શેઠ ત્રિભુવનદાસજીએ એક વેલાએ શાસ્ત્રીજી મગનલાલભાઈને સાપ્રદાયિક કીર્તનકારોના અભાવસંબંધે સૂચના કરી હતી કે, જો કેાઇ પણ ભાવુક સાપ્રદાયિક કીર્તનો શિખે અને શીખવે તો તેને યથાયોગ્ય બનતી મદદ કરવા હું તત્પર છું. ખચિત, પ્રાચીન રીતિથી યથાસમય નિયમપુરસ્કર સારા કીર્તન કરનારાઓનો હાલમાં અભાવ જ છે. હાલમાં કીર્તનનો રાગ હોય કંઈ અને ગવાતો હોય કંઈ એવી સ્થિતિ થઈ પડી છે. યવન ગર્વેયાઓના કર્ણકટુ અને રાગસ્વરપચ્છેદક સ્વરોનું અનુકરણ કરવામાં જ આજકાલના કેટલાક ઉછરતા કીર્તનકારોએ અને તેની જ કદર બૂજવામાં તેવા જ મહારાજશ્રીઓએ કર્તવ્યપરાયણતા માની છે !

પરંતુ હવે તો એક એવો માર્ગ પ્રકટ થયો છે, કે કીર્તનીઆઓની જરૂર જ પડે નહિ ! ફોનોગ્રાફની એજ સિવાલો ‘શુજરાતી’માં જાહેર ખખર આપે છે કે મુખાધના મોટા મદિરના કીર્તનીઆ મારફતે તૈયાર કરવામાં આવેલી સમયસમયના કીર્તનોની પ્લેટો અમારે ત્યાં મલે છે હવે કીર્તનીઆની જરૂર શી ? શ્રીઠાકુરજી સમક્ષ તે તે સમયે ફોનોગ્રાફ ધરી દેવું !! પખાવજી કે કીર્તનીઆ રાખવાનું ખરચ પણ નહિ ! એક પંથ ચૈર દો કાળ !! ધીરેધીરે પખો પણ વિદ્યુતનો જ રાખવો ! વિદ્યુદીપો તો ક્યારનાએ પ્રવેશ્યા છે આનું થશે ત્યારે જ કાલપ્રવાહસ્યા દેહચિત્તાદયોપ્યુત સર્વથા મક્ષયિષ્યન્તિ એ શ્રીમુખવચન અત્યંત સત્ય થશે. પ્રભુની અનવગાહ લીલાનો પાર કેાણ પામે છે ?

વર્તમાન સમય સાકર્યનો છે વર્ણુમાં સાકર્ય, ધર્મમાં સાકર્ય, આશ્રમમાં સાકર્ય, મતમાં સાકર્ય, સર્વ સ્થલે સાકર્યને સાકર્ય જ પ્રસરતું જાય છે. સકરતાપ્રિય પુરુષો પણ વૃદ્ધિ પામતા જાય છે. સમય એવો આવી ખડોએ છે કે જનસમૂહનો મોટો ભાગ સંકરતાને જ વધાવી લે છે ! સકરતાના મિશ્રણ વિનાનું કેાઇ પણ શુદ્ધ મત આ સમયના માણસોને શલ્પત થઈ પડે છે.

આવી રીતે વિશાલતમ પુષ્ટિમાર્ગમાની પણ કેટલીક વ્યક્તિઓ ઉપર્યુક્ત સકરતાનો આશ્રય લેવા લાગી છે. ભલે સ્વમતનો સ્વર્ગવાસ યાઓ, ભલે સ્વસિદ્ધાંતો ઉપર સમુદ્ર ફરી વલો, પરંતુ અમારી પ્રતિષ્ઠા ક્યાં છે ? બધા લોકો અમને માન આપે એવો માર્ગ ક્યા છે ? ધર્મઃ પ્રયાતુ પાતાલ કુર્લ વિલયમૃચ્છતુ ગૌરવ રૌરવ યાતુ જઠર ત્વેકમસ્તુ ન । અમારો

સ્વાય કેમ સધાય ? આવા મલિન વિચારરૂપિ તિમિરથી આધુનિકાનું મન વિચારમૂઢ થયું છે પરમતસહિષ્ણુતાપગાના પ્રવાહમાં 'સ્વસિદ્ધતાપગા' ને જોડી દહને ધર્મનાશાત્મક ક્ષારો દધિને શરણુ કરવામાં સ્વહીનતા નયનગોચર થતી નથી ! પ્રભુલીલા વિચિત્ર છે ! !

હાલમાં મુખ્યાધર્માં એક શંકરાચાર્યજી આવ્યા છે. આ શંકરાચાર્ય આપણા મશહૂર શં માધવાતીર્થ જેવા નથી તેઓ તો કહે છે કે 'પુષ્ટિમાર્ગ વૈદિક છે, સહસ્ત્ર પ્રમાણેસે ઉસકી વૈદિકતા મેં પ્રતિપાદન કર સકતા હું છું' વાચકો આશ્ચર્ય પામશે કે એક અવૈદિક માયાવાદપ્રસારક આચાર્યની ગાદી ઉપરના આચાર્ય આવો અભિપ્રાય પ્રકટ કેમ કરતા હશે ? સામાનાધિકરણ્ય હિ તેજસ્તિમિરયો કુત તિમિરનુ-અધકારનુ-અને તેજનું ઐક્ય કેમ થાય ? માયાવાદતિમિર બ્રહ્મવાદરૂપ તેજને કેમ સહન કરી શકશે ? ખચિત, સ્વમાર્ગની ઉપર જેને લેશ પણ મમત્વ હશે તેને તો ઉપરના વિચારો પ્રાપ્ત થશે, પરંતુ જેઓ માત્ર પ્રતિ-ષ્ઠાના જ પૂજારી છે, પ્રતિષ્ઠાને અધીન થઈ પોતાની પરમકર્તવ્યપરાયણતાને સ્વાર્થાગ્નિમાં હોમવા તત્પર બને છે, તેઓના મનમાં આવા શુભ વિચારાકુરો ક્યાથી ?

જ્યેષ્ઠ માસના એક સપ્તાહમાં ઉપર્યુક્ત શંકરાચાર્યે એક વ્યાખ્યાનમાલા યોજી હતી તેમાં અત્રત્ય ગૃહસ્થવર્ગ પણ જોડાયો હતો. લાપણુકર્તાઓ પ્રતિદિન વિવિધ મતના આવતા હતા. આ સનાતની (૧) સભામાં અમને ખૂણે જોયરે કોઇ સ્થલ મલી જાય તો અમારી વૈદિકતા ઉપર લોહી સંશય લાવે નહિ એવા કે પછી પોતાની પ્રસિદ્ધિના ઉદ્દેશથી એતન્માર્ગીય કહેવાતી બે વ્યક્તિઓ પણ આનો લાભ લેવા ચૂકી ન હતી. સદ્ભાગ્યે સ્વક્રીય 'શુદ્ધાદ્વૈતસિદ્ધાન્તપંડિતતા' નો આવિષ્કાર કરવામાં તત્પર બનેલી વ્યક્તિનો લાભ માત્ર ૫૦ સખ્યાના મનુષ્યોએ જ લીધો હતો ! તેમાં એતન્માર્ગીયો અને આગેવાન ગૃહસ્થો તો સાલ-લવા પ્રમાણે આવ્યા જ ન હતા ! બીજી કાવ્યવિખ્યાત વ્યક્તિના વ્યાખ્યાનને દિવસે કોઇ સ્માર્ત વ્યક્તિએ કોલાહલ મચાવી મૂક્યો હતો. આ પ્રમાણે શંકરાચાર્યના કહેવાથી પોતાના મતની એષ્ટતા માનનારી વ્યક્તિઓએ એતન્માર્ગને હાનિ પહોંચાડી છે કે તેની પ્રતિષ્ઠા વધારી છે એ વિચારવાનું અમે વાચકવર્ગને જ સોંપીએ છીએ

બગસરાથી એક વૈષ્ણવ લખી જણાવે છે કે " પારમાર્થિક કાર્યને માટે જાણીતા થયલા પોરબંદરનિવાસી શેઠસાહેબ ચતુર્ભુજ શિવજીભાઈ કુમાર અમરાવાલા સાહેબના લગ્નપ્રસંગે અત્ર આવતા અત્રત્ય વૈષ્ણવ શાલાનું કામ જોઇ શાળાને એક વરસ સુધી માસિક રૂ. ૧૦)ની મદદ આપવા જાહેર કર્યું છે, અને શાલાનું કામ જોઇ વિશેષ વૃદ્ધિ પામશે તો વિશેષ મદદ આપવા વચન આપેલું છે વળી જુનાગઢનિવાસી વકીલ રતનશી માધવજીએ પોતાના પુત્રના લગ્નની ખુશાલીમાં શાલાના વિદ્યાર્થીઓને રૂ. ૧૦)નું ઇનામ વહેંચ્યું, અને રૂ. ૫) શાલાફંડમાં આપ્યા. રા. મારોકચંદ ભૂરાભાઈએ નીતિસૂર્યમાલાના પંદર પુસ્તકો ભેટ આપેલા છે. જૈન બધુઓએ ધર્મની વૃદ્ધિને અર્થે ટૂંક ટૂંકાણે જૈન શાળાઓ જોડેલી છે ત્યારે વૈષ્ણવ ધર્મની વૃદ્ધિને અર્થે અમે ન ભૂતતા હોઇએ તો આવી એકાદ બે જ સંસ્થા છે એ સું થોડું શોચનીય છે ! વૈષ્ણવ બધુઓએ શેઠસાહેબ ચતુર્ભુજભાઈને પગલે, ચાલી આવી સંસ્થાની વૃદ્ધિને અર્થે યત્નશીલ થવું ઘટે છે. "

Suddhadwaita-Brahma-Vada.

SWARUPAS OF BRAHMAN

The conception of Brahman in general has been set forth in the foregoing pages, we now proceed to deal with the varying conceptions under which Brahman is described by different sages to whom it revealed itself. The numerous and varying attributes and forms, with which Brahman is described by different sages, do not lead us to believe that in each case the sage describes not the same Brahman. It is to the highest glory of Indian genius that in the immense diversity of numerous conceptions it can perceive a way by which not only the conflict is avoided, but a whole and harmonious conception of Brahman answering to all the different descriptions is met with. Thus where an European scholar stands bewildered, the devout Indian sees not only no conflict, but finds a satisfactory way, in which all the diverse passages describe one and the same Brahman. Nay the Indian philosophers believe that all the Upanishads teach one and the same Brahman, the difference in description varies with the degree of the individual sage's revelation. Again among Indian philosophers the method of harmonising the diverse conceptions of Brahman varies very considerably. Sankara divides the texts of the Upanishads into two classes, one referring to the Higher Brahman and the other to the Lower One. Where Vedic passages present a negative conception, it is supposed to refer to Higher Brahman, while passages describing Brahman as possessed of positive attributes are supposed to describe the Lower one. The conception of a personal God-like Isvarā, Creator, etc., refers to the Lower Brahman, which owes its existence to the Sadasat Mayā—the indescribable illusion. With the removal of Mayā the Lower Brahman drops into a non-entity, and, it then ceases to exist. With Isvarā ceases also the conflict of the negative conception with the positive conception. To Sankara, as he is under the spell of Buddhism, the completely negative conception appeals the most. By subordinating the affirmative Srutis to negative ones, he works out the so-called ekavakyatā—unanimity of the conflicting vedic passages. The merits or drawbacks whatever of this method have been suggested

before Ramanuja and Madhva do not find a satisfactory way to get out of this difficulty. They studiously reject the two Brahman and not unfrequently twist the wording of the holy texts. With them the pure adwaita of the Upanishads results in dvaita. In this point Sankara seems to have decided advantages over these two philosophers. But the only great drawback in his case is that his is an imaginary distinction. It is not supported by the authority of the learned Vyasa. In order to show that it is countenanced by the sutras of Vyasa attention is drawn to sutras like 2-1-13, where by the use of the word 'Lokavat,' it is urged, Vyasa directly hints at the Vyavahara and Paramartha stages, and through them to two Brahman. But this is far from convincing. The truth is that when the case is quite clear, Vyasa simply says 'Lokavat' 'as in the world.' The case is so apparent that Vyasa does not see it necessary to point at any particular examples, like Pata, Kshira, Ahikundala, etc. Again the word 'Lokavat' is used to illustrate what Vyasa wants to propound in that particular sutra, and it is only the sectarian zeal that sees in it a shadow of support to the so-called theory of Vyavahara and Paramartha stages. The right way of looking at Brahman is to banish, from one's mind, the ideas of rationation independent of Vedic texts, and to accept Brahman as it is described in the Upanishads. Rightly says Sankara that this Sastra is not based on reasoning as such. It is a pity that Sankara in his zeal for Mayavada forgets his own true words. The right way to understand Brahman is, to see it as Vyasa does in 2-1-27¹ and 3-2-27. In these sutras Vyasa teaches the Viruddhadharma-srayatva of Brahman. He accepts Brahman to be unchangeable and impartite and still the material cause of the universe on the authority of the Vedic texts, that is, Brahman is possessed of even contradictory attributes. The same principle when applied to the Vedic passages solves the difficulty without the least twist. Vedic passages whether negative like 'It is not so' or affirmative like 'The omniscient, the almighty' describe the same Brahman. The conception of Brahman varies with the individual revelation of each sage. Thus sages² describe the different aspects-swarupas

1. श्रुतेस्तु चन्द्रमूलत्वात् । उभयव्यपदेशादद्विकुलत्वम् ।

2. एकं सत् विप्रा बहुधा वदन्ति ।

of the one and the same Brahman. To evince its supreme glory and greatness, the highest Brahman becomes revealed even in contradictions. The Brahman becomes manifest as simple and complex, one and infinite. Though it cannot be compared with anything in the world, still one cannot say that Brahman is not that thing. Unequal to anything in the world, it is equal to a gnat or an elephant. Brahman being everything, even contradiction is Brahman. The narrow standard of the undeveloped reason wanting in divine perception is not to be resorted to in its case. With this end in view Vyasa plans the first chapter of his Brahma Mimansa, and teaches that Jyotih, Prana, Vaiswanara, and like words are names of Brahman. Their primary significance is that of the supreme deity, but by Saktisankocha—limitation of the power to express the full sense, viz, Brahman,—they have ceased to signify the highest divinity in the world at large, and now these words are understood to signify a variety of objects. To put it clearly, the words like Jyotih, Prana, Vayu, though they are used in the world, as the names of the elements of nature, signify in Brahma-Mimansa, the highest divinity. Thus it is that by showing each and every word to mean the supreme Brahman, Vyasa clearly sets forth the highest truth taught in the famous sentence of the Chandogya, 'verily all this is Brahman.' By showing the Sarva-rupatva of Brahman in the first pada its Adheyatva in the second, Adharatva in the third and finally discarding the Vedic claims of Prakriti of the Sankhya in the fourth, Vyasa works out his Samanvaya-unanimity of all the Vedic passages in signifying the highest principle Brahman. Hence words like Antaryamin, Prana, Jyotih, Vaiswanara, Bhuman, Akshara, Akasa, Avyakta, Sukshma Dahara, Prasasaka, Setu, Vidharana, Apahatapapman, though meaning something else elsewhere, express the highest divinity Brahman in Brahmamimansa. As Brahman is Satchidananda—these varying conceptions are classified according as sat-portion or chit-portion or ananda-portion is prominent. The conception in which sat-portion or chit-portion or ananda-portion is prominent is technically known as Adhi-Bhautika or Adhyatmika or Adhidainvika respectively. Jagat, in which sat-portion is prominent, is the Adhi-Bhautika swarupa of Brahman, Akshara, in which chit-portion is prominent, is the Adhyatmika swarupa of

Brahman, and Purushottama in which ananda-portion is prominent, is the Adhidaivika swarupa of Brahman. Hence in this part only the different swarupas of the same Brahman are mentioned. These swarupas are non-separable and non-dual from the Supreme Nirguna Brahman. A brief account of these swarupas will be suitable to close the section of Brahman.

Jagat-Universe—which we see around us is the Adhi-Bhautika swarupa of Brahman. In it the sat-portion of Brahman is manifest while the chit-portion and the ananda-portion are non-manifest. Hence Jagat is non-dual from Brahman. The non-duality¹ of the cause Brahman and effect Jagat is taught by Vyasa in 2-1-14. The Universe and Brahman are non-dual on account of words like arambhana, etc. The ananyatra does not mean the unreality of the Universe. Non-duality is a relation, and so it cannot exist between Sankara's existing Brahman and non-existing Universe. The Universe² is a form of Brahman. Brahman developed itself into the Universe form for its eternal sport, without itself undergoing the least change. It should³ not be urged that there would be a confusion between enjoyer and enjoyed on account of the non-duality, for we see in the world that though both are non-dual developments of gold, the Kataka does neither become Kundala nor Kundala Kataka. The variety of effects though the cause is the same is too apparent in the world. The reader's attention will be drawn to this subject further on when we come to describe the Avakṛta Pāri-nama Vada.

Akshara is the Adhyatmika swarupa of Brahman. Akshara is that form of Brahman having resorted to which the Supreme Lord became Purusha⁴ and Prakriti. All the negative Śrutis describe this Akshara. Non-dual as is akshara from Purushottama, in it the ananda-portion is measured—Gāṇitānanda, while Purushottama is bliss unlimited. By the will of the supreme Brahman, some anand-portion becomes⁵ non-manifest,

1. तदनन्यत्वमारभणशब्दादिभ्यः ।

2. तदेतत्प्रकारेण भवतीति श्रुतेर्मतम् । सिद्धान्त मुक्तावली

3. श्रीरघुपतेः प्रथमः न्यान्लोकयत् ।

4. प्रकृतिः. पुरुषधर्मो परमात्माऽभवत् पुरा ।

यद्वत् समधिष्ठार तदक्षरमुदीर्यते ॥

5. इयदामननात् ।

as it were when this swarupa is known as Akshara. Basing the sutra on the Ananda-Mimansa Vyasa teaches this. Akshara is Brahman itself. It is far above the human soul. It is greater than Prakriti and Purusha for both of them develop out of it. It is all-pervading¹, all-light, chit-pradhana. It is niranjana, nirakara, nirvishesha, etc. Infinite are the forms of Nirguna Brahman, but it is the Akshara swarupa that a Jnanin tries to reach. When a Jnanin worships Brahman internally, this Akshara becomes manifest in his heart as antaryamin and he achieves what is known as Sadyomukti-emanicipation without any perambulation and enters pada of Brahma. The emancipation of Sisupala is to be explained in the same light. It should not be supposed that the Jnanin does not reach Brahman for Akshara is also a form of Parmatma. Just as a river mingles with an ocean losing name and form, and becomes tadrupa (ocean) so the Jnanin loses name and form and becomes Akshara-rupa. This is the highest fruit that the Suddhadwaita Jnanin achieves.

To a Bhakta however the Akshara swarupa becomes manifest as an abode, 'Vyapi Vaikuntha' of Purushottama in which the Purushottama has his abode. It is Dahara in which Sadananda becomes manifest to the Akshara Bhakta. The words like Vyoman, Akasa in the Vedas, and Dhaman in the Geeta are the various forms under which akshara is mentioned as the abode of Purushottama. In the

आनन्दाशतिरोभाव सत्त्वमात्रेण तत्र हि ।

मुख्यजीवस्ततः प्रोक्तः सष्टीच्छाश्वशो हरिः ॥

इच्छामात्रातिरोभावः तस्यायमुपचर्यते ।

ब्रह्मकूटस्थावक्तादिशद्वैर्वाच्यो निरन्तरम् ॥

सर्वाधरणयुक्तानि तस्मिन्मण्डानि कोटिशः ।

मूलाविच्छेदरूपेण तदाधारतया स्थितः ॥

प्रभुत्वेन हरे स्फूर्ती लोकात्वेन तदुद्भवः ।

अन्तर्याम्यवतारादिरूपे पादत्वमस्य हि ॥

इसाकृतित्वकथने पुच्छत्व परमात्मनः ।

तदुपासनया ज्ञानात् परमात्मत्वमस्य हि ॥

ज्ञानमार्गे त्वेतदेव सेव्यम् * * * * ॥ तत्त्वदीप. 2, 14, 103

The perusal of Vallabhacharya's own commentary and Avarana Bhanga of Purushottomaji on this portion will be interesting to those who want to enter into further details on this point.

1 व्यापकश्च अद्वैतः प्रकृत्यैव तेनेभ्यः कहेवाय आर्पय्य अग्निकारी सुनिश्चय ते माहे स्य वाय वल्लभाभ्यान्.

Brahmananda Valli Akshara Brahman is described as the Tail of Anandamaya Purushottama. The Anandamaya is described as Hansa and akshara Brahman as its tail, rightly so, because the Hansas and like birds sit on their tails. Sankara's interpretation of this passage in conjunction with the anandamayadhikarana is an example of the horrible twist that that commentator often gives to the sacred writings.

Purushottama is Adhidaivika svarupa of Brahman. This is Anandarupa. It is the Highest Divinity. It is beyond akshara which serves as his abode, when the loving devotees like maids of Gokula or Narada experience the highest bliss. He* is greater than kshara and akshara and so known as Purushottama in the loka and the veda Akshara¹ is his Dhaman

These three svarupas of Brahman are beautifully illustrated by Vallabhacharya in his Siddhanta Muktavali on the analogy of the Ganges². The waters of the river correspond to Jagat, Sakta to Akshara and the deity to Krishna, another name for Purushottama. The great poet and Bhakta Dayaram³ also compares Purushottama with the moon, and akshara with the moon light. This means that the highest divinity—Purushottama—who is to be attained through loving devotion alone, becomes 'He'—that is—a personal God—who can be approached by the humblest through pure love. The grace of the supreme Lord is so great that for the sake of the loving devotee He does not become manifest before him as all-pervading, but as atmarati, atmakrida, atmanithuna, atmananda. He is Rasa-ananda-bliss, attained through self-sacrificing love alone. He⁴ is beyond maya, prakriti, time, space in fact everything that is earthly

* यस्मात् क्षरमतीतोऽहमक्षरादपि चोत्तमः ।

अतोऽस्मि लोके वेदे प्रथितं पुरुषोत्तमं ॥ गीता.

Manila's blind zeal for Mayavada does not even hesitate to twist this clear meaning of the verse.

1. अय्यक्तोऽभ्यमित्युक्तस्तमाहुः परमागतिं यद् गत्वा न निवर्तन्ते तद् धाम परमं मम. । गीता

2. यथा जलं तथा सर्वं यथा शक्ता तथा बृहत् ।

यथा देवी तथा कृष्णः ॥ सिद्धान्तमुक्तावली

3. वमारा तो दरि सर्वे रे अमारा तो दरि येक न रयले,
वमे। रीजे वात्पीथी रे अमे। रीजीये अन्धपी रे. इथारामभाई.

4. न यत्र माया, न यत्र कालो, etc Bhagavata.

શ્રીમદ્દસમાચાર્યઅધરનમાલા.

આ અંથમાલાનાં અત્યાર સુધીના પાચ રત્નો પ્રકટ થઈ ગયા છે, અને જે રત્નો મુદ્રિત થાય છે પ્રકટ થયેલા અધરત્નો દિવિયક છે અને તેનું નોંધાવર થુ છે વગેરે અત્ર નિશ્ચયવામાં આવે છે.

૧. ગાયત્રીમાખ્ય—દિગ્માત્રને પરમપ્રેક્ષ ગાયત્રી મંત્રનો ગૂઢ આશય આ અથમાં છે. શ્રીમદ્દસમાચાર્યચરણ, શ્રીમદ્દપ્રભુચરણ, અને વિદલેસરી શ્રી પુરુષોત્તમજીની સમ્પ્રદીકાઓ અને તે અર્વનો ગુર્જર ભાષામાં અનુવાદ સામ્બીજી મુનલાલભાઈએ આડેક વર્ષ ઉપર કર્યો હતો. તેનું નોંધાવર માત્ર પોસ્ટલ માથે દોઢ આનો છે. (પ્રથમ આવૃત્તિની નકલો થઇ રહેવાથી તેની બીજી આવૃત્તિ સાત મંદિર દીકાઓ સાથે નિર્ણયસાગર પ્રેમમાં છપાય છે)

૨ શ્રીમદ્દમગધગીતા, તત્ત્વદર્શિણિસિદ્ધિતા આ અથમાં શ્રીમદ્દસમાધીશ્વરજી તત્ત્વદીપ અને ન્યાસાદેશ, શ્રીપ્રભુચરણજી તત્ત્વન્યાસાદેશદીકા અને શ્રીપુરુષોત્તમજી તત્ત્વન્યાસાદેશદીકાવિચરણ વગેરે સંસ્કૃત સાહિત્ય સાથે શ્રીવલ્લભજી સમગ્ર ગીતાદીકા પણ છે. ગીતામત્તરગિણી સિવાયનું એતન્માર્ગીય, સર્વ ગીતાસાહિત્ય આ અથમાં છે. નોંધાવર ૩ ૦-૮-૦ પોસ્ટેજ ૦-૧-૬.

૩ શ્રીમદ્દસમાચાર્યચરિત—દશદિગ્તવિચરણ પદ્મિપ્રવર શ્રી પુરુષોત્તમજીએ રચ્યો છે આ અથમાં અનેક મતમતાવરોના નિર્દેશન સહિત સામદાયિક મતવ્ય સુવિરત્ત અને સંપ્રમાણ નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે આ અથ દુર્ગમોત્તર અને વિદલેસરીઓના માનને પણ મર્જન કરનારો છે. અથ સંસ્કૃત ભાષામાં છે. નોંધાવર ૩ ૦-૮-૦ પોસ્ટેજ ૩ ૦-૧-૦

૪. શ્રીમદ્દસમાચાર્યચરિત—આ અથ શ્રીગુણજીના મેવક શ્રીમુન્શીધગ્દાસજીએ રચ્યો છે શ્રીમદ્દસમાચાર્યના દિવ્ય ચરિતનું સગ્લ સમ્પૂર્ણ ભાષામાં વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે આ અથ ત્રાવળદારની લાયકેરીમાંથી ભા. મા. ને. ભ પં -ગદ્યલાલજીના શિષ્ય નિરૂપણને ઉત્તરથી મળાવેલો હતો. આનું નોંધાવર માત્ર ૩ ૦-૧-૬ પોસ્ટેજ સાથે

૫ અધિકરણસંગ્રહ—આ અથમાં કંઈ તૃતીયપીઠના બૂતપૂર્વ અધીશ્વર શ્રીજગન્નાથજી મદારાજના મેવક શ્રીદાગ્દાધીશના મુખ્યાજી, નાગર આત્મજી, પરમલગ્નદીપ શ્રી-શાનિર્ભયરામ ભટ્ટ છે, આ અથમાં શ્રીમદ્દસમાધીશ્વરવિચરિત અલુભાષ્યના અધિકરણોનો સક્ષમ અને સગ્લ સંસ્કૃત ભાષામાં સાર આપ્યો છે આના મનનથી અલુભાષ્યમાં પ્રવેશ સુગમ થાય છે વિશેષમાં અથમાં વિષ્ણુસ્વામિપરંપરાથી વિરુદ્ધ સારો પ્રકાશ પાડે છે, અને તેને માટે સહિત પણ એક સ્વેચ્છ ઉપોદ્યાત લખે છે વિષ્ણુસ્વામિપરંપરાનો આગ્રહ કરનારાઓએ આ અથ એકવાર અવશ્ય વાંચવો, એમ અચારી સૂચના છે અથ ઉપર સરવ મંદિરમાં એક પ્રસ્તાવના શાસ્ત્ર વસંતરામે-લખી છે, તેમાં તે અથકારના આશયને વિશેષ નિશ્ચય કર્યો છે નોંધાવર માત્ર ૩ ૦-૪-૬ પોસ્ટેજ સાથે

આ અથમાંના તરફથી જે અથો પ્રકટ થાય તેનો દરેક સદગૃહસ્થ અને પુણિમાર્ગીય પુસ્તકાલયે મગ્ન કરીને આ અથમાં અને ઉત્તેજન આપવું જોઈએ.

શ્રીકૃષ્ણસ્તુ માર્યાન્સ્તવમ્.

મનુષ્યનું કર્તવ્ય અને ધર્મજ્ઞાસા.

લેખક—ધીરજલાલ મજદાસ સાંકલીઆ બી. એ, એલ એલ બી.

વકીલ-હાઇકોર્ટ.

“ પુણિલક્ષિમુધા ” મા ત્રણ વર્ષ થયા આવતે આ લેખ વેદગુણેએ આનંદથી વાંચ્યો છે, અને તેને સામટો છપાવી પ્રસિદ્ધ કરવાની ઘણી માગણી થવાથી અમે તે કામ માથે લીધું છે, અને મુદ્રણ વધારા સાથે તે છપાવવાનું કામ ચાલુ છે, અને તે જુલાર્ધ આખરમા છપાઈ ગયાર પડશે. આ જમાનાના યુવકોને, તેમ જ સર્વ વિચારશીલ સજ્જનોને, વેદગુણેને, અને ધર્મ સમજવાની હચ્છાવાળા ઐત્યુજોટોને આ લેખ ઘણું જ ઉપયોગી છે. ધર્મની વિવિધ જાળતોની શકાતું સતોષકારક રીતે સમાધાન આ લેખથી થાય છે, અને વાર્તાની મનહર શૈલીથી, અને સવાદની ચિત્તાકર્ષક રીતિથી લખાયેલો આ લેખ સર્વેને આનંદ સાથે શુદ્ધતાન સંસ્કૃતિથી આપે છે. એ લેખમા ધર્મ, ધર્મના મૂલ તત્ત્વો, કર્તવ્ય, ભક્તિ, પુણિ, પ્રેમ, શૃંગાર, વિષય, વગેરે સર્વ જાળતોનું અનુપમ વર્ણન કર્યું છે, અને સર્વ જાળતોનું સમાધાન મનમમતી શુદ્ધિથી તેમ જ ઉપનિષદ, બ્રહ્મસૂત્રો, ગીતા અને પુરાણોના પ્રમાણે થી કરવામા આવ્યું છે. મુદર પાત્ર જામુંન્દીગવાળો આશરે રૂપ૦ (રૂબી ૧૨ પેણ) પૂછને ગ્રંથ સર્વેને વાચવા લાયક, સ ગ્રંથ કરવા લાયક તેમ જ બેટ આપવા લાયક થશે. આગળથી જેમા મોકુટી નામ નોધાવી ગ્રાહક યનાગ પામે કિંમત માત્ર ૮) આના. જુલાર્ધ આખર સુધી માત્ર નામ નોધાવી ગ્રાહક યનાગ પામે ૧૦ આના, પાછળથી ૧૨) આના.

ત્રિભોવનદાસ પીતાંબરદાસ શાહ.

મંત્રી પુણિમાર્ગીય પુસ્તકાલય

નડીઆદ.

वर्ष ४ यु १ श्रीकृष्णलब्ध ५६३६, आषाढ

पुष्टिभक्तिसुधा.

कृष्ण ११, श्रीवसुलब्ध ४३६, अश्व ४.]

नायमात्मा प्रवचनेन लभ्यो न मेधया न बहुना श्रुतेन
यमेवैष वृणुते तेन लभ्यस्तस्यैष आत्मा वृणुते तनुं स्वाम् ॥१॥
नाहं वेदैर्न तपसा न दानेन न चेड्यया
शक्य एवेविधो द्रष्टुं दृष्टवानसि मां यथा ॥ २ ॥
भक्त्या त्वनन्यया शक्यः अहमेवंविधोऽर्जुन ।
ज्ञातुं द्रष्टुं च तत्त्वेन प्रवेष्टुं च परंतप ॥ ३ ॥

तत्रो नथा प्रकाशक
वाडीलाल नगीनदास शाह,

जी.जे., अक्षयेश्वरी, वडील, दादर
मुम्बई.

प्रत १०००

नोवम्बर ३ २-०-०

छपक अकना-३ ०-४-०

આવશ્યક નિવેદન.

- ૧ આ માસિક સંપત્તિ સર્વોપયોગી પત્રવ્યવહાર પ્રકાશકને નામે કરવો.
- ૨ આ માસિક દરેક માસની કૃષ્ણ એકાદશીએ પ્રકટ થાય છે
- ૩ આ માસિકમા છપાવવાને આવેલા લેખો લેવા ન લેવા તેમ જ તેમા ચોખ્ખું મુદ્રાસવધારો કરવો પ્રકાશકની હસ્તગત છે.
- ૪ શ્રીમદ્ધર્મલાઘ્યજ્ઞાના સિદ્ધાન્તાનુસાર જ લેખ લેવામા આવશે.
- ૫ વર્ષનું નોંધાવર પ્રથમથી લેવામા આવે છે
- ૬ આ માસિકના પરિવર્તનમા જેમના તરફથી માસિક વાં પત્ર મળશે તેમને વગર નોંધાવરે આ માસિક મોકલવામા આવશે.
- ૭ કોઈ પણ જાણતી જાણ મળાવવી હોય તો જવાબને સાર ટિપ્પણ મોકલી, તે સિવાય જવાબ આપવામા આવશે નહિ
- ૮ આ માસિકમા જાહેર જાણ છપાવવી હોય કે હેન્ડબિલ વહેંચાવવાં હોય તેમણે પ્રકાશકને લખવું અથવા મળવું

પુષ્ટિમુદ્રામુદ્રાધિકારીલય,
પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ,
મુંબાઈ.

પ્રકાશક.

અનુક્રમણિકા.

વિષયો.

લેખકો.

૧. શ્રીયુ સામંતના પત્રો	...	...	વે શા સ ગણપતિરામ કાલીદાસ શાસ્ત્રી
૨. દયાગમભાર્તના કાવ્ય	:	...	વે શા. સં. વસંતરામ દરિદ્રજી શાસ્ત્રી
૩. શ્રીદશિયજી ઉપર પત્ર	.	...	" " "
૪. નિવૃત્તિપત્રોને વિનિવૃત્તિપત્ર...	...	...	ગ શં. મુલચંદ ગુલસીદાસ તેલીવાલા B. A.
૫. રનિપત્ર...	...	...	Mr. D B A., L L B.
			High Court Pleader
૬. શ્રી સ્વામિનીપ્રાર્થનાદે	...	...	વે શા. સં. અવનંતામ ભૂધરજી શાસ્ત્રી.
૭. લીલાવૈચિત્ર	...	...	રા લીલાવૈચિત્ર.

॥ श्रीकृष्णाय नमः ॥
॥ श्रीमद्विठ्ठलेश्वराणां पत्राणि ॥

(2)

॥ श्रीगोपीजनवल्लभाय नमः ॥

अजनिरजनिः प्रादुर्भूतं तमो विजना दिश-
स्त्वमसि चतुरा चाहं सङ्गाभिलाषवती मुहुः ।
तदापि तु यदप्राप्तिः प्रेष्टस्य मे सुविचारितं
प्रियसखि परीरम्भारम्भे विधेरविधेयता ॥१॥
त्वत्तो नान्यामहं पश्ये राधावाधावरोधिनीम् ।
तत् त्वं यथैव मत्प्राणो मिलत्येव तथा कुरु ॥२॥

स्वास्ति श्रीमच्छ्रीगोवर्धनोद्धरणधीरचरणसेवकेषु श्रीकृष्णदासरामदासकेशव-
दासमाधवदासगौतमदासभगवद्दासराघवदासलक्ष्मणयादवदासखनूनरसिंहदास-
गोपालदासश्रीमताखीलूपभृतिषु विट्ठलानां कुशलवार्ताभिज्ञापकोऽयं लेखः ॥

भद्रमिह, भावत्कमाशास्सहे । गृहोपविष्टे भगवत्यहमागच्छन् स्थितः तदा सत्यभामाया विवाहवार्तोपस्थिता तेनागमनमधुनैव नाभूत् । माघेयदिवि विवाहो भविष्यति । तदा तदनन्तरं भाव्यं चेद्भविष्यति । मया आगन्तव्यम् । अन्योन्यं प्रीत्या सेवा कर्तव्या । पुरुषोत्तमादयः कुशलिनः । काशीश्वरेषु रघुनन्दने च नतयो निवेदनीयाः । किमधिकं ?

श्रीगोपीजनवल्लभाय नमः मार्ग-वदि १३ मथुरामण्डानां नतयः ॥

त्वदीयमधुसूक्तिभिर्व्रजजनेशसङ्गाशया
मनोजशरपीडिता कथमपि स्थिता मेसवः ।
अतः परमये यदि प्रियतमाङ्गसङ्गो भवे-
त्तदैव मम जीवितं विरहितादशाङ्गीकरम् ॥१॥
॥ इति श्रीमत्प्रभुचरणश्रीविद्वलेश्वराणां पत्रम् ॥

(२)

॥ श्रीगौपीजनवल्लभाय नमः ॥

स्वस्ति श्रीगिरिधरादिष्वाशिषः । शमिह, भावत्कं तदाशास्त्रहे । मदागमा-

नानन्तरं कथं स्थितो गिरिधरः ? कदा किं गृहीतवान्न वा ? रात्रौ च किं वृत्तं ? उपचारविशेषः कः कृतः ? निद्रा सम्पन्ना ? पूर्ववन्नैर्वह्याभावोस्ति ज्वराभावश्च ? विद्याधरः किं वदति ? स्वामिदास आगतो न वा ? आगत्य वा किमुक्तवान् ? किं कृतवानित्यादि सर्वं लेखनीयम् । भृगुवारे दिवावृत्तान्तः सर्वोपि रात्रिवृत्तान्तश्च । अस्मिन्पर्याये मदृढि भयं चिन्ता चातिशयेन जायते । सेवानन्तरं तत्रागमने भद्रासांमुख्यमग्रे च शनिवासर इति दिन २ स्थीयते तथा विधेयम् । भोगसामग्री सम्यक् दृष्ट्वा देया । यथाशक्ति सर्वे भोगा निर्वाह्याः । चतुर्थमहरे मक्षिकामार्जनार्थं कश्चिन्नियोज्यः । यदि यमुनाजलनिर्वाहः सेवकैर्भवति तदा तथैव कार्यम् । परं त्वतिकष्टेन न कार्यम् । मत्स्वामिनः कोमलस्वभावात् । अन्यच्च, यवनादयो भगवद्द्वारे आगच्छन्ति तदा यथापूर्वकं भाषणमिलनप्रसादादिकं कार्यं, यद्यपि हार्दं न भवति तथापि बाह्यतोपि कार्यम् । सावधानैः सदा परस्परं सस्नेहैरवहिर्दृष्टिभिः भगवत्सेवापरैः स्थेयम् । चिन्ता कापि न कार्या । अहं यथा शीघ्रं दर्शनं प्राप्नोमि तथा विधेमम् । प्रत्यहं भगवत्स्वधिकं किं लिखामि ? स्वभाग्योदये शीघ्रमेवागमिष्यामि । चिन्ता कापि न कार्या । पत्रं मुहुः प्रेषणीयम् । तत्रत्यः सर्वः समाचारो लेखनीयः । हरिवंशस्य नतयः । अत्राहं दुग्धं बहु पिबामि । रामदासः पायसादिकं सर्वं गृह्णातु । दुग्धोदनप्रसादो कृष्णदासस्यापि मध्ये मध्ये देयः । सर्वैः कृष्णदासस्याज्ञायां स्थातव्यम् । मर्यादायां सर्वैः स्थेयम् ।

इति श्रीमत्प्रभुचरणश्रीविट्टलेश्वराणां पत्रम् ॥

(३)

॥ श्रीकृष्णाय नमः ॥ स्वस्ति श्रीविट्टलदीक्षितानां गिरिधरश्रीगोविन्दशाल-
कृष्णश्रीवल्लभरघुनाथयदुनाथघनश्याममुरलीधरकल्याणरायगोकुलोत्सवद्वारकेश्वरा-
दिपुत्राशिषः । शपिह, भवदीयं भद्रं सततमाशास्वहे । प्रभुमेवा सम्यक् कर्तव्या ।
भोगादिविषयको विचारः सावधानतया कर्तव्यः । सेवकाः सर्वे यथा मर्यादां न
त्यजन्ति तथा कार्यम् । स्थलविचारं कृत्वा यदुनाथगृहं कारणीयम् । अत्रत्यः
समाचारः सर्वथम्पादिमुखाच्छ्रोतव्यः । तत्रापि वीरवरराजस्य पूर्वापेक्षया भूयसी
प्रपत्तिर्द्रष्टव्या । रायपुरुषोत्तमस्यापि तथैव प्रपत्तिर्द्रष्टा वीरवरेणोक्तमस्मि 'यद्यं
सदाज्ञापत्रं गिरिधरा यथा लिखन्ति तथा भवद्रिलेखनीयम्' इति । तेन यद्यत्याव-
वश्यकं कार्यं भवति तदा तथा लेखनीयम् । अपरञ्च, गोविन्दभट्टादिभिर्मत्तमद्रं
समागमनार्थं भूपानाग्रहः कृतः । उष्णकाले पाकजः क्लेशो भविष्यतीति तत्र मया

बहुधा निपिद्धास्तथापि स्वाग्रहेण वासुदेवः सङ्गे समागच्छति । तत्र वासुदेवमा-
तुरनुज्ञा न गृहीतास्तीति मन्मनसि खेदो भवति सङ्कोचस्तत्र ममाशक्यतया मया
वासुदेवो नीयते । तेन भवद्भिस्तन्मातुः समाधानं कार्यम् । भवद्भिश्चिन्ता न कार्या ।
शीघ्रमेवागमिष्यामः । श्रीगोकुलनाथोऽस्माकमैहिकं पारलौकिकं च स्वयमेव जा-
तोस्तीति किमस्माकं विचारणीयमस्ति ? अहोरात्रे सेवका अन्तर्बहिश्च सावधानाः
स्थापनीयाः । किमधिकं ? फाल्गुन शुदि १ । यमुनादिषु वैकंटादिष्वाशिषः ।
गोविन्दभट्टगणेशभट्टौ राघपुरूपोत्तमवीरवरराजयोनिक्टे सपदि तिष्ठतः ॥

इति श्रीविट्ठलनाथानां पत्रम् ॥

(४)

श्रीकृष्णाय नमः । स्वस्ति श्रीगोवर्धननाथपादपद्मरागेषु श्रीकृष्णदास-
रामदासग्वालभट्टनरसिंहदासयादवदासराघवदासगोपीनाथदासकेशवदासमाधव-
दाससन्तदासहरिदामगोपालदासस्वामिदासमनालालदासभीष्मगोवर्धनधारिदास
अजयादामोददाससधूकुम्भनामभृतिषु श्रीविट्ठलानामाशिषां कोटिः । भद्रमिह ।
भावत्कं सततमाशास्महे । अपरञ्च, सेवा सम्यक् कार्या ॥ ग्वालभट्टः
सम्यक् शाकादिसेवां करोतीति श्रुतं तेन सन्तोषो जातः । सम्यक् शिक्षणीयश्च ।
अग्रे व्यञ्जनादिकं यथा भवति तथा विधेयम् । भोगसामग्र्यादि सम्यक् दृष्ट्वा
देयम् । यथाशक्ति सर्वे भोगा निर्वाह्याः । चतुर्थप्रहरे मक्षिकामार्जनार्थं कथिन्नि-
योज्यः । यदि यमुनाजलनिर्वाहः सेवकैर्भवति तदा तथैव कार्यम् । परं त्वन्ति-
कष्टेन न कार्यम् । मत्स्वामिनः कोमलस्वभावत्वात् । अन्यञ्च, यवनादयो भग-
वद्वारे आगच्छन्ति तथा यथापूर्वं भाषणमिलनप्रसादादिकं कार्यम् । यद्यपि हार्दं
न भवति, तथापि बाह्यतोऽपि कार्यम् । सावधानैः सदा परस्परं सस्नेहैरबाहि-
र्दृष्टिभिः भगवत्सेवापरैः स्थेयम् । चिन्ता कापि न कार्या । गोकुलजीवनः सर्व
भद्रमेव करिष्यति । अहं यथा शीघ्रं दर्शनं प्राप्नोमि तथा विप्रैः प्रत्यहम् । भव-
त्स्वधिकं किं लिखामि ? स्वभाग्योदये शीघ्रमेवाममिष्यामि । चिन्ता कापि न
कार्या । पत्रं मुहुः प्रेषणीयम् । तत्रत्यसमाचारो लेखनीयः । हरिवंशस्य नतयः ।
अत्राहं दुग्धं बहु पिबामि । रामदासः पायसादिकं सर्वं गृह्णातु । दुग्धोदनप्रसादः
कृष्णदासस्यापि देयः । सर्वैः कृष्णदासस्याज्ञायां स्थातव्यम् । मर्यादायां सर्वैः
स्थेयम् ।

॥ श्रीविट्ठलानां पत्रं सम्पूर्णम् ॥

દયારામભાઈનાં કાવ્ય.

વર્ષાઋતુવર્ણન.

શ્રીગુરુ વદ્ધલદેવના પદ પ્રણમું સુરંગ, તથા શ્રીવિદ્વલ શ્રીગોપીજનવદ્ધલ સંગે.	૧
દો સુમનીષા શુભ ગિરા અતિ આનંદકારી, વદ્ધઋતુ વિરહ વર્ણન કરું કાંઈ શ્રીવ્રજનારી.	૨
શ્રીરાધા કહે સુણે સખિ લલિતાદિ વિશાખા, આવી વર્ષાશ્રી મૃધા હવે અમર અલિલાધા.	૩
આ ઋતુમા જ કરી પરી હરિનંદકુમાર; તો શી હવે હણતાં મને પલ મારને વાર.	૪
આબ્યું કટક જો આ કટકટી મનમથ પથ વ્યેમ, સુણી ચોપદાર પોકાર એ કેકી તેડે છે લોમ.	૫
એ ના ગગન ગડગડે મનોલવના નિશાન; ચપલા ના જરી ધ્વજ ફરહરે જોઈ થરહરે પ્રાણ.	૬
ગાન કરે પિક અપ્સરા દે દાહર કરતાલ; સાજ અવર દિજ જે વહે સુણે મદનભૂપાલ.	૭

૧. શ્રીમહાપ્રભુજીનાં ચરણને અત્યંત રનેહથી પ્રણમુ છું. અને સાથે જ શ્રીગુસાઈજી અને શ્રીગોપીજનપ્રાણેશને પણ પ્રણમુ છું.

૨. અત્યંત આનંદકારી સારી બુદ્ધિ અને શુભ વાણી મને પ્રભુ આપે, કે જેથી શ્રીસ્વામિનીજીના પદ્મઋતુમાં થનારા વિરહતુ હું કાંઈ વર્ણન કરું.

૩ શ્રીસ્વામિનીજી કહે છે કે હે લલિતા પ્રભૂતિ સખીઓ, હે વિશાખા, વર્ષાઋતુની શ્રી-શોભા હવે આવી પહોંચી, વર્ષાની શોભા છવરાઈ રહેવા લાગી, હવે આપણી આશા મિથ્યા છે, પરંતુ તે અમર છે, માટે કંઈ હરકત નથી.

૪. નંદનદત્તપ્રભુએ મને આ ઋતુમા જ દૂર કરી છે દૂર ચપલી મને મારતા કામદેવને હવે પલની પણ વાર શી થવાની ?

૫. આકાશ-વાદલ કામદેવના માર્ગે યદને ગર્જના કરતું કટક-પર્વતના નિતંબ ભાગ ઉપર આબ્યુ તેનો પોકાર સાલજીને તેનો ચોપદાર મોર તેને પૃથ્વી ઉપર તેડે છે કટકનો 'સેના' અર્થ એક ટીકાકારે કર્યો છે તે સદ્વિધ છે.

૬. એ આકાશ ગડગડતું નથી, પણ કામદેવના નિશાને ગડગડે છે ! વિજલી ચમકતી નથી, પણ કામદેવનો જરીનો વાવટો ફરકે છે. જેને જોઈને મારા પ્રાણ કંપે છે !

૭. કાપલરૂપ અપ્સરાઓ ગાન ગાય છે દેહકાઓ કરતાલ વગાડે છે અને બીજા પક્ષીઓ જે બોલે છે, તે સૂર પૂરવાના સાજ છે હે સખીઓ, સાલલો, ખચિત જ આ કામરાજ વિના બીજા કાંઈ હોયજ નહિ.

છલવા મને રમર જો રચી એ અજા વિપરીત,
 પ્રિયતમવર્ણ વિયત કર્યું જાણે ધનુ પટખીત. ૮
 મુક્તામાલ બકપક્ષિત અજ ગોછળિ લાવે,
 ચાતક પિયુ પિયુ કહી સખિ મને પ્રતીત ઉપજાવે. ૯
 પડી ઝડી જો આ શરતણી નહિ એ અંબુદધારા;
 સુસવાટા સાંઘ એ સમીરના લેશે વૈ અસુ મારા. ૧૦
 પહેર્યા નીલાંબર જો ધરા લહી પ્રિયરસ માતી,
 ઇંદ્રગોપના એ ચુંદડી ચિરમાં રગ રાતી. ૧૧
 વલગી વૃક્ષ જોને વેલડી મારી બેલડી તૂટી,
 કૃષ્ણ વિના લખી સુખ સખિ લીધુ કંદર્યે લૂટી. ૧૨
 હરિસંગે હિ એલે હોંચતી સિંચતી દગ્ જ્યારે;
 મુખયદી લઈ સમારતા કચ કેશવ ત્યારે. ૧૩
 માન શિક્ષા તું રક્ષા તજ હે આલિ હઠ રખે લેતી;
 મુજ મદ્યે વિરહ અમર થશે માટે કહુ સુણ નેતિ. ૧૪

૮. મને છેતરવાને કામદેવે વળી આકાશમાં કંઈ ઓર જ તરેહની કપટબલ રચી છે. આખા આકાશને મારા પ્રાણેશના વર્ણ સરખુ સ્યામ કર્યું છે અને રંગબેરંગી ધનુષથી જાણે પીતાંબર પહેરાવ્યું હોયને શુ એમ લાગે છે.

૯. શ્વેત બગલાઓની હાર મોતીની માલા સરખી લાગે છે. વાદલાં ગાયત્રી છબિ લાને છે હે સખિ, ચાતક પણ 'પિયુ પિયુ' કહીને મને વિશ્વાસ ઉપજાવે છે. અર્થાત્ કામદેવ આવું કરીને મને પોતાની પાસે બોલાવે છે.

૧૦. આ વર્ષાદની ધારા નથી, પણ કામદેવના બાણોની ઝડી પડે છે. વાયુના સુસવાટા નથી, પણ સાગ આયુદ્ધના છે. ખચિત, તે મારા પ્રાણ લેશે.

૧૧. પૃથ્વીએ નીલાંબર પહેર્યા છે તે જો પ્રિય-મેધના રસથી-જલથી મત્ત થઈ છે. એ ચુંદડી વળી ચિરમાં પણ ઇંદ્રગોપના (એટલે ઇંદ્રના મેવના સધ્યાકાલે ખુલવાના-ગોપના-ગ્રામના) રંગે રાતી-લાલ બની છે. આનો સ્પષ્ટ અર્થ ન સમજાયાથી એક લેખકે શકાવેલા દ્રુપદનાના તુરગો જોવા જોવા છે !

૧૨. લતા-વેલ વૃક્ષને વળગી પડી છે, પણ કૃષ્ણ વિના મારી બેલડી તૂટી છે મારું બેલી કાઢ નથી. હે સખિ, તું લક્ષીને જો, તો તને જણ્યાશે કે મારું સુખ કામે લૂટી લીધું છે.

૧૩. જ્યારે પ્રભુ સાથે-ત્રિલોકાધીશ સાથે હિડાલે હીચતી, જ્યારે દષ્ટિને સિંચતી પ્રભુના સ્વરૂપમાં સ્થિર કરતી, ત્યારે મારા મુખ ઉપર આવેલા કેશને કેશવ સમારતા. અર્થાત્ મુખ ઉપરથી ખસેડતા.

૧૪. હે સખિ, મારું રક્ષણ છોડી દે. મારી શિક્ષા માન ખાલી હઠ ન લે. મને પ્રભુ તરફથી મલેલો વિપ્રયોગ અમર થશે, માટે કહું છું તે સાલજ અને તું મારે વાસ્તે કંઈ ન કર.

શાદૂલ.

જાણીને ધન ગર્જ દુઃખ મુજને તન ત્યાગ્યું પંચાનને,
મારો ચિત્તચક્રોર કલેશ પ્રચુર આણી ઉદાસી રહે,
પ્રાવૃત્ પાવકથી અધિક મુજને દે કષ્ટ વાહાલા વિના,
નિર્દય નંદકિશોર ચોરી ચિત્તને માણે મધુપુરીમાં. ૧૫

આલિની.

ધન તેમ ધનશ્યામ બે કર્યું એક કામ,
તમ વિરહ અગાધા મુગ્ધ કરી જગત્ રાધા;
નિશદિન કો ન જાણે ઉભય એક જ પ્રમાણે,
સખી અહીં સમજાવે કોઈ લવને ખતાવે. ૧૬

પ્રવોધવાવની.

કુણ્ડલીઆ.

‘શ્રીગુરુ ગોવિંદ સ્મરતાં સકલ મનોરથ સિદ્ધ,
સકલ મનોરથ સિદ્ધ થાય શુભ ભુદિ પ્રકાશે;
મહામંગલ આનંદ હોય દુઃખ દુષ્કૃત નાશે;
જગત ઉખાણે જટિત રચિત આ મનઃપ્રબોધિની;
રાધાવરતિકરણી પ્રીતિ પ્રપચનિરોધિની.’^૧

૧૫. ધનગર્જનાથી થતા-વધતા મારા દુઃખને જાણીને (ધનનો પ્રતીકાર કરવામાં અશક્ત) સિદ્ધ શરીર ત્યજ્યુ. સિદ્ધ જેવા કૂર પ્રાણિને દયા આવી પણ પ્રભુને ન આવી. મારો ચિત્તચક્રોર કલેશ લાવીને ઉદાસ રહ્યા કરે છે. વહાલા વિના વર્ષાઋતુ અગ્નિથી પણ વધારે કષ્ટ દે છે-આલે છે આટલું છતાં નંદકિશોર તો મારું ચિત્ત ચોરીને નિર્દય થઈને મધુપુરીમાં માણે છે, મોજશોખ ભોગવે છે.

૧૬. ધન-મેઘ જેવો છે તેવા જ મેઘના સરખા શ્યામ પ્રભુ છે. બન્નેએ સખીને એક કાર્ય કરવા માંડ્યું છે શ્રીમૃગ્ય વિરહથી રાધાજીને મુગ્ધ કરે છે ત્યારે મેઘ અધિકારથી જગતને મોહ પમાડે છે. નિશદિન કોઈ કષ્ટ સમજતું નથી. બન્ને એક જ રીતે પોતાનું કાર્ય કરે છે. હવે સખી રાધિકાજીને સમજાવે છે અને ચક્રવાકપક્ષીના સંસારને દેખાડે છે. રાત્રિ પડતા ચક્રવાક અને તેની સ્ત્રી વચ્ચે અનિશય વિરહવિભાવસુ પ્રકટે છે, એ પ્રસિદ્ધ છે સવાર થતાં જેમ બન્ને પક્ષીઓ મળે છે તેમ તમને પણ પ્રિય મલશે.

*આ પ્રથમાં ભક્ત દ્વિવરે બાવન કહેવતોનો ભક્તિમાર્ગનાં તત્ત્વો સમજાવવામાં ઉપ-યોગ કર્યો છે. પ્રથમ કહેવત મુજને તેનો તાત્પર્યાર્થ ભક્તિમાર્ગમાં ઉતારવાનું કૌશલ્ય આ દ્વિવર સિવાય અન્ય કોઈ પણ ગુર્જર દ્વિએ કરેલું જણાતું નથી.

૧. જગત્માંથી આસક્તિ ઉઠાવીને રાધાવરમાં પ્રીતિ કરાવનારી.

નિરોધ કરવા ચિત્તને દયે 'કથન આ કીધ,
'શ્રીગુરુ ગોવિંદ સ્મરતાં' સકલ મનોરથ સિદ્ધ.

૧

'તરસ્યો ખોદે કૂપ જલ પ્રકટ પીએ નહિ ગંગ,'
પ્રકટ પીએ નહિ ગંગ વંશ શ્રીવલ્લભ કેરો;
પ્રકટરૂપ પરબ્રહ્મ નિરખતાં લાલ ઘણેરો;
વિન સાધન એક શરણુ જતામાં અભય જ આપે;
જો સેવે શ્રીકૃષ્ણ અચલ વ્રજમંડલ સ્થાપે;
સ્થાપે મન કુપંથમા દયો કહે હુસંગ;
'તરસ્યો ખોદે કૂપ જલ પ્રકટ પીએ નહીં ગંગ'

૨

'જતું ન જાણ્યું નાગરી મૂસલ પૂજા માય;
મૂસલ પૂજા માંધ અનુગ્રહ અતિશય કીધો,
ભજન માટ ભગવત દયા મનુષ્યદેહ દીધો,
તે તે ખોયો વ્યર્થ અર્થ સાચો ના સાધ્યો;
ઇન્દ્રિયપોષણ કર્યું ન ઈશ્વર ક્ષણ આરાધ્યો;
આરાધ્યો ઈશ્વર નહિ જનમારામાં ક્યાંય,
'જતું ન જાણ્યું નાગરી મૂસલ પૂજા માય.'

૩

'પારસમણિને વાટકે ભટજી માગે લિખ;
ભટજી માગે લિખ નામ ત્રિતામણિ હરિતું;
સકલ મનોરથ સહજ, સિદ્ધ ઔષધ નથી' કરિતું;
તે તજી કૂટે કઠિન યોગ તપ વ્રત મખ^૨ દીક્ષા;
ત્યાગી^૩ નવનીત તક^૪ શુકલ લે ભાંધી પરીક્ષા,
પરીક્ષા ન પોતા કને શ્રુતિ ન પામ્યો શિખ;
'પારસમણિને વાટકે ભટજી માગે લિખ.'

૪

'ગાંગડતું જ પલાણીએ ઉંટ તણી એ રીત',
ઉંટ તણી એ રીત જીવ જડ સમો ન જાણે;
પીયૂષ^૬ આવિયું પાણુ,^૭ પાનમા આળસ આણે;
માટે કસી કલેવર ભય ઘર આલસ ખોઈ;
દયા ભજવો કૃષ્ણ પ્રેમી તો વિરલા કોઈ,

૧. બધા મનોરથ સહજમાં સરે છે. હરિતું નામ એવું ઔષધ છે કે જેમાં કરી પા-
ળવાની પણ નથી હોતી. ૨. યજ્ઞ ૩. માખણ ૪. છાસ ૫. ઉંટને ગાંગડવાનો સ્વભાવ જ
છે, માટે તે ગાંગડતું હોય તો પણ તેને પલાણીએ ૬. અમૃત, ૭. હાથમાં

કેઇ સમય મનથી ન રટયા, રસના હરિ ધરી પ્રીત;
‘ગાંગડું જ પલાણીએ ઉંટ તણી એ રીત.’

૫

‘સ્મશાન મોદકમાં ક્યહા ઇલાયચીનો સ્વાદ,’ ?
ઇલાયચીનો સ્વાદ કુટુંબ વેર્થું દુઃખ દરિયો,
વટલ્યો ભૂખ્યો રહ્યો અર્થ એક નવ સરિયો;
કલેશ કૂટ દિન જાય, પલક પરવાર ન ત્યાંથી,
પેટ પાપથી ભરે ભજન સુખ તેને ક્યાંથી;
ક્યાંથી સુખ સસારમાં સત્ય વચન સુખ વાદ,
‘સ્મશાન મોદકમાં ક્યહા ઇલાયચીનો સ્વાદ.’ ?

૬

‘લકડ લાડુ ખાય ના ખાય બેહુ પસ્તાય,’
ખાય બેહુ પસ્તાય, રહે ગૃહસ્થી પસ્તાતો,
અરે ! હાય ! શીદ પરણ્યો નહિ તો ગોવિંદ ગાતો;
પેરે કુંવારો બલે કેમ હું પત્ની પામું,
નથી કેઇનો વાંક કૃષ્ણ માયા શિર નામું;
નામું શિશ દયાનિધે ભક્તિ દો સુખ થાય;
‘લકડ લાડુ ખાય ના ખાય બેહુ પસ્તાય’

૭

‘વિવેકથી બન્ને રહે દોણીને વળી દૂધ;’
દોણીને વળી દૂધ ધરધણી ગોવિંદ જાણો;
સેવો સર્વ સમર્પી જન થઇ સહુ સુખ માણો;
સહજ લાભ સંતોષ દયા સધળે નામરતા;
શુર સંત હરિતુલ્ય ભજન દૃઢ આપ અકર્તા,
કર્તા હરિ સાક્ષી થઇ રહો ગૃહસ્થ વિબુધ,
‘વિવેકથી બન્ને રહે દોણીને વળી દૂધ.’

૮

‘કહા ખાપના ખાપને, રડતા ન આવે પાર;’
રડતાં ન આવે પાર કૂટ સહુ અલગી ઠેલી,
દયા સ્મર શ્રીકૃષ્ણ સદા જે સાચો બેલી;
જેથી સહુ દુઃખ જાય સકલ સુખ જેથી સુલભ;
બગડ્યું સુધરી જાય, કામના કરી ન દુર્લભ;
દુર્લભ મનુષ્યદેહ છે, રટ નટવર નિરધાર,
‘કહા ખાપના ખાપને રડતાં ન આવે પાર.’

૯

‘હાટા મારે ખાળમાં રહે ઉઘાડાં દાર;’
રહે ઉઘાડાં દાર, ખરચ કોડી પણ લેખે;
આવરદા વહી જાય, અમૂલ્ય તે નવ દેખે,
ટલે મલે બહુ વાર, દામ મનશું લલચાવે;
શ્યામ શ્વેત બે ચોર, ચોરશે તે નહીં આવે;
આવે નહીં સંભાલ તે રે જડા દયા ગમાર;
‘હાટા મારે ખાળમાં રહ્યા ઉઘાડાં દાર.’

૧૦

‘લંકા પામ્યો લૂટવા, મૂસલ આળ્યું હાથ,’
મૂસલ આળ્યું હાથ જન્મ જન હરિપદ લહિયે,
સહુજ નામ શ્રીકૃષ્ણ સ્મરતાં નિર્ભય થાયે,
એ અવસરમા દયા ચામ દામે ચિત્ત જોડ્યું;
સતસંગ ભગવંત ભજન હર્લેલ સુખ છોડ્યું;
છોડ્યું હેત ન કુદુબથી જન્મ જન્મ જે સાથ;
‘લંકા પામ્યો લૂટવા મૂસલ આળ્યું હાથ.’

૧૧

‘કૂપે પડે મથાલથી સહુનું ટાલે તમ,’
સહુનું ટાલે તમ, ગુરુ થઈ જ્ઞાન બતાવે,
યુક્તિ અર્થ ઇતિહાસ, આપ મન એક ન લાવે,
ક્ષણભંગુર તન જાગે કહે ન તું ખલ જાગે,
દયા શુ અમર થયો ભર્યું રાખે મન પાગે;
કહે ભકત થઈ ભવ સકલ તુને ન તારી ગમ,
‘કૂપે પડે મથાલથી સહુનું ટાલે તમ.’

૧૨

‘સો મણુ તેલથી શું સર્યું, રહ્યું અધારું ઘોર;’
રહ્યું અધારું ઘોર ચતુર્દશ વિધા લાલિઓ,
ગાનકલા, રતિકલા શૂર પણ તું અગ્રણીઓ,
ચક્રણ પ્રબોધપ્રવીણ સકલ ગુણસાગર ચતુર;
રૂપવંત, કવિ, અસર દયા સહુ જોવા આતુર;
આતુર થઈ ફલ સર્વનું, ભાન્યા ન નદકિશોર;
‘સો મણુ તેલથી શું સર્યું રહ્યું અધારું ઘોર.’

૧૩

‘રંડાપણુ તો રોકડું એવાતન ઉધાર,’
એવાતન ઉધાર તુને કદી એ ચિત્ત ચિતા,

ક્યા ફરી સુખ આ વિષય ભક્ત થઈ શે ભગવતા;
તે સદેહ રાખ્ય, શિરોમણિ સહુ સુખ હરિપદ;
તે ક્યાં આ તો વિદ્યા-માન સઘળે સહજે સઘ
સઘ મળે સઘળે દયા તેથી હિત ધિક્કાર,
'રંડાપણુ તો રોકડું' એવાતન ઉધાર. '

૧૪

'દળનારીના દીકરા ગુલાબરાયણ નામ,'
ગુલાબરાયણ નામ ભજન લવલેશ ન કરવું;
મહાનુભાવ હરિભક્ત સમોવડ ડગલું ભરવું;
અતિ ઠાલો અહંકાર વિનાગુણ મનથી ખોટા;
ભક્તવેશ પાખડ, દયા સાચા કે ખોટા;
ખોટા નિજ સમજે નહિ, હરિ જથ ઉધમ ઠામ,
'દળનારીના દીકરા ગુલાબરાયણ નામ.'

૧૫

'ઘણાં ઘરાંનો પ્રાણુલો^૧ ભૂખ્યો રહે નિદાન,'
ભૂખ્યો રહે નિદાન એક આશરો નહિ જેને,
ભજે દેવ દશ વિશ અમારો કેા કે તેને;
દયા ન આવે હેત કોઈને તેને જોઈ,
ઓલંલો^૨ આસંગો^૩ તેનો સહે ન કોઈ,
કોઈ એક પણ નિશ્ચે લલો ભૂરિ ક્યહું ભગવાન;
'ઘણા ઘરાંનો પ્રાણુલો ભૂખ્યો રહે નિદાન.'

૧૬

'શ્વાન પુચ્છ ગ્રહી કોઈ પણ પડિયું સાગર પાર?'
ખાંડયું સાગર પાર દેવ કોઈક ખલહીના;
ખહુ પ્રયાતન ફલ પુચ્છ દે, કો રાચે રતિ ઝીણા;
સેવ દેવ-દેવેશ દયા ટાલે ભવ રજને,^૪
શુ કરશે સુર ન્યાલ ભીખારી તુજને,
તુજને જો અછલ નથી, પૂછ લલા કો ચાર,
'શ્વાનપુચ્છ ગ્રહી કોઈપણ, પડયું સાગર પાર.'

૧૭

તે રચનાથી રચીએ, જે રચના ચિત્તચોર,
જે રચના ચિત્તચોર, કરે ઘેલા ગુણસાગર,
દયા વિચારો હૃદે, હશે કેવા હરિનાગર;
સર્વ તણને પ્રીત, કરો તે સાથે સાચી;

જે ચહાશે તે થશે વાત કંઈ નહીં રે કાચી,
કાચી વસ્ત કશી જ્યહાં સહુ જુગતીનું જોર,
'તે રચનાથી રાચીએ જે રચના ચિત્તચોર.'

૧૮

'જુલે અધવચ મુમના નહીં હિંદુ નહિ તુર્ક;'
નહીં હિંદુ નહિ તુર્ક નહીં એકોમા પૂરે,
રામ ભજે રહેમાન સાકર સોમલ ચૂરો;
જગત ના ગાંઠે લક્ષ્મ પડે નહીં સુખ એકોમું;
ફેકટ દયા ફજેત બને ક્યમ તુલસી સોનું;
'સોને રોકયું મુક્તિપદ તુલસી રોકયું નર્ક;
'જુલે અધવચ મુમના નહિ હિંદુ નહિ તુર્ક.'

૧૯

'ઈદ્રવાયણું ઉપર લલું ભીતર લાળા હોય,'
ભીતર લાળા હોય દૂર દુનિયાં સુખ સાર,
પૂછી જોજે પડ્યા જો ન તું માને મારું,
શોભીતો સંસાર જાણીએ મહાસુખ એને;
અતર એવી આગ હોય કહેવાય ન કેને;
કેને કહે લાજ મરે દયા હુંદેમા રોય;
'ઈદ્રવાયણું ઉપર લલું ભીતર લાળા હોય.'

૨૦

'ઘાટે બેશી ગાંઠી માથે મૂકે મૂઢ;'
માથે મૂકે મૂઢ શેઠ સમર્થ શિર શ્રીજી;
શકટ શ્વાનની પેર રહ્યો શિર ચિંતા ભીજી;
તુજ કીધું શું થયું વ્યર્થ ફટે અજ્ઞાની;
કર્તા હર્તા કૃષ્ણ દુઃખ મિથ્યા લે માની;
માની ફરે દયા મધ્ય ગતિ સમજે નહિ મૂઢ;
'ઘાટે બેશી ગાંઠી માથે મૂકે મૂઢ.'

૨૧

'તાર અચાનક તૂટશે જગ તણો તું જાણુ,'
જગતણો તું જાણુ અચાનક થાશે જાણું;
સદા સર્વદા સાવધ રો ન પડે પસ્તાણું;
રૂઝિમણીરમણ હૃદયમા રાખી સુખ નામ ન મેલો,
કામ અવર બેગાર આવશ્યક આન્ધું ઠેલો,
ઠેલ દયા માથે પડયું હરિવિણુ હિત કયહું ન આણુ,
'તાર અચાનક તૂટશે જગતણો તું જાણુ.'

૨૨

(અપૂર્ણ.)

શ્રીહરિરાયજી ઉપર પત્ર.

શુદ્ધપુષ્ટિનું મર્મ સમજવામા અદિતીય વિદ્વાન્ શ્રીહરિરાયચરણ ઉપર ટાઇ રાખ્યો લખેલો પત્ર અમને મળ્યો છે. આ પત્ર આશરે સવત ૧૭૪૨ની સાલમા લખાયલો હોય એમ લાગે છે. તે જોવાને તેવો જ અત્ર આપવામા આવે છે. ભાષા ગુજરાતી છે. પણ બાલબોધ લિપિમા તે લખેલો છે

સ્વાસ્તિ શ્રીમત્પુરવંભળોપુરસ્થિતાનાં સકલસદ્ગુણગણાલકૃતશ્રૌતસ્મર્તિ-કર્માનુષ્ઠાનતત્પરહરિચરણસ્મ(ર ?)ણાસક્તાચિત્તઘાતિજીવન્મુક્તસકલશાસ્ત્રવિશારદ-પંડિતવર્યમીમાંસાધુરંધરપરમભક્તજનવલ્લભગોસ્વામિશ્રીશ્રીશ્રીશ્રીશ્રીશ્રીમત્હરિરાયા-ણાં ચરણમરોરુ(હે?)પુ—

વંશાલયસ્થમહારાજાધિરાજમહારાવલશ્રીમત્કુશલસિંહજિત્કૃતાઃ કોટિશો ન-તિપરંપરાઃ કૃપાકટાક્ષેણાઙ્ગીકરણીયાઃ । અત્ર શ્રીમ.....કૃપયા ભવત્કૃપયા ચ શમાસ્તિ । ભવતાં પ્રતિદિનમનવરતમ(?)મેધમાનં તદાશાસ્મહે । ગોચરશ્ચ (અપરશ્ચ?) રાજ, અમારે વહા છો, ઠાકુર છો, સદાજ અમને જેવી કૃપા રાખો છો તથા વિશેષે રાપ(સ્વ?)વી, દિવ(સ?)મધ્યે વાર એક અમારું શુભચિંતન રાજે ક(ર?)વું, જેણે અમારે આનંદ થાજ, સુમે(લે?)પુ કિમધિકં ? મિતિ આ. શુ. ૧. સં ૪૨ વર્ષે S S S S S S S કેરી ૪ પુ(પૂ?)જ્યને મોકલી છે તે સંભાલી લેજો, કૃપાપત્ર પાછુ વેણુ લેવજો, જે દીઠે આનંદ વપજે ।

૬ ~ આ મહારાજાસખધી અને તેના સામ્રદાયિક સંબંધ વિષે ઇતિહાસ નો ટાઇ અમને જણાવશે તો આભારી થઈશું. ઉપતંત્રી.

તિલકાયિતશ્રીને વિનતિપત્ર.

હાલમા શુદ્ધાદ્વૈત બ્રહ્મવાદ અને પુષ્ટિમાર્ગના અધિપતિ સમસ્ત વૈષ્ણવોના પૂજ્ય અને શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીના શ્રીમદ્ગોપીનાથજીના શ્રીમદ્ગોસ્વામિપ્રભુચરણના સાક્ષાત્ પ્રતિનિધિ શ્રીનાથદ્વારાધીશ શ્રીમદ્ગોસ્વામી તિલકાયિતશ્રીગોવર્ધનલાલજી સ્વ. ચિ. લાલબાવા શ્રીદામોદર-લાલજીસહ અત્ર પધારેલા હોવાથી સર્વત્ર આનન્દ પ્રસરી રહ્યો છે. મહારાજશ્રીની વૈષ્ણવો-તરફ અતિશય લાગણી છે તેનું દર્શન જ્યારે પોતે પધાર્યા ત્યારે સ્વતઃ કરાવ્યું હતું પોતે પધાર્યા ત્યારે વર્ષાદ મુસલધાર વર્ષવા માંડ્યો, તો પણ પોતે બધ ગાડીમાં બિરાજે તો દર્શને આવેલા વૈષ્ણવોને દર્શનનો લાભ ન મળે એ મહારાજશ્રીને અનિષ્ટ હોવાથી પોતે આજે રસ્તે વર્ષાદમાં ભીજતા અને વૈષ્ણવોને દર્શનથી આનન્દ આપતા બેરીબંદરથી તે મોરારબાગસુધી પધાર્યા હતા. પુષ્ટિમાર્ગના ૬૦ લાખ વૈષ્ણવોનું શ્રેય અશત. એઓશ્રીના હાથમા છે. એઓશ્રી વિચારે

તો ક્ષણભરમા અધોગતિએ પ્રાપ્ત થયલા અને સર્વત્ર નિદિત પુષ્ટિમાર્ગનું સહજ કલ્યાણ કરી શકે. વૈષ્ણવોનું કલ્યાણ કોઈ પ્રકારે થાય તો સારુ એવી એઓશ્રીની પણ ઇચ્છા છે, અને પડિત ગટ્ટલાલાજીપામેથી વિદ્યાગ્રહણ કરેલું હોવાથી વિદ્યાની કદર સારી રીતે કરી શકે એમ છે. આવા કોઈક ઉદ્દેશથી નીચેની કેટલીક વિનતિઓ મહારાજશ્રીને કરવામાં આવે છે.

૧. પ્રથમ તો કાર્ય અન્યસંગ્રહનું છે. શુદ્ધાદૈત બ્રહ્મવાદ અને પુષ્ટિમાર્ગવિષયક સર્વ ગ્રંથોનો સંગ્રહ કરવો. પ્રાચીન સરસ્વતીલગરોમા આ પુસ્તકો સડે છે સાથી તેમને મુક્ત કરી જ્યાં એમનું રક્ષણ થઈ શકે અને જ્યાંથી એનો લાભ કોઈ વિદ્વાન લઈ શકે એવી યોજના યોજવી જોઈએ, મહારાજશ્રીના વિદ્યાગુરુ ભા. મા. વે. ભ. પ. ગટ્ટલાલાજી પણ બહુ ખેડથી સ્વકૃત નિબંધની પ્રસ્તાવનામા જણાવે છે કે સાપ્રદાયિક સર્વ ગ્રંથો યમદેવતાના હસ્તમા પડ્યા છે. નવું સાહિત્ય યોજવાની શક્તિ તો પ્રભુ જેને દાન કરે તેનાથી જ થઈ શકે, પરંતુ પ્રાચીન સાહિત્ય જેવું હોય તેવું રક્ષણ કરવાનું કાર્ય તો સામાન્ય લોકોથી પણ થઈ શકે સર્વ પ્રાચીન હસ્તલિખિત ગ્રંથોનો એક એવો સંગ્રહ હોવો જોઈએ કે જે માથી કોઈ પણ વિદ્વાન, તેનો લાભ લેવો હોય તો, લઈ શકે આ કાર્ય મહારાજશ્રીથી જ ઉત્તમ રીતે થઈ શકે. સાપ્રદાયિક સર્વ ગ્રંથો વિશેષે કરીને મહારાજોના સરસ્વતીલગરોમાં બિગળે છે અને કેટલાક ભદ્રોના ઘરોમા બિરાળે છે આ સર્વના અધિપતિ પોતે હોવાથી અને મુખ્ય ધામના સ્વામી પણ હોવાથી પોતાના ત્યાના અને અન્ય ગૌરવામીઓના ત્યાના સર્વ ગ્રંથો આગામાત્રથી પ્રાપ્ત કરી શકે એમ છે જે વૈષ્ણવોને ત્યાં એ ગ્રંથો બિરાળે છે તે પણ મહારાજશ્રીની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરી શકે એમ નથી એ સર્વ ગ્રંથોને ઉત્તમ રૂપે લખાવીને અને તેને વિદ્વાનો પાસે શોધાવીને એક સેન્દ્રલ લાયબ્રેરિમા મૂકવા જોઈએ, અને તે પુસ્તકાલયનું ક્લિસ્ટ પણ એવું ચોક્કસ થવું જોઈએ કે પુસ્તક સુગમતાથી જડે અને વ્યવસ્થા પણ એવી નિયત હોવી જોઈએ કે ત્યાંથી કોઈ વિદ્વાનને એ પુસ્તક જોઈતું હોય તો તેને ઉતારાવી અપાય, અથવા તો એને વાચવા જોઈતું હોય તો અમુક સરતે તેને વાચવા આપી શકાય. આ કાર્ય વિશેષ અગત્યનું છે, કારણ કે પુસ્તકોની પ્રાપ્તિ સુગમ ન હોય તો મુદ્રણાદિ વા ભાષાન્તર કાર્ય કોઈ પણ રીતે થઈ શકે નહિ. અત્યેક ગ્રંથની જેટલી મલે તેટલી પ્રતો એ સંગ્રહસ્થાનમા મૂકવી જોઈએ. જેથી મુદ્રણ કરતી વખતે શોધનકાર્ય ઉત્તમ રીતે થઈ શકે. આનું પુસ્તકાલય મુબઈમા અથવા તો રાજનગરમા કે એવે બીજે કોઈ પણ અનુકૂળ સ્થળે રાખવું જોઈએ, અને સમયાનુસાર એવા જ પુસ્તકાલયો અન્ય શહેરોમા સ્થાપવા જોઈએ. અત્યેક મોટા શહેરમા એવી કમિટી સ્થાપવી જોઈએ કે જે આ કાર્ય કરી શકે, અને તેમ કરવામા જે યોજના યોજવી જોઈએ તે યોગ્ય શકે. આવા સર્વ પુસ્તકાલયો મહારાજશ્રીની આજ્ઞાનુસાર વર્તન રાખીને અન્યરક્ષણનું જ કાર્ય ઉત્તમ રીતે બળવે

૨. આ પ્રકારે ગ્રંથસંગ્રહ અને ગ્રંથસંરક્ષણની યોજના થયા પછી એ ગ્રંથસંગ્રહો માંથી યોગ્યતાનુસાર ગ્રંથોને પસંદ કરીને તે ગ્રંથોને કમશ દરેક પુસ્તકાલયની કમિટીએ ચૂંટી કાઢેલા ગ્રંથોને યોગ્ય વિદ્વાનને એડિટ કરવા (છાપવા) સોંપવા. દરેક પુસ્તકાલયે પરસ્પર વ્યવહાર રાખવો, જેથી જે ગ્રંથ એક પુસ્તકાલયમા ન હોય તે અન્યમાંથી મલી આવે. પુસ્તકપ્રસિદ્ધિને વાસ્તે યૌરોપીય દેશોમા જેવી રીતે સોસાયટીઓ સ્થપાઈને પોતાનું કાર્ય ઉત્તમ રીતે છપાવે છે તેવી જ રીતે આ કમિટીએ ગ્રંથમુદ્રણનું કાર્ય આરંભવું જોઈએ.

અન્યના શુદ્ધ મુદ્રણના અભાવમા અન્યકારના આશયનો અનર્થ થાય છે, અને તદ્દ્વારા ભાષાન્તર સ્વનામને યોગ્ય થતુ નથી. શૃંગેરીમઠના શકરાચાર્યે જેવી રીતે સ્વસામ્રદાયિક અન્યોને ઉત્તમ રીતે છપાવેલા છે તેવી રીતે શ્રીમાન તિલકાયિતે શ્રીમદ્વાચાર્યજીના અન્યોને ઉત્તમ રીતે છપાવવાની યોજના યોજવી જોઈએ.

૩. આ કાર્ય સ્વરૂપ સમયમા અને ઉત્તમ રીતે પાર પડે તેવાસ્તે પ્રથમ તો એક ઉત્તમ મુદ્રણાલય સ્થાપવુ જોઈએ, મુદ્રણાલયની યોજના કઠિન લાગે તો નિર્ણયસાગરજેના ઉત્તમ પ્રેસ સાથે એવી યોજના કરવી જોઈએ કે પૂર્ણ સગવડથી સામ્રદાયિક અન્યો ત્વરાથી છાપી શકાય આ કાર્યમા દ્રવ્યની અતિશય અપેક્ષા છે, તેથી એક આર્જસદાર ગૃહસ્થોની કમિટિ નીમીને તેની મારફત દ્રવ્યસંચય કરાવવો જોઈએ. શ્રીમાન તિલકાયિતે સ્વત પશુ યથાયોગ્ય દ્રવ્યનું સાહાય્ય કરીને અન્ય ગોસ્વામીઓને તેમ કરવા ઁરવા જોઈએ અન્યસમૂહ અને દ્રવ્યસંચય થયા પછી એક સામ્રદાયિક વિદ્વાનોની કમિટિ બોલાવીને તેમાના પ્રત્યેકને યથારથિ એકેક અન્ય મુદ્રણ કરવાને સોંપવો જોઈએ. આ પ્રકારે જ્યારે અન્યનુ શુદ્ધ મુદ્રણ થાય ત્યાર પછી તેના ભાષાન્તરની પણ તેવી જ યોજના યોજવી જોઈએ ગુજરાતીપ્રેસના ભાગવતનુ ભાષાન્તર, જે કે શ્રીમાન તિલકાયિત શ્રીગોવર્ધનલાલજીને અર્પણ થયુ છે, અને તેથી વૈષ્ણવો યથાતથા વાચે છે, છતાં પણ એ ભાષાન્તર પ્રાય શ્રીધરસ્વામીને અનુસરીને થયલુ હોવાથી, અને શ્રીમદ્વાચાર્યજી અને શ્રીધરસ્વામીના મતે ભાગવતાર્થ અત્યંત ભિન્ન હોવાથી, શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીના ઉત્તમોત્તમ દષ્ટિમિન્દુથી એ ભાષાન્તર વૈષ્ણવોને લાભપ્રદ ગણી શકાય નહિ, તેથી શ્રીમદ્ભાગવતનુ શ્રીસુખોદિનીજી અને શ્રીમાલપ્રમોદિનીજીને અનુસાર ભાષાન્તર કરાવીને 'સસ્તા સાહિત્ય'ના ભાગવતજીની માફક સ્વરૂપ મૂલ્યથી કાંઇ વૈષ્ણવ પ્રાપ્ત કરી શકે તેમ યોજના કરવી જોઈએ. શ્રીમદ્ભાગવતગીતામા પણ એ જ પદ્ધતિનું અનુસરણ કરવુ જોઈએ. આ ઉપરાંત શ્રીમત્પુરુષોત્તમજીના ઉપનિષદભાષ્યો પ્રાપ્ત કરીને તેનું મુદ્રણ કરાવીને તેના ભાષાન્તરની યોજના થાય તો તે પણ લાભપ્રદ જ થાય આ જમાનો ઉપનિષદનો છે, તેથી આ કાર્ય જેમ ત્વરાથી થાય તેમ સારુ.

૪. ત્રોત્સવનિર્ણયસબંધમા અનિષ્ટ કલહ સમ્રદાયમા પ્રતિવર્ષ પ્રકટે છે તો તેનો તિરોભાવ કરવાનો ઉત્તમ ઉપાય માત્ર એટલો જ હોઈ શકે કે સામ્રદાયિક સર્વ નિર્ણય-અન્યોનુ મુદ્રણ કરાવવુ શ્રવણમા આવ્યુ છે કે શ્રીગોવર્ધનલાલજીની પણ ઇચ્છા છે કે સર્વ નિર્ણયઅન્યોને મુદ્રિત કરવા. આ ઇચ્છા અતિશય શુભ છે, અને મહારાજશ્રીની ઇચ્છાના કાર્યરૂપે પ્રકટ દર્શન જેમ બને તેમ જલદીથી થાય તેમાજ સમ્રદાયનો લાભ સચવાશે.

૫. વિષ્ણુસ્વામિપર પરાવિષયમા પણ તિલકાયિત મહારાજશ્રીનુ કર્તવ્ય વિશેષ છે નિબંધની છતિશ્રીમા વિષ્ણુસ્વામીનું નામ દષ્ટિગોચર થાય છે, જ્યારે શ્રીસુખોદિનીતૃતીયસ્કંધમા વિષ્ણુસ્વામીને તામસ કહીને પોતાને તેનાથી જૂદા ગણે છે તો આ ઉભયમા કોને વિશેષ માન ધટે છે? નીમાન તિલકાયિતકને જે કાંઇ વિદ્યાનગરના કૃષ્ણદેવરાજનો તામ્રલેખ હોય તો તેની પણ સોધ કરીને તેને પ્રસિદ્ધ કરવો જોઈએ, જેથી બર્ચ કલહને પ્રયોજન ન મલે.

૬. વૈષ્ણવોના બાલકામા બાલપણથી જ ધર્મના અને નીતિના ઉત્તમ સંસ્કારો પડે તેવી સરલ ભાષામા વાર્તાની ચોપડીઓની સીરિઝ (અન્યમાલા) યોજાવવી જોઈએ એ ચોપડીઓ

વૈષ્ણવોના ભક્તોના, મહારાજોના, મહાભારત, રામાયણ, ભાગવતાદિ ઉત્તમોત્તમ આખ્યાનોના ઉતારા કરીને જ્ઞાનસાથે ગમ્મત આપે, અને બાલકોને રુચે એવી સરલ વાર્તારૂપે યોગ્યવર્તી જોઈએ, જેથી બાલકોના કુમલા મનઉપર સારા સરકાર પડે. આ ઉપરાંત મોટા માણસોને રુચે તેવી વાર્તાઓ રચાવીને શુદ્ધાદ્વૈત બ્રહ્મવાદ અને પુષ્ટિમાર્ગનું જ્ઞાન આપવું જોઈએ. જેવી રીતે ચદ્રકાન્ત માયાવાદનું શિક્ષણ આપે છે તેવી જ રીતે આ આખ્યાયિકાઓ મોટા માણસોને બ્રહ્મવાદનું જ્ઞાન આપે તેવી યોગ્યવર્તી જોઈએ.

૭ આ ઉપરાંત કોલેજમાં ભણતા વૈષ્ણવ વિદ્યાર્થીઓને સારું એક બોર્ડિંગ હાઉસ સ્થાપવું જોઈએ જે વૈષ્ણવ યુવકો આ બોર્ડિંગનો લાભ લે તેમને ચાર વર્ષમાં ઉત્તરોત્તર અધિક કક્ષાની ચાર પરીક્ષાઓ સામ્રદાયિક વિષયોમાં અપાવવાની ગોઠવણ કરવી જોઈએ આમ થવાથી સમ્રદાયમાં શુદ્ધ વિચારો અને લેખકોની સખ્યામાં પણ વધારો થશે.

૮ કોલેજ સ્થાપવાની વાત હવામાં ઉડે છે, આમાં કેટલું સાચું છે તે હાલ કહી શકાતું નથી, પરંતુ જો આવું કાંઈ થતું હોય તો તે ઉત્તમ જ છે આર્ટ્સ કોલેજ સ્થાપવા કરતાં બનારસ સંસ્કૃત કોલેજના જેવી શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યસંસ્કૃતકોલેજ સ્થાપાય તો વધારે સારું. આ કોલેજમાં સામ્રદાયિક સાહિત્યનો જ મુખ્ય ઉપદેશ હોવાથી સામ્રદાયિક વિદ્યાનોની સખ્યા વધશે, અને તેથી સમ્રદાયના આચાર અને વિચારની થતી અધોગતિ અટકશે.

૯ આ વિનતિઓ ઉપરાંત આચારમાં કરવાનું ઘણું છે. પ્રત્યેક મંદિરના મુખ્યાલયો તો સમ્રદાયનું જ્ઞાન ધરાવતા જ હોવા જોઈએ મંદિરોમાં અને મહારાજોની આસપાસ મૂર્ખ મનુષ્ય રહે તેના કરતા વિદ્યાવિનયસંપન્ન મનુષ્યો રહે તો સમ્રદાયનો ઉત્કર્ષ સહજ થાય એક ગોસ્વામી જો વિચાર કરે તો હજારો વૈષ્ણવોનું કન્યાણું કરી શકે એમ છે હજી લોકો મહારાજોને અત્યંત માનથી જુવે છે, અને મહારાજોની આજ્ઞાનું પાલન કરવામાં સ્વ-કર્તવ્યની સફલતા માને છે તેથી મહારાજોએ અને વિશેષે કરીને શ્રીમાન્ તિલકાયિતે વૈષ્ણવોને નૈમ જને તેમ પોતાના સદાચારથી અને સદ્વિચારથી સન્માર્ગે દોરવા જોઈએ પોતાના બાલકોને વિદ્યાવિનયસંપન્ન કરવા જોઈએ, કારણ કે એમને હાથે હજારો વૈષ્ણવોનું કન્યાણું રહેલું છે, મહારાજોએ સ્વબાલકોનો પોતાની ધામે રાખ્યા કરતા બનારસસંસ્કૃતકોલેજમાં અથવા પોતાની ખાસ સ્થાપેલી કોલેજમાં અમુક વર્ષોસુધી વિદ્યાનું શ્રદ્ધા કરાવવું જોઈએ, આમ કરવાથી ઉભય પક્ષને લાભ થશે.

૧૦ આ વિનતિ મહારાજશ્રીને સંદુદ્દેશથી કરી છે, અને પ્રભુપ્રતિ પ્રાર્થના છે કે આમાંથી ધૂલ નહિ અને ધૂલની પાખડી પ્રભુ તિલકાયિત શ્રીમાન્ગોવર્ધનતાલજીપામે કરાવે.

૧રતિપથ.

સર્વે પ્રાણિમાત્રના હૃદયમાં પ્રભુનો વાસ છે, અને આપણા હૃદયમાં પણ પ્રભુ બિરાજે છે એ વાત જાણતા છતાં પણ આપણે આપણા અંત કરણની તરફ દૃષ્ટિ કરતા નથી, તેમાં નિત્ય બિરાજમાન પ્રભુનાં દર્શન કરતા નથી, દર્શન કરવા પ્રયત્ન પણ કરતા નથી, તે પ્રભુની સેવામાં પ્રાણુ ઇન્દ્રિયની સહિત તત્પર રહેતા નથી, એ આશ્ચર્યકારક નથી? દુનિયામાં એવી ક્યા વસ્તુ છે કે જે પ્રભુ કરતા વધારે ઉત્તમ હોય? અને પ્રભુ જ આપણા આત્માના પણ આત્મા-પરમાત્મા-હોવાથી એના કરતા વધારે પ્રિય પણ શુ હોઈ શકે? આ સરલ વાત એક વાર બરોબર લક્ષમાં આવે અને તેનું સદાસર્વદા સ્મરણ રહે તો આ જીવ આ ઉત્તમ અને પ્રિય પ્રભુને છોડી બીજી કોઈ વસ્તુ તરફ દૃષ્ટિ કરે ખરો?

આમ છતાં વસ્તુસ્થિતિ ઉલટી જ છે સહસ્ત્ર મનુષ્યોમાંથી કોઈક જ પ્રભુના શ્રવણ, દર્શન, કીર્તન કરવા પ્રયત્ન કરે છે, અને એવા સહસ્ત્રોમાંથી પણ કોઈક જ પ્રભુને તત્વતઃ જાણે છે. ભૂતલપરના સર્વ ધર્મો આ સ્થિતિ સુધારવાનો પ્રયત્ન કરે છે, અને લિન્નલિન્ન રચિના મનુષ્યો લિન્ન લિન્ન ધર્મો તરફ આકર્ષાય છે. કેટલાએક ધર્મો ક્રિયાપ્રધાન હોય છે, કેટલાએક જ્ઞાનપ્રધાન હોય છે, અને કેટલાએક ભક્તિપ્રધાન હોય છે ભક્તિપ્રધાન ધર્મોમાં પણ કેટલાએક સ્વાર્થી એટલે પોતાને સંસારના ત્રિવિધ તાપમાંથી મુક્તિ મલવાના સ્વાર્થી માટે જ-પ્રભુની ભક્તિ કરવાનું કહે છે, અને કેટલાએક, જીવનો સહજ સ્વાભાવિક ધર્મ જ પ્રભુની સેવા કરવાનો છે, મુક્તિ મળ્યા પછી પણ પ્રભુસેવા એ જ ઉત્તમ ફલ છે, મુક્ત જીવો જ ઉત્તમ પ્રભુસેવા કરી શકે એમ સૂચવે છે.

પુષ્ટિમાર્ગ એ છેલ્લા પ્રકારનો ભક્તિમાર્ગ છે. પુષ્ટિ એટલે ભગવાનનો અનુગ્રહ. ભગવાનના અનુગ્રહથી જ આપણું 'સર્વત પોપણુ થાય ત્યારે આપણે પુષ્ટિમાર્ગમાં આવ્યા એમ કહેવાય. આ માર્ગ 'નિ સાધન' કહેવાય છે, પણ એ શબ્દનો અર્થ નિગૂઢ છે. એનો ખરો અર્થ એ જ છે કે આ માર્ગ ક્રિયાપ્રધાન અથવા જ્ઞાનપ્રધાન અથવા સ્વાર્થી-મુક્તિસાધક-ભક્તિપ્રધાન નથી, આ માર્ગ ફક્ત પ્રેમપ્રધાન છે, અને સંસારના કોઈ પણ અનુભવીએ કબુલ કરવું પડશે કે પ્રેમ એ સર્વ સાધનમાં ઉત્તમ છે, અને જોઈએ તે સમયે, જોઈએ તેટલું કષ્ટ વેડી, માનપાનને તિલાંજલિ આપી, જોઈએ તે વસ્તુ પ્રેમી પ્રાપ્ત કરી આપે છે, અને પ્રત્યુપકારની ઇચ્છા કરતો નથી, એટલું જ નહિ, પણ જો પોતાનો હૃદયપ્રેમ સાચા પ્રેમસિવાય બીજા કોઈ પ્રત્યુપકારની વાત કરે તો વજવાતજેવું દુઃખ થાય છે. એ અસહ્ય દુઃખનું કારણ પણ સ્પષ્ટ છે. જેમ પ્રેમ સર્વોત્તમ સખલ સાધન છે, તેમ સર્વોત્તમ ફલ પણ પ્રેમ જ છે, અને એવા સર્વોત્તમ સાધનથી કરેલા કાર્યનો અદલો પ્રેમ સિવાય બીજો શો હોઈ શકે? બીજો કોઈ પણ પ્રત્યુપકાર પ્રેમની ગરજ સારી શકે જ નહિ.

પ્રેમ આવું ઉત્તમ સાધન અને ફલ હોવાને લીધે ચિત્તને સંસારના વિવિધ પ્રકારના વિષયોની આસક્તિમાંથી છોડવી તેને પ્રભુપરત્વે યોજવામાં અતિ ઉપયોગિ થઈ પડે છે તેમાં પણ આ કલિના સમયમાં જ્યારે યજ્ઞયાગ, જપતપ, જ્ઞાનનૈરાગ્ય વગેરે અર્થ સાધન લગ-

ભગ નષ્ટપ્રાય અને અશક્ય થઈ ગયા છે, અને પ્રાતકાલથી રાત્રિપર્યંત મનુષ્યો વિવિધ પ્રકારની દોડધામમાં મગ્યા છે, અને ઈશ્વર છે ખરો કે નહિ તેનો પણ વિચાર કરવાનો વખત મળતો નથી (અને કેટલાકને તો જરૂર પણ જણેાતી નથી), તેવા વખતમાં એવા વિષયોમાં રચીપચી રહેવા જીવના ઉદ્ધારને માટે પ્રેમ જે કાર્ય કરી શકે છે તે બીજી કોઈ સાધન દરી શકતુ નથી. સામાન્યતઃ પ્રેમી જન કોઈ સુંદર કામલ દેખાતી વ્યક્તિતરફ આકર્ષાય છે, આ વ્યક્તિમાં તેને સર્વોત્તમતાના દર્શન થાય છે અને બીજી સર્વ રીતે અધ થઈ તેને જ લગે છે, બીજા સર્વ વિષયો તેને તુચ્છ અને શુષ્ક લાગે છે. આમ પ્રેમ તેને બીજી સર્વ વસ્તુતરફ વૈરાગ્ય અને એક વ્યક્તિતરફ અત્યંત અતુરાગનો પાઠ શિખવે છે, અને મર્ડની માફક ભટકતી ચિત્તવૃત્તિને એક વ્યક્તિમાં સ્થિર કરે છે. પણ પ્રેમના લીલા-પીલા સુંદર ફિરજોથી રળાયલી આ વ્યક્તિનું ખરું, હાડ્યામહુ, -તુચ્છ સ્વરૂપ-પ્રેમીને કોઈક વાર પણ માલમ પડી જ આવે છે, ત્યારે ત્યાંથી નિરાશ થયલા આ પ્રેમીનું હૃદય પ્રેમને માટે વલખા મારે છે, આખો સસાર તો એને તુચ્છ હતો જ, તે હવે એને ખારો લાગે છે, અને એ દયલે છે, એ એકલવાયો, વ્હીલો અને દીન થઈ જાય છે, અને સર્વત્ર અધકારસિવાય બીજી કોઈ દેખતો નથી.

બાહ્ય વસ્તુમાં પછાડા મારી થોકેલા આવા જીવને આવે વખતે જો કોઈ યોગ્ય ગુરુ મળી આવે, અને એના કર્ણદ્વારા હૃદયમાં મન મુકે કે ‘તારા પ્રેમને યોગ્ય અતૈકિક સર્વ-સૌહર્દયુક્ત સર્વસમર્થ પ્રભુ તારા આત્માની સાથે તારી હૃદયગુહામાં જ બિરાજે છે, અત્યાર સુધી તુ તેને વિસરી બાહ્ય વસ્તુમાં પ્રેમની અપેક્ષા રાખતો હતો તે ભુલ હતી, હવે અત-ર્મુખ દષ્ટિ કરી તેના ચરણકમલમાં તારું માયુ મુક, તારું સર્વસ્વ તેને અર્પણ કર, અને તેની સેવામાં તત્પર રહે’ ત્યારે એને સ્મૃતિ થઈ, સહસ્ર વર્ષો થયા બ્રહ્માથી વ્યુચ્ચરણ પામેલો તે જીવ પાછો બ્રહ્મસંબંધ પામે છે, એવા અનન્ય થયલા જીવાત્માપર કૃપા કરી પ્રભુ એના હૃદયમાંથી પ્રકટ થઈ એને દર્શન દેછે, અને તેના તનુને વરે છે, -પોતાના રમણસ્થાનતરીકે પસંદ કરે છે પણ જ્યાંસુધી આવી અનન્યતા થતી નથી, ત્યાંસુધી પ્રવચનથી, બુદ્ધિથી, બહુદુત થવાથી, અથવા એવા કોઈ પણ પ્રકારથી પ્રભુ મલતા નથી, તેથી જ શ્રુતિ કહે છે કે,

નાયમાત્મા પ્રવચનેન લભ્યો ન મેધયા ન ઘનુના શ્રુતેન ।

યમેવૈય વૃણુતે તેન લભ્યસ્તસ્યૈય આત્મા વૃણુતે તન્નું સ્વામ્ ॥

આના કરતા વિશેષ સુંદર પરમ ફલ શું હોઈ શકે ? માત્ર સસારના ત્રિવિધ તાપથી મુક્ત થનામાં-એવી મુક્તિ મેલવવામાં-કોઈ ખરો અર્થ સરતો નથી, પણ જ્યારે જીવ મુક્ત થઈ સત્ય, જ્ઞાન, આનંદમય-સત્ચિદાનંદમય-બ્રહ્મને ઓળખે છે, પોતાની હૃદયગુહામાં બિરાજમાન પ્રભુના દર્શન કરે છે, ત્યારે એ વિપશ્ચિત્ત પ્રભુની સાથે સર્વ કામ ભોગવે છે, -આ જ જીવનો પરમ આનંદ છે, પરમ ફલ છે, અને તેનું જ વર્ણન કરતા શ્રુતિ કહે છે કે સત્ય જ્ઞાન અનંત બ્રહ્મ યો ઘેદ નિહિતં ગુહાયામ્ પરમે વ્યોમન્ સોઽશ્રુતે મર્વાન્ કામાન્ સહ બ્રહ્મણા વિપશ્ચિત્તા ।

નિષ્પન્નપાતી સહૃદય વાચકને આવો ધર્મ ઉત્તમોત્તમ લાગ્યા વગર રહે જ નહિ, તો પણ જો જીવ આવા શુદ્ધ પ્રેમમાર્ગે જઈ શકે નહિ, અને જેનું મન ઈશ્વર તે શુ, જીવ તે શુ, જગત્ તે શુ એવા એવા પ્રશ્નોના ઉત્તર શોધતું હોય તેને માટે શુદ્ધાદૈત બ્રહ્મવાદ પ્રતિપાદન કરનાર પણ પુષ્કલ ગ્રંથો વિદ્યમાન છે ‘શુદ્ધાદૈતસિદ્ધાન્તમાર્તંડ’ નામનો સંસ્કૃત

અથ ગુજરાતી ભાષાંતરસહિત છપાયેલો છે, અને તે અથના ઉપોદ્ધાતમા શાસ્ત્રી મગનલાલ ગણપતિરામે શુદ્ધાદૈત સિદ્ધાંતપર એક મુદ્રાસર વિસ્તૃત લેખ લખ્યો છે, જેમાથી શ્રોહું વાચે ધણું મહે તેમ છે .

અન્ય માર્ગો અથવા ધર્મોપર અથવા કાંઈ કાંઈ વ્યક્તિઓપર જે દીકા કરવામા આવી છે, તે શુદ્ધ બુદ્ધિથી કરવામા આવી છે. બ્રહ્મને અત્યંત નિર્ધર્મક, જીવને આભાસ અથવા પ્રતિબિંબ અને જગતને મિથ્યા માનવાથી બધું શૂન્ય જેવું થઈ જાય છે, બુદ્ધિ એ કબુલ કરતી નથી અને હૃદયને સતોષ થતો નથી એથી તદ્દન ઉલટું બ્રહ્મને સર્વધર્મોપેત, જીવને બ્રહ્મનો અશ, અને જગતને બ્રહ્મરૂપ માનવાથી ચિત્તને શાંતિ અને હૃદયને સતોષ થાય છે સર્વ બ્રહ્મમય હોવાથી અદ્વૈતભગ અને દ્વૈતાપત્તિની કાંઈ પણ શંકા રહેતી નથી શ્રુતિ, ગીતા, બ્રહ્મસૂત્ર અને શ્રીમદ્ભાગવત આ સરલ અને હૃદયગમ સિદ્ધાંતને સર્વત્ર પુષ્ટિ આપે છે, અને એ સર્વ શાસ્ત્રોના અર્થ યોજવામા લક્ષણા અથવા મિથ્યા તર્ક કરવા પડતા નથી, શાસ્ત્રો મિથ્યા થઈ જતા નથી, અને પ્રેમ, લક્ષિત વગેરે સર્વે પોતપોતાના યોગ્ય સ્થાનમા શોભી રહે છે

સર્વત્ર ભગવાંસ્તુત્યઃ સર્વદોષવિવાર્જિતઃ ।

ક્રીડાર્થમનુકુર્વન્હિ સર્વત્રૈવ વિરાજતે ॥

ગુપ્તાનંદા યતો જીવા નિરાનંદં જગદ્યતઃ ।

પૂર્ણાનંદો હરિસ્તસ્માજ્ઞાવૈ સેવ્ય સુખાર્થિભિઃ ॥

શ્રુતિગીતા ૬-૭॥

અર્થ-સર્વદોષવિવર્જિત ભગવાન સર્વત્ર સ્તુતિ કરવાયોગ્ય છે ક્રીડાને અર્થે સર્વને અનુસરીને સર્વત્ર પોતે શોભી રહે છે-ખિરાળે છે. જીવો ગુપ્તાનંદ છે, જગત નિરાનંદ છે, અને હરિ પૂર્ણાનંદ છે, તેથી સુખાર્થી જીવોએ હરિની સેવા કરવી

આ સર્વનું વિસ્તારપૂર્વક વિવેચન આ માર્ગના સુબોધિની, આશુભાષ્ય, વિદ્વન્મંડન, નિબંધ, પોડશ અથ અને અન્ય ગ્રંથોમાથી વાંચી લેવા વાચકને વિશાપના કરવામાં આવે છે

સ્વામિનીપ્રાર્થનાષ્ટક.

અમન્દપ્રેમાર્દ્રપ્રિયકરતલં કુંકુમમિષાત્

કુચઘંદ્રે વક્ષસ્યપિ ચ દધતી ચારુ સતતમ્ ॥

કૃપાં કુર્યાદ્રાધા મયિ રુચિરહેમાદ્રિશિખરોદિત-

પ્રાવૃળ્મેઘસ્મરહરર્દરા ચૂચુકમિષાત્ ॥ ૨ ॥

શ્લોકાર્થઃ—અતિપ્રેમથી આર્દ્રતાયુક્ત પ્રિય અતએવ સુદર મૃદુ સ્નિગ્ધ કરતલને કુંકુમના મિષથી નિરંતર કુચઘંદ્રને વિષે તથા વક્ષસ્યલને વિષે ધારણ કરનાર અને રુચિર હેમાદ્રિના શિખરમા આવિર્ભૂત વર્ષાઋતુના સ્યામમેઘના ગર્વને હરનાર સ્વપ્રિયતમને સ્તનાગ્રભાગના મિષથી પૂર્વોક્ત નીલાબુદ્ધવત સ્યામ પ્રભુને હૃદય પ્રદેશમા હરણ કરનારા એટલે ધારણ કરનારા પ્રિયાજી મારે વિષે નિરંતર કૃપા કરો, એમ આપ અભિલાષા કરે છે.

ભાષાર્થઃ—પૂર્વોક્ત અલૌકિક પ્રમેયસિદ્ધાંત શ્રીભાગવતરાસપચાધ્યાયાદિકના શ્રીસુબોધિનીગ્રંથમા શ્રીમદાચાર્યે સુનિપુણતાથી પ્રતિપાદિત છે. પૂર્વોક્ત પ્રમેયની અધિકારિણી પુષ્ટિમાર્ગીય શ્રીવલ્લભીય સદૃષ્ટિ જ છે, તેના માટે જ આ પ્રમેયનું ઉદ્ઘાટન છે, તે વિસ્મરણ

ન થવું જોઈએ. હવે શ્લોકનો ભાવાર્થ વિચારીએ. ક્યારે કાલિદીપુલિનમાં નવનિકુળદિ સંકેતસ્થાનમાં કોટિકંઠર્પલાવણ્ય સ્વપ્રિયતમના મૃદુ અને સ્નિગ્ધ કેસરચંદનયુક્ત કરમલ ને સ્વકીય હૃદય પ્રદેશમાં તાપશાત્પર્ય ધારણ કરીને અગણિતાનંદને પ્રાપ્ત થાય છે, એટલું જ નહિ પરંતુ સ્વકીય હૃદયપ્રદેશના મુખ્ય ભાગમાં શ્યામતા દેખીને પણ નીલાશુદ્ધ-શ્યામ પ્રભુને જ હૃદયમાં ધારણ કરવાનું અનુસંધાન નિત્ય કરે છે, અર્થાત્ સાક્ષાત્ સ્વપ્રિયતમના નિત્ય સંબંધવાલા પ્રિયાજી છે એ સિદ્ધાંત અત્ર નિષ્પન્ન થયો છે. અહાહા! આ પુણ્નિમાર્ગીય સ્નેહમર્યાદા કેવી છે કે, જ્યાં રાત્રિદિવસ પ્રભુની જ ઝંખના થયા કરે છે. અન્ય આશાપ, અન્યધ્યાન, અન્યજ્ઞાન, સર્વનું જ્યાં વિસ્મરણ છે અને પ્રભુના સંબંધની જ જ્યાં મુખ્યતા છે, પૂર્વોક્ત સિદ્ધાંત હૃદયગમ કર્યા માટે સ્વામિનીજીની કૃપાલિલાયા આપ કરે છે પ્રિયાજી નિત્યનિકુળદિક્ષમાં રાત્રિમાં સ્વપ્રિયતમની સાથે રમણાદિક સગમરસનો અનુભવ કરીને પણ પ્રાતઃકાલમાં પ્રભુને મિષાતરથી એકાંતમાં મક્ષીને આમત્રણ કરીને સમયાનુસાર સ્વકીય ભુવનમાં પધરાવીને વિવિધ પદ્મસયુક્ત સામગ્રી અંગીકાર કરાવે છે, મુખ્ય ભોગ સામગ્રી મહાન ભક્ત પ્રિયાજીની જ પ્રભુ અંગીકાર કરે છે એ સિદ્ધાંત આપ આ શ્લોકમાં પ્રકટ કરે છે

લીલાવૈચિત્ર્ય.

ગત અકર્મા અમે જણાવી ગયા છીએ કે હાલમાં સુંવાદમાં કરવીરપીઠના એક કહેવાતા શંકરાચાર્ય આવ્યા છે આટલાં વર્ષસુધી આ શંકરાચાર્ય પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યા ન હતા, તેમનો કરવીરમઠ પણ લોકોથી અજાત હતો, પરંતુ થોડો સમય થયા તેઓ અને તેઓનો મઠ એ-કલા બધા પ્રસિદ્ધ થાય છે કે તેસ બધે કંઈને કંઈ પ્રતિદિન પ્રત્યેક વર્તમાનપત્રમાં આવ્યા વિના રહેતું નથી આ ઉપરથી જણાય છે કે આ શંકરાચાર્યજી આપણા લોકપ્રિય ગોસ્વામી શ્રીદેવકીનંદનલાલજીની પેઠે લોકપ્રિયતા મેલવવાનો માર્ગ સારી પેઠે નિરખી શક્યા છે તેઓ શંકરાચાર્ય માધવાતીર્થની માફક લગુચેતસ્ત્વ અને પરમનાસહિષ્ણુત્વ (૧) દેખાડના નથી તેઓના અધ્યક્ષપણની નીચે કોઈ પણ અન્ધમતાવલ્લખી સ્થમતનું સ્થાપન કરી જાય અને તેમના મતનું ઉત્થાપન (૧) કરી જાય તો તેઓ છછણી પડતા નથી, પરંતુ ‘થાલીકે બે ગનડા તરફ કબી ઇધર ઝૂકતા હય કબી ઉધર’ એ ન્યાયને અનુસરે છે વધી ‘જેમેકા તેસે મિયે’ એ કહેવત પ્રમાણે પ્રતિજ્ઞાના પ્રેમીઓ તેમને મક્ષી પણ જાય છે.

જ્યેષ્ઠ માસમાં એક દિવસે ઉપર્યુક્ત શંકરાચાર્યજી અત્ય મોટા મંદિરમાં મહારાજશ્રીની સાથે મેલન અને શ્રીઠાકુરજીના દર્શન કરવા ગયા હતા. શયનાર્તિનો સમય હતો. મંદિરના ચોકમાં આસનનો નિયમ ન હોવાથી મહારાજશ્રીગોકુલનાથજી અને શંકરાચાર્યજી નીચે જ

૧ ગોસ્વામી શ્રીગોકુલનાથજીમહારાજની આ યુક્તિ દૂરદૃષ્ટિવર્તુમૂલ્યન કરતી હતી. આવા સમયે કટલાક આચાર્ય પોતાનો દરજ્જો વ્યજીને અન્ય અનધિકારીને હવ્ય આસન આપીને પોતાની વીતરાગતા બતાવે છે, તેના કરતા આ યુક્તિ નિઃસંશય પ્રશ્ન સનીય કહેવાશે.

ઉપવિષ્ટ થયા હતા દર્શન ખુલતી વેલાએ શંકરાચાર્યજીએ એક સુવર્ણમુદ્રિકા^૧ અને શ્રીકૃષ્ણ શ્રીઠાકુરજીસમક્ષ ધર્યું હતું, અને કેટલીક સમયોચિત વ્યાકરણવિષયક વાતચિત કર્યા પછી તેઓએ રજા લીધી^૨ હતી.

અમારા જાણવા પ્રમાણે ઉપરનો બનાવ આ વિશ્વમી સદીનો એક આશ્ચર્યકારક અને અભૂતપૂર્વ છે આથી સપ્રદાયને શુ લાભ થયો એ કંઈ અમારાથી સમજાતું નથી કહેવામાં આવે છે કે એક માયાવાદનો આગ્રહી આપણા મંદિરમાં આવીને શ્રીઠાકુરજીસમક્ષ ભેટ ધરે અને દડવન પ્રણિપાત કરે એ શુ સ્વરૂપ ઉપમર્દ છે ? આનો ઉત્તર એટલો જ છે કે આ શંકરાચાર્ય કંઈ ચાર મઠમાંના મુખ્ય મઠના અધિષ્ઠાતા નથી. જેમ ગુજરાતમાં ધોલકામાં એક શંકરાચાર્ય છે, તેમ આ છે. આ શંકરાચાર્યને એક ચુસ્ત માયાવાદી સ્માર્ત કદી પણ માન આપશે નહિ તેવા શંકરાચાર્યપામે પોતાના મતનું સમર્થન કરીને તેમના મતનું નિરસન કરીને ગર્વિષ્ઠ થવું અને કૃતકૃત્યતા માની લેવી એના જેવી બીજી કોઈ પણ ભ્રાન્તિ નથી આ તો પ્રત્યનીક^૩ અલંકારના દષ્ટાંતસરખું છે. બલવાન શત્રુનું તો કંઈ પણ કરી શકવાની પોતાનામાં શક્તિ હોય નહિ એટલે તેના પક્ષના કોઈ નિર્મલઉપર પરાક્રમ કરવું એને કોઈ પરાક્રમ કહેશે નહિ, બલવાન આધવતીર્થના ‘અડખડ આક્ષેપોને સંહારનાર સુદર્શન શક્તિ’ શય્યામાં સુખેથી રાચન કરતી હોય, તે વાપરવાની કહો કે બહારથી પણ બતાવવાની હિમતનો અભાવ હોય ત્યાં પ્રત્યનીક સિવાય કોનો પાઠ લખવાય ?

હવે અમે સામદાયિક દૃષ્ટિથી જોઈએ છીએ. શંકરાચાર્યને, હાથમાં દડ ધારણ કરી આવનાર એક રાક્ષસધારીને, મંદિરમાં પ્રવેશ કરાવવો એ સપ્રદાયચારને સમત છે કે નહિ ? સત્તિસદ્ધાન્તમાર્તંડમાં સદ્ગત. ભા મા વે લ પડિત ગદ્ગલાલજી કહે છે કે ‘ત્રિપુન્દ્ર-સ્ત્રાક્ષમાત્રધારિણુ શવરીક્ષાદુગપ્રહિષ્ણેવાસ્પૃશ્યત્વપ્રમતયો દોષા સિધ્યન્તિ’ ત્રિપુન્દ્ર અને સ્ત્રાક્ષમાત્રને ધારણ કરનારા શૈવદીક્ષાના દુરાગ્રહીઓમાં જ અસ્પૃશ્યત્વ વગેરે દોષ સિદ્ધ થાય છે,’ અર્થાત્ તેવાઓનો સ્પર્શ પણ કરવો નહિ અને નેવાઓને જોઈને પણ રનાન કરવું. પડિત ગદ્ગલાલજી પ્રતિજ્ઞા અને લોકપ્રિયતાને વિવશ થઈને જાહેરમાં કોઈકોઈવાર સત્ય પ્રકટ કરના અચકાતા, પરંતુ લખવામાં તો બે ત્રણ અપવાદ ત્યજીને બહુ જ ચોક્કસ લખતા, એમાં તો કંઈ સંગય નથી. આશ્ચર્યની વાત છે કે હાલમાં તેમના શિષ્યતરીકે ખપવાની લાલસા રાખતા, તેમના

૧ શ્રીઠાકુરજીસમક્ષ ગોસ્વામિબાતકોસિવાય અન્ન વૈષ્ણવ વા અવૈષ્ણવ ભેટ ધરી શકે કે નહિ? એનો ખુલામો કોઈ અભિયુક્ત કરશે ?

૨. એક પત્રકારે એવું છાપી માર્યું હતું કે શંકરાચાર્યે મંદિરમાં જઈ શ્રીઠાકુરજીની ‘પૂજા’ કરી ! રાષ્ટ્રીય મનનકાવભાઈ એ તેના ઉપર શ્રીઠાકુરજીનાયજી બાવાનું યાત્ર બેચુ હતું, પરંતુ રિવાજપ્રમાણે દર્શન અપાયું નથી.

૩ પ્રત્યનીક ચલચત્ર રાજો પક્ષે પરાક્રમ — ‘બલવાન શત્રુના પક્ષમાં પરાક્રમ બતાવવું એ પ્રત્યનીક અલંકાર છે’

ઉપર ચતા સત્ય આલેખોથી પણ ફફડી ઉઠીને ગુરુભક્તિની પરિસીમાને દેખાડવામા જ સ્વ કર્તવ્ય માનતા, કેટલાક 'ભટ્ટો સર્વવિધેય કરવા તૈયાર થયા છે ! !

અનત્ય એક તિથરા ભટ્ટે “પુષ્ટિમાર્ગીય આચાર્યપરંપરા” નામનું સ્વરૂપ પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કર્યું હતું. તેમા વિષ્ણુસ્વામીની નિર્મૂલ પરંપરાની ‘નેત્રનિમીલનપૂર્વક’ મજબૂત હિમાયત કરી તે હિમાયત નહિ સ્વીકારનાર સમર્થ ગોસ્વામિબાલકા, શ્રીકૃષ્ણવાલા, શ્રીનૃસિંહલાલજી મહારાજ અને ભગવદ્ગાનિષ્ઠાત શાસ્ત્રીજી મનલાલઉપર ‘વચન પુષ્પોત્તો વર્ષાદ વર્ષા-વવામા’ આવ્યો હતો, તેમા કદાચ તત્ત્વ ન હોવાથી તેનું કંઈ પણ ઉત્તર ન આપતા મૌન જ ધારણ કરવાનું શાસ્ત્રીજીએ ઉચિત માન્યું હતું. પરંતુ શ્રીનૃસિંહલાલજીમહારાજના પરમ ઋણી શાસ્ત્રી સદ્ગત છગનલાલજીએ એ પુસ્તકની સમ્યક્તાપૂર્વક સૂક્ષ્મ સમીક્ષા કરીને એક લેખ શ્રીનૃસિંહલાલજી મહારાજના આત્મજ શ્રીગોવર્ધનલાલજી મહારાજ-ઉપર મોકલી આપ્યો હતો. તેમા કેટલીક વિશેષ સૂચના લખીને ઉક્ત મહારાજશ્રીના શાસ્ત્રીજી કૃત્યાણુજ્ઞાપ્તિએ એ લેખ આ માસિકમા પ્રકટ કરવા મોકલી નામ પ્રકટ કરવાની ના પાડી હતી. તે પ્રમાણે એ લેખને આ માસિકમા સ્થાન મળ્યા પછી તે જ ‘તિથરા ભટ્ટ’ના કોઈ અનુયાયીએ હેડબિલ્ડારા જ પ્રત્યુત્તર આપવા પ્રયત્ન કર્યો હતો તેમા વાઙ્મિગ્લાપનવિના કદાચ પણ ન હોવાથી તેને ઉત્તર આપવાનું માડી વાલવામા આવ્યું હતું પરંતુ તે ‘તિથરાભટ્ટ’જીની શાસ્ત્રાર્થ કરવાની ઇચ્છાને તૃપ્ત કરવાને શાસ્ત્રીજી મનલાલજીએ ‘આહવાનનો અગીકાર’ એ શીર્ષકનીએ એક લેખ આ માસિકમા જ પ્રકટ કરાવ્યો હતો, જેનો જવાબ ભગભગ બે વર્ષ થયા ‘તિથરાભટ્ટ’ કે તેના અનુયાયી તરફથી આપવામા આવ્યો નથી ! અર્થાત ‘મુહુર્ત નકાબ દેકે નકાબપોસ બન ગ્યો’ ! પરિસ્થિતિ એવી છતા હાલમા એ ‘તિથરાભટ્ટ’ એક સ્થલે એવું છાપી માર્યું છે કે આ પુસ્તકના જવાબમાં અત્યાર સુધી યદ્વાતદ્વા લખ્યા સિવાય કોઈએ કદાચ પણ લખ્યું નથી. સદર્દુ ‘તિથરાભટ્ટ’જી એટલું લખીને જ નથી બેસી રહેતા, પરંતુ લખે છે કે ‘એ પુસ્તકમાની દલીલો વાંચીને મોટા મોટા વકીલો અને મૅરિસ્ટરોના દાત ખાટા થઈ જાય છે, તેઓ પોતાની આગલીઓ દાત નીચે દબાવે છે.’ આવી ખાટી આમલીજેવી દલીલોના પ્રકટકર્તા કોણ ? ‘વેદિ કાબરતનાકરજી.’ વાહ રે કાબરતના આ-કરજી ! ધન્ય છે, તમારી સુદ્ધિને ! ! સદર્દુ ‘તિથરાભટ્ટ’ જેવાતેવા નથી, એવો બહા ખિતાબી જણાય છે ! ! નામની આગલ અને પાછલ પાપા માઇલના (!) ખિતાબો જોડે છે આટલેથી સતોર્પ ન પામતા બીજા પણ ખિતાબો કેમ નથી જોડતા ? આજના સમયમાં કોણ કોને પૂછે છે ?

૧. શ્વશુરપત્નસામર્થ્ય ઉપર ઝબુમનાર, પ્રાયશ્ચ તેના જ ઉપર તાગડધિન્તા કરનાર, ભટ્ટવર્મની સ્થિતિ છે તે સ બ ધે વિસ્તારપૂર્વક ઇતિહાસ લખવામાં આવશે. શ્વશુરવિત્તોપજીવીને ધર્મશાસ્ત્ર કદ કસામા મૂકે છે તે પણ બતાવવામા આવશે.

એક હિન્દી કવિ એક સ્થલે કહે છે કે—

કર નકલ ઔરકો સદા સ્વનામ રખાકે,
રસ દેના ફદપદ ગ્રન્થસમૂહ છપાકે,
યદિ કોઈ કુછ પ્રતિકૂલ કહે છલ પાકે,
કરના દગ્ લોહિત યથા પ્રસૂન જપાકે,
મિથ્યાસ્તુતિ કરકે કદિ ન આપ અઘાતે,
કવિરાજ આપકે ચરિત ન જાને જાતે.

સર્વ સાહિત્યનોડાની અકર્ણધાર દશામા એ દેશમા ચાતુર્માસ્યના મકોડાની પેઠે કવિઓ ઉભરાઈ જાય છે. કોઇ શીઘ્રકવિ, કોઇ વલી શીઘ્રકવીશ્વર, કોઇ કવિકુલકમલભારકર વગેરે મનમાનતી પદ્વીઓ પોતે અથવા તો પોતાના ઉપકારભારનીએ દખાવના પામેથી પણ ધારણ કરી લે છે. સર્વભવનસમર્થ પ્રભુની અનંત અને વિચિત્ર લીલા અગાધ છે ।

જેમને જેમના ‘સ્નેહીબધુ’ઓએ ‘દયાનંદનો ખિતાબ’ આપેલો, અને તેથી જો-
ઓએ ‘તેનો નિર્ણય લોકસમતિથી કરાવવા માટે’ ‘પુષ્ટિભક્તિસુધા’નો આશ્રય લીધેલો તેના એક માયુર ભટ્ટે ગીતાતાત્પર્યનો ગુજરાતી ભાષામા અનુવાદ કર્યો છે । અત્ર તેનું પરીક્ષણ કરવાનું સ્થલ નથી, પણ તેમા એક સ્થલે જે અકાલભાર્ય થયું છે તેનું જ ‘તાત્પર્ય’ અત્ર ઉઘાડુ પાડવામા આવશે. મૂલ ગીતાતાત્પર્ય ગ્રંથ શાસ્ત્રીજી મગ્નલાલભાઈએ ગીતાના સરકૃત સાહિત્યનું મુદ્રણ કરતી વેલાએ દશેક વર્ષ ઉપર પ્રકટ કર્યો હતો તેમા એક સ્થલે—એવં સન્દર્શપતિતા એ સ્થલે સન્દર્શપતિતા એમ રહી ગયલું હતું, તે જ અર્થનો શાસ્ત્રીજીએ જ્યારે ગુજરાતીમા અનુવાદ કરીને આ માસિકમા છપાવ્યો ત્યારે મૂલ શુદ્ધ સન્દર્શ એ પાઠ જ સ્વીકારીને ભાષાતર કર્યું હતું, આટલું છતાં તે માયુર ભટ્ટ આક્ષેપ કરે છે કે “મિ. મગ્નલાલ શાસ્ત્રી એમ્. એ ‘સર્દર્શ’ એવો પાઠ ફેરવે છે, તે ચિન્ત્ય છે.” આ માયુર ભટ્ટનાં બુદ્ધિવૈભવ અને વિચારશીલતાને માટે શું કહેવું એની અમને સમજણ પડતી નથી. જે માયુર ભટ્ટ ‘પુષ્ટિમાર્ગ’ને બદલે ‘પુટ્ટીમાર્ગ’ અને પુષ્ટિમર્ગ લખે છે અને વલી ‘પુષ્ટિ’મા ખપવાનો દાવો કરે છે, અને સાથેજ અન્યની ભૂલ દર્શાવવાનું કહાપણુ પણ ડોળે છે તેમને તે અમારે ‘નમસ્કાર’ કરવા કે કંટકન્યાયે પૃથકાર કરવા ? એટલો હજી ઉપકાર માનવાનો છે તે ભટ્ટ મહાશયે શાસ્ત્રીજીના અનુવાદમાથી કેંછ ભૂલ બતાવી નથી । હે સદત્ત્વ તત્ત્વતદેવ કુશલ . . . અન્ત સારીચલોકનન્યસનિના ચૂર્ણીકૃત નાશ્મના ।

સામાન્યત ભટ્ટવર્ગની સંપ્રદાયમા ઉચ્ચ કક્ષામા ગણના નથી થતી. એક વૈષ્ણવને જોટલા અધિકારો મળ્યા છે તેટલા ભટ્ટોને કદાપિ મળ્યા નથી. શિષ્ટાચાર તો એવો છે કે ભટ્ટવર્ગને મેવામાં પણ દાખલ ન કરવા. પરંતુ તે સમય હાલમા પલટાપ્ત ગયો છે । ભટ્ટવર્ગ-પણ ધીરેધીરે સેવામા દાખલ થવા લાગ્યો છે । ભટ્ટમતાવલ્લખી એક મહારાજશ્રીએ અત્યાર સુધીમાં કોઇ પણ બાલકે નહિ આપેલા એવા અધિકારો ભટ્ટવર્ગને પ્રદાન કર્યા છે ભટ્ટવર્ગ-વિષે વૈષ્ણવોની કેવી માન્યતા છે તે આ દર્ષાતથી આબેહુખ જણાશે. દઢ આગ્રહી સદ્ગત

મેઠ ચદારામજી, જેમણે શ્રીગોકુલચંદ્રમાજીને અત્ર પધરાવવા માટે શ્રીદેવકીનંદનલાલજી મહારાજને ચદાવાડી આપી હતી તેઓ, એક દિવસ મહાપ્રસાદ લેવા બેઠા હતા, તે વખતે ત્યાંથી કોઈ ભટજી પસાર થયા એટલે પોતે પાતલઉપરથી ઉડી ગયા, અને પુનઃ નવો મહાપ્રસાદ મગાવીને લેવા બેઠા. અર્થાત્ એક વૈષ્ણવો ભટજીને તેવા જ માનતા મહારાજશ્રીઓ ભલે સાતિશિષ્ટાચારને વશ થઈને માન આપે પરંતુ વૈષ્ણવો તો તેમની ભૂતિ બેઈને જ ચાંદા કરશે. લગભગ બસો વૈષ્ણવોને ભટજીને ત્યાં જમવાબદ્ધ પ્રાયશ્ચિત્ત કરાવવાનો દાખ્યો પશુ મોજુદ છે, છતાં જે મહારાજશ્રીઓ ભટજીને નવા અધિકારો આપે છે, તે સાંપ્રદાયિક આચારથી વિરુદ્ધ જ છે.

થોડા સમય પછી શ્રાવણમાસનો પ્રારભ થયો. પ્રતિવર્ષ અત્યંત વૈષ્ણવ ગૃહસ્થો તરફથી ભૂલેશ્વર અને બાલુલનાથઉપર જેમ ધીના બગલાઓ ચણવામાં આવે છે, તેમ આ વર્ષ પણ થયો, એમાં કંઈ સંશય નથી તેમાં શોકની વાત એટલી છે કે દર સોમવારે ધીના બગલા બનાવી નામના મેળવવાને ઇચ્છતા ગૃહસ્થોના પ્રકટ થતાં નામો જ્યારે અમે બેઈએ છીએ ત્યારે તે વૈષ્ણવ ગૃહસ્થો વિના બેવામાં નથી આવતા. જેઓના પૂર્વજો દહ આગ્રહી હતા તેઓ હાલ પ્રકૃતિવશ થઈ ગયા છે. અમને ખબર છે કે પરમભગવદીય ચતુર્ભુજ મોરારજી ભૂલેશ્વર અને બાલુલનાથના દ્રશ્ય હતા, પરંતુ તેના પગથીઆ ઉપર કોઈ પણ દિવસે પગ મૂક્યો ન હતો. એવું અનન્યત્વ આજકાલ પ્રાય લુપ્તપ્રાય બન્યું છે. મહાદેવઉપર જે ધીના બગલાઓ ચણવામાં આવે છે, તે ધીમાં અમુક પ્રકારનું વિષ નાખવામાં આવે છે, કારણ કે વિષસિવાય એમાંનું દ્રવ્ય તિરોબૂત થતું નથી, અને પછીથી તે ધીના બગલાઓ સમુદ્રમાં નખાય છે, અને કહેવાય છે કે તે વિષમય ધૂત અનેક માછલાઓને લલચાવી પ્રાણુધાતક નિવડે છે. આટલું બધું પુણ્ય (1) આપણા બારીઆ ગૃહસ્થો હુટવા લાગ્યા છે ! તેમાં પણ જ્યારે અમે તેવા હજારો રૂપીઆ હોમનારા ગૃહસ્થોને ગીતાપાઠશાલાના સગી અને ગીતાના સગી તરીકે સાલવીએ છીએ ત્યારે અપાર ખેદ થાય છે. કામૈસ્તૈસ્તૈર્હૃતજ્ઞાના અને અનન્યાશ્ચિન્તયન્તો મા વગેરે શ્રીમુખવાક્યો શું એઓ નજરે નિહાલતા નથી ? આવા ઘોર અન્યાશ્રયથી બચવાનો ઉપદેશ શું અત્ર પધારેલા તિલકાચિત્રશ્રી નહિ કરે ? શું સર્વ-વિશ્લવજ થશે ? પ્રમૌરિચ્છા ચલીયસી.

શાસ્ત્રીજી મગલાલે કામવનવાયા શ્રીગોપાલલાલજીના અધ્યક્ષપણાનીએ કરેલા ભાષણમાં બીજે દિવસે સિવરાત્રિ હોવાથી તેના વ્રતનો સ્પષ્ટ નિર્મેધ કાર્યો હતો, જે કે તેથી કટલાક બૂલેશ્વરીઆ ઉદરભરીઓ, સમદાયના કહેવાતા આપણા ભટરાજો પોતાનો ગુસ્સો બહાર પાડવાની ન્યૂનતા રાખતા ન હતા, પરંતુ તેથી, તેવા ઉદરપરાયણોના ભયથી, સત્ય-ગોપન કરવાની કંઈ પણ જરૂર નથી. અપ્રિયસ્યાપિ તથ્યસ્ય શ્રોતા ચક્તા ચ દુર્લભ. ।

‘પુષ્ટિભક્તિસુધા’ના ગયા અક્રમાં અમે શ્રીવત્સભકુલનો ૩૦ વર્ષનો સાતિવિષયક ઇતિહાસ લખ્યો હતો. તેમાં લખેલી હકીકત કણીકણિક્યા મલી હતી તે વિષય ઉપર ‘ધર્મ-ન્યાય’

એ નામનો ૬ પાનાનો લેખ ડાહ્યો આ માનિકની ઓફિસમાં પોસ્ટદ્વારા મોકલી આપ્યો છે. સાબરમુ છે કે તે દરેક મહારાજશ્રીઉપર પહોંચે છે. તેમાં લેખકનું નામ તો હીક, પણ જે તે પ્રેસમાં છપાયો હશે તે પ્રેસનું નામ પણ ગેપ થયેલું છે ! છેલ્લા પાનાની નીચેની લગભગ પાંચ લાઇનો કાઢી લીધેલી લાગે છે ! આ લેખ તેની સ્થિતિ તપાસતા અમને અવિશ્વાસપાત્ર જણાયો હતો, પરંતુ જ્યારે અમે તે વાંચ્યો અને તેને લગતી તપાસ કરી ત્યારે જણાયું કે તે લેખ શ્રીદેવકીનંદનલાલજીના કોઇ સેવકે, અને તે પહોંચુ મુખર્જીના જ ગૃહસ્થે છપાવ્યો છે ! આમાની કેટલીક જાણવા ચોખ્ખું હકીકત નીચે આપીએ છીએ.

કામવનમાં કોઇ સાચો જાણુ ઉપર ધૂમ્રપાન અને મદ્યપાન વગેરે આરોપો મુકીને તેને અને તેની સ્ત્રીને જ્ઞાતિબાહાર કર્યા. પતિ જેવા આચરણવાલો હતો તેવી જ તેની સ્ત્રી પણ હતી આ જ્ઞાતિબાહાર સાચો અને તેની માને પોતાના ધરમાં રાખવાથી રહી રામલાલાજીઉપર 'તેના સર્ગનો અભિશાપ મુકીને તેમનો જ્ઞાતિબાહાર કર્યો, આ ઉપરથી જણાય છે કે શ્રીગોકુલનાથજીના મામાઉપર જેણે મદ્યપાન વગેરે કર્યું છે તેના સર્ગનો આરોપ મુકાયો હતો. અમે અભક્ષ્યભક્ષણના આરોપ, મુકાયાનું જે સાબરમુ તે, આની સાથે સરખાવતા બરાબર લાગતું નથી. અમે અદરના ભેદો થુ છે તે જાણતા નથી. સત્ય હકીકત લાગતાવલગતા તરફથી મલતા અમે પ્રસિદ્ધ કરીશું. આ ભદ્રજીનો જ પક્ષ શ્રીગોકુલનાથજીએ લીધો, તેથી જ્ઞાતિમાં કોલાહલ શરૂ થયો, અને પક્ષો પડ્યા. છેવટે અત્ર પધારેલા તિલકાયિતશ્રીને અમારી નમ્ર વિનંતિ છે કે આવા ઝઘડાઓને શાંત કરીને, સર્વ જ્ઞાતિને એકત્ર કરીને, દુરાગ્રહને શમાવીને, પોતાની જ્ઞાતિપ્રિયતા પ્રકટ કરીને, પોતાનું અત્ર પધારેલું યાદગાર બનાવવું.

ગોસ્વામી શ્રીદેવકીનંદનલાલજીમહારાજ હાલમાં અત્યંત વ્યાધિગ્રસ્ત છે. થોડા સમય પહેલાં તો અત્રે એટલે સુધી અફવા ફેલાઈ હતી કે તેઓશ્રીએ લીલા કરી પરંતુ પછલ્લી તે અફવા અસત્ય ઠરી અને હાલમાં મહારાજશ્રીની પ્રકૃતિ દિનપ્રતિદિન સુધરતી જાય છે, એમ ખબર મળી છે, જે સાબલીને અમને અત્યંત આનંદ થયો છે. મહારાજશ્રી ગંભીર બિમારી ભોગવીને ઊઠ્યા છે એમાં તો શક નથી, આટલે અમારી તેઓશ્રીને તમ્ર પ્રાર્થના છે કે હવેથી તેઓએ સપ્રદાયઉપર કેટલોક ઉપકાર કરવા ઉદ્ધુક્ત થવું. આપશ્રીની સમૃદ્ધિ અસાધારણ છે, તેમાંથી ફક્ત સોમો ભાગ પણ જે તેઓશ્રી પ્રભુની નામસેવામાં અર્પે તો સપ્રદાયઉપર મોટો ઉપકાર થાય. આશા છે કે વૃદ્ધાવસ્થામાં તેઓશ્રી આવું કંઈ કાર્ય કરીને પોતાનું નામ યાચ્ચન્દ્રાદિવાકરો રમરણીય કરશે

પુષ્ટિમાર્ગિયોમાં અને મુખ્યત્વે તેના હિતશત્રુઓમાં બલાકટાનંદનું નામ ભાગ્યે જ અજ્ઞાત રહે હશે તેણે આ માર્ગઉપર નીચ હુમલો કરનારા ત્રણ પુસ્તકો હિન્દીમાં લખ્યા છે, જે ગૃહભેદિ છે પહેલા શ્રીનાથદ્વારામાં અને કાકરોલીમાં વર્ષોસુધી તેણે પડીઆ ચાટ્યા છે. કોઇ બાબતમાં વાધો ઉઠવાથી તેને પાણીસું મધ્યુ, એટલે પછી તેણે વદ્વાતદ્વા લખી માર્યું છે. આ ત્રણ પુસ્તકો એવી તો નીચ ભાષામાં લખાયેલાં છે કે તેના લેખકની સમ્ય-

રિતતાવિષે અનિર્વાય સશયો ઉદ્ભવે છે. સ્વામી બલાકટના આ ત્રણ પુસ્તકોનું ભાષાતર મુખ્યાર્થમાં અમુક્તરકથી છપાઈને બહાર પડવાની વાત આજથી બે વર્ષ ઉપર પ્રસિદ્ધ થઈ હતી. તે વિષે ચાપતા ઉપાયો લેવા માટે અત્ય કટલાક ગૃહસ્થોએ પ્રયત્ન કર્યો હતો. શ્રીદેવકી-નંદનલાલજીમાટે આ પુસ્તકમાં ધણુ અસમ્ય લખાણ હોવાથી તેમના અનુયાયી શેઠ કાનજી-ભાઈ વગેરે તે બાબતની સલાહ લેવા શાસ્ત્રીજી મનલાલભાઈપાસે ગયા હતા શાસ્ત્રીજીએ કહ્યું કે 'તે પુસ્તકમાં શ્રીનાથજીના સંબંધે જે ચિતરવામાં આવ્યું છે તે કેવલ નીચ અને દ્વેષબુદ્ધિથી લખાયું છે, માટે તેથી વૈષ્ણવોની લાગણી અતિશય દુખાય છે' એ દલિલ કરીને મુખ્યાર્થના ત્રણ પોલિસ કમિશનર પાસે જઈને તે પુસ્તક અહિં ન આવે તેમ યત્ન કરવો અને સાથે જ શ્રીનાથજીનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ શું છે તે બતાવવા એક વિસ્તારપૂર્વક અને સચોટ લેખ પ્રકટ કરવો.' શાસ્ત્રીજીની સલાહનો શ્રી અમય થયો તે અમને પછીથી જણાયું ન હતું. આપણા મનુષ્યો આરભશર હોય છે, તેથી કોઈ અગ્રેસર થાય અને તેને યશ મળે એમ હોય તો તેના કાર્યને તોડી પાડીને પોતે યશભોગી થવાની ધૂનમાં બીજો સાર્વજનિક દિતને હાનિ પહોંચાડે છે. હાલમાં સ્વામી બલાકટની ચોપડીઓનું ગુજરાતી ભાષાતર બહાર પડ્યું છે અને અત્ર મફત વહેંચાયું છે, તે પણ તિલકાચિત્રશ્રીની પધરામણીને દિવસે જ ! આવા ઉછરતી પ્રજાને ભ્રમમાં નાખનારા શ્રદ્ધાવાતક પુસ્તકોના પ્રસારને અસાધારણ બન ધરાવતી વૈષ્ણવચરિત્ર મૌન ધરીને જોઈ રહે એ થોડું ખેદકારક નથી. ખરી વાત છે કે આજકાલ દુનિયામાં પોતાના માણસોને જ હક્કવવામાં પોતાની શક્તિનો દુરુપયોગ કરવામાં આવે છે, અને પરકીયના હુમલાઓસામે તો 'મુંહપર નકાબ દેતે હૈ' વાલી ઉક્તિનું જ અનુસરણ થાય છે ! પ્રભુલીલા વિચિત્ર છે ! !

આતુ સાલમાં જનિપુરાના શ્રીમદ્દુષ્ટમહારાજના મંદિરસંબંધે એક કેસ દેઠ મિત્રિ કાઉન્સિલ સુધી પહોંચ્યો હતો ! શ્રીમદ્દુષ્ટ મહારાજ લીલાપ્રવિષ્ટ થયા પછી, તેમના બેટી-જીના પુત્ર ભટ્ટમોહનલાલજીએ તે મંદિરઉપર પોતાનો હક્ક સિદ્ધ કરવા ન્યાયાલયનો આશ્રય લીધો હતો. પ્રતિવાદીતરીકે હાલમાં અત્ર પધારેલા ગોસ્વામિધુરધર તિલકાચિત્રશ્રી-ગોવર્ધનલાલજીમહારાજ હતા. ભટ્ટમોહનલાલજીએ અહિંની દરેક કોર્ટમાં પાછા પડ્યા પછી આ મુદ્દમો મિત્રિ કાઉન્સિલમાં પહોંચાડ્યો હતો ત્યાં પણ છેવટે તેઓનો પરાજય જ થયો છે અને પ્રતિવાદીનું ખર્ચ પણ તેમણે જ આપવું એવો કાઉન્સિલતરફથી હુકમ થયો છે, આ કેસની અદર કેટલા પૈસા બરબાદ થયા હશે એનો ખ્યાલ વૈષ્ણવોએ કરવાનો છે, અને સમજવાનું છે કે પોતે પોતાના પ્રયાસથી ઉપાર્જન કરીને શ્રીપ્રભુસેવામાં અંગીકાર થવાને માટે આપેલા વિત્તને ક્યા સ્થાન મળે છે અને તેનો કોણ અંગીકાર કરે છે ? શું વૈષ્ણવો પોતે આવા વિષયમાં આખમિયામણા થાનું જ રાખી સ્વધર્મઉપર પાણી જ ફેરવશે ?

આ કેસમાંનું મિત્રિ કાઉન્સિલનું જજમેન્ટ હમણાં જ બહાર પડ્યું છે. તેમાંના કેટલાક ફકરા ખાસ અગત્યના હોવાથી અમે નીચે આપીએ છીએ તે ઉપરથી જણાશે કે કેટલાક અર્વાચીન વૈષ્ણવોને જેઓ બ્રહ્મસંબંધ આપવામાં પોતાનો અધિકાર છે એમ માનીને, બ્રહ્મસંબંધ આપીને, પોતાનું જૂઠું બવરાતીને સમર્થવિદ્રોહના પાતકપકમાં ફસાવવા ચલાય છે,

જાહેર થયું છે કે શ્રીતિલકાચિત, અત્રેના નરનારાયણના મંદિરમા પધાર્યા હતા અને ત્યાં પધારીને આર્તિ ઉતારીને એવા વચનામૃત કર્યા કે ‘આ મૂર્તિમાં હું ખરેખરું પુષ્ટિસ્વરૂપ જોઉં છું !’ હવે એક દિવસ મહારાજશ્રીએ સોમવારે ભૂલેશ્વરની આર્તિ પણ ઉતારવી અને શનિવારે તેની સામેના હનુમાનની પણ આર્તિ ઉતારીને પુષ્ટિસ્વરૂપ જોવું. હજી પણ કાલકાદેવી અને મમ્માદેવી ગ્રહી ન જાય માટે તેની પણ મુલાકાત લઈ લેવી અને ‘પુષ્ટ’ બનાવી દેવા. આમ કર્યાથીજ પુષ્ટિમાર્ગનું સ્થાપન (૧) થશે, અને પોતાની તિલકાચિતતા પણ વધારે દાખી નિકલશે (૧) દરેક દ્વારે શિવશિવ શિવાના કલકલ ! ! પ્રભુલીલા વિચિત્ર છે !

તિલકાચિત શ્રીગોવર્ધનલાલજીના ચિ. દામોદરલાલજીનું માપણ.

મુખ્યમા પ્રખ્યાત થયેલા માધવભાગમા લાલખાવા શ્રીદામોદરલાલનું વ્યાખ્યાન ‘સપ્રદાય અને શરણાગતિ’ એ વિષયઉપર તા. ૨૦ જુલાઈને રવિવારે સાયકાલે થયું હતું આ વ્યાખ્યાનસમયે નિમન્ત્રણપત્રો મોકલવામા આવ્યા હતા તેથી નિમન્ત્રિત સજ્જનો માત્ર આ લાવણનો લાલ લેવાને લાગ્યશાલી થયા હતા આજ કારણને લીધે ગત એકાદશીના વ્યાખ્યાનની માફક વૈષ્ણવોનો મોટો સમૂહ ન હતો, તેમ ઘોઘાટ પણ ન હતો, અને તદુપરાન્ત મહારાજશ્રી તથા લાલખાવાનું આસન ગતવ્યાખ્યાનની માફક જમીનપર નહિ હોતા સિદ્ધાસન ઉપર હતું, તેથી નિમન્ત્રિત સજ્જનોના નેત્ર તથા કર્ણ ગતવ્યાખ્યાનની માફક નિષ્ફલ નહિ થતા સફલ થયા હતા આ વ્યાખ્યાન બહુ શાન્તિથી હાજર રહેલા ગૃહસ્થોથી સાલલી શકાય એમ હતું. આ સર્વ લાલનું કારણ રા રા શેઠ ત્રિભુવનદાસની સુવ્યવસ્થા જ છે

વૈષ્ણવો પ્રાય મહારાજશ્રીના વચનામૃત શ્રવણ કરવાને સર્વદા આતુર હોય છે. ગત વ્યાખ્યાનમા કંઈ નહિ સંલલાવાથી અને આ વ્યાખ્યાનમા નિમન્ત્રણ નહિ મનવાથી અત્રસ્થ કાંઈ વૈષ્ણવનું મન નિરાશ ન થાય, તેમ પરદેશમા વસતા વૈષ્ણવોને મહારાજશ્રીના વ્યાખ્યાનના કાંઈક શબ્દોનું જ્ઞાન થાય એવા વિદેશથી નીચે એઓશ્રીના વ્યાખ્યાનનો સાર આપવામા આવે છે, મહારાજશ્રીના વચનામૃતનું શ્રવણ કરવામા વૈષ્ણવોનું અહોભાગ્ય છે માટે.

વ્યાખ્યાનનો વિષય ઉપર કહ્યાપ્રમાણે ‘સપ્રદાય અને શરણાગતિ’ હતો. અથમ ‘સપ્રદાય’ શબ્દનું વિવેચન કરવામા આવ્યું હતું કલિયુગમા સર્વ દુષ્કર્મરૂપ હોવાથી ગંકરાચાર્યકૃત ‘ગોવિંદાષ્ટક’મા કહ્યા પ્રમાણે જરામરણમાથી મુક્ત થવાને જીવે ઈશ્વરનું ભજન કરવું. ઈશ્વરને શરણે જવામા અમુક મર્યાદામા રહેવું જોઈએ, અમુક સપ્રદાયમા રહેવું જોઈએ, નહિ તો ‘સપ્રદાયવિહીન મંત્રો અને ક્રિયાઓ નિર્થક છે’ ઇત્યાદિ શાસ્ત્રવાક્યનો બાધ આવે. આ પ્રકારે સપ્રદાયની આવશ્યકતા દર્શાવી સપ્રદાય અને પંથનું તારતમ્ય એક બે દષ્ટાન્તોથી સૂચવ્યું હતું. ગંગા જેવી નિત્યનદી એ સપ્રદાયજેવી છે, જ્યારે વર્ષાઋતુમા પ્રકટ થતા અને ત્યારપછી સિરોભાવ પામતા અનિત્ય જરા એ પંથરૂપ છે. ગંગાદષ્ટાન્તથી સપ્રદાયની અવિચ્છિન્નતા-નિત્યતા-દર્શાવી, એટલે પુરુષોત્તમથી પ્રારંભીને વિષ્ણુસ્વામી વગેરે-દ્વારા પ્રાપ્ત થયેલી શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીની પરંપરા એજ સપ્રદાયનું નિત્યત્વ સૂચવે છે. આ

વિષ્ણુસ્વામી દ્રવિડદેશીય છે. શ્રીપુરુષોત્તમે શિવને ઉપદેશ કર્યો, શિવે નારદને, એમ કેટલાક આચાર્યો પત્રી વિષ્ણુસ્વામીએ એ ઉપદેશ પ્રાપ્ત કર્યો, આ જ ઉપદેશ શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીને પ્રાપ્ત થયો, અને તેનો જ પોતે સ્વપ્ન-દોષમાં વિસ્તાર કર્યો. શિવના આચાર્યત્વવાસ્તે કહેવામાં આવ્યું કે ‘શિવજી કરે તે કરવું નહિ પરંતુ કહે તે કરવું,’ અર્થાત્ શિવજીની માફક ભરમ-સદાક્ષ ધારણ ન કરવા, પરંતુ ‘વૈષ્ણાવના યથા શમુ ’ એ વાક્યપ્રમાણે શિવજી વૈષ્ણુવ હોવાથી એ કહે તેમ કરવું, આથી જ ચતુર્થસ્કંધમાં પ્રોક્ત રુદ્રગીતપ્રમાણે શિવદ્વારા પ્રાપ્ત ઉપદેશનું મહત્ત્વ શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીએ સ્વીકાર્યું છે. વલી પદ્મપુરાણનું વાક્ય ટાકીને ચાર સપ્રદાયની અવ્યવસ્થા કરી હતી શ્રી, મ્દ્ર, સનક, અને મારુતિને અનુસાર હાલ રામાનુજ, વાલ્મીકિ, નિબાર્ક અને માધ્વ એમ ચાર સપ્રદાયો છે, તેમાં ‘રુદ્રસપ્રદાય’ શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીનો છે, અર્થાત્ ભા મા વે લ પ. ગદ્દુલાલકૃત શ્લોકમાં દર્શાવેલી પરપરાપ્રમાણે શ્રીમદ્વાચાર્યજીનો સપ્રદાય નિલ છે, અવિચ્છિન્ન છે, અને તદ્દ્વારા પ્રાપ્ત સર્વ મન્ત્ર ક્રિયા વગેરે સદ્ગત છે એમ મ્મ, પ્ર, અને દાય એમ સપ્રદાયની વ્યુત્પત્તિથી સ્પષ્ટ. મ્મ એટલે પરપરાથી સારી રીતે, પ્ર એટલે પ્રકૃષ્ટ, અને દાય એટલે દાન, એટલે ચારી રીતે ઉત્તમ દાન અથવા તે દાન કરી શકે તે ‘સપ્રદાય’

આ પ્રકારે સપ્રદાયનો નિર્ણય કરી મહારાજશ્રીનું વ્યાખ્યાન ‘શરણાગતિ’ શબ્દનું પ્રયત્ન કરવાને પ્રવર્ત્યું સપ્રદાયપ્રાપ્ત ગુરુદ્વારા પ્રભુને શરણે જીવે જવું એ જરૂરનું છે. ‘વર્ણશ્રમવ્રતા’ છત્યાદિ શ્રીમદ્વાચાર્યપ્રોક્ત નિબંધવાક્યથી વર્ણશ્રમધર્મનું વિધિપ્રમાણ આચરણ કરવાનું દર્શાવીને અન્તમાં વર્ણશ્રમધર્મના પોષણપૂર્વક શરણના ઉપદેશ માટે શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાના ‘સર્વધર્માન્ પરિત્યજ્ય’ એ વાક્યનો ઉપન્યાસ કરવામાં આવ્યો હતો. ગીતાના ઉક્ત શ્લોકમાં સર્વધર્મના ત્યાગપૂર્વક પ્રભુએ શરણે જવાનો ઉપદેશ કર્યો છે એમ સ્પષ્ટ અર્થ લાગે તો પણ તે વાસ્તવ અર્થ નથી, કારણ કે આચાર્યજીના વાક્યાનુસાર વર્ણશ્રમના ધર્મનું તો અવશ્ય પાલન કરવું જ જોઈએ આ ઉપરાંત કાંઈ ફક્ત અધનો વિરોધ દર્શાવી ઉક્ત શ્લોકમાં શરણાગતિનો ઉપદેશ છે તે સર્વધર્મના ત્યાગપૂર્વક નહિ પણ સર્વવર્ણશ્રમ-ધર્મના આચરણપૂર્વક શરણાગતિનો છે એમ ઉપસહાર કરવામાં આવ્યો હતો.

લાપણ સમાપ્ત થતા અત્રસ્થ બ્રહ્મદિરના શાસ્ત્રી (સાહિત્યાચાર્ય ?) પ. રમાનાથજીએ એ વ્યાખ્યાનનો સાર નિવેદન કર્યો હતો વૈષ્ણુવોની ઉપર મહારાજશ્રીનો અત્યન્ત અનુમદ થયો હતો, અને એમના તથા વૈષ્ણુવોના પરમ ભાગ્યોદય થયા હતા એમ બહુ પ્રશ્નપૂર્વક જણાવી પોતે આસનારૂઢ થયા હતા.

અન્તે રા રા ત્રિભુવનનાથજીએ મહારાજશ્રીનો અને વૈષ્ણુવોનો ઉપકાર માનીને અને પુનઃ આવો લાલ વૈષ્ણુવોને અપાવાશે એમ આશા આપીને મહારાજશ્રી તિત્તકાચિત શ્રીગોવર્ધનલાલજીને, લાલખાવા ચિ શ્રીદામોદરલાલજીને, તથા પાછલથી પધારેલા મોટા મદિરવાલા શ્રીગોકુલનાથજીના ચિ લાલખાવાને પ્રમાદિ હુસ્તમ અને માલાદય સર્મપીને સભાને વિસર્જન કરી હતી. સભાવિસર્જન થયા પછી મહારાજશ્રી તિત્તકાચિત અને લાલખાવા જ્યારે સ્વનિવાસસ્થાનપર મોટરકારમાં બિરાજીને પધારવાની તૈયારીમાં હતા ત્યારે બ્રહ્મદિરવાલા શ્રીમદ્ગોસ્વામી શ્રીગોકુલનાથજી મહારાજ પધાર્યા હતા.

આ સલામા આસરે જમે વૈષ્ણવો હશે. મહારાજનેના આશ્રિત માથુર અને ગોકુલસ્થ ભટ્ટો પણ હાજર હતા. માથુર ભટ્ટો વૈષ્ણવોના અગ્રે મહારાજશ્રીસન્મુખ જમીન ઉપર બેઠા હતા, જ્યારે ગોકુલસ્થ ભટ્ટો ઉચ્ચાસનઉપર મહારાજશ્રીના ચરણકમલસન્મુખ બિરાજ્યા હતા.

આ પ્રકારે ઉક્ત સભાનું યથામતિ વર્ણન કર્યું છે જે લોકોને પ્રત્યક્ષ દર્શન વા શ્રવણ નથી થયું, તેમને તો આ શબ્દચિત્રથી સર્વ કલ્પના કરી લેવી શ્રેયસ્કર થઈ પડશે.

હવે અમે ઉક્ત વ્યાખ્યાનવિષે એ શબ્દ કહીને વિરમીશું. પ્રથમ તો, ચિ. લાલબાવાનું વ્યાખ્યાન લગભગ એક કલાક ચાલ્યું હતું તે ઉપરથી અને લાલબાવાના પ્રવચન કરવાના ઉત્સાહઉપરથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે જો આ ચિ. લાલબાવાને યથાયોગ્ય શિક્ષણ આપવામા આવે, અને પોતે સિદ્ધસુત છે એમ જો અનુભવ દરાવવામા આવે, તો એઓશ્રીને હાથે કાંઈક વૈષ્ણવોના ભાગ્યોદય થઈ શકે ખીન્નું આ વ્યાખ્યાન મહારાજશ્રીની નિજ કૃતિ હોવાના અસંભવને લીધે એ કૃતિ કાંઈ નિજાશ્રિત ભદ્રની વા શાસ્ત્રીની હોય એમ નિશ્ચય થાય છે. એ કોની કૃતિ છે એ શોધવાને કલ્પના દોડાવવાની જરૂર નથી આજથી આશરે પચીસ વર્ષઉપર જ્યારે તિલકાચિતશ્રી અહિં પધારેલા ત્યારે આવી જ રીતિનું અને આવા જ આશયનું પડિત ગદૂલાલજીપ્રેરિત વા રચિત વ્યાખ્યાનનો સ્વમુખે ઉપદેશ કર્યો હતો તેમ, અહિં લાલબાવાશ્રીએ નિજાશ્રિત કાંઈક ભદ્રપ્રચિત વ્યાખ્યાનનો સ્વમુખે ઉચ્ચાર કર્યો હોય એમ લાગે છે આ કારણથી ઉક્ત વ્યાખ્યાનનું અવલોકન અમે નિર્દોષ અને ઉત્સાહી લાન-બાવાના વચનામૃતતરીકે નહિ કરીએ, પરંતુ એઓશ્રીના દ્વારા સ્વમન્તવ્યર્તુ સમર્થન કરનાર ય કૃત્યનની જ રચનાનું અવલોકન કરવાને પ્રવૃત્ત થઈશું. લાલબાવાશ્રીએ આચાર્યના સર્વ ગ્રંથોનું અધ્યયન નહિ કરેલું હોવાથી આ નાની વયે નિશ્ચયપર આવવું અશક્ય હોવાથી નિજાશ્રિત ભદ્ર શાસ્ત્રીના મતને અનુસર્યા હોય એ જોટલું સ્વાભાવિક છે તેટલું જ નિર્દોષ છે. અમે આશા રાખીએ છીએ કે ચિ. લાલબાવા શ્રીમદાચાર્યપ્રણીત ગ્રંથોનું સ્વતઃ અધ્યયન કરે, અને આવા વ્યાખ્યાન સદૈવ આપીને વૈષ્ણવોનું નિરંતર કલ્યાણ કરે એમ કરવામા અપેક્ષિત સામર્થ્યનું શ્રીનાથજી એઓશ્રીને શીઘ્ર દાન કરે એમ એ જ પ્રભુને પ્રાર્થનિ પ્રસ્તુત અવલોકનકાર્ય આરંભીશું.

૧. સસારમા સર્વ દુઃખમય છે તેને વારતે 'બ્રજ ગોવિન્દમ્' એ માયાવાદીના મ્તો-ત્રનો ઉપન્યાય કર્યો તેનું શું કારણ તે સમજાતું નથી શું નિજ સપ્રદાયમા વૈરાગ્યબોધક એવું કંઈ પણ સ્તોત્ર નથી? શ્રીગદાપ્રજ્વળના, શ્રીગુઆષ્ટના, શ્રીગોકુલેશના, શ્રીહરિરામજીના અનેક સ્તોત્રો છે તેમા એવા વૈરાગ્યબોધક પદો નથી? તેનો ઉપન્યાસ વૈષ્ણવોને સંસારની દુઃખમયતાનો નિશ્ચય દરાવવાને સમર્થ ન હતો? કે તે ભદ્રશાસ્ત્રીને તેવા વાક્યોના અસ્તિત્વનું જ વિજ્ઞાન ન હતું? વસ્તુતઃ પુષ્ટિમાર્ગમા 'આ સસાર દુઃખમય છે' એમ કહેવા કરતા 'સર્વ અહંતામમતા પ્રભુને સમર્પિત પ્રભુને શરણ જતું એજ ઉત્તમ સાધન છે' એમ કહ્યું હોત તો વધારે સારુ થાત.

૨. 'સંપ્રદાય' અને 'પથ' (પથિન) એ એ શબ્દન્યેના તારતમ્ય ઉપર બહુ ભાર દેવામા આવ્યો હતો. આ તારતમ્ય સપ્રદાયના ગોસ્વામિદૃત કાંઈ પણ ગ્રંથમા અપેદ્ય કરેલું છે? અને જો કરેલું નથી તો શા આધારથી અહિં આપેલો 'બધો ભાર દેવાની જરૂર પડી'?

વલી, સાપ્રદાયિક અન્યોમા શ્રીમદ્વાચાર્યજીપ્રકટિત માર્ગને ‘પથ’ સજા શુ ધુરધર ગોસ્વા-
મિબાતકોએ નથી અર્પો ! સસ્કૃત ભાષામા ‘સંપ્રદાય,’ ‘પથ,’ ‘માર્ગ’ ઇત્યાદિ શબ્દો
એકાર્થ જ નથી ? ગુજરાતી ભાષામા ‘પથ’ હલકો ગણાય છે, તેમ સસ્કૃતમા પણ ‘સંપ્રદાય’
શબ્દ કરતા ‘પથ’ ‘માર્ગ’ ઇત્યાદિ શબ્દો હલકા લેખાય છે ખરા કે ? શ્રીમદ્વાચાર્યજીપ્રકટિત
માર્ગને મત, પથ, વા સંપ્રદાય ઇત્યાદિ ગમે તે સંજ્ઞાથી ઓળખવામા આવે તેમા એમની
ન્યૂનતા થતી નથી સત્ય ગૌરવવાલું હોય તો તે સર્વદા તેવું જ રહે છે ‘રતિપથ ઉદિતો
દેવજીવાવનાર્યમ્’ એ શ્રીમાન પુરુષોત્તમજીની ઉક્તિનું વિસ્મરણ પણ આ મિથ્યા તારતમ્યના
સ્પષ્ટીકરણના ઉત્સાહમા થયું હોય એમ લાગે છે.

૩ પદ્મપુરાણનું વાક્ય ટાકીને ત્રી, રુદ્ર, મનક અને મારુતિને અનુસાર રામાનુજ, વાલ્મી,
નિખાર્ક અને માધ્વ એમ ચાર સંપ્રદાય ગણાવ્યા હતા તે સાપ્રદાયિક કોઇક અન્યને આધારે
કે સ્વકલ્પનાથી ? શ્રીમદ્ભાગવતના તૃતીયસ્કંધમા કપિલના ઉપદેશમા ‘મક્તિયોગ ચતુર્વિધમ્’
ઉપર વ્યાખ્યા કરતા શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજી સ્વત નીચે પ્રમાણે ચાર સંપ્રદાયની ગણના કરે છે.
(૧) તામસ વિષ્ણુસ્વામી, (૨) રાજસ માધ્વ, (૩) સાત્ત્વિક રામાનુજ અને (૪) નિર્ગુણ પોતે
(શ્રીમદ્વાચાર્યજી) આ શ્રીમદ્વાચાર્યજીપ્રોક્ત ચાર સંપ્રદાયની ગણના ઉપર્યુક્ત ગણનાની સાથે કેમ
સગત થાય એ ભટ્ટશાસ્ત્રી સમજાવશે ખરા ? ઉક્ત ગણનાઓમા વિરોધ તો સ્પષ્ટ છે. વિષ્ણુ-
સ્વામીની પરપરા શ્રીમદ્વાચાર્યજીએ ક્યા સ્વીકારી છે તે જણાવશે ? પુરુષોત્તમ, રુદ્ર, ઇત્યાદિથી
ઉતરતી વિષ્ણુસ્વામીની પરપરાને આચાર્યજીએ સ્વીકારી છે તેને વાસ્તે ‘યદુવિજય’ નામના કોઇક
બનાવટી અન્યનો જ ઉપન્યાસ કર્યો હતો, પણ ઉક્ત અન્યનો શ્રીમદ્વાચાર્યજીના વાક્ય સાથેનો
વિરોધ કેમ પરિહાર થાય એ ભટ્ટશાસ્ત્રી સમજાવશે ? ઉક્ત યદુવિજય અન્યનો કોઇ પણ
પ્રાચીન અન્યમા ઉપન્યાસ કરેલો બતાવશે ખરા ? વસ્તુતઃ શ્રીસુબોધિનીજીમા વિષ્ણુસ્વામીથી
શ્રીમદ્વાચાર્યજી પોતાને પૃથક્ ગણે છે, તેથી વિષ્ણુસ્વામીની પરપરા શ્રીમદ્વાચાર્યજીઉપર આરો-
પવી અમને તો પાપક્રમય ધાળ્ય લાગે છે. વિષ્ણુસ્વામિપરંપરાની વિરુદ્ધમા આ પત્રિકામા
બહુ બહુ કહેવામા આવ્યું છે એટલે વિશેષ નિસ્તારની જરૂર અત્ર નથી

૪. શરણાગતિના ઉપદેશસમયે વર્ણાશ્રમધર્મનો બહુ આગ્રહ કરવામા આવ્યો હતો
‘સર્વધર્માન્ પરિત્યજ્ય’ એ શ્રીકૃષ્ણવાક્યના અર્થનો પણ સંકોચ કરવામા શુ પ્રયોજન હશે તે
તો વ્યાખ્યાનના પ્રેરક જ જાણે વસ્તુતઃ વર્ણાશ્રમાદિધર્મ દેહધર્મ હોવાથી બહારના છે,
જ્યારે ભક્તિ, સેવા ઇત્યાદિ આત્મધર્મ હોવાથી આંતર છે આંતરે ભગવદ્ધર્મ નિષ્ઠ છે
તેથી તેનાથી અવિરુદ્ધ થઈને વર્ણાશ્રમાદિ બહારના ધર્મનું પાલન કરવું એ સાપ્રદાયિક આશય-
પ્રમાણે મનાતી અને પતાતી મર્યાદા છે. આનું વિસ્મરણ વ્યાખ્યાનના યોગ્યકરને કેમ થયું ?
કદાચિત્ અચેદર્શનનો જ અભાવ તો નહિ હોય ?

૫ વશ્ય ગુરુદ્વારા શ્રીમદ્વાચાર્યજીને શરણે જવું અને તેમની કૃપાથી પ્રભુ જીવને શરણે લે
છે એ જ તત્ત્વ છે. જીવનો ધર્મ છે કે પ્રભુને શરણે જવું શ્રીમદ્વાચાર્યજીને શરણે રહીને
પ્રભુને શરણે જવામાં જ પરમ કલ્યાણ છે આ ઉક્તિ જ અખિત વ્યાખ્યાનમા સર્વોંશે માન્ય
કરી શકાય અન્યતઃ સર્વ અકાંક્ષાકવ અપ્રમતુતપ્રસંગજેવું લાગે છે.

૬ આ લખ્યા પછી જાણવામા આવ્યું કે શ્રીમદ્ગોકુલનાયજીએ તિલકાયિતશ્રીના

પધારી પછી 'ભક્તિ' એ વિષય ઉપર હાજર રહેલા વૈષ્ણવોને સદ્બોધ આપ્યો હતો. પ્રલય-સમયે ભગવાન મુકુન્દરૂપે એકલા ખેલે છે, અને ખેલવાની ઇચ્છામાં દ્વિતીયની ઇચ્છા કરે છે, અને તેની સાથે સૃષ્ટિમારભ થાય છે. આ પ્રકારે આરભ કરીને વ્યાખ્યાનનો અત્ ભક્તિમાં કર્યો હતો. ભક્તિ જ જીવનભૂપણ છે એમ સમજાવ્યું હતું, અને ઉમેર્યું હતું કે અનન્ય ભક્તિ એ ઉત્તમ છે. અન્યત્ર કિમપ્યુક્ત પર તસ્યાનુપરોગિત્વાન્નાનૂચતે ।

૭ ઉપસહારમાં એટલું જ વક્તવ્ય રહે છે કે ચિ શ્રીલાલખાવાએ જે પરિશ્રમ ભક્ત-હિતાર્થે કર્યો તે ક્રાંતિશ ધન્યવાદસ્પદ જ છે, શુદ્ધ પુષ્ટિમાર્ગમાં માર્ગાન્તરનું વિભિન્ન અર્થ-દગ્ધ પંડિત તરફથી બુદ્ધિપૂર્વક કરવામાં આવે છે તે સ્પષ્ટ જણાય છે. આવા પંડિતોથી ચતા સાધ્યનો નિરોધ કરવાનું સામર્થ્ય શ્રીગોવર્ધનનાથજી જ ચિ શ્રીલાલખાવાને ગ્રંથાવ-ગાહનદ્વારા દાન કરે. એજ અર્બયના સમાપ્તિમાં કરવાની રહે છે સદસાવધિ અર્ધદગ્ધ માયાવી પંડિતોના કુતર્કથી પણ શ્રીમદાચાર્યચરણની તૃતીય સ્કધીય શ્રીમુખોદિનીછની પક્તિને બાધ આવી શકવાનો નથી. તિલકાયિત શ્રીગોવર્ધનલાલજીએ પણ લક્ષ આપીને જોતું જોઈએ કે ભાદ્ર પંડિતમન્ય શ્રીમદાચાર્યચરણના વિશુદ્ધ સિદ્ધાન્તને દૂષણ આપવાનો પ્રયત્ન કરી પુત્રપરપરાનો ન્યકાર કરીને વેદાત્મકાચાર્ય પરંપરાની ઘટના કરી શકે નહિ પુત્રપરપરા જ વશ્યને હિતાવહ છે. ભટ્ટોને આચાર્ય થવું છે, તેથી જ શિષ્યપરંપરાપોષક વિષ્ણુસ્વામીની પરંપરા કંપી છે.

ભટ્ટજીએ પ્રેરિત વિષ્ણુસ્વામિપરપરા તિલકાયિતશ્રીને તથા ચિ. લાલખાવાને ઇષ્ટ હોય તો તેને શ્રીમદાચાર્યચરણના વાક્યોથી સુસિદ્ધ કરવી જોઈએ. આ જમાનો બુદ્ધિબલનો છે. બા-બાવાક્ય પ્રમાણુ' એ રીતિને કાંઈ પણ આચાર્યશ્રીના ગ્રંથોના પરિચયવાનો મનુષ્ય અતુસરી શકે એમ નથી વિષ્ણુસ્વામિપરપરા માનવાના અને મનાવવાના ઉત્સાહમાં જે શ્રીમદાચાર્યજીની ઉક્તિ ઉપર હરતાલ મારીને પણ તે પરંપરાનો સ્વીકાર કરવો હોય તો તો મદારાજશ્રીને પણ ધન્ય છે શ્રીમદાચાર્યના ગ્રંથોથી પરિચિત કાંઈ પણ વૈષ્ણવ આપના એ વાક્યનો બુદ્ધિ-પૂર્વક અન્તઃકરણથી સ્વીકાર આ જમાનામાં કરી શકે એમ નથી. મદારાજશ્રીનું કેવલ વય નામૃત છે અને તે શ્રીમદાચાર્યજીના પ્રત્યક્ષ આશયથી વિરુદ્ધ છે કે નહિ તેનો વિચાર કર્યા વિના સ્વીકાર માત્ર અધ અદ્વાન્ટ અથવા સ્વાર્થપરાયણુ લોકો જ કરી શકે નિરુપદી કાંઈ પણ બુદ્ધિમાન વાચક જેને શ્રીમદાચાર્યજીને વાસ્તે સદજ પણ માન છે તે તો માણ કંઈ આવે તો પણ એનો સ્વીકાર કરી શકે નહિ. વધી આ પરંપરાનો સ્વીકાર ન કરનામાં આવે તો મન્ય અને ક્રિયાની નિષ્ફલતાનો ભય દર્શાવવામાં આવ્યો હતો, પરંતુ એ ભય અમને તો કાંપનિક જ લાગે છે, શ્રીમદાચાર્યજીઉપર અમને સંપૂર્ણ વિશ્વાસ છે, એજોશ્રીના વાક્ય અમને વેદવત્ પ્રમાણુ છે, અને જ્યારે સ્વન જ સિદ્ધાન્તગદ્યમાં ભગવદ્વાણું કથન કરે છે તો તે આજાનુમાર જ સર્વદોષોની નિવૃત્તિ થઈ જાય છે સમ્રદાયનો (અ યનો) સામાન્ય નિયમ આ સમ્રદાયને લાગુ પડતો નથી પુષ્ટિમાર્ગમાં તો ચરણે આવેલા સર્વ જીવોનું જોખમ શ્રીમદા-ચાર્યજી પોતાને શિર લે છે. આ અપ્રદાય તો સર્વમૂર્ધન્ય છે પૌરાણિક ચાર સમ્રદાયમાં એની ગણના ન થાય તો અમને કદા ન્યૂનતા નથી લાગતી એટલું જ નહિ પણ એમાં જ મોટું માન સમજીએ છીએ.

સ્વધર્મના મુખ્ય સિદ્ધાન્તો.

૧ જગત્ સત્ય છે

૨ જગત્, જીવ, અતેર્યામી, અક્ષર દેહ્યાદિના નિમિત્ત અને ઉપાદાન કારણ શુદ્ધ નિર્ગુણ બ્રહ્મ કૃષ્ણપરમાત્મા જ છે

૩ એ અવિદ્યાથી કલ્પેલો અદ્વન્તામમતાત્મક સંસાર મિથ્યા છે

૪ જીવ જીવ છે, શુદ્ધ નિર્ગુણ બ્રહ્મનો અંશ છે, વ્યાપક નથી

૫ પરબ્રહ્મ પુરષોત્તમ કૃષ્ણનું ધામ અક્ષરબ્રહ્મ ગણિતાનંદ છે.

૬ સર્વોપરિ વેદાદિ શાસ્ત્રે પ્રતિપાદિત પરમકાષ્ઠાપન્ન વસ્તુ શ્રીકૃષ્ણ જ છે

૭ કૃષ્ણની સેવા એ જ અંશ જીવનો ધર્મ છે, એટલે વસ્તુતઃ સ્વધર્મ કૃષ્ણસેવા જ છે

૮ આત્મનિવેદન અને પ્રભુપ્રપત્તિ વિના અન્ય વિશ્વધર્મ હોઈ શકે જ નહીં

GRATIS.

The 'Suddhādvaita Philosophy' or 'System of Vallabhachārya' by Mr. Mulchandra T. Telivala, B A, will be posted to any gentleman applying to

Humam Street,
Bombay, 1.

ISHVARDAS TRIBHUVANDAS VARJEEVANDAS SETK.

શ્રીકૃષ્ણસ્તુ ભગવાન્સ્વયમ્.

મનુષ્યનું કર્તવ્ય અને ધર્મજ્ઞાસા.

લેખક:—ધીરજલાલ મજદાસ સાંકલીઆ બી. એ., એલ એલ બી.

વકીલ-હાઇકોર્ટ.

“ પુષ્પિલક્ષિસુધા ” મા ત્રણ વર્ષ થયા આવતો આ લેખ વૈષ્ણવોએ આનંદથી વાંચ્યો છે, અને તેને સામટો હપાવી પ્રસિદ્ધ કરવાની ઘણી માગણી થવાથી અમે તે કામ માથે લીધું છે, અને આશરે દસ દિવસમાં ગ્રંથ બહાર પડ્યો. આ જમાનાના યુવાનોને, તેમ જ સર્વ વિચારશીલ સજ્જનોને, વૈષ્ણવોને, અને ધર્મ સમજવાની ઇચ્છાવાળા ગ્રંથુઓને આ લેખ ઘણો જ ઉપયોગી છે. ધર્મની વિવિધ બાબતોની શંકાનું સતોષકારક રીતે સમાધાન આ લેખથી થાય છે, અને વાર્તાની મનહર શૈલીથી, અને સવાદની ચિત્તાકર્ષક રીતિથી લખાયેલો આ લેખ સર્વેને આનંદ સાથે શુદ્ધજ્ઞાન સરલતાથી આપે છે. એ લેખમાં ધર્મ ધર્મનાં મૂલ તરવો, કર્તવ્ય, લક્ષિત, પુષ્પિ, પ્રેમ, શૃંગાર, વિષય વગેરે સર્વ બાબતોનું અનુપમ વર્ણન કર્યું છે, અને સર્વ બાબતોનું સમાધાન મનગમતી, સુક્ષિતથી તેમ જ ઉર્ધ્વાતપદ્ધ, પ્રદ્યસૂત્રો, ગીતા અને પુરાણોના પ્રમાણથી કરવામાં આવ્યું છે. સુંદર પાકા બાઈન્ડીંગવાળો આશરે રૂ. ૨૫૦ (ડેમી ૧૨ પેલ) પૃષ્ઠનો ગ્રંથ સર્વેને વાચવા લાયક, સગ્રહ કરવા લાયક તેમ જ ભેટ આપવા લાયક થશે. આગળથી પૈસા મોકલી નામ નોધાવી ગ્રાહક થનાર પાસે કિંમત માત્ર ૮) આના, ઓગસ્ટની દસમી તારીખ સુધી માત્ર નામ નોધાવી ગ્રાહક થનાર પાસે ૧૦ આના, પાછળથી ૧૨) આના.

ત્રિભોવનદાસ પીતાંબરદાસ શાહ.

મંત્રી પુષ્પિમાર્ગીય પુસ્તકાલય:

નડીઆદ.

તા. ૬. આ લેખની માગણી ઘણી હોવાથી અને પ્રત માત્ર ૧૦૦૦) હોવાથી જેના નામ પહેલાં નોધાવો, તેને જ કમચાર આ ગ્રંથ આપવામાં આવશે.

19

2. $\frac{1}{2} \times \frac{1}{2} = \frac{1}{4}$

प्राधिकासुधा.

કૃષ્ણ ૧૧ શ્રીવલ્લભાજ્ઞ ૪૩૬ અ.ક ૫-૬.]

नायमात्मा प्रवचनेन लभ्यो न मेयया न बहुना श्रुतेन
यमेवैष वृणुते तेन लब्धस्तस्यैष आत्मा वृणुते तनुं स्वाम् ॥१॥
नाहं वेदैर्न तपसा न दानेन न चेज्यया
शक्य एवंविधो द्रष्टुं दृष्टवानसि मां यथा ॥ २ ॥
भक्त्या त्वनन्यया शक्यः अहमेवंविधोऽर्जुन ।
यातु द्रष्टुं च तत्त्वेन प्रवेष्टुं च परंतप ॥ ३ ॥

તત્રી તથા પ્રકાશદ

ચાલીસાલ નગીનદામ ગાદ્ય,

બી એ, એન્ડ એન્ડ બી, વડા, રાજકોટ

31 9200

کتابخانه

ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ୨୫ ୨-୦-୦

WEEK 24371 3 6-7-6

આવશ્યક નિવેદન.

૧. આ માસિક સંબંધી મધ્યે પત્રવ્યવહાર પ્રકાશકને નામે કર્યો.
૨. આ માસિક દરેક માસની કૃષ્ણ એકાદશીએ પ્રકટ થાય છે.
૩. આ માસિકમાં છપાવવાને આવેલા લેખો લેવા ન લેવા તેમ જ તેમાં થોડું સુધારોવધારો કરવો પ્રકાશકની હુમ્મણીન છે.
૪. શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યેણના મિદ્ધાન્તાનુસાર જ લેખ લેવામાં આવશે.
૫. વર્ષનું નોંધાવર પ્રથમથી લેવામાં આવે છે.
૬. આ માસિકના પરિવર્તનમાં જેમના તરફથી માસિક વા પત્ર મલશે તેમને વગર નોંધાવરે આ માસિક મોકલવામાં આવશે.
૭. કોઈ પણ બાબતની ખમર મગાવવી હોય તો જવાબને સાર ટિકિટ મોકલી, તે સિવાય જવાબ આપવામાં આવશે નહિ.
૮. આ માસિકમાં જાહેર ખમર છપાવવી હોય કે હેન્ડલિંગ વહેંચાવવા હોય તેમણે પ્રકાશકને લખવું અથવા મલવું.

પુષ્ટિમહિસુધાધાર્યાલય,
પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ
મુંબાઈ.

પ્રકાશક.

અનુક્રમેણિકા.

વિષયો.

લેખકો.

૧. શ્રીગુ સાઈજિના પત્રો		વે. શા સ	ગણપતિરામ કાઝીલાસ શાસ્ત્રી.
૨. શ્રીમહાપ્રભુશિક્ષા	...	...	પ્રકાશક.
૩. શ્રીસર્વોત્તમજી વિષે શ્રીગોવિંદસ્વામિમૃત પદો.	...	...	"
૪. શ્રીસર્વોત્તમસ્તોત્ર	...	...	"
૫. પ્રબોધમાવેલી	...	વે. શા બ.	વર્મનરાય હરિકૃષ્ણ શાસ્ત્રી.
૬. પુષ્ટિલક્ષિ	...	રા. રા	નાનુભાઈ નાગપણ્ડાસ ગાધી.
			M A., LL B.
૭. પ્રહાવાદ અને માયાવાદ.	...		પ્રકાશક.
૮. મન્વાવલોકન	...		"
૯. જાહેર ખબરો	...		"
૧૦. લીલાવિચિત્ર	...	રા	લીલાલોચક.
૧૧. બમમેદ	...	રા	વ. હ શાસ્ત્રી,
૧૨. શ્રીદરિયાચમૃત માર્ગસ્વપતિર્લુપ્ત	...	...	Mr. D. B. A. LL. B.
			High Court Pleader.
૧૩. નરસિંહમહેલા	...	રા	ડમોઈલા
૧૪. ગોસ્વામીશ્રી શ્રીદેવકીનંદનજીનો લીલાપ્રવેશ.	...	રા.	લીલાલોચક

॥ श्रीकृष्णाय नमः ॥

॥ श्रीमद्विठ्ठलेश्वराणां पत्राणि ॥

(५)

स्वस्ति श्रीविठ्ठलदीक्षितानां गिरिधरस्य च श्रीगोविन्दवालकृष्णश्रीवल्लभ-
रघुनाथयदुनाथवनश्यामेपु गिरिधरस्य च भवतां पुत्रेष्वशिषः । शमिह, भावत्क-
माशास्महे । टोडाग्रामपर्यन्तं श्रीगोकुलनाथेन कुशलेन समानीताः स्मोत्रैव दोलो-
त्सवश्च कारितः । गिरिधरविषयिण्यस्मद्विषयिणी च कापि चिन्ता न कार्या ।
श्रीगोवर्धनेन एवावितास्ति । उभयत्रापि सेवा सम्यक् कार्या कारणीया च । स्वदेह-
रक्षा सर्वैः प्रकारैः कार्या । सेवकाः स्वस्वमर्यादायां च रक्षणीयाः । बालकानां
रक्षा सर्वैः प्रकारैः कार्या । यद् द्रव्यमागमिष्यति तन्मध्ये तत्कालानुरूपव्ययोपयोगि
यावद्भवति तावत्स्थापयित्वा शेषेणावश्यमृणशोधनं कार्यम् । व्ययश्च सावधान-
तया करणीयः । निशि यामिकाः सावधानाः स्थापनीयाः । इतः प्रेषितोऽहो गोवि-
न्दभट्टेभ्यो दत्तोस्त्यस्माभिस्तं विक्रीय तद् द्रव्यं तैर्ग्राह्यम् । पत्रं मुहुःप्रेषणीयम् । तत्र-
त्यसर्वोपि वृत्तान्तो लेखनीयः । गिरिधरापत्यानां विशेषतः कुशलं लेख्यम् । चिन्ता
कापि न कार्या । श्रीगोवर्धननाथोऽस्मत्कुलपतिरस्माद्विदितमेव करिष्यति । चैत्रवादि
४ । गोविन्दभट्टेषु गणेशभट्टेषु वासुदेवभट्टेषु चाशिषः । पदकृद्गोविन्ददासेषु भगव-
त्स्पर्णं वाच्यम् । मदनसिंहादिषु कृष्णदासादिष्वाशिषो वाच्याः । वासुदेवभट्टेशेन
गन्तव्यं पुरोहितगृहात् । वेङ्कटभट्टिषु कृष्णरायादिष्वाशिषः ।

(६)

(श्रीनवनीतप्रियमथुरानाथद्वारकानाथगोवर्धनधरविठ्ठलेश्वरमदनमोहनगोवर्ध-
नधरनवनीतप्रियचरणारविन्देषु अनुचरस्य प्रणतयो निवेदनीयाः ।)

स्वस्ति श्रीमज्ज्येष्ठभ्रातृचरणकमलेषु यवीयसो विठ्ठलस्य प्रणामकोटिनिवेद-
कोयं पत्रदूतः । शमिह, भावत्कमाशासे । अहं भगवदाज्ञया रासोत्सवपर्यन्तं श्रीगोव-
र्धनधरणचरणारविन्दनिकटे स्थितोऽस्मि । हरिद्वारं प्रत्याज्ञा न जातेति न गतम् ।
अत्र ममास्वास्थ्यं बहु जातमासीत् । उपवासदशकं कृतम् । अधुना भगवत्कृपया
श्रीमत्कृपया च नैरुज्यं जातमस्ति । कापि चिन्ता न कार्या । अका अम्मा अत्ता-
चरणेषु नतयः । अका यथा दुःखं न करोति ममास्वास्थ्यं श्रुत्वा तादृक् कर्तव्यम् ।
भवतापि कापि चिन्ता न कार्या मम, भगवति सर्वत्र । यादवेन्द्रपुरीषु ब्रह्मानन्देषु

दीक्षितेषु हरिहरनागनाथचूडादिषु नमस्काराः । विष्णुदासादिष्वाशिषः । अत्रत्य-
वैष्णवानां नतयः ।

निर्भरं क्रीडतोरालि मुदा कुञ्जे विवाससोः ।
अन्योन्यस्य प्रभैवासीदन्योन्यमुचितांशुकम् ॥ १ ॥
॥ श्रीमत्प्रभुचरणश्रीविट्ठलेश्वराणां पत्रम् ॥

(७)

॥ श्रीगोपीजनवल्लभाय नमः ॥

किं ब्रवाणि ? सखि भेष्टविरहानलदाहिता ।
जीवामीत्येतदेवालं निरपत्रपतास्पदम् ॥ १ ॥
सखे तल्लेखनीयं त्वयातियत्नेन राधिकानाथः ।
किं कृपयिष्यित्यथवा मनोरथेनैव जन्मनिर्वाहः ॥ २ ॥
गोवर्धननाथचरणकमलयोर्नतयो निवेदनीयाः ॥
॥ इति श्रीविट्ठलनाथानां पत्रम् ॥

(८)

॥ श्रीकृष्णाय नमः ॥

(भवत्सु सदाशिषः ।)

भवन्तः स्नेहवशतो मच्छरीरव्यवस्थितिम् ।
जानन्तोपि न जानन्ति तत्तूचिततरं हि वः ॥ १ ॥
यथा नर्तयति स्वामी वस्तुतस्त्वपराधिनम् ।
मां तथाहं तु नृत्यामि भृशं क्लिष्टोऽस्मि तेन हि ॥ २ ॥
अपावैराग्यराहित्याद् भवदार्तिजिहीर्षया ।
पुनस्तत्रागताविच्छां करोमि स्नेहयन्त्रितः ॥ ३ ॥
परं तदनुरूपं मच्छरीरं नैव वर्तते ।
तथापि यदि पञ्चभ्यां किञ्चित् स्वास्थ्यं भविष्यति ॥ ४ ॥
तदा समागमिष्यामि दुःखं मा कुरुत प्रियाः ।
सर्वांशे गोकुलार्धांशशरणा एव सर्वतः ॥ ५ ॥
अतो न चिन्ता कर्तव्या भवद्भिः कृष्णसात्कृतैः ॥ ६ ॥

॥ श्रीकृष्णः शरणं मम ॥

॥ इति श्रीविट्ठलनाथानां पत्रम् ॥

(९)

स्वस्ति श्रीविट्ठलदीक्षितानां धर्मसीसिंह(?)वैष्णवेषु सायणाकृष्णदासादि-
प्लाशिपः । शमिह, भावत्कमाशास्महे । तुह्यारे समाचार तुह्यारे पत्रं पाये ।

ऐहिके परलोके च सर्वथा शरणं हरिः ।

सम्पत्स्वापि सदानन्दः शरणं हरिरेव हि ॥१॥

किमधिकं ? गोविन्दद्विवेदिषुत्रकृष्णदासस्य व्यावहारिकी चिन्ता न कार्या ।
यादवपण्डितेषु कृष्णस्मरणम् । हरिजीभाईलादिप्लाशिपः ॥

॥ इति श्रीविट्ठलनाथानां पत्रम् ॥

(१०)

॥ श्रीगोपीजनवल्लभाय नमः ॥

स्वस्ति श्रीविट्ठलदीक्षितानां गिरिधरगोविन्दवालकृष्णश्रीवल्लभरघुनाथवदुनाथ-
धनश्यामेषु गिरिधरस्य च भवत्पुत्रेषु चाशिपः । शमिह, भावत्कं कुशलमाशास्महे ।
उभयत्र सेवा सम्यक् कार्या । भोगादौ वैष्णवानां विश्वासो न कार्यः । मध्येमध्ये
मनोहरभोगोपि कार्यः । एतदर्थं गृहे दुग्धासम्भवेऽन्यतोप्यानाय्य कार्यः । अपरञ्च,

सर्वं परिगृहीताः स्मो गोकुलस्वामिना वयम् ।

न त्यक्ष्यति दयासिन्धुरस्मानन्यायिनोपि हि ॥ १ ॥

स्वकृत्या भीर्भवत्येव तथापि करवाणि किम् ?

तथापि गतिरस्माकं स एवेति न भीरपि ॥ २ ॥

यथा वयं तदीयाः स्वस्तथा सोपि निसर्गतः ।

अस्मत्प्रभुरतो चिन्ता नैहिके पारलौकिके ॥ ३ ॥

चिकीर्षितं कारयित्वा शीघ्रमानेप्यति प्रभुः ।

अस्मानतो न चिन्ता वः कार्या सर्वात्मना मियाः ॥ ४ ॥

एतेषामहमेवास्मि सर्वस्वमिति सुन्दरः ।

जानात्यस्माकमज्ञानेप्यतः कर्ता स्वतोखिलम् ॥ ६ ॥

ज्येष्ठे मासि प्रभुरस्मानानेप्यति । कापि चिन्ता न कार्या । पत्रं मुहुः प्रेव-
णीयम् । दोलोत्सव उत्तरानक्षत्रेऽरुणोदयसमये कार्यः । पदवस्त्राणि प्रेषितानि
सन्ति । वैष्णवा मर्यादायां स्थापनीयाः । देशकालानुसारेण सावधानतया रथे-
यम् । श्रीगोविन्दः कामपि चिन्तां मा करोतु । श्रीगोकुलनाथः सर्वं कुशलं करि-
ष्यति । श्रीरङ्गदासप्रोक्तं तु सत्यामिति ज्ञेयम् । स्वया रीत्या प्रभुस्तथोक्तवान् ।

पुनः प्रश्ने प्रवाहरीत्योक्तवानिति । किमधिकं ?

॥ श्रीविठ्ठलदीक्षितानां पत्रम् ॥

(११)

॥ श्रीगोपीजनवल्लभाय नमः ॥

स्वस्ति श्रीविठ्ठलदीक्षितानां नागजीप्रभृतिष्वाशिपः । शमिह, भावत्कमा-
शास्महे ।

सततं गोपिकार्थीशपदाम्भोजं सुभावितम् ।

हृदि कार्यं तदीयत्वं तत एव फलिष्यति ॥ १ ॥

निवेदितात्मभिन्नेषु सदौदासीन्यमाचरेत् ।

प्रावाहिकास्तेपि चेत् स्वरूपेक्षैवोचिता तदा ॥ २ ॥

पुरुषोत्तमात् कुशलतः समागताः स्मः । गिरिधरादयः कुशलिनः ।
किमधिकं ? श्रीकृष्णः शरणं मम । शुभं भवतु ।

॥ श्रीविठ्ठलनाथानां पत्रम् ॥

(१२)

स्वस्ति श्रीविठ्ठलनाथदीक्षितानां गोपीनाथभट्टेष्वाशिपः । शमिह, भाव-
त्कमाशास्महे । अपरञ्च, ना वृत्तान्तं हरिवंशुच्चपेदिहुण्डी प्रविष्ट मामनु नीदृष्ट
कुशलमुन्नद् । हरिराम गोवर्धनु लुलिस्मे उन्नारु । भ्रातृवियोगजनितदुःखं चेत्य
वल्लु । भगवदिच्छाधीनमता मरिनाउ । विवेकिनि गोविन्दभट्ट वासुदेवभट्टादि-
कुशलमुन्नारु । कार्यमैर्नैवे गिरं वच्चेडिदि । किमधिकं ? शिवावाचिनाडु वानि दी-
यति ऐय्येड टवेऽरुं चानि ।

॥ इति श्रीमत्प्रभूणां पत्रम् ॥

(१३)

॥ श्रीगोपीजनवल्लभाय नमः ॥

अधिरजनिविनोदभरोदितश्रमभरोदितसकलाङ्गशैथिल्योदितनिद्राभरनिर्भर-
निष्पीडनविस्मृतशीतादेरप्युपस्थुन्निद्रतादशोदितप्रियाप्रणयभरस्मृतशीतनिरसनप-
टुतल्पादुत्थानसामयिकं तूलकञ्चुकं शीघ्रं प्रेषणीयम् । विलम्बो न कार्यः ।
यदाकुलालिकुलमुखगलदमन्दसौन्दर्यमरन्दपानमदानिर्वचनायाचित्तमधुपट्टतानि त्र-
जरत्नानीतानि कुसुमानि प्रेषितानि भवद्भिः सर्वैर्ग्राह्याणि । किं० कु० । भवत्सु
सदाशिपः ॥

॥ इति श्रीविठ्ठलानां पत्रम् ॥

(૧૪)

॥ શ્રીકૃષ્ણાય નમઃ ॥

ગિરિચ્છત્રેણ દક્ષપાતચામરૈઃ સ્નેહવારિભિઃ ।

કેવલં સ્વીયતારાજ્યેઽભ્યપિશ્વદ્ વ્રજમીશ્વરઃ ॥ ૧ ॥

નાનાધીનત્વમૈશ્વર્યાદ્ દીનતાધીનતા પરમ્ ।

તત્રાપિ ત્વત્કૃપા હેતુરેવં સર્વં ત્વમેવ નઃ ॥ ૨ ॥

વ્રજતરુણીકુચકનકાચલોપમર્દે પુલકિતોન્નતતા ।

તન્નુતા તદનુપમર્દે ચિત્રૈષા તે કથા નાથ ॥ ૩ ॥

ઉપમા નયને પ્રાપ્તુમાયાન્ત્યોઞ્જનપિચ્છિલાત્ ।

તટાત્સ્વલન્ત્યઃ શ્રીરાધેઽપતન્ઢાસાર્ણવે કવેઃ ॥ ૪ ॥

કલિન્દકન્યકાકૂલે કૂલે કનકશાશ્વિનઃ ।

અસ્તિ સર્વેન્દ્રિયાસ્વાયં વ્રત્તામૃતમનાઘૃતમ્ ॥ ૫ ॥

પ્રાયઃ પ્રાણૈઃ સહૈવાયં પ્રયાસ્યતિ મનોરથઃ ।

તે ત્રપા યદિ તત્સંગાદહમપ્યાસ તાદૃશઃ ॥ ૬ ॥

પશુપરાજમુદુર્લલિતઃ સુતો વ્રજવધૂજનજીવનમિત્યપિ ।

વ્રજનિકુઞ્જવિહારમનાઃ સ્વયં પ્રસભમાશ્વસનેન હિ વશ્ચિતાઃ ॥ ૭ ॥

॥ इति श्रीमद्विठ्ठलेश्वराणां पत्रम् ॥

શ્રીમહાપ્રભુશિક્ષા.

પ્રથમ તો અન્યાશ્રય ન કરનો. સમ આશ્રિમાત્રઉપર દયા રાખની સદા પ્રસન્ન રહેનો. ક્રોધ ન કરનો. ક્રોધ હે સો આઝાન-અવરૂપ હે, જહાં ક્રોધ રહે તહા ધર્માદિક ન રહે સેવાકિ વિષે એકાગ્ર મન રાખનો. શ્રીકાકુરજીની રસોઠકો યથાશક્તિ બધાન કરે સેવકુદ્દો અપરાધ દેખે તો હું ક્રોધ ન કરે. સખડી સહી રહેનો. ભગવદીયનો સાચેહી રહેનો. ક્રોધદુર્નયન કહે સો સમ સહી રહેનો. શ્રીકાકુરજીની સેવા અપને ધરમે કરે મો સાક્ષાત્ પુરષોત્તમ જાણીકે કરે, સ્વરૂપકે વિષે અન્યથાભાવ ન કરે. ગૃહસ્થાશ્રમ મો ભગવત્કાર્યાર્થ જાનનો. ગૃહાસક્તિ ન કરે. સખનસો નમ્ર હોયકે રહે વૈષ્ણુવમાત્રની નિદા ન કરની. તૃષ્ણા થોરી કરની સદૈવ અપને મનમે' ભવ રાખનો, જે મતિ મોસો કહ્યુ અપરાધ હોય આવે. રાજસેનાકો ભાવ સદૈવ જાનનો. લીલા હે સો અપને હૃદયમે' નિત્ય કરીકે જાનની અપની દેહ હે મો અનિત્ય કરીકે જાનની પ્રસાદ વૈષ્ણુવમે' મિલીકે લેનો. ભગન-સ્વરૂપ,

આ શ્રેષ્ઠ પ્રાચીન સંપત્ ૧૮૩૬ વૈશાક ૧૬ ૧૧ ના રોજ ઉતારેલા અથ ઉપરથી ઉતારાવીને પાઠ્યગ્રંથ વૈષ્ણુવ કેરાવવાત ઉત્તરદાસે પુષ્ટિમક્તિસુધામાં પ્રસિદ્ધ કરવા મોકલી આપ્યા છે

ભગવદીયસ્વરૂપમે' ભેદબુદ્ધિ ન કરની ચિત્ત રિથર રાખનો. મન સર્વથા ડગાવનો નહિ જહા ભગવદીય હોય તહા ચાલીકે જનો. દર્શનકો આલસ્ય ન કરનો. જો શ્રીહાકુરજીકે દર્શનકો આલસ્ય કરે તો આસુરી બુદ્ધિ હોય. ભક્તિકે વિશે ખરો મમત્વ રાખનો. ભગવદીયકે દેહ અવૈકલિક કરી જનને અસમર્પિત વસ્તુ સર્વથા ન લેની, જો અસમર્પિત વસ્તુ લે તો આસુરી બુદ્ધિ હોય. અપને યથાશ્રમ ઉદ્યમ કરનો, યથાલાભ સંતોષ કરનો. પ્રસાદ થોરોસો લેનો. નિદ્રા થોરી કરની. આલસ્ય ન કરનો. સમયકે સમય શ્રીહાકુરજીકો કાર્ય કરનો. શ્રીહાકુરજીકો કાર્ય અપને હાથસોં કરનો, ઓર કાહુસો ન કહેનો, ન કરાવનો. જહાકે વિષે સુખ થોરો કરનો. વિષયતે ભગવદાવિર્ભાવમે' અંતરાય જનનો. અત કચ્છુ વિષયમે રહે તો શ્રીહાકુરજીકો આવિર્ભાવ કચ્છુ ન હોય. જહાં બહિર્મુખ લોક બોર હોય તહા જોડનો નહિ. અવૈષ્ણુવકો મંગ ન કરનો. - શ્રીભાગવત ઓર ભગવદીય વિશે સદા મન રાખનો, છનમે અતર ન રાખનો એવાકે વિશે અંગ અંગ સ્વસ્વરૂપ ભાવ કરીકે રહેનો. ચિત્તકો ચરણારવિ દ્વિગે ગાખનો. ધીરજ ન હોર. ભગવદીયસો સદા દીનતાદીમે' રહેનો અપની બઝાઈ આપહુ ન કરની. દાસભાવ લીમેલી રહેનો. જા વૈષ્ણુવકે અન્યાશ્રય અન્ય ઉપાસના હોય તાસોં કચ્છુ ન મિલનો, વાકે ઘરકો કચ્છુ ન લેનો. સેવા સમય મહારથકવિશે નિકટ રહેનો. જખ શ્રીહાકુરજીકો અનોસર હોય તખ થોડીસી દૂર રહેનો બહિર્મુખમે સલાપણુ ન કરનો. રમોછ એકવ કાહુકી ન કરની સેવા મનમે બુદ્ધિમે કરની પાખંડ ન કરનો, પાખંડ કરે તો બહિર્મુખ હોય. શ્રીહાકુરજીકુ ઉત્તમતે ઉત્તમ સામગ્રી હોય મો સમર્પાએ. નૂતન વસ્તુ આવે સો તુરત શ્રીહાકુરજીકું સમર્પની. પહેલે ભગવતમેવા, પાછે ભગવદ્વાર્તા. સેવા, કથા, ભગવદીયનમે મિલાપ, તાપાછે ઉદાર્ય લૈકિક વ્યવહાર સજ કરનો, મોઉ અપને હૃદયમે' શ્રીહાકુરજીકો સ્મરણ દગ્ત રહે. સખડી અનસખડી સજ બધી ભાતીમે જનને. આચાર સખડી જનનો. સામગ્રીમે' મનસ્થિર રાખનો. શ્રીહાકુરજીકે સમીપ મન અલાવનો નહિ. ઉત્સવકે દિન આનદસો ઉત્સવ કરનો. બડો લૈકિક કાર્ય હોય, તોડુ પ્રથમ તો ઉત્સવ કરનો, વૈષ્ણુવમે આજ્ઞા માગની. ઓરહુ જો કચ્છુ ખર્ચ કરનો હોય મો શ્રીહાકુરજીકી દૃષ્ટિપથ હોયકે ખર્ચ કરે. જો કરે મો શ્રીહાકુરજીકે અર્થ કરે, અપને દેહાર્થ ન કરે, જો અન્યવિનિયોગ કરે તો શ્રીહાકુરજીતે' બહિર્મુખ હોય. નિવેદની વૈષ્ણુવ સ્થિત હોય તામે ખાનપાન કરનો નામધારીમે મર્યાદાપૂર્વક રહેનો. સદાસર્વદા ભગવદીયનકી દહેવ કરની ભગવદીયનકે સગ માર્ગ લીયે રહેનો શ્રીહાકુરજીકી સેવામે' સ્વરૂપમાવસબધ પિતા અવૈષ્ણુવમે પ્રવેશ ન કરન દેનો અવૈષ્ણુવમે શ્રીહાકુરજીકી તથા અપની દહલ કરવા વની નહિ જો જો વસ્તુ શ્રીમહાપ્રભુજીને પ્રકટ કરી હે મો મો વસ્તુ ઉત્સવમે શ્રીહાકુરજીકો સમર્પની મર્યાદા ઉરંધન કરની નહિ. શ્રીભાગવતકો પાઠ નિત્ય કરનો, ઓર શ્રીમુખોધિનીજી-યુક્ત ભાગવત સુને શ્રીઆચાર્યજીકે શ્રીગુણાદ્યજીકે મંથકો પાઠ કરે. અવૈષ્ણુવમે કથા ન સુને. ઓર જો કાર્તન આવન હોય તો શ્રીહાકુરજીકો સુનાવે. યદ સર્વ વાત પ્રચોક્ત હે, અપને મનમે નિશ્ચય કરી ગખની, વાકો વિચાર નિત્ય કરે તો સખ સૂનિ હોય. ઓર શ્રીઆચાર્યજીકે મંથ સુને તથા પાઠ કરે ઓર સર્વોત્તમકો પાઠ નિત્ય નિયમસો કરે, મન સ્થિર ગખાકે કરે, તો શ્રીઆચાર્યજીકો સ્વરૂપ હૃદયમે આવે, તમ સકલ કચ્છાણુ હોય

હનિ શિક્ષા સંપૂર્ણ.

॥ श्रीकृष्णाय नमः ॥

श्रीसर्वोत्तमजी विषे श्रीगोविंदस्वामिकृत पदो.^१

राग मैरव.

प्राकृतधर्मरहित अप्राकृतनिस्विलधर्मसहित साकार ।

निगमनिरूपित शुद्ध पुरुषोत्तम स्वदनानल श्रीवल्लभ अवतार ॥ १ ॥

स्तुति करो सदानंद पद सेवो सुजश श्रवण करो गुणगान ।

चित्तमें चिंतन करो रनादिन सुबोधिनी अरु वचनामृतपान ॥ २ ॥

करुणा करी कलि प्रकट भए रविन होत न दैवी जन उछार ।

श्रीविट्ठल निजपद नौका हे गोविंद उतारो भवसागर पार ॥ ३ ॥ १ ॥

राग विभास.

^१विदुषजनदृष्टि कलिकालमहातिमिरने ^२निगमनवनीतको हार्द न लह्यो ।

ब्रह्म साकारको भेद जाने बिना आसुरावेशते विरुद्ध हि कह्यो ॥ १ ॥

भूमिके जीव मतिहीन वैकुण्ठकी वातकी कह्यो कहा मंद कैसे जु जाने ।

ब्रह्म साकारको रूप जाने बिना मूढ़ अति अज्ञान जु माने ॥ २ ॥

तस्य संपत्ति तार्ते नहि होत हैं उग्र माहात्म्य कोन पार पावें ।

श्रीविट्ठलपदकमलरजधन गोविंद जनहरिवदन ^३वह्नि गुण गावें ॥ ३ ॥ २ ॥

राग रामग्री.

जब श्रीहरि भई यह इच्छा निज महिमा ^४प्रकटवे काज ।

व्रजपतिवदन ^५अनल आनंदमय तब प्रकट कीये वारूपति ^६द्विजराज ॥ १ ॥

सो स्वरूप प्रकट्यो भूतलमें विद्यानिधि विदुषशिरताज ^७ ।

^८दर्शपरश आनंद उपज्यो उर ^९तीनों भुवन रहें सब गाज ॥ २ ॥

दैवी जन सब करत वधाई चिंता गई सबनकी ^{१०}भाज ।

कहत गोविंद यह गान करो नित्य बाल वृद्ध सब जोरि समाज ॥ ३ ॥

१ आ. पदार्थ पुस्तक पाठशुनिवासी वैष्णव साधु केशवदास ईश्वरदास तरङ्गिणी अभने मह्यु छे, तेमा सर्वोत्तमजना प्रत्येक श्लोक विषे पद छे ते सर्वोत्तमजना बाबावर साथे साथे आप्पवाम्ब आवरो २ भुजानि ३ रात्रिद्विस. ४ बिना ५ विद्वान् ६ अधकार. ७ वेद ८ भुज ९ अग्नि हरिवदन वद्धि, हरिना भुजानि, अष्टमे श्रीमहाप्रभु १० प्रकट करवाने ११ भुज १२ अग्नि. १३ द्विज अर्थात् ब्राह्मण, तेमा इत्तम १४ विद्वान्ना शिरोमस्ति १५ दर्शन तथा २५ श्रुती १६ नखे १७ नदासी.

સર્વોત્તમસ્તોત્ર.

(અનુસંધાન અઢ ૩ પૃષ્ઠ ૬૬.)

ભગવાનનું ઉપર્યુક્ત ધર્મવિશિષ્ટ સ્વરૂપ શું આપજી જાણો છે ? શું અન્ય વિદ્વાનો જાણતા નથી ? અન્ય વિદ્વાનો તે સ્વરૂપને જાણતા હોત તો શામાટે તે સ્વરૂપનું કોઇ પણ દેકાણું તેઓએ અવાવધિ પ્રતિપાદન કર્યું નથી ? આપે પ્રથમ શ્લોકમા પ્રતિપાદન કર્યું તેવુંજ પુરુષોત્તમનું સ્વરૂપ વેદપ્રતિપાદન જ છે તો એતાવુત્કાલપર્યંત આ પ્રકારે તેના માહાત્મ્યનું કોઇ પણ વેદવિજ્ઞાતાએ કોઇ પણ દેકાણું કેમ વર્ણન કર્યું નથી ? તેથી ઉક્ત વિદ્વાનો જ્ઞાતના સ્વરૂપને નિગદ્યર અને નિર્ગુણ કેમ પ્રતિપાદન કરે છે ? આ સર્વ સંદેહના સમાધાન માટે શ્રીગુણાંજલિ દ્વિતીય શ્લોક આજ્ઞા કરે છે —

કલિકાલતમદ્વદ્વદષ્ટિત્વાદ્વિદુષામપિ ।

સંપ્રત્યવિષયસ્તસ્ય માહાત્મ્યં સમભૂદ્ ભુવિ ॥૨॥

ગાઢાર્થઃ—કલિકાલતમશ્વદ્વદષ્ટિત્વથી વિદ્વાનોને પણ સપ્રતિ ભૂતલઉપર તેનું માહાત્મ્ય સમ્યક્ અવિગય થયું. (૨).

વિવેચનઃ—કલિકાલતમશ્વદ્વદષ્ટિત્વથી, કલિકાલન્ય-કલિકાલથી યના, તમશ્વ-પ્રકાશપ્રતિબંધક અધકારવડે-અજ્ઞાનવડે, ચારેકારથી આવૃત-આચ્છાદિત-દર્શન ગર્ભ છે દષ્ટિ-એટલે પ્રમાણાંત કરણાદિ જેમની તેમના ભાવને પામેલા હોવાથી, અર્થાત્ પ્રમાણાંત કરણાદિ કલિકાલનમવડે આચ્છાદિત ધર્મ જવાથી, તેના વિદ્વાનોને પણ, જેઓએ વેદશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કર્યો છે અને વેદના જ્ઞાતા છે તેના મર્યાદામાર્ગોક્ત સંપૂર્ણ જ્ઞાનવાનને પણ, સપ્રતિ હમણા, કલિકાલમા, ભગવાનના અનવતારસમયમાં, સાક્ષાદ્ ભગવાન ભૂતલ ઉપર પ્રકટ થઈ પાછા અંતર્ધાન થયા સારથી તે અસાર સુધી, શ્રીમદધ્યાર્થચરણ પ્રકટ થયા સુધી, ભૂતલ ઉપર-ભૂલોકમા, તેનું-પુરુષોત્તમાખ્ય વસ્તુનું (પુરુષોત્તમનું), માહાત્મ્ય, સમ્યક્ શ્રુત્યુક્ત પ્રકારે, અવિષય અપ્રત્યક્ષ થયું. કલિ અંધકારરૂપ છે તેથી જેવી રીતે છતે નેત્રે ચમુખાનને પણ અધકારમા વસ્તુનું આત્મજ્ઞાન થતું નથી તેવી રીતે જ્ઞાનદષ્ટિ હોવા છતાં વિદ્વાનોને પણ કલિકાલના અધકારમાં તે પુરુષોત્તમાખ્ય વસ્તુનું યથાર્થ એટલે નિગમ અને તેના રૂપ ભાગવત જ્ઞાન દષ્ટિગોચર ન થયું.

કુનિ, સૂત્ર, ગીતા તથા શ્રીમદ્ભાગવત ભગવાનનું માહાત્મ્ય પ્રતિપાદન કરીને કરે છે કે ‘સોનામયત’ તેણે (પુરુષોત્તમે) કામના કરી, ‘પુરુષ એવંદ’ પુરુષ જ આ એટલે પુરુષાર્થ જગત છે ‘આનંદાદ્યેષ’ આનંદમાથીજ આ સર્વનો પ્રાદુર્ભાવ વગેરે છે. ‘જન્માદ્યસ્ય’ આના (પુરુષાર્થ) જગતના જન્મમાદિ ક્ષત્રથી છે, ‘અદ્ સર્વસ્ય પ્રમય’ હું સર્વનો પ્રમય હું હંતાદિવાક્યપ્રતિપાદ (માર્થાદિક) માહાત્મ્ય, તથા વ્રજમા ભક્તધીનતાએ લીલા અને ‘ધર્મ (પ્રજુના) જગત્’ હોવા છતાં હાલ જેનો જ્ઞાનાનુદય છે અને નિસાધનને રૂપ છે એ (પ્રાણિક) માહાત્મ્ય, એમ બે પ્રકારનું માહાત્મ્ય, હાલમાં અનવતારસમયે અપ્રગટ થયું

એકમાં-એ ઉપર્યુક્ત જગત્કર્તાના મર્યાદામાહાત્મ્યમા-સર્વ જગત્મા મિથ્યાત્વની કલ્પના, અને બીજામાં-પુષ્ટિમાહાત્મ્યમા-પ્રભુમા અને તેની લીલામાં પ્રાકૃતત્વ તથા લૌકિકત્વની કલ્પના કરવામા આવી, અને તેથી બન્ને પ્રકારનું માહાત્મ્ય અપ્રત્યક્ષ થયું. ‘ પ્રભુ જગતના કર્તા છે, જગદ્રૂપ છે, સર્વરૂપ છે, સર્વના પ્રભુ છે, પ્રત્યક્ષ છે ’ હત્યાદિવડે પ્રભુનું માહાત્મ્ય સારેજ કહેવાય કે જ્યારે આ સર્વ જગત્ વગેરે સત્ય હોય, પરંતુ તે સર્વ જો મિથ્યા હોય તો તેમા પ્રભુનું શું માહાત્મ્ય કહેવાય ? મિથ્યા વસ્તુ કરવામા કરવાપણુ જ શું ? માટે જગત્-વિશ્વને-મિથ્યા કહેનારા વસ્તુત પ્રભુના માહાત્મ્યનો નાશ કરે છે તથા ઉપર્યુક્ત ઉપનિષદ્ સૂત્ર તથા ગીતાના વાક્યની હત્યા કરે છે. તેમ જ ભગવાને અવતાર ધારણ કરીને અનેક લીલા કરીને પોતાના કૃપાબલે-સ્વરૂપબલે-સ્વીય ભક્તોનો, જેમને ભગવાન સિવાય કાંઈ પણ સાધન મા ઈષ્ટિન વસ્તુ ન હતી તેમનો, ઉદ્ધાર કરી ઉત્તમોત્તમ ફલદાન કર્યું તે પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવાનને પ્રાકૃત-લૌકિક-પુરુષ ગણવામા આવે અને તેની લીલાને લૌકિક-પ્રાકૃત-ગણી કાઢી હસી કાઢવામા આવે, તેની મરફરી કરવામા આવે, તો પછી તેઓને ભગવાનનું માહાત્મ્ય કયાથી સમજાય ? માટેજ કલિકાલમા માયાવાદાદિમનાભિનિવેશથી વિદ્વાનોની બુદ્ધિ પણ દુષિત થઈ અને તેથી વેદ, ગીતા, સૂત્ર તથા ભાગવનનો સત્યાર્થ તેઓને નહિ સુઝવાથી તેવું માહાત્મ્ય કાંઈ પણ વિદ્વાને પ્રતિપાદન કર્યું નથી. જો કલિકાલથીજ વિદ્વાનોને અજ્ઞાન થયું હોય તો અન્ય (સત્ય, ત્રેતા અને દ્વાપર) યુગોમા સર્વને જ્ઞાન થયું જોઈએ, કારણ કે તે યુગોમા વિદ્વાનો સર્વજ્ઞ હતા, તો પણ તે પ્રમાણે, આખે ભગવાનનું માહાત્મ્ય પ્રતિપાદન કર્યું તે પ્રમાણે, એનાવતરપર્યંત (આજ સુધી) સાબલવામા આવ્યું નથી, તો પછી આપના કહેવામા શું પ્રમાણ ? એમ જો વાઢી શકા કરે તો સમાધાન નીચે પ્રમાણે કરવામા આવે છે ભગવાને પહેલાં પણ આવું લીલાવિશિષ્ટ આનંદમાત્રકરપાદમુખોદરાદિરૂપ સ્વસ્તરૂપ કૃતાદિયુગમાં નહિ પણ કલિકાલની આદિમાંજ પ્રકટ કર્યું હતું, કારણ કે કૃતાદિ યુગમાં સાધનનીજ સુખ્યતા હતી, અને પુરષોત્તમની વિભૂતિરૂપ તત્સાખ્યફલ હતું, અને અહિ કલિકાલમાં સાક્ષાત્ પુરષોત્તમજ ફલરૂપ છે, જે (પુરુષોત્તમ) સાધનવડે અસાધ્ય હોવાથી, કૃતાદિ યુગમા પુરુષોત્તમની વિભૂતિ અને તે વિભૂતિનું માહાત્મ્ય પ્રકટે તથા કલિકાલમા પુરુષોત્તમ અને તેનું માહાત્મ્ય પ્રકટે એ ઉપપન્ન છે. કલિકાલમા લીલાસમયે સાધનથી નહિ પણ પોતાના સાક્ષાત્સ્વરૂપબલવડેજ સ્વીયજનવિષે સર્વ સ્વમાહાત્મ્ય પ્રકટ કર્યું, તેથી, તે માહાત્મ્ય કેવલ સ્વપ્રમેયમલસાધ્ય હોવાથી, કૃતાદિ યુગમા પ્રભુનું પ્રાકટ્ય ન હોવાથી, સ્વપ્રમેય એટલે સ્વરૂપબલ અનાવશ્યક હોવાથી, કૃતાદિયુગમા કાંઈ આગવ પણ તે માહાત્મ્ય પ્રકટ ન થયું. કૃતાદિ યુગમા સર્વની પ્રવૃત્તિ મર્યાદામાર્ગોક્ત સાધનમા જ હતી, અને જો કે મર્યાદામાર્ગોક્ત સાધનથી મુક્ત્યાદિ ફલ થાય છે તોપણ આથી-સાક્ષાત્ સ્વરૂપસાધથી-તે મુક્ત્યાદિ ન્યૂનજ છે. પોતાના ભૂતલ ઉપર પ્રાકટ્ય પછી પણ અનવતારસમયમા નિજ સર્વ માહાત્મ્ય કલિમા સર્વને અવિપય થયું, અર્થાત્ શ્રીમદ્વાચાર્યચરણના પ્રાદુર્ભાવસમયેજ સ્વ માહાત્મ્યનું જ્ઞાન થયું, બીજા સમયે નહિ પ્રભુ ભૂતલમા આસુરવ્યામોહલીલા કરીને નિજ નિત્ય લીલામા પધાર્યા ત્યારથીજ મર્યાદામાર્ગોક્ત સર્પૂર્ણજ્ઞાનવાન વિદ્વાનોને પણ કલિકાલધકાર-અછન્ન દૃષ્ટિ થઈ જવાથી પૂર્વસાધિત જ્ઞાન પણ જતું રહ્યું, અને તેથી હાલમાં, શ્રીમદ્વાચાર્ય-

ચરણના પ્રાકટ્યસુધી, સાક્ષાત્ પૂર્ણપુરોત્તમનું માહાત્મ્ય ભૂતલ ઉપર સર્વને અવિચય થયું. 'ભૂતલ' ઉપર કહેવાનું કારણ એ છે કે કલિયુગની પ્રવૃત્તિ ભૂતલમા જ છે, અન્ય લોકમા નથી, તેથી તદ્દતિરિક્ત ભગવદ્દેશિયતને સ્વમાહાત્મ્ય જ્ઞાનગોચર છે. અન્ય લોકમા બ્રહ્મા, શિવ, સનક, શુકાદિને તો પ્રભુનું માહાત્મ્ય સદૈવ પ્રત્યક્ષ છે. વધી 'ભૂમિ'પદવડે એમ પણ મૂચન કર્યું કે ભૂમિ ભક્ત છે, અને પ્રભુના પ્રાકટ્યસમયે શ્રીકૃષ્ણના ચરણકમલના સમઘવડે સર્વદા સરસા આર્દ્ર રહેતી, અને અધુના તદ્દલાવે ભૂમિને પણ દુઃખ છે. જેમ પ્રભુના પ્રાકટ્યથી ભૂમિના દુઃખની નિવૃત્તિ થઈ તેમ આચાર્યશ્રીના પ્રાકટ્યથી પણ ભૂમિના દુઃખની નિવૃત્તિ થઈ છે, અને તેથી જ શ્રીમત્પ્રભુચરણ આગલ 'મૂમિમાગ્ય' એમ આચાર્યશ્રીનું નામ ધરે છે 'સમમૃત' મા ઉપસર્ગનો અર્થ 'સમ્યક્' એટલે 'શ્રુત્યુક્ત પ્રકારથી' એમ થાય છે, અમૃત એમ ભૂતકાલના રૂપવડે બહુ કાલ થયાનું સૂચવે છે અવતારસમાપ્ત્યનન્તરે જ કાલનો પ્રભાવ થયો, અને ત્યારથી કે અભારસુધી પ્રભુનું શ્રુત્યુક્ત માહાત્મ્ય કોઈ પણ વિદ્વાનને પ્રત્યક્ષ થયું નહિ.

નિષ્કર્પાર્થ:—વેદવિદ્ વિદ્વાનોની જ્ઞાનદષ્ટિ પણ કલિકાલના અધકારથી (માયાવાદાદિ-મતાભિનિવેશવડે) આવૃત-દૂષિત-થઈ જવાથી સંપ્રતિ ભૂતલ ઉપર તેઓને પુરોત્તમનું શ્રુત્યુક્ત માહાત્મ્ય જ્ઞાનગોચર થયું નહિ.

આપનું પણ પ્રાકટ્ય ભૂતલ ઉપર હોવાથી જાપક વિના આપને જ તે માહાત્મ્યનું જ્ઞાન કેમ થયું એમ કોઈ આગકા કરે તો તેના નિરાસ માટે શ્રીપ્રભુચરણ તૃતીય શ્લોક આજ્ઞા કરે છે.

દયયા નિજમાહાત્મ્યં કરિષ્યન્ પ્રકટં હરિ ।

ઘાપ્સ્યા યદા તદા સ્વાસ્થ્યં પ્રાદુર્ભૂત ચકાર હિ (હ) ॥ ૩ ॥

ગમ્ધાર્થ:—દયાવડે નિજ માહાત્મ્ય વાણીદ્વારા પ્રકટ કરવાની ઇચ્છાવાન જ્યારે હરિ (થયા) ત્યારે સ્વાસ્થ્યને નિશ્ચય પ્રાદુર્ભૂત કર્યું (૩)

વિવેચન:—દયાવડે નિરૂપધિ સ્વકીયજનના દુઃખને દૂર કરવાની ઇચ્છાવડે, નિજ માહાત્મ્ય સ્વકીય પુષ્ટિમાર્ગીય લીલાસમાહાત્મ્ય, વાણીદ્વારા સ્વવચનદ્વારા, સ્વકીયને વિશે પ્રકટ કરવાની ઇચ્છાવાન હરિ સકલદુઃખહરણુશીલ ભગવાન થયા, ત્યારે સર્વશુભોપેતકાલે-ફલપ્રત્યે, સ્વાસ્થ્યને પોતાના પુરોત્તમના જ આવદમાનાધિદેવિકાન્નિરૂપ મુખને પ્રાદુર્ભૂત કર્યું પ્રકટ કર્યું. ઉપર્યુક્ત શ્લોકમા પ્રતિપાદન કરવામા આવ્યું તે પ્રકારે માયાવાદાદિમતાભિ-નિવેશથી વિદ્વાનોની ભુદ્ધિ પણ દૂષિત થઈ, વેદ, ગીતા, વ્યાસસૂત્ર તથા શ્રીમદ્ભાગવતના શુદ્ધ અર્થના જ્ઞાનનો સર્વને અભોગ થયો, અને તેથી મર્યાદાપુષ્ટિમેદથી ઉભયવિર-હીનનો અભાવ થવાથી દૈવી નૃષ્ટિ અમૃતાર્થ થઈ, ત્યારે ભગવાનને દયા નિરૂપધિ કૃષ્ણા, આવી. સ્વીય જનને સ્વસ્વરૂપસપ્રાપ્તિના અભાવે જે તાપ થયો તે તાપદૂરીકરણની ઇચ્છા દીનતાત્સવ્યથી પ્રભુને પ્રથમ થઈ, અર્થાત્ પ્રભુને પ્રથમ સ્વેચ્છાથી ભખ વિશે દયા, નિરૂપધિ કરણા, થઈ દયાથી આ કાર્ય થયું છે એમ કહીને તે વિના કદાપિ પણ અન્યથા આ કાર્ય થયે નહિ એમ પણ સૂચન કર્યું, અર્થાત્ નિરૂપધિ કરણાથી જ આચાર્યચન્નનું પ્રાકટ્ય હોવાથી વેદ તથા શ્રીભાગવતના શ્રીમદ્વાચર્ણોક્ત અર્થના જ્ઞાન તથા

અનુદાનથી દેરી જીવેને અવ્યભિચાર, નિશ્ચય, અપવાદ વિના, ફલ થશે એમ પણ સૂચન કર્યું.

આ પ્રકારે સ્વકીય જન ઉપર અથમ હરિને નિરૂપણ કરણા થઈ, અને તેથી જ પૂર્વોક્ત પુષ્ટિલીલાગુણવિશિષ્ટ નિજ માહાત્મ્ય વાણીદારા, કથનદારા, અમારા (શ્રીમત્પ્રભુચરણાદિ) વિષે પ્રકટ કરવાની અને સ્વરૂપાનંદનું જ દાન કરવાની જ્યારે ઇચ્છા થઈ ત્યારે સ્વાસ્થ્યને પ્રકટ કર્યું નિજ માહાત્મ્ય એટલે સાક્ષાત્ પુરુષોત્તમસંબધિ લોકવેદપ્રસિદ્ધ તથા તદ્દતીત-લોકવેદથી પણ અગમ્ય-કેવલ નિજ અતરંગ ભક્તના અનુભવગમ્ય-માહાત્મ્ય અથવા 'નિજમાહાત્મ્ય' એટલે શ્રીમત્પ્રભુચરણપદ્મ સાક્ષાદ્ વૃદ્ધવૃન્દીય રસરૂપ માહાત્મ્ય, અથવા 'નિજમાહાત્મ્ય' એટલે નિજ જે સ્વકીય તેમના વિષે રમણરૂપ માહાત્મ્ય, અથવા 'નિજમાહાત્મ્ય' એટલે નિજેનું સ્વકીયજનનેનું માહાત્મ્ય, તેમને પ્રકટ કરીને અને પોતે પોતાના માહાત્મ્યસહિત પ્રકટ થઈને રમણરૂપ માહાત્મ્ય અથવા નિજ એટલે વ્રજવાસિનીઓ તેમના વિષેનું માહાત્મ્ય એટલે સ્વાચાર્યરસરૂપ માહાત્મ્ય, વાણીદારા એટલે વેદ, ગીતા, તત્ત્વસૂત્ર, શ્રીભાગવતના અર્થના યથાર્થિત કથનદારા, નિજ સ્વકીય આધિદેવિક સાક્ષાદ્ વાણીદારા પ્રકટ કરવાની ઇચ્છાવાનું એટલે પ્રયત્ન કરવાની ઇચ્છાવાનું, અર્થાત્ સ્વકીય વિષે સ્વમાહાત્મ્ય પ્રકટ કરીને તે સ્વરૂપના દાનપૂર્વક મેવા કમવવાની ઇચ્છાવાનું જ્યારે એટલે મગન સર્વગુણયુક્ત ફલસમયે હરિ એટલે સર્વદુષ્પહરણુશીલ ભગવાન, અત્ર 'હરિ' પદ ભગવાન સ્વતઃ સર્વાર્થપૂર્ણ છે તથાપિ આ પ્રકારે નિજ માહાત્મ્ય પ્રકટ કરવાની તેમને ઇચ્છા થાય છે એમ પ્રયોજન સૂચવે છે. હરિ એટલે નિરૂપણ સર્વદુષ્પહર્તા, સ્વકીયના સર્વ દુષ્પતુ નિરૂપણ હરણુકર્તા જે હરિ સ્વાસ્થ્યને પ્રકટ ન કરે તો સર્વ સ્વકીયને એનન્માર્ગીય માહાત્મ્યના અગ્રાન્વડે દુષ્પથાય અને તેથી પોતાનું હરિત્વ (દુષ્પ હરવાપણું) જ ન થાય તેથી, સ્વહરિત્વ સિદ્ધ કરવાને વાસ્તે, જ. આ પ્રકારે કર્યું, અર્થાત્ સ્વકીયના દુષ્પ હરણુ કરવાનો હરિનો સમાવ જ છે, અને તેથી જ સ્વાસ્થ્યને પ્રકટ કર્યું, એ જણાવવાને 'હરિ' પદ મૂખ્ય છે પૂર્વે ગજના દુષ્પતુ નિવારણ કરવાથી જેવી રીતે 'હરિ' નામ પ્રકટ થયું તેવી રીતે અહિં પણ નિજસ્વરૂપદર્શનાનન્તર તે ભાવને પ્રાપ્ત થયેલી વ્રજસીમતિનીઓ ગજગામિની થઈ અને તે રસ પ્રાપ્ત ન થવાથી તાપરત થઈ, અર્થાત્ દુષ્પસિધુમા મગન થઈ, અને વિયોગગ્રાહવડે (મગરવડે) પદ્મર્ષ ગજેન્દ્ર મોક્ષમા એક જ ગજ હતો અને અહિં તો ઘણી ગજગામિની છે, તેથી ઉદ્ધાર ન કરે તો તે યશ (ગજને ઉદ્ધાર કરનાર હરિનામસાર્થક્યકૃત્ યશ) પણ નારા પામે, માટે સર્વનો ઉદ્ધાર કરવાની ઇચ્છાવાનું થયા એમ પણ 'હરિ'પદનો ભાવ છે ત્યાં હાથી હતો અને હસ્તિનીઓ છે, તેથી અવશ્ય ઉદ્ધાર કરવો જોઈએ, અને તેટલા માટે જ શ્રીમદ્વાચાર્યચરણે આજ્ઞા કરી છે કે 'અત્ર સ્ત્રીઓનો વિશેષત ઉદ્ધાર છે,' આમ ન હોય તો ગોપીજનો મગનમુદ્ધર ગોવિન્દ ગોકુલ વૃજિનાર્ણવાત 'વૃજિનના-પ્રભુના વિરહ તાપના-સમુદ્રમાં મગન ગોકુલનો, હે ગોવિન્દ, ઉદ્ધાર કરો' એમ કહત નહિ, અર્થાત્ સ્વાવતારશ્રીવાસમયે પણ પ્રભુએ ગોપીજનરૂપ કરિણીઓનો તાપસમુદ્રમાંથી વિરહગ્રાહના પજરમાંથી ઉદ્ધાર કર્યો અને પોતાની હરિસત્તા સિદ્ધ કરી હતી. પોતાનું નામ જ 'હરિ' છે, તેથી સ્વકીયનાં દુષ્પતુ નિરૂપણ, કાંઈ પણ પ્રયોજન કે અપેક્ષા સિવાય, હરણુ કરવું તે સ્વસ્વભાવ જ છે એમ 'હરિ'પદ વડે સૂચન કયું સ્વાસ્થ્ય એટલે સ્વમુખરૂપ સ્વમુખાધિષ્ઠાતા સાક્ષાત્ પૂર્ણપુરુષોત્તમનું લીલાગ્નસવિશિષ્ટ

આસ્થ, અર્થાત્ વાદના (વાણીના) અધિષ્ઠાનરૂપ અત્રૌષ્ટિક આનંદમય અગ્નિરૂપ શ્રીમદ્વાયાપે-
 વિગ્રહ. અત્ર કેવલ 'આસ્થ' (મુખ) એમ પદ યોગ્યું હોત તો ચાલત, છતાં સ્વાસ્થ (સ્વ-
 મુખ) એમ સ્વવિશિષ્ટપદ યોગ્યું છે તેથી એમ સૂચન થાય છે કે આચાર્યશ્રી સ્વ એટલે
 સાક્ષાત્ પૂર્ણ પુરુષોત્તમનું જ નિજ મુખારવિંદ છે અંશકતાદિનું નહિ સ્વપદ મુકવાથી
 અંશકતાદિના અવતારવત્ પોતાના અનન્ત ધર્મોમાથી કોઇક ધર્મને આચાર્યશ્રીના
 અવતારરૂપે મોકલ્યા હશે એ શંકાનો નિરાસ થાય છે. સ્વાવતારસ્વીકાસમયે પણ
 ગોપીજનની પ્રાર્થનાથી પ્રકટ થવાની ઇચ્છા થઈ ત્યારે કયા સ્વરૂપથી ત્યારે પ્રકટ થવું
 એમ પોતે વિચાર કર્યો ત્યારે નિજભક્ત પ્રજ્ઞાસિનીઓનું તે કાર્ય માટે અસામર્થ્ય લાગ્યું,
 તેથી સ્વાસ્થને (સ્વમુખને), પોતાના મધ્યમા પુરુષોત્તમસ્વીકારસ્વરૂપમા મુખરૂપ મૂલમૂલ
 સ્વરૂપને, જે પોતાનો પણ તાપ દૂર કરે છે તે સ્વરૂપને, પ્રકટ કર્યું આ માર્ગમા મુખની જ
 ઉત્તમતા હોવાથી એમ કહ્યું છે. અત્ર પ્રથમ મુખનું જ દર્શન છે અને તેની જ મુખ્યતા છે
 એ પુષ્ટિ શ્રુતિ-શ્રુતિરૂપાનો-અભિપ્રાય છે, અને તેનું અક્ષણતા ફલમિદં શ્લોકવડે વેણુગીતમા
 પ્રતિપાદન કર્યું છે. વધી 'આસ્થ' કહીને 'સ્વ'પદ યોગ્યતાનો આશય આ પણ છે. ભગવાન
 આસ્થતા સ્વામિનીછને વિષે માને છે, અન્યત્ર નહિ, અને તે સિદ્ધાન્તનું શ્રીપ્રભુચરણે કવચિત્
 પ્રતિપાદન કર્યું છે. વધી ત્વત્કૃતેદમાસ પ્રકટસ્ત્વ મત્કૃતે રાંચ (હે રાધે હું તારે વાસ્તે પ્રકટ
 થયો છું અને તું મારે માટે પ્રકટ છે) છત્યાદિથી શ્રીસ્વામિનીછનું પણ મુખ આચાર્યશ્રી
 છે, તેથી આચાર્યશ્રીવિષે ઉભયરૂપની (શ્રીકાકુરછની તથા શ્રીસ્વામીનીછની) રિયનિ છે,
 આચાર્યશ્રી ઉભયરૂપાત્મક હોવાથી ઉભય રૂપના તાપને દૂર કરે છે, (અર્થાત્ આચાર્યશ્રી
 ભગવાનના તથા સ્વામિનીછના, ભક્તના, તાપને દૂર કરે છે. આચાર્યશ્રીનું વસ્તુતઃ
 પ્રાકટ્ય ઉભય સ્વરૂપના તાપદૂરીકરણાર્થ જ છે એમ 'હિ' સૂચને છે. આચાર્યશ્રીનું આ
 પ્રકારે વિગ્ધતાપમાથી તાપાત્મક પ્રાકટ્ય હોવાથી તેમને અગ્નિરૂપ કહેવામાં આવે છે, પરંતુ
 વસ્તુતઃ તેમા અગ્નિરૂપના નથી. શ્રીયજ્ઞને વિગ્ધતાપના દાનવડે તદ્ભાવ પ્રકટ કરવાની
 ઇચ્છાથી અગ્નિરૂપ કહેવાય છે, અને તે જ સિદ્ધાન્તનું શ્રીપ્રભુચરણે વડ્ભાષ્ટકમા કથન કરતી
 આશા કરી છે કે 'અમિત્ય યર્ચિત' 'વન્તુત કૃષ્ણ ઇય' (અગ્નિનાનું વર્ણન કર્યું છે, પણ
 વન્તુત કૃષ્ણ જ છે) 'પ્રાદુર્ભૂત' ચકાર' એમ મૂલમા કહ્યું છે, તેમા પ્રાદુર્ભૂત' શબ્દવડે

ત્યમાં પ્રભુની અલિંગાપા છે આથી સિદ્ધ થાય છે કે નિજ માહાત્મ્યનું જ્ઞાન આચાર્યસાધ્ય જ છે. પોતાનું રહસ્ય પોતે જ પ્રકાશ કરે છે. જેવી રીતે નિજ યુગ ઉદ્ધુદ્ધ રસાત્મક સ્વરૂપ વર્ણવેલ શ્લોકવડે પ્રકટ કર્યું, તેવી જ રીતે શ્રીમદાચાર્યચરણની વાણી વેણનાદરૂપ હોવાથી નિજ માહાત્મ્ય તથા સ્વરૂપ સ્વકીયજન વિષે પ્રકટ કરીને તે સ્વરૂપનું જ્ઞાન સ્વકીયને કર્યું હિ એટલે યુક્ત એમ પણ અર્થ થાય છે, ઉપર્યુક્ત વાત યુક્ત છે, અર્થાત્ તાદશ, આચાર્યશ્રીના તેજા સ્વાસ્થરૂપ જેના, સ્વરૂપ રિના સ્વીયનું તાપજનિત રમણેચ્છાજનિત દુખને દૂર કરવાનું સામર્થ્ય હોઈ શકે જ નહિ, અથવા હરિપણ્થી, ભક્તના દુખ દૂર કરવાના સ્વભાવથી, સ્વાસ્થને પ્રકટ ન કરત તો સાક્ષાદ્ ભક્તિમાર્ગીય માહાત્મ્યના પ્રાકટ્યના અભાવે સ્વીય જનોને સર્વ પુરુષાર્થની સિદ્ધિ ન થાત, આ સર્વ સૂચનાર્થ જ 'હિ' પદ મૂલમાં કહ્યું છે.

'હિ' ને બદલે 'હ' એમ પણ પાઠ છે 'હ'નો અર્થ 'અસિદ્ધ' થાય છે, અર્થાત્ આ વાત અસિદ્ધ છે, કારણ કે ભક્તોને આચાર્યશ્રીના તેજા સ્વરૂપનો અનુભવ થાય છે સ્વકીયને અર્થે કૃપાથી જ આ પ્રકારે અલૌકિકકરણ છે, પ્રભુનું અત્યંત ભક્તપરત્વ અસિદ્ધ છે એ સૂચવવાને 'હ' પદ ધર્યું આ શ્લોકમાં પોતાને એટલે શ્રીપ્રભુચરણને ફલમાર્ગીય માહાત્મ્ય-જ્ઞાનમાં સ્વાસ્થના પ્રાકટ્યરૂપ અસાધારણ હેતુ કહ્યો, અર્થાત્ ભૂતલ ઉપર કલિકાલમાં અનવતારદશામાં સર્વને નિજ માહાત્મ્ય અવિષય થયું, પરંતુ શ્રીપ્રભુચરણને ભૂતલ ઉપર અને કલિકાલમાં અનવતારસમયે તે માહાત્મ્ય પણ પ્રત્યક્ષ થયું, જેનું પ્રથમ શ્લોકમાં પ્રતિપાદન થઈ ગયું છે, તેનો અસાધારણ હેતુ સ્વાસ્થપ્રાકટ્ય છે. સ્વાસ્થના પ્રાકટ્યથી, તેની કૃપાથી, પોતાને જ્ઞાન છે અને બીજાઓને અજ્ઞાન છે એમ પણ સિદ્ધ થયું, તેમાં કાંઈ પણ અનુપપત્તિ ન રહી આ સર્વથી રપટ થયું કે આચાર્યશ્રીના સ્વરૂપમલવડે જ ઈદશક્રીલાવિશિષ્ટ બ્રહ્મ છે, અન્યથા નહિ, એમ સર્વમાહાત્મ્યજ્ઞાન અમને થયું.

નિષ્કર્ષાર્થ — નિજ માહાત્મ્યના અજ્ઞાનથી નિજ દેરી સૃષ્ટિને અમૃતાર્થ જોઈને સ્વ-કીયનાં દુખહરણચીલ ભગવાનને દયા આવી, તેથી વાણીદારા નિજ માહાત્મ્ય પ્રકટ કરવાની ઇચ્છા થઈ, ત્યારે વાણીના અધિજ્ઞાન સ્વમુખારવિંદને આચાર્યવિગ્રહરૂપે ભૂતલ ઉપર પ્રકટ કર્યું શ્રીવલ્લભાવતાર વાણીદાગ ઉદ્ધાર કરવાને છે, તેથી શ્રીકૃષ્ણાવતારમાં સ્વરૂપ^૧ મુખ્ય હતું અને અધુના વાણી મુખ્ય છે. પણ એટલી વાત છે કે વૈષ્ણવો આચાર્યશ્રીની વાણીની લેશ પણ દરકાર કરતા નથી. અધુના આચાર્યશ્રીની વાણીની, જે સાક્ષાત્ પ્રભુના સ્વરૂપ કરતા પણ વસ્તુતઃ વિશેષ ફલદાયિની છે તેની, સર્વ ગોસ્વામિખાલોકો તથા વૈષ્ણવો તરફથી ઉપેક્ષા-અવગણના-કરવામાં આવે છે. વૈષ્ણવો, એતો, તમારે તમારો ઉદ્ધાર કરવાની અલિંગાપા હોય તો ગોસ્વામિખાલોકોને પ્રાર્થના કરીને આચાર્યશ્રીનાં પુસ્તકોનું શ્રવણ કરો, તેને પ્રસિદ્ધ કરાવો, તેનાં ભાષાંતર કરાવો, તેને વાચો, મનન કરો ખાસ ધ્યાનમાં રાખો, કે પ્રભુની ઇચ્છા હોય સ્વરૂપથી ઉદ્ધાર કરવાની નથી, પણ વાણીથી છે, તેથી તે વાણીને સમજો અને તદનુસાર વર્તો

આ પ્રકારે ભગવત્પરત્વે ત્રણ શ્લોકનો અર્થ કહ્યો, હવે આચાર્યપરત્વે શ્લોકાર્થ કહેવાય છે

શ્રીમદ્ભગવદ્ગુરુ આચાર્યશ્રીના અલૌકિક નામ પ્રકટ કરવાને આચાર્યસ્વરૂપના પ્રાકટ્યનો હેતુ, સ્વીયાતિરિક્તને આચાર્યસ્વરૂપના અજ્ઞાનનો હેતુ અને સ્વીયને આચાર્ય-સ્વરૂપના જ્ઞાનનો હેતુ કથવાને આચાર્યસ્વરૂપનું વર્ણન કરે છે. પ્રથમ શ્લોકનો અર્થ પૂર્વવત્ જ છે. જે કે આચાર્યને ઉદ્દેશીને આચાર્યસ્વરૂપ નિગમમા પ્રતિપાદિત હોય એમ શ્રવણ થનું નથી, તોપણ આચાર્ય સાક્ષાત્ પુરુષોત્તમના મુખારવિદના અધિષ્ઠાતા હોવાથી, સાક્ષાત્ પુરુષોત્તમના અખિન્ન ધર્મવાન હોવાથી, અને પુરુષોત્તમ સાકાર આનંદમય છે એમ શ્રુતિપ્રતિપાદ હોવાથી, આચાર્ય પણ તેવા પુરુષોત્તમના આસ્થ હોવાથી, આચાર્યશ્રી પણ શ્રુતિપ્રતિપાદ છે એમ જણાવવાને ‘નિગમપ્રતિપાદ’ પદ ધર્યું ‘નિગમપ્રતિપાદ જે તે શુદ્ધ અને સાદૃશ્યને મત્તવુ છું’ આ પ્રકારે આચાર્યનું શ્રુતિપ્રતિપાદત્વ નિરૂપણ કરીને તેઓશ્રીની રતુતિની, સ્તોમિ રતુતિ કરું છું, એમ કથીને પ્રતિજ્ઞા કરે છે. હવે શંકા થાય કે આપે નિરૂપણ કર્યા તેવા ધર્મયુક્ત આચાર્યસ્વરૂપ કેમ અન્ય શાસ્ત્રવિત્ કોઈ પણ પડિતોએ પ્રતિપાદન કર્યું નથી? તેના સમાધાન માટે દ્વિતીય શ્લોક આગા કરે છે દ્વિતીય શ્લોકનો અર્થ પૂર્વ પ્રકારે જ પણ શ્રીમદાચાર્ય પરત્વે છે. હવે આચાર્યના સ્વરૂપનું પોતાને-શ્રીગુસાધન-જ્ઞાન થવામા હેતુ તૃતીય શ્લોકવડે કહે છે. એનો પણ અર્થ પૂર્વવત્ જ છે. અત્ર પણ શ્રીગુસાધન સિદ્ધવત્ આચાર્યશ્રીનું પુરુષોત્તમાવ્યપણું કથન કરે છે, તેનો આશય આ પ્રકારે છે. ભગવાનની આગ્રાથી શ્રીભાગવતના ગૂઢાર્થના વિવરણના આરંભમાં આચાર્યશ્રી જ ‘અર્થ તસ્ય વિવેચિતુ’ શ્લોકમા પોતાના સિવાય અન્યને શ્રીભાગવતના ગૂઢાર્થનું અજ્ઞાન છે એમ આગા કરે છે. જ્ઞાન હોવામા પોતે વાક્યપતિ વૈજ્ઞાનર છે એમ કહીને, પોતામાં સાક્ષાત્ પુરુષોત્તમના મુખારવિદનું અધિષ્ઠાતૃત્વ પણ નિરૂપણ કર્યું. અને તેમ કરવામા હેતુ પણ છે, શ્રીભાગવત દ્વાદશ અગપણાથી પુરુષોત્તમરૂપ છે, પુરુષોત્તમસ્વરૂપ પુરુષોત્તમને જ ગમ્ય છે અન્યને નહિ, તેથી, શ્રીભાગવત પુરુષોત્તમરૂપ હોવાથી, તેનું જ્ઞાન પુરુષોત્તમને જ હોય અન્યને નહિ. ગીતામા પણ અર્જુને કહ્યું છે કે નહિ તે મગવન્ મ્યાક્તિ વિદુર્દેવા ન દાનયા સ્વયમેવાત્મનાત્માન વેત્ય ત્વં પુરુષોત્તમ ‘હે ભગવન્ - આપની વ્યક્તિ દેવ કે દાનવ જાણતા નથી, આપ પોતે જ આત્માવડે આત્માને જાણો છો, કારણ કે પુરુષોત્તમ છો.’ આચાર્યશ્રી પુરુષોત્તમના સ્વરૂપનું નિરૂપણ કરે છે, અને તે નિરૂપણ વાચ્ય હોવાથી શ્રીભાગવતના જ અર્થનું નિરૂપણ કરે છે, વાણી આસ્થમા-મુખમાં-જ હોવાથી આચાર્યશ્રી આમ્યરૂપ-મુખરૂપ-છે એમ જણાવવાને સ્વામ્ય પ્રાદુર્ભૂતં ચકાર ટિ એમ કહ્યું.

પ્રબોધવાવની.

(અનુસંધાન પૃથ ટપચી ચાલુ)

‘રંગનાં ચટકા હોય છે, કુંડાં કપડું ન હોય;’
કુંડા કપડું ન હોય, સમજ આણે મનમાંથી;
કાવ હતુ ક્યાં આજ, આજ તે કાલે ક્યાંથી,
સહજ મન્યુ સતોષ-આણી અવિનાશી લગ્નએ,
ક્ષણભરુ તન દયા, મોહ માયા દુઃખ તણએ,
તણએ ‘અલક ટેવને, અતિમા સુખ નહિ કોય,
‘રંગના ચટકા હોય છે, કુંડા કપડું ન હોય.’

૨૩

‘નહિ ત્રણુમા નહિ તેરમા, નહિ છપનને મેળ,’
નહિ છપનને મેળ, હવે તુ વૃદ્ધ નકામે,
મેળે મોટો થઈ, પડે શીદ સહુના સામે,
હાકે શ્વાન સમાન, કહે ક્યા મોત અણુધને,
તદપિ નહિ વૈરાગ્ય, હરિથી હેત ન તુજને,
તુજને દયા ન તે ગણે, તારે ભાવે મેળ,
‘નહિ ત્રણુમા નહિ’ તેરમા, નહિ છપનને મેળ.’

૨૪

‘અજગર ભાસે અજશિયુ, મરધુ ભાસે મોર,’
મરધુ ભાસે મોર, જોર હરિ માયા કેરૂં,
સૌ જાણે વિપ વિપવ, દેહ ક્ષણભરુ કેરૂં,
કુળ્યુ કર્યુ સહુ થાય, અદમ્ય મિથ્યા જાણે,
હરિ ભજને ભવતરણ કથે આચરણે ન આણે,
ન આણે આચરણે દયા, દામોદર અ કાર;
‘અજગર ભાસે અજશિયુ, મરધુ ભાસે મોર.’

૨૫

‘હરિ રજને પર્વત કરે પર્વતને રજ તોલ,
પર્વતને રજતોલ, થવાનું હોય મટાડે.
ના થવાનું કરે, ઉદકથી અગ્નિ કહાડે,
કરે ચહાય તેતુ અસંભવ, અતર્ક્ય ને અનુચ્ય,
શરણાગતનુ ઉલટ-સુલટ કરવાને સમર્થ,
સમર્થ સહુ વાતે દયા, ધન્ય છે, શ્રુતિભોલ;
‘હરિ રજને પર્વત કરે, પર્વતને રજતોલ’

૨૬

‘વાટયા તે વહેવા ખરા, શાયે કે સતોષ,’
શાયે કે સતોષ, કર્યુ ભોગન્યુ સાચુ;

પુણ્ય પાપ ફલ સુખ દુખ ચાય ન કોથી કાચુ;
હરિ ચહાય તો ચક્ષી કટક, સમૂહ મટાડે;
પણ તે ત્યારે દયા, કૃષ્ણચી ચિત્ત ન કહાડે;
કહાડે ચિત્ત, સધળું ખરું સુકૃત કરી કે દોષ,
'વાદયા તે વહેવાં ખરાં, શોચે કે સતોષ'

૨૧૭

'હરિ સર્વ સાર કરે, મર્મ ન જાણે જીવ,'
મર્મ ન જાણે જીવ, માટે ગુણ માને અવગુણ;
ગ્રહવા દે નહિ વ્યાજ, બાળને તુર્ત રોય પણ,
કંઠે ગાઠ થઇ કઠિન, માત સુતની લગાવે;
પણ જેમ અરિ નથી અંબ, સમજ વિન સુત દુખ લાવે,
લાવે દુખ તેમ તું દયા, શ્રીજી ધારે 'શિવ,
'હરિ સર્વ સાર કરે, મર્મ ન જાણે જીવ'

૨૮

'વેચી ઉધ ઉગ્ગરો, મેળે લે શીદ મૂઢ' ?
મેળે લે શીદ મૂઢ, ચિત્ત પરપત્ની પ્રેતા;
ઢાંક્યું બીકણુ થશે, પાર નહિ આવે રોતાં;
'દશન સાલ જેમ જીલ, જીવ તેને નહિ ત્યાગે,
કરતા કાટિ પ્રપત્ન, મન માધવ નહિ લાગે;
લાગે નહિ મન કાષ્ઠમાં, દયા મોહ આરદ,
'વેચી ઉધ ઉગ્ગરો, મેળે લે શીદ મૂઢ' ?

૨૯

'કાડી કણુ સંચય કરે, તેતર તેને ખાય;'
તેતર તેને ખાય, કરી શ્રમ બહુ ધન આણે;
નવ ખરચે નવ ખાય, પ્રાણુ પ્રભુ પૈસો જાણે;
પણ કહું દયા ભવિષ્ય, જીવ જર માટે જાશે,
કે મૂકીને મરતા, જન્મ સર્ચનો યાશે;
થગે સફલ હરિસંબંધે, તો તો નહિ પસ્તાય,
'કાડી કણુ સંચય કરે, તેતર તેને ખાય.'

૩૦

'વિના કામનું જીવરકવુ, ઘોખો આવે ઘેર,'
ઘોખો આવે ઘેર, લૂટ જન દેહે છૂટી,
રત્ન અમૂલ્યક કૃષ્ણનામ શે નવ લે લૂગી, ?
મોઘો અવસર ફરી, દયા આ ક્યાયકી તારે,
તે સમયે તું કંઈ નીચી શીદ ધર મારે;
મારે ધર મૂર્ખાપણે, સમજે તો સુખ લહેર;
'વિના કામનું જીવરકવુ, ઘોખો આવે ઘેર.'

૩૧

‘ નદી નાવ સયોગ છે, કેનુ છે નહિ કાઈ, ’

કેનુ છે નહિ કાઈ કહો ક્યાથી આવ્યુ, ^૧

જેમ આવ્યુ તેમ જશે, કર્મ સયોગ મેલવ્યુ;

સહુથી હળી મળી રહેતુ વેર વાહાન ન કરવું,

જન્મ મરણ જન્મજ વધે તે માટે કરવું,

કરવું હયા પ્રપચથી, પ્રભુ પ્રીતે સુખ હોય,

નદી નાવ સયોગ છે, કેનુ છે નહિ કાઈ

૩૨

‘ હરખી અજ લીલુ ચરે, કસાઈ બાધ્યો બાર, ’

કસાઈ બાધ્યો બાર, વિષય સુખ તેમ તુ માણે,

ગોળપાપડી ગરદની, એ તુ નન જાણે,

ચેત હયા હરિ સમર્થ ચાવશે કાળ પલકમા,

મનમણિ ગુણ ગોપાલ, પ્રોહ લે વિદ્યુત જનકમા,

ઝલકારામા ઝપટ લજ, ટવ વદનતો વાર,

‘ હરખી અજ લીલુ ચરે, કસાઈ બાધ્યો બાર. ’

૩૩

‘ જોદે ખાડો તે પડે, સત્ય અનાદિ વાત ’,

સત્ય અનાદિ વાત, ધાત નવ કેને કરીએ,

દગો કેાઈનો સગો ન, પર ચેહેલાં નિજ મારીએ,

લહુ કરે લહુ ચાય, હયા તેમ તે પણ જાણો,

જને વાત બતાવી, મન લાવે તે માણો,

માણો સુખ સતસગ હરિ, છોડો કર્મ કુળત;

‘ જોદે ખાડો તે પડે, સત્ય અનાદિ વાત ’

૩૪

‘ ગણીએ નહિ જો દુનજી, પાટુ મારે ગાય ’,

પાટુ મારે ગાય, દુએ પણ સતસગ કરીએ,

ચોપણ એ કલ્યાણ, કલ્પનરુ દદ ચિત્ત ધરીએ,

એથી અધિકુ કાઈ, નયી સાધન હરિ મનત્રા,

હયા ન અવર ઉપાય, ચિત્ત ચચલતા દલવા,

દલવા આવાગમનરજ, એ ઔપધ સુખદાય,

‘ ગણીએ નહિ જો દુનજી, પાટુ મારે ગાય ’

૩૫

‘ ચચુ દીધી જે ધણી, તેજ આપશે ચેણુ. ’

તે જ આપશે ચેણુ, અવર જે ઇચ્છા તે પણ,

હયા સેવ ધીકૂણુ, અષ્ટ નિશ્ચિત ગાને ગુણુ;

નિચલર વજપાલ, કેમ તે દાસ દુ ખવશે. ^૨

જેને નહિ વિશ્વાસ, ત્રાસ દુ ખ તે અનુભવશે,

અનુભવશે સુખ સહુ વિધે, જેને દદ સમજેણુ,

‘ ચચુ દીધી જે ધણી, તેજ આપશે ચેણુ. ’

૩૬

‘જે કૃદ્યુ તે કુલશે’ સત્ય ઉખાણો એહ;
સત્ય ઉખાણો એહ ગર્વ કેા વાત ન કરીએ;
રૂપ, દ્રવ્ય, ગુણ, મતિ, ગર્વ કેા વાતે કરીએ; ૧
દીન-ગધુ, મંદુસદન, ખર્દ જે વેદ વખાણે;
જ્યાં લગી અણુ અણુકાર, કયા હરિ કયા ન આણે;
આણે કરણા તે સમે, નિર્ભય નિસદેહ;

‘જે કૃદ્યુ તે કુલશે, સત્ય ઉખાણો એહ.’

૩૭

‘દરમાં પેસે પાધરો, વાકો’ સધલે વ્યાલ
વાકો સધલે વ્યાલ, હરિયુ સુધા રહીએ;
મનથી સાત્યો મનસુઓ ન રહે તેમ લહીએ.

ટકી ટેડા વચન કહે, પણ રંકે દલંકા,
કયા ત્રિભગીલાલ, હટે વાકાથી વાંકા,
વાંકપણું તન તો નમે, મન સુધું ગોપાલ,
‘દરમાં પેસે પાધરો, વાકો સધલે વ્યાલ.’

૩૮

‘લેશ કુદારા તો નમે, દદ ખીલાતુ જોર;’
દદ ખીલાતું જોર, હોડ તેની નવ કરીએ;
હરિવત્સલથી રીત, અરીતે સધલે કરીએ,
નૃસિંહ મેહેતો ટેડસગ બેઠા ભક્તી ભાતે,
માતે નિંદા કરી, ટેડપણ પામ્યા જાતે;
જાતે ગમ્યું કરે કયા, જો વશ નંદકિશોર,
‘લેશ કુદારા તો નમે, દદ ખીલાતુ જોર.’

૩૯

કર્યું કીજ્યો રીતનું, વચન વડાનું સત્ય;
વચન વડાનું સત્ય, ચંપચ અન્ન શાંકરે જમીઆ,
જગન્નાથ પડિત, રમવનજ સાથે રમીઆ,
ખીંડુ સીકું શાંકરે, તે કૃતિ કહેા ક્યાં યાત્રી;
નાણા પંડિત બાવન સીડી, ગંગ ચઢાવી;
ચઢાવે ભૂકડી શુ થયુ, કયા ન સમર્થ જન;
‘કર્યું કીજ્યો રીતનું, વચન વડાનું સત્ય’

૪૦

‘જે સમજે બગડી ગયુ, ભવિંધ હતું એમ જાણ;
ભવિંધ હતું એમ જાણ, શોચ કરવો નહિ તેનો;
તેની ચિંતા બ્યર્થ, ઉપાય રહો નહિ જોનો,
તદપિ દ્વિંદર ન જાય, રાજ્ય હરિનું લે સહેલુ,
જાણ અજાણો ઈવણસુ, સહુ સુધરે પત પહેલુ;

પહેલું સમજીને કર્યું, દયા તદ્દપિ દુષ્ણ ન આજી
'જે સહજે બગડી ગયું, ભવિષ્ય હતું એમ જાણું' ૪૧

'માઆથી મરવું બહુ, માગે મોટી હાન,'
માગે મોટી હાન, મુરમત માન મટાડે;
શ્રદ્ધા પ્રીતિ જનમ, સર્વે ગુણુમા રજ પાડે.
દયા યદ્દપિ દારિદ્ર્ય, તદ્દપિ હરિ આગે રહેવું,
હરિ પ્રેરક સદુ જગત્, કોઈને પડે ન કહેવું;
કહેવું તદ્દપિ ફલ નહિ, હરિ છુટ્તા વશ જાણું.
'માઆથી મરવું બહુ, માગે મોટી હાન' ૪૨

'હરિ વિશ્વાસ હજુર છે, અવિશ્વાસથી દૂર'
અવિશ્વાસથી દૂર દયા વિશ્વાસે રહેવું,
અર્થવાદ નહિ કદા, કૃષ્ણનું નિશ્ચય લેવું,
વ્યર્થ પડ્યું બહાસ, નિશાચર પ્રતીત હારી,
અનાવૃષ્ટિ પણ ચાતક, વિશ્વાસે લે વારિ,
વારિ ચાતક જોઈને, રાખ બરોસો ઉર,
'હરિ વિશ્વાસ હજુર છે, અવિશ્વાસથી દૂર' ૪૩

'મંત્ર તણે વશ દેવતા, ભક્તિવશ ભગવત,'
ભક્તિવશ ભગવત, કરો સાધન કોઈ કોઈ,
હરિ નવ આવે હાથ, શક્તિ આસક્તિ મોટી,
પણ તે મનવી દુર્લભ, સુલભ સત્સંગથી,
સુસંગ પણ ત્યા ફલે, દીનતા હોમ મન સગથી
સત્ય દયા શીઝ પ્રિયે, શ્રુતિ સ્મૃતિ કહે સત્ય
'મંત્ર તણે વશ દેવતા, ભક્તિવશ ભગવત' ૪૪

'સુખ દુષ્ણ હરિના હાથમા, કહેવા માત્ર પ્રયાસ,'
કહેવા માત્ર પ્રયાસ, કોણુ દુષ્ણ મૃત્યુ માગે,
સહજ મલે તેમ સુખ પણ, સમજીને ભટકણુ ભાગે,
નિજ બચવા, સુત હણવા, કૃત શ્રમ આડો આડો,
તે હિરણ્યકશિપુ સઘ મુઝો સુત વાલ ન વાડો,
વાડો પાયો મૂલથી, દયા ન જો હરિનાસ,
'સુખ દુષ્ણ હરિના હાથમા, કહેવા માત્ર પ્રયાસ' ૪૫

'દલતા દલતા છુટીયે, તે જ લાલ પરમાણુ,'
તે જ લાલ પ્રમાણુ, હાન છે એમ વિચારો;
દયા યશે દદ મન, સ્વામ સમરે નિસ્તારો,

તે દિન તો નથી થવો, વિપયમાં ચિત્ત તો જરો,
તેવામાં હરિ સમર્થ, કામ તારૂં તો થાશે,
થાશે તૃપ્તિ તે વિદ્યુત મન પણ જમતા તેમ જાણુઃ
'દલતા દલતાં છુટીએ, તે જ લાભ પ્રમાણુ.'

૪૬

'જ્યહાં ગોવ ત્યાં જોલને, જ્યહાં જોળ ત્યાં ગોળ,'
જ્યહાં જોળ ત્યાં ગોળ સમજ ઉધી જડ લાવે,
કહે બ્રહ્મને જીવ, જીવને બ્રહ્મ ઠરાવે,
તેનું ક્યા કહ્યાણુ, સદા મન બધું ગુલામી;
તુ તો રહે હરિદાસ દયા શ્રીજી લે સ્વામી;
સ્વામી પદ ગુ જીવને 'નાતરિયામા ઘોળ,'
'જ્યહાં ગોલ ત્યાં જોળને, જ્યહાં જોળ ત્યાં ગોળ'

૪૭

'સાગર ખારો છે સદા, અચરજ મીડી લહેર,
અચરજ મીડી લહેર, રાખ સમજણુ એ જ વિધિ-
સ્વાભાવિક સર્વદા, જીવ સહુ દુષ્ટ દોષનિધિ;
કિં ચિત્ત ક્યાએક સદગુણુ ત્યાં હરિ હસ્ત જાણુવો:
દયા દોષ સર્વત્રજ, ત્યાં જો દોષ આણુવો ?
આણુવો ન અવગણુ ક્યહું, ગુણુ લખી કરવી મહેર,
'સાગર ખારો છે સદા, અચરજ મીડી લહેર.'

૪૮

'ધણુ ધરયાથી નીકલે, ચદનથી પણ આગ;
ચદનથી પણ આગ, એ સમજ લેવો;
દુર્જન હો વા સર્જન, કોઈનો અંત ન લેવો,
થોડામાં છે સાર, પડે જાએ પરતાવું;
દયા ન સુધરે બગડ્યું ધરથી, સમજી જાણુ:
જાણું હાડ ન કોઈથી હક સાહસથી ભાગ;
'ધણું ધરયાથી નીકળે, ચદનથી પણ આગ.'

૪૯

'લક્ષ વાતની વાતનો, થોડામાં કહું સાર'
થોડામાં કહું સાર, ધર્મમણિ પતિવ્રત જાણો;
પ્રીત પ્રતીતિ દૈન્ય, તોપ સત્યના પ્રમાણો,
સહજે પરઉપકાર, દયા સહુ સુકૃત સાગર,
ભક્તદ્રોહ, વિશ્વાસઘાત અધમણિ' લે નાગર;
નાગર નટવર મેલવે, સત્સંગતે નિરધાર;
'લક્ષ વાતની વાતનો, થોડામાં કહું સાર'

૫૦

'ગજ પગલામાં સર્વનાં પગલા જાણો ગેન,'
પગલાં જો ગેન, સર્વ કારણ સર્વોત્તમ;

શ્રીમદ્ગોપીજનવલ્લભ પૂર્ણ પુરષોત્તમ,
નિરાકાર સાકાર, સકલ ઉત્પત્તિ તેમાંથી,
નિગમ ન પામ્યા પાર, ગતિ બીજને ક્યાથી ?
ક્યાથી ગમ સમજ દયા, એ વણ સહુમા એજ,
'ગજ પગલામા સર્વના, પગલા બણે ગેમ'

૫૧

'ફરો ફરો એ કહુ છુ, સાચો થઇ ભજ કૃષ્ણ',
સાચો થઇ ભજ કૃષ્ણ, સુખી કર સહુ દેહ ધારી,
દયા ભણુ ને ચામ, શીખ માની લે મારી,
બાવન કુડલીએ કરી, નિજ મન શિક્ષા દીધી,
દયારામ દિજ કૃષ્ણદાસ આ રચના કીધી,
કીધી ચુરુકરણા થકી પૂર્ણ થઇ મન તૃષ્ણ,
'ફરો ફરો એ કહુ છુ, સાચો થઇ ભજ કૃષ્ણ'

૫૨

પુષ્ટિભક્તિ.

(અનુસધાન પદ ૪૫ થી ચાલુ.)

પૂર્વપક્ષ—કર્મનુ ફલ આવૃત્તિ અથવા પુનર્જન્મ કહો છો, પરંતુ જ્ઞાન અને ભક્તિથી પણ કાંઈ એવું થઈ શકે તેમ નથી જ્ઞાન અને ભક્તિનું ફલ અનાવૃત્તિ કહો છો તે અનાવૃત્તિ અમર શબ્દ પેડે અતવાળી છે. દેવોને અમર અથવા મૃત્યુ ના પામે તેવા કહીએ છીએ તે માત્ર તેઓનું આયુષ્ય અધિક છે તેથી જ, પરંતુ તેઓના આયુષ્યનો અંત જ નથી એવો તેનો ભાવાર્થ નથી. તે જ પ્રમાણે જ્ઞાન અને ભક્તિનું ફલ અનાવૃત્તિ કહો તો તે અનાવૃત્તિ પણ અતવાળી જ છે, અર્થાત્ અમુક સમય પછી પુનઃ જાતી અને ભક્તોની પણ આવૃત્તિ થવાની જ, કારણ કે પૂર્વે તેઓને પણ નિયત કર્મ હતો એમ તમે પણ અંગીકાર કરો છો. વૃદ્ધિ પામવું એ જ કર્મનો સ્વભાવ છે અને એ સ્વભાવનું ઉલ્લંઘન થઈ શકે નહિ તેથી જ્ઞાની અને ભક્તોના પણ કર્મ વૃદ્ધિ પામવાના, અને તેથી તેમના ફલનો અનુભવ કરવો પડે. તેઓની અનાવૃત્તિ અંતરહિત હોય તો તેમ થઈ શકે નહિ તેથી અનાવૃત્તિ પણ અતવાળી જ હોવી જોઈએ.

વળી કર્મ વિના કાંઈ થઈ શકે તેમ નથી. જ્ઞાન અને ભક્તિથી અનાવૃત્તિ અથવા મુક્તિ પ્રાપ્ત થઈ શકે એમ નથી, કારણ કે 'ય ઇન્દ્રિય વિગેરે શ્રુતિથી બ્રહ્મજ્ઞાન થાય ત્યારે અનાવૃત્તિ અથવા મુક્તિ પ્રાપ્ત થાય પરંતુ 'વતો વાચો નિવર્તન્તેઽપ્રાપ્ય મનસા મહા પ્રણયો ન દિ વૃહતે' વગેરે શ્રુતિઓથી બ્રહ્મજ્ઞાનનો જ અસંભવ છે. બ્રહ્મજ્ઞાન ન હોય તો અનાવૃત્તિ અથવા મુક્તિ ક્યાથી સંભવે ? તેથી જ ભક્તિથી પણ અનાવૃત્તિ સિદ્ધ થતી નથી, કારણ કે ભક્તિ 'માહાત્મ્યજ્ઞાનપૂર્વ સુદૃઢ સર્વત્ર અધિક સ્નેહ' હોવાથી, જ્ઞાનનો અસંભવ હોવાથી તેનો પણ અસંભવ જ છે તેથી જ્ઞાન અને ભક્તિથી પણ અનાવૃત્તિ સિદ્ધ થતી નથી, અર્થાત્ જ્ઞાની અને ભક્તોની પણ આવૃત્તિ થાય છે જ ત્યારે તે કારણથી કર્મનું જ ફલ અનિષ્ટ છે એમ કહેવું ઉચિત નથી.

સિદ્ધાન્ત—એમ નથી. બ્રહ્મા અગૃહ્યત્વ અતિમહત્ત્વ વિગેરે ધર્મોક્તિએમ છે તેમ જ સર્વાત્મત્વ ધર્મ પણ છે. “યે આત્મનિ તિષ્ઠન્” વિગેરે શ્રુતિઓ બ્રહ્મનું આત્મા તરીકે જ નિરૂપણ કરે છે, તેથી બ્રહ્માં સર્વાત્મત્વ ધર્મ પણ છે. બ્રહ્મ સર્વ ધર્મનો આશ્રય છે. તેથી જે જે ધર્મને આગળ કરી બ્રહ્મ લીલા કરે છે તે તે કાર્ય તે તે સમયે થાય છે. આ પ્રમાણે હોવાથી જે જે પુરુષમા ત્યારે તેના આત્મા તરીકે લીલા કરે છે ત્યારે તેને પોતાની પ્રાપ્તિ માટે અનુદૂત પ્રયત્નવાળો કરી પોતાની પ્રાપ્તિ કરાવે છે. કર્મના સ્વભાવનું ઉલ્લંઘન થઇ શકે નહિ એમ તમે કહ્યું, પરંતુ એ દોષ પણ અહિં નથી, કારણકે અન્ન પચાવવા માટે ઔષધ લીધું હોય તેથી અત્યુર્ણની બુદ્ધિ થતી નથી, પરંતુ તે દૂર થાય છે. વળી પ્રાણ હણી કરવાના સ્વભાવવાળા સર્પનું વિષ પણ તેને ઉતારવામા કુશલ મંત્ર વિગેરેથી દૂર થતું નથી એમ પણ કહેવાય નહિ. તે જ પ્રમાણે ભગવાનને અર્પણ કરેલું અને ભગવદર્થ કરેલું કર્મ કર્મનો નાશ કરતું નથી એમ પણ કહી શકાય નહિ. તેથી જ શ્રીમદ્ભાગવતના એકાદશ અધ્યાયમા ‘વેદ ઔષધની પેઠે કર્મનો નાશ કરવા કર્મનું વિધાન કરે છે’ એમ યોગેશ્વરનું વાક્ય છે. તેથી કર્મનો વૃદ્ધિ પામવાનો સ્વભાવ ઉલ્લંઘન થઇ ન શકે એવો હોવાથી કર્મ વિના કાષ્ટને ચાલે તેમ નથી, એમ કહી શકાય નહિ તેથી જ્ઞાન અને ભક્તિથી પ્રાપ્ત થતી અનાવૃત્તિ અતવાળી જ છે એમ કહી શકાય નહિ. પરંતુ કર્મનું ફલ પુનર્જન્મ જ છે એમ પ્રથમ સિદ્ધ કરેલું છે. તેથી કેવલ કર્મનું ફલ છુટ નથી પ્રત્યુત અનિષ્ટ જ છે.

આ પ્રમાણે કર્મમાર્ગના ફલનો નિર્ણય કરી જ્ઞાનમાર્ગના ફલનું નિરીક્ષણ કરીએ. જ્ઞાનનું ફલ અનાવૃત્તિ અથવા ભગવાનમા લય થાય છે. આ જ્ઞાન શુદ્ધાદ્વિતીય બ્રહ્મજ્ઞાન છે. જગતને અસત્ય અને અનીશ્વર માનનાર બ્રાત લોકોનું મિથ્યાજ્ઞાન માત્ર મોહ ઉત્પન્ન કરે છે, અને તેનું ફલ અધમગતિ જ છે. આ લોકમાં દેવ અને આસુર એવા બે પ્રકારના પ્રાણીઓ પ્રભુએ સર્જતા છે. તેમાં આસુરી પ્રાણીઓ જગતને અસત્ય, અપ્રતિષ્ઠ અને અનીશ્વર માને છે, અને પોતાના તથા અન્યના દેહમા રહેલા પ્રભુનો દ્વેષ કરે છે અને ઈર્ષ્યા કરે છે. આવા દ્વેષ કરનાર દૂર અશુભ અપ્રમ નરોને પ્રભુ નિરંતર આસુરી જ યોનિમા નાખે છે, અને તે મર્યા જન્મેજન્મ આસુરી યોનિમા અવતરી, પ્રભુને પ્રાપ્ત કર્યા વિના જ અધમ ગતિ પામે છે એમ રાક્ષસ દેવદેવ વિશ્વનિયંતા ભગવાન શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર પોતે જ અર્જુનને કહે છે. તેથી મિથ્યા બ્રાત આસુરી જીવોના જ્ઞાનનું ફલ અનાવૃત્તિ અથવા લય નથી, પરંતુ અધમ ગતિ જ છે એમ કહી શકાય પણ સંશય નથી. તેથી અહિં જે જ્ઞાનના ફલનું નિરૂપણ કરવામા આવે છે તે આ આસુરી જીવોના જ્ઞાનજ્ઞાનનું ફલ નથી પરંતુ શુદ્ધાદ્વિતીય યવાર્થ જ્ઞાનનું જ ફલ છે.

* દ્વા મૃતમર્ગો ત્યજેત્સ્મિન્દેવ યોગસુ જ્ઞ ન

અમત્યમપ્રતિષ્ઠ તે જગદાદુર્ગતોશ્વરમ

મામાન્મપરદેહેનુ પ્રદિપન્તો ડમ્યસૂયતા ।

તાનદ્ દિપત કૃગન્મમારેણુ નગધમાન્ ।

ક્ષિપામ્યજમ્બુમધુમાનામુરોષ્વેષ યોનિપુ ॥

આમુગા યોનિમાયગા મદા જન્મનિ જન્મનિ ।

મામપ્રાપ્યેષ જ્ઞાન્તેય તતો યાન્ત્યધમા ગતિમ્ ॥

આ ઉત્તમ શુદ્ધાદ્વૈતીય જ્ઞાનનું ફક્ત અક્ષરપ્રાપ્તિ છે. અક્ષર ભગવદ્દામ છે. (તે) અવ્યક્તને અક્ષર કહે છે, તેને પરમ ગતિ કહે છે, જેને પ્રાપ્ત કરી આવૃત્તિ થતી નથી તે માફ પરમ ધામ છે. આ અક્ષર અથવા ભગવદ્દામની પ્રાપ્તિ એ જ્ઞાનનું ફક્ત છે એમ 'આત્મેતિ તૂપગચ્છાન્તિ પ્રાહ્યાન્તિ ચ' બ્રહ્મસૂત્ર ૪-૧-૩ સૂત્રથી કહેલું છે. 'ઈતિ' શબ્દ હેતુ માટે યોજેલો છે. ભગવાન સર્વ જીવોના આત્મા છે તેથી આત્મા તરીકે જ્ઞાનીઓ ભગવાન પામે જાય છે (ઉપગચ્છાન્તિ), અર્થાત્ અક્ષરમા જ પ્રવેશ કરે છે.^૧ આ પ્રમાણે અક્ષરપ્રાપ્તિ થયા પછી જ્ઞાનીઓની પુનરાવૃત્તિ થતી નથી. આ પ્રાપ્તિ લયરૂપા છે જેમ સંધવનો કટકા જલમા નાખવામા આવે તો તે ગળી જાય છે, અને જલમા તેનો લય થાય છે, તેમ જ્ઞાનીઓનો બ્રહ્મા લય થાય છે જેમ નદીઓ પોતાના નામ તથા રૂપ તથા સમુદ્રમા પ્રવેશ કરે છે અને તેઓનો સમુદ્રમા લય થાય છે તેમ જ્ઞાનીઓનો બ્રહ્મા લય થાય છે. જ્ઞાનીઓ પોતાનો સઘાત અથવા દેહ, ઇન્દ્રિય, અત કરણ વિગેરે તથા બ્રહ્મા લય પામે છે.^૨ આ લય મોક્ષ કહેવાય છે. આવી રીતે મુક્ત થએલા જ્ઞાનીઓ પોતાના આત્માથી બ્રહ્મરસનો સ્વાદ ગ્રહણ કરે છે અથવા પોતાના સ્વરૂપથી બ્રહ્માનંદનો અનુભવ કરે છે.

શકરાચાર્યના મત પ્રમાણે જીવનો અહભાવ અથવા અહમર્થ નષ્ટ થાય છે, અર્થાત્ જીવનો જ નાશ થાય છે. આ મત પ્રમાણે જીવના સ્વરૂપનો જ નાશ થયો સ્વરૂપનો જ નાશ એ જ મોક્ષ એમ આ મત પ્રમાણે થયું આવા પ્રકારનો મોક્ષ કાંઈને ઇષ્ટ હોઈ શકે જ નહિ. મોક્ષ આવો હોય તો મોક્ષની કયાની પ્રત્યાવનાની ગૃધથી જ દરેક જીવ નાસતો કરે ! અહિ જ્ઞાનથી જે મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય એમ કહ્યું તે આ કહેવાતા મોક્ષથી ભિન્ન છે એમ સ્પષ્ટ જ છે. શકરાચાર્યના મતમા મોક્ષના અહમર્થ અથવા સ્વરૂપનો નાશ થાય છે, તેને કાંઈપણ પ્રકારનું જ્ઞાન રહેતું નથી અહિ જીવના સ્વરૂપનો નાશ થતો નથી, પરંતુ તેનો બ્રહ્મા લય થાય છે, અને તે સ્વરૂપથી બ્રહ્માનંદનો અનુભવ કરે છે. સુષ્પ અને દુષ્પ ઉભયનો અંતરતાલાવ અર્થાત્ સુષ્પ અને દુષ્પનો સંભવ જ ન રહે ત્યારે મોક્ષ થયો, એવું મોક્ષનું સ્વરૂપ પણ ઇષ્ટ નથી, કારણકે જે એવો મોક્ષ હોય તો કાયર આલસુ પુરુષોને જ તે ઇષ્ટ ગણાય. મોક્ષ શન્ય નથી, પણ ધન છે મોક્ષ જન્ય હોય તો તે માત્ર કાયર પુરુષોને જ ઇષ્ટ હોય. સ્વર્ગ અને મોક્ષમા ભેદ એ છે કે સ્વર્ગ પ્રાપ્ત થયા પછી પોતાના પુણ્ય ક્ષીણ થાય ત્યાં સુધી સુષ્પ ભોગવ્યા પછી પુનઃ ભૂતલ પર પાત થાય છે, પરંતુ મોક્ષમા નિરતર બ્રહ્માનંદનો અનુભવ થાય છે. મોક્ષ પ્રાપ્ત થયા પછી પુનર્જન્મ થતો નથી. સ્વર્ગમા જે વૈભવ અથવા સુષ્પ મળે છે તે હલકા પ્રકારનું છે, મોક્ષમા બ્રહ્માનંદનો અનુભવ થાય છે. જે મોક્ષમા સુષ્પ અને દુષ્પની અત્યંત નિવૃત્તિ હોય, અને જીવના અહમર્થ અથવા સ્વરૂપનો પણ નાશ થતો હોય તો મોક્ષ કાંઈ પણ પ્રકારે ઇષ્ટ ગણાય નહિ.

જ્ઞાનીઓને મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે. તેઓ પોતાના સ્વરૂપથી બ્રહ્માનંદનો અનુભવ કરે છે આ જ્ઞાનમાર્ગનું ફક્ત છે. આ મુક્તિ સાત્ત્વિક છે 'સત્ત્વાત્મજાયતે જ્ઞાનમ્' વાક્યથી જ્ઞાનમાર્ગ સચુણ છે તેથી જ્ઞાનમાર્ગથી પ્રાપ્ત થતો મોક્ષ પણ સાત્ત્વિક જ છે અને જ્ઞાનમાર્ગ અને અક્ષરમાર્ગ એક જ છે તેનું ફક્ત સાત્ત્વિકી મુક્તિ છે.

૧ અવ્યક્તોઽક્ષર હત્યુક્તસ્વમાહુ પરમા ગતિમ્ ।

ય પ્રાપ્ય ન નિવર્તન્તે તદ્દામ પામ મમ ।

૧ અણુભાષ્ય ૪-૧-૩ ૨ તત્ત્વટીપનિબંધ. ૧-૫૩ પ્રકાશ, ૩ Consciousness

‘બ્રહ્મવાદ અને માયાવાદ.’

આપના વાદને ‘માયાવાદ’ નામ કેમ આપવામા આવ્યું છે એ આપનો પ્રશ્ન છે. તેમા વક્તવ્ય એટલું જ છે કે જહાને મુખ્ય કારણ માનવાને બદલે તમે વાસ્તવિક રીતે આ જડજીવાત્મક જગતનું મુખ્ય કારણ માયાને જ માનો છો, અને તે સાથે માયાને શુદ્ધ બ્રહ્મનો વાસ્તવ ધર્મ કહેતા નથી, અથવા બ્રહ્મથી અલિન પણ કહી શકતા નથી. આવી શુદ્ધ બ્રહ્મથી લિન અને ખરૂં જોતા સૃષ્ટિના મુખ્ય કારણરૂપ માયા તમે માનતા હોવાથી ‘બ્રહ્મવાદ’ ન કહેતાં ‘માયાવાદ’ કહેવું એ જ તમારા મત માટે યુક્ત કહેવાય. પ્રયોજન તરીકે—કારણ તરીકે—જગતનું મુખ્ય કારણ અમારા વાદમા લીતા હોવાથી અમારો વાદ ‘લીલાવાદ’ છે, અને તેથી ‘બ્રહ્મવાદ’ નથી એમ તમે કહી શકો તેમ નથી, કારણ કે લીલા એ તો શુદ્ધ બ્રહ્મનો સ્વાલિન ધર્મ જ છે, બ્રહ્મસ્વભાવ છે. બ્રહ્મની લીલા, બ્રહ્મની માયા, બ્રહ્મની શક્તિ, એમ જ અમે તો હમેશા કહીએ છીએ ધર્મ વિનાનો ધર્મ જ વેદાન્તમા ગ્રાહ્ય નથી ગુણગુણી, ધર્મધર્મી, તેમ જ માયા અને માયાને વા અલૌકિક શક્તિને ધારણ કરનાર માયાવી, એ પણ લિન નથી, ધર્મ વિનાનો ધર્મ જ વસ્તુતઃ અશક્ય છે બ્રહ્મમા અલૌકિક શક્તિ વા અપ્રાકૃત ગુણો માનવાથી અમારા સિદ્ધાન્તમા દ્વેત આવી જતું નથી. વેદાન્તમા ગુણ અને ગુણી વગેરે એક જ છે, એવો બેદ તો નૈયાયિક વગેરે હોય તે જ માનસિક પૃથક્કરણને લિન વસ્તુરૂપે કરે છે. જ્યાં ધર્મો હોય ત્યાં જ ધર્મ જણાય છે, ધર્મની સ્વતંત્ર અવસ્થિતિ જ નથી, એવી સ્વતંત્ર ઉપવચ્છિધ થતી નથી તેથી જ વ્યાસજીએ ‘મયિ ચાંપલઘ્વે’ સૂત્ર યોજ્યું, અને જાનેની અતન્યતા સિદ્ધ કરી આપી આ સૂત્રનું કથન માત્ર વ્યવહારમા તકરારને ખાતર માની લીધું છે એમ કહેવું ગોચ્ય નથી, કારણ કે વ્યાવહારિક સત્ય અને પારમાર્થિક સત્ય અને વધી શાસ્ત્રી. સત્ય એવા ઉપોદકરિપત બેદ તો તમારે એકજાને જ માન્ય છે. શ્રુતિસૂત્રોનો અમરત ખેચતાણુ કરીને અર્થ કરનારને જ તેની જરૂર પડે છે તરતાર્યે વાદ થાય તેમા વલી વ્યાવહારિકાદિ ત્રણ સલા કેવાં ? સત્ય તો એક જ હોય અમુક સૂત્રો વ્યવહારદષ્ટિથી જ્ઞાન આપે છે અને બીજા વાસ્તવિક જ્ઞાન આપે છે એ વાત સૂત્રમાથી કે તુતિમાંથી એક પણ સ્થલે બતાવી શકાય એમ નથી. ઉપનિષદમા જ્યાં પરા અને અપરા વિદ્યાનો

૧. ઉક્ત લેખના પ્રયોજક શાસ્ત્રીજી મન્નલાલના પરમરનેહી રા હરિલાલ નેશીસનદાસ વાકારી બી. એ. છે. આજથી દશેક વર્ષ ઉપર રા. મન્નલાલશાસ્ત્રીએ શુદ્ધાદ્વૈતસિદ્ધાન્તમેદીપનામક ગ્રંથ પ્રકટ કર્યો હતો. તે ગ્રંથમા રા. હીરાલાલ મન્નભૂપાલદાસ ઓફને કેટલીક રાકાઓ ઉદ્ભવી હતી. એ રાકાઓનું સમાધાન આ લેખમા સમર્થ રીતે કરેલું છે, અને તેની સાથે જ કેટલાક આશ્ચર્યો રા ઓફે કર્યા હતા તેમનો પણ પરિહાર કર્યો છે. લેખકે શ્રુતિ, યુક્તિ, અને અનુભવ સર્વનો યથાથોત્ય ઉપયોગ કરીને બ્રહ્મવાદ અને માયાવાદની વચ્ચે શું તારતમ્ય છે તે સ્પષ્ટ કરી આપ્યું છે, અને તદ્દ્વારા બ્રહ્મવાદ-વિષે સર્વવૈકલ્યની ઉત્તમતા દર્શાવી છે. આ લેખ બહુ સમય યથા અપ્રસિદ્ધ દશામા હતો, તથાપિ એની ઉપયોગિતાને વિચાર કરી અત્ર પ્રસિદ્ધ કરવાનું ઉચિત ધાર્યું છે. પ્રભુની વિચિત્ર લીલાનું જ્ઞાન આ લેખકના વિષયમા પણ થાય છે, કારણ કે આટલું બધું પાડિલ્ય હોવા છતાં માત્ર આ લેખ લખીને જ લેખકે સ્વકૃતાર્થતા માની છે. આ લેખથી સર્વ જુદ્ધિમાન વાચકને બ્રહ્મવાદ અને માયાવાદનું તારતમ્ય સ્પષ્ટ રીતે સ્ફુરશે, અને ભવિષ્યમા ઉભય મતના સુબમનો અવકાશ અલ્પ સ્ફુરશે એમ આશા રાખવામા આવે છે.

નિર્દેશ છે, ત્યાંએ વ્યવહાર અને પરમાર્થદશાની ગંધ પણ નથી, ત્યાં તો દારવિદ્યાને હીન કહી છે, અને અક્ષરવિદ્યાને તેથી ઉત્તમ કહીને પુરુષ જે અક્ષરથી પર છે તેની વિદ્યાને સર્વથી ઐશ સૂચવીને ગીતાના પદરમા અધ્યાય સાથે એકવાક્યતા સિદ્ધ કરી છે. શ્રુતિસૂત્રમા વ્યવહારપરમાર્થનો નિર્દેશ કોઈ સ્થલે નથી, અને તે છતાં સરલતાથી શ્રુતિસ્મૃતિમા જેવું બ્રહ્મ કહેલું છે તેથીજ સર્વ સૂત્રાદિકનો અર્થ અપેક્ષા થઈ શકતો હોય તો પંડી તમારી elaborate interpretationની પરિભાષાનો અગીકાર બીજાને કરવાની કંઈ જરૂર નથી, એમાં કંઈ અમને તમારા સિદ્ધાન્તની (માયાવાદની) પ્રૌઢતા જણાતી નથી, પણ ખોટાને ખરું કરવાની શૈલી માત્ર પ્રતીત થાય છે. બંને તમે ‘અમે બહુ ઉંડું સમજીએ છીએ અને બીજા સમજતા નથી’ એમ મિથ્યાભિમાનમા ધૂમો પણ જરા વિચાર કરજો કે ‘માયાને’ વા ‘પ્રકૃતિને’ ‘બ્રહ્મની’ એમ સ્પષ્ટ વચન છે. વક્ત્રી બ્રહ્મધર્મ-પ્રકૃતિ-સ્વભાવ એ યોગિ, અને પરમાત્મા તેમા બીજા ધારણ કરનાર પિતા છે, અધ્યક્ષ છે, સૂત્રધાર છે, અર્થાત્ પ્રકૃતિના પણ ઈશ્વર છે, અને ઈશ્વર હોવાથી જ પ્રકૃતિમાથી-સ્વસ્વભાવમાથી-સર્વ વિશ્વનું જન્મ-આવિર્ભાવ-કરાવે છે. બીજાપ્રદાન કરે છે તેથી પોતેજ સવિતા પણ કહેવાય છે. આ સર્વનો પોતાની પ્રકૃતિમાથી-સ્વસ્વભાવથીજ-સવિતા જન્મ કરાવે છે, છતાં પણ એ પોતાનો લીલાસ્વરૂપ સદૃશ સ્વભાવ હોવાથી બ્રહ્મને પોતાને તેનું બંધન નથી, કારણ કે તેની લીલા માત્ર ઉદાસીનવત્ છે. બ્રહ્મ આત્મારામ છે, પૂર્ણકામ છે, તેથી તે લીલામા પોતાને કોઈ પણ રીતનો સંગ નથી સંગ નથી એટલે બંધન નથી, બંધન નથી એટલેજ સર્વ કર્મમાત્ર શુણ્ણ પણ નથી, શબ્દાર્થ જ જરા જોશો તો જણાશે કે શુણ્ણશબ્દનો અર્થ જ બંધન છે, ભગવાનના ધર્મો બંધનસ્વ નથી. મારે જ તે શુણ્ણ કહેવાતા નથી, મારે જ સંધર્મેક પણ ભગવાન નિર્ગુણ છે જરા ભગવદ્ગીતાના નવમા તથા અષ્ટાઠમા અધ્યાય ફરીથી વાંચજો. સગુણ બ્રહ્મને ઈશ્વર કહેવા એ જ માયાવાદની ‘absurdity’ છે જે શુણ્ણવાન છે, બંધનવાન છે તેને ઈશ્વર કેમ કહેવાય ? સગુણ ઈશ્વર ! જે બદ્ધ છે તે ઐશ્વર્યવાન કેમ કહેવાય ? વાહ રે પ્રૌઢ સિદ્ધાન્ત ! તમારા પ્રૌઢ બુદ્ધિબલને પણ ધન્ય છે ! તમારી પરિભાષાને પણ ધન્ય છે ! તમારા વેદમાત્ર નિષ્કર્ષધર્મોશયને પણ ધન્ય છે ! ઈશ્વરનું માહાત્મ્ય ભુલી જઈ માયાના ઉપનેત્રથી સર્વ વસ્તુ જોનારને રાશનૃગ વિના બીજું તત્ત્વ ક્યાથી જડે ? અને માયા પણ કવી ? કપોતકચ્ચિત ! માયાને વેદ વગેરેમા દેવતાઓની વા અસુરોની અચિન્ત્ય શક્તિના અર્થેએ વર્ણવેલી છે એમ સર્વ પાશ્ચાત્ય અને અત્યંત નિદ્ધાનો પણ કહે છે, પણ શકરની માયા તો શું છે તે શંકરજ જાણે !

(અપૂર્ણ)

અન્યાવલોકન.

૧ પોદ્દતપ્રગ્ન્ય—શુજરાતી ભાષાન્તર સાથે અનુવાદક શાસ્ત્રી ચિમનલાલ હરિશંકર ભટ્ટ, બોરસદ પ્રકાશક અને ઉત્તેજક શાસ્ત્રી મણિશંકર ભાઈશંકર, પેટલાદ, અને પુરાણી ત્રિભુવનભાઈ મોતીરામ, બોરસદ મુદ્રક ૩. ૦-૧૨-૦.

શ્રીમદ્વૈશ્ણવરાચાર્યચરણપ્રકટિત પેડસાથથી કોઈ પુષ્ટિમાર્ગીય ભાગ્યે જ અજા હશે. ઘણા વૈજ્ઞાની તેનો નિત્ય પ્રેમથી પાઠ કરે છે. એમા જે ગંભીર તાત્પર્ય સમાયલું જણાય

છે, પ્રત્યક્ષરે જે જે સક્ષમ સિદ્ધાન્ત દષ્ટિગોચર થાય છે, તે તેના પાઠમાત્રથી નહિ પરંતુ તેનું મનન કરવાથી, અને શ્રીમદ્ધાર્મચરણના દૃઢ આશ્રયથી તેના અર્થનું સ્ફોટન કરનારા અન્ય તેમના વંશ્યોના વિવરણથી જ સમજાય છે. સ્વાભાવિક રીતે શ્રીમહાપ્રભુજીની પ્રત્યેક કૃતિ ઉપરથી અતીવ સરલ જણાય છે, પરંતુ તેનું તાત્પર્ય કેટલું ગહન છે, એનો પરિચય તે ગ્રંથના અભ્યાસીઓને જ થાય છે. પોંડશગ્રંથ ઉપર ધણું સંસ્કૃત સાહિત્ય છે. પ્રત્યેક ગ્રંથ ઉપર લગભગ ૧૦-૧૨ ટીકાઓ ઉપલબ્ધ થાય છે. આ સર્વ સંસ્કૃત ટીકાઓ મેક્ષતીને તેનું શુદ્ધ મુદ્રણ કરવામા આવે તો સાપ્રદાયિક સાહિત્યના એક ભાગની મહોટી સેવા બજાવેલી ગણાય સંસ્કૃત ટીકાઓ અને તેના ગુર્જરભાષામાં અનુવાદ, પોંડશગ્રંથની સેવા બજાવવાનું માન સદગત શીઘ્રકવિવર^૧ શાસ્ત્રી રચામણલાલને ધટે છે. તેઓએ શ્રીયમુનાટક, શ્રીમહાવેંધ, શ્રી સિદ્ધાન્તમુક્તાવલી એ ત્રણે ગ્રંથોનો સંસ્કૃત સાહિત્ય અને ગુર્જરભાષામાં અનુવાદ, શ્રીનાથદાગ-ધીશના આશ્રયથી પ્રકટ કરવા માડ્યો હતો. તેઓ પરલોકપાન્થ થયા પછી એ કાર્ય અટકી ગયું છે. શ્રીલાલમણિજીવાલા શ્રીવિદૂલેશરાયજી મહારાજ પણ અત્ર પોંડશગ્રંથનું વ્યાખ્યાન કરતા, તે સાબલીને તેમના કેટલાક સેવકો તે વ્યાખ્યાન લખી લઈને મુદ્રણ કરાવતા, પણ પોંડશ ગ્રંથ ઉપર તેઓનું વ્યાખ્યાન મુદ્રિત થયેલું અમારી જાણમા નથી, તેઓ તો એકએક પૃથક્ પૃથક્ ગ્રંથ ટીકાઓના આધારે સવિસ્તર પ્રકટ કરતા. સંસ્કૃત સાહિત્યનું મુદ્રણ તો તેમાં થતું જ ન હતું. ગોસ્વામિકૃષ્ણકમલવિભાકર નીનૃસિંહલાલજીમહારાજે પણ સદગત શાસ્ત્રીજી છગનલાલજીના સહાયથી પોંડશગ્રંથનો વજ્રભાષામાં સક્ષમ, અપેક્ષિત તાત્પર્યને સ્પષ્ટ કરનાર, અનુવાદ પ્રકટ કર્યો હતો. એકદમ પોંડશગ્રંથના અભ્યાસીઓને આ જ ગ્રંથ ઉપયોગી થઈ પડે છે. આવી રીતે બીજાઓ તરફથી પણ પોંડશગ્રંથનો ગુર્જરભાષામાં સક્ષમ અનુવાદ પ્રસિદ્ધ થયેલો છે. સદગત શાસ્ત્રીજી છગન-લાલજીએ ‘પુષ્ટિમાર્ગપ્રકાશ’નામક માસિકમાં પોંડશગ્રંથનો ઉપલબ્ધ થયેલી ટીકાઓને આધારે સવિસ્તર અનુવાદ પ્રારંભ્યો હતા. લગભગ ૮-૧૦ ગ્રંથ સુધી તેઓ પહોંચ્યા હતા. શ્રીનૃસિંહલાલજીએ આસુરવ્યામોહ કર્યો, અને તેથી માસિક બંધ પડ્યું, એટલે તેઓનું કાર્ય અપૂર્ણ રહી ગયું તેને પણ કેટલોક સમય વ્યતીત થયો. પોંડશગ્રંથ જેવા મુખ્ય ગ્રંથોનું તાત્પર્ય જાણવાની ધણાઓને જીજ્ઞાસા થઈ. તે જીજ્ઞાસાને તૃપ્ત કરવાનું કાર્ય નડીઆદવાલા ભગવદાય ત્રિભુવનદાસ પીતાબરદાસ શાહે ઉપાડી લીધું. શાસ્ત્રીજી છગનલાલજીએ પ્રકટ કરેલા ગ્રંથોનું મુદ્રણ પ્રારંભ્યું. જુદાજુદા પુસ્તકરૂપે તેઓએ એકએક ગ્રંથ પ્રકટ કરવા માડ્યો જેટલા ગ્રંથ છપાયા હતા તેઓનો ટર્જોદ્ધાર થઈ ગયો, પણ પછી શાસ્ત્રીજીએ અવનિષ્ટ ગ્રંથો લખવાની સમયાભાવને કારણે ના પાડ્યાથી તે કાર્યમા હાલ વસંતગમરાત્રી ગોળ્યા છે. માત્ર ચાર ગ્રંથો જ હવે અવનિષ્ટ રહ્યા છે. આવી રીતે પોંડશગ્રંથસંજ્ઞે દિગ્દર્શન કરાવ્યા પછી અભિપ્રાયાર્થ મલેલા પ્રસ્તુત પુસ્તકનું અવલોકન કાર્ય પ્રારંભીયું.

આ અનુવાદકર્તાથી પુષ્ટિભક્તિસુધાના કેવળ વાચકો અપરિચિત તો નહિ જ હોય. ‘પુષ્ટિ-ગુધાકર’ નામના ગ્રંથના કર્તાતરિકે તેઓ જાણીતા થયા છે. ગ્રંથની પ્રસ્તાવનામા જણાવ્યા પ્રમાણે ‘શાસ્ત્રી છગનલાલના લેખને માન્ય આપીને’ આ અનુવાદ પ્રવર્ત્યો હોય એમ જણાય

૧ પ ગદ્દલાલાજી એક સમયે કવિ હતા એમાં કાંઈ બિ મત નથી, આ શાસ્ત્રી તેમના શિષ્ય હતા તેઓ પણ સંસ્કૃત સાહિત્ય ઉપર મહોંગા કાણુ ધરાવતા. આજના પોપ કવિઓ જેવા ન હતા આજકાલ તો પ. ગદ્દલાલાજીના શિષ્યને નામે લલા કવિઓ કુટી નીકળ્યા છે !

છે. વક્ત્રી કુરામીપુષ્ટિમાર્ગીયપુસ્તકાલયના શાસ્ત્રીદુર્લભપુષ્ટિ પશુ 'આ ગ્રંથોત્તુ ભાષાંતર કરવામા મદદ કરીને' કર્તાને 'આભારી' બનાવ્યા છે. 'સુખ્યાલ ભાષિલાલ છગનલાલના "હૃદયોદ્ધાર" પશુ કવચિત ઉદ્યમાન થતા ભાવુક વૈષ્ણવોનું લક્ષ્ય ખેંચે છે. શ્રીયમુનાટકથી ગ્રંથનો પ્રારંભ કરવામાં આવ્યો છે, પ્રથમ મૂલ શ્લોક આપીને પંડીથી તેનો અક્ષરાર્થ આપવામાં આવ્યો છે. આ રચણે શાસ્ત્રીજી છગનલાલજીની માફક સામ્વયપદ્યાર્થ આપવામાં આવ્યો હોત તો 'ભાવસયુક્ત વૈષ્ણવો' અને 'છાત્રવર્ગ' 'પુરતો લાભ' કદાપિ લઈ શકત. દ્વિતીય આવૃત્તિમાં ગ્રંથકાર તેમ કરશે એવી અમારી સૂચના છે. વત્રી દરેક ગ્રંથને અતે તેનો સક્ષમમા સાર પશુ જો આપવામાં આવશે તો તેથી ઘણો લાભ થશે અક્ષરાર્થ અને વિવેચન તદ્વત સાદી ગુર્જર ભાષામાં હોવાથી સાધારણ વૈષ્ણવો તેનો લાભ સારી પેઠે લઈ શકે એમ છે. કાષ્ઠ કાષ્ઠ રચણે ટીકાકારોના અપેક્ષિત ભાવનું ઉદ્દેશન ઉપયુક્ત થઈ પડ્યું છે. તેમની લેખનરીતી કેટલી સરલ છે, તેને માટે આ ઉલ્લેખ ઉપયુક્ત થઈ પડશે

‘મૂલમ્-લોકાર્થો ચેદ્વજેત્ કૃષ્ણં ક્ષિપ્તો ભવતિ સર્વથા ।

ક્ષિપ્તોપિ ચેદ્વજેત્કૃષ્ણં લોકો નશ્યતિ સર્વથા ॥ ૧૬ ॥

અર્થ—લૌકિક કામનાની ઇચ્છાવાળા થઈ જો ભગવાનને ભજે તો નક્કી દુઃખી થાય છે, અને લોકથી વિરક્ત થઈ, સ સારને છોડી અહંતામમતા વગરનો થઈ શ્રીકૃષ્ણને ભજે તો નક્કી સર્વ રીતે લોક એટલે સ સાર નાશ પામે છે.

વિવેચન—આ શ્લોકમાં કનિઝ અધિકારીનું વર્ણન કરે છે. જે લૌકિક પદાર્થની ઇચ્છા રાખી અથવા પુત્ર-કલત્રાદિની મતલબવાળો થઈ શ્રીકૃષ્ણની સેવા કરે તો તે લોકાર્થી કહેવાય છે આ લોકાર્થી માણસને ભગવાનનો ભજનાનન્દ મળતો નથી પરંતુ છેવટે ક્લેશવાળો થાય છે. દ્રવ્યની ઇચ્છાથી સેવા કરે તો તે પણ કનિઝ અધિકારી છે વળી દેવને ઉદેશી દ્રવ્ય લે અને તેના ઉપર દેવદ્રવ્યની બુદ્ધિ ન રાખે અને પોતાના મોજરોખમા વાપરે તે દેવલક કહેવાય છે. તે શાસ્ત્રમાં હલકો છે.’

ઉપર પ્રમાણે જોતા જણાય છે કે ગ્રંથકારની રીતી એક દરેક હીક છે પ્રત્યેક મનુષ્યના હૃદયમાં વિવેચનથી શ્લોકાર્થનું સ્થાપન કરવાને અને શ્રીમદ્વાચાર્યચરણની વાણીના તોત્પર્યનું દર્શન કરાવવાને કેટલેક અંશે આ તરણુમાકારે પ્રયત્ન કર્યો છે, એમ કહેવામાં અનિશયોક્તિ નથી. પૂર્વના ગ્રંથો જુની ગુજરાતીમાં લખાયેલા છે અને આ તરણુમો આતુ સમયની ખોલાતી ભાષામાં લખાયેલા હોવાથી સામાન્ય વર્ગની તો પસંદગીને પાત્ર થઈ પડશે. છેલ્લે એટલું જ જણાવવું બસ થશે કે આ ગ્રંથને વાંચીને કાષ્ઠ પશુ વાચકના મનમાં તરણુમાં કર્તાના સફલ પ્રયાસ વિશે સંશય ઉદ્ભવશે નહિ આ સર્વનું કારણ અત્યાર સુધીમાં પ્રકટ થયેલા અનુવાદમાત્રનો કાર્ષક અભ્યાસ અને તેમાંથી અપેક્ષિત ભાગનું તારણ કરવાની અને સામાન્ય લોકહૃદય સમજવાની ટીકડીક શક્તિ જ છે. ગુર્જર અનુવાદમાત્રના તારણ કરીને ખ્યાતિપ્રાપ્તિથી ગાત્રીઓ કાષ્ઠ આગત વધે તો પિષ્ટપેયણુ અટકે અને સપ્રદાયને વિશેષ લાભ થાય

આ ગ્રંથમાં સુદ્રણાશુદ્ધિ ‘પુષ્ટિસુધાકર’ જેટલી નથી, તો એ પણ ઘણું રચણે તેની અશુદ્ધિ રહી છે. કાષ્ઠક રચણે શ્લોકના પદાર્થનું જ તિરોધાન થઈ ગયું છે આશા છે કે

અનુવાદક હવેથી મુદ્રણ ઉપર ખાસ ધ્યાન આપશે મુદ્રણાશુદ્ધિ ધણી રહેવાથી અથ શિષ્ટા-
રને પાત્ર થતો નથી, અને પ્રવિવિધુઓને ઉઘે રસ્તે દારે છે, એ અનુવાદકને સમજવવાની
વધારે આવશ્યકતા અમે જોતા નથી.

૨. લક્ષિમાર્ગનું રહસ્ય—પ્રસિદ્ધ કરનાર મૂલ્ય નાથજી કોઠારી બીજે બોધવાડો,
મુખાઈ નં. ૨. મૂલ નોંઠાવર રૂ. ૦-૫-૦ આ માસિકતા ગ્રાહકો માટે ખાસ ત્રણ આના
ગોસ્વામી શ્રીઆસદૃષ્ટાણજી, શ્રીઅનિરુદ્ધલાલજી, શ્રીકૃત્તિયાલાલજી વગેરે પાસે મળ-
લાલ શાસ્ત્રીએ કમવેલા લાપણોનો સંગ્રહ આ અંથમાં કરવામાં આવ્યો છે. બધા થઈને
નવ લાપણોનો સંગ્રહ આ અંથમાં છે. આ લાપણોથી સમગ્રાણુ રહસ્ય, લક્ષિમાર્ગનું
અર્થ, શુદ્ધ પુષ્ટિલક્ષિત, વૈષ્ણવોનું કર્તવ્ય વગેરે વિષયો સ્પષ્ટ સમજાય છે. જે શાસ્ત્રીએ
આ લાપણો યોગ્યતાં છે તેની પામે પ્રુદ્ધ ન વચાવવાથી મુદ્રણાશુદ્ધિ ધણી છે, પરંતુ તે
લક્ષમાં નહિ લેતાં તેમાનું તાત્પર્ય સમજવા છત્તનારાઓએ અને થોડાંક લાપણોનો એક સાથે
સંગ્રહ કરવા છત્તનારાઓએ આ અંથ સંગ્રહ છે. રા. રા. શાસ્ત્રીના લાપણુ માટે પ્રસ્તાવના
પોતે લખી ન નાખતા તેમની જ પામે લખાવી હોત તો સંગ્રહ વિશેષ ઉપયોગી થાત

શ્રીયશોદાવેદોર્જી મહારાજકૃત કાવ્ય—છપાવીને પ્રસિદ્ધ કરનાર શ્રીમદ્ગોસ્વામી
શ્રીમજ્જરત્નલાલજી મહારાજશ્રીની આશ્રિત મુરત વૈષ્ણવધર્મપ્રસારક મંડલી. મૂલવાનુ
રૂકાણુ—મોટામદિર, સુરત, અને શાહ કીકાભાઈ હરિવલ્લભદાસ એન્ડ સન્સ, કાલજાદેરી
રોડ, મુંબાઈ નોંઠાવર રૂ. ૦-૮-૦.

આ પુસ્તક ગોસ્વામીશ્રી ૬ શ્રીમજ્જરત્નલાલજી મહારાજે સુપ્રસિદ્ધ ભગવદ્ધર્મપરાયણુ
ગેઠ નાનાભાઈ મેનાભાઈ મારફતે અવલોકનાર્ય મોકલાવ્યું છે. સભલાય છે કે આ પુસ્તકની
આવકમાયો ખરચ બાદ કરતા જે કાંઈ વધશે તે ધર્મકાર્યમાં વપરાશે

શ્રીયગોદામેરીજી ગોસ્વામી શ્રીયદુનાથજી મહાગજના બેરીજી દત્તાં. પ્રખુત પુસ્તકમાં
તેમનું સક્ષિપ્ત હવનચરિત્ર આપવામાં આવ્યું છે, તે ઉપરથી જણાય છે કે તેઓશ્રીને
બાળપણમાંથી જ એવા ઉપર નિમીમ લાવ હતો. સ્વરૂપમેવાઅનિરિક્ત સમયમાં ભગવ-
દ્વિપ્રયોગનો અનુભવ કરતાં હોય તેમ અષ્ટ સખા વગેરે મહાનુભાવીઓનાં ભાવમય કીર્તનો
રચીને ગાતા હતા મધ્યમાવસ્થામાં પણ મુખ્યતઃ શ્રીમેવામાં પોતાનો સર્વ સમય વ્યતીત
કરતાં અને બીજા કાંઈ ગોણુ રીતે કરતાં. પોતે એટલા બધાં ચતુર હતાં કે વગોટક
અનુભવી વહુઓને પણ એમની સમતિની જરૂર પડતી. એઓશ્રીએ શ્રીયમુનાજીનાં પ્રાકટ્યના
ધવલ બનાવ્યા છે, તે ઉપરથી તુરીયપ્રિયા શ્રીયમુનાજી ઉપરની તેમની આસક્તિ કેટલી બધી
હતી તે સ્પષ્ટ જણાય છે. શ્રીયમુનાજીના પ્રાકટ્ય વિશે તેમણે એવા તો ભાવો પ્રકટ કર્યા
છે કે એવા ભાવો લાક્ષના બાહ્યમાકાષએ પ્રકટ કર્યા નથી. આ ઉપરથી વૈષ્ણવો તેઓશ્રીને
યમુનાજીના અપગતાર તરીકે માને છે. વૃદ્ધાવસ્થામાં તેઓશ્રી કાંઈ કાંઈ વેવાએ ટેરામાં
નિરાંત્રને પોતાની વિદ્વતાનો લાજ આપતા, વ્યાખ્યાન કરતા, અને સામગ્રિક અંધોનું તારતમ્ય
સમજાવતા. ત્યારબાદ ગોસ્વામીશ્રી ૬ શ્રીમમલાલજી મહારાજે લીલા વિસ્તારી, પંત્રીથી
ચોડા જ સમયમાં લાલજાવાથી અનુભવલાલજીને બાળપણમાં જ મુજીને તેમનાં માતૃશ્રી
લીલાવશ થયાં. આવી અવસ્થામાં પાટણવાલાં શ્રીમાતૃમદાગજ ગુરુનમાં પધાર્યા અને ત્યાં

પધારીને સખ્ય વૈષ્ણવોની મડલી નિમીને મોટા મહોત્સવ કરીને લાલખાવાશ્રીને શ્રીયશોદ-
બેટીએ સોખ્યા.

શ્રીબેટીજીમહારાજનૃત પદ કેટલાક ભગવદીયો ગાતા હતા, તે સુરતની 'વૈષ્ણવધર્મ-
પ્રસારકમંડલી'એ સાલવ્યાં એટલે તેઓએ લાલખાવાશ્રીને તે સર્વ ધવલ-કીર્તનો આપવા,
તથા છપાવવાની આજ્ઞા કરવા, વિનતિ કરી લાલખાવાશ્રીએ કૃપા કરીને તે સર્વ પદો
ગ્રાહી આપ્યા. તે સર્વનો સંગ્રહ કરીને શુદ્ધ સ્વરૂપે લખવાનો પ્રયાસ વૈષ્ણવ જમનાદાસ
ગુલાબદાસ ગાંધીએ કર્યો, અને તેને મુદ્રણ કરવામા અપેક્ષિત દ્રવ્યસાહાય્ય પરમ ભગવ-
દીય શેઠ નાનાભાઈ ઘેનાભાઈએ આપ્યું તેથી તેમનો મહોટો ઉપકાર થયો છે.

આ કાવ્યમા બધા થઇને ર૨૬ પદો છે. કોઇ ગુર્જરગિરામા છે, તો કોઇ વ્રજભાષાને
સેવે છે, અને કોઇ હિંદીને પુતીત કરે છે. ભાષા સરલ અને પ્રાસાદિક છે. પદે પદે સ્નેહ
અને હંડા હૃદયની લાગણી પ્રકટી નીકળે છે. આનંદરસાત્મક નહનંદનપ્રભુનું સ્વરૂપ
અનુભવમા આવે તેમ વર્ણવ્યું છે. 'પ્રભુ વિન્દધર્માશ્રય આપ એમા સશય તે મનમા ન
આણીએ' વગેરે પદોમા ઔપનિષદ સ્વસિદ્ધાંતો પણ દૃષ્ટિગોચર થાય છે સર્વ પદોમા અપૂર્વ
ભક્તિભાવ ઝનકી રહ્યો છે જેમ સાકરનો સ્વાદ અનુભવેક ગમ્ય છે, તેમ આ કાવ્યનો
આસ્વાદ વાચવાથી જ જણાશે. દરેક પદની અન્તે આપ નિજજન એવી સલા લખે છે
છવટે એટલું જ કહેવાનું રહે છે કે દરેક ભાવુક વૈષ્ણવે આ પુસ્તકનો સંગ્રહ કરવો.

પદ કેવાં દીનતામય છે તે આ પદથી જ જણાશે.

(રાગ, બિહારાગ)

જય જય જય જય જય જય શ્રીજક્ષમણુનંદના, પ્રાણુપતિ પ્રાણુનંદન દતે અધિક હો;
કરત હું વિનતિ કોટિ વદના.

આપ નિજ સ્વામિની વિરહરસ પ્રેમમય, રહત સયોગરસ રાસ સુખકદના,
કરત રસકી વર્ષા દાસદાસી વિને, લગન નહિ દેત મન ઐર કહું ફંદના. ૧

મૂઠ મતિમંદ મહામોહમે ફસી રહ્યો, કરત પાપક મન અધિક છત છંદના;
દેખ સખ જગતકો નામ રસના રટત, કૃત્ય નહિ દેખીએ મેટો દુખ દંદના ૨

ચેહી માગત ચરણકમલકી હદે રહે, જેસે પ્રિય વાસુદે મત્તયગિરિચંદના,
લુપ્ધ મકરંદ અલિસુત કહું ડગત નહિ, કહત નિજજન દેહા ચેહી આનંદના ૩

૪. શ્રીગાયત્રીમાવ્યમાવાન્તર, અનુવાદક મણિનાથ જાવરાય દિવેદી, કપડવણ્જ
મૂલ્ય-અમૂલ્ય.

ઉપરનું પુસ્તક તેના અનુવાદક તરફથી અભિપ્રાયાર્થ મળ્યું છે.

અંથના પ્રારંભમાં શ્રીગાયત્રી દેવીનું ચિત્ર આપવામા આવ્યું છે. ચિત્રમાં દેવી પાંચ
મુખથી અને દશ હસ્તથી વિરાજે છે. જેવું ચિત્ર આલેખેલું છે, તેના ભાવવજા આમાણિક
પદો તેની નીચે અથવા તે બીજા પત્રમા મૂકીને તેના સ્વરૂપનું વિશદીકરણ કરવામા આવ્યું
હોત તો હીક થઈ પડત. પંચીથી 'પુસ્તકદાનના ફલ' માટે સ્તુતિ આપી અધીનાં વાક્યોનો

ગુર્જરભાષામાં અનુવાદ નજરે પડે છે આર્થ ત્રયોથી પુસ્તકદાનનું મહાદ્વનિર્ધારીને અંધકાર આજના સમય માટે ગોકેશ્વર દર્શાવે છે, અને પુસ્તકદાન નથી થતું માટે ‘ભારતવર્ષની દુર્દશા’ થઈ છે એમ જણાવે છે. છેવટે ભિક્ષુ અખંડાનદે ‘સસ્તા સાહિત્યવર્ધક’ મારફતે હિંદુસ્થાનની દુર્દશા દૂર કરી નાખી હોય તેમ તેના ‘જેવું ધર્મવીરત્વ અન્ય યોગ્ય વિદ્વાનોમાં પ્રકટ’ થવાની ‘સર્વેશ્વરને પ્રાર્થના’ કરે છે. આ પંતી આપણા સુપ્રસિદ્ધ ‘ગુજરાતી’વાલા દેવાસ-વાસી મિ. હન્ટરરામનો ફોટો મુકીને તેને પ્રેમાજ્ઞિ આપવામાં આવી છે. તેમાં રા. હન્ટર-રામના ‘વિગિષ્ટ અને તેજસ્વી’ જીવનનો પરિચય દેરાયો છે. જે કે અંધકાર મિ. હન્ટર-રામની ‘પૂજ્યતા અને વાત્સલ્યનો અમૂલ્ય લાભ દુર્ભાગ્ય લીધે’ ‘બરાબર રીતે પામી શક્યા નથી, એટલું જ નહિ પણ તે સદ્ગતને નજરે પણ નીંદાલી’ને અંધકારે પોતાના ‘ચર્મચતુરને કૃતાર્થ’ કર્યા નથી, છતાં પણ તેઓ ‘તે દિવ્ય પુરુષના રમરણને આ લાપાંતરવડે કૃતચતારી અંકિત કરી કાંઈક અંશે કૃતાર્થ થયા’ છે ! પંતીથી અંધકાર પ્રસ્તાવના લખે છે, તેમાં ગાયત્રીની અત્યાવશ્યકતા દર્શાવીને તેનાથી જુદી જુદી દષ્ટિએ કેવા લાભો મળે છે, તેનું વિવેચન કરીને જે વિષય ઉપર આ અંધમાં ‘વિશેષે લક્ષ આપ્યું છે’ તેનો નિર્દેશ કર્યો છે. ‘ગાયત્રીનો અધિકાર અને અધિકારી’ એવા શીર્ષક નીચે લખાયેલી ૧૫ લીટીમાં તે વિષય સંમધે કંઈ સ્પષ્ટીકરણ જોવામાં આવતું નથી. ‘પુસ્તકના અતર્ગા શ્રીવત્સભાચાર્યકૃત ભાષ્ય આપવાનું અંધકારે ‘યોગ્ય’ ધારીને ‘દૂર દૂર રાખનારી અનેકતાની એક નાની દિવાલ જમીનદોસ્ત થઈ’ પડવાની આજ્ઞા દર્શાવી છે પંતીથી અંધકાર ‘મનુષ્યજીવનનું પરમ રહસ્ય’ બે લીટીમાં બતાવી દે છે. તે રહસ્ય સાવધાનતાથી સાબરવાજેતું છે. લખે છે કે ‘મનુષ્ય જીવનનું પરમ રહસ્ય જીવજલનું ઐક્ય જ છે, સકલ શાસ્ત્રોનું પરમ લક્ષ પણ તે જ છે, તે પ્રમાણે ગાયત્રીમંત્રનું તો તે ઐક્યમાં જ-તે અભેદમાં જ-પર્યવસિત થાય છે’ અંધકારનું આ ‘મનુષ્યજીવનનું પરમ રહસ્ય’ તેમને જ મુજારક હો ! અંધકાર ‘પોતાના મત પ્રમાણે કે જગતના શુરુ થઈ બેઠેલાના મત પ્રમાણે તે ‘રહસ્ય’ રેલાયું છે એમ લખત તો ઠીક પડત, પરંતુ તે રહસ્યના કુદરોનમાં ‘સકલ શાસ્ત્ર’ અને ગાયત્રીદિવીને સંડોવવાને સાહસ કર્યું તે અક્ષમ્ય છે અંધકારને પુછીએ છીએ આપે કેટલાં શાસ્ત્રો જોયાં ? કયા શાસ્ત્રમાં સપૂણ અરો તે રહસ્ય ઝમકી નિકળેલું તમે નજરે નિહાંયું ? તેમ જ ગાયત્રીના કયા અક્ષરમાંથી તેવું ‘પરમ રહસ્ય’ ભલુકી નિકળે છે ? આ પ્રશ્નનું સતોષકારક સમાધાન અંધકાર કરશે તો અમે આભારી થઈશું. પંતી : અંધકાર અંધમાં મૂંઝેલી અન્ય મનુષ્યની પ્રતિકૃતિ માટેનો ખુલાસો કરે છે અને છેવટે લખે છે કે “ઉપર કહ્યું તેમ ગાયત્રીમંત્રનો આધ્યાત્મિક અર્થ સમજવા માટે તો શ્રીમંત્રકરાર્ચના^૧ રચેલાં ભાષ્યો જ ઉત્તમોત્તમ છે.” આ દષ્ટિ સંકુચિત નથી, પણ માહતો સુધી પહોંચેલી સુવિસ્તૃત છે. બીજાને સંકુચિત દષ્ટિવાદા કહેવા, અને પોતે ભલે એક સુધામાં જ આકાશતત્ત્વ સમાયલું માને, તેની દશી અડચણ નહિ. અંધકારના આ દક્ષિણથી અમને કંઈ આશ્ચર્ય થતું નથી. દુનીઆમાં મહોટા ગજાનાઓએ પણ તેવાં જ ગોયાં ખાધા છે, માટે અમારે તેમના ઉપર ગુસ્સો કરવાનું કાગળું નથી. દુનીઆ એમ જ ચાલે છે !

૧ આવા પ્રણામ પ્રાપ્ત મનુષ્યનાં ગુણગાન કરવા એ કાંઈ મહત્તા ઘડનાર વર્ષ પડે છે.

૨. ગાયત્રી ઉપર આજ સંસ્કારાર્થનું ભાષ્ય છે ! મધ્યાર તે વિશે ખુલાસો કરવા શ્રમ લેશે !

ઉપર પ્રમાણે સુખબદ્ધ બાધીને અચકારે અચની શરઆત કરી છે. શાત્યાનંદસરસ્વતીકૃત ગાયત્રીભાષ્ય મૂલ સરકૃતમા આપ્યું છે. પછીથી ગુર્જરભાષામા ગાયત્રીમાહાત્મ્ય, ગાયત્રીદીક્ષા, લોભની મિત્રીવિકા, અને શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યવિરચિત ગાયત્રીવિવરણ આપ્યું છે શ્રીમદ્વાચાર્ય-ચરણપ્રણીત ગાયત્રીભાષ્યનો ભાવાર્થ જણાવતાર 'દ્વિજરાજસુધા' એ શીર્ષક નીચે શા-સ્ત્રીજી મન્નવાલભાઈએ જે લેખ પ્રકટ કર્યો છે, તેમાના છુટાછવાયાં વાક્યોનો સંગ્રહ છેલા નિર્દિષ્ટ વિષયમાં કર્યો છે તે સંગ્રહના છપાયલા ફોર્મ અનુવાદકે શાસ્ત્રીજી મન્નવાલભાઈ ઉપર અભિપ્રાયાર્થ મોકલી આપ્યા હતા, પરંતુ પોતાના લેખનું તેમા ઉદ્દેશનમાત્ર જણા-યાથી તેમણે તેને માટે અભિપ્રાય લખવાનું ઉચિત ધાર્યું ન હતું. અમને તેઓએ એટલું જણાવ્યું હતું કે જે 'વાક્યોનો ખાત્ર ઉપન્યાસ કરવો જોઈએ તેનો કર્યો નથી, પણ અમુક વાક્યોનોજ અને તે પણ અશુદ્ધ કર્યો છે, જેથી અર્થભંગ પણ થવાનો સંભવ રહે છે આચર્યની વાત છે કે અનુવાદકે શાસ્ત્રીજીના લેખના જ શબ્દોની તફાવતી કરેલી હોવા છતાં તે વાતનો કાંઈ પણ ફેકાણે નિર્દેશ સરખો કર્યો નથી? અનુવાદકની કૃતરાત્રાનું સ્વયં આથી વધારે હોઈ શકે? પછી અન્યકાર શ્રીનાથજીનું ચિત્ર આપીને, તેથી વૈષ્ણવ બ્રાહ્મણોને મોઢાં કરીને, બ્રહ્મવાદવિરુદ્ધ ગાયત્રીકલ્પનું મૂલ સરકૃતમા આપે છે પછીથી ગાયત્રીમંત્રનું વિશેષ વિવેચન આપવામા આવ્યું છે. 'વેદાક્તધર્મપ્રકાશ' ઉપરથી મનશાસ્ત્રનો લેખ લેવામાં આવ્યો છે. પ્રાર્થનાસુભાષિત સમાપ્ત થયા પછી પહેરગીરના ધોક્કા જેવો દડા હાથમા લઇને, મસ્તક ઉપર ભિક્ષાપાત્ર મુકીને, એક હાથમા કમડનું ધારણ કરીને, ઉભેલા બ્રહ્મલીન (?) મહાત્મા પૂર્ણાનંદજીની પ્રતિકૃતિ આપવામા આવી છે. છેવટે કેટલીક કવિ-તાઓ આપી છે, અને અંત સમાપ્ત કર્યો છે. અંતિમમાં વિવિધજનોના આ પુસ્તક માટે આવેલા અભિપ્રાયો આપ્યા છે, અને પટવારીસાહેબ જેવાઓએ પણ આમા મદદ આપી છે, એમ ખુશી સાથે જણાવવામાં આવ્યું છે ।

છેવટે અમારે લખવાનું કે અનુવાદકે અને પ્રયોજકે જે ઉદ્દેશથી આ પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કર્યું છે, તે ઉદ્દેશ સફળ થશે કે કેમ એ તો સંશયમસ્ત જ છે. જો કે એઓનો ઉત્સાહ, ગાયત્રી ઉપરનો પ્રેમ, પ્રશંસાપાત્ર જ છે, ગાયત્રીની સેવા બળવવાની તેમની ઉત્કટ આકાંક્ષા આદર-ણીય જ છે, પરંતુ તેમાં જે રૂઢિએ કાર્ય થતું જોઈએ તે રૂઢિએ નથી થયું એ ખેદકારક છે ગાયત્રી ઉપર જે જે મહાન આચાર્યોએ જે કંઈ લખ્યું હોય તે મૂલ શુદ્ધ સ્વરૂપમા છાપીને, નિષ્પક્ષપાત રીતે તેનું શુદ્ધ ભાષાન્તર કરીને, પોતાનું જજમેન્ટ પ્રસિદ્ધ કરીને, 'તટસ્થ'તાનો ડોળ કરવાનું ત્યજવાથી, કાર્ય યશસ્વિ નિવડે છે. મહાન આચાર્યોનાં, અને તો ગાયત્ર્યર્થભૂત અન્ય દેવોના પણ, ચિત્રો આપવા. લૌકિક ચિત્રો આવાં પુસ્તકોમા હોવાથી તો લાભને બદલે હાનિ વિશેષ થાય છે

જાહેર ખખર વગેરે.

૧. દીનતા આશ્રયનો પદ સંગ્રહ—છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર શ્રી પાટણ પુષ્ટિમાર્ગીય જ્ઞાનવર્ધક વૈષ્ણવ સભાના મંત્રી પરી. મથુરદાસ માનચંદ, મુ પાટણ નોંધાવર ૩. ૧૧.૮૮.

૧ માત્ર બ્યાહનિઓનો અર્થ લઈને જ વિરામ પામ્યા છે ગાયત્રીનો શ્રીવલ્લભાચાર્યકૃત અર્થ મિ દ્વિવેદીએ આપ્યો જ નથી વધી ગાયત્રીકલ્પ આ સંગ્રહમા અપ્રમાણ છે, તેથી આ અન્ય કેવલ રમાઈને જ ઉપયોગી થઈ પડશે, એટલે 'દૂર દૂર રાખનારી અતેકતાની એક નાની દિવાલ' આ પુસ્તકથી પણ સામગ્રીની ભાતિ નથી રહેતી.

ઉપરના અન્યમા અષ્ટ સખાઓના ભાવોદીપક પદોનો સંગ્રહ કરવામા આવ્યો છે. સર્વ પદો ધણું રસિક છે, તેનું વર્ણન કરવાની કંઈ જરૂર નથી જેઓ નિરંતર તેનું રટન કર્યા કરે છે, તે તે રસના રાતા છેજ. આ પુસ્તકનો સર્વ વૈષ્ણવોએ સંગ્રહ કરવો.

૨. પોદશગ્રન્થભાવાર્થ.

ગોસ્વામિની શ્રીરાધાવલ્લભદારાજની આજ્ઞાથી ‘ગ્રામીનપુસ્તકપ્રસારકમંડલી’ તરફથી ઉપરનું પુસ્તક બહાર પડ્યું છે. તેમા પોદશ ગ્રન્થના ભાવાર્થો કવિતામાં સરસ રાગમય વાણીમા ઉતાર્યા છે સ્વમાર્ગીય સિદ્ધાંતથી ભરપૂર છે નોખાવર ૩. ૦૧

મક્ષવાનું ઠેકાણું:—વેલજી નથુ મીસ્ત્રી.

રાજકોટ (કાઠિયાવાડ.)

૩. ભાગ્યોદય—દર મામે પ્રકટ થાય છે, કદ ૪૦ પૃષ્ઠનું છતાં લવાજમ માત્ર રૂ. ૧૧૦ છે. પ્રકાશક રા. ગ. જેઠાલાલ દેવશકર દવે.

મક્ષવાનું સ્થાન—ભાગ્યોદય ઓફિસ—અમદાવાદ.

ઉપરના માસિકમા જનસમુદાયના સામાજિક હિતના વિષયો સરસ ગુર્જર ભાષામાં ચર્ચવામા આવે છે વડોદરાવાલા નૃસિંહાચાર્યસ્થાપિત શ્રેય સાધક અધિકારિવર્ગના હિતાર્થે તેમના જ દષ્ટિબિન્દુથી ધાર્મિક વિષયો ચર્ચાય છે, જે તેમના અનુયાયીઓને ઉપયોગી થઈ પડે એવા છે. છેલ્લા છઠ્ઠા અકથી મહાન વૈદ્યક ગ્રન્થ ચરકસંહિતાનું ગુર્જર ભાષામાં ભાષાંતર શરૂ થયેલું જણાય છે, જે વૈદકતા, પુરાતન આર્ય વૈદ્યકશાસ્ત્રના, જ્ઞાસુઓને પણ ઉપયોગી થઈ પડશે.

લીલાવૈચિત્ર્ય.

જાનામિ ધર્મે ન ચ મે પ્રવૃત્તિઃ

જાનામ્યધર્મે ન ચ મે નિવૃત્તિઃ ।

કેનાપિ દેવેન હૃદિ સ્થિતેન

યથા નિયુક્તોઽસ્મિ તથા કરોમિ ॥

આ શ્લોક દાખાને એના નીચે પ્રમાણે ત્રણ અર્થ આપાટના વસન્તમાં એક સદ્ગૃહમથે કર્યા છે. આ શ્લોક દુર્યોધનનો ઉચ્ચારેલો છે.

૧. દુર્યોધને કરેલો ખોટો અર્થ—

‘ધર્મે શું તે હું જાણુ છું, જ્યાં મારાથી એમાં પ્રવૃત્ત થઈ શકાતું નથી, અધર્મે શું તે પણ જાણુ છું જ્યાં તેમાથી મારાથી નિવૃત્ત થવાતું નથી, (કેમકે) હૃદયમાં રહેલો દેહ અમર્ય દેવ મને જેમ પ્રેરે છે તેમ હું કરું છું.’ આ પ્રમાણે અર્થ કરી નીચે પ્રમાણે અનુમાન દાટે છે. ‘ધર્મકૃત્ય ના કરવા માટે તેમ જ અધર્મકૃત્ય કરવા માટે પોતાની જવાબદારી અન્તર્યામી પ્રેરનાર દેવની જ છે.’

૨. ખરા અર્થ—

‘ હું ધર્મ જાણું છું, પણ તે તરફની મારી પ્રવૃત્તિ તે મારી પોતાની નથી; અને અધર્મ જાણું છું, પણ તેનાથી નિવૃત્ત થાઉં છું તે નિવૃત્તિ મારી પોતાની નથી; જે છે તે મને પ્રેરનાર દેવની પ્રવૃત્તિનિવૃત્તિ છે; કેમકે એ હૃદયસ્થિત દેવ પ્રેરે છે તેમ હું કરું છું. ’ આ પ્રકારે અર્થ કરીને ઉમેરે છે કે ‘આ અર્થમાં મનુષ્ય કેવલ સ્વેચ્છાહીન બુદ્ધિહીન પુતલુ બને છે, તેથી’ અગ્રિયથી તૃતીય અર્થ આપવામાં આવે છે. ‘ ૩ ધર્મ શું તે હું જાણું છું, પરંતુ તે તરફની મારી પ્રવૃત્તિ તે મારી પ્રવૃત્તિ નથી, કેવલ મારા ઇચ્છાબલથી હું તે કૃત્ય કરું છું એમ નથી, તેમ જ અધર્મ શું તે હું જાણું છું, પરંતુ તે કૃત્ય તરફથી હું નિવૃત્ત થાઉં છું તે મારી નિવૃત્તિ નથી, કેવલ પોતાના ઇચ્છાબલથી હું પાપ કરના અટકું છું એમ નથી, (ત્યારે કેના ઇચ્છાબલથી આ બને છે ? તે કહે છે —) મારા હૃદયમાં રહેલો કેાક અગમ્ય દેવ છે તે જેમ મને પ્રેરે છે તેમ હું કરું છું, અર્થાત્ એની ઇચ્છાના બલથી હું પુણ્ય કરવાને પ્રવૃત્ત થાઉં છું તે પાપથી નિવૃત્ત થાઉં છું. ’

પાછલા બે અર્થ બહુ પાડિત્યથી ઉપજાવેલા હોવાથી શ્લોકમાં નહિ એવા ઘણા શબ્દોનો અપ્પાહાર કરીને અર્થ કરવો પડ્યો છે એ તો આપાતત વાચકને સ્પષ્ટ થાય છે આમ કરવાના પ્રયોજનની શોધ કરતા માત્રમ પડે છે કે ચર્ચાપત્રીને જીવને કેાઇ પણ પ્રકારે સ્વકર્મના બંધમાંથી મુક્ત કરવો ઇષ્ટ નથી. હૃદયસ્થિત પ્રેરે છે એ વાત ખરી, પરંતુ તેથી જીવની જોખમદારી નષ્ટ થતી નથી. પોતે આર્યનાસમાજ હોવાથી ‘ જ્યારે કતબ્બ—અર્ક્તબ્બનો પ્રસંગ આવે ત્યારે પ્રભુની આર્યના કરી તેની ઇચ્છા સમજી સ્વેચ્છાનો તેની ઇચ્છા જોડે સંયોગ કરી આચરણુ જીવે કરવું ’ એવો ફક્તિતાર્ય સૂચવ્યો છે ધર્મ અને અધર્મમાં મનુષ્ય પ્રવૃત્તિ કરે અને તેની જોખમદારી ઇશ્વરને માથે નાખે તો તેમ કરવામાં મનુષ્ય સ્વેચ્છાહીન બુદ્ધિહીન પુતલુ બને છે, પરંતુ મનુષ્ય પુતલુ નથી, એમના મતે જીવ ઇશ્વરથી અત્યન્ત પંથક છે, તેથી તે અનુમાન એમને પોતાને રચ્યું નથી.

સ્વમન્તવ્યના આરોપણુ સિવાય આમાં બહુ તરવ હોય એમ સમજાતું નથી. આ શ્લોકનો ઉચ્ચાર કરીને જ તદુક્ત અર્થનો દુર્યોધને ‘ દુરુપયોગ ’ કયો હોય એ એ શ્લોકના સ્પષ્ટ અર્થથી વિપરીત લાગે છે દુર્યોધન કહે છે કે—‘ ધર્મ જાણું છું અને (તેમાં) પ્રવૃત્તિ નથી, અધર્મ જાણું છું અને (તેમાંથી) નિવૃત્તિ નથી (આ પ્રકારે ધર્મ તથા અધર્મનું પોતાને જ્ઞાન હોવા છતાં તેમાં પ્રવૃત્તિ તથા નિવૃત્તિ કેમ થતી નથી ત્યારે કહે છે કે —) હૃદયમાં બિરાજતા કેાઇ એક દેવથી જેમ નિયુક્ત થાઉં છું તેમ કરું છું ’ અત્ર ચમત્કાર હોવાથી વાક્યદ્વય હોય એમ પણ લાગે છે ‘ ધર્મ જાણું છું અને (તેમાં) પ્રવૃત્તિ નથી (તે પણ) જાણું છું ’ ઇત્યાદિ આ પ્રકારે શ્લોકનો યથાક્ષરાર્થ છે આમાંથી દુર્યોધને આ સિદ્ધાન્તનો દુરુપયોગ કયો એમ માની લઈને અતિપાડિત્યલોપક ચર્ચા કરવી તેના કરતા શ્લોકના અર્થને જ અનુસરીને જે તાત્પર્ય નીકળે તે જ પ્રકરણુ કરવું યુક્ત છે સર્વને વિદિત જ છે કે મહાઅધર્મી પુરુષને પણ કેાઇ સમય એવો આવે છે કે જ્યારે તેને પોતાનું યથાર્થ સ્વરૂપ સ્પુરે છે, ‘ તેમ દુર્યોધનને અદિ સ્વસ્વરૂપની અધમતા સ્પુરે છે, ’ અને તે કહે છે કે ધર્મમાં પ્રવૃત્તિ અને અધર્મમાંથી નિવૃત્તિ એ ધર્મ તથા અધર્મના જ્ઞાનમાનથી

મતી નથી. પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિ ઉભયતુ મૂન હૃદયસ્થિત દૈવેચ્છા જ અથવા ઈશ્વરેચ્છા જ છે. ઈશ્વરની ઉદ્ધાર કરવાની ઇચ્છા હોય તો ધર્મમાં પ્રવૃત્તિ થાય અને અધર્મમાંથી નિવૃત્તિ થાય, અને ઈશ્વરની અધ પાત કરવાની ઇચ્છા હોય તો ધર્મમાં નિવૃત્તિ થાય અને અધર્મમાં પ્રવૃત્તિ થાય. મુખ્ય કર્તૃત્વ જીવનું નથી, પરંતુ પરમાત્માનું જ છે. સ્વર્ગીયોનું દૈવિચ્છ અખડિત સતત રહે તેને વાસ્તે પ્રભુ પ્રત્યેક જીવના હૃદયમાં બિરાજીને સ્વચ્છાનુસાર પ્રવૃત્તિનિવૃત્તિ કરાવે છે. શ્રુતિ પણ કહે છે કે ‘એવં ડ એવં સાધુ કર્મ કારણતિ વમેન્દ્રો લોકમ્ય ઉન્નિર્નાપતિ ઇત્યાદિ.’ તાત્પર્ય કે જીવે ધર્મ અને અધર્મની પ્રવૃત્તિનિવૃત્તિ પોતાની છે (એટલે ‘શક્ટનો ભાર જેમ શ્વાન તાણે’) એમ નહિ માનતા સર્વ પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિનું પરમ કારણ પોતે નથી પણ પ્રભુ જ છે એમ માની, અહંતામમતાનો ત્યાગ કરી, પ્રભુ જે પ્રકારે પ્રેરે તે પ્રકારે આચરીને કૃતાર્થ થવું પોતાની ઇચ્છા પ્રભુની ઇચ્છાથી ભિન્ન છે એમ માની સ્વેચ્છાનો પ્રભુની ઇચ્છા જોડે સંયોગ કરવો એ અહંતાવાન પુરૂષો જ કરી શકે, જો કે તેમાં પણ વસ્તુતઃ પ્રભુની જ ઇચ્છા પ્રવર્તશે. પ્રભુની ઇચ્છા અનુસરવામાં જીવ સ્વેચ્છા-હીન કે બુદ્ધિહીન ‘પુતલુ’ નહિ બને, કારણ કે પ્રભુ જ તેને બુદ્ધિ અને સ્વેચ્છાનું, પુનઃ જન્મ-વીને ન્યાયવાને (જૂઠ, See વાસ્ત), મન કરશે. ગીતાનો શ્લોક પણ આ જ તાત્પર્યનું અર્થ થઈ શકે છે. કોઈ પણ રીતે પ્રભુનું મૂન પ્રેરકત્વ અને તદ્વારા કર્તૃત્વ ખડિત થવાનું નથી જ્યાં સુધી જીવને અહંતામમતા છે ત્યાં સુધી પોતાના ધર્મ-અધર્મની જવાબદારી રહે છે, પણ જ્યાં અહંતામમતા છૂટે અને હૃદયસ્થિત પ્રભુ જ પોતાને પ્રેરે છે એમ અનુભવ કરે તો પગી જવાબદારી ક્યાં રહી ? હૃદયસ્થિત પ્રભુની પ્રેરણાપ્રમાણે આચરનાર મનુષ્યના પાપ અને પુણ્ય પાપત્વ અને પુણ્યત્વથી જ રહિત થાય છે, એ કર્મ થતો અટકે છે, નિષ્કર્મ થાય છે, અને નિષ્કર્મ થવાથી જ જવાબદારી હવામાં ઉડી જાય છે, જુઓ, પગતુ તત્ત્વે, વચ્ચત્તે ઇત્યાદિ વેદાન્તસૂત્ર.

કહાચિત્ શ્લોકમાયો ક્ષણિત યતુ આતું તાત્પર્ય દુર્બોધનને પોતાને શાન્ત ચિત્તવૃત્તિના પ્રસંગે થયું હોય અને તેથી ઉક્ત શ્લોકનો ઉચ્ચાર કર્યો હોય એ જોઈતું સ્વાભાવિક લાગે છે, તેટલું એ સિદ્ધાન્તનો એણે દુરુપયોગ કર્યો અને તેથી ઉક્ત શ્લોકના સ્પષ્ટ સિદ્ધાન્તનો અનાદર કરી અન્ય સિદ્ધાન્ત ઉપજાવવાને ઉચ્ચાર કર્યો હોય એ સ્વભાવિક લાગતું નથી. ઉપર્યુક્ત સિદ્ધાન્ત જે દુર્બોધનને કહાચિત્ સ્તુત્યો તેનું જ અનુસરણ હમેશાં એણે કર્યું છે, એવું કહેવાનો અહિં આશય નથી. એવો પણ પવન તો એને વાયવો ખરો !

આ લખ્યા પગી ઉક્ત શ્લોકનો અર્થ નીચે પ્રમાણે કરવાની સચના એક મિત્રે કરી છે. ઉક્ત શ્લોકમાં ‘જ’ ને દેહલોદીપકન્યાયથી ઉભયની સાથે લેવાથી એવો અર્થ નીકળે છે કે ‘ધર્મ હું જાણતો નથી તેથી તેમાં મારી પ્રવૃત્તિ નથી’ ‘અધર્મ જાણતો નથી તેથી તેમાંથી મને નિવૃત્તિ નથી, ઇત્યાદિ’ આ પ્રમાણેના અર્થમાં દુર્બોધનનું ચાકચ જ પ્રકટ થાય છે.

પુ. ભ. સુ.ના જન-વર્ણના અંતિમ અંકમાં અત્યંત શીમદ્ગોસ્વામિથીગોવર્ધનનાય-જના જામાતા ગોકુલરથ તિરંગમટ ગોવર્ધનશર્માએ પ્રકટ કરેલા ‘અંદ્રઅસ્તોદય’નામક લેખની સમીક્ષા કરવામાં આવી હતી તેનો આશય માત્ર એટલો જ હતો કે નિમ્નગમદ્ગુએ

પોતાના લેખમાં ‘શ્રીવલ્લભગોસ્વામીના શુદ્ધ મેવાસૌકર્યાર્થક સિદ્ધાંતઉપર નિર્ણયમિત્તુમ્-
ભૂતિમુવક્તા આરોપવાની ધૂષ્ટતા’ ન દરી હોત અને ઇતિહાસની દૃષ્ટિથી અને ખીજા
આસપાસના સયોગો જોઈને ‘શ્રીવલ્લભગોસ્વામીના સિદ્ધાંતને ઇતર પણ સ્વમાર્ગીય પ્ર-
માણોથી ચોખ્ખો હોત તો ભટ્ટજીના મન સાથે દુર્ભાગ્યે શ્રીવલ્લભગોસ્વામીના શુદ્ધ સિદ્ધાંતની
અવગણના આ પ્રસંગે કરવામાં આવી તેમ થાત નહિ.’ આ ઉપરથી જણાશે કે અમારો
ઉદ્દેશ તિથરાભટ્ટે શોધી કાઢેલા સિદ્ધાંતોને વગોવવાનો ન હતો, પરંતુ તેમણે જે પદ્ધતિ
સ્વીકારી તે નહિ સ્વીકારતા કેવલ સાંપ્રદાયિક અને પ્રામાણિક નિષ્ઠિત જ અવનબનકયુ હોત
તો તેમની સ્થિતિ અમહાય અને ખેદપ્રદ ન થઈ પડત.

ઉપરના વૃત્તાન્તને લગભગ બે માસ થઈ ગયા પછી તેજ તિથરાભટ્ટે આ માસિની
એકિસમાં તેમના મેતનું ખંડન કરનાર અચુરાશ્રમાથી કાઢ્યે તેમની સામે પ્રકટ કરેલો
લેખ જોવા માટે મોકલ્યો હતો. તે પછી થોડા જ સમયમાં તે ‘તિથરાભટ્ટજી’ તરફથી કે
તેમના કાંઈ નવા અવતાર તરફથી અથવા કાંઈ તેમના આશ્રિત તરફથી, નનામુ હેતુગિન
બહાર પડ્યુ હતુ. નામઠામ વગરનું, અરે પ્રેસનું પણ નામ જેમ થી ગેપ થય્યુ એવુ, હેતુગિન
જોઈને અમને ધણુ આશ્ચર્ય થયુ જણાયુ કે લીલાલોચક દૈવજ્ઞિનો ઇતર સદૃષ્ટિ ધણો
સમય થયા દ્વેષ કરે છે, પરંતુ તેની સામે મેદાનમાં પડી શકતી નથી, દૈવજ્ઞિનો જાહેરમાં
દ્વેષ કરવા નીકલતા તે સદૃષ્ટિ પોતાના કુલને કલક લાગવાના કે ગમે તેવા બર્ચથી છુપાવી
નાસતી કરે છે. સજ્જ નામઠામ છુપાવીને ‘મુખપર નકામ’ દર્શાવે ક્યાં કરે છે.

સનાતનધર્મોભિમાની ‘તિથરાભટ્ટ’નો સમાલોચક કહે છે ‘લીલાલોચક સદૃષ્ટિ સનાતન
ધર્મની અદર રહી ગ્રામ રીતે પુણિમાર્ગને આર્યસમાજ કરતાં પણ સરલ બનાવવા માટે યત્ન
કરે છે.’ સમાલોચકની આ સમજણ ક્યાંથી ઉદ્ભવી એનો વિચાર કરવાની જરૂર નથી
તેને એટલુંએ ભાન નથી કે લીલાલોચક નૃષ્ટિ કહેવાતા અને સવાગે અનિયત સનાતનધર્મની
નથી, પણ શ્રીમદ્ભગવાદાર્યના માર્ગને ‘સર્વોશે’ વનગી રહેતારી છે, અદર નહીને ગ્રામ રીતે
પુણિમાર્ગનું કાણુ નિકલન કરે છે એ હવે દુનિયાની સમજખાહાર નથી, આર્યસમાજથી
પણ આ માર્ગને આટલો બધો કાણુ નિહાપાત બનાવે છે એ દુનિયા સારી પેઠે સમજે છે
એકાદી સમાલોચકને અમે ચેલેજ કરીએ છીએ કે લીલાલોચક નૃષ્ટિએ પુણિમાર્ગથી કેવા
અંશમાં નિષ્કલ તપ્ત્યું તે બતાવી આપવું લીલાલોચક નૃષ્ટિએ કયે રીતે આચાર્યોની નિહા
અને પડિનામધારીઓની અસુધા પ્રકટ કરી ? કયે દેકાણે લીલાલોચક નૃષ્ટિએ ‘આચાર્ય’
‘પડિત’ વગેરે પદ્ધતિ ધારણ કરવાની છમ્મજા કરી ? હા, લીલાલોચક દૈવ જ્ઞિનો ‘સદજ દ્વેષ
કરનારી ઇતર નૃષ્ટિએ તો તેરી પદ્ધતિઓ ધારણ કરવાની છમ્મજા જ નહિ પણ ધારણ કરી લેવાની
ધૂષ્ટતા પણ બતાવી છે, ‘ભટ્ટાચાર્ય’ ભટ્ટાચાર્યની, નામધારી ‘નિર્વિભટ્ટ’ ‘શુદ્ધદૈવપુણિ-
માર્ગસિદ્ધાંતપડિત’ની પદ્ધતિઓ શું નથી ચોટાડી ? લીલાલોચક નૃષ્ટિએ ‘કુચે’ રહેને ‘ગાંધી’
હાથે તેવી પદ્ધતિઓ લખી તે ઉપરની સમાલોચક ‘ભટ્ટ’ જણાવશે ? વિકટાક્ષ અતુરદા પ્રેક્ષક
લીલાલોચકે લખેલી સંસ્કૃત પક્તિમાં બૂલો દેખાડવાને યત્ન કર્યો છે. તેમાંએલો પોતાની ગગન-
ચુમિત સુદ્ધિનો કેટલો ‘ખર્ચ’ કર્યો છે તે અપટ જણાય છે તે ભાટમનાવન ખીતો ખોતે જેવી
હિમાયત કરી છે તેને સંસ્કૃત ભાષાનું કેટલું જ્ઞાન છે, એ તેના જ બનાવેલા ‘અનિસિદ્ધાંતસહસ્રશુ’-

માં જોયું હોત તો જણાત કે તેમને સંસ્કૃતનો કેટલો ગંધ છો સમાલોચક તે પંક્તિમા દોષ કાઢે છે કે 'યદા વગેરે ચાર પદોનો સંબંધ જણાતો નથી.' પરંતુ તે પંક્તિ અખર દોષ જોવાની ધૂનમાં થું લખાયલું છે તે પણ જોઈ શક્યો નથી ! 'સત્ સર્વપમાત્રાણિ પરચ્છિદ્રાણિ પર્યતિ એ ન્યાય તો જાણે ઠીક પણ સર્વપતુન્ય છિદ્ર ન હોય તો પણ તે જોવાં એ કંઈ જવાતેવા ધીવરોનું કાર્ય નથી ! તેવા તો તે કે ન જાનીમહે એ ઉક્તિની કાટિમા ગણાયા છે 'તિવરાલટ્ટ'ના અનુયાયીને અમે પૂછીએ છીએ કે લીલાલોચકે યદા લખ્યું છે કે યદા ? યદા એ શુદ્ધ જ લખ્યું છે તો તેના સંબંધની જગાસા નકામી છે યદા એમ અશુદ્ધ લખ્યું હોય તો તે 'બતાવી આપવાની એલેજ કરવામા આવે છે ગરિય બિચારાને કાંઈ પણ દોષો જડયા નહિ એટલે તદ્દન ખોટા દોષો ઉદ્ભવીને પોતાની પોષ્ઠ પંડિતાર્થ બતાવવાનું સુન્ય છે ! તેની આ 'અસહાય અને ખેદપ્રદ' દુસ્થિતિ ઉપર દરેક મનુષ્ય દયાદષ્ટિએ જોશે. બીજા પદોનો સંબંધ કેવી રીતે જોડાય છે એ જાણવાની તીવ્ર ઇચ્છા હોય તો લીલાલોચક નૃષ્ટિની સમીપમાં જતાં સારી પેઠે જણાશે. સદર તિવરાનુગામી સમજે છે કે 'પંક્તિ' યદા માટે પૂર્ણ પરિશ્રમ સાથે સર્વશાસ્ત્રગતા સપાદન કરવી પડે છે, અને બી. એ અને એમ. એ. તો પાલનામાં જુલતાં જુલતાં જ થઈ જવાય છે. આ જ તેમની પંડિતાર્થ કેટલા ગજ સાંખી છે એ સિદ્ધ કરી બતાવે છે. નહિ વળ્યા વિજાનાતિ ગુર્વો પ્રસવવેદનામ્ એ ન્યાયે તેમની ધુ-રધરતા કેવી છે તે જણાઈ આવે છે. એક કવિ કહે છે કે:-'કથન કહું સુણ કુક્ષા તુજ હિત કારણુ આજ, તારે તત્પર નવ થવું રત્નપરીક્ષા કાજ.' આ ન્યાયે એમને હવેથી પોતાની પંડિતાર્થના પડ ઉખેડવાની ના કહીશું તો તેમની 'અસૂયા' કરી કહેવાશે નહિ. દક્ષિણાત્યોમા 'આચાર્ય' 'ભટ્ટ' વગેરે રાખે રસોષ્યાને માટે વપરાય છે તેવું જ આચાર્યપદ 'ભટ્ટાચાર્યને' જોઈતું હોય તો તે આપવાની કશી જરૂર જ નથી, કારણકે કેટલેક ઠેકાણે ભટ્ટશ્રીઓ રસોષ્યા તરીકે જ રહેલા હોય છે પુષ્ટિમાર્ગમા 'આચાર્ય' ગ્રંથથી માત્ર શ્રીમહાપ્રભુજીને જ જાણવામાં આવે છે. કાંઈ પણ સામદાયિક ગ્રંથોમા શ્રીમહાપ્રભુજી સિવાય બીજા કાંઈ પણ મહાન પંક્તિવર્ચ બાલકોને પણ 'આચાર્ય' સંસ્થાથી ઓલખવામાં આવ્યા નથી. આ વાતની અખર, 'સર્વનિન્દાસત્ર'ના કરમજ ધૂમથી આવૃત્તનયનવાન 'ભટ્ટના' ભક્તને ન હોય એ સ્વાભાવિક છે, એમ વારંવાર એ વિષય ઉપર અમારા વિચારો દર્શાવ્યા છે, એટલે અત્ર પિષ્ટપેપણની જરૂર નથી.

ભટ્ટજીનો ભાઈ અણવે છે કે 'શ્રીગોકુલનાથજીના પ્રાકૃત્યનો સમય સં. ૧૬૦૮ છે અને ૧૨૫ વર્ષ સુધી ભૂતસને આપે અસંકૃત કરેલ છે.' આ ભૂતવેતાને અમે પૂછીએ છીએ કે આ અદ્ભુત ગોધ ક્યાથી ક્યા દતિહાસમાંથી 'સિદ્ધ' કરી ? ક્યા ગ્રંથમાં તેઓશ્રી ૧૨૫ વર્ષ ગિરાળ્યા એવું લખ્યું છે ? આ ભૂતભાષ્યકાર એ પ્રશ્નોના ઉત્તરમાં કંઈ લખતા નથી. અમે શ્રીગોકુલનાથજીના એક સુસ્ત સેવકને તે વિષે પુછ્યું અને તેથી જાણ્યું છે કે તેઓશ્રી ભૂતજ ઉપર ૮૬ વર્ષ ગિરાળ્યા છે 'એમ પ્રાચીનતમ ગ્રંથોમા ઉલ્લેખ છે આ 'સંસ્કૃત-જ્ઞાનો લેશ' ધારણ કરવાનો ડોહ કરનાર ૩૬ વર્ષ ધરનાં ઉમેરી નાણે છે નિર્ણયસિંધુનો નિર્માણકાલ સ. ૧૬૬૮ નો છે. હવે તે વખતે પણ 'તિવરાલટ્ટ'ની ત્રિકાલદષ્ટિએ પ્રેસ વગેરે બધા સાધનો જાણ્યા હશે, એટલે જુજ સમયમા તે ગ્રંથ પ્રસિદ્ધ અને શ્રીગોકુલનાથજી-પર્યંતને માન્ય પણ થઈ ગયો, અને તેને આધારે શ્રીગોકુલનાથજીએ આ સિદ્ધાંત

પ્રકટ કર્યો ! તે અંચ લખાઈ પૂર્ણ થવાની સાથ ૧૬૮૮ છે, તે પછી એટલે ૨૧ વર્ષ પછી આપ લીલામાં પધાર્યા છે એમ જણાય છે. તેવા લઠ્ઠાટના સમયમાં, કશા પણ સાધનો વિનાના સમયમાં, તેઓશ્રીએ તેના આધારે અથ રચ્યો એ માનવું એ સમાર્તાન્ધતા નહિ તો બીજું શું ? વત્તી તેઓશ્રીએ નિર્ણયસિદ્ધિ બન્યા પહેલા જ સ્વસિદ્ધાત પ્રકટ કર્યો ન હતો તેવા કંઈ આ 'તિથરાભટ્ટ'ને પ્રમાણ મળે છે. ભટ્ટજીનો ભક્ત પહેલા તો એમ સિદ્ધ કરવા ગયો કે નિર્ણયસિદ્ધિનો આશય લઈને શ્રીગોકુલનાથજીએ સિદ્ધાત પ્રકટ કર્યો પણ પાછળથી પોતાની પેઢત દક્ષિણેથી કરી જઈને લખે છે કે 'નિર્ણયસિદ્ધિનો આશય લઈ શ્રીગોકુલનાથજીએ લખ્યું એ વાત ભટ્ટજીના લેખમાં નથી તો પછી આક્ષેપ કરવો તે બ્રાન્તિમૂલક જ ગણાય ' આ લેખકને ભટ્ટજીના લેખનો કેટલો સ્પર્શ થયો છે તે અમે જણાવીએ છીએ ભટ્ટજી લખે છે કે — 'દમમેવાશયે મનસિ-
કૃત્ય ગોસ્વામિશ્રીવલ્લભપાદૈ સ્વકૃતસેવાપદ્ધતૈ સર્વોત્સવપ્રકારો સ્પષ્ટતયોક્તમ્ ।
અર્થ—' આ જ આશયને મનમાં લઈને ગોસ્વામિશ્રીવલ્લભચરણે વ્યક્ત સેવાપદ્ધતિમાં સર્વોત્સવપ્રકારમાં સ્પષ્ટપણે કહ્યું છે. ' પહેલાં ભટ્ટજીએ નિર્ણયસિદ્ધિ અને ધર્મસિદ્ધિના આશયનો ઉપન્યાસ કર્યો છે અને પછી લખે છે કે 'આ જ આશયને મનમાં લઈને' તેનો અર્થ શું ? શું તેમાં કાંઈ પણ તત્ત્વ એમ નિશ્ચય ઉપર ન આવે કે નિર્ણયસિદ્ધિ સ્વાદિત્ર થોના આશયને મનમાં લઈને આપશ્રીએ વાક્યો કહ્યા ? 'દમસ્તુ મન્નિદૃષ્ટે એ વૈયાકરણકારિકાનું આ 'તિથરાભટ્ટ'ને વિસ્મરણ થયું તો નથી ? જો 'તિથરાભટ્ટ'ને એમ જણાયું હોત કે નિર્ણયસિદ્ધિ વગેરેના આશય લઈને શ્રીગોકુલનાથજી આજ્ઞા કરતા નથી પણ મેવાલોક્યાઈ જ કરે છે, તો પહેલાં શ્રીગોકુલનાથજી મન દર્શાવને પછીથી તેને સામ્રદાયિક છતર ંથોથી પોષીને છેવટે સમાર્ત ંથોનો પણ આશય અરિરોધાર્થે પ્રકટ કરત, પરંતુ તે સરલ માર્ગ ત્યજીને કેવલ ધર્મશાસ્ત્રનો પોતાને કાંઈક મધ છે એમ બતાવવા માટે વિકટ માર્ગનું આશ્રયણ કર્યું છે !

સમાર્તમન સ્વમાર્ગથી જે અંશમાં વિરોધરહિત હોય તે પણ અગ્રાહ્ય છે એમ લીલાલેખકે ક્યા સ્થલમાં લખ્યું છે એ ભટ્ટજીની સમાલોચક બતાવી આપશે ? માત્ર એટલું જ જણાવ્યું હતું કે શ્રીગોકુલનાથજીએ જે સિદ્ધાત સ્વીકાર્યો છે તે સમાર્ત ંથોના ભટ્ટજીએ ઉપન્યસત નિર્ણયસિદ્ધિ-સ્વાદિત્ર-આધારથી નહિ, પરંતુ સેવામૈદ્યથી જ તેમણી એવો અર્થ નથી નિકલતો કે સમાર્તમનનો અવિરહાંશ પણ અગ્રાહ્ય છે. છતાં ગૃહદષ્ટિવતી સમાલોચકસહિ તેવો અર્થ નિપજવી ગેરી છે એ 'બ્રાત્રપ્રતારણા' નહિ તો બીજું શું ? સનાતનધર્મપનિત-ભટ્ટમતાગ્રહી આગત લખે છે કે મોટા મંદિરનું 'અનુકરણ નવા મંદિરવાલાએ કર્યું તે કર્મ ચારીઓની ભૂત છે.' અત્ર લખવું પડે છે કે નવું મંદિર ગોસ્વામી શ્રીદેવજીન દત્તવાવડના અધિકારમાં છે, તેઓશ્રીએ ભટ્ટજીના આ નિર્ણયને સંમતિ આપી તો પોતાના સર્વ મંદિરોમાં તેનો અમન થવો જોઈતો હતો તેઓશ્રીએ જો નવામંદિરવાલા ઉપર આજ્ઞાપત્ર મોકલ્યા હોત તો અમે નથી ધામ્તા કે તેઓ જણી જોઈને 'ભૂત' કરત.

ઉપર પ્રમાણે 'તિથરાભટ્ટ'ના હિમાયતીના લેખની સમીક્ષા કરીને છેવટે 'તિથરાભટ્ટ'જીને એ શબ્દ તેમના હિતાર્થે જ લખીએ છીએ 'તિથરાભટ્ટ'જીને ધર્મશાસ્ત્રનો મધ છે એમાં કાંઈ

જે મંત્ર નથી. વક્ત્રી તેઓ સાંપ્રદાયિક નિર્ણયથી વધારે પ્રમાણમાં સમજતા હોવાનો દાવો કરે છે, તો અમે એમને એટલી જ સૂચના કરીએ છીએ કે સંપ્રદાયના નિર્ણયના પ્રાચીન અથવા જોડલા મંત્રો તેટલા સુદ્ધ સ્વરૂપમાં છપાવીને પ્રકટ કરો અને એવા વ્યર્થ કહેણથી, મતભેદથી, ‘મુગ્ધવ્યામોહલીલા’ કરવાના વ્યવમાયથી, દૂર રહો. જોડલું દ્રવ્ય આવા વ્યર્થ હેડ-ગિલોમાં ખર્ચાયું છે, તેટલું જ દ્રવ્ય જો નિર્ણયથી થાય, અરે સેવાપદ્ધતિની જ પ્રસિદ્ધિમાં ખરવાય તો ભટકવું નામ પણ ચિરસ્થાય થાય અને સંપ્રદાયને પણ લાભ થાય. આશા છે કે ભટક આ હિત સૂચનાનું અવશ્ય મનન કરશે.

ગત ભાદ્રપદ પૂર્ણિમાના અસ્તોક્તિચંદ્રગહણપ્રસંગે મુખાષ્ટમાં પુષ્ટિમાર્ગીય સર્વ વૈષ્ણવ મંદિરોમાં પ્રાચીન રૂઢિ પ્રમાણે સ્પર્શસમયે હાલ વાગે જ ગ્રહણના દર્શન ખુર્યાં હતાં. રૂઢિ તિથરાભટ્ટના સ્વશૂર શ્રીમાનગોવર્ધનલાલજીના શ્રીનિલગલલિનજીના (શ્રીગોપલાધીશજીના) મંદિરમાં જ ચંદ્રોદયવખતે ગ્રહણનાં દર્શન ખુર્યાં હતાં એ નોંધ લેવી અત્ર ઉપયુક્ત થઈ પડશે. તિથરાભટ્ટને સમિતિ આપનાર શ્રીચંડીનદનજીના નવા મંદિરમાં અને શ્રીમાન ગોવર્ધનલાલજીના માતૃચરણના (શ્રીલાલજીના) મંદિરમાં પણ તિથરાભટ્ટનો સુધારો સ્વીકારાયો નથી.

અમમેદ.

કવિવર હયારામભાઈનું ‘વર્ષાઋતુવર્ણન’ ગદ્યા અંકમાં મુદ્રિત થયું છે. તેમાં નીચેની દૃષ્ટિ આવે છે.—

‘પહેર્યા નીલાંબર જો ધરા, લહી પ્રિયરસ માતી;

ઇંદ્રગોપના એ ચુદડી, ચિરમાં રંગ રાતી.

૧૧

આ દૃષ્ટિમાં ઇંદ્રગોપ રાજ આવે છે એનો અર્થ એક દીકાકારે આ પ્રમાણે કર્યો છે. “ઇંદ્રગોપ (‘ઇંદ્રગોપના’ એમાં ના અક્ષર વિશેષ જોડ્યો છે) એ પૃથ્વીએ ચુદડી બોલી છે તથા તે ચુદડી ચીરમાં રંગે રાતી છે.....ઇંદ્રગોપ-પરમેશ્વરની ગાયો (કદાપિ ઇંદ્રગોપના નહિ) પરમેશ્વરની ગાયો નહિ પણ ચુદડી છે એમ લક્ષ શકાય.”

આ અર્થ કેવો વિચિત્ર છે? દીકાકાર પોતે સમજ્યો છે કે નહિ એનો નિર્ણય શુદ્ધિમાન વાચનારે કરવાનો છે. આ દૃષ્ટિએ વાચનાર દીકાકારના શબ્દો ઉપરથી કેવા અર્થનો નિશ્ચય કરે છે? દીકાકારનોમુદો હાથમાં આવે છે? વગેરે વગેરે ઘણા પ્રશ્નો થાય છે, પણ સમાધાન થતું નથી. આ ઉપરથી મેં કહ્યું, સરક્ષતાથી સમજાવવા ઇંદ્રગોપનો અર્થ ‘ઇંદ્રના-મેઘના-સંખાકાલે ખુલવાના-ગોપના ગ્રામના’ એવો કર્યો હતો. આ અર્થ (પણ કેવલ કલ્પનાના જ આશ્રયથી ઉદ્ભવ્યો એમ મને હવે લાગે છે. વાસ્તવિક અર્થ શ્રીમદ્ભાગવતના દ્વામરકથના ૨૦મા અધ્યાયમાં (વસ્તુતઃ ૧૭મામાં) વર્ષાઋતુનું વર્ણન વાચનાથી જાણાય છે. કવિવરે ઉપરની પંક્તિમાં દર્શાવેલો ભાવ નીચેના શ્લોકમાં વિશદ છે.

હરિતા હરિમિઃ રાષ્પૈરિન્દ્રગોપૈશ્ચ લોહિતા ।

અર્થ—કામત લીલા તૃણથી લીલી બનેલી, ઇંદ્રગોપનામના લાલ રંગના કૃષ્ણઓથી કવચિત્ લાલ એવી, પૃથ્વી શોભતી હતી.

ઉપરના જ ભાવાર્થને કવિવરે પોતાના કાવ્યમાં વૈચિત્ર્યવિશેષથી વર્ણવ્યો છે. આ ઉપરથી એમ પણ જણાય છે કે કવિવરે રચેલું પદ્યકતુવર્ણન શ્રીમદ્ભાગવત, અન્ય પુરાણો, અને અષ્ટ સખાના કીર્તનોને આધારે છે. મહર્ષિ રા. હરિલાલ હર્ષદ દ્રુવે ભાવણના કાવ્ય ઉપરથી કવિએ આ કાવ્ય ઉપજાવ્યાનું જણાવ્યું તે કેવળ કપોતકપિત જ છે. કવિ-ગિરોમણિ હયારામભાઈને એવા કૌકિક કાવ્યોના આશ્રયની જરૂર જ ન હતી.

શ્રીહરિરાયજીકૃતો માર્ગસ્વરૂપનિર્ણય:

ખીજત સર્વે માર્ગોથી, સ્વમાર્ગ એટલે આપણો પુષ્ટિમાર્ગ સર્વથા અતિવિવેકશીલ સમજવો. પુષ્ટિમાર્ગનું સ્વરૂપ આપણા પોતાના સામર્થ્યથી સર્વથા દુર્જેય એટલે સમજાય નહિ તેવું છે. તેથી શ્રીકૃષ્ણને ચિતા થવાથી કૃપા કરીને પોતાનું મુખ એટલે શ્રીવલ્લભાચાર્યને સર્વસામર્થ્ય-સહિત બ્રહ્માની પેઠે ભૂતલઉપર પ્રકટ કર્યા રસો ધે સ એ શ્રુતિમાં કથા પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણને ભાવાત્મક માનેલા છે, તે પ્રકારે શ્રીકૃષ્ણનું મુખ શ્રીવલ્લભાચાર્ય પણ ભાવાત્મક જ મંતવ્ય છે, કેમકે ભકતોએ તેવો અનુભવ કરેલો છે, તેથી ભકતોની પાછળ ચાલનારાઓએ (હાલના ભગવજ્જનોએ) તેવા જ (ભાવાત્મક જ) માનવા આ ઉપરથી એમ સિદ્ધ થયું કે સર્વપ્રકારે પુષ્ટિમાર્ગ ભાવાત્મક જ પ્રકટ કરેલો છે બ્રહ્મસંબધ મુખ્ય છે, તે પણ ભાવાત્મક જ છે. ભક્તી સ્ત્રીનો પોતાના પતિમાં જેમ ભાવ થાય છે, જેમ પોતાના પતિના સંબધથી સ્ત્રી નિર્દોષ થાય છે, તેમ અહિં દેહ, પ્રાણ, અત કરણવડે યુક્ત હોયો પણ ભગવદ્ભાવના સંબધથી નિર્દોષ થાય છે, એમ અતઃકરણપ્રવેશ અથવા શ્રીવલ્લભાચાર્યજીએ ચાગલી ચેદ્રાજપત્ની કલ્યાણિ શ્લોકથી કહ્યું છે, માટે બ્રહ્મસંબધથી પહેલાના દોષ ભગવાન સાથે સંબધનો અટકાવ કરી શકતા નથી જેમ ખીજતા ધાન્યના સંબધથી, પોતાનો પતિના ઉચ્છિષ્ટ સિવાય ખીજતું અન્ન ખાવાથી, પોતાના સ્વામીના ભોગના પદાર્થ (ખીજતે) આપી દેવાથી, અને પોતાના દેહને અન્યના સમઘમાં આણવાથી, સ્ત્રીનો મહોટો દોષ ધાય છે, તેમ અહિં પણ ભગવજ્જનોએ સમજી લેવું જેમ સ્ત્રી મધ્યસ્થોદ્ધાર પોતાનો ઉત્તમ આત્મા પતિને અર્પણ કરે છે, તેમ (હવે) સમઘીઓદ્ધાર સર્વવસ્તુ પ્રભુને સમર્પણ કરવી, પોતાની પ્રભુસાથેની અનન્યતાના અનુસંધાનનો અભવ બાધક ગણાય છે. જેમ સ્ત્રી (પતિના) સમઘીઓના સાથે (રહીને) પોતાના પતિવતતુ રક્ષણ કરે છે, તેમ અહિં તાદશ જનોની સાથે (રહીને) બ્રહ્મસંબધનું ચિતન કરવું, માટે જ્યાં તાદશ જનો રહેતા હોય ત્યાં જ રહેલું કલિયુગમાં તેવા દુર્લભ છે, તેમને જોધી દાઢીને તેમની સાથે ગહેવું, મટે (તેવા મલતા નથી માટે) પ્રભુએ સ્પષ્ટ કહ્યું છે કે 'હરિસ્થાનમાં (મદિરમાં) ગહેવું.' અર્થાત્ ભાવનું સર્વથા સારી રીતે રક્ષણ કરવું, અને તે વધારે મત્તિર્વાર્વિની અથવા શ્રીમહાપ્રભુજીએ આજ્ઞા કરી છે કે વ્યાવૃત્તિરહિત ધર્મને (વ્યાપારરોજગાર છોડી દર્મને) ભગવદ્ભજન કરવું એવા જ આશયના અન્ય વચનથી તે ખીજાન (સદ્ગુણમય) ભજનના કમથી પ્રેમ, આસક્તિ અને વ્યસનની દશાને પ્રાપ્ત થાય છે એ પ્રાપ્ત કરવાને માટે સેવાની આજ્ઞા કરી છે, તે એવાપણ ભાવાત્મક છે, તે સેવાથી પ્રાપ્ત થતા દ્વૈતરૂપ પ્રભુ પણ ભાવાત્મક જ માનેલા છે રસના મર્મને જાણનારાઓએ પ્રભુની લીલા પેશુ તેવી ભાવાત્મક જ સમજવી, અર્થાત્ કેવળ શ્રીમહાપ્રભુજીએ જે જે પ્રકાશ કરેલું છે તે સર્વે નિદાનોએ સર્વથા ભાવાત્મક જ

સમજવું જેવું (ભાવાત્મક) મૂલ્ય તેવું જ તેમથી પ્રકટ થયેલું કાર્ય પણ (ભાવાત્મક) થાય. ઉત્તમ જનોએ સમજવું કે આપણા આચાર્ય, તેમણે કરેલો માર્ગ, તે માર્ગથી પ્રાપ્ય પુરુષોત્તમ એ સર્વ અતિ-ઉજ્જ્વળાવથી પરિપૂર્ણ છે જેઓ આપણા આચાર્યને શરણે ગયલા છે, જેમનું પ્રભુએ વરણ કરેલું છે, એવા વિચક્ષણ ભગવન્જનોએ આવો જ સિદ્ધાંત સમજવો.

છાનિ શ્રીહરિદાસવિરચિત માર્ગસ્વરૂપનિર્ણય સમાપ્ત

વિવેચન—આ લઘુ ગ્રંથમાં શ્રીહરિરાયજીએ પુષ્ટિમાર્ગના સ્વરૂપનો નિર્ણય ઘણી સરલતાથી સમજાવ્યો એમ આપ્યો છે. માર્ગ ભાવાત્મક છે, કૃષ્ણ ભાવાત્મક છે, શ્રીમહા-પ્રભુજી ભાવાત્મક છે, બ્રહ્મસંબંધ ભાવાત્મક છે, સેવા ભાવાત્મક છે, સેાથી પ્રાપ્ય પ્રભુ અને પ્રભુની લીલા ભાવાત્મક છે, એમ સર્વ ભાવાત્મક હોવાથી ભાવ આ માર્ગમાં મુખ્ય છે. શ્રીમહાપ્રભુજીએ સ્વપુત્રોને કહ્યું છે કે —

યદા ઘર્હિર્મુખા સૂર્ય મવિષ્યથ કથંચન ।

તદા કાલપ્રવાહસ્થા દેહચિત્તાદયોઽપ્યુત ॥

સર્વથા મક્ષયિષ્યંતિ યુષ્માનિતિ મતિર્મમ ।

ન લૌકિક પ્રભુ કૃણો મનુતે નૈવ લોકકમ્ ॥

ભાવઃ તત્રાપ્યસ્મદાયઃ સર્વસ્વં ચૈહિકશ્ચ સ. ।

પરલોકશ્ચ તેનાયં સર્વભાવેન સર્વથા ॥

સેવ્ય સ ઇવ ગોપીશો વિદ્યાસ્યત્યશિલં હિ ન' ॥

અર્થ —જ્યારે તમે ક્રોધ પણ ઝારણથી બહિર્મુખ થશો, ત્યારે કાલના પ્રવાહમાં રહેલા (તમારા) દેહ, ચિત્ત વગેરે સર્વથા તમારે ભક્ષણ કરશે, એમ મારું માનવું છે. પ્રભુ કૃષ્ણ લૌકિક નથી, અને લૌકિકની (દ્રવ્યપ્રાપ્ત ભાવનગરની સામગ્રીની) દરકાર કરના નથી, માટે પ્રભુમાં આપણો ભાવ રાખવો જોઈએ, આ દુનિયાનું આપણું સર્વસ્વ એ પ્રભુ જ છે, અને પરલોકનું સર્વસ્વ પણ પ્રભુ જ છે, તેથી સર્વભાવથી સર્વથા એ ગોપીપતિ કૃષ્ણની એવા કરવી, તે આપણું સર્વસ્વ કરશે.

અપૂર્ણ.

નરસિંહમહેતા.

હાલમાં 'ગુજરાતી' પ્રેસ તરફથી સદગત ઇચ્છારામનો શોધેલો નરસિંહમહેતાના કાવ્યનો સમગ્ર બહાર પડ્યો છે, નેમા પૃથકમે પાને નરસિંહમહેતાનું નીચલું પદ બાપી ટીકા કરવામાં પોતે પોતાનું નરસિંહમહેતાના કાવ્યોનું અને પુષ્ટિમાર્ગના સિદ્ધાંતોનું અજ્ઞાન દર્શાવ્યું છે, એટલું જ નહિ, પરંતુ પોતાની છુદ્ધિ ઉધે રસને કેવી વ્યવસ્થાથી કામ કરે છે તે પણ લોકોમાં સિદ્ધ કર્યું છે. આ વાત અગાડી સ્પષ્ટ થતી જશે.

પદ ૧૨૧ રાગ પ્રભાત (૫૩૩ મું પાનું.)

શ્રીહરિ નરહરિ કૃષ્ણ કરણા કરી, રાખ રાધાવર ચરણ શરણે;

શોક મોહ ગયા જન્મ સંસારા વૃથા, દુષ્ટ ચિંતા કરી ઉદર ભરણે. ૧

દેહ ઇન્દ્રિય પ્રાણ અત કરણ દારા, ધન સોપીઆ ચરણ તારે,

શુદ્ધ વિદ્યા ધર્મ સર્વ શ્રીનાથ તુ, તુજ વિના અવર નહી વસ્તુ મારે. ૨

માત તુ બ્રાત તુ બૂધરા, તુજ વિના અવર કોને ન જાણ્યું;
 દાસ હું નાથ તુ એમ જાણી સદા, દાર ખેડો તારા ગુણ વખાણ્યું. ૩
 શ્રીવલ્લભ શ્રીવિદુલ ભૂતલે પ્રકટીને, પુષ્ટિમાર્ગ તે વિશદ કરશે;
 દેવ નિજ જીવને શરણુ જો આવશે, વિના સાધન ઉદ્ધાર કરશે. ૪
 શરણુ દો શ્રીહરિ દીન જાણી કરી, સર્વથા દાસને ચરણુ રાખો;
 ખેડે કર જોડીને નરસમ્યો વીનવે, નિલ પ્રતિ આવીને વંદન દાખો. ૫

ઉક્ત પદ પુષ્ટિભક્તિસૂચના અતુર્ય વર્ણના પ્રથમ અંકમાં કંઈક પાઠ્યમેદસાચે છપાયું હતું, આ પદ અમને લક્ષ્મીકવિ શ્રીદયારામભાઈના શિષ્યપુત્ર જોશી છગનલાલભાઈ હિમ તલાલભાઈ તરફથી મળ્યું હતું.

ઉક્ત પદમાં ચોથી કડીમાં શ્રીવલ્લભ અને શ્રીવિદુલ પ્રકટ થઈને પુષ્ટિમાર્ગ પ્રકટ કરશે એમ લવિષ્યવાણી છે આ લવિષ્યવાણીનું સૂચન લક્ષ્મી કવિશ્રી દયારામભાઈ પણ પોતાના પુષ્ટિપથરહસ્યપ્રથમાં કડી ૨૮ અને ૮૩માં કર્યું છે.

પ્રકટ પહેલી નરસિંહમહેતા ગાઈ વંચાઈ,
 શ્રીવલ્લભ શ્રીવિદુલ પ્રકટ થશે પ્રજારાઈ,
 કરશે પ્રકટ પુષ્ટિમાર્ગ ત્યાં જે અનુસરશે,
 કેવલ શરણુમાવથી નિ સાધન ભવ તરશે.

આ ઉપરથી એમ સમજાય છે કે દયારામભાઈ પોતા આ લવિષ્યવાણી માનતા આ લવિષ્યવાણીને પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવો સત્ય માને એ જેટલે અશે સ્વાભાવિક છે તેટલે જ અંશે પુષ્ટિમાર્ગીય જે ન હોય તે ન માને એ પણ સ્વાભાવિક છે, અને તેથી જો કોઈ અવૈષ્ણવ તે સત્ય ન માને તો તેને વાસ્તે એ જ લવિષ્યવાણીમાં શ્રદ્ધા રાખનાર કોઈ પણ કાલો વૈષ્ણવ આગ્રહ કરે નહિ. હિંદુસ્થાનમાં એક વખત એવો હતો કે જે વખતે લવિષ્ય વાણી સર્વત્ર પ્રચલિત હતી હવે જમાનો એવો આવ્યો છે કે પવિત્ર જીવનના અભાવમાં લવિષ્યદર્શન વ્યગ્રચિત્તવાન મનુષ્યોને થઈ શકતું નથી, અને તેથી ત્યારે આવું લવિષ્યદર્શન એમની દૃષ્ટિએ પડે છે કે તરતજ કંઈ પણ વિચાર કર્યા વિના એવાજ મિદ્ધાતઉપર આવી ખેસે છે કે એ તો સત્ય હોઈ શકે જ નહિ વસ્તુસ્થિતિ આ પ્રકારે છે, એટલે આ લવિષ્યવાણી નરસિંહમહેતાની છે કે નરસિંહમહેતાને નામે કોઈ પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવે તુસાડી દીધેલી છે એને વાસ્તે અમને ઉદાસીન વૃત્તિ રાખતી ઉચિત લાગે છે આ લવિષ્યવાણીની દયારામભાઈને અને એમના શિષ્યોને જેટલું સત્ય માનવાનો હક છે, તેટલો જ રા. ઇચ્છારામને અને તેમના અનુસરનારાઓને તે જ લવિષ્યવાણી નહિ માનવાનો પણ હક છે, માટે સદ્ગત ઇચ્છારામે જો આ લવિષ્યવાણી પુષ્ટિમાર્ગના કોઈ શ્રદ્ધાતુ વૈષ્ણવની કંપેર્ષ છે એટલું જ માત્ર દર્શાવ્યું હોત તો આપણને એમને વાસ્તે કંઈ પણ કહેવાનું રહત નહિ, પરંતુ તે ઉપરાંત જે કેટલુંક અકાઠતાંડવ ચિતરીને પુષ્ટિમાર્ગ તરફ પોતાનો અજાનપુક્ત દેવ પ્રકટ કર્યો છે, તે માફ કરી શકાય એમ નથી. ઉક્ત પદની ટીકા એઓ પોતા નીચે પ્રકારે કરે છે

“ઉપરું પદ નરસિંહમહેતાની કૃતિ છે એમ મનાવવાનો પ્રયત્ન, શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યસપ્રદાયના કેટલાક ગોસાહના બાળકા અને અનેક વૈષ્ણવો કરે છે હેતુ સ્પષ્ટ છે કે પરમભક્ત નરસિંહ-

જાણે મોળમા શનકના પ્રારભ પૂર્વે કે તેની લગભગમા એવું લવિષ્ય લાખ્યું હતું કે પછી શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્ય અને તેના દીકરા વિકૃતનાથજી જેને વૈષ્ણવો ગુસાંઈજી કહે છે તે પ્રેમલા વૈષ્ણવો સાક્ષાત પૂર્ણ પુરુષોત્તમનુ સ્વરૂપ કહે છે તે જન્મ લેશે અને પુષ્ટિ ગેને પ્રવર્તવશે. પદની ભાષા વસ્તુતઃ વિચારી જોતા આ પદની ચોથી કડી કૃત્રિમ છે એ જ્ઞાની જરૂર નથી વૈષ્ણવો કહે છે કે નરસિંહજીએ પુષ્ટિમાર્ગનો વધછેલો એટલે વધામણી પાતારો હતો અને નરસિંહમહેતાએ શ્રીવલ્લભાચાર્ય જે બોધ કરવાના હતા તે પ્રથમ જાવવાને જ જન્મ લીધો હતો. આ જેવો ઉદાંગ દોહનો હું ધારણુ કે કોઈ પણ પદ-પ્રદાયમા નહિ હશે નરસિંહમહેતાના કાવ્યો પદો જેટલા જેટલા જૂના ચોપડામાંથી ઉતાર્યા, તેમાં ક્યાહી એ પદ દષ્ટે પડ્યું નથી. પણ અરાડમી સદીના લખાવના વલ્લભસંપ્રદાયના પડામાંથી જ માત્ર આ પદ મળી આવ્યું છે. નરસિંહમહેતા કયા પ્રકારના જ્ઞાન અને ભક્તિમાર્ગે ગમન કરનારો હતો તે તેના જ્ઞાનભક્તિ એ મથાળા નીચે આપેલાં પદો તથા રિશિષ્ટમા આપેલા અન્ય પદો તેનું સ્વરૂપ સુસ્પષ્ટ રીતે દર્શાવે છે અને તે પરથી સિદ્ધ થાય છે કે વલ્લભસંપ્રદાયની પુષ્ટિભક્તિથી કંઈ જુદી જ દિશામા નરસિંહની ભક્તિ વહન કરે છે. સૂક્ષ્મ રીતે અવલોકન કરનારને પ્રત્યક્ષ થશે કે નરસિંહની જ્ઞાનભક્તિ અને પુષ્ટિભક્તિ એ કોઈ પણ જાતની સામ્યતા નથી તો પછી ઉક્ત પદમા વર્ણવેલી લવિષ્યવાણી નરસિંહમહેતા કેમ લાખે ? નરસિંહની ભક્તિનું સ્વરૂપ કોઈ પણ વિષય ઉપાસક પદને માન્ય છે, સર્વદેશી છે, વલ્લભાચાર્યની ભક્તિનું સ્વરૂપ એકદેશી છે.

જીજ્ઞુ આ પદની ૨ છ ને ૩ છ કડીમા શ્રીવલ્લભાચાર્યનો અલસજાધી જે મંત્ર છે તેનો લાવ સમાવ્યો છે. આ મંત્ર સર્વમાન્ય કે વેદોક્ત મંત્ર નથી તેવા મંત્રનો પ્રવર્તક અમુક થશે એમ વૈષ્ણવો કહે એ તેમના એ પ્રેમલાપણાનો છજ અથવા મૂર્ખતાજ છે. નરસિંહમહેતા વિશુદ્ધ પરમ શ્રીકૃષ્ણનો ઉપાસક ભક્ત જ્ઞાની હતો છતાં ઉપર પદ નરસિંહમહેતાનું જ હોય અને પુષ્ટિમાર્ગ પ્રવર્તવવાના પેગામરૂપ હોય તો નરસિંહમહેતા શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યનો ગુરુ ગણાશે ?

પ્રથમ તો લવિષ્યવાણી હોઈ શકે કે નહિ એને વાસ્તે આપણને આગ્રહ કરવાનું કારણ નથી. વૈષ્ણવો નરસિંહમહેતાને પુષ્ટિમાર્ગનો વધછેલો કહેતા હશે તેનું કારણ માત્ર આ પદનો જ આધાર નથી. નરસિંહમહેતા જ્ઞાન અને ભક્તિમા પુષ્ટિમાર્ગના સિદ્ધાંતોને બહુધા મક્કતો આવે છે તેની વૈષ્ણવોને સારી રીતે ખબર હોવાથી તેઓ આ પ્રમાણે કહેતા હોય તો તેમનો દાવ માત્ર દોષજની અજાનતાનો જ સૂચક છે. નરસિંહમહેતાના અને પુષ્ટિમાર્ગના સિદ્ધાંતોમા સામ્ય છે તેનું દર્શન ગોવર્ધનરામને પણ થયલું, પરંતુ એવર્ધનરામને પોતાને નરસિંહમહેતાની પણ ભક્તિના મૂલની ખબર નહિ હોવાથી સપ્રદાયવાદાઓએ નરસિંહમહેતાના જીજ્ઞરૂપ ઉપદેશને વિકસાવ્યો એમ તે માને છે. સદ્ગત ઇન્દુજીરામના જ્ઞાન અને બુદ્ધિને વાસ્તે અમને એમના ઉપર દયા આવે છે. પોતાના અજ્ઞાનમા શબ્દનો દુરુપયોગ કરનામા એક જાતનું અદ્વિતીય એમણે સપાદન

૧. અત્ર રા. ઇન્દુજીરામે અલસજાધીના મંત્રનો પણ અશુદ્ધ ઉપન્યાસ કરી નાખ્યો છે. આ ઉદાકમા મોટા અક્ષર અમે કર્યા છે, જેથી વાચકોને ઉક્ત સદ્ગતની આત્મ-વૃત્તિની પ્રતીતિ થઈ શકે.

કરેલું લાગે છે. એઓ પોતે લખે છે કે વપ્તલસપ્રદાયની પુષ્ટિભક્તિથી કંઈ જુદી દિશામાં નૃસિંહની ભક્તિ વહન કરે છે. આ શોધ એમણે ક્યાંથી કરી ? જ્ઞાનભક્તિમાં આપેલાં એમના પદો-એમના જ નરસિંહમહેતાના કાવ્યસંગ્રહમાં આપેલાં પદો-પુષ્ટિભક્તિના જેવો ઉપદેશ શું કરતા નથી ? સ્ત્રીલાવથી પ્રભુની ભક્તિ કરવાનાં એટલે ગોપિકાના લાવથી પ્રભુની ભક્તિ કરવાનું જેવું પુષ્ટિમાર્ગમાં મનાય છે તેવું શું નરસિંહમહેતાને સમન નથી ? ‘રસમયું રસણું’ નાથ નેરા કરે તે નડી નારી અવતાર પાળે’ એ શું બતાવે છે તે કહેવાની જરૂર નથી. સ્ત્રી સિવાય પ્રભુનો રસ કાંઈથી અનુભવી શકાય એમ નથી સપ્રદાયમાં ચતુર્થા મુક્તિને ‘તુચ્છ’ ગણવામાં આવે છે તેમ નરસિંહમહેતા પ્રભુની ભક્તિથી એ ચતુર્થા મુક્તિને હવડી કાઢીમાં નથી ગણતા શું ? (જુઓ “ ચતુર્થા મુક્તિ છે જુગ્મ્વી ભુક્તિની તાહારા તે તેહેને નવ રાચે.”) આ પ્રકારે વિશાલ દૃષ્ટિથી અવલોકન કરનારને માલમ પડે છે કે નરસિંહમહેતામાં અને પુષ્ટિમાર્ગમાં સામ્ય છે જ એ સામ્યનું તિરોધાન માત્ર ઇચ્છારામની પેઠે સૂક્ષ્મ રીતે અવલોકન કરનારને, અર્થાત્ નેત્રનિમીલન કરીને અવલોકન કરનારને, નરસિંહમહેતાની ભક્તિ અને પુષ્ટિભક્તિ વચ્ચે સ્ફુરે વહી એઓ પોતે ઉમેરે છે કે નરસિંહમહેતાની ભક્તિ ‘સર્વદેશી’ છે અને પુષ્ટિભક્તિ ‘એકદેશી’ છે આનું જ નામ રામ્દેનો દુરુપયોગ. સ્ત્રીલાવથી પ્રભુની ભક્તિને, અને તે પણ જ્ઞાનને તત્ત્વનું રૂપણ કહીને તુચ્છ ગણે તે ભક્તિને-‘સર્વદેશી’ કહેવી, અને તેવા જ આશયથી પુષ્ટિભક્તિને ‘એકદેશી’ કહેવી એ નરસિંહમહેતાનું અને પુષ્ટિમાર્ગનું ખેદજનક અજ્ઞાન સૂચવે છે. નરસિંહમહેતામાં અને પુષ્ટિમાર્ગમાં સામ્ય છે એનો હસારો પુષ્ટિભક્તિસુધાના દ્વિતીય વર્ણના ચતુર્થ અકમાં પણ કરવામાં આવ્યો છે, તેનો ખ્યાલ તો રા. ઇચ્છારામને ક્યાંથી જ હોય ?

પોતાનો કક્કો ખરો કરાવવાને લોકો કેટલે સુધી આડે રસ્તે જાય છે અને તે દ્વારા મેતાનું અજ્ઞાન લોકોમાં પ્રકટ કરે છે તે બ્રહ્મસંબંધમત્રનું આ ઇચ્છારામે કરેલું ઉદ્દેશન છે. “દેહ ઇન્દ્રિય પ્રાણ અન કરણ દાર ધન સોપિયા ચરણ તારે.” ઇત્યાદિ નરસિંહમહેતાની પદિતઓ બ્રહ્મસંબંધના મત્ર ઉપરથી વૈષ્ણવોએ જોડી કાઢેલી છે એમ માનના કરતા જો રા. ઇચ્છારામે ભાગવતના એકાદશ સ્કંધ અને તૃતીય સ્કંધનું દર્શન કર્યું હોત તો એમને ખમર પડત કે આ કડીઓ બ્રહ્મસંબંધમત્ર ઉપર આધાર રાખવા કરતા ભાગવતના શ્લોક ઉપર આધાર ગણે છે એમ માનવું વધારે ઉચિત છે, અને એમ હોવાથી બ્રહ્મસંબંધ મત્ર ઉપરથી આ કડીઓ ઉપજાવી કાઢેલી છે એવો વૈષ્ણવોઉપર

૧ “શ્રીમદ્ભાગવતમાં તસ્માત્ સ્વમુદ્ધવોત્સજ્ય ચોદના પ્રાતિચોદનાં પ્રવૃત્તિં ચ નિવૃત્તિં ચ શ્રોતવ્ય શ્રુતમેવ ચ મામેકમેવ શરણમાત્માન સર્વદોષિના યાદિ સર્વોત્તમભાવેન યાસ્યસે હ્યકુતોમય ત્વ તુ સર્વે પરિત્યજ્ય સ્નેહ સ્વજનવન્ધુપુ મય્યાવેદય મન સમ્યક્ સમદગ વિચરસ્વ ગામ ઇત્યાદિ શ્લોકમાં દાગન્ સુતાન્ પ્રિયાન્ પ્રાણાન્ પરસ્મૈ સનિવેદયેત આદિમાં, અને યે દારાગારપુત્રાક્ષાન્ પ્રાણાન્ ત્રિત્તમિમ પર તિત્વા મા શરણ યાતા કવ તાસ્યવત્તુમુત્સહે ઇત્યાદિ શ્લોકમાં પ્રપત્તિ-પૂર્વક આત્મનિવેદનરૂપ બ્રહ્મસંબંધનું સ્પષ્ટ પ્રતિપાદન કર્યું છે. ગદ્યમત્રની સ્મૃતિ હશે તો જાણ શકશે કે આ શ્લોકમાંના કેટલાક શબ્દ અરશ મહામત્રમાં સ્ફુટ છે. આ પ્રમાણેથી માત્ર દિગ્દર્શન કરાવ્યું સમજવું ‘વસ્તુતઃ’ એવી એક પણ વિધા નથી, એવું એક પણ શાસ્ત્ર નથી, એક પણ પ્રકરણ નથી,

આરોપ સુપ્રાને ત્રેમલક્ષણભક્તિને છત્ર અથવા તે મૂર્ખતા જ કહેવી એ વૈષ્ણવોનો નહિ પરંતુ સદ્ગત ઇચ્છારામનો છત્ર અને મૂર્ખતા સૂચવે છે. રા ઇચ્છારામનો છત્ર એટલે સુધી પહોંચે છે કે બ્રહ્મસંબધના મત્રમા પણ જે નથી તેવું પુત્રોત્પત્તિ પદ પોતાના ગજવામાંથી સુપ્રા દે છે. આમ શબ્દની ફેરફારી કરી લોકોને વ્યર્થ દોષ દેવા તેના કરતાં નરસિંહમહેતાના કાબોનો સદ્ગતે કંઈક સારો અભ્યાસ કર્યો હોત તો અમારી ખાતરી છે કે એમને ખબર પડી જાત કે નરસિંહમહેતા વિશુદ્ધ પરમ શ્રીકૃષ્ણનો ઉપાસક ભક્તજ્ઞાની ન હોતો, પરંતુ ગોપિકાના જેવો જ્ઞાનના અભિમાનરૂઠે ગન્ધ દેવસંમક્ત હોતો, અને તેથી જ નરસિંહમહેતાનું માત્ર એ પદ જ નહિ પરંતુ જ્ઞાન અને ભક્તિવિષયક સર્વ પદો બ્રહ્મવાદ અને પુષ્ટિમાર્ગના ઉપદેશને અનુસરે છે. આ સામ્ય એ માનસશાસ્ત્રનો નિયમ સૂચવે છે કે એક જ વિચારઉપર બે સ્વતંત્ર વિચારકો જુદે જુદે માર્ગે પણ આવી શકે છે શેકસપીયરના રેમિયો અને જુલીયટ નાટકમાં અને ભાભૂતિના માત્રનીમાલવમાં સામ્ય આવે છે તે વિષે એક અચકારે ખીજ અચકારનું વાચીને લખ્યું હોય એ કલ્પના જેટલી અસંગત છે તેટલી જ, સામાન્ય રીતે જેમની માતૃભાષા નિવસ્ય છે તે શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યજી, વેદ ઉપનિષદ્ વેદાંતસૂત્ર અને શ્રીભાગવત ઉપર પોતાનાં ભાષ્યો રચનાર શ્રીવલ્લભાચાર્યજી, પોતાનો નિર્ણય નરસિંહમહેતાની યુજ્જસાતી કવિતામાંથી લે એ પણ અશક્ય જ છે, અને તેથી જ ઉલ્લેખના મતમાં સામ્ય હોવા છતાં, નરસિંહમહેતા વલ્લભાચાર્યનો ગુરુ ગણાશે એમ કહેવું એ પણ ઇચ્છારામનો ‘હિઝાગ ટોલ્લો’ જ કહેવાય. વૈષ્ણવો નરસિંહમહેતાને પુષ્ટિમાર્ગનો વધ્ધઓ કહે છે તેનું કારણ માત્ર એટલું જ છે કે વલ્લભાચાર્યજીના જેવો ઉપદેશ નરસિંહમહેતાએ એમના પહેલા કંઈક અંશે કર્યો. આ ઉપદેશસામ્ય તે સમયનું ભક્તિસામાજ્ય સૂચવે છે. બ્રહ્મસંબધમંત્ર યુ છે તેને વારંતે પુષ્ટિભક્તિસુધામાં પ્રકટ થયેલું બ્રહ્મસંબધનું સ્વરૂપ વાચ્યું જોઈએ અંતમાં આશા રાખવામાં આવે છે કે સદ્ગત ઇચ્છારામના ગુણી પુત્રો પોતાના પિતાવડે થયેલી આ ભુવનો સહન્યતાથી સ્વીકાર કરી, જે અન્યાય એમનાથી વૈષ્ણવ સૃષ્ટિને થયો છે, અને શ્રીભાગ-વતના પ્રતિરૂત્ર પણ ભાષાતર ખરીદીને જે ઉપકાર વૈષ્ણવચ્છદિએ એમના ઉપર કર્યો છે તેને વિસ્મરી જે કૃતવ્રતા દર્શાવે છે, તેને વારંતે ક્ષમા વાચીને અંતર પશ્ચાત્તાપ જ કરવો જોઈએ.

એક પણ અધ્યાય નથી, એક પણ શ્લોક નથી, એક પણ વાક્ય નથી, એક પણ પદ નથી, એક પણ અક્ષર નથી, કે જેમાંથી સારિત્કયુદ્ધિયુક્ત હૃત્તમેત્તમ દૈવજીવને બ્રહ્મસંબધ વિના, ઘડવર કાઈ પણ રકુરે, અર્થાત્ બ્રહ્મસંબધ શ્રીમદ્વાચાર્યચરણની કલ્પનામાં જ નથી, પરંતુ સર્વવિદ્યાનું મૂલ છે, પરમ મર્મ છે, પરમનિગૂઢ આશય છે. શ્રીમદ્વાચાર્યચરણ આગા કરે છે કે નાત પરતરો મનો નાત પરતર-સ્તવ નાત પરતરા વિદ્યા તોર્થ નાત પગલમ્ ॥ ” વિશેષ માટે જુઓ આજ માસિકના ગયા વર્ષના ૧૧-૧૨-અંકો.

શ્રીમદ્ગોસ્વામિશ્રીદેવકીનન્દનજીનો લીલાપ્રવેશ.

ગતાંકમાં શ્રીમદ્ગોસ્વામી શ્રીદેવકીનન્દનજીના સબધમાં કંઈક લખવામાં આવ્યું હતું તે સમયે એમ નહોતું લાગતું કે આટલી બધી દુક મુદતમાં જ મહારાજશ્રી આસુરવ્યામોહ કરશે, પરંતુ ‘મંથરેન્ધ્રા બલીયસી’ એ વચનાનુસાર મહારાજશ્રીએ આ લોકનો ત્યાગ શ્રાવણ કૃષ્ણ દ્વિતીયાને દિને શ્રીમયુરાજીમાં કર્યો છે. મહારાજશ્રીએ સંપ્રદાયની શી સેવા કરી તે વિષયમાં અત્ર કહી શકું નહિ, કારણ કે આ જ પત્રિકાના ગત વર્ષના પાંચમા અંકમાં એનું સવિસ્તર પ્રતિપાદન થયેલું છે. અત્ર તો મહારાજશ્રીનું હુંક જીવનચરિત્ર કટલાક પ્રકારે વિચારે સાથે આપીને જ સતોષ માનીશું.

શ્રીમાન દેવકીનન્દનજી—અથવા—શ્રીદેવકીનન્દનાચાર્યજી—આજથી ૫૪ વર્ષ ઉપર સંવત ૧૯૧૫ ના ચૈત્ર શુક્લ તૃતીયાને દિવસે જયપુરમાં પ્રકટ્યા હતા. એઓશ્રીના પિતાનું નામ શ્રી-ગોવિન્દપ્રભુ હતું શ્રીગોવિન્દપ્રભુને ત્રણ પુત્રો હતા. શ્રી દેવકીનન્દનજી, શ્રી જયદેવલાલજી, અને શ્રીગોપાલલાલજી. આ ત્રણ પુત્રોમાં શ્રીદેવકીનન્દનજી જ્યેષ્ઠ હતા.

લાયબલ કેસ પંખી જે પ્રસિદ્ધ ગોસ્વામીઓ થયા તેમાં સૌથી પ્રથમ શ્રીગોવિન્દપ્રભુ હતા, એમની નિશા સ્વધર્મમાં વિશેષ હતી. જમાનો કયા દિશામાં વહતો હતો તે પોતે સારી રીતે સમજતા હતા. અન્ધની છતિશ્રીમાં પણ પોતે “દેશકાલજ્ઞ” નું વિશેષણ ધારણ કરતા હતા. સંપ્રદાયની યતી અધોગતિ અટકાવવાને, અને સ્વધર્મની ઉન્નતિ કરવાને શ્રી-ગોવિન્દપ્રભુએ અનેક પ્રકારે પ્રયત્ન આદર્યો હતા સ્વધર્મની પ્રાચીનતા સિદ્ધ કરવાને વિષ્ણુ-સ્વામિપરંપરાને કંઈક આગ્રહપૂર્વક પુરસ્કાર કરવાનું પ્રથમ માન પણ એઓશ્રીને જ છે. આ કાર્ય એઓશ્રીએ રાત્રી કનૈયાલાલના સાહાય્યથી નીત શ્રીનરભદ્રિગુવિજયદ્વારા કાંઈક અંશે કર્યું આ જ કાર્યનો વિશેષ વિસ્તાર થોડા વખત પંખી પડિત ગદ્ગદાલે કર્યો. શ્રીગોવિન્દપ્રભુનો ઉત્સાહ આટલેથી જ પિરામ પામ્યો ન હતો, પરંતુ સ્વપુત્રોને સંસ્કૃતનું અધ્યયન કરાવી, સ્વકર્તવ્યનું કંઈક લાન પણ એઓશ્રીએ કરાવ્યું હતું. શ્રીદેવકીનન્દનજીને યજ્ઞોપવીત સંસ્કાર કરાવ્યા પંખી, કનૈયાલાલ શાસ્ત્રી પામે સંસ્કૃતનું અધ્યયન કરાવવા માંડ્યું શ્રીદેવકીનન્દનજીનું અધ્યયન શ્રીગોવિન્દપ્રભુ અને કનૈયાલાલશાસ્ત્રીના પરલોકગમન પછી તરત જ સમાપ્ત થયું શ્રીગોવિન્દપ્રભુએ શ્રીદેવકીનન્દનજીપ્રભૂતિ પુત્રોને અધ્યયન કરાવવામાં કેટલા બધા આગ્રહથી પરિશ્રમ લીધો હતો તે નીચેની આખ્યા ઉપરથી સ્પષ્ટ થશે આધુનિક અન્ય ગોસ્વામીઓ પણ જો એઓશ્રીને અનુસરશે તો એઓશ્રીનાથી અધિક નહિ તો એટલો તો ખરો જ ઉપકાર વૈષ્ણવ યુષ્ઠિ ઉપર તેઓ કરી શકશે. શ્રીગોવિન્દપ્રભુનો નિયમ એવો હતો કે જ્યાં સુધી શ્રીદેવકીનન્દનજી વગેરે નિયત પાઠ કરી ન આવે ત્યાં સુધી ભોજન કરવા ન દેવું એટલું જ નહિ પરંતુ પાટલા ભરીને તાપમાં ભુખ્યા રાખવાની શિક્ષા પણ તેઓશ્રી ક્વચિત્ કરમાવતા. બાલકોને શ્રીપુરોષોત્તમ માનનાર એમાંનું વૈષ્ણવોનું તેઓ કાંઈ પણ સાંભવતા જ નહિ. આ ‘Strict discipline’ નું પરિણામ એ આવ્યું કે શ્રીદેવકીનન્દનજીને બાલપણથી જ સંસ્કાર પ્રાપ્ત થયા. સંસ્કૃત સાહિત્યનો શોખ મહારાજશ્રીમાં રિયેર થયો. પરંતુ શ્રીગોવિન્દપ્રભુના આસુરવ્યામોહ પંખી કાંઈ પણ પ્રકારનું નિયંત્રણ નહિ રહેવાથી અધ્યયન વૃદ્ધિગત થતું અટક્યું,

અને તેને પરિણામે સાપ્રદાયિક સાહિત્યનો પરિચય કરવાનું કાર્ય સદૈવ મુતતવી રહ્યું. સદાનન્દ નામના સન્યાસીનું કોઇ બેઠકમાં અપમાન થવાથી તેણે સહુઆક્ષતામક અથ વિદ્નમ-કનના ખડનાલાસરપે લખ્યો. જ્યપુરમાં શ્રીગોવિંદપ્રભુને કોઇ સન્યાસીએ એકેન્જ આપીને ફજ પ્રશ્ન પુછ્યા, તે જ વિષયમાં દયાનન્દસરસ્વતીના આર્ય સમાજીય મતન પશુ થયા શ્રીગોવિંદપ્રભુ જ્યપુર છોડીને કામવન જઈ મિરાળ્યા. આ સર્વેનું પરિણામ એ આવ્યું કે શ્રીદેવકીનન્દનજીને પુરાણવાચનનો શોખ થયો જે અત મુખી કાયમ જ રહ્યો.

શ્રીગોવિંદપ્રભુના તિરોધાન પછી શ્રીદેવકીનન્દનજી પચમગૃહના તિવકાચિત થયા. પિતૃ-ચરણના પરિશ્રમથી સંપાદન થયેલા સદાચરણને લીધે, અને પૃચ્છકની રચિને અનુસરી મંત્રુર બોલવાની પદ્ધતિને લીધે, મુરતના કાયસ્થોમાં પ્રથમ એઓશ્રી બહુ પ્રિય થઈ પડ્યા. કાય-સ્થોએ સર્વ ગોસ્વામીઓમાં એઓશ્રીને શ્રેષ્ઠ માન્યા, અને બ્રહ્મસમઘ વગેરે એઓશ્રી પાસે જ નેઓ લેતા થયા. સુરતમાં આ પ્રકારે પ્રતિષ્ઠા સંપાદન કર્યા પછી મહારાજશ્રી મુંબઈ પધાર્યા. તે સમયે પડિન ગદ્ગવાલના સંબધમાં વિશેષ આવ્યા ધર્મની અને વિશેષત રત માર્ગની દુરિથતિ અને નીતિમય જીવનનો આત્મનિતક અભાવ સર્વત્ર પ્રસરી રહ્યો હતો તે સમયે, અન્ય સાપ્રદાયિક પડિતોને પણ સદૈવ આદર આપીને, નીતિમય જીવન આચરીને, અને ચરણસ્પર્શાદિનો અમુક જ સમય નિયત કરીને, વૈષ્ણવોમાં શ્રદ્ધાનાં બીજ રાખ્યા પડિન., ગદ્ગવાલે મહારાજશ્રીને વ્યાવહારિક સદ્બોધ પોતાના દેહાંતપર્યન્ત આપ્યો, અને તેથી જ મહારાજશ્રીની પ્રતિષ્ઠા તદનુસાર વર્તનથી સારી જામી પડી. પડિન ગદ્ગવાલના અવસાન પછી, સાપ્રદાયિક કોઇ પડિનનું નિયન્ત્રણ નહિ હોવાથી મહારાજશ્રીના આચારવિચાર કેટલેક અંશે સ્વતંત્ર થઈ ગયા.

સદ્બોધ આપનાર વૃદ્ધોના અભાવે, મહારાજશ્રી સ્વતંત્રતાથી વર્તતા થયા. પડિન ગદ્ગવાલજીને સાથે રાખીને, કેટલાક અન્ય ગોસ્વામીઓની હીનતાસૂચક અને નિજશ્રેષ્ઠતાસૂચક લાપણો આપીને બહુ સારી પ્રતિષ્ઠા મુંબઈમાં સંપાદન કરી હતી. આ સર્વ કરવામાં એઓશ્રીનો પ્રાચીન વૈષ્ણવો કરતા દ્રવ્યવાન ભાટીઆ વૈષ્ણવ ઉપરનો અતુરાગ પણ બહુધા કારણભૂત હતો. ભાટીઆઓના સંબધથી મહારાજશ્રીને જે કે દ્રવ્યની સારી સંપત્તિ થઈ, પરન્તુ બીજા કેટલીક ધર્મિક અવનતિ પણ પ્રાપ્ત થઈ. દ્રવ્યવાન ભાટીઆઓના સંબધમાં નિમગ્ન થવાથી નિર્ધન પરન્તુ સહૃદય કાયસ્થ વૈષ્ણવોની પ્રતિદિન અવગણના થતી. મુંબઈ પધાર્યા ત્યારે જે નિર્ધનતા હતી, અને તદ્દ્વારા જે સદ્ગુણો સંપાદન થયેલા હતા, તે ક્રમશઃ નષ્ટ થવા લાગ્યા અધોગતિ એટલે મુખી પ્રાપ્ત થઈ કે ભાટીઆ ગૃહસ્થો ઘોડાની સરતમાં ભાગ લે તેમાં જય અપાવવાને પોતે અન્યાયરૂપ અનુદાન પણ આગ લેતા. ભાટીઆઓના સંબધથી જ વારાંગનાઓનો પણ પ્રવેશ અંદરઆગમાં થયો. આ પણ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે અંદરઆગ અંદરઆગજીએ શ્રીદેવકીનન્દનજીને શ્રીગોકુલચન્દ્રમાજી પધરાવવાને અર્પણ કર્યો હતો, એટલે જ્યાં પ્રભુનો પ્રવેશ થયો તેજીએ ત્યાં વારાંગનાઓનો નિતાત પ્રવેશ થયો. કામ્યવનથી કાયશ્રેરિને માટે આણેવા અનેક હસ્તલિખિત ગ્રંથો આવા જ કોઇ દૈવકોપથી અગ્નિસાત થયા. ભાટીઆઓના જ સંબધથી મહારાજશ્રી નાટ્યગૃહની વારંવાર મુક્ષાકાત લેતા શિખ્યા. નાટ્યગૃહમાં પણ એકવા નહિ જતા મુંબઈમાં આવતા સર્વ ગોસ્વામી બાતકોને તેમના વહુજીઓને-વિધવાઓને સુદા-પ્રભુદર્શનને બદલે નાટકદર્શનનો મહોપકાર કરતા !

આ ઉપરાંત સંપ્રદાયના ખાસ કંઈ પણ કિતકુલ ગુણો મહારાજશ્રીના હૃદયમાં અમને દૃષ્ટિગોચર થયા નથી પોતાના ખાસ સદગુણોના અભાવે, અને લોકરુચિ ઉપરના ખાસ લક્ષણોના સરભાવે, પોતાને અનિષ્ટ એના કંટાળ પરિણામો આપ્યા. સંપ્રદાયનો તાલ પોતાના લાભથી બિન્ન ગણવામાં પણ એવું જ થયું. પરિવર્તન સંદેહરિ રા. હનનના વાવઝગઈએ મહારાજશ્રીને અન્યપ્રસિદ્ધિ માટે પોતે શ્રમ લેવા અથવા પોતાને ત્યાં આવના દ્રવ્યપત્ર લાટિયા વૈષ્ણવોને પ્રેરણ કરવાનું સૂચવેલું ત્યારે મહારાજશ્રીનું પ્રત્યુત્તર આ પ્રમાણે થયું હતું. “એમ કરુ તો મારે ત્યાં કોઈ ન આવે” આ ઉત્તર પણ અર્થસૂચક જ છે, અન્ય પ્રસંગ ગોડસેના ભાષણનો હતો. એક સમય શાસ્ત્રી નરહરિ ગોડસેને પોતાને ત્યાં સાયકાલે ભાષણ કરવા નિમન્ત્રણ કર્યું પોતે સાયકાલે પોતાની યોજના યોજી હતી ભાષણકારને ઉચ્ચાસની અભિલાષા થવાથી મહારાજશ્રીને તે આપવાનું સૂચ્યું. નીચે જેમીને અથવા ઉભા રહીને નરહરિ શાસ્ત્રીને પ્રવચન કરવું યોગ્ય ન લાગવાથી ઉચ્ચતર આમન આપવામાં આવ્યું. ભાષણ સમાપ્ત થયા પછી એકાત્મક મમતાલક્ષીને જોવાની મહારાજશ્રીએ આજ્ઞા કરી કે “આ માણસને રોકવામાં આવશે નહિ તો આચાર્ય થઈ જશે, અને આપણા સંપ્રદાયને મહેટો થોડકો પડેાયાડશે, કોંઈ થવું જ જોઈએ.” શાસ્ત્રીએ જવાબ આપ્યો કે “આપની આજ્ઞા હોય તો એણે ગીતાશ્લોકનો કરેલો અર્થ વિરદ્ધ છે, અને ખરો અર્થ તો કોંઈ અન્ય જ છે, એમ હમણા જ આપસમંદા સિદ્ધ કરું.” મહારાજશ્રીએ પ્રત્યુત્તર વાંચ્યું કે “ના, ના, આપણા ઘર તો વડીલના અને વેશ્યાના ઘર જેવાં જોઈએ, જે આવે તેને રાજી કરીને જ વિદાય કરવો ! આ વાક્યો મહારાજશ્રીનું યથાગ્નિત સ્વરૂપ ખડુ કરે છે સંપ્રદાયનાલ કરતા નિજનાલ જ વધારે ઘટ્ટ, અને તેને લીધે સર્વને મીઠું મનાવતું. મમતાલક્ષીને મહારાજશ્રીના મધુરવચન શ્રવણ કરવાનો અન્ય પ્રસંગ ભૂતચરિત્રવેશન ઉપર પ્રાપ્ત થયો હતો. માધવતીર્થ જોડે જ્યારે અન્ય સંપ્રદાયને કલ્લહનો પ્રારંભ જ થયો હતો, જ્યારે ફર્ડીનાસમાં મહારાજશ્રી બિરાજ્યા હતા, જ્યારે દીપકને વક્ર રાખવાની ડાખા ઉપર અજવાળુ જાખું જાખું લાગતું હતું, ત્યારે શાસ્ત્રીએ મહારાજશ્રીને વિનંતિ કરી કે આપશ્રીએ કંઈ માધવતીર્થસામે કરવું જોઈએ, કારણ કે સંપ્રદાયમાં આપ એકલા પુરુષ લાગે છે.” મહારાજશ્રીએ પ્રત્યુત્તર વાંચ્યું કે “એ કાર્ય તમારું છે.” ગીતાનો ‘યદા યદા હિ’ શ્લોક દાખીને સૂચ્યું કે ‘સંપ્રદાયનો ઉદ્ધાર કરવાને તમે (મમતાલક્ષી) પ્રકટ થયા છો.” (1) આ વાક્યમાં મહારાજ ઉપરાંત પારદાની રચિને અનુસરવાનું પ્રત્યક્ષ છે.

મહારાજશ્રીને વૈષ્ણવપરિવર્તન તરફ તો પ્રેમદત્તિ કલ્પિયર્થ જ નહિ પાટણમાં પધારવાનું વચન આપીને છટકી ગયા. નદ્દારમાં તો પરિવર્તન વસ્તુતઃ એમને વારતે જ ભરવામાં આવી હતી, પરંતુ ત્યાં ન પધારતા કાર્યાન્તરે પધાર્યા. સુરતપરિવર્તન વખતે પ્રથમ આવવાનું વચન આપીને પાછલથી સર ભાલચન્દ્રના નામનો તાગ આવેલો દર્શાવી એકાએક સુરતથી સુંબઈ પધારવાની તૈયારી સૂચવી, પરંતુ મમતાલક્ષીના અને રા. મદવારીના આગ્રહથી ન છૂટકે મહારાજશ્રી પરિવર્તનમાં પધાર્યા. પરિવર્તનમાં પધારી ભાષણ કર્યું, જેની નોંધ ગુજરાતીમાં ‘પ્રેક્ષક’ તરફથી લેવાઈ હતી. આ લખવાનું પ્રયોજન માત્ર એટલું જ છે કે જે મહારાજશ્રીએ વૈષ્ણવપરિવર્તન પોતાની સંકલ્પબૂતિ દર્શાવી હોત તો પોતાને દ્રવ્યનો

કાંઈ પણ અસાધ્ય થયા વિના સંપ્રદાયની બહુ સારી સેવા બજાવી શક્યા હોત, આ પ્રસંગ તો એમણે પોતેજ સંદેવ ગુમાવ્યો.

સંપ્રદાયકાર્ય જે મહારાજશ્રીએ કાંઈ કર્યું હોય તો તે માત્ર એ જ કે મહાનાથ શાસ્ત્રી પાસે અણુભાષ્યના પ્રથમ એકાદશ સૂત્રમાત્રનું શ્રવણ કર્યું શ્રવણ કરતી વખતે કેટલીક વખત બગાસાં તથા ઊંઘાંથી પણ અસચિ દર્શાવતા આ છતાં પણ કહેવું જોઈએ કે કેટલાક સમાર્ત લોક મનાવવાને પ્રયત્ન કરે છે તેમ સંધ્યાસમયે ભસ્મસ્નાદ્યાદિ સમાર્તાચાર તો એઓશ્રીએ કદાપિ અગિયાર ક્યો ન હતો. ઉપકાલમા ઉડીને સંધ્યાહોમાદિ યાત્રા કરીને શ્રીગોપાલની તાત્ર અપુષ્ટ ઉપાસ્તિ કરી રહ્યા પછી નિયત સમયે જ નિજવ્યવહારકાર્ય દક્ષતાથી કરતા પુષ્ટિમાર્ગીય સેવાપ્રકાર એમનાથી સર્વદો અનુસરાતો નહિ એ વારંવાર કહેવાયું છે, તથાપિ જે એમના પ્રત્યક્ષ સદ્ગુણો હતા તે સર્વથા અનુકરણીય જ હતા. મહારાજશ્રીથી સંપ્રદાયનું કાર્ય હયાતિમાં ન બની શક્યું તેનું કારણ પણ નહિ કે એઓશ્રીને કરવાની ઇચ્છા જ ન હતી, પરંતુ નિજલાભની હાનિ થાય અને કોઈને કહીએ તો તેને ખોટું લાગે એવી કેવલ મિથ્યાભીતિ જ. આ ભીતિ એમના પુત્ર શ્રીવલ્લભજ્ઞાલજ્ઞમા પ્રકટ ન થાય એ જ શ્રીપ્રભુચરણપ્રતિ પ્રાર્થનીય છે.

મહારાજશ્રીના લગ્ન સંબંધમા અમે એમનો દોષ જોતા નથી. ચાલીસ વર્ષ અને તે પણ યશસ્વર્થક દ્વિતીય લગ્ન કર્યું એ ધ્યાનમાં રાખવાથી નિર્દોષતા સ્પષ્ટ થાય એમ છે.

અતમા એઓશ્રીના અનુયાયી ભાટીઆ વર્ગ તથા અન્ય સજ્જનો એઓશ્રીની દયાતિમાં કદા કરી શક્યા નહિ અને કરવાનું તેમને સ્પર્ધુ નહિ તેથી ખેદ કરે છે, પરંતુ એઓશ્રીના તિરોધાન પછી પણ એઓશ્રીનું નામ અમર કરવાને અને તેની સાથે પોતાનું નામ પણ જોડીને જે ભક્તિભાવ દર્શાવી સંપ્રદાયનું હિત કરવા નિષ્ઠા છે તેમને પ્રભુ યશ અને વિજય આપે એટલું જ સૂચવીને વિરમાયું. મહારાજશ્રીને વાસ્તે લોકિક રીતિને અનુસરીને શોક દર્શાવ્યો એ ઉચિત લાગે, પરંતુ મહારાજશ્રીના નિત્યસ્વરૂપનો વિચાર કરતાં તો લીલાસ્થાનમાંથી વૈષ્ણવોનું કન્યાણુ કરવાને જ આચાર્યવંશમાત્ર ભૂતદઉપર પધારે છે, અને ભૂતલનો લાગ કરી પરિણામે ત્યાં જ પધારે છે, એટલે એઓશ્રીના સ્વરૂપના વિચારથી તો લીલામખ્ખપાત આનન્દની વાર્તા છે, કારણ કે એમનું પ્રભુના સંનિધાન ક્યા વૈષ્ણવને ન રહે ? મહારાજશ્રીનું લોકિક નિગધાન-આસુરવ્યામોહ-પણ સંપ્રદાયના સાદિત્ય-સુલ્લક્ષણ સંપ્રદાયનું કન્યાણુ જ કરશે એ વિચાર પણ શુભાર્થમયક જ છે.

સ્વધર્મના મુખ્ય સિદ્ધાન્તો.

૧. જગત્ સત્ય છે
૨. જગત્, હવ, અતર્કાભી, અક્ષર દત્તાદિના નિમિત્ત અને ઉપાદાન કારણ શુદ્ધ નિર્ગુણ બ્રહ્મ કૃષ્ણપરમાત્મા જ છે.
૩. હવે અવિદ્યાથી કંપેલો અદ્વન્તામયતાત્મક સમાર મિથ્યા છે.
૪. હવ આગુ છે, શુદ્ધ નિર્ગુણ બ્રહ્મનો અશ છે, વ્યાપક નથી.
૫. પન્ચબ્રહ્મ પુરુષોત્તમ કૃષ્ણનું ધામ અક્ષરબ્રહ્મ ગણિતાનદ છે.
૬. સર્વોપરિ વેદાદિ શાસ્ત્રે પ્રતિપાદિત પરમકાગ્રપદ વસ્તુ શ્રીકૃષ્ણ જ છે.
૭. કૃષ્ણની મેવા ઐ જ અશ હવનો ધર્મ છે, એટલે વસ્તુતઃ સ્વધર્મ કૃષ્ણસેવા જ છે.
૮. આત્મનિરોધન અને પ્રભુપ્રપતિ વિના અન્ય વિશ્વધર્મ હોઈ શકે જ નહીં.

GRATIS.

The 'Suddhādwaita Philosophy' or 'System of Vallabhāchārya' by Mr. Mulchandra T. Tehvala, B. A. will be posted to any gentleman applying to

Hummam Street,
Bombay, 1.

ISHVARDAS TRIBHUVANDAS VARJEEVANDAS SECH

વિદ્વન્મંડળ.

(અનુવાદક:-નૃસિંહાસ નૃસિંહાસ ગ્રાંધી, M A, LL B.)

શ્રીમદ્ભગવાદગીતા દ્વિતીય કુમાર શ્રીવિદ્યેશ્વરપ્રમુચરણના 'વિદ્વન્મંડળ' નામક ગ્રંથથી કયો વૈષ્ણવ અજ્ઞાત હશે ? 'પુષ્પિલકિતસુધા' ના વાંગકોએ પુ. ભ. સુ. ના બીજા વર્ષના અંકોમાં તે ગ્રંથના તાત્પર્યનો અર્થ અનુભવ કર્યો છે. આવાવાદના સંપૂર્ણ ખંડન સારે સ્વસંપ્રદાયના મિદ્ધાંતોનું ઉદ્ધાટન, શ્રુતિ અને શુદ્ધિઓના અપૂર્વ ગતથી સ્વમિદ્ધાંતોનું પોષણ જેવું આ ગ્રંથમાં જોવામાં આવે છે તેવું અન્ય ગ્રંથમાં નથી. પુષ્પિમાર્ગનાં માર્મિક તાત્પર્યો સમજાવવાને માટે આ ગ્રંથ જેવો ઉપયુક્ત થઈ પડે છે, તેવો અન્ય નથી થઈ પડતો, દૂકામાં એટલું જ કે આ ગ્રંથ એક જ વખત વાચીને તૃપ્તિ નહિ થાઓ, પણ વારંવાર વાંચ્યા જ કરશો. ભાષા સરસ છે, સાધારણ ગુજરાતી બાળનાર પણ ઉચ્ચ મિદ્ધાંતોને આ ગ્રંથથી સમજી શકશે.

ગ્રંથ ગ્રેયલ આઈપેલ ૩૩ ફોર્મનો છે, છતાં નોંધાવે માત્ર રૂ. ૧-૮-૦ રાખ્યું છે. ગ્રંથ પ્રકટ થઈ ગયો છે.

મલવાનું ઠેકાણું:-

શા. ઓછવલાલ ગોપાલદાસની હા.

મલ્લ જેઠ મારકેટ, કામધેનુ ગલી

મુંબઈ નં ૨.

वर्ष ४ शु] श्री १७७५ ५१३६, आभिन, जनि ३

पुष्टिप्रक्रिया.

पृष्ठ ११ श्री १७७५ ४३६ अंक १९-८.]

नागमात्मा प्रवचनेन लभ्यो न मेधया न बहुना श्रुतेन
यमेवैष वृणुते तेन लभ्यस्तस्यैव आत्मा वृणुते तनुं स्वाम् ॥ १ ॥
नाहं वेदैर्न नमसा न दानेन न चेज्यया
अथ एवैविधो द्रष्टुं दृष्टवानसि मा यथा ॥ २ ॥
यत्तया त्वनन्यया अथः अहमेवैविधोऽर्जुन ।
ज्ञातुं द्रष्टुं च तत्त्वेन प्रवेष्टुं च परंतप ॥ ३ ॥

मही तथा अक्षराः

प्राचीनात् नगीनदाम शास्त्र,

श्री ७७, श्री ७७७७ श्री, श्री ७७, श्री ७७७७.

अन १०००

मुद्रा

नोवम्बर ३१ २-८-०

१९२३ अंक ३ १०-४-०

આવશ્યક નિવેદન.

૧. આ માસિક સબ્ધી સમલો પત્રવ્યવહાર પ્રકાશકને નામે કરવો.
૨. આ માસિક દરેક માસની કૃષ્ણ એકાદશીએ પ્રકટ થાય છે.
૩. આ માસિકમાં છપાવવાને, આવેલા લેખો લેવા ન લેવા તેમ જ તેમાં થોડા સુધારોવધારો કરવો પ્રકાશકની ઇચ્છાધીન છે.
૪. શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીના સિદ્ધાન્તાનુસાર જ લેખ લેવામાં આવશે.
૫. વર્ષનું નોંધાવર પ્રથમથી લેવામાં આવે છે.
૬. આ માસિકના પરિવર્તનમાં જેમના તરફથી માસિક વા પત્ર મલશે તેમને વગર નોંધાવરે આ માસિક મોકલવામાં આવશે.
૭. કોઈ પણ બાબતની ખબર મળાવવી હોય તો જવાબને સારા ટિકિટ બિડી, તે સિવાય જવાબ આપવામાં આવશે નહિ.
૮. આ માસિકમાં જાહેર ખબર છપાવવી હોય કે હુન્ડબિલ વહેંચાવવાં હોય તેમણે પ્રકાશકને લખવું અથવા મલવું.

પુષ્પિભક્તિસુધાકાર્યાલય,
પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ,
મુંબાઈ.

પ્રકાશક.

અનુક્રમણિકા.

વિષયો.

લેખકો.

૧. સાંપ્રદાયિક સંસ્કૃત સાહિત્ય	...	...વે શા. સં ગણપતિરામ કાલીદાસ શાસ્ત્રી.
૨. કવિ દયારામભાઈની કાવ્ય.	...	...વે શા. સ. વસંતરામ હરિકૃષ્ણ શાસ્ત્રી
૩. શિક્ષાપત્ર	...	...Mr. D. B. A. LL. B.
		High Court Pleader.
૪. શંકા-સમાધાન.	...	...
૫. મનુષ્યનું કર્તવ્ય અને ધર્મજ્ઞાસા	...	...
૬. માર્ગસ્વરૂપનિર્ણય	...	...
૭. અર્પણ.	...	...રા. ગ. વૈષ્ણવ મુરલીદાસજી કોસીવાલા.
૮. સાંપ્રદાયિક ગુર્જર સાહિત્ય.	...	...રા. રા. જોહાલાલ ગોકુલદાસ
૯. આત્મનિવેદન	...	...રા. રા. રણુદેવલાલ કેશવલાલ
૧૦. પુરુષોત્તમજ્ઞાનીએ કર્મ કરવા કે નહિ ?	...	...રા. રા. વ. હ. શાસ્ત્રી
૧૧. શ્રીહરિરામજીકૃતા માર્ગશિક્ષા.	...	...રા. રા. કેશવલાલ ધંધરદાસ
૧૨. શ્રીસ્વામિનીપ્રાર્થનાષ્ટક.	...	...વે શા. સ. અવલરામ બૂધરજી શાસ્ત્રી
૧૩. લીલાવૈચિત્ર્ય.	...	...રા. રા. લીલાવૈચિત્ર્ય.

॥ श्रीकृष्णाय नमः ॥

॥ श्रीगोपीजनवल्लभाय नमः ॥

॥ चतुर्भुजस्वरूपविचारः ॥

ननु श्रीमन्नन्दराजकुमारो द्विभज एव, तत्र स्वानन्ददानतत्प्रतिबन्धापाकरणरूपक्रियाद्वयस्य विद्यमानत्वात्, नहि तत्र वंशजननधर्मरक्षणभूभारहरणमुक्तिदानलक्षणक्रियाचतुष्टयमस्ति, तस्य वसुदेवगृहाविर्भूते दृष्टत्वात्, एवं सति शुद्धपुष्टिमार्गमवर्तकाचार्यमार्गवर्तिनां चतुर्भुजरूपमनुपपन्नमिवाभाति,

अत्रोच्यते, वसुदेवगृहाविर्भूत एव 'पित्रोः सम्पश्यतोः सद्यो बभूव प्राकृतशिशु'रिति वाक्यात् नन्दगृहाविर्भूत एव केवलधर्मी लोकवेदापथितः पुरुषोत्तमजातः पूर्वरूपं धर्ममहितं स्वस्मिन्नन्तरभाव्यमकटो ब्रजे तद्विशिष्टगमनाय, अत एव यज्ञपत्नीनां तेनैव रूपेण फलदानं, इदं चाचार्यचरणैर्नामावल्यां यज्ञपत्नीसम्बन्धिनामनिरूपणस्थले 'अद्भुतबालकाय नमः' इत्यादि नामनिरूपणेन सूचितं, एवं सति ब्रजलीलायामपि कदाचिदेतद्रूपप्राकट्यादुभयरूपसत्त्वमत्र प्रतिकृतावपि तथाभूताय धर्मिमार्गप्रवृत्तिभजनमुपपद्यते, तत्र क्रियाद्वयमधिकं मर्यादार्पणतन्निवृत्तिरुद्देश्यं, अत एव यज्ञपत्नीनां ब्राह्मणीरूपत्वात् पुष्टावनङ्गीकारेण मुख्याया अभावेऽपि भगवद्गूहनीक्याङ्गीकारश्चेति स एवोभयरूप इति तथा प्रतिकृतिभजनमेतन्मार्गवर्तिना निष्पत्स्यद्मुपपद्यत इति नानुपपत्तिः काचित् ॥

॥ श्रीहरिरायाविरचितद्विभुजचतुर्भुजस्वरूपविचारः सम्पूर्णः ॥

॥ चतुर्विंशतिमूर्तिविचारः ॥

पद्मशङ्खारिगदया केशवः परिकीर्तितः ॥

शङ्खाम्बुजगदाचक्रैर्देवो नारायणः स्मृतः ॥ १ ॥

गदां शङ्खं च पद्मारी विश्रन्माधव उच्यते ॥

चक्रं गदापद्मशङ्खान् गोविन्दो धारयत्यसौ ॥ २ ॥

१ श्रीहरिरायाणामेतद्ग्रन्थप्रशने सन्दिग्धे मनोस्मरकम् ।

२ अस्य ग्रन्थस्य कर्तुर्नाम नोपलभ्यते ।

गदापद्मे शङ्खचक्रे विष्णुरित्यभिधीयते ॥
 चक्रशङ्खाम्बुजगदा विभर्ति मधूसूदनः ॥ ३ ॥
 पद्मं गदां चक्रशङ्खौ विभर्त्येपात्रिविक्रमः ॥
 शङ्खचक्रगदापद्मैर्वामनः परिकीर्तितः ॥ ४ ॥
 पद्मचक्रगदाशङ्खैः श्रीधरः कथितो हरिः ॥
 गदार्यम्बुजशङ्खैस्तु हृषीकेशोभिधीयते ॥ ५ ॥
 शङ्खपद्मारिगदया पद्मनाभोत्र लक्षितः ॥
 पद्मशङ्खगदाचक्रैर्दामोदर उदीरितः ॥ ६ ॥
 गदाशङ्खाब्जचक्रैस्तु सङ्कर्षण उदीरितः ॥
 गदाशङ्खौ चक्रपद्मे वामुदेवो विभर्ति सः ॥ ७ ॥
 चक्रशङ्खगदापद्मैः प्रद्युम्नः परिकीर्तितः ॥
 चक्रकौमोदकीशङ्खपद्मैः स्यादनिरुद्धकः ॥ ८ ॥
 चक्राब्जशङ्खगदया लक्ष्यते पुरुषोत्तमः ॥
 चक्रकौमोदकीपद्मशङ्खस्तु स्यादधोक्षजः ॥ ९ ॥
 चक्रपद्मगदाशङ्खैस्तुष्यते नरकेसरी ॥
 गदाम्बुजारिशङ्खः स्यादच्युतोसौ रमापातिः ॥ १० ॥
 पद्मारिशङ्खगदया लक्ष्यतसा जनार्दनः ॥
 शङ्खो गदाचक्रपद्मान्युपेन्द्रस्य तु लक्षणम् ॥ ११ ॥
 शङ्खचक्राब्जगदया हरिरित्येष कीर्तितः ॥
 शङ्खकौमोदकीपद्मचक्रैः श्रीकृष्ण उच्यते ॥ १२ ॥
 दक्षिणाद्धस्तनिकरादारभ्यैतत्प्रदक्षिणम् ॥
 चतुर्विंशतिमतानामायुधानां हि निर्णयः ॥ १३ ॥

કવિ દયારામભાઈનાં કાવ્ય.

શરદ્ઋતુવર્ણન.

- વીતી વર્ષા જેવભાનુજા કહે શરદ્ જો આવી;
 નાથ હજી ન વળ્યા સખી, રૂપાણિપતિકા ન આવી. ૧
 જલ વાદલ નિર્મલ થયા પંચા પંચી સુપચ;
 ચલે ન તદપિ કંસની રિક્તિકરી થકી કેથ. ૨
 રંજન પ્રકટ થયા ગયા આસુ અંજન વહીને;
 રંજન મન ભંજન કર્યા સુખ પંજરી રહ્યા દહીને ! ૩
 આતપ કેમ થઇ ચક્રિયા આતે સોમ કે ઇસુ !
 સુખકર વિપરીત પિયુ વિના દે દુખ પ્રચુર. ૪
 ક્યા તે શરદ્ દેશપા અદ્રમા ક્યા તે ત્રિવિધ કંસમીર,
 ક્યા સુખપુજનિકુજ ક્યા તે શ્રીયમુનાતીર ૫
 ક્યા તે મોહન છનિ માધુરી વન રાસ વિયામ,
 આજ સર્વ અવળા થયા પતિ રૂપાણે દે ત્રાસ ૬
 કૂત્યા કમલ લખી રૂપામલતા રવિ મિત્ર સુરગ,
 કરમાયુ મુજ રૂપદયકંજતો વિના પિયુજી રૂપતગ. ૭
 રૂપિજ્યા લગી ગુણુ નવ નિશા આસકિત ગરાશે,
 પ્રભુએ તો આસકિત તજી મારી શી ગતિ થાશે. ૮
 સીપ પપૈયા પોપિયા રૂપવાતિજલધારે,
 હુ તો નિરાશ હજી લગી પતિ પોપશે ક્યારે ? ૯
 મોકા કામણુ કરશે સખી આજ ચૌદશ કાલી;
 મૂકી એને આવશે હવે શીદ મજા વનમાલી. ૧૦
 રાત દીવાલી શી વિવતી, મૂળે જાત રૂપાલી;
 કામણુ કામના ત્યાં સખી, છનિ કામણુવાલી ૧૧
 પાક નાના અન્નકૂટ તે, કાણુ બોજન કરશે ?
 પ્રભુ વિના રૂપાકારી કાપશે કદા ગિરિ કાણુ ધરશે ? ૧૨

શ્લોક

- અમૃત રૂપદિધિ અર્નત વાળી નાખુ રસ પ્રેમઉપર આણુ,
 અનુભવિવેદ અવેદ સર્વ કાષ્ટને દુર્દર્શી વસ્તુ અર્નિ,
 અભાનદયકી બહુ જ અધિકા મિત્તવાર્ય રનેહ કૃષ્ણુ શુ,
 આણુથકી પ્રિય રૂપ અનૂપ આનંદ મન વાણીથી વેગજો. ૧૩

૧ રાધાજી, ૨ દ્વાયતી ચિહ્નો, ૩ કંસની દાસી કુખ્જ, ૪ એ નામના પક્ષી, ૫ ચંદ્ર, ૬
 વડાકાપ, ૭ ચંદ્ર કે સૂર્યો ૮ રાત્રિ, ૯ મહાસુખર્ષ, અને શીતલ એ ત્રણપ્રકારના વાયુઓ. ૧૦ વિના,
 ૧૧ નિર્મલવર્ણ, ૧૨ હૃદય કેમલ, ૧૩ સૂર્ય, ૧૪ વિજયાદશમી સુધી, ૧૫ રવાતિ નયનના બગીચા,
 ૧૬ શેદ, ૧૭ સમુદ્ર.

શુ કહું મમ પતિને ત્રહી રતિ ન આતિને;
 લવ ન ધવ રતિને દૂપણુ તે રતિને;
 ધન્ય છે હર મતિને, રહે સમીપે સતીને;
 ધન્ય પર પ્રતિને, સહે ન સી આતિને. ૧૪

હેમન્તવર્ણન.

હેમન્ત આવી ના આવીઆ, હરિ હિમત ભાગી,
 અંગ અનંગ અગન તો, પ્રતિ રોમે ભાગી ૧
 કેમ કહે રે કોને કહું ક્યા જાઉં રે સમજી.
 કાટિ કલ્પ મોટી પલક પા કાદું કેમ દિન રમજી ૨
 જલ્દિ પામી રે વિભાવરી દુર્મલ થયો દિન;
 ચિંતા સુને ચક્રવાટીને, જગ જુગ પુષ્પ પીન. ૩
 મન-સુત ભૂત ભ્રમાવે છે, મન કાલ કપાવે,
 શીત લખી સખી સમજતી, રમે પાવક લાવે.
 આજ કહે શું અગીઠડી દીઠડી નથી દેહ;
 અંતર આગ શું જનીઠડી પ્રભુ સાંધ્યો શું નેહ. ૪
 એમ કહેતાં અચેતન થઈ હા હા કહી જગી ધરણી;
 આવી સમીપ ધરી આતિ; ભલી ભાસે ન તરણી. ૬
 જન ધરી છેક રાત જેમ, અર્ક કહે ધાય,
 અતિ શિથિલ પડી કાંચળી, પાંસળિયો ગણાય. ૭
 ગોરી થઈ ધણી ગોરટી, ક્ષાલવિન ધટી લાલી;
 મેદ ન સમ ખાવા રહે, ધીરજ કેમ રહે જાલી ? ૮
 એવી જોઈ રોઈ સહચરી, ઉર સગરી લીધી;
 અતિપ્રયત્ન વિધિ કરી સ્વામા ભગૃત કીધી. ૯
 દીર્ઘ નિશ્વાસ ૧૦ મુહુર્તે મુહુર્તે હરિનિના બાલા,
 ઉજળુ એવા જાણે પ્રલયના અગ્નિની જ્વાલા. ૧૦
 ૧૧ મધુવ્રતમન અરવિંદમા, કંજ ૧૨ તરણિની માયા,
 તેમ તલપુ' હું કૃષ્ણને તે તો કુખ્જ લોભાયા. ૧૧
 મિરચ વિના ન બરાસ રહે મિરી મુખી સદા આપે.
 એકને પ્રીત ના એકને, તેમ રહે પરિનાપે. ૧૨

શ્લોક.

જલ્દિ રનેહ ન સુખદાનિ ૧૩ કહેને પરમાર્થ દોષે કદા,
 ૧૪ યાયાતય્ય અખંડ ચોક્ષ કુકુલે ૧૫ ભાતી પટોને યથા,

૧ પ્રાંતિ મહી પણ પીડા નહિ, ૨ રતિના સ્વામાનો લેણપણ રોષ નથી પણ મારી પ્રીતિના જ
 ૩, ૪ ચક્રવર્તી બુદ્ધિને, ૫ રાત્રિ, ૬ ભેડાં દોષ તો સુખમાં મસ્ત રહે, ૭ અગ્નિ. ૮ મનનો અગ્નિ શું
 એવો વણો? ૯ કંકરાણિના સૂર્ય ચર્ચા, ૧૦ કૃષ્ણવિના, ૧૦ વારવાર, ૧૧ ભ્રમરનું મન, ૧૨ કમળને
 ગુણની માતા દોષ છે, ૧૩ વચ્ચે, ૧૪ યથાશીલ, ૧૫ રેશમી વસ્ત્રમાં,

ગુણરૂપાદિક સર્વ ત્યાજ ભામે ન્યાં પ્રેમ સંલક્ષતા,
તે સર્વે પૂર્વોક્ત રાખી પરિવૃત્ત, કેમ ચિત્ત ત્યાથી ચળે ૧૩
પતિ અવગુણ આણું પણ ન કરવા ટેકાણુ,
ઉર સુગુણ ભરાણું ત્યાં શુ નિદુ વખાણુ;
જીવન જલમકરનું હેતુ શે ક્ષમ પરનું,
સ્વપ્ન રેશ્યામલનાનું, તદપિ ત્યા મિત માનું. ૧૪

શિશિરઋતુવર્ણન.

શિશિર ઋતુ લખી રેશશિમુખી કહે સખી શું વચન.
ગુરૂં પ્રજાળ્યા ને હિમે કામે તેમ મારૂ તન. ૧
સૂર્ય શીતલ શશિ સમ ચયો, ગરમી ધરી શીતવાસ,
આવી પળી સહુ મુજ હદે, લહી કુટિલ રૂમેવાસ ૨
શાને કપે સખી શીતથી, મેઘ મંદિર મારૂઃ
છેક સમીપ આવીશમા દાઝશે તનુ તારૂં ૩
આર્દ્ર અંબર આ ઋતુ, ઓઢી અલિ આવે પાસ,
તદપિ તપે તન તે તણું, થાયે સ્વેદ પ્રકાશ. ૪
વિરહાનલ અનિલ સુખ સ્મૃતિ સપની સુખ ક્ષાર,
હેમ પહાર મારે નહિ દ્રવી નીસરે ધાર. ૫
વિદુમ ઉપર મુક્તા થયાં તરડા તડકિયા કોઇ,
મલિન માલ્ય માલા થઇ, દષ્ટે અલિહર જોઇ. ૬
ગંગાધરા આવી ઉર્ધ્વથી, શિવ શિર રહી સમાઇ,
તેમ દગ્ધ ધાર ઉરજ પડી સખી અગ્ર ન ધાઇ. ૭
રનાન કડૂં ચમુના વિશે તપ્તોદક થાયઃ
નીરનિમગ્ન મોપાન તે પદ સ્પર્શ સૂકાય. ૮
મિટ પડે ન્યા ન્યા મુને ત્યાં ત્યા મોહન ભામે,
તેમ તેમ દુખ અનુભવી લહે અન્ય આશ્ચર્ય વાસે ૯
ભાન નહિ ખાન પાનનું નિમિષ ન નિદ્રાય,
વીતે વિચારે વાસર લપા હા હા પ્રતિ પગ થાય. ૧૦
કદા ચિત્તવત્ થઈ રહે કદા દુઃસંકે રોય,
કવાસિ કવાસિ કરી કુ જીવે સ્વે પલ પુટ તોયે. ૧૧
વિતનુ વિદારે ઉર અતિ કલ્પ કેમ પલ પામે,
પિયુ હરિ હર સામા ને મલે, રતિપતિ બલ વામે. ૧૨

શ્લોક.

મત્સ્યાનલ થકી તાપ અગણિત ધણે, વિરહાગ્નિ કરેા હેતુ,
નિશ્ચિન તે મમ ઉર અખડ પ્રજાલે કહે કોણુ જઇ કૃષ્ણને.

મહદ્ આશ્ચર્ય મુને તથા સર્વને રહે કેમ અસુ એ દુ ખે,
પણ કારણ 'ભાસે' મુને ટક્યાનું આશા હરિ આવવા. ૧૩

અન્યવૃત્ત.

જેમ જેમ વિરહ દાધે, તેમ રતિ વેલ વાધે,
મિત્રન પોપણ સાધે, ન્યૂનતા નિત્ય લાધે;
પણ ન સહન થાયે, ચલન પાખે રહેવાયે,
જખમી જલજ માગે, મૃત્યુ લયથી ન ત્યાગે. ૧૪

શ્રી હરિચરણકૃત પ્રથમ શિક્ષાપત્ર.

શ્રીકૃષ્ણાય નમઃ ॥ સંસારમાંથી સદા નિર્વેદવાળાએ, કૃષ્ણદર્શન માટે સદા આનિ-
વાળાએ, લૌકિક વૈદિક કાર્ય પણ અનાસ્થાથી (જેમ તેમ કરીને) કરીને, વાણીનો નિરોધ
કરીને, જરૂર જેટલું જ બોલીને, હમેશાં મનવડે ભગવાનની સર્વ લીલાની ક્રમવડે ભાવના કરવી.
(૧-૨) પ્રભુમા ચિત્તનો નિરોધ કરીને જ તતુળ સેવા પણ કરવી પ્રભુસેવાપયોગી પદ્ધ-
તિની જેમ ઝાલા થાય તેમ સર્વ દૈનિક કાર્ય કરવું. સેવાના હેતુને માટે જ શ્રી વગેરેમાં પ્રીતિ
ગળવી. (૩-૮) શ્રી વગેરે જો મેવામાં પ્રતિકૂલ હોય તો પ્રભુના અસંખ્ય વિસ્તુના ત્યાગની
માફક તેનો પણ ત્યાગ કરવો. ધનમાં નિરપ્રદ રહેવું, સેવામાં ઉપયોગી હોવાને લીધે જ તેનું
ચલાવ કરવું. (૫). શ્રીના વિવાહાદિક કાર્યોમાં પ્રભુની સેવામાં મન રહે (પ્રભુસેવામાં શ્રી
ઉપયોગી થશે એવા હેતુથી વિનાહ વગેરેમાં દ્રવ્ય ખર્ચવું). અને આપણા પ્રાણપ્રેમ
શ્રી કાકુરજની કથા વાર્તાને માટે જ ભગવદ્ભક્તિનો સંગ કરવો. (૬). સેવાના અનોસરમાં
વિયોગનો અનુભવ કરવો. મૂર્તિમાં-શ્રી કાકુરજના સ્વરૂપમાં-સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણની ભાવના
દેખી તો જ તેને સાક્ષાત્ પૂર્ણ પુરુષોત્તમના દર્શન થાય. (૭) ભગવતસ્વરૂપનો ભાવથી જ
અપર કો તેમ સર્વ દેહ સંખ્યાંધિ તેમાં જ કરે. કેમકે ભાવાત્માનો સર્વ અનુભવ ભાવથી જ
થાય. બીજા કોઈ રીતે થઈ શકે નહિ. (૮). હૃદય અતિઅશુદ્ધ હોવાથી તેમાં પ્રભુના આવે-
શનો સભવ નથી. પોતાની અતિશુદ્ધ મૂર્તિમાં હરિ આવેશ કરીને સર્વજનોને જેટલી સાધન
ન પત્તિ હોય તેટલો અનુભવ કરાવે છે. પંચી હૃદય શુદ્ધ કરીને તેમાં પોતે આવેશ કરે છે
(૯-૧૦) દીનનાથી સંતોષ પામીને નિત્ય અલૌકિક દેહ આપીમે, ભાવાત્મા પ્રભુ તેમાં પ્રવેશ
કરીને પોતાનો અનુભવ કરાવે છે. (૧૧). એ પ્રકારના નિત્ય ફળનું ચિત્તમાં સદા ચિત્તન
કરીને કૃપણ એવામાં જ સર્વથા આગ્રહપૂર્વક આદર રાખવો. (૧૨) સગોગ અને વિપ્રયોગ
બંને અપ હોવાથી સેવા અપૂર્વ અને વિવક્ષણ છે. એ ભાવ દશમ સ્કંધના ૩૦ મા અધ્યા-
યના ૪ થા શ્લોકમાં કહે છે. તે શ્લોક નીચે પ્રમાણે છે —

ગાયત્ર્ય ઉચ્ચેરમુમેવ સંહતા યિચ્છિયુર્યમ્મચકવદ્વનાદ્વનમ્ ।

પ્રચ્છુરાકાશવદન્તરં યદિર્મૂતેષુ સન્તં પુરુષં વનસ્પતીન્ ॥

અર્થ—સર્વે ગોપીઓ મળીને પ્રભુના ગુણગાન ઉઘા સૂરથી ગાવા લાગી, ઉન્મત
ભાવરીની માફક એક વનથી બીજા વનમાં પ્રભુને સોધવા લાગી, આકાશવદ્ અંદર અને
બહાર સર્વ પ્રાણિમાં રહેનાર પ્રભુ ક્યાં છે ? ક્યાં છે ? એમ જાણીને પૂજવા લાગી.

એ પ્રમાણે ભાવ રાખવો. (૧૩). ઉપર કહેલો ભાવ સિદ્ધ થયા પછી જેમ કેવળ વિરહાત્મક ભાવ થાય તેમ પુષ્ટિમાર્ગમા ફલરૂપ થાય, કેમકે કેવલ વિરહાત્મક ભાવ ફલરૂપ છે. (૧૪). ફલની આશા હોય તો કૃષ્ણ વદનરૂપી ફલનું હૃદયમા ચિતન કરવું ભક્તના ભાવાત્મક રૂપ હોવાથી સદાનંદ કૃષ્ણ ફલરૂપ છે. (૧૫). ત્યાં જાતનો સબંધ નથી, કારણ કે અહિં જ્ઞાન છે જ નહિ પુરુષોત્તમ સચ્ચિદાનંદરૂપ શ્રુતિસ્મૃતિ વગેરેમા પ્રસિદ્ધ છે. (૧૬). પૂર્વાવસ્થા એટલે સયોગાત્મકનું ફલ કૃષ્ણ છે, અને ઉત્તર એટલે વિપ્રયોગ કેવલ ફલરૂપ છે. (પૂર્વાવસ્થા=સયોગ=સાધન અને ઉત્તરાવસ્થા=વિપ્રયોગ=ફળ એ બંને શ્રીકૃષ્ણ જ છે તેમનું સુખારવિંદ તે જ કૃપાપૂર્ણ શ્રીવલ્લભપ્રભુ (૧૭) મન, વાણી અને કાયાની વૃત્તિઓથી તેમનો આશ્રય સર્વદા કરવો. તદીય એટલે ભગવદીયમા સ્વકીયપણુ એટલે મમત્વ રાખવું. જે તેમને શરણે ન આવ્યા હોય તેમને ભિન્ન (બૂદા) ગણના (૧૮) જેવો ભાવ શ્રી આચાર્યજીમા રાખવો તેવો-તેથી વિશેષ તદીય ભગવદીયમાં રાખવો, જેમ વિધિવિજ્ઞાનનો ભાવ દુનિષ્ટ હોય છે તેમ. (૨૦) જો ભગવદીય આપણાથી પ્રસન્ન થાય તો કૃષ્ણ સતુષ્ટ થયા, એમા કાંઈ સંશય નહિ. ભગવદીય કેને કહેવા ? શ્રીવલ્લભાચાર્યજીનો આશ્રય જેને દૃઢ હોય, અનન્ય યદ્ય પ્રભુ ભજન કરતા હોય, સતોષી હોય, કામ લોભ વગરના હોય નિરપેક્ષ એટલે કાંઈપણુ અપેક્ષા વગરના હોય, વિરક્ત હોય, સર્વ પ્રાણિમાત્રનું હિત કરવાવાળા હોય, ઈર્ષ્યા અદેખાઈ વગરના હોય, કૃષ્ણસેવાકથા વગેરેમા આદર કરવાવાળા હોય, એવા ભગવદીય મળે તો તેમના સંગથી વિશેષ ફળ થાય. (૨૧-૨૨-૨૩) દયાળુ શ્રીકૃષ્ણએ જેમનો સ્વીકાર કર્યો છે, એવા શુદ્ધભાવવાળા વૈષ્ણવોનું શ્રીવલ્લભાચાર્યજીની કૃપાથી સર્વ કાર્ય સિદ્ધ થશે. (૨૪)

હતિ શ્રીહરિરાયજીકૃત પ્રથમશિક્ષાપત્ર સંપૂર્ણમ.

શંકાસમાધાન

એક સંભાવિત વૈષ્ણવ સન્નિવેશ નીચે પ્રમાણે શકા પુટે છે —

ઈશ્વર ઇચ્છાનું general and particular cause (સામાન્ય અને વિશેષ કારણ) એક છે કે બંને ભુદા છે ? અને ભુદા છે તો શી રીતે ? અને એક છે તો કેવી રીતે ? ખોટા વિચારો ઉત્પન્ન થાય તે પણ ઈશ્વરેચ્છા ? અને તેને બદલે સારા વિચારો મુકવાનો પ્રયાસ પ્રભુકૃપાથી કરવો તે પણ ઈશ્વરેચ્છા ? શું કરવું અને શું મુકી દેવું ? અને મુકી દેવું તો કેવી રીતે ?

સમાધાન—ઈશ્વર અને ઇચ્છા એ બંને શબ્દોજ એવા છે કે તે ઇચ્છા-લીલા સિવાય અન્ય કોઈ કારણથી નિયંત્રિત થઈ શકે જ નહિ. અન્ય કારણ શોધનારને નિષ્ફલતા જ પ્રાપ્ત થાય. સર્વનો ઈશ્વર પોતાની ઇચ્છા-લીલા પ્રમાણે આત્મસૃષ્ટિ સર્વનું નિયંત્રણ કરે, તેનું કારણ લીલા સિવાય બીજું શું હોય ? ઈશ્વર અને તેની ઇચ્છાને નિયંત્રણ કરનાર કોઈ અન્ય માનીએ-કર્મ, સ્વભાવ વગેરે માનીએ તો ઈશ્વરનું ઈશ્વરત્વ જ જતું રહે, કેમકે ઈશ્વરને નિયંત્રણ કરનાર ઈશ્વર કરતાં એક થઈ જાય. આજ વિચારનું સમર્થન કરતા બૃહદારણ્યકમા કહ્યું છે કે,

સ પર્કાર્કો ન રમતે । સ દ્વિતીયમૈચ્છત્ । સ હ પતાવાનાસ । ૧-૪-૩.

સર્વં યવ આત્માનો વ્યુચરન્તિ કપૂયચરણા રમણાયચરણા ॥ ૨-૧-૧૦.

અર્થ—તે એકલા રમતા નથી, તેણે બીજાની ઇચ્છા કરી. તે આ પ્રમાણે થયા નહારા આચરણ કરનાર અને સારા આચરણ કરનાર સર્વ જીવાત્માઓ એમાંથીજ નિકળે છે.

કૌપીતકિઆહણ્ય ઉપનિષદ્માં તો સ્પષ્ટ કહ્યું છે કે —

एष ह्येव साधु कर्म कारयति तं यमेभ्यो लोकेभ्य उन्निनीपत्येव उ एवा
साधु कर्म कारयति तं यमेभ्यो लोकेभ्योऽधोनिनीपति ॥

અર્થ—જે જીવને આ લોકમાંથી ઉચે લેવાની ઇચ્છા કરે છે તેની પાસે એજ (ઈશ્વરજ) સારાં કર્મ કરાવે છે. અને જે જીવની આ લોકમાંથી અધોગતિ કરવા ઇચ્છે છે તેની પાસે એજ (ઈશ્વરજ) નહારા કર્મો કરાવે છે

ગીતામાં પણ પ્રભુ સ્વમુખથી કહે છે કે,

ईश्वर सर्वभूतानां हृद्दशऽर्जुन तिष्ठति ।

भ्रामयन् सर्वभूतानि यन्त्रारूढानि मायया ॥

सर्वस्य चाहं हृदि सन्निविष्टो मत्तः स्मृतिर्ज्ञानमपोहनं च ॥

અર્થ—હું અર્જુન, ઈશ્વર સર્વ પ્રાણિમાત્રના હૃદયમાં સ્થિતિ કરી રહ્યા છે, અને સર્વ પ્રાણિને પોતાની માયા શક્તિથી બાંધે છે કે યંત્ર પર ચઢાવીને બ્રમણ કરાવે છે.

હું સર્વના હૃદયમાં નિવાસ કરી રહેલો છું. સ્મૃતિ, જ્ઞાન, અને જ્ઞાનનું દકાષ જવું એ સર્વ મારાથીજ થાય છે.

સૂત્રમાં પણ આનું જ સમર્થન કરતા વ્યાસજી કહે છે કે,

वैषम्यनैर्घृण्ये न सापेक्षत्वात् तथाहि दर्शयति

બ્રહ્મમાં વૈષમ્ય નૈર્ઘૃણ્ય દોષ નથી, કેમકે પોતાના આત્મામાંથી સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરી છે તાત્પર્ય કે વિષમતા, નિર્વૃણતા અન્ય તરફ-પારકા તરફ યષ્ટ શકે, પણ જ્યાં સર્વ પોતાનીજ સૃષ્ટિ છે ત્યાં વિષમતા કેવી ?

શ્રીમદ્ભાગવતના પ્રથમસ્કંધના છઠ્ઠા અધ્યાયના સાતમા શ્લોકમાં કહ્યું છે કે ‘इदं स हि वशे लोका योषा दारुण्यो यथा ’ એટલે કાશી પુતળાની માફક ઈશ્વરને વશ સમગ્ર લોક છે.

અનન્ય ભગવદીયોનો પણ આ જ અનુભવ છે. હ્યારામ કહે છે કે

૫૬.

ચિત્ત તુ શિદને ચિંતા ધરે, કૃષ્ણને કરતુ હોય તે કરે.

રથાવર જ ગમ જડ ચૈતનમાં, માયાનું બલ કરે;

રમરણ કર શ્રીકૃષ્ણચંદ્રનું, જન્મ મરણ બધું હરે;

કૃષ્ણને ૧

નવ માસ પ્રાણિ કૃષ્ણચંદ્રનું, ધ્યાન ગર્ભમાં ધરે;

માયાનું આવેરણું કર્યું ત્યારે, લક્ષ ચોરાશી કરે.

કૃષ્ણને ૨

તું અંતર ઉદ્દેગ ધરે તેથી કારજ શું સરે;

ધણીનો ધાયો મનમણે હર બ્રહ્માથી નવ કરે.

કૃષ્ણને ૩

દારી સર્વની એના હાથમાં, બરાબરું ગણું ભરે;

જેવો જંત્ર વગાડે જંત્રી, તેવો સ્વર નિઃસરે.

કૃષ્ણને ૪

થનાર વરતુ થયા કરે જયમ, શ્રીકૃષ્ણ પાણી ભરે;
જનાર વરતુ એણીપેરે જાયે, જયમ ગજ કોહુ ગરે. કૃષ્ણને. ૫
જેતું, જેટલું, જે, જયમ કાળે, તે તેને ક' ઠરે;
એમાં રેર પડે નહિ કોઇથી, શિદ કુટાઇ તું મરે. કૃષ્ણને ૬
તારું ધાર્યું થતું હોય તો, સુખ સંચે દુઃખ હરે;
આપતલું અજ્ઞાનપણુંએ, મળ વિચારે ખરે. કૃષ્ણને ૭
ધાવાનું અણુચિંતનું ધારે, ઉપનિષદ્ ઓચરે;
રાખ ભરોસો રાધાવરનો, દયા શીદને રે. કૃષ્ણને. ૮

૫૬.

કોટિ પ્રયત્ન કરો તોયે પણ, સુખ દુઃખ હાય હરીનેરે,
ધાવાનું સહજે પણ ધારે, હરિ ભજ ભાવ ધરીનેરે
ચત્રહાસને વિષ વિષયા કરી, દુષ્ટ મતિ પછી હાથોરે,
પણ વિચારે મદન મારિયો, કાણે એ મરવો ધાર્યોરે.
અનમિત્ત સરખાને વણુશ્રમે, તેજ દેહમા મુક્તિરે,
માધવ પ્રકટ મળ્યા મુચુન્દને, તદ્દપિ જન્મ, કહા મુક્તિરે.
ધીરજ ધરે કે કરે ઉતાવળ, કાણુ લહે સુખ મેહેમારે,
મનુષ્ય માથે (મથે) પણ કાઈ નવ સમજે, હરિ સમજે એક એહમારે
કર્માદિકનું તહા લગી ખજ, હરિ જ્યા લાગિ મનમા નાણેરે,
નહિતો કરેણાનિધિ ઈશ્વરપદ, શાને વેદ વખાણેરે.
બ્રહ્મ શાપ જોતા પણ વાકે, સહુ યાદવને લાગ્યોરે,
ઉદ્ધવ વળ્લનાભ વંચાવ્યા, મન સાધે (સદેહ) સહુ ભાગ્યોરે.
કર્તું અકર્તું અન્યથા કર્તું, સમર્થ ઈશ કહાવેરે,
સર્વેશ્વર સર્વાત્મા સ્વતંત્ર તેમ કરે જેમ ભાવેરે
સુખ માવા સહુ દુઃખ જવાનો, એજ ઉપાય એક સાચોરે,
મન કર્મ વચને કૃષ્ણ ભજે દયા, અવર વિચાર સહુ કાચોરે.

આ બધા પ્રમાણોથી સિદ્ધ થાય છે કે ઈશ્વરચ્છાનુ લીલા સિવાય બીજું કારણ નથી
સારા નરસા વિચારો આવવા એ પણ ઈશ્વરાધીન જ છે. ધણુએ સારા વિચારો આપણને
આવે છે, પણ તે પ્રમાણે ચલાય છે ક્યા ? મારે પ્રમુદ્ધપા સિવાય ઉચ્ચ વિચારો પણ
નિર્યક થઇ પડે છે. તેથી જ દુર્યોધને કહ્યું કે —

જાનામિ ધર્મે ન વ મે પ્રવૃત્તિ ।

જાનામ્યધર્મે ન વ મે નિવૃત્તિ ॥

કેનાપિ દેવેન શ્વેદિ સ્થિતેન ।

યથા નિયુક્તોઽસ્મિ તથા કરોમિ ॥

અર્થ—હું ધર્મ જાણું છું, પણ તેમાં મારી પ્રવૃત્તિ થતી નથી, હું અધર્મ જાણું છું,
(સમજું છું), પણ તેમાંથી મારી નિવૃત્તિ થતી નથી. હૃદયસ્થિત કોઇ દેવ જેમ મને દોરવે
છે તેમ હું કરું છું.

પાપમદ્દ મનની આ સ્થિતિ સ્વાભાવિક છે, અને પોતાના અનુભવનો વિચાર કરનાર તરત સમજશે કે દુર્યોધનનું કહેવું યથાર્થ છે. જાણતા છતાં પણ આપણે ખાણમાં પડીએ છીએ, અને તે પણ એક વખત નહિ પણ મેકડો વખત. (આ ઉપર જુઓ તકરાર, ગદ્યા અંકમા પાને ૧૩૮ મે.) આ સર્વનો વિચાર કરી શ્રીમદ્દાપ્રભુજીવૃત્ત વિવેક ધૈર્યાશ્રયગ્રંથ વાંચી સમજી નિશ્ચિંત થવું. વિવકસ્તુ હરિ. સર્વ નિજેચ્છાત કારિણ્યતિ હરિ સર્વ પોતાની પ્રજાથી કરશે જ એમ સમજવું એ વિવેક સર્વત્ર તસ્ય સર્વ હિ સર્વસામર્થ્યમેવ ચ. સર્વત્ર સર્વ પ્રભુનું જ છે, અને પ્રભુ સર્વ સમર્થ છે આમ સમજી પ્રભુનોજ આશ્રય રાખવો.

પેહિકે પરલોકે ચ સર્વથા શરણં હરિઃ ।
 દુઃસ્વહાનૌ તથા પાપે ભરે કામાદ્યપૂરણે ॥
 ભક્તદ્રોહે ભક્ત્યભાવે ભક્તૈશ્ચાતિક્રમે કૃતે ।
 અશક્યે વા સુશક્યે વા સર્વથા શરણં હરિઃ ॥
 અહંકારકૃતે ચૈવ પોષ્યપોષણરક્ષણે ।
 પોષ્યાતિક્રમણે ચૈવ તથાંતેવાસ્યતિક્રમે ॥
 બલૌકિકમનઃસિદ્ધૌ સર્વાર્થે શરણં હરિઃ

અર્થ—આ લોક પરલોક સર્વ બાબતમા સર્વથા શ્રીહરિ / શરણુ છે દુઃખ તથા હાનિને વિષે, પાપમા, ભયમા, કામ વગેરે પૂર્ણ ન થાય તેમા, ભક્તજનના દ્રોહમા, ભક્તિના અભાવમા, ભક્તો પાપ કરે તેમા, અશક્ય તેમજ સુશક્ય સર્વ વાતમા શ્રીહરિજ શરણુ છે. અહંકારકૃતિમા, પોષ્યના પોષણ અને રક્ષણમા, પોષ્ય વિરુદ્ધ ચાલે તેમા, નિકટ ગ્રહેતાર ગિણ્ય સામો થાય ત્યારે, બલૌકિક મનની સિદ્ધિ થવામા, સર્વ બાબતમા શ્રીહરિ શરણુ છે.

શુ કરવું અને શુ મુકી દેવું ?—“સર્વદા સર્વ ભાવથી વ્રજાધિપતી મેવા કરી આપણો એજ ધર્મ છે. બીજો દાષપણ આપણો ધર્મ નથી. કર્તવ્ય પ્રભુ પે તેજ કરશે. કારણ કે પ્રભુ સર્વ સમર્થ છે. માટે નિશ્ચિંત રહેવું. શ્રીગોકુલાધીશ પ્રભુ સર્વાત્મભાવથી હૃદયમાં ધારણ થયા, તો પછી લૌકિક વૈદિકથી વિગેષ શુ મળવાનું હતું / બોલ. માટે માફ માનવું તો એમ છે કે હમેશા શ્રીગોકુલેશ્વરના ચરણકમલનું સ્મરણ કરવું, અને તેની મેવા છોડી નહિ”

આ ઉપર લખેલા શ્રીમદ્દાપ્રભુજીના ચતુર્શ્લોકીના જ વચન છે. તેનું જ ભાષાંતર છે. માટે તેજ કરવું અને બીજું સર્વ મુકી દેવું જ્યારે આમ આત્મનિવેદન થાય, ત્યારે નવરત્ન ગ્રંથનું અનુસંધાન કરવું. તેના છેલ્લા બે શ્લોકમા કહ્યું છે કે “ચિતોદ્દેગ છોડી દઇને હરિ જે જે કરશે તે તેની લીલા જ છે. એમ માની ચિંતા છોડવી માફ માનવું એમ છે કે સર્વાત્મભાવથી નિત્ય ‘શ્રીકૃષ્ણ શરણુ મમ’ એમ બોલતા બોલતા હમેશા રહેવું”

આ શંકાનું સમાધાન અદિ માત્ર શાસ્ત્રના પ્રમાણથી કર્યું છે. પણ તેથી સંતોષ ન થતો હોય અને સાથે યુક્તિની અપેક્ષા હોય તો શ્રીગુરુસાંપ્રદાય વિદ્વન્મહાશય ગ્રંથનું ભાષાંતર હાલમા ગુજરાતી ભાષામાં મી. નાનુલાલ નારાયણદાસ ગાધી ડા A. L. D. B ન્યાયાધીશ, મોરબી, એઓ તરફથી બહાર પડ્યું છે. તેમાથી હર થી ૧૦૦ પાના મુધી ધણી સુદર યુક્તિઓ આપેલી છે તે વાંચી સમાધાન કરવું જાતે પણ વિચાર કરી નિર્ણયપર આવવા પ્રયત્ન કરવો. એમ વાંચી, વિચાર કરી આગળ શંકા ગ્રહે તો ફરી પુછવું.

મનુષ્યનું કર્તવ્ય અને ધર્મજ્ઞાસા.

(દ્વિતીય ખંડ.)

ગયા પ્રસંગ પછી પ્રે. ફેરજને કેટલાક દિવસ અનન્યમનથી પુષ્ટિમાર્ગના સિદ્ધાંત વાચવા સમજવામાં જ ગાળ્યા. દરેક સાંજે તે પુરષોત્તમ, ગોવિંદભટ્ટ, કુસુમ, ગાર્ગી વગેરે સર્વેને મળતો, અને એમના સહવાસમાં એને અતિ આનંદ થતો. તેમની અત્યંત સાદી છાદ્મીથી તે આશ્ચર્ય પામતો. તેમના અત્યંત નિર્દોષ, સસારથી વિરક્ત, અને પ્રભુના મદિગ્રપ હૃદયોની સન્નિધિમાં પોતાના મન અને હૃદયને પવિત્ર થતા અનુભવતો. જે સત્ય, સતોષ અને શાંતિની શોધમાં તે અહિં આવ્યો હતો, તે સર્વે એણે આ સજ્જનોના સમાગમમાં સંપૂર્ણ રીતે અનુભવ્યા. એના પ્રશાંત ચયલા હૃદયમાં સર્વ પ્રપચની બલમયતા એને સ્પુરવા લાગી, અને એની અતર્મુખ ચયલી હૃદયો સર્વ આકાશમાં, હૃદયાકાશમાં પ્રભુને શોધવા લાગી.

ગોવિંદભટ્ટ, ગાર્ગી, કુસુમ, પુરષોત્તમ વગેરે સર્વે જે સેવાખડમાં અનન્ય-ચિત્તથી, તન્મયતાથી પ્રભુની સેવા કરતા હતા, તે સેવાખડમાં હજી એનો પ્રવેશ ન હતો. સેવાસમયે ઘણીવાર બહાર પુસ્તકશાલામાં વાચવાનું મિષ્ટ કરીને કેઈ પુસ્તક ઉઘાડી તે બેસતો, અને સેવાખડ તરફ જ ચિત્ત રાખી, પ્રભુની સેવા કેમ થતી હશે તે સમજવા, જાણવા એ પ્રયત્ન કરતો, જુદા જુદા સમયની પ્રભુની લીલાના કીર્તને! આ સજ્જનો ગાતા તે એ એકિ ચિત્તે સાંભળતો, કેાંઈ કેાંઈ કીર્તનથી એના હૃદયમાં પણ સુદર અનુભવ થતો, અને જ્યાં જ્યાં તે તે અનુભવ ન થાય ત્યાં જુ બાધ પોતાના મનને નકે છે, તે સમજવા પ્રયત્ન કરતો. આમ કરતા કરતાં આ માર્ગ લાવમય જ છે એમ એ સારી રીતે સમજતો થયો. ભાવ એટલે દેવવિષયા રતિ એ ભાવની વ્યાખ્યાને અનુસાર આ સજ્જનોની રતિ સાક્ષાત્ કૃષ્ણ-દેવપર હતી એમ તે સમજ્યો, અને પોતાને એ પ્રભુપર રતિ થવામાં પોતાનું મન-મનની દુષ્ટ વાસના-વિષયોનું આકર્ષણ પ્રતિબંધરૂપ હતા તે પણ એને સમજ પડી મનની-હૃદયની સ્વાભાવિક રતિને અન્ય ધર્મે બાહ્ય ઉપચારોથી કુઠિત કરવા માગે છે અને વિષયો અધ્ધ-સુખ આપનાર છે, ઘાતક છે વગેરે સમજવી વિરક્તતા શિખવવા માગે છે, અને જ્ઞેર-જુલમથી હૃદયોને તેમના સ્વાભાવિક કાર્યોમાંથી અટકાવી સન્યાસ લેવા આજ્ઞા કરે છે, સારે આ માર્ગ હૃદયોનો પ્રવાહ ફેરવી નાખી તેમને પ્રભુપ્રાપ્તિના સાધન તરીકે અનિ અફ-ભુત સરજતાથી યોજી આપે છે એમ એ સમજ્યો જે યોગીઓ હૃદયમન કરી આત્માથી આત્માને ઓળખે છે, તેઓ સમાધિસિવાય છતર અવસ્થામાં એ જ હૃદયોના વિકારને વશ થઈ પતિત થવા સંભવ છે એટલું જ નહિ, પણ એવા સેકડો 'યોગીઓ યોગમદ્ય થવાના દૃષ્ટાંત શાસ્ત્રોમાં વાગી, પોતાના અનુભવથી તેનું કારણ સમજી, આ રતિમાર્ગે-ભાવમાર્ગે-જનાર ભક્તોની ઉત્તમતા અને તેમનું અભય એ કળી શકે. તે વિચારતો કે જેમ કેાંઈ પાપી બલિચારી સ્ત્રીનું મન ધરના કાર્યો કરતા છતાં તેમાં લાગતું નથી, તેમ કૃષ્ણચક્રમાં રતિવાલા આ પવિત્ર ભગવદીયોનું મન બીજા કશામાં લાગતું જ નથી, એટલે એમને પતિત થવાનો સંભવ જ શો? સસારમાં સંપૂર્ણ વૈરાગ્ય અને કૃષ્ણદેવમાં અત્યંત રતિ એ એને સ્વાભાવિક લાગ્યા. એમાં વિરોધ છે જ નહિ એમ એને સ્ફૂર્તિ થઈ. નરસિંહ મહેતો, મીરાંબાઈ, દયારામ, જયદેવ વગેરે ભક્તકવિના પદ કેવા નિર્દોષ છતાં કેટલા સ્વાભાવિક સૌંદર્યથી ઉભરાય છે તે

વાચી, સમજ એ દિઝૂઝ થતો. બીજા કવિઓની કવિતા કરતાં ભક્તકવિઓની કવિતામાં સહ, સૌંદર્ય અને ભાવ ધણાંજ વધારે હોય છે એમ એ સમજ્યો. બાહ્યપ્રપંચ અને વિષયોનાં ગુણગાન કરવાં મુકી દઈ પ્રભુ, તેનું સૌંદર્ય તેની ક્ષીલાના જ ગુણગાન, કીર્તન કરનાર કવિ ઉત્તમ એમ પણ એને સમજ પડી.

ગીતામાં પદેપદે કહેલાં સત્યથી એનું મન આકર્ષાયલું હતું જ, તે મન શ્રીમદ્ભાગવતમાં પ્રભુની સુંદર ક્ષીલાના ગુણગાન ગાવા, સમજવા, યોગ્ય થયું કલાકોના કલાકો સુધી પોતાની સામે પોતાના ટેમલપર મુકેલા વેદ, ગીતા, સૂત્રભાષ્ય અને શ્રીમદ્ભાગવતના અથો તરફ એ જોઈ રહેતો. એ અથોમાં નિરાજતા પ્રભુ એની સામે જોતા હોય એમ એને લાગતું, અને પોતાના ક્ષુદ્ર, પાપી, મ્લેચ્છ શરીર તરફ જોઈ, પોતાના મનના મેલ અને અયોગ્યતા અનુભવી તે દીન થઈ જતો, અને કૃપાળુ પ્રભુનો—આ સત્સંગ મેલવી આપનાર કૃપાળુ પ્રભુનો તે અત ક્ષણથી આભાર માનતો “હે ભારતવર્ષ ! તારો પશ્ચિમ સાથેનો સબધ સાંતા વિષયગ્રસ્ત બહિર્મુખ લોકોને સત્ય ધર્મ સમજાવી પ્રભુનો અનુભવ કરાવવા માટે જ છે,” એમ એ ધણીવાર બોલી ઉઠતો. ત્રિશ કરોડની વસ્તિવાળા આ વિશાળ દેશમાં સામાન્યતઃ શાંતિ જ રહેવાનું કારણ લોકોની સમજે કે વગર—સમજે સસાર અને સંસારના વિષયોપરની સ્વાભાવિક વિરક્તતાજ છે એમ તેને સમજ પડી. “આવાં ગૂઢ બ્રહ્મવિદ્યાનાં શાસ્ત્રો, આવા શાંત, વિગ્ન સન્નનો, આવા દયાળુ હૃદયો, સર્વદા પ્રભુના ગુણગાનથી આકર્ષિત મન, વાણી અને શરીરવાળા દૈવીજનો અન્ય કોઈપણ દેશમાં કોટિ પ્રયત્ને પણ ન જ મળે !” આવા ઉદ્ગાર એના હૃદયમાંથી નિકળતા.

ગાયત્રીરૂપી બીજનું વેદટક્ષ થયું અને તેનું સુંદર રૂલ શુકના મુખમાંથી રસાલ થઈ બૂનધપર આવ્યું, તે દરિની સર્ગ, વિસર્ગ, સ્થાન, પોપણ, જિતિ વગેરે વિવિધ પ્રકારની સુંદરક્ષીલાના અનુપમ વર્ણનરૂપ શ્રીમદ્ભાગવત વાચતા એને અતિ હર્ષ થતો, અને નિર્દોષ બાળકની માફક અનંતકોટિ બ્રહ્માંડની બાજુ માંડી બેઠતા પ્રભુની ક્ષીલા જોઈ, તે પ્રભુ પોતાના હૃદયમાં રિયત છે એમ આ શાસ્ત્રોદ્ધાર સમજી, તેને પ્રભુના માહાત્મ્ય, આત્મીયતા અને પ્રિયતાનું એકી વખતે ભાન થતું.

એક નિવસ બહાર પુસ્તકશાલામાં એવાસમયે તે કીર્તનો સાંભળતો બેઠો હતો, તે સમયે મંગલા ગુગારના સુંદર ભાવના કીર્તનોથી એના મનપર બહુ જગર આકર્ષણ થયું એને પ્રભુના દર્શન કરવાનું મન થયું, અને એ દર્શનના પ્રતિજ્ઞારૂપ પોતાના શ્વેત શરીર અને તેને ઢાંકનાર લિલ પ્રકારનો પહેરવેશ—કોટ, પાટયુત, મોજા તરફ એને નિરસ્કાર છુટ્યો. “હું અહિં જ—આ દેશમાં જ જન્મ્યો હોત તો મને આ પ્રતિજ્ઞા ન નડત,” એમ બોલતાં એનાં ચપુ ગળ્યાં, અને હૃદય ભરાઈ આવવાથી તે ઉઠી ચાલ્યો ગયો. બીજે દિવસે તે ધણી વહેલો આવ્યો. ગોવિંદભટ્ટ સ્નાનની તૈયારી કરતા હતા એટલામાં એક લખિા શ્વેત ઝખ્ખો પહેરી ઉઘાડે પગે દેરજજ ત્યા આવ્યો. તેણે પાટયુતને બદલે અંદરથી છુટલું સુખીની લેલી જેવું કાંઈ પહેર્યું હતું જે ઝખ્ખામાં તદન ઢંકાઈ ગયું હતું. ગોવિંદભટ્ટે તેને બેસાડી આજવા પહેરવેશનું અને ઉઘાડા પગનું કારણ પૂછ્યું, એટલે શ્રેષ્ઠ દેરજજ બોલ્યો “આપના જેવા ભગવત્જનની સન્નિધિમાં ઉઘાડે પગે આવવું જ યોગ્ય છે, અને પહેરવેશ તો આ અરમ દેશમાં આવો જ જોઈએ.”

ગોવિંદભટ્ટે કંઈ ઉત્તર આપ્યો નહિ પ્રે. ફેરજન બોલ્યો.

“ મારી એક વિનંતિ છે. ”

ગોવિંદભટ્ટ—ખુશીથી કહેા.

પ્રે. ફેરજન મુગેા રહ્યા.

એને બોલતાં કાંઈ મનમાં આચો આંચે છે એમ સમજી ગોવિંદભટ્ટે બોલ્યા, “આપના જેવા સુશીલ, શુભ, સન્નનની ઇચ્છા પૂર્ણ કરવા મારાથી બનતો પ્રયત્ન કરીશ ”

પ્રે. ફેરજન તેમની સામુ ઉત્કંઠાથી બેતો દીન થઈ બોલ્યો, “ આ પાપી શરીર આપના પ્રભુની સેવાને માટે સર્વથા અયોગ્ય જ છે? આ અર્મયશુને આપના પ્રભુના દર્શન પણ નહિ જ થાય ? ”

ગોવિંદભટ્ટે તેનાપર દયા લાવી કહ્યું “ પ્રભુને શુભાર ધરાવી હું આપને દર્શન કરવા બોલાવીશ તમે પાછાથી કુશ્વોદાનના દારમથી દર્શન કરજો ”

પ્રે. ફેરજનનું હૃદય આજાર, પ્રેમ અને જીસાસાથી ઉભરાયું, અને તે ત્યા જ બેસી રહ્યા ગોવિંદભટ્ટે સ્નાન માટે ગયા. થોડીવારમા પ્રે. ફેરજનના નોકરે આવી કહ્યું, “ સામ, તારવ લા છુમ મારતાહે, બોલતાહે બહોત તાડીદકા તારહે ” પ્રે. ફેરજન ખિન્ન થઈ ઉઠ્યો, અને ઘેર જઈ તાર લીધો. તારની મતલમ નીચે પ્રમાણે હતી—

My dear Fairjudge,

From the time I was with you in the college, I have been deeply impressed by your loving and noble heart and the shrewdness of your penetrating intellect. I have closely followed your career in America, Japan, Palestine, and India, have known all about your researches in antiquities, Oriental Languages, philosophy and religion, and have always marvelled at your quick perception of truth in all matters—social, political and religious. Your opinions in political matters have always weighed most with me. I admit I have felt all throughout a deep attachment for you, I have watched every movement of yours for several years, and being thoroughly satisfied about your fitness, I have appointed you my Prime Minister. There will be Specialists under you to assist you in your various duties and responsibilities, you have simply to apply your shrewd intellect and inspired and loving heart to test the truth of the conclusions they arrive at, and place them before me for orders, with your remarks. I am sure much good will come to my subjects under your guidance. Come at once.

Augustus,

Emperor of the Sharmans.

ભાવાર્થ—મારા વહાલા ફેરજન,

હું તમારી સાથે કોલેજમાં વિદ્યાભ્યાસ કરતો હતો ત્યારથી તમારા પ્રેમાત્મ, સુશીલ હૃદય અને તીવ્ર બુદ્ધિની ગહનતાની મારા મનપર હંડી છાપ પડી હતી અમેરિકા, જાપાન, પાલેસ્ટાઇન અને ભારતવર્ષમાં તમે જેજે કાર્યો કર્યાં છે, તે સર્વે પર હું હમેશા કાલઝપૂર્વક ધ્યાન આપતો રહ્યો છું; પ્રાચીન શોધખોળમાં, પૂર્વની ભાષાઓમાં, તત્ત્વજ્ઞાન અને ધર્મ સંબંધી જે પ્રકાશ તમે પાડ્યો છે, તે સર્વ મને વિદિત છે, અને જનસમાજની, રાજ્ય નીતિની અને ધર્મની સર્વે બાબતોમાં શીઘ્રતાથી જે સત્યનિર્ણયપર તમે આવો છો તેથી મને આનંદાશ્ચર્ય થાય છે, મારૂ હૃદય હમેશાં તમારી તરફ આકર્ષાઈ રહ્યું છે, વર્ષોના વર્ષો સુધી તમારા દરેક ક્રીણાં કાર્યોપર મેં બારીક નજર રાખી છે, અને તમને સર્વ રીતે યોગ્ય જોઈ મેં તમને મારા વડા પ્રધાન નિમ્બા છે. તમને સહાય કરવા તમારા હાથ નીચે દરેક જૂદી જૂદી બાબતોના ખાસ માહિતગાર માણસો નિમવામાં આવશે. તમારૂ કર્તવ્ય માત્ર એટલું જ કે તે લોકો દરેક પ્રશ્નના જે નિર્ણય તમારા આગળ ધરે, તેમની તમારી તીવ્ર બુદ્ધિથી અને તમારા વિશ્વાસ, પ્રેમાળ, પ્રભુપ્રેરિત હૃદયથી પરીક્ષા કરવી, અને તમારા શેરા સાથે મારી સમક્ષ મારા હુકમ માટે રજુ કરવા. મારી ખાતરી છે કે મારી પ્રજાને તમારા જેવા નેતાથી ધણોજ લાભ થશે. એકદમ આવો.

ઓગસ્ટસ.

શમનીના મહારાજા.

પ્રેા ફેરજન આ તાર વાચી દિગ્મૂઢ થઈ ઉભો. તાર ફરીફરીને વાચતા એ ધરાયો નહિ. એકેએક વાક્ય, એકેએક શબ્દ ચીપીચીપીને વાંચ્યા, અને મનમાં જ બોલ્યો “આ તે રાજા કહેવાય, કે કોઈ સ્નેહપાશમાં બંધાયેલી, કેડે પડેલી, કામલાગી સ્ત્રી કહેવાય, કે ડિસ્ટ્રિબ કહેવાય.” ગમે તેમ હો, પણ ત્યારે મહારાજા પોતે તાર કરી મેં સ્વપ્ને પણ નહિ ધારેલું એવું પ્રધાનપદ માગ્યા વગર મને આપે, ત્યારે મારે વંધારે વિચાર કર્યા વગર જવું જ જોઈએ, એમ મને લાગે છે પણ એ પ્રધાનપદને હું શું કરીશ ? એથી શો લાભ ?

જે પ્રજાપર પ્રધાનવટુ કરવા આમંત્રણ થયું છે, તે પ્રજાને હું શો લાભ કરીશ ? મારી બુદ્ધિને તીવ્ર ગણનાર અને હૃદયને કામલ માનનાર મારા કામથી સતોષ પામશે ?

આવી જોખમની નોકરી, અને કેટલા વર્ષ થયા અનુભવતું નામ પણ નહિ ! “ એકદમ આવો ” એટલે બાદશાહી હુકમ અને માન આજર અને પ્રેમ Royal command, love, respect and dignity all combined ! ”

અત્યંત દુર્ધયુક્ત હૃદયથી જવાનો વિચાર કરી ખુરસીપર બેઠો, નોકર પાસે પાણી મગાવી એકેજ પીધું, અને કપાલપર અને માથાપર છાંટ્યું, અને કાર્ષક શાત થયો.

એટલામાં એની નજર ટેમ્પલપર સામે મુકેલા વેદ, અણ્ણભાષ્ય, ગીતા અને ભાગવતપર પડી.

“ એકદમ આવો ” આજ તારપર જનક, અને બીજી ક્ષણે આ સામા પુસ્તકોપર જનક, આમ તેની આજે દીવ્યતા ખાત્રી થાશે.

[અપૂર્ણ.]

શ્રીહરિરાયજીકૃતો માર્ગસ્વરૂપનિર્ણય:

[ગતાક પૃષ્ઠ ૧૪૬ થી અનુસધાન]

આ શ્લોકોમા બહિર્મુખ શબ્દ છે, તે વિચારવા જેવો છે. જ્યારે જ્યારે પ્રભુમાથી આપણું ચિત્ત છુટી જાય છે, ત્યારે આપણે બહિર્મુખ થઈએ છીએ. ચિત્તને પ્રભુમાથી હોડાવનાર આપણી ઈન્દ્રિયો, સ્ત્રી, પુત્ર વગેરે છે, માટે જ બ્રહ્મસંબંધની આત્મા છે એ બ્રહ્મસંબંધ ભાવાત્મક જ છે. હજારો વર્ષથી હું કૃષ્ણથી વિખુટો પડ્યો છું, એ કૃષ્ણ જ મારા પતિ છે, તેની સદાસર્વદા સેવા કરવી એ જ મારો ધર્મ છે, તેના વિરહના તાપકલેશથી ઝુગી મરવું એ જ મારો ધર્મ છે, એમ સમજી સ્ત્રી, ધર, પુત્ર, આત્મ, દ્રવ્ય, આ લોક તથા પર-લોક તથા આપણો આત્મા કૃષ્ણને સમર્પણ કરાય અને કૃષ્ણના દાસ થઈ, કૃષ્ણના જ થઈ, રહેવાય, ત્યારે ભાવ પ્રાપ્ત થાય. અમથાઅમથા શબ્દ બોલેથી કાંઈ વલતુ નથી પ્રભુને સર્વસ્વ સમર્પણ કરી પ્રભુમા જ ચિત્ત રાખવું એનું નામ ભાવ આ ભાવ તો શુદ્ધ મનથી જ પ્રાપ્ત થઈ શકે. સ્ત્રીમા, દ્રવ્યમા, પુત્રમા, કે અન્ય કોઈ પણ વસ્તુમા, જ્યાં સુધી ચિત્ત રહે ત્યાં સુધી એ ભાવ પ્રાપ્ત થતો નથી, માટે એ સર્વ વસ્તુનું-અરે, આપણા દેહ, પ્રાણ અને આત્માનું પણ, પ્રભુને સમર્પણ શુદ્ધ ચિત્તથી થાય નહિ, ત્યાં સુધી ભાવ પ્રાપ્ત થાય નહિ ચિત્ત પ્રભુમા પરાવવું તેનું નામ મેવા. એ ચિત્ત પ્રભુમા મદાસર્વદા પરાવાયહું રહે તેને માટે જ તનુજન-વિત્તજન સેવા કરવાની કહી છે (ચેતસ્તત્પ્રવણ સેવા તત્તિસદ્વ્યં તત્તુવિત્તજા), માટે પ્રાત કાલમા એન્એ કલાકમા મેવા જલદીજલદી આટોપી વ્યાપારરોજગારમા ચિત્ત પરાવવું એ સેવા ફક્ત મનને સમજાવવાની છે, વૃથાવત્ છે, એ સેવા સાધન પણ નથી અને ફલ પણ નથી, એ તો કપટ અથવા પાખડ છે. કેટલાક જનોઉપર પ્રભુએ કૃપા કરી સારી સ પત્તિ આપી હોય છે, એ દ્રવ્યસ પત્તિનો પ્રભુસેવામા ભાવથી ઉપયોગ થાય, તો ચિત્ત પ્રભુમા રહે, પણ એવા સ પત્તિમાન પ્રભુસેવાને એક સામાન્ય, બાહ્ય, અન્યદ્વારા કરી રાકાય એવી, સમજી કોઈ બ્રાહ્મણ અથવા મરજદીને પ્રભુસેવા મોખી દે છે, અને પોતે તો ચિત્ત, દેહ, ઇન્દ્રિય વગેરેને બાહ્ય કાર્યમા જ વ્યગ્ર રાખે છે ! આનો અર્થ એ જ એ સંજ્ઞાનો બ્રહ્મસંબંધનો અર્થ સમજ્યા નથી, તેથી જ તેઓ પોતાના આત્મા, દેહ, પ્રાણ, ઇન્દ્રિયને પ્રભુ-સેવાથી બહિર્મુખ રાખી, પ્રભુ સાથે કપટ કરે છે. જ્યાં સુધી આપણે સર્વ આવા ઢોંગી-કપટી-છીએ, ત્યાં સુધી ફલપ્રાપ્તિ-કૃષ્ણાધરામૃતનો આસ્વાદ-કેમ થાય ? કેમ કે ફલ તો ભાવ-પ્રાપ્તિ-સર્વાત્મભાવપ્રાપ્તિ-છે. કેટલાક મરજદીઓ એમ સમજે છે કે ‘અમે પ્રભુને ધરીને પ્રસાદ તઈએ છીએ, માટે અમે કૃતાર્થ થઈ ગયા છીએ, હવે અમારે કાંઈ કર્તવ્ય રહ્યું નથી.’ પણ આ તેમની ભૂલ છે અસમર્પિત વસ્તુનો ત્યાગ એ મહોટી વાત છે, પણ એઓએ સમ-જવું જોઈએ કે જ્યારે જ્યારે ચિત્ત પ્રભુ સિવાય અન્ય વસ્તુમાં હોય, જ્યારે જ્યારે આપણે અન્ય કુશની કરતા હોઈએ, ત્યારે ત્યારે પણ આપણે બહિર્મુખ જ છીએ, માટે સદાસર્વદા પ્રભુસાથેનો સંબંધ સભારી ભાવનું રક્ષણ કરવું, અને તે વધારવું. તાદશ જન હાલમા અવતા નથી, તેથી જે મંદિરોમાં લગતુકથાવાર્તા થતી હોય ત્યાં ભાવવૃદ્ધિમાટે જવું મંદિરની બીજી હજારો ભાજગડ હોય છે તેમા ઉતરવું નહિ, પણ ભાવવૃદ્ધિ થતી હોય તો જ જવું.

સ્વગૃહમાં જે સ્વમાર્ગના ગ્રંથો બિરાજતા હોય તે લક્ષપૂર્વક ભાવવૃદ્ધિને અર્થે વાંચવા, અને મનમાં તેમ જ મુક્તાકંઠે (ઉચ્ચ સ્વરે) સદાસર્વદા પ્રભુના કીર્તન કરવા. સારોનરસો જે ભગવદીય મહે તેની સાથે ભગવાનના ગુણગાન સિવાય અન્ય કોઈ પણ વાર્તામાં જુથા કાલક્ષેપ કરી બહિર્મુખ થતી વૃત્તિને અટકાવવી. વ્યાપારરોજગારે, નોકરીઉપર, નજીટકે જવું, પણ ત્યાં પણ “ હે પ્રભુ તું ક્યા છે ? હવે મારાથી તારા વિના નથી રહેવાતું ” એવી ખરા હૃદયથી ભાવના કરવી. જે આવી ભાવના રાત્રિદિવસ રહે તો વ્યાપારનોકરી પણ છુટી જાય, અને પ્રભુ જલદી દર્શન દે પ્રભુ કાંઈ દૂર નથી, આપણા હૃદયમાં જ છે. તે આપણને સદાસર્વદા સુંદર નાદથી બોલાવે છે, પણ આપણું ચિત્ત તો તિન્નેરીમાં, સ્ત્રીમાં, અને અન્ય હજારો વસ્તુમાં હોય છે, તે બહિર્મુખ ચિત્ત ભાવાત્મક પ્રભુના ભાવાત્મક નાદને ક્યાંથી સાંભળે ? ભાવ કાંઈ જેવીતેવી ક્ષુદ્ર વસ્તુ નથી. યોગીઓના સંયમસમાધિથી અને જ્ઞાનીઓના અભેદ અને બ્રહ્મભાવથી પણ ભક્તનો ભગવદ્ભાવ અતિ ઉત્તમ વસ્તુ છે. સંયમસમાધિ કલેશદાયક અને શુષ્ક છે, અને એથી માત્ર બાહ્ય પ્રપંચનો બહિષ્કાર પણ કવચિત્ જ થાય છે, અભેદ પણ તેવો જ શુષ્ક અને કલેશદાયક છે.

ફલેશોઽધિકતરસ્તેષાં અવ્યક્તાસક્તર્ચેતસામ્ ।

અવ્યક્તા હિ ગતિર્દુઃખં દેહવાદ્દિરવાપ્યતે ॥

અર્થ:—અવ્યક્ત (બ્રહ્મ) માં આસક્ત ચિત્તવાલાઓને બહુ જ કલેશ થાય છે, અને દેહવાનોથી સર્વત્ર બ્રહ્મભાવ બહુ જ દુષ્કારી પ્રાપ્ત થાય છે.

શ્રીકૃષ્ણે સ્વમુખથી ગીતાના બારમા અધ્યાયમાં આ કહ્યું છે. યોગથી, અને બ્રહ્મભાવથી પણ અતે કૃષ્ણપ્રાપ્તિ જ ફલ છે એમ સ્પષ્ટ કહ્યું છે. યોગીઓ અને જ્ઞાનીઓમાં જે મને-કૃષ્ણને-ભજે તે જ ઉત્તમ છે એમ અત્ર સ્પષ્ટ કહ્યું છે. બારમા અધ્યાયનો છટ્ટો, સાતમો અને આઠમો શ્લોક બહુ જ વિચારવા અને સમજવા યોગ્ય છે. એ શ્લોકોનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે—જે સર્વ કર્મનો સંન્યાસ મારામાં કરીને, મત્પર થઈને (બ્રહ્મસબધથી કૃષ્ણ તવાસ્મિ એવો ભાવ રાખીને) અનન્ય યોગથી મારું ધ્યાન ધરીને મેં કરે છે, એના મારામાં આવેશવાન ચિત્તવાલાઓનો હું જલદી મૃત્યુસંસારસાગરમાંથી ઉદ્ધાર કરું છું. (૬-૭) મારામાં જ ચિત્ત રાખ, મારામાં બુદ્ધિ પેસાવ, (અને) તું મારામાં જ વાસ કરશે એમાં કાંઈ પણ સંશય નથી (૮). માટે ભગવદ્ભાવ સર્વોત્તમ વસ્તુ છે. પ્રથમ પ્રભુ-ઉપર સુદૃઢ ભાવ થાય, તે ભાવની વૃદ્ધિ થઈ પ્રેમ થાય, પછી પ્રભુમાં ચિત્તની આસક્તિ થાય, અને છેલ્લે પ્રભુમાં વ્યસન થાય. વ્યસન એટલે ગમે તે થાય, પ્રાણુ જાય, પણ પ્રભુ વગર સોહાય નહિ, સર્વત્ર પ્રભુમાં જ ચિત્તનું રહેતું તે. આ જ સર્વાત્મભાવ, અને એ ભાવ થાય ત્યારે જ ભગવદ્લીલાના દર્શન થાય. ભાવ અતિ ઉજ્જ્વળ વસ્તુ છે, અને એ ઉજ્જ્વળભાવથી હૃદયનો સર્વ મત્ત (અન્ય વસ્તુપરની આસક્તિ) બલી જાય છે, ત્યારે જ હૃદયમાંથી પ્રભુ પ્રકટ થઈ, દર્શન દઈ, કૃપા કરી, ભક્તને સર્વ આનંદ આપે છે.

અર્પણ.

શ્રીસ્તુરત્કૃષ્ણપ્રેમામૃતઉપર શ્રીગોપાલકંકારજીમહારાજની દીક્ષા છે, તેમાં તેઓશ્રી ચર્યાપદ
'વિષ્ણુસ્વામિપરપરા' વિશે ત્રીયે પ્રમાણે લખે છે, અમે તે પદ્ધતિએ તે પરપરાના ચુસ્ત
હીમાયતીઓને અર્પીએ છીએ.

નન્વધુના હરિમાર્ગપરિચિતા વૈષ્ણવસમ્પ્રદાયપ્રવર્તકા વહવો ભવન્તિ,
ભક્તિયોગો વહુવિધો માર્ગેર્મામિનિ ભાવ્યત ' इत्यादि, तन्मध्ये मुख्यतामसरा
जससात्त्विकादिविमिश्रभेदाः बहव उक्ताः, मुख्यास्तु त्रिविधाः, चतुर्थो निर्गुणः,
नैत्रेवाग्रे कपिलदंवेनोक्तं ' प्रावोचं भक्तियोगस्य स्वरूपं ते चतुर्विधं कालस्य
चाव्यक्तगतेर्योन्तर्धावति जन्तुषु, ' श्रीमदाचार्यचरणैस्तद्व्याख्यानं कृतं, ' भेदः
पारमार्थिक' इतिशास्त्रं पुरस्कृत्य त्रिविधो भक्तियोग उक्तः, ते च साम्प्रतं वि-
ष्णुस्वाम्यनुसारिणस्तत्त्ववादिनो रामानुजाश्चेति तमोरजस्तत्त्वैर्भिन्ना, अस्मत्प्र-
तिपादितश्च नैर्गुण्य, एवं चतुर्विधापि भगवता प्रतिपादित '... ..तस्मात्
साम्प्रतं सम्प्रदायत्वेनोक्तहरिमागपरिचयमध्ये स्वपारेचये उत्कृष्टत्वमुक्तं, पूर्वं
भागवतस्य वक्ता व्यास, तत्रेव शब्दतो ज्ञानं, सूतस्य अर्थत, नारदो मध्य-
मवक्ता, तथा व्यासा मध्यमश्रोतृत्वेन मध्यमाधिकारी, मध्यमाधिकारित्वा-
द्वैराग्य न जातं, वैराग्यसहितं शुकस्योत्तमाधिकारित्वमुक्तं, तथापि निरोधल-
क्षणाख्यग्रन्थे स्वयमेवोक्तवान्, ' गुणगाने सुखावाप्तिर्गोविन्दस्य प्रजायते यथा
तथा श्रुतादीना नैवात्मानि कुतोऽन्यत ? ' आकाशवदन्तर'मित्यादि, तस्य
विवरणे शुको हि भगवत्स्वरूपाभिज्ञ, आनन्दमात्रकरपादमुखोदरादिकृष्णं
मर्वमेव विद्यमानं पश्यती'त्यदि, तस्य टिप्पण्यामिति शुकस्यैवंज्ञानाभावे तत्क-
थनमप्यशक्यं स्याज्जीवनं वा न स्यादिति, शुकज्ञानादिति शुकस्य ज्ञानतात्पर्यं
वेदितव्यमिति, गोपिकानामग्रे (तस्य) हीनाधिकारोक्तज्ञापनार्थमुक्तम् ॥

સાંપ્રદાયિક ગુર્જર સાહિત્ય

શ્રીનાથજીનું ધોળ ૧ છું.

શ્રીનાથજી નિરખ્યારે નયણાં ભરી, શ્રીનાથજી નિરખ્યા

નેહસુ રે હુતી હૈયામા હામ હ મરે, મારે વાલોજી પૂણુંકામરે,

મજાવનિતાના વિશ્રામરે, એમનું શ્રીગિર્વાગીજી નામરે—

મે શ્રીનાથજી ૦ ૧.

રૂપે રહારે, કે રમિયાજી રૂપેરે રહા,

વ.લમારે સુદર બીનનેવાને વાનેરે, મકરાકુત કુડત કાનેરે,

ઝવકે રરિ શશી કાટિ સમાનેરે, સુખ સાગર કાટિ નિધાનરે—મે શ્રીનાથજી ૦ ૨.

શીર્ષે મિગજેરે, સોરગી શીર્ષે મિરાજે,

પાગરે બપર ચઢિકા મોર મોરરે, મુખે વાપ મોરલી ધતોરરે,

મજાવનિતાના ચિત્તયોરરે, એના નગર નદ કિશોરરે—

મે શ્રીનાથજી ૦ ૩.

નાસા લરકેરે, નાસા ગજ મોતી લરકે;
 બે શરીરે બિબ અધર રૂપ રસાલ રસાલરે, ઉર ગુણ મુક્તાના દારરે;
 કંઠે સોહીએ વૈજયંતી માલરે, કંઠકંઠેણુ પોચી જડાવરે,
 કટિ કોંકણીનેા જલુકારરે—

મે શ્રીનાથજી ૪.

અગ વાગારે, શ્રીઅંગે કેસરીઆ વાગા શોભીતારે,
 પટકેને અટકયુ છે મન-મનરે, ચરણે તુલસી કેમલ પાવનરે;
 ગોપીજનપ્રાણુજીવનરે, નયને નિરખ્યા તેનો જીવ ધન્યરે—

મે શ્રીનાથજી ૫.

જેહર ગુગરીરે, પાવલીઆએ જેહર ગુગરી-રણુજીણરે,
 વાજીંચ શબ્દ રસાલ રસાલરે, ચાલે લટકતી ગજગતિ ચાલરે;
 ચાલે મોહી રણા મરાલરે એવા સમરથ શ્રીગોપાલરે—

મે શ્રીનાથજી ૬.

દર્શન દેજેરે, દીન જાણી દર્શન દેજે શ્રીનાથજીરે,
 ત્રિવિધ તાપ જાપ દૂર, દૂરરે હૈયુ હરખ્યુ લરપૂરરે;
 કૃપા કરજે શ્રીહરિરાયજી સૂરરે, એ શ્રીવલ્લભ ભાગ્યનુ પૂરરે—

મે શ્રીનાથજી ૭.

શ્રીદ્વારિકાનાથજીનું ઘોળ ૨ જી.

શ્રીદ્વારિકાધીશ તો જમીલાજીને નિરખીએ જો,

નિરખી વદન કમલ જોઈ જોઈ હરખીએ જો.

શ્રીદા. ૧

જે કાષ્ઠ પ્રાત ઉઠીને સ્મરણુ કરે જો:

તેના લવનાં બંધન દૂર દલે જો

શ્રીદા. ૨

મગલા આરતિ સમે વદનકાન્તિ જગમગે જો,

નખશિખ શૃંગાર કરી મન ઠરે જો.

શ્રીદા. ૩

જ્વાલ સમે શ્રીચશોદાજીની ગોદમા જો,

બોલે તોતડુ મધુરૂ પપ પામવા જો.

શ્રીદા. ૪

વિવિધ રાજભોગ ધરી લરી જારીયા જો;

મનુદારથી જમાવે માતા લાલને જો—

શ્રીદા. ૫

અચવાપ્ત સુગંધ ખીડાં કર ધર્યાં જો;

માલા વેણુ ધરી દર્પણમા મુખ જુવે જો—

શ્રીદા. ૬

આરતિ સમે આનંદ ઉમંગ અંગમા જો;

શ્રીઆલકૃષ્ણજીના લાડીલાના સંગમાં જો—

શ્રીદા. ૭

દર્શન સમે વૈષ્ણવ આવે સહુ મની જો;

બોલે જે જે જે આનંદ ભરી જો—

શ્રીદા. ૮

શ્રીગોકુલચંદ્રમાજીનું ઘોળ ૩ જી.

શ્રીગોકુલચંદ્ર લાગો છે વહાલા;

મોહીરે જોઈ નયનોના ચાળા.

શ્રીગોકુલચંદ્ર. ૧

વાદાસારે તારી નેણુ કટારી વાંછી,

તેનોરે મારે કાલજડ લાગી.

શ્રીગોકુલચંદ્ર. ૨

ચરણુરજ કેરી હુ અભીનાખી, દેખેરે મુને લલિત ત્રિભગી જાખી.	શ્રીગોકુલચંદ્ર.	૩
ચરણુ કટિ ગ્રીવા ને નીમકીવા, કરણુરસ ભક્તને દાન દેવા-	શ્રીગોકુલચંદ્ર	૪
ચરણુ દર્શન મર્યાદા લોખી, ત્યારે મન સ્થિર થયુ ગોખી-	શ્રીગોકુલચંદ્ર	૫
ચરણુ નખ ચંદ્ર પ્રકાશ જોઇ, તેનેરે તેજ મદન રહ્યા મોહી-	શ્રીગોકુલચંદ્ર.	૬
નેપુર ધુની તાન સહિત બાજે, નાદરે સુણી કામદેવ જાગે-	શ્રીગોકુલચંદ્ર	૭
પીતામ્બર કરકે છે સારં, મોહુરે ચિત્ત પ્રાણુપતિ મારુ-	શ્રીગોકુલચંદ્ર.	૭
સુચન કટિ કાઢની છે ભારી મુકુટની લટકપર જાગે વારી-	શ્રીગોકુલચંદ્ર	૮
ચરણુ લગી રપવે છે વનમાલા, કામણુગારા દીસે છે નદલાલા-	શ્રીગોકુલચંદ્ર.	૧૦
આપ વિના કમળા કાણુ કરે, દાહ્યારે પાત્ર માહે રસ ભરે-	શ્રીગોકુલચંદ્ર	૧૧
વર્ણુવ્યુ છે સ્વરૂપ સૂક્ષ્મ રીતે, કરોને કૃપા ગાઉ પૂરણુ પ્રીતે-	શ્રીગોકુલચંદ્ર.	૧૨
સદા રસ રમા મધે રમતા, તે તોરે વાલા નિજજનને ગમતા-	શ્રીગોકુલચંદ્ર.	૧૩

શ્રીમથુરાનાથજીનું ઘોળ ૪ થું.

રસરૂપ રંગીલારે, શ્રીમથુરેશ કહુ, ગુણુ નાગર વાહારે, ચરણુની પાસ રહુ-		૧
ગાણુ પ્રેમ ધરીનેરે, પ્રેમરસ સિંધુ ભર્યા, અતર અતિઆતુરેરે, હુંદુ અજવાલા થયા-		૨
તેજ ત્રિભુવન મોહારે, પ્રજજનના પ્યાગ, કવિ વર્ણવે ત્યારે, લોચનના તારા-		૩
જુગ્મ ચાગ મિરાજેરે, શી વર્ણુવુ શોભા, આધુધ તેમા રાજેરે, દેખી મન થાય લોભા-		૪
પદ્મ પ્રાણુપતિનુરે, સુખ્ય સ્વામિની જાણો, ગદા કહીએ કુમારિકારે, સમજી જન આણો-		૫
ચક્ર તેજ ચંદ્રાવલીનુરે, વલી શ્રુતિરૂપાસગે, ગાખ શ્રીચમુના મહારાણીરે, શ્યામ સુદર સગે-		૬
ગૂઢ ભાવ અતિ મનમારે, કરં ચિતન હરખે, રસકુન્ડની લીલારે, આનંદ પ્રેમ બરખે-		૭

- બીજો ભાવ પ્રસિદ્ધ હોય, પદ્મજન તાપ હરે;
ગદા દુષ્ટ સહારેરે, સુદર્શન રક્ષા કરે- ૮
- મહિમા અતિઅગણિતરે, શંખલક્ષ્મી કાળ સરે;
કાંઈ પરાક્રમ વર્ણવુરે, જેમ પ્રાકટ્ય કહું- ૯
- મયુરેશ શામલીઆરે, સ્વરૂપ ન જાય લલુ;
એક સમે શ્રીમાહાપ્રભુજીરે, બિરાજ્યા શ્રીપદ્મનાંતીરે- ૧૦
- ત્યાંતો તુટ્યો કરાડોરે, દીઠા સ્યામસુંદરને;
દાડીને પાસે આવ્યારે, કહું તમે સેવા કરો. ૧૧
- શ્રી માહાપ્રભુજી હસી બોલ્યારે, છોડુ તમે સ્વરૂપ ધરો;
તાડ સમે વડે, કેમ સેવા થાયે ?- ૧૨
- કાલયુગના જીવ જે રે, કહા લગી પોહોચાયે;
ગોદમા આવી બેઠારે, ચિત્તુક લગી આવ્યા ત્યારે- ૧૩
- એવું કૈતુક કીડું રે, સેવક સદુ જોઈ રહ્યા;
પદ્મનાભદાસ કરારે, મનોરથ પૂર્ણ થયા- ૧૪
- કૈતુક દેખાડ્યારે, એવું સ્વરૂપ ધર્યું;
બીજાં ચિન્હ શ્રીઅંગમારે, ભાગ્ય હોય તે જાણે- ૧૫
- પુષ્પલક્ષ્મીપાથીરે, નિજજન મન આણે;
રસરૂપ ગીધારે, શ્રીમયુરેશ કહું- ૧૬

શ્રીમાહાપ્રભુજીનું ઘોળ પ મું.

શ્રીમદ્ વસુભ આજ પ્રમટ હવારે, કૃષ્ણાનંદ મગ્નર અવતાર,
તાત શ્રીલક્ષ્મણ અતિ આનંદ ભર્પારે, ધન્ય ધન્ય માત એકાંબાહુગાર;
માધવ માસ કૃષ્ણ એકાદશીરે, સુભદિન સુમ નક્ષત્ર સુભવાર,
દેવી જીવ અતેક ઉદારવારે, પૂર્ણ જ્ઞાન પ્રકટ નિજધામ,
રાસરમણ લીલાસરગ ભર્પારે, સદા પ્રસન્ન વદન રસરૂપ,
શ્રીભાગવતપ્રતિપદમણિવરમૂલ્યારે, ગંગે સદા સુગાર અનૂપ;
ગરજુકમલની શોભા શી કહુંરે, જગમગ દશ નખ ચંદ્રપ્રકાશ,
અરણ્ય ઉદયમ કામન શોભિતારે, વૃષ્ણવ જન ચિર સદા નિવાસ,
લલિત જન જુગ જંગ સોહામણ્યારે, કટિપર સંગ કહું બહીદાર;
નાભિ ગંબીર વલિત રામાવધીરે, જગ ઉપલીનની દાન્તિ અપાર,
સુદર ઉદર સસત શોભામણીરે, શી કહીએ શોભાનો પાર ?
તીનરૂપ ગ્રીવા સુદર ભરેરે, મોહો તુલસીમાત્ર સુજણ;
સુંદર હસ્તકમલ સટકે કરીરે, આપે ભક્તિ અભયપદ દાન,
ચિત્તુક અધર નાસા અનિમોહનીરે, અદ્ભુત લોચ કપોલ સુદેશ;
નેત્રકમલ જુહુટિ રંગાઆમણીરે, કૃપાદષ્ટિ અવલોકન ચાર;
ભાથ વિદ્યાથ તિલક બીચ ગોભિતારે, કેશ અબોડો રૂબો મુખાર;

કેસરીઆ ઘોતીને ઉપરણારે, જયશ્રીલક્ષ્મણસુત માહારાજ;
હો હો લોકે એકે માધુરીરે, મિરાળે શ્રીગોવિંદવાટ સમાજ;
વૈષ્ણવનાએ અતિઆનંદ લયારે, કરે વિવિધ મગત યજ્ઞ ગાન,
વાગે તાલ મદગ ગનિ બેઝુરે, વીણા તાન માંન બધાન-
શ્રીગોકુલ ઘેર ઘેર આનંદ બહુરે, ભૂતવ વત્યે જયજયકાર,
ને ને ને કરી બોલે માં મહારે, ઉચરે શ્રીમલભદ્રજી અવતાર.
શ્રીગોવર્ધન નિરખુ ફરી ફરીરે, વ્રજધીશ મન એડી હુલાસ

ધોળ ૬ હું

અખીયા હરિદર્શનકી પ્યાસી-

કેસર ખેર મોતીયન માવા, બદામતકે વાસીરે-	અખીયા૦
નેહ લગાય હોડ ગએ તણુ સમ ડારે ગયે ગલે ફાસી-	અખીયા૦
ડાહુકે મનકી કેા જાને લોગનકે મન હાસી-	અખીયા૦
સૂરદાસ પ્રભુ તિહારે મીઠનકુ લેહુ કરવન કાશી-	અખીયા૦

વિનતિ શ્રીદ્વારિકાંધીશને ધોળ ૭ મું.

શ્રીદ્વારિકાનાથ વિનતિ મુન લીજે, દીનજન હુ શરણુ પડી, તનમન વ્યાકુલ લઈ આવરી સુનીએ વિનનિ એહી ધડી-	૧
પરમ ઉદાર અતુલ સુખસાગર, નિજજનકે હો કૃપાનિધિ; ગજપે ધાએ ગરડ હોડકે, શરણાગત હુ એડી બીધી-	૨
ભક્તનકે હિતસુખકે કાળુ, રાખ ચક્ર ગદા પદ્મ ધરો, અહીં બાવ મેરી દદ કરકે નહી છુટે અમ લગન પરી-	૩
રામ રામ ભરપૂર દોપમો, મદોનમત લોભી કામી; નહિ પ્રભુ મે તિહારે લાયક, સમ ઘટકે અતરંગમી-	૪
રાજશિરોમણિ કુવર લાડીયો, દેત દંડ અપનો જાની, આતક આશ લગી ધન ઉપર, સમે પાછ બરશે પાની-	૫
શ્રીગિરિગોવર્ધન કૃપા ધાર્યો, ભક્તનકી રક્ષા કારણુ; વ્રજજીવતિનકો વિપ્રયોગ કીધો કરાવન ગૌચારણુ-	૬
ચરણુરેણુ હૈયે જમો નિરંતર, તાતે મે નિશ્ચય કીની; શ્રીબલ્લ કૃણામય સાગર, નિજજનકો યહ નિધ દીની.	૭

આત્મનિવેદન.

(લેખ માટે ડૉ. જી. જવાબદાર નથી)

આત્મનિવેદન એ મહાન યજ્ઞ છે. યજ્ઞ વગર સુખની પ્રાપ્તિ ને દુખની નિર્વૃત્તિ થતી નથી, માટે જ શાસ્ત્રો યજ્ઞ કરવાની ભલામણ કરે છે. જીવ ધ્રુવરેખા અરુ દ્વાવા છતાં અહંતા-મમતાને સીધે માધિક સંસારના દુખો બોગવે છે, એવાં દુખોતી નિર્વૃત્તિ માટે

ભક્તિ ઉત્કૃષ્ટાત્કૃષ્ટ સાધન છે. ભક્તિની યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરવા માટે આત્મનિવેદનની જરૂર છે. આત્મનિવેદનથી અહંત્વમમત્વધ્વંસ થાય છે, અને તેથી ચિત્તશુદ્ધિ થઈ ઈશ્વરપ્રાપ્તિ માટેના ઉત્તમ સાધન ભક્તિના અધિકારી થવાય છે. પુત્ર, ધન, પ્રાણ, ઇન્દ્રિય અને આત્માસહ પ્રેમવાળી સર્વ વસ્તુ ભગવાનને અર્પણ કરવી-અહંતા-મમતા દૂર કરવી-સર્વનો પ્રભુમાં વિનિયોગ કરવો એ આત્મનિવેદનનું પરમ રહસ્ય છે.

આપણું સર્વસ્વ અભ્યર્પણ-કૃષ્ણાર્પણ કર્યા પછી આપણી સ્થિતિ શેઠ તરીકેની મરી મેવક તરીકેની થાય છે, એટલે આત્મનિવેદન કરનાર મનુષ્ય ભગવાનને સ્વામી (શેઠ) ને પોતાને મેવક તરીકે માને છે. શેઠ તરીકેના અહંકાર અને સ્વાર્થશુદ્ધિથી જે પાપ કરે તે મેવક તરીકે કરવાની જરૂર રહે નહિ એ ખુબ જ છે. પ્રભુ સ્વામી છે, આપણે તેના મેવક છીએ એ પિતા છે, આપણે પુત્ર છીએ, સેવકની નીતિનો આધાર સ્વામીઉપર અને પુત્રની નીતિનો આધાર પિતાઉપર રહે છે. સ્વાર્થા, દુરાચારી કે કુકર્મી શેઠના મેવકો અને તેના પિતાના પુત્રો ઘણા ભાગે તેવા જ હોય છે. પણ સદ્ગુણી શેઠના સેવકો અને સદ્ગુણી પિતાના પુત્રો તેમના અનુકરણથી સદ્ગુણી થાય છે. આત્મનિવેદન કરનાર પ્રભુને શેઠ ગણે છે. પ્રભુ સર્વ સદ્ગુણોના ભંડાર છે અને એવા શેઠ (પ્રભુ)ના મેવકો (આત્મનિવેદન કરનાર) દુર્ગુણી હોય તો કાલાન્તરે પણ તેમના અનુમુદથી-તેમની કૃપાથી સદ્ગુણી થાય છે.

यत्करोषि यदश्नासि यज्जुहोषि ददासि यत् ।

यत्तपस्यसि कौन्तेय तत्કुरुष्व मदर्पणम् ॥ ગીતા અ. ૯

અર્થ—હે કૌન્તેય ! તું જે કાઈ (કર્મ) કરે છે, ભોગવે છે, હોમે છે, દાન દે છે, તપ કરે છે તે સર્વ મને અર્પણ કરજે, આવી રીતે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે સર્વસમર્પણ કરવાનો મહાત્મ ઉપદેશ અર્જુનને આપેલો છે અને તે પછી તુરંતજ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે,

शुभाशुमफलैरेवं मोक्षयसे कर्मबन्धनैः ।

संन्यासयोगयुक्तात्मा विमुक्तो मामुपैष्यसि ॥ ગીતા અ. ૯.

અર્થ—એમ કર્યાથી શુભ અને અશુભ ફલો જે કર્મની બેડીઓ છે તેનાથી તું છુટીશ. અને એ રીતે સંન્યાસયોગથી યુક્તાત્મા હોઈ વિમુક્ત (બનીને) મને પામીશ.

પ્રભુ સર્વમાં સમાન છે તેમને કાઈ અધિક વહાણું અગ્રખામણું નથી, પણ જે ભગવાનને ભક્તિપૂર્વક નિઃશમપણે ભજે છે. તે ભગવાનની પ્રીતિ સપાદન કરે છે.

પ્રભુને પ્રેમપૂર્વક સર્વસમર્પણ કર્યો શિવાય પ્રભુની પ્રીતિ સપાદન થતી નથી. પ્રભુની પ્રીતિ સપાદન થાય એટલે બીજા સાધનોની જરૂર પણ રહેતી નથી. તેમનો અનુમદ (પુષ્ટિ-કૃપા) આપણને થોડી મહેનતે વધુ ફલ આપે છે, અર્થાત્ પ્રભુ કૃપાવડે શબ્દે લે છે કાઈ દુરાચારી શબ્દ પણ પ્રભુને અનન્ય ભાવથી ભજતો હોય તો તેને સાત (સદ્ગુણ) માનવો. એવો મનુષ્ય પણ થોડા કારણો દુરાચાર છોડી ધર્માત્મા થાય છે અને શાન્તિને પામે છે. પ્રભુના ભક્તોનો કદી પણ વિનાશ થતો નથી. પ્રભુને પત્ર, પુષ્પ, ફલ, જલ જે ભાવપૂર્વક અર્પણ કરવામાં આવે છે, તેનો પ્રભુ ભાવપૂર્વક સ્વીકાર કરે છે. ભાવપૂર્વક અર્પણ કરેલ શુદ્ધમાના તન્દુલ, ચિદ્રત્ની ભાત, ગાયરીનાં બોગ અને ગાજ-પુષ્પ વગેરેનો પ્રભુએ ભાવપૂર્વક સ્વીકાર કર્યો હતો.

આવી રીતે ભગવાનને ભાવપૂર્વક સર્વ વસ્તુ સમર્પણ કરતી તે આત્મનિવેદન અને એવા આત્મનિવેદનને જ બ્રહ્મસંબંધ કહેવામા આવે છે ભગવાનની સાથેના વિસ્મરણ સયલા અંશાંશી સંબંધની બ્રહ્મસંબંધ કરવાથી પુનઃ સ્મૃતિ થાય છે.

સદોષ જીવ પ્રભુ મેવામા અધિકાર પ્રાપ્ત શી રીતે કરે એમ શ્રીમદ્વલ્મીયાર્ચકને ચિન્તા ઉત્પન્ન થઈ ત્યારે તે ચિન્તા નિવારણ કરવાને શ્રાવણ સુદ ૧૧ ની મધ્ય રાત્રિએ સાક્ષાત્ ભગવાને પ્રકટ થઇને બ્રહ્મસંબંધથી જીવને શરણે લેવાનો અને સર્વસમર્પણ કરવાનો મહામંત્ર કહ્યો. 'માક્ષાદ્ભગવતા પ્રોક્ત તદક્ષરણ ઉચ્યતે । બ્રહ્મસંબંધથી શાન્તિ પ્રાપ્ત થઈ ચિન્તા નિવારણ થાય છે, અને કાષ્ઠપણ પ્રદારની ચિન્તા રહેતી નથી અજ્ઞાનથી અથવા જ્ઞાનથી જેમણે આત્મસમર્પણ-આત્મનિવેદન કર્યું છે જેમણે શ્રીકૃષ્ણને પ્રાણસુદ્ધા સ્વાધીન કર્યા છે તેને શી ચિન્તા ?

અજ્ઞાનાદથવા જ્ઞાનાત્ કૃતમાત્મનિવેદનમ્ ॥

યે કૃષ્ણસાત્કૃતપ્રાણેસ્તેષાં કા પરિદેવતા ॥૪॥ નવરત્ન.

કર્મો કરવાની પ્રભુએ આજ્ઞા આપી છે પણ તે ફક્તની ઇચ્છા રાખ્યા વિના જ કરવાનું કહે છે, નિષ્કામપણે-કૃષ્ણાર્પણ સમજીને પ્રભુમા વિનિયોગ કરી કર્મ કરવા-કર્મ કરી તેના કર્તા તરીકેની અહતા ન થવી જોઈએ 'સગ અને ફક્તને છોડીને અવશ્ય કર્મ કરવા એ ભગવાનનું નિશ્ચિત ને ઉત્તમ મત છે

एतान्यपि तु कर्माणि स • त्यक्त्वा फलानि च ।

कर्त्तव्यानीति मे पार्थ निश्चिन्तं मतमुत्तमम् ॥ ગોતા ૧૮-૬

અકર્મમા પ્રીતિ ન કરતા તેનાથી સદૈન વિદ્ય રહેવું અને કર્મના ફક્તની અપેક્ષા ન રાખવી એ જ એવરકર કર છે 'કર્મમા જ તારો અધિકાર છે ફક્તમા કદી પણ નહિ' એવી જ ભગવદ્વાક છે

કર્મણ્યેવાધિકારસ્તે મા ફલેષુ કદાચન ।

શ્રીમદ્વાયાર્ચકએ આ સર્વ ભગવદ્વાક્યાઓને ધ્યાનમા લઇ સ્મરણમા રાખીને સ્વસિદ્ધાન્તનું સ્મરણ એવી જ રીતે બતાવ્યું છે કે 'કાષ્ઠપણ કાર્ય કરના પહેલા સર્વ કાર્યમા સર્વ વસ્તુનું પ્રભુને સમર્પણ કરવું.'

तस्मादादौ सर्वकार्ये सर्ववस्तुसमर्पणम्

સપૂર્ણ કાતલપૂર્વક સ્વામીના હિનનું કાર્ય કરનાર સ્વામીના હિનમા દુષ્ણ પડે તો પણ વેડી લેનાર સેવક સ્વામીની પ્રીતિ સંપાદન કરે છે મામાપની આજ્ઞા ઉઠાવનાર પુત્ર મામાપની વતસલતા પૂર્ણ રીતે મેતવે છે ને પતિની આજ્ઞાઓને ત્રાસથી નહિ પણ અતઃકરણથી શિરસાવલ કરી વધાવી લેનાર ઓજ પતિની પ્રીતિ સંપાદન કરી શકે છે

અર્થાત્—આત્મનિવેદન એ ખરા સેવકની સ્વામી પ્રત્યેની ફરજ છે—આત્મનિવેદન એ ભાગ્યશાલી સુપુત્રની પિતૃભક્તિ છે અને આત્મનિવેદન એ જ પતિવ્રતા સ્ત્રીનું પાતિવ્રત છે પ્રભુ જ જીવના સ્વામી [એક] છે. પ્રભુ જ જીવના માતપિતા છે પ્રભુ જ જીવના પતિ છે અને

૧ આ ઉપરથી પુષ્ટિમાર્ગના પ્રવર્તક શ્રીમદ્વલ્મીયાર્ચક જ છે અને બ્રહ્મસંબંધનો મહામંત્ર પ્રભુથી જ તેમને પ્રાપ્ત થયેલો છે તેથી શ્રીકૃષ્ણ-ભગવાન વિના ઇતર કાષ્ઠપણ બક્ષિતો શ્રીમદ્વલ્મીયાર્ચકના પૂર્વાચાર્ય તરીકે સ્વીકાર નહીં શકે નહિ

આત્મનિવેદન એ જ શ્રવણો પરમ ધર્મ છે. આત્મનિવેદન-બ્રહ્મસંબંધરૂપી મદ્વાપદ્ધતિ સવ પ્રકારના લઘુ યજ્ઞોનો સંપૂર્ણ સમાવેશ થઈ જાય છે, માટે અહંતામમતાનો દ્વંસ કરી-પ્રભુનું સર્વ પ્રભુને અર્પણ કરી-ચિન્તા નિવારણ કરી-અતૈકિક શાન્તિ પ્રાપ્ત કરી સર્વ કર્મોનો પ્રભુમાં જ વિનિયોગ કરવો એ આત્મનિવેદન-બ્રહ્મસંબંધનું પરમ રહસ્ય છે.

‘પુરુષોત્તમજ્ઞાનીએ કર્મ કરવાં કે નહિ ?

અક્ષરાતીત, પૂર્ણાનંદરસાત્મક શ્રીપુરુષોત્તમનું જ્ઞાન જોશે સંપાદન કરેલું છે, અથવા તો જે સર્વદા ભગવદ્દાનદનો અનુભવ કરે છે એવા અધિકારીએ લૌકિક વૈદિક કર્મો આચરવા કે નહિ ? આ સંશયનું લક્ષ્યખિન્દુ છે શ્રીમત્પ્રભુચરણ એ સંશયનો નિરાસ અણુભાષ્યના તૃતીયાધ્યાયના તૃતીયપાદના બેતાલીશમા સુત્રમાં આ પ્રમાણે કરે છે.

પહેલા તો ઉપર કહેલો સંશય પ્રાપ્ત થાય છે, તેના પ્રાયુત્તરમાં વાદી આ પ્રમાણે કહે છે.—કર્મ કરવાની કાંઈપણ આવશ્યકતા નથી; કારણ કે કર્મ, ઉપાસના અને ભક્તિ એ ત્રણે માર્ગનું ફક્ત પુરુષોત્તમનું જ્ઞાન થવું એ છે, એ ફક્ત પ્રાપ્ત થયા પછી કર્મની આવશ્યકતા શી ? કર્મ તો તેણે પહેલા આચર્યું છે. અને તેનું પરમ ફલ પણ તેણે મેલ્યું છે, એટલે દેવે તે અધિકારીની દૃષ્ટિમાં કર્મની સ્વતંત્ર પુરુષાર્થતા કદી નહિ આવે, તેથી તે કર્મચરણને નિષ્પ્રયોજન માનશે અને કર્મ કરશે જ નહિ, અર્થાત્ તેના જ્ઞાનીએ કર્મને આધીન થવાની જરૂર નથી.

વાદીનું આ કથન વિચારયુક્ત નથી એમ જણાવતા સિદ્ધાંતીએ વિષયમાં આ પ્રમાણે વિચાર દર્શાવે છે.

ભક્તિમાર્ગ બે પ્રકારનો છે. મર્યાદાભક્તિમાર્ગ અને પુષ્ટિભક્તિમાર્ગ. આ બંને માર્ગમાના કોઈ પણ પુરુષોત્તમજ્ઞાનીને કર્મ કરવાની આવશ્યકતા નથી તેઓ કર્મ કરે તેવો સભવ જ નથી. તૈત્તિરીય ઉપનિષદમાં કહ્યું છે કે ‘જે ²બ્રહ્મના આનંદને જાણે છે, તે કોઈથી પણ લપ પામતો નથી,’ ત્યારે કોઈથી તે જાણીતો નથી તો પછી કર્મથી કેમ કરશે ? વળી ત્યાં જ કહ્યું છે કે “શુ ³મેં સાચું નથી કર્યું ? શુ મેં પાપ કર્યું ? એનો એ પુરુષ વિચાર જ નથી કરતો.” આ પ્રમાણે જોતા તો બંને માર્ગના જ્ઞાનીઓને કર્મ કરવાનું રહેતું નથી, પરંતુ તે જ માર્ગના જ્ઞાની ભક્તોએ કર્મ કર્યું છે, એમ સદૃષ્ટાત પ્રમાણ મળે છે. અંબરીષ, ઉદ્ધવ, અને પાંડવો પુરુષોત્તમના જ્ઞાની હતાં કર્મ તો કરતા હતા. ત્યારે એ પક્ષ થયા. કેટલાક જ્ઞાનીઓ કરે છે, અને કેટલાક નથી કરતા એ બંનેમાં કોણ કરે છે અને કોણ નથી કરતા ? જા માટે કરે છે અને અને શા માટે નહિ ? એ બે સંશયો ઉદ્ભવે છે. તેનું નિરાકરણ આ પ્રમાણે થાય છે. જે મનુષ્ય એમ નિશ્ચય કરે છે કે ‘હું કર્મ કરું એવી પ્રભુની ઇચ્છા છે, પ્રભુની ઇચ્છા હજી મારી પામે કર્મ કરાવવાની છે, તે અધિકારી ક્રમ કરે છે. જે અધિ-

૧. આ લેખ ‘વૈષ્ણવધર્મ’પ્રકાશ ‘માં છપાવેલો છે, પરંતુ ત્યાં અશુદ્ધ સ્વરૂપમાં પ્રુદિત થયેલા દોષોથી તેને અત્યંત રચાત આપ્યું છે.

૨. આનન્દ, બ્રહ્મણો વિદ્વાન ન વિમેતિ કુતધન ।

૩. ણ્ત, દ વાચ ન તપતિ વિમદ્, સાધુ નાચરવ વિમદ્ વાપમકરવમિતિ ।

કારીને એમ જ નિશ્ચય થઇ ગયો છે કે મારી પાસે કર્મ કરાવવાની ભગવાનની ઇચ્છા જ નથી એ અધિકારી કર્મ કરતો નથી. દષ્ટાંત-શુકદેવજી અને જડભરતજી, શુકે અને જડભરતે કરેલો કર્મન્યાય સપ્રસિદ્ધ જ છે. આ પ્રકારનો નિશ્ચય થવો ભગવાનને આધીન છે. ભકતોમા તે નિશ્ચય નિયમપૂર્વક નથી થતો, એટલા માટે તેવો નિશ્ચય કરવા અસમર્થ આધુનિકે. એ તો કર્મ કરવાં જ, અર્થાત્ જેને જે ઉત્તમ અધિકારીને એવું જ્ઞાન છે કે ભગવદ્દિચ્છા મને કર્મ કરાવવાની છે તેણે કર્મ કરવું, અને જે મધ્યમ અધિકારીના મનમા એવો સંદેહ છે કે મારી પાસે કર્મ કરાવવાની ભગવાનની ઇચ્છા હશે કે નહિ એણે પણ કર્મ કરવું.

અત્ર સંશય ઉત્પન્ન થાય છે કે પુરોત્તમને જાણનાર ઉત્તમ અધિકારી ભગવદ્દિચ્છાને આધીન થઈને કર્મ ભલે કરે, પણ તેનું ફલ તેને શું મળશે એનો વિચાર કર્યો ? લૌકિક ફલ તો તેને હજી નથી, એટલે તે ફલ મળશે એમ કહી ગકાશે નહિ. વિતો દૂર થાય એ ફલ થશે એમ કહેશે તો પણ અયુક્ત છે, કેમકે ભગવચ્ચરણારનિદત્તું સેવન કરનારને તે વળી વિદ્ય શાના ? તો હવે તેને કર્મનું ફલ શું ?

ઉપરના સંશયનું સમાધાન આવી રીતે શ્રીમદ્ભૂષણદ્વેપાયન વ્યાસજી કરે છે. જેને ભગવદ્દિચ્છાનું જ્ઞાન છે અને કર્મ કરે છે, તેને જુદું જ ફલ પ્રાપ્ત થાય છે. જીવને તો કર્મનું અમુક જ ફલ પ્રાપ્ત થાય છે, પણ આ ઉત્તમ અધિકારીને ઈશ્વર જે કર્મ કરે અને જે ફલ થાય છે, જેવા કે વેદમર્યાદાનું રક્ષણ લોકનો સંગ્રહ વગેરે, તે ફલ થાય છે. ભગવાન શ્રી-ભુષે આજ્ઞા કરે છે કે ‘હું અર્જુન, જેવી રીતે અજ્ઞાની લોકો આસક્તિ રાખીને કર્મ કરે છે તેવી રીતે વિદ્વાનોએ, જ્ઞાનીઓએ કર્મ કરવાના નથી, પરંતુ આસક્તિ રાખ્યાસિવાય લોકસંગ્રહમાટે, લોકો હીન અધિકારીઓ કર્મનો ત્યાગ ન કરી એસે એટલામાટે વિદ્વાનોએ કર્મ કરવાં.’

હવે જે મનુષ્યનું મન સંશયગ્રસ્ત છે, મારી પાસે કર્મ કરાવવાની ભગવાનની ઇચ્છા હશે કે નહિ એવો સંદેહ જેના મનમા સ્થાન કરી બેઠો છે, એવા મધ્યમકારીને તો કર્મ અત્યુપયોગિ થઈ પડે છે એવા સદિગ્ધ પુરુષને કામ, દુઃસગ વગેરે જલદીથી થઈ જાય છે અને તેથી ચિત્ત મલિન બને છે અને તેમ થવાથી ભગવાનનો સાક્ષાત્કાર થવામા પ્રતિબંધ થાય છે, તે પ્રતિબંધને તોડવામા કર્મ ધણા ઉપયોગિ થઈ પડે છે, માટે તેવા અધિકારીએ તો કર્મ અવશ્ય કરના.

શ્રીહરિરાયજીકૃતા માર્ગશિક્ષા.

જાનીત પરમં તત્ત્વ યશોદોત્સગ્ગલાલિતમ્ ॥

તદન્યદિતિ યે પ્રાહુરાસુરાંસ્તાનહો વુધા ॥ ૧ ॥

ઉપરનો શ્લોક શ્રીમદ્ભૂષણની સમાપ્તિમા વેદના સારરૂપે શ્રીગુરુસાંપ્રદાયે આજ્ઞા કરેલો છે તેના અર્થ એવો થાય છે કે પરમ તત્ત્વ તો શ્રીયશોદોત્સગગલાલિત જ છે. જે એમના સિવાય બીજાને પરમ તત્ત્વ કહે તેમના સર્વથા આસુર સમજવા. આ આજ્ઞાથી એન-માર્ગીય

૧. તત્તા કર્મણ્યવિદ્વાસો યથા કુર્વન્તિ ભારત । કુર્યાદ્ વિદ્વાસ્તથા કર્મ ચિકીર્ષુર્લોકસગ્રહમ્ ।

૨. પ્રાચીન પુસ્તક ઉપરથી મળ્યાવાનો ગુર્જરાનુવાદ

વૈષ્ણવને આપ એમ જણાવે છે કે યગોદિતસગલાલિતના તુરય ખીજા કાષ્ટ છે એમ કહે તો પરમ અપરાધ થાય. વક્ત્રી, આપણા માર્ગમા શ્રીઠાકુરુજી આનંદમાનકરપાદમુખોદરાદિ છે, લીલાવિશિષ્ટ છે, તેથી જ્યાં શ્રીઠાકુરુજી ખિગજતા હોય ત્યાં તેમની બધી લીલાસામગ્રી જણાવી. ન સ્ત્રિયો વ્રજસુન્દર્ય પુત્ર તા શ્રતય કિલ એ વાક્ય બ્રહ્માએ ભૃગુઋષિને કહેલું છે, તેથી વ્રજભક્તોમા અન્ય સ્ત્રીઓના જેવી બુદ્ધિ ન રાખવી, કેમકે તે પરમ અપરાધરૂપ છે. વક્ત્રી આચાર્ય મા વિજાનીયાત એ એકાદશસ્કંધમા કહેલા શ્રીઠાકુરુજીના વાક્યથી એમ જ નિશ્ચય કરવો કે આ માર્ગના પ્રકટકર્તા શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી જ છે, અને આ માર્ગ પ્રકટ કરવા માટે જ આપ પ્રકટયા છે તથા શ્રીગુસામજીજી પણ સાક્ષાત્ ભગવદ્દરપ જ છે. તેમના સમાન ખીજાને કહેવા એ પરમ અપરાધ છે તેવી વિપરીત બુદ્ધિ જેની હોય એવા દુષ્ટના સગથી, તેવા વિષયના સગથી પુષ્ટિમાર્ગનો સંબંધ સર્વથા ન થાય, કારણ, શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીવિષે તથા શ્રીગુસામજીજીવિષે અન્યથાબુદ્ધિ થવી એ એક મૂલ અપરાધ છે, તેથી બધું નષ્ટ થાય છે તથા શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીના નશમા તથા ભગવદીયોમા જેટલો ભાવ-સંબંધ હોય તેટલો યથાયોગ્ય સન્માનપૂર્વક રાખવો. એમનાસિવાય અન્યને ભાવસંબંધ વિના પણ સદ્બુદ્ધિથી સન્માન અથવા નમસ્કાર પણ કરે તો અન્યસંબંધ થાય તેથી ઘણો આધ થાય છે. શ્રીગુસામજીજી વાક્ય છે કે અન્યમમ્વન્ધગન્ધોપિ કન્ધરામેવ રાવતે ॥ શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુ-વિષે ભાવસંબંધ જોઈએ, કેવલ દેહસંબંધ કામમા ન આવે, કારણકે ઈશ્વરવિષે ભાવસંબંધ જ મુખ્ય સંબંધ છે. એટલા માટે જ ચાંદ્યાદિઓ દેહસંબંધિઓ હતા, પરંતુ ભાવસંબંધ માત્ર ઉદ્ભવજીનો હોવાથી તેમનો પરમ ઉત્કર્ષ છે એ ભાવસંબંધ કેવો જોઈએ ? જેવો સ્ત્રીનો પતિવિષે હોય છે તેવો સ્ત્રીનો જન્મ અન્યત્ર છે તથાપિ તેનો ભાવસંબંધથી તો સંબંધ છે જ, તેથી ભાવસંબંધ અતિપ્રમલ છે. દેહના સંબંધી માતાપિતા વિદ્યમાન હોઈ દૂર રહે છે, પરંતુ ભાવસંબંધવાળા સતી પતિના સગે બને છે. આવી રીતનો પ્રભુસાથે જીવનો સંબંધ હોવો જોઈએ જેવીરીતે વિવાહ થયા પછી ભાવસંબંધ થઈને પતિસેવાનો અધિકાર સ્ત્રીને મળે છે, તેવીરીતે જીવને પણ ભાવસંબંધ થયા પછી સાક્ષાત્ ભગવત્સેવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત થાય છે. આ દેહાણે એક ગણ પ્રાપ્ત થાય છે કે જીવ તો સર્વદોષનિધાન છે, અને આ દેહાદિ પ્રાકૃત દુષ્ટ છે, તો કેવી રીતે ભગવત્સેવાયોગ્ય થઈ શકે ? અને શ્રીઠાકુરુજી તો આપ નિર્દોષ પૂર્ણગુણવિગ્રહ છે, આનું ઉત્તર એવી રીતે વિચારવું. આ જીવને નિર્દોષ બનાવીને સેવાયોગ્ય કરવાનો શ્રીમહાપ્રભુજીને જ્યારે વિચાર પ્રાપ્ત થયો ત્યારે તે જ વખતે આપ શ્રીપૂર્ણપુરુષોત્તમ સાક્ષાત્ શ્રીઆચાર્યજીસમક્ષ પ્રકટ થયા અને બ્રહ્મસંબંધ કરાવાની આજ્ઞા આપી જે શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીએ આપનાદ્વારાએ સમર્પણ કરાવ્યું તો તે જીવન સવલા દોષની નિવૃત્તિ થાય છે અને તેથી તેને સેવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત થાય છે, એમ સમજવું. જેવીરીતે બ્રાહ્મણનો બાલક પોતાના ધર્મનું આચરણ ન કરે તો તેને ફલ મળે નહિ, તેવીરીતે વૈષ્ણવ થઈને પ્રભુમેવા ન કરે આ માર્ગનું ફલ મળે નહિ જે કાંઈ અધિકાર પ્રાપ્ત થયો હોય તે પણ જ્યાં થઈ જાય ભક્તિમાર્ગનો મુખ્ય ધર્મ એ જ છે કે નિયમપૂર્વક કૃષ્ણસેવા કરવી જેવી રીતે બ્રાહ્મણ થઈને સધ્યાવન્દન ન કરે તો પ્રત્યવાય આવી પડે છે, તેવી રીતે વૈષ્ણવ થઈને ભગવત્સેવા ન કરે તો દોષનું પાત્ર બને છે. કાંઈવાર વ્યાવૃત્તિ વિશેષ હોય તો પણ એકવાર અવશ્ય મદિરમા જઈને થોડી પણ મેજા કરવી,

સેવામાથી પરવારીને બાહ્ય નિહ્લીએ ત્યારે પણ એવા જ ભાવના રાખવી કે સર્વ કાર્ય શ્રીઠાકુરંજી છે, સર્વનો ઉપયોગ પ્રભુમેવામાજી થવાનો છે એવી રીતે જાણીને શ્રીઠાકુરંજી વિષે મન રાખીને સર્વ વ્યવસ્થા કરવી તેમ કરવાથી આમુરભાવ નથી થતો માટેજ સમય મલતા શ્રીકૃષ્ણ ધરણ મમ એ અષ્ટાક્ષરનો જપ કર્યા કરવો. શ્રીમહાપ્રભુજી આજ્ઞા કરે છે કે તસ્માત્ સર્વાત્મના નિત્ય શ્રીકૃષ્ણ ધરણ મમ વદાર્દ્રિરેવ સતત દ્યેયમિત્યેવ મે મતિ । માટે અષ્ટાક્ષરમંત્ર વાગ્વાર પ્રતિક્ષણ બોલતા રહેવું. જો ન બોલે તો અતિપ્રયત્ન કાતથી આસુ-રાવેશ આવી જાય વળી અસમર્પિત પદાર્થ સર્વથા ન ખાવો. તે ખાવાથી નિવેદન ધર્મ ચાલ્યો જાય છે. જેવી રીતે શ્રીઠાકુરંજીને સમર્પણ હોય તેવી રીતે લેવું એ પ્રભુનું ઉચ્ચિષ્ટ છે એમ જાણીને લેવું, નહિ કે ભોગશુદ્ધિ રાખીને કેમકે ભોગ સેવામા બાધકર્તા છે. શ્રીમહા-પ્રભુજીનું વચન છે કે ડદ્દેગ પ્રતિવન્ધો મોંગો ગા સ્વાત્તુ વારક । વળી જેમ પતિવ્રતા સ્ત્રી બધી સામગ્રી પતિમાટે સિદ્ધ કરીને પતિને ધરે છે, તે પછી પતિના ઉચ્ચિષ્ટથી દેહનિર્ગોહ કરે છે, તેમ અહિં સમજવું જો પતિ પહેલા સ્ત્રી ખાય તો તેની શુદ્ધિ બગડે અને બલિ-ચારિણી થાય તેવી રીતે ભગવાનને નહિ સમર્પણે પદાર્થ પોતાના ઉપયોગમા વૈષ્ણવ થઈને લે તો તેની શુદ્ધિ બગડે અને તેથી ભગવદાશ્રય છુટી જાય. વળી દુસગથી સાવધાન રહેવું. કારણકે દુસગ સર્વથા ભગવદભાવનો એક ક્ષણમા નાશ કરે છે. જેમ દુષ્ટ દૂતીના સગથી પતિવ્રતા સ્ત્રી પોતાનો ભાવ ત્યજે છે, તેના સગથી પતિ જ્ઞાન થાય તો જેમ અપ્રસન્ન થાય છે અને ત્યાગ પણ કરે છે તેવી રીતે અહિં પણ દુસગ હોય ભાગવાથી હાનિ થાય છે, માટે શ્રીઠાકુરંજીની સેવામા ચિત્ત રાખીને દુસગ લજી દેવો. દુસગ કરવાથી ભક્તિમાર્ગ પ્રમાણે ચાલવા જતા ભગવત્સેવામા પ્રતિબંધ આવી પડે, વિષયાસક્તિ વધે, ગૃહાસક્તિ પણ વધી જાય માટે શુદ્ધિમા નિશ્ચય કરવો કે ધરમા પણ દુસગ હોય અને બાહ્ય પણ હોય તો જેમ બલિરાજને જેમ શુક્રાચાર્યનો સગ હતો તેમ, સાવધાન રહેવું. આસક્તિ ન કરવી. ઉદામીન થઈને રહેવું. સર્વથા મેવાપ્રતિદૂત વિધવનો પરિભાગ કરવો અને દેહ, ઇન્દ્રિય, પ્રાણ, અંતઃકરણ, ચિત્ત, કુદુબ વગેરે બધાનો વિનિયોગ પ્રભુસેવામા કરવો જો વિનિયોગ ન કરે તો બહિર્મુખતા થાય, તેથી ભગવાનનું વિસ્મરણ થાય. વાસ્તે અન્ય વિનિયોગથી સાવધાન રહેવું કદાચિત્ પ્રમાદથી અન્યવિનિયોગ થઈ જાય તો પણ ચિત્તા તો ન જ કરવી. કારણ કે શ્રીપ્રભુ સર્વસમર્થ છે શ્રીમહાપ્રભુજીનું વચનામૃત છે કે સમર્થો હિ હરિ । સમર્પણનો વિધિ એવો છે કે પ્રથમ દિવસે ઉપવાસ કરીને શુદ્ધ થવું પછી પ્રભુસમીપમા બેસવું ત્યારે શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુના ચરણારવિંદમા નિઝા થાય. ત્યાં શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી સ્વ-વંશદ્વારા અગીકાર કરે છે શ્રીકૃષ્ણને સર્વસમર્પણ કરવાનું છે. તે થયા પછી અસમર્પિત કંઈપણ ખાવું નહિ. અન્યાશ્રય ન કરવો. અન્યવિનિયોગ ન થવા દેવો. સેવાપ્રકારને સ્નેહ-પૂર્વક જાણવો જે અથમા આજ્ઞા કરી છે, તે પૂછીને મેવાપ્રકાર જાણીને સેવા કરવી શ્રી-આચાર્યજી મહાપ્રભુજીનું વચનામૃત છે કે સેવાકૃતિર્ગુરોરાજા વાધન વા હરાંચ્છયા આથી અન્યથા વર્તે તો ક્ષત્ર ન થાય વ્રજલીલા મધ્યસ્થિતનેજ સમર્પણ કરવાનું છે. ત્યાં શ્રીમહાપ્રભુ જન્મનો અગીકાર કરે છે શ્રીગુણાધજી પણ આજ્ઞા કરે છે કે સદા સર્વોન્મતા સેવો મગવાન્ ગોકુલેશ્વર-સ્મર્તૃયો ગોપિમાતૃન્દે પ્રાંદન્ વૃન્દાવનસ્થિત । વળી શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુનું પણ વાક્ય છે કે-આત્માનન્દસમુદ્રસ્ય કૃષ્ણમેવ ત્રિચિન્તયેત્ । પ્રભુનું સમરણ કરે તે પણ શ્રીઠાકુરંજીના દર્શન માટેની

આર્તિ રાખીને કરો, આ માર્ગમાં અતિવિપ્રયોગભાવવિના પ્રભુને મનનું મુશ્કેલ છે, કેમકે શ્રીમહાપ્રભુ અગ્નિરૂપ છે આ માર્ગ પણ તેવોજ છે. મક્તાના દેવ્યમેષેક એ વાક્યથી, વળી પ્રતિદિન આટલા ઓળખાવો અવશ્ય પાઠ કરવો શ્રીકૃષ્ણાશ્રય, નવરત્ન, મક્તિવર્ધિની, શ્રીવસુનાટક, પરિવૃદ્ધાટક, પુરુષોત્તમસહસ્રનામ, નામાવલી, શ્રીવલ્લભાટક, સર્વોત્તમ, શ્રીમદ્ભાગવતનો ૧ અગ્નિ આટલા તો અવશ્ય પાઠ કરવા શ્રીકૃષ્ણાશ્રય અને પરિવૃદ્ધાટકનો પાઠ શ્રીઠાકુરુજીપાસે કરવો. બીજા પાઠો પરોક્ષ રહીને કરવા અને માર્ગની રીતિને અનુસરીને જ્યાં પ્રભુ ખિરાજતા હોય અને સેવા થતી હોય ત્યાંનો મહાપ્રસાદ લેવો. તેના કરતા બીજો અન્ય સ્થાને પ્રસાદ લેવાની આવશ્યકતા આવી પડે તો શ્રીમહાપ્રભુજીના શ્રીઠાકુરુજીનો મહાપ્રસાદ મેલાવીને લેવો તો બાધક નથી નહિ તો ચરણામૃત અવશ્ય મેલાવવું જ, અસમર્પિત અથવા અન્યસમર્પિત સર્વથા ન લેવો. સદા સતુષ્ટ થઈને રહેવું શુદ્ધસ્થાશ્રમમાં સ્થિત હોય તો ભગવત્સેવા કરવી શ્રીકૃષ્ણ શરણ મમ કહેના રહેવું. સ્વમાર્ગમાં નિષ્ઠા રાખવી. આત્મનિવેદનવાના વૈષ્ણવનો જ સંગ કરવો. દુ સંગથી ડરતા રહેવું વળી ભગવત્કાર્યવિષે આદરભાવ રાખવો. લૌકિકમાં આદર ન રાખવો. એમ થવાથી ભક્તિમાર્ગના ધર્મોત્તુ આચરણ કરેલું કહેવાય છે. આવશ્યક લૌકિક વૈદિક કાર્યો અનાસક્તિથીજ કરવા. વળી શ્રીઠાકુરુજીને સર્વ સમર્પેલું છે એમ જાણીને તે કાર્યમાં દ્રવ્ય થોડું ખરચવું તે દ્રવ્યનો અન્યવિનિયોગ થશે એમ જાણીને કરના રહેવું મદા સર્વદા શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીનો દહ આશ્રય રાખવો. તેથી સર્વસિદ્ધ થશે. એ બધું કયા સુધી લખાએ ? જે આ માર્ગમાં સ્થિતિ કરશે તેને આ માર્ગના સર્વ ધર્મો શ્રીમહાપ્રભુજી સ્પુરાવશે. જેમ યૌવન પ્રાપ્ત થતા સ્ત્રીને કટાક્ષાદિ ક્રોધને શિખવવા પડતા નથી, તેમ શ્રીમહાપ્રભુની કૃપા થતા આ માર્ગ એની મેળેજ સમજશે આ માર્ગની સર્વ વાત એમને એમ જ ખુરી આવશે. શ્રીઠાકુરુજી આપ તો સ્વકીયોત્તુ સર્વથા હિતજ કરશે. યવાકાલે સુખ એ સ્ત્રોત્રથી શ્રીમહાચાર્યજી એજ આજ્ઞા કરે છે અને જ્યાં જન્મ સાર્યક કરવો છે, તથા થોડામાં જાણવું છે તો સદૃશ દોષ એક ક્ષણમાંજ ભસ્મ થઈ જશે અને સર્વ મૂર્તિ થશે. સારે સમજવું કે તે માર્ગતુ ફલ જે મળનાર હતું તે મળી ગયું. જેણે પુણ્યો કર્યા હશે તેના મનમાં તે વાત આવશે બીજાને ઘણો દુર્લભ માર્ગ છે. કાલ અતિક્રાંત છે, દુ સંગો ઘણા આવી મલે છે, સાસુગતુ નામનિશાન ન મળે, સારે શ્રીઠાકુરુજી આપ તો તેવી રીતિ વિના ઉદાસીન ભાસે છે. સ્વતઃ જ છે, મનમાં આવે તે કરે, એમાં કોઈતું જોર ચાલતું નથી ભાગ્યની વાત છે.

મયેદં માર્ગસર્વસ્વં લિખિતં લોકમાણ્યા ॥

કેશવ . . .મુખ્ય સેવિત સુખસિદ્ધયે ॥ ૧ ॥

મદ્ભાવેનૈવ સન્તુષ્ટઃ સર્વથાદં હરેર્જુના ॥

દદામ્યન્નાશિષો ભૂયાત્ પ્રસન્નો ભગવત્પ્રભુ ॥ ૨ ॥

॥ હૈતે ઓદરિદાયેણ વિરચિતંમાર્ગશિક્ષા સમાપ્તા ॥

શ્રીસ્વામિનીપ્રાર્થનાટક:-

નિમંત્ર્ય પ્રાતર્યા નિજહૃદયનાથે નિરૂપમા સમાકાયૈકાકિન્યતિઘનવનાદા
સ્મમયને ॥ વિધાયન્નં સ્વાદુ સ્વયમતિમુદા મોજયતિ સા મયિ પ્રીત રાધા
મવતુ હરિસંગાર્પિતમના ॥ ૩ ॥

શ્લોકાર્થ—અનુપમેય ઉપમાયુક્ત પ્રિયાજી પ્રાત કાલમા નિજ હૃદયનાથને આમ તણુ
કરીને અતિ ગહ્વર વનથી સ્વપ્રિયતમને સ્વકીય ભુવનમા અન્ય સખીની સહાયતા વિના
એકલા જ પધરાવીને સ્વાદિષ્ટ અન્ન એટલે પરસયુક્ત સર્વ પકવાન સામગ્રી સિદ્ધ કરીને
પોતે જ પ્રસન્નતાથી આરોગાવે છે. તે હરિસંગાર્પિતમના પ્રિયાજી મારે વિષે પ્રસન્ન થાઓ.

ભાવાર્થ—પ્રિયાજી રાત્રિમા પ્રભુની સાથે વિહાર કરીને દિવસમાં પણ પ્રભુસગમનાર્થ
ગહ્વરકુન્ડકુટીરમા એકાતમા સ્વપ્રિયતમને મને મળીને પોતાની સર્વ વસ્તુનો ભોગ પ્રભુ કરે
તે પ્રકાશી પ્રભુની પ્રાર્થના કરે છે તે પ્રાર્થનાનું સ્વરૂપ નીચે મુજબ —

અસ્મદીયપદાર્થાના ભોગ કાર્યસ્ત્વયૈવ હિ

અન્યથા માર્ગમર્યાદા નંક્ષત્યંભોજલોચન ॥ ૧ ॥

અર્થ—અમારા સર્વ પદાર્થનો ભોગ આપે જ કરવો અન્યથા હે કમલનયન પ્રભુ,
પુષ્ટિમાર્ગીય મર્યાદાનો ભંગ થશે—હા પ્રાણનાથ ઈતરના ઉપયોગની શકારૂપ દાવાનલ અગ્નિએ
કગને સારી રીતે અમારૂં હૃદય સુતમ રહે છે તે અત તાપને નીવડુદવરશ્યામસ્વરૂપથી
સાક્ષાત્ અમારી વસ્તુસામગ્રીને અગીકાર કરીને શીતલ કરો. આ પુષ્ટિમાર્ગમા દેહપ્રાણા-
દિક સર્વ પદાર્થનું પ્રભુને જ બ્રહ્મસબ્ધદ્વારા નિવેદન થયું છે, મારે અન્યસબ્ધ અર્થાત્
પ્રભુવ્યતિરિક્ત અન્યના કામમા લગાડવું તે મહાન્ બાધક છે એ પણ અત્ર ગૃહાલિસધિથી
સિદ્ધ થઇ જાય છે, માટે જ પ્રિયાજી મહાપ્રાત કાલમા સ્વપ્રિયતમને મળીને સર્વ સામગ્રી
આપ આ નિકુંજભુવનમાથી મારે પેર પધારીને અગીકાર કરો એમ પ્રાર્થના કરે છે. અનેક
પ્રકાશી સામગ્રી સ્વભુવનમા બનાવીને પ્રભુને જોવાનીને, અર્થાત્ પધરાવીને અગીકાર નિત્ય
કગવે છે તે પ્રિયાજી મારાપર કૃપા કરો એમ આપ પ્રાર્થના કરે છે.

આ અષ્ટકમા પ્રત્યેક શ્લોકમા જુદી જુદી લીલાયુક્ત પ્રિયાજીનું વર્ણન છે આ ચતુર્થ
શ્લોકમા નેત્રદ્વારા સ્વપ્રિયતમના વદનામૃતક્ષાવણ્યનું પાન તથા નિકુંજનાયક પ્રભુના વેણુનાદાનુ-
કૂલ તારસ્વરથી પ્રિયાજીના મોનનું વર્ણન છે —

નિધાય શ્યામાંસે નિજમુજલતામિન્દુવર્દનં

કટાક્ષેર્પદ્યન્તી કુવલયદલાક્ષો મધુવતે. ॥

મુદા ગાયન્તી યા મધુરમુરલીજાતનિનદા-

નુસાર તારં સા ફલતુ મમ રાધા નયનગો. ॥ ૪ ॥

શ્લોકાર્થ—કમનીય મનોહર સર્વોગજ્ઞાવશ્યયુક્ત કમલદલાક્ષી પ્રિયાજી નિજભુજલતા
સ્વપ્રિયતમના અસ વિષે ધારણુ કરીને, મધુપતિના કમલસદૃશ વદનચંદ્રને કટાક્ષે કરીને
દૃખતાં, અને માધુર્યયુક્ત મુગ્ધીનાદાનુકૂલ તારસ્વરમા પ્રસન્નતાથી ગાન કરનાર પ્રિયાજી મારા
નેત્રના રૂપ થાઓ.

ભાવાર્થ—શ્રીસ્વામિનીજી સ્વકીય ભુજલતા પ્રાણુપતિ નિકુંજનાયકના ખજા ઉપર

ધરીને રસાત્મક સ્વપ્રાણેશના વદનચંદ્રને કટાક્ષથી નિહાલિને-નિરખીને, વદનલાવણ્યામૃતાન્ધિમા નિમગ્ન થઇ રહે છે. આ પુષ્ટિમાર્ગમા મનોરથાંત આનંદની સિદ્ધિ શ્રીકૃષ્ણચંદ્રના આનંદમાંજ છે, માટે આ પુષ્ટિમાર્ગમાં પ્રભુનાં દર્શન કરતાં અથમ શ્રીમુખનું જ દર્શન કર્તવ્ય છે એ પણ અત્ર ફલિત થાય છે. પ્રભુના વેલુનાદની સાથે તારસ્વરમા ગાન સંગીત શાસ્ત્રાનુકૂલ નવનિકુંજમાં નિત્ય પ્રિયાજી જ ફરે છે. અન્ય ભકતોમાં ગાન શિક્ષણ પદ્ધતિ સ્વામિનીદત્ત જ છે, એ સિદ્ધાંતનું વિસ્મરણ ન થવું જોઇએ. આ પુષ્ટિમાર્ગમા મનોરથાંત આનંદની સિદ્ધિ શ્રીકૃષ્ણચંદ્રની વદનસુધામાં જ છે, માટે જ શ્રીવિઠ્ઠલનાથજીએ રૂદ્રવદન કટાક્ષેર્પયન્તી એમ આજ્ઞા કરી, તે ઉપપત્ત છે.

મધુપતિશબ્દથી નવનિકુંજનદિ કુંજકુટીરમા સ્વપ્રાણનાથસાથે વસંતવિહારમનોરથ પણ પ્રિયાજીનો સૂચિત થાય છે.

અહાહા ! આ પુષ્ટિમાર્ગમાં મોહપ્રમોહાદિ ઝરણોને વહેનાર સરિતા નિલકંથી વહી રહી છે, જે સરિતાની વૃદ્ધિ કરનાર સુખોધિન્યાદિ અથ પણ ભૂતલપર સુપ્રસિદ્ધ છે. જેમા સ્નાન પાન કરવાથી સાધનસંપત્તિ વિના પણ ભગવદ્દીક્ષાતપાત થાય છે તથાપિ અહંતામ-મતાત્મક સંસારરૂપી મૃગતૃષ્ણાના જલની બ્રાતિથી પ્રાપ્ત વૈષ્ણવવર્ગ પૂર્વોક્ત સરિતામા અવગાહન કરી શકતો નથી. અતએવ પ્રભુના સ્વરૂપસંબધિલાવણ્યામૃતાન્ધિનિમગ્નતા દેખાતી નથી. પૂર્વોક્ત રસાત્મક અમદ સરિતામા સાંપ્રતકાલીન પુષ્ટિમૃષ્ટિને અવગાહન કરાવવું, એ કામ પુષ્ટિમાર્ગીય સામ્રાજ્યજ્ઞના આચાર્યો એટલે ગોસ્વામિ-આલોકાનું છે અથવા સામ્રદાયિક પડિતોનું છે. પૂર્વોક્ત સિદ્ધત સ્મરણમા રહે તો વલ્લભીય મૃષ્ટિ માર્ગાંતરમા પ્રવેશ નહિ કરીને પ્રભુપરાયણ થાય.

આજકાલ એવો કરાલ સમય આવ્યો છે કે બ્રાતશાસ્ત્રમા સામ્રદાયિક વૈષ્ણવો પણ પ્રવેશ કરીને પૂર્વોક્ત પુષ્ટિમાર્ગીય પ્રમેય વસ્તુમા પણ બ્રાત ચિત્તવાદા થાય છે, એ માત્ર દુઃસંગપ્રભાવ જ છે.

પૂર્વ ચતુર્થ શ્લોકમાં શ્રીવિઠ્ઠલનાથે સ્વધીય નયનદ્વયમાં લીલાવિશિષ્ટ પ્રિયાજીનું દર્શન પ્રતિપાદન કર્યું, હવે આપે સમશ્લોકમા શુદ્ધપુષ્ટિમાર્ગીય કૃષ્ણાધરામૃતારવાદરૂપ સિદ્ધિના પ્રાર્થના આપે પ્રિયાજી પામે કરી છે, તેનું વર્ણન છે. જાણું, એ સિદ્ધિપ્રદાન પ્રિયાજી કરી શકે છે, અન્ય સાધનાંતરથી ચતી નથી. અથવા તદ્દપ સ્વાચાર્ય પણ તે સિદ્ધિપ્રદાન કરે છે, એ પણ વિસ્મરણ ન થવું જોઇએ.

અમન્દમેમાર્દ્રાત્ કિસલયમયાત્ કેલિશયનાત્

ઉપસ્યુત્થાયાઞ્જાદ્યેતરકપોલાતિસુચિરા ॥

મૃદં યાન્તી શ્વાન્તિર્યાગિતગતિરાસ્યામ્બુજગતં

ઘર્નોભૂતં રાર્ધા રસમનુદિનં મે ધિતરત્નુ ॥ ૫ ॥

—કમલના મધ્યભાગના અતિલાલરંગ જેવાં કપોલદ્વયથી રુચિર એવા
હીત ધોંદોરોરો- દુમપત્રવનિર્મિત કેલિશયમાથી પ્રાતઃકાલમા ઉડીને

તે સ્વપ્રિયનમની સાથે નવપત્રવગચિત રૂપમાં વિ-

માં પ્રિયાજી સ્વઆમ્યામ્બુજગત ધનીભૂત શ્રીકૃષ્ણા-

નો દાન કરે.

ભાવાર્થ:—આ શ્લોકમા આપ દારીરપથી, ત્રીકૃષ્ણના અધરામૃતસંબંધી રસ પ્રિયાણ પાસે માગે છે. પુષ્ટિમાર્ગીય ઉત્તમાધિકારીને સર્વોત્તમ સિદ્ધિ તે કૃષ્ણાધરામૃતજ છે, અન્ય નહિ. તે સિદ્ધિપ્રદાન, નિકુન્જનાયિકા, રામેશ્વરી પ્રિયાણ જ જીવેને કરી શકે છે શ્રીવિદ્યનાથ તે લીલાપરિકરમા ચદ્રાવલીરૂપ હોવાથી શ્રીસ્વામિનીદ્વારા આ સિદ્ધિ તેમને ઉપપન્ન છે, પરંતુ સાપ્રતકાલમા આ પુષ્ટિમાર્ગીય સિદ્ધિ કૃષ્ણાધરામૃતાસ્વાદરૂપ મનવા માટે સ્વામિનીરૂપ શ્રીવલ્લભાચાર્યનો જ સમાશ્રય કરવો, કારણ, રાસલીલાંત પાનિની રાસેશ્વરી પ્રિયાણ છે, તેના ભજનનો અધિકાર સાપ્રતકાલીન જીવને હોય શકેજ નહિ અને પુષ્ટિ-માર્ગીય સિદ્ધિ તો અભિવ્યક્તિ જ્ઞસંબધિ સર્વ જીવને હોય એ સ્વાભાવિક નિયમ છે માટે શ્રીમદાચાર્યનો સમાશ્રય કરીને તે સિદ્ધિ મેલવવી ઉપપન્ન છે. રાસજીમાવપૂરિતવિગ્રહ ઇત્યાદિ વાક્યથી સ્વામિનીત્વ શ્રીમદાચાર્યનું સુપ્રસિદ્ધ થાય છે. લીલાપરિકરમા શ્રીવિદ્યનાથનું ઇમાત્વ સ્વકૃત વિગ્રહિમા સુપ્રસિદ્ધ છે ચિત્તર વીર નિજાધરમીધુ મે વિરહકુકુમલ સ્તનમટલે ॥ દરવિયોગ રૂઝમિત્વાદિ ઇત્યાદિક અનેક વાક્યોમા ઇમાત્વ પુષ્ટિમાર્ગીય સ્વરૂપાત્મક ભજના-નંદની સિદ્ધિ તદ્દ્વારા પુરુષો મનેત ઇત્યાદિક વાક્યથી, સ્વામિનીઓથી જ છે અન્યથી નહિ, માટે કૃષ્ણાધરામૃત પ્રિયાણ પાસે માગે છે—

અહાહા ! શુ પુષ્ટિમાર્ગીય અપ્રમેય સ્નેહની પરાકાષ્ટા કે જ્યા અહનિશ પ્રભુની સાથે જ રમણ, ક્ષણમાત્ર પણ પ્રભુવિયોગની અસહિષ્ણુતા એ સિદ્ધાંત આ શ્લોકમા પ્રદર્શિત કરવા માટે પ્રિયાણને, પ્રિયતમ નિકુન્જધીશ પ્રભુની સાથે રાત્રિવિહારવર્ણન કરીને દિવસમા પણ સ્વપ્રિયતમ પ્રભુએ કટાક્ષદ્વારા સકુચિત નવનિકુન્જમાં વિવિધ પુષ્પોની શય્યા રચીને પ્રભુની સાથે રમણ કરનારાં વર્ણવીને પ્રિયાણના ચરણનું દાસ્યત્વ માંગે છે

પ્રિયેનાક્ષ્ણા સંસૂચિતનવનિકુન્જેષુ વિવિધ-

પ્રસૂનૈર્નિર્માયાતિશયરુચિરં કેલિશયનમ્ ॥

દિવાપ્યેષા ગુણન્મધુપમુસરે ધીરપવનાશ્રિતં

ક્રોડન્તી મે નિજચરણદાસ્યં ચિત્તરતુ ॥ ૬ ॥

શ્લોકાર્થ —સ્વપ્રિયતમે નેત્રદ્વારા સસચિત નવનિકુન્જેમા વિવિધ પ્રકારના પુષ્પોએ કરીને અતિશય રચિર એવું કેલિશયન એટલે ક્રીડાસ્થાન રચીને ભ્રમરોના ગુળરથી શબ્દા-યમાન અને ધીર પવનથી યુક્ત એવા પૂર્વોક્ત પ્રિયસસચિત નવનિકુન્જમા દિવસમા મહાક્રીડા કરતા એવા પ્રિયાણ મને સ્વકીયચરણનું દાસ્યત્વ વિગ્તાર કરો એમ આપ પ્રાર્થના કરે છે.

ભાવાર્થ—જ્યારે સ્વપ્રિયતમ પ્રિયાણની સાથે નવનિકુન્જમા વિહારેચ્છા કરે છે, ત્યારે નેત્રદ્વારા પ્રિયાણને સંકેત કરે છે, અને દિવસમા પણ તે સંકેતાનુકૂળ પ્રિયાણ નવનિકુન્જમા વિવિધ પુષ્પોની શય્યા રચીને વિવિધપવનયુક્ત લીલાનિકુન્જમા પ્રભુ સાથે રમણ કરે છે, તે લીલાસહિત સ્વામિનીનું આપ દાસ્યત્વ માંગે છે. અહાહા ! પ્રિયાણના પ્રેમની કેવી અ-પૂર્વતા, કે જ્યારે સ્વપ્રિયતમની સાથે નવનિકુન્જમા વિહાર કરે છે, પ્રભુના અકમા સયોગરસા-વિષ્ટ થઈ શયન કરે છે, તો પણ પ્રત્યક્ષમા પણ વિહાર યવાથી લક્ષિતાદિકને સ્વપ્રિયતમ ક્યાં છે, એમ આતિથી પુછે છે શુદ્ધ પુષ્ટિમાર્ગીય પ્રેમસુધા એવી જ છે, કે જ્યા તે સુધાપાન કરવાથી અન્યધ્યાન, અન્યજ્ઞાન, અન્યઆલાપ સર્વ નિવૃત્તિ પામે છે અને કેવલ સ્વપ્રભુની જ સ્મૃતિ રહે છે, પૂર્વોક્ત પ્ર."ક્ષવિરહ ણિ, મહાન રક્તશીરોમણિ પ્રિયાણને જ થાય છે

માટેજ તેનું દાસ્યત્વ આપે માગ્યું છે. નવનિકુળેમા કદબના વૃક્ષપર ચડેલા પ્રભુને અકસ્માત્ દેખીને વિહ્વલ બનેલાં પ્રિયાજીની શરણાગતિ આપ કરે છે.

કદમ્બારૂઢં યા નિજપતિમજાનન્ત્યહનિ તત્તલે

કુર્વન્તી સ્વપ્રિયતમસર્વોર્મિઃ સહ કથામ્ ॥

અકસ્માદુદ્ઘીક્ષ્ય સ્ફુટતરલહારોરસમિતિ

સ્મિતસ્મેરં વ્રીહાનમુદિતદક્ સ્વા મમ ગતિઃ ॥ ૭ ॥

શ્લોકાર્થ — કદંબારૂઢ સ્વપ્રિયતમને પ્રિયતમા નહિ જાણીને, દિવસમા કદંબના વૃક્ષના મૂળમા સ્વકીય અતીવ પ્રિય સખીની સાથે સ્વપ્રાણુપતિની કથા કરતા એવા પ્રિયાજી અકસ્માત્ પ્રકાશિત તરલહારયુક્ત વક્ષસ્થલવાલા સ્વપ્રિયતમને જોઈને, અતિમંદહાસ્ય અને વ્રીહા એટલે શરમયુક્ત મુખને વિષે પ્રવૃક્ષિત દ્રષ્ટિવાલા પ્રિયાજી મારા ગતિરૂપ થાઓ.

ભાવાર્થ — નિકુળનાયક પ્રભુ, મારા વિરહમા પ્રિયાજીની કેવી રિયતિ થાય છે, તે વિરહાતુર સ્વપ્રિયાજીનું સ્વરૂપામૃતપાન કરવા સાર, કદબના વૃક્ષપર ચડીને સર્વાંગલાવણ્ય પ્રિયાજીનું જોઈને કદબના વૃક્ષપર ક્રાંતિકંદર્પલાવણ્યયુક્ત આપ પ્રિયાજીના લાવણ્યામૃતના પાન કરતાં વિરાજમાન થઈ રહ્યા છે, તે સમયમાં ચેતરફ સ્વપ્રિયતમને જોવા માટે દૃષ્ટિ કેન્દ્રતા અકસ્માત્ કદબને જોઈને અતિમંદમંદહાસ્યયુક્ત મુખથી નેત્રદ્વારા સ્વપ્રિયતમના રૂપામૃતનું પાન કરવાથી દૃષ્ટિમા વિકાસ થઈ રહ્યા છે. અર્થાત્, મોદપ્રમોદાદિ ધર્મયુક્ત યર્ષ સ્વપ્રાણેશનું લાવણ્યામૃતપાન કરતા એવા પ્રિયાજી મારા આશ્રયરૂપ થાઓ. સજ્જ નેત્ર હોવાથી લોચનમા ચપનતા પ્રદર્શિત કરી છે શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર પણ સ્વકીય ક્રાંતિકંદર્પલાવણ્યતાયુક્ત સ્વરૂપમા રતિસૂચક તરલહારોથી યુક્ત હૃદયપ્રદેશ પ્રિયાજીને બતાવીને પૂર્ણ શૃંગારરસનો આશ્રય હું જ છું અન્ય હોઈ શકે જ નહિ એ બતાવવા સાર પ્રકટ વક્ષસ્થલસજ્જ ધિહારનું વર્ણન છે. આ પુષ્ટિમાર્ગમા નિત્ય-લીલામધ્યપાતી જીવોને યથાધિદાર ભગન્ત્સ્વરૂપામૃતપાન તથા મગ્નતા સદૃશ સલાપ એ વાક્યથી, સર્વે પ્રદ્રિયોનો પ્રભુની સાથે સજ્જ થવો, તેમા ગતિરૂપ પ્રિયાજી જ છે માટેજ આપે મારા ગતિરૂપ પ્રિયાજી થાઓ તેમ આજ્ઞા કરી, તે ઉપપન્ન છે.

લીલાવૈચિત્ર્ય.

પુ. ભ. સુ.નો ચાતુ વર્ષનો ચતુર્થ અંક એક શુદ્ધ પુષ્ટિમાર્ગના ખગ આવેશથી લખાયેલો હતો. જે લોકો શુદ્ધપુષ્ટિમાર્ગનું યથાર્થ મર્મ સમજતા નથી તે લોકોના અનકરણર્મ એ અંક ગભરાટ અને અન્યથાભાવ પ્રસારી મૂક્યો હતો એમ સંભવ્ય છે. પરંતુ જે લોકો અમારા શુદ્ધ દૃષ્ટિબિંદુથી પરિચિત છે, જે લોકો અમારી એક સરખી સત્યમાત્રાવર્તનિતી વિચારઘેણીથી સુગત છે, તે લોકોના અનકરણમા એક પ્રકારનો આનંદ જ જવાઈ રહ્યો હતો. એક સાક્ષર ગૃહસ્થ વૈષ્ણવે તો અમને એટલે મુખી કહ્યું હતું કે " પુ. ભ. સુ.ના અત્યાર મુખીમા પ્રકટ થયેલા અકોમાનો આ અંક ધણો અસરકારક છે, અને વાચનાલાયક બન્યો છે. આવી રીતે બ્યારે નિઃરૂપણે જુરસાથી લખવામા આવશે ત્યારેજ સાધ્યોધિકાર અને તેમાં સામ્રાજ્ય ભોગવતાં ધુવડો પનાયન કરી જરો "

અવલ દયાનંદી સમાજનું રણશૃંગ ઘુંટનાર એક સાપ્તાહિક પત્ર પ્રતિરવિવારે વડોદરામાં પ્રકટ થાય છે. પુ. ભ. મુ ને પ્રકટ થતા લગભગ ચાર વર્ષ થવા આવ્યાં છે, પરંતુ કેંઈ પણ અકમા દયાનંદ અને તેને અનુસરનારી મહાલીનું કેંઈ પણ ઇતિવૃત્ત લખવામાં આવ્યું નથી. જો કે સર્વધર્મઉપર પ્રહાર કરવાનું લાયસન્સ મેળવી આવેતા દયાનંદીએ પોતાના પ્રત્યેક અકમા આડકતરી અથવા સીધીરીતે એતદ્ધર્મનિદાસત્રથી નિવૃત્ત થવું ઉચિત માન્યું નથી. અસ્તુ.

સદર્દુ દયાનંદીએ પુ. ભ. મુના ચતુર્થ અકમા લીલાવૈચિત્ર્યઉપર પોતાનું અગાધ ચાતુર્ય દેખાડવાને પોતાના પત્રના ૧૦ કોલમો ચિતર્યા છે ! બીજાઉપર પક્ષપાતિત્વનો આરોપ મુકનાર દયાનંદી પોતે કેટલો નિષ્પક્ષ (1) છે, એ તેણે અમારી સાથે ચલાવેલી એક વર્તણૂકથી સિદ્ધ થાય છે. તે ભાઈ દયાનંદીને તેના લેખના જવાબ તરીકે એક લેખ મોકલવામાં આવ્યો હતો. પરંતુ નિષ્પક્ષપાત હોવાનો દાવો કરનાર તે ભાઈબંધે તે લેખ પ્રકટ ન કર્યો, એટલું નહિ, પરંતુ તેનો સ્વીકાર અથવા પ્રત્યુત્તર આપવાની સમ્મતિ પણ તે દયાનંદી બતાવી શક્યો નથી ! તેની આવી સુધરેલી નીતિમાટે અમને ધણો જ અફસોસ થાય છે !

અત્ર એ દયાનંદીની વિચારપટ્ટ પગનું નિરીક્ષણ કરતું અયોગ્ય ગણાશે નહિ. અમે તિલકાચિત્રીઉપર નરનારાયણમા અમુક રાખેલા ઉચ્ચારસજ્જધમા જે ટીકા કરી હતી, તે ટીકા દયાનંદીની દૃષ્ટિમાં 'સાર્થક લાગતી નથી.' ક્યાથી લાગે ? જે લોકોને આ માર્ગના સિદ્ધાંતોની દિશા પણ સુજતી નથી તે લોકોને આ માર્ગનું ઉત્તમોત્તમ દૃષ્ટિબિંદુ ક્યાથી સમજાય ? જેઓ જમાનાના ઝપાટામાં આવી જઈને પોતાના વિચારોનું નિકલન કરી નાખનારા કાર્યો કરતા મુદ્દલે અચકાય નહિ તે લોકોને સત્ય ક્યાથી રહે ? દયાનંદી કહે છે કે 'વૈષ્ણવ ગ્રંથુએટો'ની 'રંગેર ગમાં' 'ઓર્થોડોક્સિસ' 'ભરી છે,' વળી કહે છે કે 'ભણવાનું આ વિપરીત પરિણામ જોઈને યુનિવર્સિટીના લાભોના સગીનપણાવિષે શક પેદા થાય એવું કામ તેઓ કરે છે.' અત્ર અમે દયાનંદીને પશ્ચ કરીએ છીએ કે તમારા ગુરુ દયાનંદે જેટલી 'પરસપ્રદાય પ્રતિ અસહિષ્ણતા બહુ તીવ્ર રીતે પ્રકટ કરીને પોતાની સ્વધર્મએક હોવાની અધ્યક્ષાનું ભાન' ઠગવ્યું છે અને તેને જ પગલે ચાલીને તમે દયાનંદી ગ્રંથુએટો પોતાના માનસ તરંગઉપર ચણાવતા વિચારોની આડે આવનારને 'લખડધકકે' લેવા ચૂકતા નથી, આવું તમારું સ્વરૂપ કેંઈ દિવસ વિચારવાનો તમને પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો છે ? તમારા ગુરુનો અથ જુઓ, ફરીને જુઓ, તેમાં અન્ય ધર્મોના તત્ત્વો સમજ્યા વિના, તેના ઉનટા અર્થો નિષ્પન્નીને કેવી સમ્મતિભરી ભાષામાં સમીક્ષા કરવાનો ડાળ કર્યો છે ? સ્વમાર્ગના સિદ્ધાંતથી ઉગરુ વર્તન, માત્ર મીઠ્યાભીતિથી જ થતું હોય અને તેનાઉપર ટીકા કરવાથી ગ્રંથુએટપણામાં ખામી આવે ! વાહરે દયાનંદીયે બુદ્ધિની પરિસીમા ! ! કેંઈ પણ દયાનંદી ભાહુતી પડિત દયાનંદના કપોલકન્પિત વિચારોથી ઉગરો ચાને તો સહિષ્ણુતાના પૂતળા મૈત્ર જ ધરીને બેસતા હશે ? ના, ના, નિઃકુલ નહિ તેઓ થોડા પણ દયાનંદીય વિચારોથી ચ્યુત થાય છે ત્યારે ગમેનેવા તે સમાજના આગેવાનોની પણ ખૂબર તેમના મતવાના જાહેરમાં લઈ નાખે છે ! આ તો પરોપદેશે પાણ્ડિત્યનો પાઠ લખવાય છે ! આ ધર્મધુગ-ધરને એટલી ગમ નથી કે યુનિવર્સિટી લૌકિક વ્યાવહારિક શિક્ષણ આપે છે ધાર્મિક કેન્દ્રવણીનો લેશપણુ તેની કેન્દ્રવણીમાત્ર લેનારાઓમાં હોતો નથી. સમયના પ્રવાહમાં ડૂબી જાય, પોતાની

દરજો ભૂક્ષી જાય, ધર્મને નિહાળવિ આપે, 'યદ્ બી જગમર, વદ્ બી ખરાખર' વાકી કહેવતને અનુસરે, એ જ ખરેખરો ઐડ્યુએટ અને એવાથી જ યુનિવર્સિટીની દેવવણી દીધી નિકલે, એવી કાંઈક માન્યતા આ પંડિતપુરધરના મનમા ધર કરી બેઠેલી લાગે છે. આ માન્યતા એના જ મનમા ચિરસ્થાયિની થાઓ. ઓર્થોડોક્સીનો અર્થ પણ આ 'વાર્તિકવાચસ્પતિ' સમજ્યો નથી. અમે એને પૂછીએ છીએ કે વેદને જ, તેમાં પણ અમુક લાગતે જ, સ્મૃતિ વિગેરે આર્પ ઋશેના પણ અમુક અણને જ માનવા એ ઓર્થોડોક્સી ખરી કે નહિ? પોતાના ધર્મને પ્રાણુતે વળગી રહેવું એ ઓર્થોડોક્સી ખરી કે નહિ? ઓર્થોડોક્સી ભૂપણુ છે કે દૂષણુ? પ્રહ્લાદાદિ ભક્તો ગમે તેવા આસુર હુમલાઓ સામે પોતાનો સ્વધર્મ ટકાવી રહ્યા, યવનોએ ભીતમા ઉભાનેઉભા શ્રવતા ચણી દીધા છતાં ધણા બ્રાહ્મણુવીરોએ પોતાનો સ્વધર્મ રાખીને પ્રાણુનો ભોગ આપ્યો હતો, એ બધી ઓર્થોડોક્સી કે નહિ? ઓર્થોડોક્સી ઇતિહાસના ચિત્રપટમાં સ્લાધ્યગુણુ બનાવે છે કે નિંદ્યગુણુ? મ. કથાનંદી આનો વિચાર કરશે?

દયાનંદીઓ મૂર્તિપૂજને નથી માનતા એ વાત જગતપ્રસિદ્ધ જ છે. જે માણસ જે મન ઉપર મદ્યુદ્ધિવિવશ થઈને સ્વાભાવિક નિરસ્કાર ધરાવે છે, તે માણસ તે મનનું લક્ષ્યગિદ્ધુ બલકુલ સમજી શકતો નથી મૂર્તિપૂજ એટલે શું? મૂર્તિ શેનું સૂચન કરે છે? તેમા શું તત્ત્વ સમાયલું છે? પુષ્ટિમાર્ગીઓમા આધુનિક સનાતની પંડિતોની કૃષોલકલ્પિત મૂર્તિપૂજ પ્રચલિત છે કે નહિ? આ વિચારો આ 'વાર્તિકવાચસ્પતિ'ના મનમા આવ્યા જ નથી આજ-કાલના સનાતનીઓ કેટલીકવાર એવી દલીલો કરે છે કે, મૂર્તિમાં કંઈ ઈશ્વર નથી, માત્ર ઈશ્વરનું તે સૂચન કરે છે, નિરાકાર, નિર્ગુણ, નિર્લેપ, ઈશ્વર ઉપર શ્રદ્ધા થવા પુરતી જ તેની આવશ્યકતા છે. આવી દલીલોથી પુષ્ટ થયેલી મૂર્તિપૂજ અમારા શ્રીવલ્લભસપ્રદાયમા છે જ નહિ અમે તો સાક્ષાત્ તેને-સ્વરૂપને-(મૂર્તિ પણ નથી કહેના પણ સ્વરૂપ જ કહીએ છીએ.) સાક્ષાત્ પરાતપર આનંદાત્મક પૂર્ણ પુરુષોત્તમ માનીને તેની સેવા કરીએ છીએ તેથી જ પુષ્ટિમાર્ગીઓમા મૂર્તિપૂજને બદલે સ્વરૂપસેવા કહેવાય છે. આ ભાવૈકગમ્ય, પ્રભુકૃપાથી જ પ્રાપ્ત ભાવાયે આજના જડવાદીઓના ખ્યાલમા ન આવે, એમાં ટીક અમને આશ્ચર્ય નથી થતું.

અમે માત્ર અશી, સપૂણુકલાવાન, અગણિતાનન, ભાવતનુ, રસાત્મક ભગવાનના સેવકો છીએ. તેના વિના અમે સર્વ વિમૂર્તિઓને, દેવતાતરોને સ્વપ્ને પણ નમતા નથી. ભક્ત દરેકર દયારામભાઈ કહે છે કે 'શ્વાન પુરુષ ગ્રહી કોઈ પણ પડિયુ સાગર પાર, પડિયુ સાગર પાર દેવ કોઈ બલકીના, બહુપ્રયતન ફલ તુરુષ દે કો રાયે રનિ ઝીણુ, મેવ દેવ-દેવેય, દયા દાલે ભવગ્જને, શુ કરેજો સુર ન્યાત્ર બીખારી તુગ્જને, તુગ્જને જો અજ્ઞ નથી પૂછ બવા કો ચાર, શ્વાન પુરુષ ગ્રહી કોઈ પણ પડિયુ સાગર પાર.' આવી અગ્નિચારિણી, અનન્યભક્તિના ભાવો અને તેનું નર્મ, જેમ પતિવ્રતાને પુશ્વશી નથી સમજતી તેમ અન્ય ન્યા ત્યા ભટકતા ચિત્તવાદા ન મમજે તેમા તવાઈ નથી. આ સ્પષ્ટ વિવેચનથી તદસ્થ વાચકગણ સમજશે કે પુષ્ટિમાર્ગમાં અનેક દેવદેવીઓની ઉપાસના નથી, અને સનાતનીઓની મૂર્તિપૂજ પણ નથી; તેમ જ તેને સ્વીકારનારાઓ અને તેના જ અધિકારીઓ તરફ 'દેવ'ભાવ પણ નથી દેખાવ તો ફક્ત દયાનંદને જ સોંપ્યો છે, જે તેના 'નિરાધાર' અને 'બેદ'ભરેલા 'સુત્યાનાશપ્રકાશ'માં અશ્વરેઅશ્વરે ઝવઝી રહે છે. સમાજમાં મનમેદ તો હોય છે જ, પા-

મિંક મતભેદ સર્વત્ર હોય છે જ, પણ તેથી સામાજિક-સામૂહિક હિતમા પ્રતિબધો આવી પડતા નથી. આજથી ૧૦૦ વર્ષઉપરનો ઇતિહાસ જોઈશુ તો જણાશે કે હાલમા જેવી રીતે ધાર્મિક ઝગડાઓ અનિષ્ટ સ્વરૂપ પકડે છે, તેવું તે વખતે થતું ન હતું હાલમા એટલે ઉધા પચાસ વર્ષમા જ તેવી દશા પ્રાપ્ત થઈ છે

કવિના કૌતુકો કહી શકાતા નથી નવા વાતાવરણે ઐક્યના વ્યાજથી ઘેરેઘેર કલેશ અને કુસપ્તા બીજો રોપ્યા છે, શાન્તિના સામ્રાજ્યનું ઉન્નવન કર્યું છે, સામયિક અનેકવિધ દુષ્ક્રિયાથી પગિષીદિન ભારતવર્ષની પ્રજામા વિદ્વેષાગ્નિ પ્રકટાવ્યો છે. પોતે અદર અદર અથડાઈ લડી મરતા હોય-તે-પણ જાહેરમા જ, જ્યાં પોતાને સપના ઉત્સર્ગમા ઉજાતા માનનારા 'આર્ય'મન્યોનો આજના જમાનામા ક્યા તોટો છે ? નાના નાના ગામડાઓમા ફરીને હળી-મળીને પોતાના સ્વધર્મને વળગી રહેનારા લોકોમા ઉપદેશને બહાને અંદરઅંદર કવેશ ઉત્પન્ન કરાવનારા કાવતરા ક્યા ઓછાં થાય છે ?

પુષ્ટિમાર્ગના સર્વ ગ્રંથોને, એક નાનામા નાના ગ્રંથને પણ દરેક આચાર્યવશ્ય તથા તેમના મેવકો માનવાને બંધાયલા છે ક્યાનદનો ગ્રંથ, પત્રી તે ગમે તેવો વેદવિરુદ્ધ કે કપોલ-કલ્પિત હોય, તો પણ સામ્યો ક્યાનદી તેને વેદથી પણ વિશેષ માન આપવાનું સાહસ કરે છે, એ કઈ જનસમાજની ધ્યાનમાહાર નથી, અમારા આચાર્ય શ્રીતિલકાચિન દરેક પુષ્ટિ-માર્ગના ગ્રંથોને માનવાને બંધાયલા છે, અને તે તેમણે તેનો શુભોદ્દાર કરવા આપેલી મહોટી રકમથી સાબીત થાય છે.

અમારી માન્યતા અધસમૂહને લલેને 'અસત્ય' અને 'નિંદા કરાવનાર' દેખાઓ, તેની અમને લેશપણ દરકાર નથી. અમે કહી ગયા છીએ કે લોકની વક્ષણ કેવી છે તે જોવા તેને અનુસરવાની અમને મુલે જરૂર જ નથી ધાર્મિક નિયત્રણ નશ્વરદેહવાલાઓથી થયું નથી અને થવાનું પણ નથી નશ્વર દેહોએ જે જે ધાર્મિક તત્ત્વો પોતાના મનના તરંગો-માથી ઉત્પન્ન કર્યા છે, તે થોડાજ સમયમા લુપ્તપ્રાય બન્યા છે.

લાલચાવાશ્રીનું ભાષણ લટપેરિત હતું, એ વાત નિસદ્ધિ જ છે, અને પ્રસિદ્ધ પણ છે આજના સમયમા આચાર્યવશ્યોમાથી ધીમેધીમે વિદ્યા ચાલી જાય છે, અને તેને લીધે આ સર્વોત્તમ સમ્રદાય હાસ્યારૂપદ થાય છે, તેથી જ ગમે તેવા પઠિતમૂર્ખો મનશ્ચાયશ્યથી સમ્રદાયનું તરત્ર સમજ્યા વિના સમ્રદાયવિષયમા ગમે તેવો જમરડો વાળી નખે છે. ધણા વર્ષોની આવી અધપરપરા દૂર થાય અને સમ્રદાયના ગ્રંથોનું પઠનપાઠન ગોસ્વામિબાલકો અને વૈષ્ણવોમા ચાલુ થાય અને ખડ શુ છે તે સમજાય એટલા વાસ્તે જ અમે કડક શબ્દોમા ટીકા કરી હતી. તેને આ દીર્ઘદષ્ટિ, ક્યાનદી, ગુરુનિંદા કહે છે ! ધન્ય છે મહા-શય ! તમારી બુદ્ધિને પણ ધન્ય છે ! ગુરુનિંદાનો અર્થ શો છે, તે સમજો છો ? ન સમજતા હોતો સમજો, મિત્રારો ગુરુના કાર્યો ગુરુઓના મહાનુભાવી વંશ્યોના કાર્યોથી લિજ દિશામા વહેતા હોય તો શિષ્ય એધડક ગુરુને કહેવાને 'યોગ્ય' છે. કષ્ટ નીતિરાત્ર સમજો છો ? 'ગુરોરપ્યવલિપ્તસ્ય ત્રાર્યાત્રામજાનત ઉત્પથપ્રતિપત્તસ્ય શિષ્ય કુર્યાદયોચિતમ્' એ મહા-કવિની ઉક્તિ કોઈ સ્થલે વાચી છે ? મહારાજો અમારા ગુરુઓ છે, અમે તેના સેવકો છીએ, પ્રત્યેકને એકબીજાને સ્વધર્મસંરક્ષણાર્થ કહેવાનો હક્ક છે, એ હક્ક આજનો નથી પણ પરાપૂર્વનો છે, એ વાત આ સમ્રદાયના ઇતિહાસને જાણનારાઓના લક્ષ્યમા છે પિતા

ઉન્મત્ત દશામાં હોય તો પુત્ર તેને ગમેતેમ કહી શકે છે; પણ બીજા કે જેની સાથે બીજકુલ 'લાગતું વળગતું' જ નથી હોતું, તેવાઓ ને કાંઈપણ કહેવા માટે આવે તો તેની બરાબર ખબર લઈ નાખવાને સુપુત્ર ચુકતો જ નથી, તેમ અમારા ગુરુ મહારાજોઉપર કાંઈપણ ધાર્મિક આક્ષેપ થાય તો તેનું નિરાકરણ કરવા અમે તૈયાર છીએ, પણ તેઓશ્રી ને સંપ્રદાય-નુસાર ન વર્તે તો ગમે તેવા કડવાપણ ઔપધ જેવા, પરિણામે દિનકારી શબ્દો કહેવાને પણ અમને હક છે, તેની વચમાં તમારા જેવા 'સ્નાનસ્તક' રહિતોને વચ્ચે પડવાનો મુદ્દો હક નથી. અમારૂં વચન, 'કડક' વચન બીજાને ઝોવા ન રુચે, તેની પણ અમને પરવા નથી થોડુંપણ ધર્મસાંકર્ય થવું ન લેહ્ય એવું અમારૂં મત છે, જ્યારે સર્વવિપ્લવ કરીને સંકરતાનું તત્ત્વ રંગેરંગમાં ભરવું એવું આજના 'આર્ય'નામધારીઓનું મત છે.

દયાનંદી કહે છે કે 'લેખક સભામાં એ વ્યાખ્યાન વખતે હાજર હતો તે વખતે જ પાછલથી ખેડત કેમ નહીં કીંતુ ?' આના ઉત્તરમાં જણાવવાનું કે લેખક કદા ત્યાં 'શાસ્ત્રાર્ય' કરવા ગયો ન હતો. સભામાં વ્યાખ્યાનવેલાએ કે પછી પણ શકા પૂજ્યાની મર્યાદા નથી હોતી ને મહારાજશ્રીએ એમ આજ્ઞા કરી હોત કે આજના વ્યાખ્યાનમાં કાંઈને કદા પુછવું હોય તો અનશ્ચ પુછવું, તો લેખક તેઓશ્રીને ઘણી જ નમ્રતાપૂર્વક પ્રશ્ન કરત. પણ વ્યર્થ કોલાહલ કરવો અને મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરીને ધર્મોપદેશમાં વિશેષ નાખીને કલેશનું મૂલ શોધવું એ કાર્યને કાંઈપણ સુત્ર જન કડાપણુમરેહુ લેખકે જ નહિ.

ગોવિંદના-શ્રીકૃષ્ણના નામથી કદી ઉઠનાર આ દયાનંદી શંકરાચાર્યના મજા ગોવિંદ એ સ્તોત્રઉપર દિદાદિદા થઈ ગયો છે. એ સ્તોત્રમાંની 'મિઠાશ' 'અર્થસિદ્ધિ' અને 'પ્રસિદ્ધિ' એ દયાનંદીનું હૃદય આર્દ્ર બનાવી દીધું છે. 'મગ્નભૂમિમાં જલનિદુ' તે આનું નામ (વસિષ્ઠાદિ તો ઋષિઓ, આ તો આજના જમાનાના મદ-પિં!) દયાનંદના વાક્યોથી શંકરાચાર્યઉપરની સદ્બુદ્ધિને ત્યજી દેનારાઓના મનમાં શંકરાચાર્યના સ્તોત્રોની 'મિઠાશ' ઘર કરી દે એ ઘણી આશ્ચર્યકારક ઘિના બની કહેવાય. ગોસ્વામિબાલકેના 'સસાર દુખમય છે' એવી વરામ્યભાવના બતાવનારાં સ્તોત્રો આ મદાશયને દૃષ્ટિપથ થયા નથી. તેથી જ તેણે શકના સ્તોત્રની 'મિઠાશ' લઈને આનંદ માન્યો છે. મદાશયને એવા સંખ્યા બધા સ્તોત્રો વાચવાની ઇચ્છા હોય તો એકવાર રા. 'મહારાણીશંકરની પેઠે' વૈષ્ણવ પરિવ.

૧. મહારાણીશંકર નામના ગૃહસ્થ એક આગેવાન દયાનંદી પંડિત ગણાય છે. તેઓ નૃસિંહજીનાજડના વતની ગિરિનારા જાદાણ છે, પહેલાં તેઓ વૈષ્ણવ હતા, એ તેમના નામથી સૂચન થાય છે, શ્રીવસુનાછને વૈષ્ણવો 'મહારાણી' કહે છે, તે પ્રમાણે તેમનું નામ મહારાણીદાસ પાડેલું પણ પાછલથી દયાનંદીય ચિંતાઓથી દાંસને રચેલે સકર થઈ ગયા. તેઓ એક વાર વૈષ્ણવપરિવદ્માં છણામુ તરીકે આવ્યા હતા. રા. ચાંકીલીઆ અને શાસ્ત્રીજી મગ્નવાણે તેમને તે સબંધે કેટલુંક વિદર્શન કરાવ્યું હતું. દયાનંદીઓનો સાધારણ નિવસ હોય છે કે ન જાણતા હોય તો પણ સર્વજ્ઞ બાનો ડાંગ કરવો એનું જ પ્રયત્ન કરવાનો પ્રસન્ન પ્રાપ્ત થયો. સદ્દુ પંડિને જેને અણમાખ્ય વાંચ્યો મયાનું જણાવ્યું. જ્યારે શાસ્ત્રીજી મગ્નવાણે તેમને અણમાખ્ય કેનું સમજવું છે તે જાણવાને તેમના હાથમાં પુસ્તક મૂકીને અર્થ કરવા જણાવ્યું. પ્રથમથીને માફાપાત. પહેલાં જ સુરમાં ગયેલા. અર્થ કરી શક્યા નહિ.

સ્કાર્યાનય ' ની મુલાકાત લેતી તે વખતે તમારી ખાત્રી થશે કે ' ગોસાધ્યોદૃત સ્તોત્રોમા ' જેવી 'મિઠાશ અને પ્રસિદ્ધિ તથા અર્થસિદ્ધિ' છે તેનો દર્શાવ પણ માયાવાદીના સ્તોત્રોમા નથી વક્તી દયાનંદી લખે છે કે " સસાર દુઃખમય છે, એ ભાવના પણ લેખકને પુષ્ટિમાર્ગની માલમત્રીદા ઉગાવવાની કિંદુશી પ્રમાણે સ્વસિદ્ધાત વિરુદ્ધ લામે છે ' આ ઠેકાણે દયાનંદી 'પુષ્ટિમાર્ગની કિંદુશી' પણ સમજી ગયો છે પુષ્ટિમાર્ગ શું? પુષ્ટિમાર્ગના તત્ત્વો કયા પુસ્તકમાં છે? તેનાં નામ શું છે? આ બધું વિચારવાનો સમય આ અદ્ભુત ગોધકને મળ્યો છે? એ ભાઈની પુષ્ટિમાર્ગવિષયક અજ્ઞતા માટે અમને દયા ધણીજ આવે છે! અમે તેને સૂચવીશું કે તમને પુષ્ટિમાર્ગના તત્ત્વો આ જન્મમાં કે ૧૦ જન્મમાં પણ સમજશે કે કેમ, એ સશયગ્રન્થ જ છે માટે તે વિષયમાં તમારું અગાધ ભુદ્ધિબળ દેખાડવું બધ કરશે તો કીક થઈ પડશે પુષ્ટિમાર્ગમાં વૈરાગ્ય એ પહેલું પગથીડું છે, તેમાં માલમત્રીદા ખાઈને બેસવાનું નથી, પરંતુ તલવારની ધાર ઉપર રહેવાનું છે, જટ, મોખ્ખ, ખમીરો પહેરીને હોમ કરવાનો ડાળ કરવાનો નથી.

લાલખાવાશ્રીએ ચાર સપ્રદાયનીકોને ગણના કરાવી હતી તત્સબ્ધી અમારા સપ્રમાણ વિચારો આ નવીન 'દીકાકાર' સમજ્યો જ નથી, એટલે તે વિષે ચિંટપેપણુ અત્યાવશ્યક નથી.

શૈવ દીક્ષાના દુરાગ્રહીઓનો સ્પર્ધ ન કરવો એમ પડિત ગદ્ગલાવણીએ સપ્રમાણ લખેલું હતું, તેનું અમે હિંકન કર્યું, તેથી આ વિશ્વાલવૃત્તિ (?) વાત લેખકનું હૃદય બહુ જ ઉશ્કેરાઈ ગયું છે. તે વિષયમાં લકન કવિ દયારામભાઈનો ' બ્રાહ્મણમકનસવાદ ' જોવા જેવો છે. શ્રીમદ્ભાગવતમાં એક શ્લોક છે

વિપ્રાદ્ દ્વિષદ્ગુણયુતાદગચિન્દનામવાદગચિન્દવિમુલાચ્છન્નચ વરિષ્ઠસ્ ।

મન્યે તદર્પેતમનોર્ચ્વર્નાહતાર્યપ્રાણ પુનાતિ સકુલ ન હુ મૂર્ગમાન ॥

આ જ શ્લોકનો ભાવાર્થ કવિ પોતાના સવાદમાં લે છે ' વિપ્ર વિમુખ હજિ દ્વાદશ, શુંશુયુત તરે ન સ્વય અભિમાની છ, તેથી વર હગ્નિકન સ્વપચ પણ સકુલ તરે શુણુગાની, આ ઉપરથી નિશ્ચય થાય છે કે 'બાર ગુણો ધરાવનાર હગ્નિવિમુખ બ્રાહ્મણથી પણ હગ્નિકન ચાંડાલ એક છે. ત્યારે જેઓ પોતે તો હરિથી વિમુખ થઈને બીજાને વિમુખ કરે છે, ' હુ પોતે જ ઈશ્વર છુ ' એવા મિથ્યા પ્રનાયો કરવામાં સાર્યકતા માને છે, જગત્સે, ઈશ્વરને, ધર્મશાસ્ત્ર, પુરાણ, અરે વેદને પણ ખોટા પશુતુ'ય માને છે, પ્રચ્છન્નમૌદ્ધ થઈને વેદનો ધાત કરે છે, એના નારિન્દાનો પડછાયો પણ જો લવામાં આવે તો પણ હાનિકારક છે, તો પછી બીજી વાત તો ક્યા રહી? જો કે આ બધું દંતરને સમજાવવું ઉપરભૂમિમાં જલવર્ષણુવત્ છે, તથાપિ એતન્માર્ગથી આવી બ્યામોહલીલાથી મુગ્ધ ન બને તેટલા માટે જ આ બધો પ્રયાસ છે

કેટલાક લોકો અમને પડિત ગદ્ગલાવણીના પરમ વિદ્વંસી માને છે, પરંતુ એ તેમની ગંભીર જૂથ છે. હા, એટલું ખરૂં કે અમે તેમના દરેક કાર્ય સાથે વિચારશીલતાનો ત્યાગ કરીને અધશ્રદ્ધામાત્રથી મતતા થતા નથી, પરંતુ પડિતશી દયાનંદીય યુગમાં આ સપ્રદાયને જે કેટલાક લાભો થયા છે, તેનો અમે ખુદલા હૃદયે સ્વીકાર કરીએ છીએ, અને બહાર કરીએ છીએ અમુક બાબતમાં જ અમારો એમની સાથે મતભેદ છે, બીજા સર્વ

વિષયોમા અમે એમના પ્રશંસકો છીએ, અને અપવાદ સિવાય સંપ્રદાયની સારી સેવા બજાવવાનું માન એમને અમે આપીએ છીએ. આશા છે કે અમારા આ લેખ પછી અમને પશ્ચિમના ‘વ્યક્તિ શત્રુ’ તરીકે માની લેવાની ગંભીર ભૂલ વૈષ્ણવો અને અન્ય તેમના શિષ્યો નહિ કરે.

છેવટે ભાઈ દયાનંદી લખે છે કે ‘હમારે કાંઈ મહારાજના ભક્ત વૈષ્ણવો તથા મહારાજને વચ્ચેના ઝગડા સાથે વિશેષ લાગતું વળગતું નથી. પરંતુ તેઓ વચ્ચે સભ્યતાની કેવી આપ લે થાય છે તે જ જાહેર પ્રગતને બતાવવાનો હેતુ મુખ્ય છે’ આ હેતુ કંઈ જેથી તેથી ભુદ્ધિમાયી નથી જનમ્યો, પણ ‘બાહોશ’ અને કસાયેલી ભુદ્ધિમાયી જનમ્યો છે. ‘લાગતું વળગતું’ નથી છતાં માયું મારતું એ કંઈ સાધારણ પીમતા ન કહેવાય, સાધારણ સાહસ ન જ ગણાય હવે અમે આ દયાનંદીને સચવીશું કે તમારે જોતો વચ્ચે હાલ જે હાલી સલગી રહી છે, અને તેઓમા પણ જે મનિઓ અને તેમના શિષ્યો વચ્ચે પરસ્પર વિસંવાદ ચાલી રહ્યો તેમા, પણ તમારી ‘૮૦૦ કોલમો’ ચિતરીને કસાઈ ગયેલી કલમનો ભાગ આપવો. એમ દરેક બાબતોમાથી કંઈક સારું ગ્રહણ કરવાના શુભના અભાવે કંઈક ખૂલે-ખોલે ભરાયલું હોય તે જ ચુટી કહાડીને દયાનંદી સમાજની અખડ સેવા બજાવ્યા કરજો. બેશક, મહારાજને અને તેમના શિષ્યો વચ્ચે ‘સભ્યતાની આપ લે’ની શરૂઆત નાહુટકે ચાલુ થઈ છે, પણ તે મર્યાદામા જ, સભ્યતામા જ, પણ દયાનંદી અને તેના ભક્તો વચ્ચે જે હાલમા ‘સભ્યતાની આપ લે’ શરૂ થઈ છે તેથી હું ધારું છું કે કોઈપણ સ્થિતિ થઈ નથી. ‘ચોર’ ‘ડામીજના મોટાભાઈ વગેરે ‘સભ્યતા’ ભર્યા છરકાઓ આ ‘સુધરેલા’ જમાનામા ‘સુધરેલા’ દયાનંદીઓના પેપરોમા પ્રકટ થવા લાગ્યા છે ! આનો અનુભવ કન્વાની કોઈપણ વાચકની ઇચ્છા થાય તો તેણે તેમના પત્રો વાંચવા. અત્ર અમે ‘સભ્યતા’ ખુલ્લી મુકના અમારે શરમાવું પડે છે.

અમારી દરેક ટીકાઓ કાર્યપરત્વે હોય છે. મહારાજશ્રીઓ જાહેરમાં જે ધાર્મિક ઇવન્ટ વ્યતીત કરે છે તે સંબંધમા જ અમારી ટીકાઓ હોય છે વ્યક્તિપરત્વે દ્વેષભાવથી કે અન્ય અધમ ઉદ્દેશથી હોતી નથી ‘વ્યર્થ નિંદા’ કરવાનું કામ તો બીજાઓને મોપેલું જ છે, એમ અમે આગલ કહી ગયા છીએ. છેવટે દયાનંદી લેખક પોતાને અદ્વૈતનું અનુભૂતિ થયેલું હોય તે શું એમ ‘ભુદ્ધિમાન વૈષ્ણવોને’ માર્ગ દર્શાવવા નિષ્ક્રયો છે ! ધન્ય છે ! ધીમતરતમ ! તમારી બોમબિહારિણી ભુદ્ધિને ધન્ય છે અસ્તુ

એ જ દયાનંદીએ પોતાના બીજા અકમા ભદ્રોની વકીલાત કરી છે, ખૂબ દિમાયત કરી છે ભટ્ટસંબંધે અમારા વિચારો પણ અમે જણાવ્યા છે અને જણાવીએ છીએ કે અપ્રદાયમા તૃતીય કક્ષા ભદ્રોને માટે છે. તેમને જાહેરમા દલકા પાડીને તેમનો આધિકાર સર્વ લેવાની અમને મુલે ઇચ્છા નથી, પરંતુ મહારાજશ્રીઓની અજ્ઞાનતાનો ગેરફાલ તો અમે તેઓને નહિ જ લેવા દઈએ. તેઓ બ્રહ્મસંબંધ આપે, જૂઠ્ઠા જવગરે વગેરે વિરુદ્ધ આચારો તો અમે નહિ જ ચાલવા દઈએ. બ્રહ્મસંબંધ આપવાનો અધિકાર માત્ર મહારાજશ્રીઓના જ છે, બીજા કોઈનો નથી, આધુનિક ભદ્રો મહારાજશ્રીઓના સમાન દમ્બા મેગવવાની તગવીજ કરી રહ્યા છે, માટે તેમના યથાર્થ સ્વરૂપને પ્રકટ કરવાની અમને ફરજ પડી હતી.

કુન્વીરમ્હના કહેવાતા શંકરાચાર્ય પોતાની વિદ્યમગીરીની યાદગીરીમા અને પોતાની 'સેવા
ઓની પિછાનમા' નીચેના શ્રીવંશલસ પ્રદાયના વૈષ્ણુવોને નિમ્નનિર્દિષ્ટ 'ખેતાઓ' 'એનાયત કર્યા'
છે. સ્વધર્મધુરંધર-સર જગમોહનદાસ વરજીવનદાસ, મેશર્સ ત્રિભુવનદાસ વરજીવનદાસ,
રા. રા. ઠારકાદાસ ગોવર્ધનદાસ, સ્વધર્મભૂપણ-રા મગનલાલ હરગોવનદાસ ઓફ, રા. બ
મુંદરદાસ નારાયણદાસ સોલીસિટર, મેશર્સ મનોરદાસ ત્રિભુવનદાસ વરજીવનદાસ, રા. ગો-
વ્ધનદાસ કરસનદાસ, સત્કાર્યભૂપણ-મેશર્સ પુરુષોત્તમદાસ કુંવરજી અને રા ચતુર્ભુજ કર-
સનદાસ ઓફ. ધર્મકાર્યધુરીજી-રા પ્રભુદાસ લાધાભાઈ મોદી, સદ્ભક્તિપ્રદીપ-રા
આત્મારામ ગંગાદાસ અરચંટ, રા. મૂલજી દામોદર, રા. ડૉ. મગનલાલ નગીનદાસ
માણેકલાલ.

શ્રીનાથદ્વારાધીશ તિલકાયિત શ્રીગોવર્ધનલાલજી મહારાજ પ્રાચીન સામ્રાજ્યિક ગ્રંથોના
મુદ્રણાર્થ પચીસ હજાર રૂપીઆ અત્ય વૃહન્મહિરાધીશ શ્રીગોકુલનાથજીમહારાજને આપી
ગયા છે. જો કે આ અવસરે જે મહત્ત્વ કાર્યનો પ્રારંભ થવાની અફવા અફવા જ રહી છે
પરંતુ આ મણુ કાર્ય તદ્દત અસતોષોત્પાદક તો નહિ જ ગણાય. શ્રીગોકુલનાથજીમહારાજે
'ગુજરાતી'પત્રમા સર્વ ગોસ્વામિઆલોકા અને વૈષ્ણુવોને આ કડમા યથાશક્તિ મદદ
આપવાને સૂચના પણ કરી છે જો તિલકાયિતશ્રીએ પોતે અહિ વધારે મિરાજીને કાઢ યો-
જના કરી હોત અને અન્ય 'અસાધારણ સમૃદ્ધિ'વાન મોટા મંદિરના મહારાજ અને વૈષ્ણુવ
સદ્ગૃહસ્થોને તે કાર્યમા પ્રેર્યા હોત તો કદાચ અવશ્ય લાભ થાત, અને સપ્રદાયનુ ક્રેય વિ-
રોધ પ્રમાણમા થવાનો સભવ રહેત પણ તેમ થયુ નથી, એ ખેદજનક છે પરંતુ એ રકમ
અને એની વ્યવસ્થાનો ભાર જેમના ઉપર નાખનામા આવ્યો છે, તે મહારાજશ્રીને અમે
વિનંતિ કરીએ છીએ કે આપ પણ આપની 'અસાધારણ સમૃદ્ધિ'માથી યત્કિયિત શ્રદ્ધો
આપીને પછીથી જો અન્ય ગોસ્વામિઆલોકા અને વૈષ્ણુવોને સૂચના કરશે તો સપ્રદાયને
મહાન લાભ થશે આશા છે કે મહારાજશ્રી અમારી આ વિનંતિઉપર 'ચાતુ રિવાજ'ને
દૂર કરીને લક્ષ્ય આપશે

દયાનંદીય પત્ર સાવલીમા પુષ્ટિમાર્ગની જોહુકમી જ્યે શીર્ષકનીચે એક વિચિત્ર ખન-
અડાવે છે અને એક મહારાજશ્રીને ધમકી પણ આપે છે । તેનું કારણ આ દર્શાવે છે 'સા-
વલીના એક મહાશય નામે પુરુષોત્તમદાસ આકરોલ મુકામે રહે છે, હેમનાપર' દયાનંદી
'સામાજીક સંસ્કારો પડેલા,' (પ્રહાદની પેડે ગર્ભમાયો જ તેના સંસ્કારો પડેલા કે કેમ તેની
અમને ખબર નથી,) 'તે અન્વયે તેમણે યજ્ઞોપવીત ધારણ કરેલુ જેથી, હેમનાપર હેમની
ન્યાતવાળાએ ઉક્ત યજ્ઞોપવીત ત્યાગી કરી યલસનધ તથા કડી લેવાનુ દમાણ ચલાવ્યુ છે,'
વગેરે. આટલુ લખીને ધમકી આપે છે કે 'ન્યાનના ગેરિયાઓ તથા આચાર્ય શ્રીગોપેશ્વરજી
મહારાજે વિચારીને પગલા ભરવાની જરૂર છે પોતાના ધર્મમા શુ પોલ ચાલે છે તે કેટલો
લૂલો છે ?' વગેરે. આના જવાબમા અમારે અત્ર એટલુ જ જણાવવુ પડે છે જેઓ ચુમ્ત
વૈષ્ણુવો છે અને પરાપૂર્વથી ચાલ્યા આવેલા વૈષ્ણુવોના નિયમાચાર પ્રમાણે વર્તે છે, તેઓની
દરજ છે કે ગમેતેમ કડીને પણ સ્વધર્મ બચાવે, તેમ જ દયાનંદીએ પણ તેરી જ દરજ

થી મુક્ત થતા નથી. આ 'મહાશયો'એ આજકાલ વેદવિદ્ધ અને કપોત્તદ્વિપતરીતે યવનોને પણ યજ્ઞોપવીત આપવાનું જે નવું ધર્મિંગ જગાવ્યું છે, તેથી ડરતા રહેવાની અને તેના ધર્મિંગનો ફેલાવો વૈષ્ણવોમા ન થાય તેને માટે સાવચેતીના ઉપાયો લેવાની મહારાજશ્રીઓ અને વૈષ્ણવોની ફરજ છે. તે પ્રમાણે તે કરશે જ, તેમાં આવી ધમકીઓ અકિંચિત્કર છે. જો દયાનંદીએને પોતાના ધર્મને જ વલગી રહેવું હોય તો તેઓ તેની 'ન્યાત' ની દરકાર શામાટે કરે છે ? શામાટે 'ન્યાત'થી દૂર જ નથી રહેતા ? 'ન્યાત'મા ઘેર ઘેર કુસંપોનાં બીજો રોપીને શામાટે કલહોત્પાદનમા ઠાગ્ણુ બને છે ? તેમને માટે સીધો રસ્તો પડ્યો છે, તે એ જ કે તેની ન્યાતથી દૂર રહીને તેની પરવા કર્યા વિના પોતાના સમાજ ધધામા ધુરીણુ બનવું અને ઉભરીને થવું, અમે નથી ધારતા કે આ એમનેમાટેનો જ, એથન્કર માર્ગ એઓ જો સ્વીકારશે તો કોઇ પણ દિવસ તેમની 'સ્વતંત્રતા ઉપર તરખ' મારવા વૈષ્ણવો તૈયાર થશે નહિ. વળી, તે દયાનંદી મહાશયે જો આ સપ્રદાયના મહારાજદારા યજ્ઞોપવીત ધારણ કરવાની સ્વલોહપતા તૃપ્ત કરી હોત તો વૈષ્ણવોને કશી તકરાર ઉભી કરવાનું કારણ મલત જ નહિ. જો કે આજકાલમા યજ્ઞોપવીત ધારણ કરીને કેટલા વૈદિક ધર્મમા મસ્ત રહે છે, એ દુનિયાની જાણુઆહાર નથી, તેવાઓના ઉદ્ધારમાટે ભક્તિમાર્ગના અવલખન સિવાય બીજું બંધુ વિડંબન જ છે, તો પણ યજ્ઞોપવીતના તરસ્યા, કર્મ બનવાની લાલસા ધરાવનારા હીન અધિકારીઓમાટે યજ્ઞોપવીત ધારણ કરાવવાનો પણ માર્ગ આધુનિક ગોસ્વામિબાણકોએ શોધી કાઢ્યો છે. તે પ્રમાણે અનુસારનારને વૈષ્ણવો કદાપિ બહિષ્કૃત નહિ જ કરે. પોતાની ભયકર પોલ તરફ 'આખ આડા કાન' કરનારા આજના સુધરેલા અતારકોનો તો ગોચ સત્કાર (?) કરવામા જ વૈષ્ણવોની લૌકિક કર્તવ્યતા સમાયલી છે, એમા વૈષ્ણવો કર્તવ્યપરાયણ રહેશે જ.

નિવેદન.

મુદ્રણાલયનિયમકે પ્રતિબંધને લીધે પુષ્ટિભક્તિસુધાના અંકો સાથે જ પ્રકટ કરવાનો જે પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો છે, તે બદલ ગ્રાહકો પાસે અમે ક્ષમા માગીએ છીએ હવેથી નિયમ પુર સંગ અંકો પ્રકટ કરવાને બનતો પ્રયાસ કરવામાં આવશે.

આવતો અંક વી. પી.

પુ. ભ. મુ. ના ચાલુ (ચતુર્થ) વર્ષનું નોંધાવર જોઓએ હજી સુધી નથી મોકલ્યું, તેઓને આવતા નવમો અંક વી. પી. થી મોકલવામા આવશે આશા છે કે ગ્રાહકો વી. પી. સ્વીકારવાની કૃપા કરીને આ ધાર્મિક કાર્યમા સહાયભૂત બનશે.

સ્વધર્મના મુખ્ય સિદ્ધાન્તો.

૧. જગત્ સત્ય છે
૨. જગત્, જીવ, અત્યામી, અક્ષર ઇત્યાદિનાં નિમિત્ત અને ઉપાદાન કારણ સુદ્ધ નિર્ગુણ બ્રહ્મ કૃષ્ણપરમાત્મા જ છે.
૩. જીવે અવિદ્યાથી ક્રૂરપેસે. અદ્વન્તામમતાત્મક સંસાર મિથ્યા છે.
૪. જીવ આણ છે, સુદ્ધ નિર્ગુણ બ્રહ્મનો અંશ છે, વ્યાપક નથી
૫. પરબ્રહ્મ પુરુષોત્તમ કૃષ્ણનું ધામ અક્ષરબ્રહ્મ ગણિતાનંદ છે.
૬. સર્વોપરિ વેદાદિ શાસ્ત્રે પ્રતિપાદિત પરમકાષ્ટાપન્ન વસ્તુ શ્રીકૃષ્ણ જ છે
૭. કૃષ્ણની સેવા એ જ અશ્વ જીવનો ધર્મ છે, એટલે વસ્તુતઃ સ્વધર્મ કૃષ્ણસેવા જ છે.
૮. આત્મનિવેદન અને પ્રભુપ્રપત્તિ વિના અન્ય વિશ્વધર્મ હોઈ શકે જ નહીં

GRATIS.

The 'Suddhādvaita Philosophy' or 'System of Vallabhāchārya' by Mr. Mulchandra T. Telivala, B. A., will be posted to any gentleman

applying to
Humam Street,
Bombay, 1.

ISHVARDAS TRIBHUVANDAS VARJEEVANDAS SETH

વિદ્વન્મંડળ.

(અનુવાદક:-નાગુલાલ નારાયણદાસ આંધી, M A : LL. B)

શ્રીમદ્દલાધીશ્વરના દ્વિતીય કુમાર શ્રીવિદુલેશ્વરઅમુગરણના 'વિદ્વન્મંડળ' નામક ગ્રંથથી કયો વૈષ્ણવ અજ્ઞાત હશે ? 'પુષ્ટિભક્તિસુધા' ના વાચકોએ પુ. ભ. સુ. ના બીજા વર્ષના અકોમા તે ગ્રંથના તાત્પર્યનો અંશતઃ અનુભવ કર્યો છેજ. માયાવાદના સંપૂર્ણ ખડન સાંપ્રે સ્વમંત્રદાયના સિદ્ધાંતોનું ઉદ્ઘાટન, શ્રુતિ અને યુક્તિઓના અપૂર્વ બલથી સ્વસિદ્ધાંતોનું પોષણ જેવુઆ ગ્રંથમા જોવામાં આવે છે તેવું અન્ય ગ્રંથમા નથીજ. પુષ્ટિમાર્ગનાં મામિક તાત્પર્યો સમજાવવાને માટે આ ગ્રંથ જેવો ઉપયુક્ત થઈ પડે છે, તેવો અન્ય નથી થઈ પડતો, દૂકામા એટલુજ કે આ ગ્રંથ એકજ વખત વાંચીને તૃપ્ત નહિ થાઓ, પણ વારવાર વાંચ્યાજ કરશો. ભાષા સરલ છે. સાધારણ ગુજરાતી જોણનાર પંથુ ઉચ્ચ સિદ્ધાંતોને આ ગ્રંથથી સમજી શકશે.

ગ્રંથ રાચલ આડપેછ ૩૩ ફોર્મનો છે, છતાં નોંધાવર માત્ર રૂ. ૧-૮-૦ રાખ્યું છે. ગ્રંથ પ્રકટ થઈ ગયો છે.

મલવાનું ઠેકાણું:-

શા. ઓછવલાલ ગોપાલદાસની કુ.

મૂલજ જેઠા મારકેટ, કામધેનુ ગદલી.

સુંખઈ નં. ૨.

પુષ્ટિભક્તિસુધાના ગ્રાહકો તથા વાચકોને ખાસ વિજ્ઞાપ્તિ.

આર વર્ષે થતાં આ માસિક વૈષ્ણવોની મેવા કરી રહ્યું છે, પુષ્ટિમાર્ગનું, રસનું, ભક્તિનું અને શ્રદ્ધાદૈન્ય બદલાવનું શુદ્ધ સ્વરૂપ સમજાવવા અથાગ પ્રયત્ન કરી રહ્યું છે, અને પુષ્ટિ-માર્ગને નામે આશ્રિત થોટાળા અને પ્રતારણાને ઉઘાડા ખાડી અધમ વિષયગ્રસ્ત મનુષ્યોની અધમતા બેઘડક ખુદ્દી કરી, શુદ્ધ, સુંદર પુષ્ટિમાર્ગ શું છે તે સરળતાથી વાચકોને દર્શાવી રહ્યું છે. આ માસિકના લેખો નિરવાર્ધથી સર્વ લેખો લખે છે, અને કાર્યવાહકો દ્રવ્ય, સમય અને બુદ્ધિથી સહાય કરે છે. તે પાશુ અમે જોઈએ છીએ કે વૈષ્ણવો જો કે વાંચવાને આતુર છતાં માત્ર રૂ. ૨) વર્ષ દિવમે બરી ગ્રાહક થતા નથી. માટે અમારી વિજ્ઞાપ્તિ છે કે દ્રવ્યવાન વૈષ્ણવોએ ૫-૧૦ ટાપી લઈ મદદ કરવી, અને શુદ્ધ ધર્મ સમજવાની દુષ્કાવાળા દરેક વૈષ્ણવે એક ટાપી તો અવશ્ય લઈ સહાય કરવી જો દાંષ્ટપણ દ્રવ્ય બચશે, તો માસિક નું દૂદ વધારવામાં, બેટ આપવામાં, અથવા પ્રાચીન પુસ્તકો અપાવવામાં ખર્ચવામાં આવશે. આ માસિકના શુભેચ્છકોએ-શુદ્ધ પુષ્ટિમાર્ગના શુભેચ્છકોએ-આ વિજ્ઞાપ્તિ અવશ્ય ખ્યાનમાં રાખી માસિકની ઉત્તિમાં સહાય કરવી.

મુદ્રણ
વિહુલભાઈ
પદ્મલ રોડ,
મુંબઈ

વર્ષ ૪ થુ] શ્રીકૃષ્ણભાઈ પાંડે, મોર્ગાપ

પુષ્ટિભક્તિસુધા.

કૃષ્ણ ૧૧, શ્રીવલ્લભ ૪૩૬ અક ૯]

નાયમાત્મા પ્રવચનેન લભ્યો ન મેધયા ન વહુના શ્રુતેન
યમેવૈષ વૃણુતે તેન લભ્યસ્તસ્યૈષ આત્મા વૃણુતે તનું સ્વામ ॥ ૧ ॥
નાહં વેદૈર્ન તપસા ન દાનેન ન ચેજ્યયા ।
શક્ય એવંવિધો દ્રષ્ટુ દૃષ્ટવાનમિ માં યયા ॥ ૨ ॥
મત્તયા ત્વનન્યયા શક્યઃ અહંમેવંવિધોઽર્જુન ।
જ્ઞાતું દ્રષ્ટું ચ તત્ત્વેન પ્રવેષ્ટું ચ પરંતપ ॥ ૩ ॥

તત્ત્વી તથા પ્રકાશક

વાડીલાલ નગીનદાસ શાહ,

બી.એ., એફ.એલ. બી., વકીલ, હાઇકોર્ટ

મુંબઈ.

મોઝાવૃ ૩૧. ૨-૦-૦

૧૯૨૬ અક્ટોબર ૩૧. ૦-૪-૦

આવશ્યક નિવેદન.

૧. આ માસિકસંબધી સઘલો પત્રવ્યવહાર પ્રકાશકને નામે કરવો.
૨. આ માસિક દરેક માસની કૃષ્ણ એકાદશીએ પ્રકટ થાય છે.
૩. આ માસિકમાં છપાવવાને આવેલો લેખો લેવા ન લેવા તેમ જ તેમાં થોમ સુધારોવધારો કરવો પ્રકાશકની ઇચ્છાધીન છે.
૪. શ્રીમદ્વલ્લભાર્યજીના સિદ્ધાન્તાનુસાર જ લેખ લેવામાં આવશે.
૫. વર્ષનું નોંધાવર અથમથી લેવામાં આવે છે.
૬. આ માસિકના પરિવર્તનમાં જેમના તરફથી માસિક વા પત્ર મલશે તેમને વગર નોંધાવરે આ માસિક મોકલવામાં આવશે.
૭. કોઇ પણ બાબતની ખબર મળાવવી હોય તો જવાબને સાર ટિકિટ બિડવી, તે સિવાય જવાબ આપવામાં આવશે નહિ.
૮. આ માસિકમાં જાહેર ખબર છપાવવી હોય કે હેન્ડબિલ વહેંચાવવાં હોય તેમણે પ્રકાશકને લખવું અથવા મલવું.

પુષ્ટિસ્થિતિસુધાકાર્યાલય,
પ્રિન્સિપલ રીટ,
મુંબઈ.

પ્રકાશક.

અનુક્રમણિકા.

વિષયો.

લેખકો.

૧. શ્રીસર્વોત્તમસ્તોત્ર.	...	...	...	રા. રા. વાડીતાલ.
૨. મોક્ષનું સાધન શું ?	...	...	...	વે. શા. સ્વ. વસંતરામદાસ્
૩. શ્રીમદ્ભગવત.	...	...	...	Mr. D. B. A. LL. B.
				High Court Pleader.
૪. દેવે જામશે ?	...	...	...	" " " "
૫. An Examination of S'ankara's
refutation of the Sāṃkhya
Theory.				Mr. M. G. Shastri M.A

શ્રીમવોત્તમસ્તોત્ર.

(અનુસધાન ગતાક ૫-૬ પૃષ્ઠ ૧૨૦.)

જન શ્રોત્રમા આપે જ આજ્ઞા કરી કે સાક્ષારલક્ષિતમાર્ગીય જ્ઞાન કરાવવા સારુ લગવદાય શ્રીમદ્વાચાર્યચરણુ પ્રાકટ્ય થયુ અને તત્પ્રાકટ્યવડે જ આપશ્રીને સર્વમાહાત્મ્યજ્ઞાનસપત્તિ સિદ્ધ થઈ, તો પછી આપ તેઓશ્રીના સ્વરૂપનુ જ કથન કરો, પણ તેઓશ્રીની સ્તુતિરૂપ તેઓશ્રીના અષ્ટોત્તરશત નામ આપ શામાટે પ્રકટ કરો છો ? એમ વાદી શકા કરે તો તેના ઉત્તરરૂપે આપશ્રી અષ્ટોત્તરશત નામ પ્રકટ કરવાનુ પ્રયોજન-હેતુ-અગ્રિમ શ્રોત્રમા આજ્ઞા કરે છે —

તદુક્તમપિ દુર્બોધં સુબોધં સ્વાચયા તથા ।

તન્નામાષ્ટોત્તરશતં પ્રદક્ષ્યામ્યશિલાવદ્દત્ ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ:—તદુક્ત (આચાર્યશ્રીની વાણી) પણ દુર્બોધિ થયા (જે પ્રકારે) સુબોધિ થાય તથા (તે પ્રકારે) અખિતાવદ્દત્ તન્નામાષ્ટોત્તરશત (તેઓશ્રીના એકસો અને આઠ નામ) પ્રવચીશ. ૪

વિવેચન. તદુક્ત પણ દુર્બોધ:—વાણીના અધિક્રાતા શ્રીમદ્વાચાર્યચરણુની શ્રીસુખોધિન્યાદિત્રયરૂપ વાણીથી સર્વ અર્થ સમજશે, માટે આ આપનો નામકથનરૂપ પ્રયાસ નિઃપ્રયોજન છે એમ વાદી શકા કરે માટે આપશ્રી ‘દુર્બોધિ’ પદ અત્ર ધરે છે, અર્થાત્ શ્રીમદ્વાચાર્યચરણુની વાણી સર્વ સમજાવવાને શક્તિમતી છે તે પણ દુર્બોધિ અતિગૂઢ ગંભીર છે જે કે કૃષ્ણારયરૂપ આચાર્યશ્રીના અનુગ્રહથી અમને આપશ્રીનિર્મિત શ્રીસુખોધિન્યાદિ ત્રયનો પૂર્ણ અર્થાવબોધ થયો તો પણ આધુનિક તદીય જનો જીવપણથી અભ્યુદિવાન હોવાથી તેઓને શ્રીસુખોધિન્યાદિ ત્રયોના અલૌકિક તાત્પર્યનુ જ્ઞાન ન થતા શ્રીમદ્વાચાર્યચરણુના પ્રાકટ્યની વ્યર્થતા અને ભક્તના અકૃતાર્થતા થાય

સુબોધ થાય હત્યાદિ —તેમ ન થાય તેટલા માટે આધુનિક તદીય જનને પણ જે પ્રકારે શ્રીસુખોધિન્યાદિ ત્રય અર્થાત્ આપશ્રીની વાણી દુર્બોધિ હોવા છતાં પણ સુબોધ થાય અને તેના તાત્પર્યનો સંપૂર્ણ અવબોધ થાય તે પ્રકારે તેઓશ્રીના એકસો અને આઠ નામ પ્રવચીશ, પ્રકટ કરીશ. આચાર્યશ્રીના અર્થાવબોધસારુ અન્ય માધન વા પ્રકાર નથી, પરંતુ તેઓશ્રીના નામનો જ જપ વા પાઠ જ કેવલ સાધન છે, તેથી તેઓશ્રીના નિઃશ્ચિદ્દ અષ્ટોત્તરશત નામ હુ આ અથમા પ્રકટ કરીશ વગ્તુન જનનો ઉદ્ધાર પનામિમેદે કરીને જે પ્રકારે થાય છે. અતતારદશામા પ્રમુતા સાક્ષાર્દર્શનમાત્રથી ઉદ્ધાર થાય છે, તે ઉદ્ધાર રૂપથી જ્ઞા સ્વરૂપમલ્લયા થયતો કહેવાય છે અનતતારદશામા ભગવત્ત્રીનાકીર્તનથી પરમકૃપાનુ આચાર્યશ્રીનિર્મિત શ્રીસુખોધિન્યાદિત્રયોથી નિજ જનનો ઉદ્ધાર થાય છે, અને તે ઉદ્ધાર નામથી થયતો કહેવાય છે ભગવાનના અતતતારદશામા સર્વ જનનો ઉદ્ધાર કરવા સારુ વેદ, શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા, વ્યાસમૂન, શ્રીમદ્ભાગવત, વગેરે પ્રકટ થયા હતા, પરંતુ કનિકાલના અધકારથી વિદ્વાનોને પણ વેદદિના યથાર્થ અર્થની સ્ફૂર્તિ ન થઈ તેટલા માટે વેદદિના સય અર્થની સ્ફૂર્તિ કમવયા સારુ વાગધીન શ્રીમદ્વાચાર્યચરણુ પ્રાકટ્ય થયુ, અને

આપત્રીએ સર્વ રહસ્ય શ્રીસુખોધિન્યાદિ ગ્રંથમા નિજ જનની ઉપર કરુણા કરીને પ્રકટ કર્યું, તે પણ આધુનિક જન જીવપણથી અપભ્રુક્ષિવાન અને અપરાધયુક્ત હોવાથી આચાર્યશ્રીની અલૌકિક વાણીનું તાત્પર્ય સમજી શકે નહિ અને તેઓની અમૃતાર્થતા થાય, તેથી જે પ્રકારે આચાર્યશ્રીનિર્મિત શ્રીસુખોધિન્યાદિ ગ્રંથો આપત્રીના સાક્ષાત્ પ્રાદુર્ભાવના અભાવમા પણ સર્વ નિજ જનને સુખોધ થાય, સુખે સમજી શકાય, તે પ્રકારે તેઓશ્રીનાં અષ્ટોત્તરશત નામ પ્રકટ કરું છું, અર્થાત્ આચાર્યશ્રીની દુર્બોધ વાણી સમજવાના કેવલૈકઉપાયરૂપ તેઓશ્રીના એકસો અને આઠ નામ પ્રકટ કરીશ. ‘સંખ્યાના નિયંત્રણુવિના જે જપાય, તે જપેલું નિષ્ફળ^૧ થાય’ એમ શાસ્ત્રનો નિયમ હોવાથી અહિં નામની સંખ્યા એકસો અને આઠ નિયત કરી, સાક્ષાત્ શ્રીઠાકુરુજીનાં સ્વામિનીની સંખ્યાદર્શક આઠ તથા સખીની સંખ્યાદર્શક સો મલી એકસો અને આઠની સંખ્યા નિયત કરી.

અષ્ટોત્તરશત નામના નિર્વચનથી આચાર્યશ્રીના અલૌકિક ગ્રંથો સુખોધ શી રીતે થશે એ આશંકા દૂર કરવાસારુ અષ્ટોત્તરશતનામને ‘અખિલાઘહત્’ વિશેષણુ લગાડ્યું છે. અખિલના-સર્વ-અધને હરનાર, અથવા અખિલ-સર્વના-અધને હરનાર એવા એ અષ્ટોત્તરશત નામ છે. ‘અધ’ શબ્દ જે કે લોકમા પાપવાચકપણાએ પ્રસિદ્ધ છે તે પણ આચાર્યશ્રીએ પ્રકટ કરેલા ભક્તિમાર્ગમાં અનુવર્તનારને તેની (પાપની) સભાવના જ અતિદૂર છે, તેથી અત્ર ‘અધ’ શબ્દ પાપવાચક નથી, પરંતુ પ્રતિબંધવાચક છે, અર્થાત્ શ્રીસુખોધિન્યાદિ ગ્રંથના અર્થોપબોધમાં જે પ્રતિબંધ તે અત્ર ‘અધ’ કહેવાય છે. આ અષ્ટોત્તરશત નામ અખિલાઘહત્ હોવાથી નિજ જનોને શ્રીસુખોધિન્યાદિ ગ્રંથના અર્થોપબોધ થવામાં જે જે પ્રતિબંધ હોય છે તે સર્વને હરે છે, તે સર્વનો નાશ કરે છે. આથી એમ સૂચન થાય છે કે જેવી રીતે આચાર્યશ્રીનું સ્વરૂપ પ્રતિબંધનિવર્તક અને ફલદાયક છે, તેવી જ રીતે તેઓશ્રીના નામ પણ તેના જ પ્રતિબંધનિવર્તક અને ફલદાયક છે, તેથી આ સ્તોત્રના શ્રવણથી, પાઠથી, જપથી, ઉક્ત નામોમા કહેલા ધર્મવડે વિશિષ્ટ શ્રીમદાચાર્ય-ચરણના સ્વરૂપનું જ્ઞાન થશે, ધર્મવિશિષ્ટ સ્વરૂપજ્ઞાનથી આચાર્યશ્રીની વાણી સમજશે, અને સાક્ષાત્ફલદાયક થશે પ્રતિબંધ જ અત્ર પાપરૂપ હોવાથી તેના અપગમથી અર્થોપબોધ સુખોધ થાય એ તો યુક્ત જ છે આચાર્યશ્રીના નામ અખિલના-સર્વના-અધ (પ્રતિબંધ) હરે છે, અર્થાત્ જ્ઞાનમાર્ગવત્ કેવલ વિદ્વાનોના જ અધને-પ્રતિબંધને-હરે છે એમ નહિ, પણ સર્વના સર્વ અધને સ્વાનુભવદ્વારા હરે છે એમ ‘અખિલ’ પદથી સૂચન થાય છે. ‘અખિલ અધ’ એટલે સાક્ષાત્પુષ્ટિફલપ્રાપ્તિમા પ્રતિબંધરૂપ સર્વ કાર્ય, કાયિકવાચિકમાનસિક, આધિદૈવિકાદિ, વા સાર્ત્તિકાદિ અધ, તે સર્વનો નાશ કરનાર આ અષ્ટોત્તરશત નામ છે અખિલ અધનો નાશ થયે સુખથી ગ્રંથનાત્પર્યની રહૂર્તિ થાય, અને તેથી અનવતારદશામા પણે ત્વરાથી ઉદ્ધાર થાય, એવા સર્વસામર્થ્યયુક્ત અષ્ટોત્તરશત નામ છે.

પ્રવચીશ:—વક્ત્યામિ એમ કહ્યું હોત તો પણ ચાતત, છતાં મૂલમા પ્રવક્ત્યામિ પ્રવચીશ એમ પદ યોજતા પ્ર ઉપસર્ગ લગાડેલો છે તેનું તાત્પર્ય આ પ્રકારે છે. પ્ર એટલે પ્રકર્યથી,

વચીશ, કથીશ, કહીશ. શ્રીમદ્ધાર્મચરણના નામ નિત્ય હોવાથી પૂર્વસિદ્ધ જ અષ્ટોત્તરશત નામનું પ્રાકૃત્ય જ શ્રીપ્રભુચરણ કરે છે, નવીન નવા રચીને કરેલા નથી, એમ પણ પ્રશબ્દનો ધ્વનિ છે

નિષ્કર્ષાર્થ.—

આચાર્યશ્રીનું સ્વરૂપ આપશ્રીના પ્રાદુર્ભાવસમયે સર્વ પ્રકારે નિજ જનનો ઉદ્ધાર કરવાને સમર્થ હતું, અને તે પ્રમાણે સ્વરૂપમંત્રથી નિજ જનનો ઉદ્ધાર આપશ્રીએ કર્યો પણ ખરો, પરંતુ પોતાના પ્રાદુર્ભાવના અભાવમા પણ, આવા કરાત કલિકાલના સમયમા પણ, અનેક દૈવજીવોનો વાણીદ્વારા સમુદ્ધાર કરવા સારુ આપશ્રીનું પ્રાકૃત્ય હોવાથી આપશ્રીએ જીવના ઉપર પરમ કરુણા કરીને શ્રમ લઈને બબ્બે ભગવદ્દાસા લોપીને પણ શ્રીસુખોધિન્યાદિ ત્રયો પ્રકટ કર્યાં. ઉક્ત શ્રીસુખોધિન્યાદિ ત્રયો અતિગૂઢ અલૌકિક તાત્પર્ય દર્શાવનાર હોવાથી અસ્પષ્ટશ્રુતિવાન આધુનિક જીવનો તેમા ચતુષ્પ્રવેશ પણ ન થતા દૈવજીવનો ઉદ્ધાર થાય નહિ, તેથી દૈવજીવની અને શ્રીમદ્ધાર્મચરણના પ્રાકૃત્યની ઉભયની અકૃતાર્થતા થાય, તેમ ન થાય તેટલા સારુ સાક્ષાત્ પુષ્પોત્તમાવતાર અગ્નિકુમાર શ્રીગુસાઇજીનું પ્રાકૃત્ય થયું અને તેઓશ્રીએ દૈવજીવના ઉદ્ધારાર્થ, આધુનિકોને પણ આચાર્યશ્રીનિર્મિત શ્રીસુખોધિન્યાદિ ત્રયનું તાત્પર્ય સમગ્રય તેટલા સારુ, નિજ જનની ઉપર મહત્તી કરુણા કરીને આચાર્યશ્રીના નિત્યસિદ્ધ અષ્ટોત્તરશત નામ પ્રકટ કર્યાં, જેના પાઠથી, જપથી, શ્રવણથી, શ્રીમદ્ધાર્મચરણનું નામોક્ત ધર્મસદ્વિત સ્વરૂપ હૃદયારૂઢ થાય છે, અને હૃદયમાં તેઓશ્રીના ધર્મના પ્રવેશથી તેઓશ્રીની વાણી સુખોધ થાય છે, તેથી જ પુષ્ટિમાર્ગીય પ્રત્યેક વૈષ્ણવે અવસ્ય આ સર્વોત્તમ સ્તોત્રનો જપ, પાઠ, અર્થસદ્ શ્રવણ છત્યાદિ સ્વેદ્ધાર્થ કરવું, અને તેદ્વારા આચાર્યશ્રીના અતિગૂઢ અલૌકિક ત્રય સમજવાને શ્રીમત્પ્રભુચરણની કૃપાથી સમર્થ થવું ?

‘મોક્ષનું સાધન શું ?

વેદ શું કહે છે ?

વેદમા-ઉપનિષદમા બ્રહ્માનંદવશીમા કહ્યું છે કે-‘ ૩ મત્ત સત્ છે, જ્ઞાનસ્વરૂપ છે, અનંત છે, પરમ આકાશરૂપ ગુહામા રહેલું છે, એમ જે જાણે છે. ’ (૧). ઉત્તર નારાયણોપનિષદમા કહ્યું છે કે-‘ (પૂર્વ મંત્રમા જગત્કર્તા તરીકે વર્ણવેલા) ‘ એ મહાન પુરુષને હું જાણું છું, ’ (તેનું સ્વરૂપ આણું છે)-‘ તે અજ્ઞાનથી-અજ્ઞાનાત્મક લોકથી-પર-પેને પાર-છે,

૧. અહહ ! ઘણી જ ખેદની વાત છે કે વસ્તુસ્થિતિ આવી છતાં પણ આચાર્યશ્રીના અથની-તેમની વાણીની-વૈષ્ણવો અને ગોસ્વામી બાલકો તરફથી અધુના કેવલ અવગણના જ હનભાગ્યે થાય છે.

૨. શ્રીમદ્ધાર્મચરણના તૃતીયાન્યાયના તૃતીયપાદના રહમા સૂત્રકપરથી આ લેખ લખાયેલો છે. પ્રકાશનો પણ આશય લેવામા આનૈ છે

૩. સત્ય જ્ઞાનમનન્ત બ્રહ્મ, યો વેદ નિહિત ગુહામા પરમે વ્યોમન.

૪. વેદાદ્યમેત પુરુષ મહાન્તમાદિવ્યવર્ણે તમસ પરસ્તાત્, તમેવ વિદ્વાનમૃત ઇદ મવતિ જાન્ય પન્થા વિચિતેનાય ।

મૂર્ચની અદર જેવો શુદ્ધ શ્યામ વર્ણ દેખાય છે તેવો તેનો વર્ણ છે, તેને આ પ્રકારે જાણનાર આ લોકમાં મુક્તિ યર્ધ જાય છે (મોક્ષ મેલવે છે), મોક્ષ માટે બ્રહ્મના જ્ઞાન વિના બીજો માર્ગ નથી ' (૨). ઉપર આપેલા ઉપનિષદના બે વાક્યોમાથી અને એવા જ બીજા પણ વાક્યોમાથી એ જ તાત્પર્ય નિકલે છે કે સત્યાદિસ્વરૂપ બ્રહ્મના જ્ઞાનથી જ મોક્ષ થાય છે. મોક્ષની પ્રાપ્તિ થનામા સાધન બ્રહ્મજ્ઞાન જ છે પરંતુ ' આ (પરમાત્મા) જેને જ વરે છે તે વડે એ (પરમાત્મા) પ્રાપ્ય છે. ' આ શ્રુતિ-વેદ-એમ પ્રતિપાદન કરે છે કે ભગવાન જેને પોતાનો કરે છે, કૃપા કરીને જેનો અગીકાર કરે છે, તેનો જ ભક્તિમાર્ગમા પ્રવેશ થાય છે, અને ભક્તિ પ્રાપ્ત કર્યા પછી, ભક્તિવડે જ પરમાત્મપ્રાપ્તિરૂપ મોક્ષને પ્રાપ્ત કરી શકે છે, ત્યારે તો એમ સિદ્ધ થયું કે પ્રભુનો અનુગ્રહ થાય અને અનુગ્રહરૂપ ભક્તિ કરે તો જ મોક્ષ થાય.

પ્રથમની બન્ને શ્રુતિઓ જ્ઞાનથી જ મોક્ષ થવાનું સૂચવે છે, ત્યારે અતિમ શ્રુતિ અને તેના જેવી બીજી પણ શ્રુતિઓ ભક્તિથી જ મોક્ષ થાય એમ દઢતાથી જણાવે છે, તેથી નીચે પ્રમાણે સંશય થાય છે

સંશય—૧.

શ્રુતિનો-વેદનો-અક્ષરેઅક્ષર માન્ય હોય છે, તેમા કદાચ આપણા તરફ કામમા નથી જ આવતા. શ્રુતિ તો પરસ્પરવિરુદ્ધ કહે છે એક કહે છે કે જ્ઞાનથી મોક્ષ, અને બીજી કહે છે ભક્તિથી મોક્ષ ત્યારે ખરું શું માનવું ? શ્રુતિ બન્નેથી મોક્ષ થાય એમ કહે છે, તેથી જ્ઞાન અને ભક્તિ બન્નેનો સમુચ્ચય હોય તો જ મોક્ષ થાય એમ માનવું કે કેવલ જ્ઞાનથી કે કેવલ ભક્તિમાત્રથી પણ મોક્ષ થાય એમ વિકલ્પ માનવો ? જ્ઞાનભક્તિ સાથે જ જોઈએ કે કેવલ જ્ઞાન અથવા કેવલ ભક્તિ જ ? આ પ્રમાણે વેદવાક્યોમા સંદેહ થયો

ગીતાનો અભિપ્રાય શો છે ?

ભગવાન ગીતામા આજ્ઞા કરે છે કે - ' ભક્તિવડે મને જાણે છે ' એમ આજ્ઞા કરીને આગળ એમ ઉપદેશ છે કે ' ત્યાર પછી મને યથાર્થ સમજીને અનંતર (સમન્વયા પછી) (મારામા) પ્રવેગે છે ' આ વાક્યોનો ભાવાર્થ એવો ભાસે છે કે ભક્તિવડે જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય અને જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયા પછી મોક્ષ મળે, અર્થાત્ ભક્તિમાર્ગમા પણ પુરુષોત્તમનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયા પછી જ મોક્ષ થાય. જ્ઞાનમાર્ગ અને ભક્તિમાર્ગ ભિન્ન છે, એમાં તો સંદેહ છે જ નહિ જ્ઞાનમાર્ગમા જેનું જ્ઞાન મેલવવાનું છે, તે અક્ષરબ્રહ્મ કહેવાય છે, જે અક્ષરબ્રહ્મ ગણિત્વાનંદ છે શ્રુતિમા ' પ્રજ્ઞપતિના ૨૨૦ આનંદ તે બ્રહ્મનો એક આનંદ ' એ વાક્યથી અક્ષરબ્રહ્મના આનંદની પણ ગણના કરેલી છે. અક્ષરબ્રહ્મને ગીતામા ભગવાને પોતાનું ધામ-ગૃહ-કહેલું છે, અને પોતે અક્ષરથી પણ પર પુરુષોત્તમ છે, અગણિત્વાનંદ છે, એમ દર્શાવ્યું છે આ ઉપરથી એટલો ભેદ અવશ્ય ધ્યાનમા રાખવો કે જ્ઞાનમાર્ગમા ગણિત્વાનંદ અક્ષરનું જ્ઞાન થવાથી મોક્ષ થાય છે શ્રુતિ પણ કહે છે કે ' બ્રહ્મને જાણે છે તે પરને પામે છે '

૧. યમેવ વૃણ્તે તેન લભ્ય ।

૨. તે યે શત પ્રજાપતેરાનન્દા સ એકો પ્રજ્ઞાન આનન્દ ।

૩. અક્ષરાદપિ ચોત્તમ, અતોસ્મિ લોકે વેદે ચ પ્રસિદ્ધ પુરુષોત્તમ ।

૪. નર્મવિદ્યાપ્રોતિ પરમ્ ।

આ સ્થલે બ્રહ્મને એટલે અક્ષરબ્રહ્મને જે જ્ઞાણ છે તે પરને-પુરુષોત્તમને-પામે છે, એમ સમજવું, અને ભક્તિમાર્ગમાં પુરુષોત્તમના જે જ્ઞાનથી મોક્ષ છે એમ અવધારવું. અક્ષર અને પરબ્રહ્મના આ બે રૂપભેદથી જ્ઞાનમાર્ગ અને ભક્તિમાર્ગનું પણ વૈલક્ષણ્ય સ્પષ્ટ થાય છે.

સંશય ૨.

વેદમાં પહેલા કહ્યું તેમ લિંગલિંગ વાક્યો નજરે પડે છે એક કહે છે કે અક્ષરબ્રહ્મના જ્ઞાનથી જ મોક્ષ અને એક વાક્ય નિરૂપણ કરે છે કે ભગવદ્દર્શનનું ભક્તિથી જ મોક્ષ ગીતામાં ભગવાન એવી આજ્ઞા કરે છે કે ભક્તિવડે મારું (પુરુષોત્તમનું) જ્ઞાન સંપાદન કર્યા પછી જ મોક્ષ થાય છે ત્યારે વેદમાં બતાવેલા ભક્તિમાર્ગમાં પણ ભગવદ્દર્શનુસાર પુરુષોત્તમના જ્ઞાનની આવશ્યકતા સિદ્ધ થાય છે ભગવાન આજ્ઞા કરે છે કે પુરુષોત્તમનું જ્ઞાન જોઈએ, અને વેદમાં ક્યારે છે કે અક્ષરબ્રહ્મનું જ્ઞાન જોઈએ, તો જ મોક્ષ થાય. ત્યારે ભક્તિ મોક્ષને વાસ્તે (ભક્તિથી પણ) કેવું જ્ઞાન મેલવવું ? પુરુષોત્તમનું કે અક્ષરનું ? તેમાં પણ બન્નેનું મેલવવું કે પુરુષોત્તમનું જ, અથવા અક્ષરનું જ ? બન્નેનું જોઈએ, એમાંથી એકનું હોય તો ચાલે નહિ ? એમ જો કહેશો તો અન્ય ભગવદ્વાક્યનો વિરોધ આવીને ઊભો રહેશે. ભગવાન આજ્ઞા કરે છે કે - 'તેથી 'મારી ભક્તિવડે યુક્ત મહાત્મા યોગીને જ્ઞાન કે વૈરાગ્ય કંઈ પણ મેયસ્કારક થઈ પડતું નથી.' આ વાક્યમાં ભક્તિને જ્ઞાન-માત્રની જરૂર નથી એમ ભગવાન આજ્ઞા કરે છે જ્યાં જ્ઞાનની જ આવશ્યકતાનો અભાવ ત્યાં બન્નેના જ્ઞાનની જરૂર છે એમ કહેવું યોગ્ય કેમ ગણાય ? ભગવાન એક સ્થલે એમ આજ્ઞા કરે કે ભક્તિવડે જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયા પછી જ મોક્ષ થાય, અને એક સ્થલે ભક્તિને જ્ઞાનની અપેક્ષા જ નથી એમ પણ કેમ ઉપદેશે ? પરસ્પરવિરુદ્ધ ઉપદેશ હોવાથી શ્રુતિનો અને ભગવદ્વાક્યનો વિરોધ પ્રાપ્ત થાય છે, અને અમુક નિશ્ચયઉપર આવી શકાતું નથી.

પહેલા વિસ્તારથી વર્ણવેલા અને સંશયનું સ્વરૂપ અવધારણાએ પુનઃ અત્ર આપવામાં આવે છે.

શ્રુતિવિરોધ. ૧.

એક શ્રુતિ એમ વડે છે કે જ્ઞાનથી જ મોક્ષ થાય છે, બીજી શ્રુતિ એમ કહે છે કે ભક્તિથી જ મોક્ષ થાય છે શ્રુતિનું વચન સર્વને પ્રમાણુ જ હોય છે, તેમાં અમુક જ વાક્ય પ્રમાણુ અને અમુક ભાગ અપ્રમાણુ એવી માન્યતા આરિતક પુરુષોત્તમના જોવામાં આવતી નથી. બન્ને શ્રુતિના વાક્યો માનવા જ પડે, અને માનીએ છીએ તો વિરોધ જણાય છે. જ્ઞાનથી અને ભક્તિથી એમ બન્નેથી મોક્ષ પ્રાપ્ત થવાનું વેદ કહે છે, એટલે જ્ઞાન અને ભક્તિ બન્ને હોય તો મોક્ષ થાય કે એમાંથી એક વડે પણ મોક્ષ મેળવવા ભાગ્યશાલી થવાય ? શો નિશ્ચય કરવો ?

સ્મૃતિવિરોધ ૨

ગીતામાં ભગવાન આજ્ઞા કરે છે કે ભક્તિવડે મારું (પુરુષોત્તમનું) જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયા પછી મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય વેદ કહે છે કે અક્ષરબ્રહ્મના, જે પુરુષોત્તમનું ધામ છે તેના, જ્ઞાનથી

વિરોધ આવીને ઉભો રહેશે. ભગવાન આજા કરે છે કે ‘મારે વિશે કામ રાખીને મને રમણ અને જાર માનીને મારા સ્વરૂપને નહિ જાણનારી અજ્ઞાઓ સંગથી જ સેકડો અને દુર્જનોની સખ્યામાં પરમ બ્રહ્મ એવા મને પ્રાપ્ત થઈ.’ શ્રીમદ્ભાગવતના આ વચનથી જ્ઞાન-માર્ગના અને ભક્તિમાર્ગના પણ જ્ઞાનથી રહિત એવી અજ્ઞાઓને ભગવતપ્રાપ્તિ થઈ એ સ્પષ્ટ થાય છે, ‘ભગવાન જેનો અંગીકાર કરે છે તે વડે ભગવાન પોતે પ્રાપ્ત થાય છે’ એ શ્રુતિ પણ એમ જ કહે છે ત્યારે જે શ્રુતિઓ અને સ્મૃતિઓ એમ પ્રતિપાદન કરે છે કે અક્ષરના કે પુરુષોત્તમના જ્ઞાનથી જ મોક્ષ થાય અન્યથી નહિ, એ શ્રુતિઓ અને સ્મૃતિઓ સાથે વિરોધ પ્રાપ્ત થયો, કારણ કે આ ઠેકાણે જ્ઞાનમાત્રથી રહિત છતાં સંગમાત્રથી જ ભગવતપ્રાપ્તિનું નિરૂપણ છે, તેથી વિરોધ તો છે જ.

સદ્દેહપરંપરા.

એક ઠેકાણે જ્ઞાનને મોક્ષનું સાધન માન્યું, તો કાંઈ ઠેકાણે ભક્તિને જ મોક્ષસાધક કહી, અને કાંઈ ઠેકાણે જ્ઞાન અને ભક્તિ એ બન્ને પણ મોક્ષસાધક નથી એમ ઉપદેશ્યુ આવા પરસ્પરભિન્ન અને વિરુદ્ધ ઉપદેશથી મોક્ષ મેલવવાની ઇચ્છા રાખનારને કાંઈ પણ પ્રકારના એક નિયત સાધનનો નિશ્ચય થતો નથી, ત્યારે મોક્ષના સાધનમાં તેવા મુમુક્ષુની પ્રવૃત્તિ પણ નહિ જ સંભવે. ત્યારે તેને મોક્ષની ઇચ્છા થઈ ત્યારે તેણે તેના સાધનોની ગોઠવણ કરી, અને તેમ કરતાં પરસ્પરવિરુદ્ધ ઉપદેશથી અમુક નિયત સાધનનો નિશ્ચય કરવામાં તે નિરાશ થયો, એટલે એ અધિકારી અગ્નિહોત્રાદિક કર્મો કરીને સ્વર્ગનું નાશવત્ સુખ પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરશે. મુમુક્ષુની પ્રવૃત્તિ મોક્ષ તરફ ન થાય તો પછી પૂર્વે બતાવેલું જ્ઞાન અને ભક્તિનું વૈલક્ષણ્ય અને ભક્તિનો ઉત્કર્ષ, દોષની પણ ક્ષણિક સ્થિતિ, એ વગેરેનો પણ નિર્ધાર થયો અશક્ય છે આ પ્રમાણે વેદ, ગીતા અને શ્રીમદ્ભાગવતના વાક્યોમાં સદ્દેહપરંપરા આવી પડવાથી શ્રીન્યાસજી બ્રહ્મસૂત્ર યોજે છે કે—

ગતેરર્થવત્ત્વમુમયથાન્યથા હિ વિરોધ ॥ ૨૨ ॥ (૩-૩-૭)

“જ્ઞાન બે પ્રકારે (મર્યાદા અને પુષ્ટિ એવા બે પ્રકારે) ફલજનક છે, એમ નહિ માનો તો વિરોધ ઉભો રહેશે.”

આ સ્થલે આવો આશય છે. દરેક કાર્ય પ્રતિ ભગવદ્દિગ્ધા જ કારણ છે. ભગવદ્દિગ્ધા નિત્ય છે વેદ પણ એમ જ કહે છે કે ‘ભગવાન જ તેની પાસે સારા કામો કરાવે છે, જેને પોતે આ લોકમાં ઉંચે લઈ જવા ઇચ્છે છે’ આવી અનેક શ્રુતિઓ છે, તેનો ભાવાર્થ આવો છે. સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરતાં પહેલાં ભગવાને એવો નિશ્ચય કરેલો હોય છે કે ‘આ જીવ પાસે આટલા કર્મો કરાવીને આ ફલ આપીશ’ આ પ્રમાણે જ સર્વ થયા દરે છે ભગવાનની ઇચ્છાનું સ્વરૂપ ‘જેને પોતે આ લોકથી ઉંચે લઈ જવા ઇચ્છે છે’ શ્રુતિએ સ્પષ્ટ કર્યું છે આ ભગવદ્દિગ્ધાના સ્વરૂપનો વિચાર કરીએ ભગવાન કેને ‘ઉંચે લઈ જવા ઇચ્છે છે’ ? અર્થાત્ કેને મોક્ષ આપવા ઇચ્છે છે ? આ ઇચ્છામાં ઉત્તમન-કિયું લઈ જવું એ કાર્ય છે, તેના કારણનો વિચાર કરવો જોઈએ ઉત્તમન શાથી થાય ? તેનું એક નિશ્ચિત

૧. મત્કામા રમણ જાર મત્સ્વરૂપાવેદોવન્દ્યા । વ્રહ્મ મા પરમ પ્રાપ્તુ સદ્ગાચ્છતસદ્સદગ ।

૨. એષ હ એવ સાધુ કર્મ કારયતિ યમેભ્યો લોકેભ્યઃ ઝનિનીપતિ ।

કારણ શું ? આવા પ્રશ્નોથી પ્રેરાઈને વેદ, ગીતા, શ્રીમદ્ભાગવતનો આશ્રય લઈએ છીએ તો ઉત્તયનતુ-મોક્ષનુ-એક નિશ્ચિત કારણ જણાતું નથી કાંઈ ટૂંકાણે મોક્ષને માટે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાનો ઉપદેશ છે, તો કાંઈ ટૂંકાણે લક્ષિતથી જ મોક્ષ થવાનો નિશ્ચય જોવામા આવે છે, કાંઈ સ્થલે વરણ્યથી-પ્રભુએ કરેલા અંગીકારથી-જ મોક્ષ મળવાનો નિર્દેશ છે, તો કાંઈ ટૂંકાણે ભગવાનમાં કામભુદ્ધિ, રમણભુદ્ધિ, અથવા જનરભુદ્ધિ રાખીને પણ ભગવદ્પ્રાપ્તિ થવાનો નિશ્ચય છે આવી રીતે મોક્ષના સાધનોનો વિચાર કરતા એક નિશ્ચિત સાધન મનતુ નથી. મોક્ષનુ સાધન તો અમુક જ હોય જોઈએ એવા નિશ્ચય ઉપર આવી શકાતું નથી. આવી જ વિચારપર-પગમાં લીન થઈએ અને આટલેથી જ વિરામ પામીએ તો મુમુક્ષુ પુરુષની મોક્ષમાટે પ્રવૃત્તિ જ નહિ થાય, માટે કાંઈ એવો પ્રકાર મોધી કાઢવો જોઈએ કે જેથી અનેક સસયો પરાસ્ત થાય અને મુમુક્ષુની પણ શાસ્ત્રદ્વારા મોક્ષસાધનમા પ્રવૃત્તિ થાય એવો પ્રકાર કયો ? એવો એક હેતુ શો છે ? આનુ હિતર શ્રીમદ્વિઠ્ઠલેશ્વરપ્રભુચરણ લાખ્યમા નાંચે પ્રમાણે આપે છે.

માર્ગ એ છે, ૧. મર્યાદા અને ૨. પુષ્ટિ.

મર્યાદા એટલે શું ?

જીવના પ્રયત્નથી સિદ્ધ થઈ શકે એવું સાધન જ્ઞાન અને લક્ષિત શાસ્ત્રમા જણાય છે, તે શાસ્ત્રમા કહેલા જ્ઞાન અને લક્ષિતરૂપ સાધનથી જ સુક્ષિત થાય એ મર્યાદાનુ સ્વરૂપ છે, અર્થાત્ શાસ્ત્રમા કરવાને ઉપદેશેલા જ્ઞાનલક્ષિતરૂપ સાધનોથી શાસ્ત્રની-વેદાદિની-મર્યાદામા રહીને સુક્ષિત-મોક્ષ-થાય, એ મર્યાદામાર્ગનુ સ્વરૂપ છે સારાશ એ જ કે વૈદિક માર્ગના નિયમ પ્રમાણે જ્ઞાન અથવા લક્ષિત કરવાથી જે માર્ગમા મોક્ષ થાય એ મર્યાદામાર્ગ કહેવાય. એક સાધારણ હેતુથી જ્યાં અમુક બાબત સિદ્ધ થતી હોય છે ત્યાં મર્યાદા કહેવાય છે, આટલું કરવાથી આટલું આપતું એવી રાજ્યની મર્યાદા હોય છે, તેવી રીતે શાસ્ત્રમા પણ ભગવાને મર્યાદા બાંધેલી છે. મર્યાદા એટલે એક જાતની હદ. અર્થાત્ આ હદમા મોધી રીતે આવવાથી અમુક સ્થલે જર્થ પહોંચાય, આ મર્યાદાનુ સ્વરૂપ છે.

પુષ્ટિ એટલે શું ?

શાસ્ત્રમા કહેલા જ્ઞાન અને લક્ષિતરૂપ સાધનો ન હોય તો પણ ભગવાન પોતાના સ્વરૂપબલથી પોતાની પ્રાપ્તિ કરાવે એ પુષ્ટિ જ્ઞાનપણુન હોય અને શાસ્ત્રીય લક્ષિતરૂપ સાધન પણુ ન હોય, કેવલ પ્રભુ કૃપા કરીને જ પોતાના બલથી જીવને પોતાની પ્રાપ્તિ કરાવે એ પુષ્ટિમાર્ગ. પુષ્ટિ એટલે પોષણ, ભગવાનનો અનુગ્રહ. 'અનુગ્રહનુ સ્વરૂપ જુદું જ છે, ક્ષન આપવાની ઇચ્છા એ જ અનુગ્રહ નહિ. ઇચ્છા જુદી અને અનુગ્રહ જુદો પ્રભુ આજ્ઞા કરે છે કે 'જેનાર ઉપર હું અનુગ્રહ કરવાની ઇચ્છા કરું છું,' અર્થાત્ અનુગ્રહ અને ઇચ્છા એ એનું પણુ સ્વરૂપ પૃથક્ પૃથક્ છે. અનુગ્રહ એટલે કૃપા, અનુકંપા, દયા. જીવના સ્વરૂપનો, તેણે કરેલા સાધનોનો, વિચાર ન કરતા, માત્ર પોતાના જ સ્વરૂપના બલથી કૃપા કરીને પ્રભુ નિસાધન જીવનો ઉદ્ધાર કરે એ પુષ્ટિ.

૧. આનું સ્વરૂપ વિસ્તરણ અવલોકન હોય તો જુઓ પુષ્ટિપ્રવાહમર્યાદાસેદની ટીકા.

૨. યસ્યાનુગ્રહમિચ્છામિ ।

સંશયનિરાસ.

મર્યાદા અને પુષ્ટિ એવા બે માર્ગનું સ્વરૂપ નિરૂપણ કર્યું. આ બન્ને લિપ્ત માર્ગનો વિચાર કરીને શ્રુતિ, ગીતા અને શ્રીમદ્ભાગવતના વાક્યોનો બે યોગ્ય સમન્વય કરવામાં આવે તો પૂર્વે બતાવેલા સર્વ સંશયોનો નિરાસ થઈ જાય છે. બન્ને માર્ગો પ્રભુએ જ પ્રકટ કરેલા છે ભગવાને જ શ્રીમુખથી એ બન્ને માર્ગનું સ્વરૂપ પ્રસ્થાનચતુષ્ટયમાં ઉપદેશ્યુ છે, એટલે પુષ્ટિ અને મર્યાદા એ બે લિપ્ત માર્ગ અપ્રમાણ નથી ભગવાન જે જીવનો જે માર્ગમાં અંગીકાર કરે છે, તે જીવને તે જ માર્ગમાં પ્રવૃત્ત કરીને તે માર્ગનું ફલ આપે છે. આ વિચારયુક્ત સિદ્ધાંતથી એક પણ સંશય ઉદ્ભવશે જ નહિ. જે જીવનો અંગીકાર કેવલ મર્યાદામાં જ છે, તે જીવને તે માર્ગમાં પ્રવૃત્ત કરીને એ માર્ગનું ફલ-અક્ષરબ્રહ્મમાં લય-આપે છે. મર્યાદામાર્ગ વિકટ છે, એક જ જન્મમાં ઉદ્ધાર થતો નથી. શુદ્ધયોનિમાં જન્મ થયું હોય તો કમલ વર્ણાનનવર્નનું નાનું સ્વરૂપ બાહ્યજોતિ પ્રાપ્ત કરીને, વૈદિક દર્મ વગેરેથી અત કરણની શુદ્ધિ થયા પછી અક્ષરબ્રહ્મનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને છેવટે અક્ષરબ્રહ્મમાં લયરૂપ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. પુષ્ટિમાર્ગમાં ગમે તેવી યોનિમાં જન્મ હોય, કાંઈ પણ સાધન એણે કર્યું ન હોય તો પણ પ્રભુ પોતે જ કૃપા કરીને તે જીવનો ઉદ્ધાર કરે છે. જ્યારે કેવલ મર્યાદામાં અંગીકૃત જીવનો અક્ષરધામમાં જ લય થાય છે એ સિદ્ધાંત નિસંદિગ્ધ જ થયો.

પહેલા એમ શંકા કરવામાં આવી હતી કે 'જ્ઞાનમાર્ગની રૂઢિપ્રમાણે અક્ષરનું જ્ઞાન એણે સંપાદન કર્યું, પછીથી લક્ષિત કરીને, પુરુષોત્તમનું જ્ઞાન પણ એણે મેલવ્યું, તેના જ્ઞાનિભક્તનો લય ક્યા થવો જાણ્યો?' આ સંશયનું તાત્પર્ય એટલું જ છે કે કેવલ અક્ષરબ્રહ્મના જ્ઞાનવાનનો તો અક્ષરમાં જ લય થાય એ વાત તો નિશ્ચિત થઈ, પરંતુ અક્ષરનું જ્ઞાન મેલવ્યા પછી પુરુષોત્તમનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરનારનો લય શેમાં થશે? આ શંકા તો કાયમ જ રહી. આ સંદેહ પણ હવે ટકશે નહિ. પહેલા જ્ઞાનમાર્ગાનુસાર અક્ષરનું જ્ઞાન એણે મેલવ્યું, તેથી તેનો અંગીકાર મર્યાદામાં થયો, પણ પછી એણે લક્ષિતમાર્ગાનુસાર પુરુષોત્તમનું જ્ઞાન પણ સંપાદન કરેલું હોવાથી એનો લય પુરુષોત્તમમાં થાય છે.

પ્રમાણ શું ?

આ ઠેકાણે એમ સંશય ઉભો કરવામાં આવશે કે એકવાર જે જ્ઞાનીનો અક્ષરબ્રહ્મમાં લય થઈ ગયો તે જ્ઞાનીનો કરીને પુરુષોત્તમમાં લય ક્યાથી થવાનો? તે માનવામાં પ્રમાણ શું? આ સંશયના શમનમાટે શ્રીમદ્ભાગવતનું પ્રમાણ આપવામાં આવે છે. દશમ સ્કંધમાં એક પ્રસંગ છે, તેનો માર એ છે કે 'એક વેલાએ શ્રીનંદરાયજી આસુરસમયમાં વહેલા ઉઠીને સ્નાન કરવા ગયા, તે વખતે વરુણદેવનો અનુચર તેમને બાધીને વરુણપાસે લઈ ગયો. અને ભગવાન તેમને સાથી મુક્ત કરી આવ્યા. સર્વ ગોપોને ભગવાનના ઐશ્વર્યનું ભાન થવાથી ભગવાનના લોકના દર્શનની ઇચ્છા થઈ, તે ઇચ્છા બણી લઈને મહાકારુણિક પ્રભુએ એ

૩ પૂર્વમીમાસામાં પણ ઉદિતે જુહોતિ અને અનુદિતે જુહોતિ એ પરસ્પરવિરુદ્ધ વિધાનો સમન્વય અધિકારિભેદથી કરવામાં આવ્યો છે તેમજ અત્ર પણ વિરુદ્ધ વાક્યનો સમન્વય પુષ્ટિ અને મર્યાદા એવા બે ભેદથી કર્યો છે.

લોકોને પોતાનું ધામ દેખાડ્યું. તે રમ્ય પ્રસંગમાં એવો શ્લોક છે કે 'ભગવાન તે બધાઓને અક્ષરબ્રહ્મરૂપિ લઈ ગયા અને તે લોકોને એમાં મગ્ન કર્યા, અને ફરીને તેઓને ભગવાને બહાર કાઢ્યા.' આ ઉપરથી નિશ્ચય થશે કે અક્ષરબ્રહ્મમાં લય થઈ ગયા પછી પણ ભક્તિજન્ય પુરુષોત્તમના જ્ઞાનથી તેનો અક્ષરબ્રહ્મમાંથી ઉદ્ધાર થાય છે, અને તે ભક્તિવડે પુરુષોત્તમમાં લય પામે છે.

ઉપર પ્રમાણે બન્ને માર્ગનો સ્વીકાર કુવાથી શ્રુતિનો વિરોધ દૂર થાય છે, એટલું જ નહિ પણ સ્મૃતિનો વિરોધ પણ પરાસ્ત થાય છે બન્ને માર્ગ વિગ્રહણ હોવાથી પુષ્ટિમાર્ગમાં જે જીવનો અગીયાર થયો હોય છે, તે જીવને જ્ઞાન વગેરેની અપેક્ષા નથી હોતી, અને અર્થાદાતા જેનો સ્વીકાર થયો હોય તેને જ્ઞાનવૈરાગ્યાદિની જરૂર છે, એટલે પરસ્પરવિરોધ નહિ જ આવે.

જેનું હાર્દમાં જિદ્દાત સ્વીકારવામાં ન આવે તો બ્યાસનું કહે છે કે ‘વિરોધ આપ
યશે’ મર્યાદા અને પુષ્ટિ એવા બંને ભેદનો સ્વીકાર કરીને વ્યવસ્થા નહિ કરે તો પહેલાં
નિષ્પણ કરેલા વિરોધો એમના એમ ઉભા રહેશે, મુમુક્ષુની મોક્ષમા પ્રવૃત્તિ જ નહિ થાય

કેટલાંક આવશ્યક.

અત્ર પ્રકાશમા શ્રીપુરુષોત્તમશ્રમહારાજ કેટલુક આવશ્યક જાણવાજેલુ વિવેચન લખે છે, તે પણ અત્ર આપવામા આવે છે. વેદાતો (ઉપનિષદો) બ્રહ્મના સ્વરૂપનુ નિરૂપણ કરનારા છે. કોઇ સ્થલે બ્રહ્મને સૃષ્ટિને ઉત્પન્ન કરનાર તરીકે ઓદ્યાવાવે છે, તો કોઇ સ્થલે સૃષ્ટિના નિયામક તરીકે જણાવે છે, એમ અનેક પ્રકારે બ્રહ્મના માહાત્મ્યનું વર્ણન કરે છે કેવલિત્ત શ્રવ અને પરમાત્માની એકતા પણ દર્શાવે છે, કેવલિત્ત કહે છે કે આવા પ્રકારનુ જ્ઞાન થવાથી મોક્ષ થાય છે, વલ્લી કોઇ સ્થલે એમ પણ કહે છે કે ભગવાન વરણ્યુધી-અગીકારથી-સ્વતંત્રને વરે છે, કોઇ સ્થલે ભક્તિથી (નિજ અગરૂપ ભક્તનો) જ મોક્ષ કહેવામા આવે છે. આ સર્વની સગતિ પ્રકરણના ભેદથી કરી લેવી તેમ કરતા એવો નિશ્ચય થશે કે અક્ષર-બ્રહ્મના માહાત્મ્યનુ જ્ઞાન અને તેની સાથે પોતાના આત્માના અભેદનુ જ્ઞાન થવાથી અક્ષર-બ્રહ્મની પ્રાપ્તિ થતી નથી. જ્ઞાનનુ-સ્વશરીરનુ-વિવરણ પણ શ્રુતિમા નિર્દિષ્ટ છે, તેથી ભગવાત્સ્વરૂપદષ્ટિગોચર થયા પછી હૃદયઅધિનુ ભેદન થાય છે, અને સર્વ સશયો છેદાર્થ જાય છે, અને તેમ થવાથી સુદૃઢ સ્નેહરૂપ (માર્થાદિક) ભક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે, તે વખતે અક્ષરનું પણ (પહેલા કહેલુ) જ્ઞાન હોય તે ઉપકારક થઈ પડે છે, અને છેવટે પુરુષોત્તમની પ્રાપ્તિ થાય છે. આ સ્થલે કેવલ જ્ઞાનથીજ પ્રભુવરણ કરે છે એમ માની લેવાનુ નથી, કેમકે વરણ્યુત્તિમા એમ દર્શાવ્યુ નથી. વરણ્યુત્તિ તો કહે છે કે પરમાત્મા જીવે કરેલાકોઇ પણ સાધનથી મક્તતા નથી. શ્રવણાદિવિધિથી પ્રાપ્ત સાધનોથી પરમાત્મા લબ્ય નથી, તો પછી શ્રવણાદિવિધિઓને જ સિદ્ધ કરનારા જ્ઞાનથી-સાધન સિદ્ધ કરનાર જ્ઞાનથી-પરમાત્મા અગીકાર કરે એ અશક્ય છે. એ તો નિ-સાધન અને નૈસર્ગિક ભાવનાત્મા બેલી છે. એ પ્રકારે સાધનના ભેદથી કલ્પનો ભેદ સિદ્ધ થતા પહેલા કહેલી શ્રુતિમા-‘જેને હવે લઈ જવા ઇચ્છે છે તેની પાસે સારા કાર્ય કરાવે છે શ્રુતિમા નિરૂપણ કરેલી ભગવદ્વિષ્ણુમા ઐત સાધનો અને તેનો અ-

ભાવ, તેથી વિરુદ્ધ કામસુદ્ધિ, જનરસુદ્ધિ વગેરે પણ પ્રભુપ્રાપ્તિ થવામાં સાધન છે, એમ પ્રતીયમાન થતું હોવાથી વરણ કરવામાં પણ લિન્નલિન્ન પ્રકારો સિદ્ધ થાય છે, આ બધો પ્રકાર વેદના ઉપમૃદ્ધરૂપ પુરાણોમાં વિશેષ જણાય છે, એમ હૃદયમાં વિચાર કરીને સ્વપ્રકારે આ વિચાર કર્યો છે. આ જ આશયથી અત્ર શ્રીમત્પ્રબુચરણે પુરાણોના વિરોધનો પણ પરિહાર કર્યો, મુખ્યતઃ પુરાણવાક્યોનો અત્ર વિચાર નથી આ બધું વિવેચન કરવાનો ગૂઢ ભાવાર્થ એ જ છે કે પોતાને વૈદિક માની લેનારા બહિર્મુખો એમ શકા કરતાં અટકે કે શ્રીબ્યાસગ્રંથે બ્રહ્મસૂત્રો વેદના જ સશયો દ્વર દેખ્યા માટે કહ્યા છે, પુરાણોની સાથે તેને કશું લાગતુંવલગતું નથી. આ સર્વ પણ લોકોને જણાવવા માટે જ આ દ્યન છે ખરેખર જેતાં તે 'સર્વ વેદ' અને ઇતિહાસોમાંથી સાર સાર ઉદ્ધાર કર્યો છે' એ વાક્યથી શ્રીમદ્ભાગવત વેદસ્વરૂપ જ છે. 'ઇતિ-હાસર અને પુરાણ વેદોમાં પાચમે વેદ છે' એ બૃહદાગ્ન્યકોપનિષદના વાક્યથી પણ શ્રીમદ્-ભાગવત વેદાત્મક છે, માટે તેના વાક્યો વેદવાક્ય જ હોવાથી તેમાંના સર્વોપનિષદો નિરાકરણ જે અત્ર કરવામાં આવે તો તે અતીવ સુયોગ્ય જ છે, એમાં લેશ પણ સંશયનો અવસર નથી.

પ્રકૃતાનુસરણ.

ઉપરના સિદ્ધાંતથી નીચેની એક અન્ય શકા પણ પરાહત થાય છે

એ શકાનું સ્વરૂપ આ છે શ્રવણાદિરૂપા નવવિધા ભક્તિ અથવા પ્રેમબ્રહ્મણા ભક્તિ સર્વ પાપોનો નાશ થયા પછી ઉદ્ભવે છે કે પાપ છતાં પણ મલે છે? સર્વ પાપોના નાશ પછી તે પ્રાપ્ત થાય છે એમ માનવું યોગ્ય નથી, કેમ કે ધણા આધુનિક ભક્તો દુઃખથી પીડાય છે, જે પાપપુરુષ નષ્ટ થયા પછી જ ભક્તિ મલતી હોય તો ભક્તો દુઃખી કેમ થાય? વક્ષી એમ પણ પ્રમાણ મલે છે કે શ્રવણાદિ ભક્તિથી પાપનો નાશ થાય છે. જે પાપનો નાશ થયા પછી ભક્તિ કરે તો તે ભક્તિ પાપનાશ કરનારી કેમ ગણાય? માટે સંપૂર્ણ પાપ-ધ્વંસ થયા પછી ભક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે એમ માનવું ઉચિત નથી. પ્રમાણ અને યુક્તિને અધીન બનીને શ્રવણાદિરૂપ ભક્તિ પાપનું અસ્તિત્વ હોય તો પણ ઉદ્ભવે, અને પ્રેમરૂપા ભક્તિ તો સર્વ પાપોનો નાશ થયા પછી જ પ્રાપ્ત થાય એમ માનવો તો વિરોધ ઉભો થયો સમજવો. અમૂર વગેરે ભગવાનમાં પ્રેમ રાખનારા છે, તો પણ તેઓએ જાન-ધનવાને ઉશ્કેરીને સત્વભાયાના ઝૂપિના સંવાદ્યતનો સ્વયમંતક મણિ ચોરાયો. જાન-ધનવાએ સંવાદ્યતનો વધ કરીને સ્વયમંતક મણિ મેલવ્યો. આ સર્વ કથાપ્રસંગ શ્રીમદ્ભા-ગવતના દશમસ્કંધમાં સ્વિસ્તર વર્ણવેલો છે, ત્યાં છેવટે ભગવાને ત્યારે જાનધનવાને દંડ દેના માટે પ્રયાસ કરવાનો આરંભ કર્યો તે વખતે જાનધનવા અમૂરને શરણે ગયો, પરંતુ અમૂર છુટી પડ્યો, અને તેમાં અમૂરનો હાથ હોવાથી અમૂરને દ્વાગિકાનો પણ ત્યાગ કરવો પડ્યો હતો આ ઉપરથી પ્રસ્તુતમાં એટલું જ સમજવાનું છે કે પ્રેમરૂપા ભક્તિ પ્રાપ્ત થયા પછી પણ પાપ અવશિષ્ટ રહે છે, માટે પાપનો નાશ થયા પછી જ પ્રેમરૂપા ભક્તિ થાય એ માનવું પણ હીક નથી, ત્યારે શ્રી સિદ્ધાંત સમજવો?

ઉપરના શંકા પણ મર્યાદા અને પુષ્ટિ એવા બે બેદ માનીને વ્યવસ્થા કરવાથી નિરૂપ થાય છે, અંગીકાર બે રીતે ગાય છે, એક મર્યાદામાં અને એક પુષ્ટિમાં. જેઓનો અંગીકાર મ

૧ સર્વવેદોતિહાસાગ્રં સારમાર મસુદ્ધતમ ।

૨ રુતિહાસપુરાણ વેદાનાં પચ્ચમે વેદ ।

મોક્ષમા થયેલો છે, તેઓની શ્રવણાદિમા પ્રવૃત્તિ મોક્ષની ઇચ્છાથી જ થાય છે, અને જ્યારે પ્રભુ મોક્ષદાતા છે એમ તેઓ જાણે ત્યારે જ ભગવાનમા તેમનો પ્રેમ પણ થાય, પણ તે પ્રેમ નિરુપધિક નથી, નિસ્વાર્થ નથી, ક્રમ કે મોક્ષરૂપ સ્વાર્થ સમાયલો છે ક્વચિત્ વસ્તુસ્વભાવે મોક્ષની ઇચ્છા નિવૃત્ત થાય તો પણ તેની ભક્તિ સાધનમાર્ગીય હોવાથી 'ઇચ્છા ન ધરાવતો હોય તો પણ મારી સૂક્ષ્મ ગતિને પામે છે' એ વાક્યથી અને મુક્તિ જ થવાની. અર્થાત્ આ મર્્યાદામાર્ગમા શ્રવણાદિ ભક્તિથી પાપનો ક્ષય થાય, અને પછી પ્રેમરૂપ ભક્તિ ઉદભવે, અને અતે પુરુષોત્તમમાં લયરૂપ મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય.

પુષ્ટિમાર્ગમા જે અગીકાર થાય છે તે કોઈ સાધનો કરવાથી નથી થતો, પરંતુ માત્ર ભગવાનના અનુગ્રહથી જ થાય છે ભગવત્કૃપાથી જ પુષ્ટિમાર્ગમા અગીકાર થાય છે. તેમા અગીકાર થવા પછી પાપ વગેરેનું બલ ત્યાગીતું નથી, તેથી તેના તરફથી પ્રતિબંધોનું ભય બ્યર્થ છે પુષ્ટિમાર્ગમા શ્રવણાદિક ભક્તિ અને પ્રેમરૂપા ભક્તિ એકદમ સાથે, અથવા અનુક્રમે, અને ક્વચિત્ તો ઉલ્ટે ક્રમે પણ થાય છે તો ખરી જ, તથાપિ તે સાધનરૂપા ભક્તિ પણ ફલરૂપા છે માત્ર રનેહથી જ, અતરૂના નિસ્વાર્થ રનેહથી જ તે ભક્તિ કરવામા આવે છે, અમુક વૈદિક અથવા સ્માર્ત વિધિના આધારે નહિ શ્રવણાદિક ભક્તિ પાપનાશ માટે છે એમ ન સમજવું, પરંતુ શ્રવણાદિક ભક્તિ પણ માત્ર રનેહથી જ કરવામાં આવે છે, એટલે ફલરૂપા છે પાપનો નાશ તો પ્રભુના અનુગ્રહથી જ થાય છે અવિદ્યાથી પ્રારભીને મોક્ષપર્યંત ભગવત્પ્રાપ્તિમા પ્રતિબંધરૂપ વાદલને સ્પર્શ કરનાર વિરલ અને વિવિધ ગહન મહાવૃક્ષોને બાલવાને લોતુપ બનેલા ભગવદનુગ્રહરૂપ અગ્નિસમક્ષ મધ્યમા રહેલા પાપરૂપ પ્રતિબંધ રહે એ સંભવતું જ નથી જે અનુગ્રહાગ્નિ મોટા મોટા વૃક્ષોને બાળીને ભસ્મ કરી નાખે તે અનુગ્રહાગ્નિ પાસે અવિદ્યાથી પ્રારભીને મોક્ષપર્યંતના પાપરૂપ મહાપ્રતિબંધ મોક્ષ પ્રતિબંધક થવા તૈયાર બને એ કથન ઉપદાસપાત્ર જ છે. આ સિદ્ધાંતમા નીચેનો શ્રીમદ્ભગવતનો શ્લોક પ્રમાણભૂત છે.

સ્વપાદ્મમૂલં મજત. પ્રિયસ્ય ત્યક્તાન્યભાવસ્ય હરિ પરેશ ॥

વિકર્મ યચ્છોત્પતિતં કથાશ્ચિદ્ ધુનોતિ સર્વ હૃદિ સન્નિવિષ્ટ ॥ ૨ ॥

અર્થ—પરેશ હરિ સ્વચરણમૂલને ભજતા, અન્યભાવને ત્યાગ કરનાર, પ્રિય ભક્તના હૃદયમા મિરાશીને કાપક આવી પડેલા સર્વ વિકર્મનો નાશ કરે છે.

ભાવાર્થ—વિકર્મ એટલે ઉલટું કર્મ, અર્થાત્ પાપ, એ પાપ પૂર્વે થયેલું સમજવું તે પાપ દુ ખને આપનારું છે. ભગવાન હરિ છે, સર્વ દુ ખના હર્તા છે, તેથી તે સર્વ વિકર્મનો નાશ કરે છે મહાભારતમા વાક્ય છે કે 'મને સમગ્રનારાઓનું જે પાપ હોય છે, તે હું હરી લઉં છું, તેથી હરિ કહેવાડ છું.' ભક્ત અન્યભાવને ત્યાગને કેવળ ભગવચ્ચરણારવિ દને ભજતો હોવાથી એને હાથે વિકર્મ થવું જ પ્રથમ તો અસંભવિત છે, તો પણ યથા કથયિત્ 'આવી પડેલું' વિકર્મ સમજવું આ વિકર્મનું સ્વરૂપ આવી રીતિનું છે 'સ સર્ગથી મારાથી બની ગયેલું' છે, કદા જાણીએઈને મેં તે કર્મ કર્યું નથી' એમ થયેલું જે વિકર્મ તે અહિં શ્લોકમા 'કાપક આવી પડેલું' એ રજાથી એલખાવ્યું છે. અર્થાત્, કામ વિના, અણુદિપૂર્વક નહિ, અને માત્ર સંસર્ગજન્ય, એમ ત્રિવિધ વિકર્મ રચું આવું વિકર્મ પણ તેના ભક્તોને ન હોવું તેમજ

૧. અનિચ્છતો મેં ગતિમગ્ની પ્રયુક્તો ।

૨. હરામ્યમ મત્સમર્તૃના હવિર્માગ પ્રતુજ્વહમ્ । વર્ણશ્ચ મેં હરિચ્છેષ્ટસ્તસ્માદ્વરિહ સ્મૃત ॥

ભાવ, તેથી વિરુદ્ધ કામબુદ્ધિ, જનરબુદ્ધિ વગેરે પણ પ્રભુપ્રાપ્તિ થવામાં સાધન છે, એમ પ્રતીયમાન થતું હોવાથી વરણ કરવામાં પણ લિંગલિંગ પ્રકારો સિદ્ધ થાય છે, આ બધો પ્રકાર વેદના ઉપમુંદણરૂપ પુરાણોમાં વિશેષ જણાય છે, એમ હૃદયમાં વિચાર કરીને સત્રકારે આ વિચાર કર્યો છે. આ જ આશયથી અત્ર શ્રીમદ્પ્રભુચરણે પુરાણોના વિરોધનો પણ પરિહાર કર્યો, મુખ્યતઃ પુરાણવાક્યોનો અત્ર વિચાર નથી. આ બધું વિવેચન કરવાનો ગૂઢ ભાવાર્થ એ જ છે કે પોતાને વૈદિક માની લેનારા બહિર્મુખો એમ શકા કરતાં અટકે કે શ્રીગ્યાસગ્રંથે બ્રહ્મસૂત્રો વેદના જ સશયો દૂર કરવા માટે કર્યા છે, પુરાણોની સાથે તેને કશું લાગતું વલગતું નથી. આ સર્વ પણ લોકોને જણાવવા માટે જ આ કથન છે. ખરેખર જોતા તો 'સર્વ વેદ' અને ઇતિહાસોમાંથી સાર સાર ઉદ્ધાર કર્યો છે' એ વાક્યથી શ્રીમદ્ભાગવત વેદસ્વરૂપ જ છે. 'ઇતિ-હાસર' અને પુરાણ વેદોમાં પાચમો વેદ છે' એ બૃહદાગ્ન્યકોપનિષદના વાક્યથી પણ શ્રીમદ્-ભાગવત વેદાત્મક છે, માટે તેના વાક્યો વેદવાક્ય જ હોવાથી તેમાંના સશયોતુ નિરાકરણ જો અત્ર કરવામાં આવે તો તે અતીવ સુયોગ્ય જ છે, એમાં લેશ પણ સશયનો અવસર નથી.

પ્રકૃતાનુસરણ.

ઉપરના સિદ્ધાંતથી નીચેની એક અન્ય શકા પણ પરાહત થાય છે

એ શકાનું સ્વરૂપ આ છે શ્રવણાદિરૂપા નવવિધા લક્ષિત અથવા પ્રેમલક્ષણા લક્ષિત સર્વ પાપોનો નાશ થયા પછી ઉદ્ભવે છે કે પાપ છતાં પણ મલે છે? સર્વ પાપોના નાશ પછી તે પ્રાપ્ત થાય છે એમ માનવું યોગ્ય નથી, કેમ કે ધણા આધુનિક લક્ષિતો દુઃખથી પીડાય છે, જો પાપપુરુષ નષ્ટ થયા પછી જ લક્ષિત મલતી હોય તો લક્ષિતો દુઃખી કેમ થાય? વધી એમ પણ પ્રમાણ મલે છે કે શ્રવણાદિ લક્ષિતથી પાપનો નાશ થાય છે જો પાપનો નાશ થયા પછી લક્ષિત કરે તો તે લક્ષિત પાપનાશ કરનારી કેમ ગણાય? માટે સંપૂર્ણ પાપ-ધ્વસ થયા પછી લક્ષિત પ્રાપ્ત થાય છે એમ માનવું ઉચિત નથી. પ્રમાણ અને યુક્તિને અધીન બનીને શ્રવણાદિરૂપ લક્ષિત પાપનું અસ્તિત્વ હોય તો પણ ઉદ્ભવે, અને પ્રેમરૂપા લક્ષિત તો સર્વ પાપોનો નાશ થયા પછી જ પ્રાપ્ત થાય એમ માનશે તો વિરોધ ઉભો થયો સમજવો. અહૂર વગેરે ભગવાનમાં પ્રેમ રાખનારા છે, તો પણ તેઓએ ગતધ-ન્વાને ઉશ્કેરીને સલભામાના િપિના સત્રાછત્તનો સ્થમનઃ મણિ ચોરાવ્યો શન-ધન્વાએ સત્રાછત્તનો વધ કરીને સ્થમતક મણિ મેલવ્યો આ સર્વ કથાપ્રસંગ શ્રીમદ્ભા-ગવતના દશમસ્કંધમાં સ્વસ્તર વર્ણવેલો છે, ત્યાં છેવટે ભગવાને જ્યારે ગતધન્વાને દંડ દેવા માટે પ્રયાસ કરવાનો આરંભ કર્યો તે વખતે શનધન્વા અહૂરને શગ્લે ગયો, પરંતુ અહૂર છુટી પડ્યો, અને તેમાં અહૂરનો હાથ હોવાથી અહૂરને દ્વાગિકાનો પણ ત્યાગ કરવો પડ્યો હતો આ ઉપરથી પ્રસ્તુતમાં એટલું જ સમજવાનું છે કે પ્રેમરૂપા લક્ષિત પ્રાપ્ત થયા પછી પણ પાપ અવશિષ્ટ રહે છે, માટે પાપનો નાશ થયા પછી જ પ્રેમરૂપા લક્ષિત થાય એ માનવું પણ હીક નથી. ત્યારે શો સિદ્ધાંત સમજવો?

ઉપરના શંકા પણ મર્યાદા અને પુષ્ટિ એવા બે બેદ માનીને વ્યવસ્થા કરવાથી નિવૃત્ત થાય છે, અંગીકાર બે રીતે ગાય છે, એક મર્યાદામાં અને એક પુષ્ટિમાં. જેઓનો અંગીકાર મ-

શ્રીમદ્ભાગવત.

આપણા સર્વેના હૃદયમાં પ્રભુ મિરાજે છે, પણ આપણને અનુભવ થતો નથી કાઠમાં રહેલો અગ્નિ બાળી શકતો નથી, પણ જ્યારે ઘર્ષણ વગેરેથી બહાર પ્રકટ થાય છે ત્યારે જ દાહ કરી શકે છે, તેમ આનંદમય પ્રભુ હૃદયસ્થિત છતાં આપણને આનંદ મલતો નથી, જ્યારે પ્રભુ હૃદયમાંથી બહાર પ્રકટ થાય છે, ત્યારે જ જીવને પૂર્ણાનંદનો અનુભવ થાય છે. આ બહાર પ્રકટ થયેલા કલાત્મક પ્રભુ તે જ ધીકૃષ્ણ એમનાથી પર બીજા કાંઈ વસ્તુ નથી.^૧

ત્યાસુધી એ પૂર્ણાવતાર પ્રભુ ભૂતલપર મિરાજ્યા, ત્યાસુધી દૈવ જીવો એ કલાત્મક પ્રભુના—પૂર્ણ પુરુષોત્તમના—દર્શનમાત્રથી કૃતાર્થ થતા જ્યારે એ પ્રભુ ભૂતલપરથી બહાર પ્રકટરૂપથી—ફલરૂપથી—તિરોધાન થયા, ત્યારે જીવપર કૃપા કરીને પોતાની નિત્યલીલારૂપ શ્રીમદ્ભાગવત ભૂતલપર પધરાવતા ગયા, કે જેના અવલુકીતનદ્વારા પામર જીવ સસારથી છુટી, પ્રભુને ઓલખી, પ્રેમના પ્રચંડ તાપાગ્નિથી હૃદયમાંથી પ્રભુને પ્રકટ કરી પૂર્ણાનંદનો અનુભવ કરે. ભગવાનની લીલાનું વર્ણન કરનાર, એ લીલાના અવલુકાત્રથી જીવનો ઉદ્ધાર કરનાર, સાધનદશામાં પણ આનંદનો અનુભવ કરાવનાર, અને ભગવાનને હૃદયમાંથી પ્રકટ કરી સર્વોત્તમ ફલ આપનાર શ્રીમદ્ભાગવતવિના ભૂતલપર બીજો કોઈ પણ અથ વિદ્યમાન નથી ઉત્તમ કથાના ઘણા અથો વિદ્યમાન છે, પણ મર્ચ મનુષ્યના અદ્ય જીવનચરિત્રના અવલુકીત માત્ર હુદ્ર ક્ષણિક ફલ જ પ્રાપ્ત થાય છે. પુરુષોત્તમની વિવિધ પ્રકારની સુદર નિત્યલીલાના અવલુકીત જ જીવને પરમ ફલ પ્રાપ્ત થાય છે.

આ કલિકાલમાં, દેશ, કાલ, મત્ર, તીર્થ, દ્રવ્ય વગેરે એટલા દોષગ્રસ્ત થઈ ગયા છે કે હુદ્ર જીવ તે દોષોનો નાશ કરવા સમર્થ નથી. યજ્ઞયાગ, જપતપ, જ્ઞાનવૈરાગ્ય, ઉપાસના વગેરે સર્વે સત્વહીન થઈ ગયા છે, અને તદ્દ્વારા મોક્ષ સુખલ નથી. સસારથી કાંઈક વિરક્ત ચિત્તથી, પ્રેમભક્તિપૂર્ણ હૃદયથી, શ્રીમદ્ભાગવતનું અવલુક કરવાથી દુનિયાના સકલ શાસ્ત્રોમાં તેની શ્રેષ્ઠતા સ્પષ્ટ છે. કોઈ પણ ધર્મમાં, કોઈ પણ શાસ્ત્રમાં આટલા અપર પાર દેશકાલની, પ્રભુની આવી અગાધ લીલાનું વર્ણન નથી. સત્ય બનેલી કે મન કલિપત કોઈ પણ વાર્તા ભગવાનની આ ઉત્તમ અને સુદર કથાની સરખામણીમાં અત્યંત હુલ્લક લાગે છે. સર્વ ધર્મના, સર્વ જ્ઞાનના, મૂર્ધન્ય વેદ પણ આપણને આટલો સતોષ, આવુ પરમ ફલ, આપી શકતા નથી. જ્ઞાનાવતાર વેદવ્યાસજીએ વેદના વિભાગ કર્યા, પુરુષો રચ્યા, મીમાંસા કરી, પણ સતોષ ન જ થયો, અને જ્યારે સમાધિથી પ્રભુની સર્વ લીલાનો સાક્ષાત્કાર કર્યો, અને તેનું સવિસ્તર વર્ણન શ્રીમદ્ભાગવતમાં કર્યું, ત્યારે જ પોતાના અવતારની કૃતાર્થતા માની સતોષ પ્રાપ્ત કર્યો.

વિવિધ પ્રકારની સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને લયના લિન્ગ, લિન્ગ પ્રકારો, અનેક મન્વતરો, કલ્પો, વગેરેમાં થયેલા ઉત્તમ રાજપ્રજ્ઞના વર્ણનો, ધર્મસંસ્થાપનારો લિન્ગલિન્ગ દેશકાલમાં થયેલા પ્રભુના અવતારો, અને ભવિષ્યમાં થનાર ગજપ્રજ્ઞ અને અવતારોના વર્ણન, લિન્ગલિન્ગ પ્રકારના મોક્ષના સાધન—આ સર્વ બીજા કોઈ પણ ધર્મના, કોઈ પણ દેશના, કોઈ પણ કાલના શાસ્ત્રોમાં છે^૨ અને આ સર્વ એક દિવ્ય પુરુષના—પુરુષોત્તમના—દિવ્ય

જન્મકર્મનું જ વર્ણન છે, એ જન્મકર્મ સર્વે તેની માત્ર લીલા છે, તેનું રમણુ છે, અને તે પુરુષ આપણા જીવાત્માની સાથે આપણા હૃદયમાં જ રિયન છે, એમ જાણી તેના અગાધ માહાત્મ્યનું જ્ઞાન થતા તેનામાં હ્રદય સર્વનોધિક સ્નેહ થાય એમાં શું આશ્ચર્ય ? અને જો પ્રભુપર પ્રેમ થયો તો પછી શું બાકી રહ્યું ?

માટે વાચતું તો શ્રીમદ્ભાગવત જ, શ્રવણ કરવી તો પ્રભુની લીલા જ. પણ તે વાચવા સમજવામાં અર્થનો અનર્થ ન થાય એ આવશ્યક છે. લિખિત મતમતાંતરોને લીધે શ્રીમદ્ભાગવતનો શુદ્ધ અર્થ કોઈ સમજી શક્યા નહિ, માટે એ દિવ્ય પુરુષ શ્રીકૃષ્ણે અગ્નિદેવને મનુષ્યદેહ ધારણ કરવા અને શ્રીમદ્ભાગવતનું વિવેચન કરવાને આજ્ઞા કરી, અને તે અગ્નિદેવે તે આજ્ઞાનુસાર જૂતલપર અવતરી વ્યાસરૂપ વિષ્ણુને પ્રિય શ્રીમદ્ભાગવતનો શુદ્ધ અર્થ પ્રકટ કર્યો ^૧

આ શ્રીમદ્ભાગવતનો શુદ્ધ અર્થ તે જ શ્રીસુખોદિની. એ અર્થની સરસતા, ઉત્તમતા, સુંદરતા, અને રસિકતા શ્રવણ કરનારને તરત જ સ્પુરે છે, અને બીજાઓએ કરેલા અર્થની અતથ્યતા સ્પષ્ટ માલમ પડે છે. જોટા અર્થથી પુરુષોત્તમની લીલાનું જ્ઞાન થતું નથી, એટલું જ નહિ પણ વિપરીત ફલ થાય છે. અસંત દિલ્લીરીની વાત છે કે અત્યારસુધી શ્રીમદ્ભાગવતના આ શુદ્ધ અર્થ-શ્રીસુખોદિનીજી-શુદ્ધ પ્રકટ કરવામાં આવ્યા નથી. સંસ્કૃતમાં જ શુદ્ધ છપાવવામાં આવ્યાં નથી તો ભાષાતર તો ક્યાંથી જ ? મને ગમે તેટલા દોષ નમે દો, પણ હું પુછું છું કે આપણા ગુરુ-મહારાજોની પ્રથમ ફરજ આ નથી કે શ્રીસુખોદિની એકદમ છપાવવા અને તેનું યથાર્થ ભાષાંતર કરાવી વૈષ્ણવોને તે વાચવા સાલજવાની સુગમતા કરી આપવી? વૈષ્ણવો શ્રીસુખોદિનીને માટે તત્તમે છે, પ્રાણથી પણ પ્રિય ગણે છે, તે વૈષ્ણવોની આવી પવિત્ર જગ્યાસા તૃપ્ત કરવી એ ગુરુમહારાજોની ફરજ નથી? શ્રીનાથદ્વારમાં સપ્રદાયના ઉત્તમશાસ્ત્રીદ્વારા શ્રીસુખોદિનીજીની કથા નિયમસર થવી ન જોઈએ ? કાકરોલીમાં પણ શું તેની અગત્ય નથી ? અરે ! મુખ્ય, સુરત કે અમદાવાદ જેવા મહોટા શહેરોમાં એક પણ મંદિરમાં શ્રીસુખોદિની વચાય છે? શ્રીસુખોદિનીજી ઘણા બાંકડાને ત્યાં બિરાજે છે, ભાષાંતર કરનાર વિરલ શાસ્ત્રીઓ પણ છે, દ્રવ્યની પણ જોટને બદલે તે તો પુષ્કળ મહેલે તેમ છે, તો પછી આવશ્યક વિના બીજું શું કારણ છે ?

શ્રીમદ્ભાગવતસુખોદિનીના પ્રથમ રક ધનુ ભાષાંતર ગોસ્વામી શ્રીનૃસિંહવાચસ્પતિ તંત્રી શાસ્ત્રી જગન્નાથ અમરજીએ કરેલું છે, તેની મદદથી શ્રીભાગવતના જ્ઞોક્તા શુદ્ધ અર્થ અને શ્રીસુખોદિનીને અનુમાન કાઢકે હ્રદય વિવેચન કરવાનો આ અવધ પ્રયાસ છે. સામાન્ય વૈષ્ણવો શ્રીમદ્ભાગવતનો શુદ્ધ અર્થ સહેલથી સમજે, અને શ્રીસુખોદિનીજીમાંથી પણ કાંઈ કાંઈ તેમના હૃદયપર પડે એ આ લેખકની દૃષ્ટિ છે. નિદાનો તો સંસ્કૃત શ્રીસુખોદિની વાચશે, પણ મારા જેવા અરૂપ જ્ઞાતા જ્ઞાતા ભક્તિમાર્ગીય હૃદયને માટે જે કાંઈ મને જેવું સમજાય તેવું સહેલાઈથી સમજાવવા પ્રયત્ન અત્ર કયો છે.

૧. અર્થે તસ્ય શિર્ગવિતુ નહિ ત્રિમુર્ત્યેશ્વાનગદ્વાવપતે -

રવ્યસ્ત્રમ વિધાય માનુષતત્ત્વ મા ન્યાસવચ્છોષતિ ।

વત્ત્વાના ચ કૃપાવલોકનપદુર્યસ્માદતોઽહ મુક્ત

ગૃદાર્થે પ્રમટીકરોમિ પદુધા વ્યામસ્ય ત્રિણો પ્રિયમ્ ॥

શ્રીસુખોદિનો.

કયા સંકર્ષણ, સનન્કુમાર, સાખ્યાયન, પનાશર, મૈત્રેય, વ્યાસ, અને શુકદેવજી વગેરેએ ગાયકું
શ્રીપુરુષોત્તમની લીલારૂપ શ્રીમદ્ભાગવત । કયા તેનું યથાર્થ વિવેચન કરનાર સર્વ જ્ઞેના આચાર્ય
અગ્નિસ્વરૂપ શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્ય । અને કયા દુષ્ટસ્વભાવવાનું સર્વદોષપૂર્ણું કું કું કું શુદ્ધ જીવ ।
તથાપિ જે કાષ્ઠ લખાયું છે તેમાના સર્વ દોષ મારા શિરપર નાખી સુત જનો માત્ર સાર
અદણુ કરશે।

જન્માદ્યસ્ય યતોઽન્વયાદિતરતશ્ચાર્થેષ્વભિજ્ઞ સ્વરાદ્
તેને બ્રહ્મ હૃદા ય આદિકવચે મુહ્યંતિ યત્સૂરય
તેજોવારિમૃદા યથા વિનિમયો યત્ર ત્રિસર્ગો મૃષા
ધામ્ના સ્વેન સદા નિરસ્તકુહકં સત્યં પરં ધીમહિ ॥૧॥

જન્માદ્યસ્ય યત=આ જગતના અથવા આઘ આકાશના જન્માદિ જેમાથી થાય છે તે.

અન્વયાદિતરતશ્ચ=ઉપાદાન અને નિમિત્ત બને કારણથી. (માટીનો ઘડો કરવામા માટી ઉપા-

દાન કારણ અને કુલાર ચાક વગેરે નિમિત્ત કારણ કહેવાય, જગતનું એવું
બને કારણ એક જ બ્રહ્મ છે.)

અર્થેષ્વભિજ્ઞ =સર્વ જ્ઞેના સર્વ પુરુષાર્થ એટલે ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ સિદ્ધ કર-
વામા ચતુર.

સ્વરાદ્ =સ્વયપ્રકાશ, પોતાના આત્મામા જ રમણુ કરનાર, વિષયમા નહિ

તેને બ્રહ્મ હૃદા ય આદિકવચે=જેણે આદિ કવિ બ્રહ્માજીને અર્થે બ્રહ્મનો એટલે વેદનો વિસ્તાર અત-

કરણપૂર્વક અથવા પુરાણસહિત કર્યો

મુહ્યંતિ યત્સૂરય =જે વેદમા અથવા તેના અર્થમા વિદ્વાનો પણ મોહ પામે છે

તેજો. મૃષા=તેજ, જલ અને મૃત્તિકા એ ત્રણેનો એક બીજામા અધ્યાસ જેમ મિથ્યા છે,

જેનારની દૃષ્ટિદોષથી કલ્પિત છે, તેમ જ બ્રહ્મમા ત્રણુ ગુણુ સત્ત્વ, રજસ અને

તમસના કાર્ય દેહ, ઇન્દ્રિય, અંત કરણુ પણ મિથ્યા છે

ધામ્ના સ્વેન સદા નિરસ્તકુહક=પોતાના સ્વરૂપની રક્તિથી સર્વદા દેહેન્દ્રિયાદિકમા આત્મત્વાદિ-

રૂપ કષ્ટને દૂર કરનાર.

સત્ય=મૂળ, ભવિષ્ય, વર્તમાન એવા ત્રણે કાલમા એક સરણુ સર્વનોકપ્રસિદ્ધ સત્ય.

પરં=શ્રેષ્ઠ, સર્વવેદપ્રસિદ્ધ પુરુષોત્તમરૂપ.

ધીમહિ=ધ્યાન કરીએ છીએ

શાખ્યાર્થ—જે પરમ સત્ય શ્રેષ્ઠ પુરુષોત્તમથી આ જગતના જન્મ વગેરે થાય છે, જે

સત્ય આ જગતના ઉપાદાન અને નિમિત્ત બને કારણરૂપ છે, જે સત્ય સત્ જ્ઞેના સર્વ

પુરુષાર્થ સિદ્ધ કરવામા ચતુર છે, જે સત્ય સ્વયપ્રકાશ છે અથવા પોતાના આત્મામા

રમણુ કરનાર છે, જે સત્યે (પુરુષોત્તમે) આદિ કવિ બ્રહ્માજીને માટે વિદ્વાનોને પણ મોહ

પમાડે એવા વેદનો હૃદયપૂર્વક પુરાણોસહિત વિસ્તાર કર્યો તેજ જલ અને મૃત્તિકા એ ત્રણેનો

એક બીજામા અધ્યાસ જેમ મિથ્યા અથવા જેનારના દૃષ્ટિદોષથી કલ્પિત છે, તેમ જે સત્યમા

ત્રણુ ગુણુ સત્ત્વ, રજસ અને તમસના કાર્યો દેહ, ઇન્દ્રિય અને અંત કરણુ મિથ્યા, કલ્પિત, છે,

જે સત્ય પોતાના સ્વરૂપની રક્તિથી સર્વદા દેહેન્દ્રિયાદિકમા આત્મત્વાદિરૂપ કષ્ટને દૂર

પરમ સત્ય શ્રેષ્ઠ પુરુષોત્તમનું અમે ધ્યાન કરીએ છીએ.

વિચેતન—જેમાં ગાયત્રીના આરભથી ધર્મનું વર્ણન કર્યું હોય, અને જેમાં વૃત્તાસુરના વધની કથા હોય તે ભાગવત કહેવાય. જેમ વેદનું બીજ ગાયત્રી છે તેમ શ્રીમદ્ભાગવતનું બીજ પણ ગાયત્રી છે. ગાયત્રી બીજ, વેદ વૃક્ષ, અને શ્રીમદ્ભાગવત ફળ, માટે ફલવિના, શ્રીમદ્ભાગવતના યથાર્થ જ્ઞાન વિના, વેદરૂપ વૃક્ષ પણ વ્યર્થ છે.

આ^૧ શ્લોક ગાયત્રીના અર્થરૂપ જ છે.

ગાયત્રીના શબ્દો.

શ્લોકના શબ્દો.

તત્...સત્યં પરં (ચોથી પંક્તિ)

સવિતુ જન્માયસ્ય યતોઽન્વયાદિતરતઃ (પહેલી)

ચરેણ્યં તેજોવારિમૃદાં યથા વિનિમયો યત્ર ત્રિસર્ગો-
મૃષા (ત્રીજી)

મર્ગઃ ધાસ્ટ્રા સ્વેન સદા નિરસ્તકુહકં (ચોથી)

દેવસ્ય... અર્થેન્વામિહ (પહેલી)

ધીમહિ... ધીમહિ (ચોથા)

ધિયો યો નઃ પ્રચોદયાત્ સૂરયઃ (બીજી)

યતઃ=જેથી, એ શબ્દ અવ્યય છે, તેથી બ્રહ્મ જગત્નું સમવાયિકારણ હતા અવિકૃત છે એમ સૂચવે છે. જેમ કામધેનુ, કલ્પવૃક્ષ, ચિતામણિ, મંત્ર વગેરેમાંથી વિકાર થયા વગર વિવિધ પદાર્થો ઉત્પન્ન થાય છે, તેમ બ્રહ્મમાં વિકાર થયા વગર જગત્ ઉત્પન્ન થાય છે. જગત્નું અલિન નિમિત્તોપાદાન કારણ બ્રહ્મ છે. પ્રથમ પંક્તિમાં રૂપાત્મક જગત્નું કારણ બ્રહ્મ છે એમ કહ્યું, બીજી પંક્તિમાં નામાત્મક જગત્નું પણ કારણ બ્રહ્મ છે એમ કહ્યું.

મુહ્યંતિ યત્ સૂરય. યત્ લૌકિક છે, માત્ર ફલસંબંધથી. વૈદિક છે એમ કહેનાર મીમાંસકો મોહ પામે છે, બ્રહ્મ જીવોનો માત્ર આત્મા છે એમ કહેનાર શાકર વેદાંતી મોહ પામે છે, સાંખ્યશાસ્ત્રી તથા યોગી વૈદિક નથી, પૌરાણિક છે, તે સત્ય માનનાર છે, તથાપિ તેના જ્ઞાનની સીમા કેવલ પુરુષપર્યંત જાય છે, પુરુષોત્તમપર્યંત જતી નથી, તેથી તેઓ પણ મોહ પામે છે, મોહનું કારણ એ જ કે તેમને ભગવાનની શરણાગતિ હોતી નથી, તેથી તેઓ નિર્ગુણ થઈ શકતા નથી ભગવાન અને ભગવદ્ભક્તજ નિર્ગુણ વેદાર્થને તેસ્વત જાણે છે.

૧. ગાયત્રી મંત્ર—તત્ સવિતુર્વરેણ્યં મર્ગો દેવસ્ય ધીમહિ । ધિયો યો ન પ્રચોદયાત્ ॥
પદાર્થ—તત્=તે, જૂત, ભવિષ્ય, વર્તમાન, ત્રણે કાલમાં સરખું પરમ સત્ય.

સવિતુ = પ્રસવિતુ = પ્રસવ કરનારનું, જન્મ આપનારનું, (સર્વ જગત્ને જન્મ આપનારનું).

ચરેણ્યં=વરણ કરવા યોગ્ય, સુદર, પસંદ કરવા યોગ્ય

મર્ગ=જુલું નાંખનાર, સર્વ અવિદ્યાનો નાશ કરનાર.

દેવસ્ય=દેવતાનું, સર્વજનું

ધીમહિ=ધ્યાન ધરીએ છીએ.

ધિય = બુદ્ધિ. ય = જે ન = અમારી પ્રચોદયાત્ = પ્રેરે.

શબ્દાર્થ=તે સવિતા દેવતાના વચ્ચેના અવિદ્યાનાશકનું (સ્વરૂપનું) ધ્યાન ધરીએ છીએ, જે સવિતા અમારી બુદ્ધિને પ્રેરે

આ ઉપરથી માલમ પડશે કે ગાયત્રીમાંના શબ્દોના અર્થના જ શબ્દો આ શ્લોકમાં છે.

તેજોવારિમૃદાં—જાડવાના જલમા-તેજમા-જલબુદ્ધિ થાય છે, રાત્રિએ જવાશયમા જલમા પૃથ્વીની બુદ્ધિ થાય છે, મણિ વગેરે પૃથ્વીમાં તેજની બુદ્ધિ થાય છે, કાંચ વગેરે પૃથ્વીમા જલની બુદ્ધિ થાય છે, કાલા વાદલામા આવેલા સદેત વાદલારૂપ જલમા ચંદ્રરૂપ તેજની બુદ્ધિ થાય છે, રાત્રિએ બાગીમા પડતા ચંદ્રકિરણમા-તેજમા-ચંદ્રરૂપ પૃથ્વીની બુદ્ધિ થાય છે, અને સરખેસરખામા છીપાણીમાં રૂપાની બુદ્ધિ થાય છે એ સર્વે ભ્રમ જીવબુદ્ધિથી કલિપત છે, મિથ્યા છે તે સર્વે પદાર્થો ખરા છે, પણ તેમા એકમીભૂતની બુદ્ધિ થતી તે દાદિગ્રોધને લીધે છે, તેમ સર્વના આધારભૂત બ્રહ્મ સત્ય છે, પણ તેમા દેહે-દ્રિયાદિક અને તેના ધર્મો જીવોને પોતાના અજ્ઞાનદોષને લીધે જણાય છે ભગવાનના અવતારોમાં દેહ, ઇન્દ્રિય, અત કરણ તથા તેના ધર્મો, સત્ત્વ, રજસ્ અને તમોગુણના કાર્યો, જીવ દષ્ટિથી કલિપત-મિથ્યા-છે. કેટલાક ભગવાનમા દેહે દ્રિયાદિક કંપોને તેનું ચિદાનંદપણ કલ્પે છે, કેટલાક ચિદાનંદમા દેહે દ્રિયાદિક કલ્પે છે, અથવા જડજીવિશેષમા સામર્થ્ય કલ્પે છે, કેટલાક શરીરમા માયા અને માયાયુક્તનો અધ્યાસ કલ્પે છે, અથવા માયાવિશિષ્ટમા પોતાની ઇચ્છાવડે શરીરસંબંધ કલ્પે છે, તે સર્વેની બુદ્ધિ ભ્રમિત છે બ્રહ્મમાં શરીરેન્દ્રિય-મંબંધ નથી, માટે ભગવાનમા જડજીવના ધર્મો કલિપત છે, માયા અને તેના કાર્યના સંબંધનો લેશ માત્ર પણ નથી.

ઘાસ્તા સ્વેન=સ્વસ્વરૂપથી જ અવિદ્યા નિવૃત્ત કરે છે, દેહે દ્રિયાદિકમા આત્મત્વની નિવૃત્તિ કરે છે, આ પ્રમેયબદ્ધ કહેવાય છે.

હવે જાગશે ?

વૈષ્ણવો, હવે જાગશે ? કુલકર્ણુ પણ ગાઢ નિદ્રામાથી ઉઠતો હતો, તમે ઉઠશો ? આખી દુનિયાના સર્વ ધર્મમાત્રમાં તમારો ધર્મ શ્રેષ્ઠ છે, તે શ્રેષ્ઠતા સમજવાનો પ્રયત્ન કરશો ? એ શ્રેષ્ઠતા તમારા અથોમાથી તમને મલશે, તે અથો સાચવશો ? તે અંથોનો ઉદ્ધાર કરશો ? તે અંથો પ્રકટ કરશો ? તે અથોના ભાષાતર કરાવશો ? તે વાંચશો ? તે વ્યાખ્યાવશો ?

તમારી દોલતનો નાશ થઈ જાય છે, તે બચાવશો ? તમારા એકેક અથનું એકેક પાતું તે દલ્લરહજારની પ્રેમિસરિ નોટકરતા વધારે કિમતી નથી ? શ્રીમદ્દામ્રબુજી ફરીથી પ્રકટ થઈ તમારે સાર શ્રીમુખોધનીજી લખશે ? ફરીથી શ્રીમદ્દામ્રબુજી તમારે સાર સુંદર રસરૂપઅથો લખશે ?

પૂરણ પુરુષ પ્રમાણુ પથા વ્યાખ્યાતા વેદાત,
અથ સર્વે રસરૂપ કીધા પોતાને ।સદ્વાત;
રસિક રસના રસિક વાણી જાણી નર નવખંડ,
હિર્વ પથે સ્વયશ પ્રસર્યો વાધિયો બ્રહ્મા.

આ સ્વમાર્ગીય અથોમાં લખેલું તમે માનો છો ? તમને સત્ય લાગે છે ? પોતાનો સિદ્ધાન્ત સ્થાપન કરનાર રસરૂપ અથો કયાં-એ તમારે માટે કયાં, તે જીવની માફક સાચવવા, વાચવા, સિદ્ધાન્ત સમજવો, એ તમારી શ્રીમદ્દામ્રબુજીપ્રતિ પવિત્ર ફરજ છે એમ તમને કામક લાગે છે ખરું ?

કેટલાક મદ્મતિ ભ્રમિતબુદ્ધિના મનુષ્યો ભોલા વૈષ્ણવોને બીવરાવે છે કે આપણા માર્ગના અથો તો પ્રકટ જ થાય નહિ, એમનો રસ લોહા સમજશે નહિ અને નિંદા કરશે લાઇઓ, મારા ભોલા લાઇઓ, સુત વૈષ્ણવો, આ ભ્રમ છે, ખોટું બહાનું છે. જો એમ જ હોત તો આપણા વિદ્વાન્ આચાર્યો આ અથો લખત જ શુ કરવા ? મૂર્ખ લોહા નિંદા કરે તે બીકથી મિચારા વચવાસામલવાને ઉત્સુક વૈષ્ણવોને માટે અથો મેલવવાની સરસતા ન કરી

આપવી ? જ્યારામ, જ્યારેન વગેરે વૈષ્ણવ કવિઓના ગૂઢમા ગૂઢ લીલાના વર્ણન કરનારાં કાવ્યો પ્રકટ થયા છે, તેના ગુજરાતીમાં ભાષાંતર પણ થયા છે, અને અધિકારી જન તે વાંચી, ગુણગાન કરી, ઉત્તમોત્તમ રસિકતાનું પાન પણ કરે છે. કેદાપિ વિષયઅસ્ત દુર્જનો નિંદા કરે તેથી શું ?

પણ 'નિંદા નિંદા' શું કરો છો? આપણા ધર્મની નિંદા થવામાં કાંઈ બાકી રહી છે? તમારા ગદ્યના મંત્રને પણ ખોટોખરો લાગી, તેનો અનર્થ કરી, દુષ્ટ જનોએ કયા નિંદા કરી નથી ? એ દુષ્ટ જનોનું મ્હો બધ કરવાનો ઉપાય ગુપ્ત રાખવું એ નથી, પણ માત્ર અર્થ પ્રકટ કરી અધિકારી સર્જનોની સંમતિ મેલવવી તે છે એ જ ખરો ઉપાય છે, અને એ વિના બીજો કાંઈ પણ ઉપાય નથી.

માટે હવે જાગશે ? તમારા મંદિરોમાં તમારા ગ્રંથોના કાલા કાલા રોટલા થઈ ગયા છે, ઉધાર્ણઓએ કેરી ખાઈ બાકા પાડી ચિત્રામણ ચિતર્યા છે. તમને શરમ નથી લાગતી? તમારી ત્રિજોરીમાંની પ્રેમિસરિ નોટોની આ સ્થિતિ થવા દેશો કે ? પ્રેમિસરિ નોટની દોલત તમારી સાથે આવવાની નથી, પણ આ ઉત્તમ ગ્રંથોમાંનો ધર્મ જો તમે જરાજર સમજો તો તે ધર્મ તમને પ્રભુ પાસે લઈ જઈ રસદાન આપી શકે એવો સમર્થ છે. એનું રક્ષણ કરો, આલસ્ય થઈ, અધ થઈ, એનો નાશ ન થવા દો.

સ્થિતિ બહુ ખારિક છે, વખત વિકટ છે. શ્રીમહાપ્રભુજીએ શ્રીસુખોદિની ઉપરાત શ્રીમદ્-ભાગવતપર એક 'સૂક્ષ્મ ટીકા' લખી છે, એમ તેમના 'નિબંધ'પરથી સ્પષ્ટ માલમ પડે છે એ ટીકા મેલવવા મે પ્રયત્ન કર્યો, પણ હજી સુધી ન જ મલી. એ મેલવવાની મારી મતલબ એ જ છે કે મારા વિદ્વાન મિત્રોની સહાયતાથી તે વાંચી સમજી તેનું સરલ ભાષાંતર કરી છપાવી મારા વૈષ્ણવ બાધવોને માત્ર પડતર ભાવે તેનો લાભ આપવો. ખસોત્રણસો રૂપીઆ છપાવવામાં આપવા પણ હું તૈયાર છું. પણ તે અમરેલી, જુનાગઢ, જામનગર, કે શ્રીગોકુલ એવે સ્થલે હોવા છતાં મલતી નથી. આ આપણું વૈષ્ણવોનું દુર્ભાગ્ય નહિ ? આ આપણા જ આલસ્યના, પ્રમાદના, માઠા ફલ છે.

માટે ઉઠો, ઉઠો. નાના મોટા મહત્તો થઈ, ગ્રંથો તથા તે છપાવવાને દ્રવ્ય એકઠા કરો. સસ્કૃત ગ્રંથો, જ્યાં મલે ત્યાંથી, જેવાં મલે તેવાં, લઈ આવો. વિદ્વાનો પાસે તે શુદ્ધ કરાવો, છપાવો, ભાષાંતર કરાવો. દ્રવ્યનો આનાથી સુદર સદુપયોગ બીજો તમ શો કરશો ?

જે મંદિરોમાં, જે આચાર્યો પાસે, જે વૈષ્ણવો પાસે, પ્રાર્થના ગ્રંથો હોય તેનો સુવ્યવસ્થા કરો, સુવ્યવસ્થા કરાવો, શોધાવો, છપાવો, ભાષાંતર કરો, અને ભાષાંતર કરાવો.

મુબારકમાં વિદ્યાવિલાસી ગુલાનાની ઉત્તમ લાયબ્રેરી છે, મહોટા સુન્ન કહેવાતા મનુષ્યો તેના દ્રસ્ટીઓ છે, તેઓ એક પછી એક ગ્રંથો છપાવવાની યોજના સરખી પણ કરી શકતા નથી એ અત્યંત આશ્ચર્યકારક નથી? શ્રીનાથદ્વારના, કાંકરોલીના, અમદાવાદના મંદિરોમાં પણ પુસ્તકભંડાર સારા છે એમ સાબંધુ છે. તે દરેક તરફથી ગ્રંથો છપાવવાનું કામ સહેવથી થઈ શકે એમ છે, પણ કાંઈ થતું નથી, અને ગ્રંથો સડી જાય છે. આવી અધાધુધીથી આખા આસુ આવે છે, વધારે લખવું નિર્ણય છે.

વૈષ્ણવો, જ્યાંસુધી તમને તમારા પ્રાચીન ગ્રંથોની કિંમત નથી, ત્યાંસુધી તમે વૈષ્ણવ નથી પણ બહિર્મુખ છો, તમારા ધર્મમાં, તમારા મંદિરોમાં જે ઘોટાલા ચાલે છે બહારના લોકો ખુલ્લેખુલા નામો દઈદઈને આરોપો મુકતા શરમાતા નથી, એ સર્વ તમારા અજ્ઞાનના, તમારા આલસ્યના, તમારા ઢાકપિઠોડાના, માઠા પરિણામ છે. પ્રભુ તમને સદ્બુદ્ધિ આપે.

ઉત્તિષ્ઠત, જાગ્રત, વરાન્પ્રાપ્ય નિવોધત.

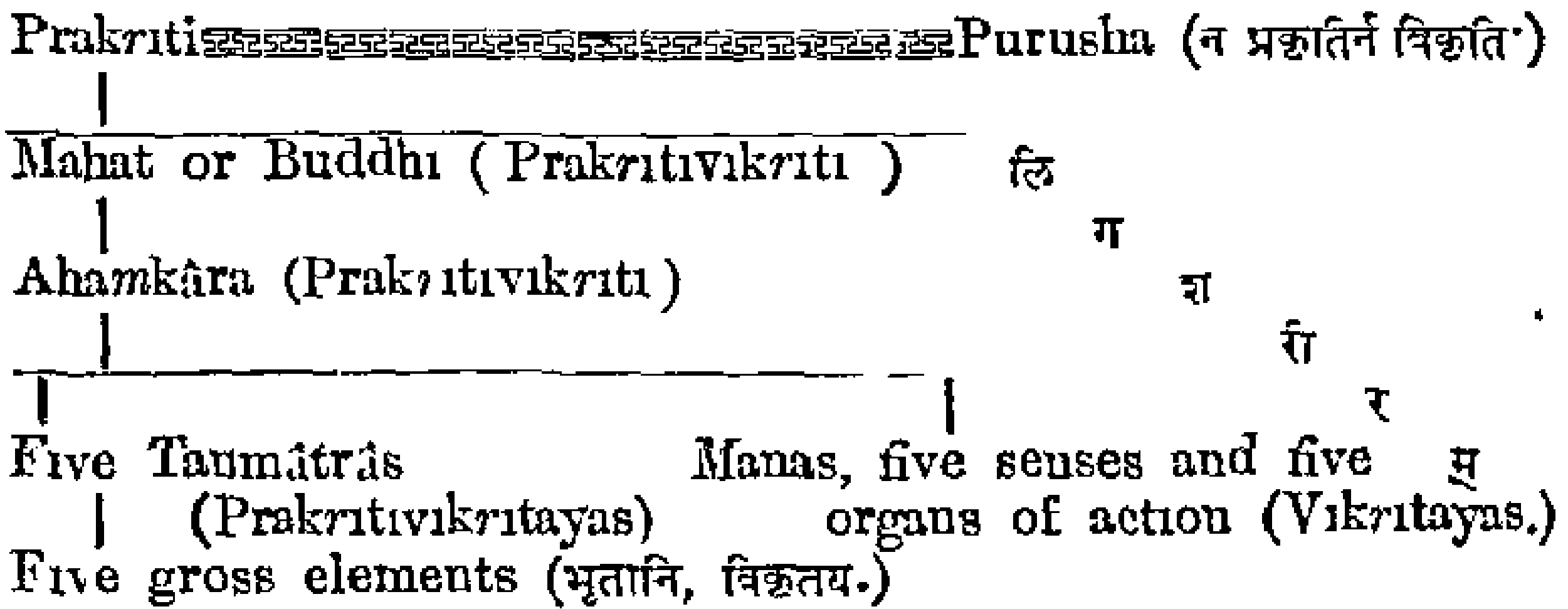
An Examination of S'amkara's Refutation of the S'mkhya Theory.

INTRODUCTION.

The S'mkhya theory is believed to be the earliest attempt on record, to solve from reason, the mysterious problems regarding the origin of the universe etc. The system existed in one form or another before the composition of the Brahma Sûtras. The empiric S'mkhyas had once been so powerful that they once claimed the Vedas and especially the jñānakînda, as maintaining their doctrine of Prakṛiti and threatened even the claim of the Aupanishadas. This accounts for the immense trouble taken by the author of the Vedānta Sûtras to refute the S'mkhya tenets in the opening Adhyâyas of that immortal work. As a commentator of the Uttara Meemāṃsâ, S'amkara attempted to refute the S'mkhyas, but his line of argument does not in all respects correspond to that of the Sûtrakâra. That commentator has been too much led astray by his own doctrine of Mâyâ, and has not been able to follow the Sûtrakâra in dislodging the S'mkhyas from their firm but false position, and his refutation of the theory of the S'mkhyas is itself full of inconsistencies. We shall therefore, in the following pages, weigh his refutation of the S'mkhya theory, and point out the chief points in favour of that system as compared with the doctrine of Mâyâ, and finally meet the S'mkhyas on the lines of the Sûtrakâra.

Kapila's system may claim, observes Garbe, more than any other product of the fertile native mind, the interest of those thinkers, whose view of the universe is founded on the results of modern physical science. His synthetic system is based on reason. According to it, Prakṛiti and Puruṣa are two distinct principles and hence the theory is essentially dualistic. Accepting three kinds of proof viz—Perception (*dṛiṣṭam*), Inference (*anumānam*)—prior and posterior—and Valid Testimony (*āpta vachanam*), it traces by a correct philosophical method, the material universe, back to its first cause.

None of these proofs presents, to a human mind, an idea of an external Author of the Universe *Is'vara* therefore is not admitted as knowable. It appeals to human observation that cause and effect imply each other, and ends by stating that they are identical. It proves the causation of formal existence from four different grounds.¹ The system shows that all formal existence (except *Purusha*) have been evolved out of inanimate *Prakriti*, the root-less root. The effects are caused,² transitory, mobile, multiform, dependent, attributive, conjunct, and subordinate, while *Prakriti* is uncaused, external, universal, self-existing, one, and supreme. The cause and effect both possess *Gunās*. Both are indiscriminating, objective, generic, irrational, and productive.³ Evolution for the sake of *Purusha* is the nature of *Prakriti*, an equipoise⁴ of three *Gunās*. *Sattwa* is the principle from which all good evolves, *Tamas* is the source of all ignorance, and *Rajas*, of activities. When the equilibrium is disturbed, *Prakriti* begins to evolve out of itself *Mahat*⁵ etc as under:—

A mere involuntary union of *Prakriti* and *Purusha* brings out the regular development of *Prakriti* into *Mahat* etc without any extra instrumentality (*nimittam*). *Purusha* is only linked with *Prakriti* by means of a *Linga S'arira*, until final emancipation.

The psychology of the *Sâmkhyas* is really instructive. The five senses (*jñānendriyāṇi*) simply observe and receive impressions, the five organs of action (*karmendriyāṇi*) act according to their

1. Vide *Sâmkhya Kaumudī* 15, and *Sâmkhya Pravachana Sûtras* I. 130-132.

2. Vide S. P. S. I. 67. 3. Vide S. K. 11. 4. Vide S. P. S. I. 61-65

5. Vide S. K. 3 and 22.

own functions, Manas is both a sense and an organ of action. It receives and arranges the impressions and presents them to Ahankâra as perceptions. Ahankâra individualises these impressions as "mine" Mahat distinguishes and discriminates and forms them into *concepts*. These distinctions are real, and these mental operations are purely of a scientific nature. Sensation is not purely a passive state, but implies a certain amount of mind-activity necessary to catch a sensation. Manas etc. are themselves material, nay, even elements emanate from the material Ahankâra. Again, there are five Tanmâtrâs, a clear apprehension of the truth that hearing etc. depend not only on some channel of communication between the ear etc. but on some modification of the material through which sound etc. are conducted.

The Sâmkhyas differ from modern materialists, and assert that there are Purushas, independent of matter, and eternal though for a time linked with it. They prove their existence on five¹ different grounds. Against the school of S'ankara, the Sâmkhyas believe in a boundless plurality² of Purushas. Purusha is neither cause nor effect.³ It is pure and simple intelligence, and free from Gunas. It is isolated, neutral, perceptive, and inactive by nature. It is not active (kartâ) but merely an enjoyer (Bhoktâ). Mahat etc. belong to the material part of man. The Sâmkhyas are therefore constrained, by their rigid reasoning, to say that something more than Purusha migrates. They therefore hold that Linga S'arîr, consisting of Mahat,⁴ Ahankâra, Tanmâtrâs, and eleven organs, migrates with the soul to inferior or superior regions according to vices or virtues committed here. The sufferings of existence are dependent on the apparent connection of Prakriti and Purusha.

The study of the Sâmkhya philosophy develops Sattva. This Sattva points out the Purusha's indiscrimination (aviveka) and Prakriti then ceases from affecting that individual Purusha. The separation of Prakriti and Purusha is the proper aim of the Sâmkhya system. The object of this philosophy is to relieve man from

1. Vide S K. 17, and S P S I 133-144. 2 Vide S K 18 3 Vide S K 3.
4 Vide S K 19 5 Vide S P.S III, 9

three¹ sorts of pain. The inefficiency² of the Vedic rites has been emphatically declared, because they are impure, because they could not exempt man from all material conditions, and finally because all could not offer costly sacrifices. The leading principle is that absolute existence can never be regained by religious rites, that that knowledge³ alone which teaches the discrimination of Prakṛiti and Puruṣa is really efficacious

“Deliverance of Puruṣa” says Prof. Deussen, “consists merely in ceasing to mirror the sufferings of Prakṛiti, for Prakṛiti, on the other hand, in that its sufferings are no longer mirrored and consequently no more experienced, and cease therefore to be sufferings”. Deliverance is an event that does not concern Puruṣa but Prakṛiti. Strictly speaking, then, discrimination (viveka) separates Prakṛiti⁴ and Puruṣa.

Even after a complete discrimination, Puruṣa, like a potter's wheel,⁵ resides in the body for a time. After this quietude of the liberated in lifetime (Jeevanmukti), final separation of Puruṣa and Prakṛiti comes at last.⁶ Prakṛiti ceases to act for that individual Puruṣa. Its purpose has been accomplished. Puruṣa attains abstraction from matter, and both continue to exist externally independent and isolated from each other.

अहन्ताममतानां सर्वया निरहङ्कृताः ।

स्वरूपस्थो यदा जीव कृतार्थः स निगद्यते ॥ [बालनोध.]

Thus, the Sâmkhyas accept three sorts of evidence unlike S'ankara who accepts six. They believe in twenty-five Tattvas and classify them into Prakṛiti etc. S'ankara in *reality* accepts one Tattva only, viz. Atman, everything else being only phenomenal. Prakṛiti and Puruṣa, two distinct entities, are the bases of the whole existence according to the Sâmkhyas, but S'ankara would accept in *reality* nothing except one Brahman.

The Sâmkhyas declare that inanimate Prakṛiti is the material cause and do not accept any instrumentality, mere vicinity of Puruṣa being sufficient. S'ankara would however say that Brahman environed with Mayî appears to be the material cause, but really

1. Vide S K 1. 2. Vide S K 2. 3. Vide S K 62. 4. Vide S K 59-62.
5. Vide S K 67. 6. Vide S K 68.

there exists no universe. He accepts Brahman without attributes (nirgunam) to be the substratum (adhishthānam). Instrumentality is not quite denied by him. The Sāmkhyas would assert that in evolving itself Prakṛiti has a motive of obliging Puruṣa, S'ankara can assign no such motive to pure or Mâyâ-environed Is'wara (mâyâ-s'abales'wara). The Sāmkhyas are Prakṛitiparināmavâdins and accept evolution of Prakṛiti, S'ankara is a Brahmanivartavâdin in reality, but a Mâyâparināmavâdin in practice (vyavahāra). The Sāmkhyas believe in real and distinct existence of each individual Puruṣa, while with S'ankara, the individual soul *appears* to exist because of Nescience (avidyâ), its distinct existence being merely *phenomenal*. The Sāmkhyas believe in a multiplicity of separate and distinct Puruṣas, with S'ankara they are all mere shadows (ābhasas). The Sāmkhyas assert that the multifarious Puruṣas are all-pervading (vyāpaka), S'ankara would say that Brahman is all-pervading really, and that the individual soul (Jeevâtman) is Brahman environed in Nescience, and is therefore all-pervading, but that a multiplicity of pervading Puruṣas is a logical absurdity. The Sāmkhyas are silent about the existence of the Supreme Deity, S'ankara sincerely accepts the existence of Atman or Brahman alone, everything else being vâchârambhanamâtram.

. We shall now proceed to weigh S'ankara's criticism on the Sāmkhya theory in necessary sections, and show that he has utterly failed in his object, essentially because he is not at all faithful to the Sûtrakîra.

The Pramāna Section

The Sāmkhyas clearly begin their philosophical investigation inductively. Prof. Garbe observes that "the genuinely philosophical spirit in which its method is manipulated of rising from the known factors of experience to the unknown by the path of logical demonstration and thus to reach a knowledge of the final cause, is acknowledged with admiration by all inquirers who have seriously occupied themselves with this system." A glance at the Sāmkhya Pravachana Sûtras is enough to show that the author proceeds to prove the causality of Prakṛiti, not by the Word-authority but by Inference.

three¹ sorts of pain. The inefficiency² of the Vedic rites has been emphatically declared, because they are impure, because they could not exempt man from all material conditions, and finally because all could not offer costly sacrifices. The leading principle is that absolute existence can never be regained by religious rites, that that knowledge³ alone which teaches the discrimination of Prakṛiti and Puruṣa is really efficacious

“Deliverance of Puruṣa” says Prof. Deussen, “consists merely in ceasing to mirror the sufferings of Prakṛiti, for Prakṛiti, on the other hand, in that its sufferings are no longer mirrored and consequently no more experienced, and cease therefore to be sufferings”. Deliverance is an event that does not concern Puruṣa but Prakṛiti. Strictly speaking, then, discrimination (viveka) separates Prakṛiti⁴ and Puruṣa.

Even after a complete discrimination, Puruṣa, like a potter's wheel,⁵ resides in the body for a time. After this quietude of the liberated in lifetime (Jeevanmukti), final separation of Puruṣa and Prakṛiti comes at last.⁶ Prakṛiti ceases to act for that individual Puruṣa. Its purpose has been accomplished. Puruṣa attains abstraction from matter, and both continue to exist externally independent and isolated from each other.

अहन्ताममतानागे सर्वथा निरहङ्कृतौ ।

स्वरूपस्थो यदा जीव कृतार्थः स निगद्यते ॥ [बालबोध]

Thus, the Sāmkhyas accept three sorts of evidence unlike S'ankara who accepts six. They believe in twenty-five Tattvas and classify them into Prakṛiti etc. S'ankara in *reality* accepts one Tattva only, viz. Atman, everything else being only phenomenal. Prakṛiti and Puruṣa, two distinct entities, are the bases of the whole existence according to the Sāmkhyas, but S'ankara would accept in *reality* nothing except one Brahman.

The Sāmkhyas declare that inanimate Prakṛiti is the material cause and do not accept any instrumentality, mere vicinity of Puruṣa being sufficient. S'ankara would however say that Brahman environed with Māyā appears to be the material cause, but really

1 Vide S K. 1. 2. Vide S K. 2. 3 Vide S K. 62. 4 Vide S K. 59-62

5 Vide S K. 67. 6 Vide S K. 68

Nescience The Pramānas like Perception, Inference, and even Word teaching deliverance, are merely the product of Nescience Men and animals¹ follow the same course of procedure regarding the Pramāna and Prameya It is remarkable that in spite of similar observations, he practically admits as many as six² different sorts of evidence

Now this is a heap of inconsistencies. If all the Pramānas are but the outcome of Nescience, there is an end to all judicious enquiry, that about Brahman included, and the whole S'āstra becomes useless. When all the Pramānas are really due to Adhyāsa, how does Scripture enjoy superiority over Perception etc ? It remains a mystery how unreal Pramānas, products as they are of Nescience, can ever eradicate Nescience The equivocacy of phenomenality (न्यवहार) and reality (परमार्थ) is hardly tenable Rational philosophical enquiry cannot tolerate such an equivocal aspect The position of the Sāmkhyas is certainly more reasonable

There is another remarkable feature of S'āmkara which is similarly objectionable When he has to fight out his case against the Meemānsakas, he draws a difference³ between dependence on the energy of the person (पुरुषतन्त्रत्वम्) and that on the nature of the existing thing (वस्तुतन्त्रत्वम्), and admits that Atmavidyā is vastutantrī, and not purushatantrī like Karmavidyā But when the practical Sāmkhyas take advantage of such a clear admission from S'āmkara and urge the claims of reason on the same ground of Brahman's being an accomplished existing thing⁴ (परिनिष्ठितवस्तुतन्त्रत्वम्), S'āmkara shifts his ground and observes that Brahman, being devoid of form etc. cannot be perceived, and as there are in its case no characteristic marks, it cannot be inferred Other means of right knowledge do not similarly apply to it, but like religious duty (धर्मवत्), it is to be known solely by means of Scripture⁵ After once advocating against the Meemānsakas, a clear distinction between religious duty (धर्मवत्) and

1 यत समान पक्षादिभिः पुरुषाणां प्रमाणप्रमेय यत्र द्वार B. S. S'. B अध्यातभाष्यम्

2 Vide वेदान्तपरिभाषा

3 Vide अतो न पुरुषस्यापारतन्त्र्या ब्रह्मविद्या । किं तर्हि ? प्रत्यक्षादिप्रमाणीविषयवस्तु-
ज्ञानवत् वस्तुतन्त्रेण ॥ B S S' B I 1 4.

4 Vide B S S'. B. II 1 4

5 रूपस्याभावाभायमर्थं प्रत्यक्षस्य विषय × × × आगममात्रसमाधिगम्य एव त्वयमर्थो धर्मवत्.
B S. S' B, II 1 4

Atmavidyā, he now disowns the same distinction against the Sāmkhyas and observes that Atmavidyā is like religious duty (धर्मवत्), both being solely known by Scripture. Such a glaring contradiction is hardly admissible. While making this fresh statement, he certainly loses the advantage gained over the adversary in B. S. S'. B I 14. Reason demands that when once the difference between परित्यक्तवस्तु-त्वेत्वं and पुरुषतत्त्वं is drawn, he must, at all cost, stick to it in all places and at all times.

Again, when S'ankara has to attack his own opponents, he utilises all weapons. He then contrives to lay aside his sole stand on Scripture. But when the opponent attacks him, he assumes that his theory is solely based on Scripture, and that arguments cannot molest him. This is certainly unfair. If his theory is based on Scripture only (आगममात्रतमधिगम्य), he forfeits all claims of rational discussion. If he takes shelter in Agamamātra, the other party would give a similar retort, and there being no common ground, all discussion comes to a summary end. If however he claims the privilege of advancing arguments against others, reason demands that the same privilege should be extended to his opponents likewise.

Moreover, when the authority of Scripture alone is insisted on, where lies the necessity of admitting ratioemation (Tarka) etc. ? If he were to answer that Tarka etc in harmony with Scripture (श्रुतिपरिग्रहेतत्तर्क) are necessary, he contradicts his own statement¹ about the independent authority (निरपेक्षप्रामाण्य) of the Vedas.

Moreover no Agama teaches six Pramānas. Manu,² whose authority S'ankara never questions, supports the same three Pramānas accepted by the Sāmkhyas. The six Pramānas can, again, be well included in three, Analogy (उपमान) and Apparent Inconsistency (अव्यापत्ति) in Inference, and Negation (अभाव) in Perception.

After this general examination of Pramānas, we now consider the attitude of both the parties towards the Vedas.

The Sāmkhyas accept among their three Pramānas³ Testimony (आप्तोपदेश) which includes the Vedas. They admit that the Vedas

1 B S S'. B. I 13

2 Vide Manu XII 105-106.

3 Vide S P. S. I 101

are productive of right knowledge by themselves¹ (स्वतः प्रमाण) and add that the Vedas are not eternal (नित्या) because the S'ruti त्रयो वेदा अजायन्त² itself teaches so The Vedas however are not the work of a person (अपौरुषेया), because there is no Puruṣa who can be their Author. They are like sprouts not eternal (अनित्या), and yet अपौरुषेया, because they are wholly unpreceded by thought (अबुद्धिपूर्वका)

S'ankara also takes the Vedas as not eternal and quotes Br. II. 4. 10 in support The letters of the Vedas may be eternal, but Vedic words and sentences are not so. They are as anitya as human words and human sentences He holds that though Para-mâtman creates the Vedas, because he has acquired omniscience through the adjunct of beginningless Nescience, He is not at all independent, in as much as he has to give them out exactly as he did in the preceding Kalpas. This want of independence³ on the part of Is'wara (गुरुपास्त्रातन्त्र्य) in giving out the Vedas—though a Creator—is called apaurusheyatvam by him

This view of S'ankara is objectionable. He cannot take the creation of the Vedas (वेदसम्भव) in the same sense as the Vais'esikas, for if he, like them, takes a Vedasambhava as actually and voluntarily sitting down for composing the Vedas, he loses his superiority over his opponents He should therefore admit that the Vedas came forth from Is'wara involuntarily If then this involuntary coming forth of the Vedas be taken to mean their non-eternity, his troubles to prove that Is'wara is omniscient fail altogether. Involuntary coming forth can hardly mean *creation*. Nor can such an involuntary creation of the Vedas demonstrate that Is'wara is omniscient, because omniscience can strictly be acknowledged⁴ only when thought precedes the creation of the Vedas (बुद्धिपूर्वका) The S'mkhyas who base their system on reason can call the Vedas non-eternal, but it is simply a blasphemy in the mouth of one who prides himself as an *expounder of the final decision of the Vedas*

Again, if the Vedas be accepted to be non-eternal on the evidence of one set of S'rutis, how is S'ankara going to interpret

1 Vide S P S v 51

2 Vide S P S v 45

3 Vide Bhâmatî and Vedânta Paribhâṣâ

4 Vide Jayatirtha, I 1. 2

another set like वाचा विरूपनित्यया etc.? The passages like वेदो नात्यज साक्षात्, वेदस्य चेश्वरात्मत्वात् etc. are decidedly against him. The word "Vedas" in these passages does not mean only the Vedic letter, but the Vedas as they are traditionally handed down. These passages decidedly teach that not only the Vedic letters, but even the Vedic words and sentences are as fully eternal

Moreover, if Is'wara acquires omniscience through the adjunct of Nescience, either that omniscience is unreal, or the soul will as well have to be called omniscient, even in his worldly condition (समासावस्था).

Further, if the adjunct of Nescience contributes to omniscience, there is no need of human efforts to eradicate ignorance

The argument of Purushaswātantryam, as he takes it, is not at all enough to demonstrate apauruṣhyatvam of the Vedas. Is'wara then is no better than a Government officer reading out a royal declaration, and He ceases to be omniscient. Such an attitude, again, is contradictory to what he has himself observed¹ in B S.S' B. I. 1. 3. The position of the Sāṃkhyas admitting प्रत्यक्षाद्यनुगृहीतशब्द is *prima facie* safer than that of S'ankara admitting शब्दानुगृहीत प्रत्यक्षम् etc. Both S'ankara and the Sāṃkhyas accept the अपौरुषेयत्वम् of the Vedas, but the idea of अपौरुषेयत्वम् is not the same with both. It is manifest that the Sāṃkhya idea of अपौरुषेयत्वम् excels that of their adversary.

S'ankara's acceptance of Word-eternity (शब्दनित्यता) itself deserves no admiration, because such an admission is worthless, so long as the eternity of Vedic words and sentences is not accepted by him.

Further, when the Vedas themselves are not eternal, how can they be accepted as *final* Authority?

Moreover, it is to be borne in mind that S'ankara takes the Vedas to be unreal, for nothing but Brahman is real. It is *funny* to observe that one who accepts the Vedas as *unreal* and *not-eternal* prides himself as the *only true interpreter of the Vedanta philosophy*.

1. किमु प्रकृत्यमनेकशास्त्राभेदाभिन्नस्य etc B S.S.' B I. 1.3

Before S'ankara proceeds to point out inconsistencies in the Sāṃkhya philosophy, he should himself admit the realities of Pramāṇas and give up the mania of mîyāvāda. He should further accept the eternity of the Vedas as taught by the S'rutis,¹ Smritis,² Bîdarāyana and Jaimini,³ and also improve upon his meagre idea of Apaurusheyatva.

Once safe on the ground of one real and all-embracing Brahman, S'ankara may well point out to the Sāṃkhyas, their own inconsistencies of calling the Vedas Anitya and yet Apaurusheya. The Sāṃkhyas should be compelled to give up either of these two incompatible views. He should then show that if the Vedas are Anitya, they are like sprouts a product of Prakṛiti. If however they are not a *product*, they must be included in the Puruṣa category. The Sāṃkhyas being thus once for all dislodged, he may well point out that they may be free from such absurdities if they but admit one *really* omniscient Brahman. If S'ankara be truly *sincere* to the Vedas, he may then maintain that the Vedas are simply Brahman in the real capacity of its celestial and divine Breath,⁴ and refrain from reversely inferring from this and similar passages the non-eternity of the Vedas.

1. वेदेन नामरूपे व्याकरोत् etc. 2. अनादिनिधना नित्या.

3. B. S. I. 31-28-30, B. S. I 5. 4. अस्य महतो मृतस्य निःश्वसितम् Bri. II. 4-10.

another set like वाचा विरूपानेत्यया etc.? The passages like वेदो नारा साक्षात्, वेदस्य चेश्वरात्मत्वात् etc. are decidedly against him. The word "Vedas" in these passages does not mean only the Vedic letter, but the Vedas as they are traditionally handed down. These passages decidedly teach that not only the Vedic letters, but even the Vedic words and sentences are as fully eternal.

Moreover, if Īśvara acquires omniscience through the adjunct of Nescience, either that omniscience is unreal, or the soul will as well have to be called omniscient, even in his worldly condition (ससागरस्या)

Further, if the adjunct of Nescience contributes to omniscience, there is no need of human efforts to eradicate ignorance.

The argument of Puruṣhaswātantryam, as he takes it, is not at all enough to demonstrate apauruṣhyatvam of the Vedas. Īśvara then is no better than a Government officer reading out a royal declaration, and He ceases to be omniscient. Such an attitude again, is contradictory to what he has himself observed¹ in B.S.S.'B. I. 1. 3. The position of the Sāṃkhyas admitting प्रत्यक्षाद्यनुगृहीतशब्दः is *prima facie* safer than that of S'ankara admitting शब्दादनुगृहीतः प्रत्यक्षः etc. Both S'ankara and the Sāṃkhyas accept the अपौरुषेयत्वम् of the Vedas, but the idea of अपौरुषेयत्वम् is not the same with both. It is manifest that the Sāṃkhya idea of अपौरुषेयत्वम् excels that of their adversary.

S'ankara's acceptance of Word-eternity (शब्दनित्यता) itself deserves no admiration, because such an admission is worthless, so long as the eternity of Vedic words and sentences is not accepted by him.

Further, when the Vedas themselves are not eternal, how can they be accepted as *final* Authority?

Moreover, it is to be borne in mind that S'ankara takes the Vedas to be unreal, for nothing but Brahman is real. It is funny to observe that one who accepts the Vedas as *unreal* and *not eternal* prides himself as the *only true interpreter of the Vedanta philosophy*.

1. किमु यत्तद्व्यमनेकतासाधनेदभिन्नस्य etc. B.S.S.'B. I. 1.3.

સ્વધર્મના મુખ્ય સિદ્ધાન્તો.

૧. જગત સત્ય છે.
૨. જગત, હવ, અત્યામી, અક્ષર છત્યાદિના નિમિત્ત અને ઉપાદાન કારણ શુદ્ધ નિર્ગુણ બ્રહ્મ શ્રીકૃષ્ણપરમાત્મા જ છે.
૩. હવે અવિદ્યાથી કલ્પેલો અહન્તામમતાત્મક ન સાર મિથ્યા છે.
૪. હવ અણુ છે, શુદ્ધ નિર્ગુણ બ્રહ્મનો અંશ છે, વ્યાપક નથી.
૫. પરબ્રહ્મ પુરષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણતુ ધામ અક્ષરબ્રહ્મ ગણિતાનંદ છે.
૬. સર્વોપરિ વેદાદિશાસ્ત્રે પ્રતિપાદિત પરમકાષ્ટાપન વસ્તુ શ્રીકૃષ્ણ જ છે.
૭. શ્રીકૃષ્ણની સેવા એજ અંશ હવનો ધર્મ છે, એટલે વસ્તુતઃ સ્વધર્મ શ્રીકૃષ્ણસેવા જ છે.
૮. આત્મનિવેદન અને પ્રભુપ્રપત્તિ વિના અન્ય વિશ્વધર્મ હોઈ શકે જ નહિ.

વિદ્વન્મંડન.

(અનુવાદક:-નાનુલાલ નારાયણદાસ ગાંધી, M A, LL. B)

શ્રીમદ્ભગવાદગીતાના દ્વિતીય કુમાર શ્રીવિદુલેશ્વરપ્રભુચરણના 'વિદ્વન્મંડન' નામક ગ્રંથથી કયો વૈષ્ણવ અસાત હશે ? 'પુષ્ટિભક્તિસુધા'ના વાચકોએ પુ. ભ. સુ. ના બીજા વર્ષના અકોમા તે ગ્રંથના તાત્પર્યનો અર્થતઃ અનુભવ કર્યો છેજ. માયાવાદના સર્પૂર્ણ ખડન સાથે સ્વનપ્રદાયના સિદ્ધાંતોનું ઉદ્ધાટન, શ્રુતિ અને સુક્તિઓના અપૂર્વ બદલી સ્વસિદ્ધાંતોનું પોષણ જેવું આ ગ્રંથમા જોવામા આવે છે તેવું અન્ય ગ્રંથમાં નથીજ. પુષ્ટિમાર્ગના માર્મિક તાત્પર્યો સમજાવવાને માટે આ ગ્રંથ જેવો ઉપયુક્ત થઈ પડે છે, તેવો અન્ય નથી થઈ પડતો, દુકામાં એટલુંજ કે આ ગ્રંથ એકજ વખત વાચીને તૃપ્ત નહિ થાઓ, પણ વારંવાર વાચ્યાજ કરશો. ભાષા સરલ છે. સાધારણ ગુજરાતી જાણનાર પણ ઉચ્ચ સિદ્ધાંતોને આ ગ્રંથથી સમજી શકશે.

ગ્રંથ શેષલ-આડપેજી ૩૩ ફોર્મનો છે, છતાં નોંધાવર માત્ર રૂ. ૧-૮-૦ રાખ્યું છે. ગ્રંથ ક્યારનો પ્રકટ થઈ ગયો છે.

મલવાનું ઠેકાણું:-

શા. ઉત્સવલાલ ગોપાલદાસની કંપની.

મૂલજ જેઠા મારકેટ, કામધેનુ ગલ્લી.

મુજ નં ૨.

પુષ્ટિભક્તિસુધાના ગ્રાહકો તથા વાચકોને ખાસ વિજ્ઞપ્તિ

આર વર્ષ થયાં આ માસિક વૈષ્ણવોની મેલા કરી રહ્યું છે, પુષ્ટિમાર્ગનું, રસનું, અને શુદ્ધાદૈત બ્રહ્મવાદનું શુદ્ધ સ્વરૂપ સમજાવવા અનવરત પ્રયત્ન કરી રહ્યું છે, અને માર્ગને નામે ચાલના ઘોડાળા અને પ્રતારણાને ઉઘાડા પાડી અધમ વિષયગ્રસ્ત અધમતા બેધડક પ્રુદ્ધી કરી, શુદ્ધ મુદર પુષ્ટિમાર્ગ શું છે તે સરલતાથી વાચકોને રહ્યું છે. આ માસિકના લેખકો નિસ્વાર્થથી સર્વ લેખો લખે છે, અને દાર્પવાદો દ્રવ્ય, અને બુદ્ધિથી સહાય કરે છે, તોપણ અમે જોઈએ છીએ કે વૈષ્ણવો વાચવાને જના માત્ર ૩. ૨) વર્ષદિવસે ભરી ગ્રાહક થતા નથી, માટે અમારી વિજ્ઞપ્તિ છે કે દ્રવ્ય વૈષ્ણવોએ ૫-૧૦ રૂપી લઈ મદદ કરવી. અને શુદ્ધ ધર્મ સમજવાની દૃષ્ટિના વૈષ્ણવે એક રૂપી તો અવશ્ય લઈ સહાય કરવી. જે કાંઈ પણ દ્રવ્ય બંચરો, તો માનું કદ વધારવામા, બેટ આપવામા, અથવા પ્રાચીન પુસ્તકો છપાવવામા ખર્ચવામાં આ માસિકના શુભેચ્છકોએ-શુદ્ધ પુષ્ટિમાર્ગના શુભેચ્છકોએ-આ વિજ્ઞપ્તિ અવશ્ય ખાતર ગળી માસિકનો ઉત્પત્તિમા સહાય કરવી.

GRATIS.

The Suddhadvaita Philosophy or 'System of Vallabhacharya' by Mr. Mulchandra T. Telivala, B. A. will be posted to any gentleman applying to

ISHVARDAS TRIBHUVANDAS VARJEEVANDAS SEIV

Humam Street,
Bombay, I.

વર્ષ ૪ યુ.] શ્રીકૃષ્ણાબ્દ ૫૧૩૯, પૌષ.

પુષ્ટિમત્તિસુધા.

કૃષ્ણ ૧૧, શ્રીવૃક્ષાબ્દ ૪૩૬ અર્ધ ૧૦]

નાયમાત્મા પ્રવચનેન લભ્યો ન મેધયા ન બહુના શ્રુતેન
યમેવેષ દૃણુતે તેન લભ્યસ્તસ્યૈવ આત્મા દૃણુતે તત્ત્વં સ્વામ્ ॥૧॥
નાહં વેદૈર્ન તપસા ન દાનેન ન ચેજ્યયા ।
શક્ય એવંવિધો દ્રષ્ટું દૃષ્ટ્વાનસિ માં યથા ॥ ૨ ॥
મત્તયા ત્વનન્યયા શક્યઃ અહમેવંવિધોઽર્જુન ।
જ્ઞાતું દ્રષ્ટું ચ તત્ત્વેન પ્રવેષ્ટું ચ પરંતપ ॥ ૩ ॥

તંત્રી તથા પ્રકાશક

વાલીજાલ નગીનદાસ ગાહ,

પ્રા. ૭૫૦

બી.એ. એલ.એલ.બી., વડી ૧, હાઈકોર્ટ.

મુંબઈ

પ્રોત્રાવર રા. ૨-૦-૦

૧૯૨૬ એડના રા. ૦-૪-૦

આવશ્યક નિવેદન.

૧. આ માસિકસંબંધી મધ્યલો પત્રવ્યવહાર પ્રકાશકને નામે કરશે.
૨. આ માસિક દરેક માસની રૂંચુ એકાદનીએ પ્રકટ થાય છે.
૩. આ માસિકમા છપાવવાને આવેલા લેખો લેવા ન લેવા તેમ જ તેમાં જેવું સુધારેવધારો કરવો પ્રકાશકની ઇચ્છાધીન છે.
૪. શ્રીમદ્વત્સલાચાર્યજીના સિદ્ધાન્તાનુસાર જ લેખ લેવામા આવશે.
૫. વર્ષનું નોંધાર પ્રથમથી લેવામા આવે છે.
૬. આ માસિકના પરિવર્તનમા જેમના તરફથી માસિક વા પત્ર મધ્યમે તેમને વગર નોંધાવરે આ માસિક મોકલવામા આવશે.
૭. કોઈ પણ જાણતની ખબર અજાવવી હોય તો જવાબને સાર દિધિટ જિલ્લો, તે સિવાય જવાબ આપવામા આવશે નહિ.
૮. આ માસિકમા જનરેર ખબર છપાવવી હોય કે હેન્ડલિંગ વહેંચાવવા હોય તેમજ પ્રકાશકને લખતુ અથવા મસતુ.

પુષ્ટિભક્તિસુધાકાર્યોજય,
પ્રિન્સ સીટ,
મુંબાઈ.

પ્રકાશક.

અનુક્રમણિકા.

વિષયો

લખકો.

૧. હંપથોરેટ ગુરુતિવલ્લે વિચાર	ગોસ્વામી શ્રી ૬ શ્રીમદ્ બાવડુંજીભાઈ મહારાજ
૨. સદા કથ... ..	Mr. D. B. A. L. L. B.
૩. લીવારિચિન્ધ	રા. શીંગમેચ
૪. જન્મદા અને માયાવાદ... ..	ગ. રા. દગિયા ૬ મહારાજ B. A.
૫. નેતાનાવના... ..	Mr. D. B. A. L. L. B.
૬. શ્રીમંતો	ગ. રા. ગણેશજી

॥ श्रीद्वारिकेशो जयति ॥

॥ दम्पत्योरेकगुरुशिष्यत्वे दोषाभावविचारः ॥

[लेखक—गोस्वामी आ ६ श्रीमद् बालकृष्णलालजी महाराज.]

आजकाल मंत्रोपदेश लेवेके विषयमें कितनेकनकुं एसी शंका होय हे जो दम्पतीकुं (पति और पत्नीकुं) एक हि गुरुसुं मंत्रको उपदेश लेवेसुं भ्रातृभगिनीको (भाईवहेनको) संबंध होय जाय हे, या दोषको खंडन सशास्त्र ममाणपूर्वक करिके, एक हि गुरुसुं मंत्रोपदेश लेवेमें शास्त्रकी आज्ञातें महत् फल होय हे यह सिद्धांत अखंडभूमंडलाचार्यवर्य श्रीमद्वल्लभाचार्यवंशावतंस महान् दिग्विजयी गोस्वामी श्रीपुरुषोत्तमजीमहाराजने ग्रन्थमें प्रसिद्ध कियो हे तदनुसार किंचित् लिखें हैं ॥

यह शंका कदाचित् ब्रह्मवैवर्त पुराणके ब्रह्मखंडके १०००० अध्यायमें एक श्लोक हे तापेसुं होती होय, परंतु यह केवल भ्रांतिमात्र हे, क्यों जो 'पंचैते पितरो नृणाम्' या वाक्यको आशय तो यह हे जो इन पांचनमें मनुष्य अपने पिताके समान पूज्य बुद्धि और पिताके तुल्य आदरभाव राखें, और वे अन्नदातादिक पांचो पूज्य हु अपने शिष्यादिकनमें पुत्रपुत्रीकी तरह हि वात्सल्य-भाव राखें, क्यों जो इन पांचोनको जो पितापनो हे सो अलौकिक संबंधको हे केवल लौकिक दैहिक संबंधको नहि हे, याहिसुं 'गुरुरग्निः' इत्यादि वाक्यमें पतिकुं पत्नीको गुरु लिख्यो हे, सो कछु पितृभावके लिये नाहे, किंतु ईश्वरवत् गुरुकी पूज्यता मानवेके लिये हे। रुद्रयामलनामके ग्रंथमें अपनी साक्षात् विवाहिता पत्नीतांडकुं मंत्रोपदेश देनो पतिरु लिख्यो हे, अर्थात् उपदेश देवेवारो गुरु यदि संप्रदायपरंपरागतसिद्धमंत्रधारो होय तो वह अपनी निज पत्नीकुं मंत्रोपदेश दे सके हे, तथापि वह पत्नी पुत्रीके समान नहि गिनी जाय हे, तो जब अपनी निज पत्नीतककुं मंत्रोपदेश देवेसुं पितापुत्रीभाव नही होय सके हे तो एक गुरुसुं उपदेश लिये भये अन्य दम्पतीको पतिपत्नीभाव मित्रके भ्रातृभगिनीको (भाईवहेनको) भाव कैसे होय सके ? सर्वथा नहि होय ! तासुं ओंयो अर्थ नहि करनो । यदि पंचैते पितरो नृणाम् या वाक्यसुं इन पांचोनमें साक्षात् पितृसंबंध मानोगे तो एक हि अन्नदाता अनेक पतिपत्नीको पोषण करे हे

१. अन्नदाता भयत्राता पत्नीतातस्तथैव च । विद्यादाता जन्मदाता पंचैते पितरो नृणाम् ॥

२. गुरुरग्निर्द्विजातीनां वर्णाणां ब्राह्मणा गुरुः । पतिरेव गुरुः स्त्रीणां सर्वत्रान्यागतो गुरुः ॥

३. सिद्धमन्त्रो यदि पतिस्तदा पत्नीं स दीक्षयेत् । शक्तित्वेन वरारोहे न च सा पुत्रिका भवेत् ॥

उन पतिपत्नीनको, तथा एक हि भयत्राता अर्थात् मजारक्षक राजा अपने मजा-
वर्गीय अनेक दंपतीनको रक्षक पिता है बाकी सब प्रजाको, परस्परमें भाईवहेन
संबंध माने जाते होय वो तो लोकयात्रा हि नष्ट होय जाय, ओर स्वथुरकुं हु साक्षात्
पिता मानें तो विवाहादि गार्हस्थ्यवर्म चलवेमे हु आपत्ति आवे । ओर मंत्रदाता
विद्यादाता गुरु हु यदि साक्षात् पिता हि माने जाते होय तो महाभारतके अश्वमेध
पर्वमें उत्तङ्कमुनिको^४ आख्यान है, वामे गौतममहर्षिने अपने शिष्य उत्तङ्ककुं
अपनी कन्या दीनी लिखी है, महर्षि गौतमने उत्तङ्कशिष्यकुं कही जो मैं तुमारे
उपर प्रसन्न हों, तुम अब सोलह वर्षके युवा(जुवान) होय जाओगे, मैं अपनी कन्या
तुमकुं दऊं हूं, वाकुं तुमारी पत्नी करो, क्यों जो याके सिवाय ओर स्त्री तुमारी तेज
सहन करवेकुं समर्थ नहि है, ऐसी गुरुकी आज्ञा होयवेसुं उत्तङ्कने गुरुपुत्रीसुं पाणि-
ग्रहण कियो, ओर अपनी सास अहल्यासुं प्रार्थना करी जो 'आज्ञापयस्व मां मातः'
'हे माता आज्ञा करो', ऐसे 'मातृ' संबोधन कियो है, तो हु उत्तङ्कको बाकी
पत्नीके साथ भाईवहेनको संबंध नहि भयो, क्यों जो जामाताने (जमाईने) सासमें
मानृवत् पूज्यभाव मानिके 'माता' ऐसे संबोधन क्यो है । ओर हु कार्तिकमास-
माहात्म्यमे क्यो है जो^५ गुरुकुं पुत्र नहि हतो तासुं उनने अपने चंद्रनामा
शिष्यकुं अपनी कन्या दीनी, ओर हु कितने हि प्राचीन इतिहासनमें अपने शिष्य-
सेवकनकुं अपना धन तथा बेटी दियेको वृत्तान्त देखवेमे आवें है । कदाचित् अत्र
कोई बादी यह शंका करे जो बृहस्पतिके पुत्र कचने अपने गुरु शुक्याचार्यकी
कन्या देवयानीसुं विवाहको निषेध क्यों कियो ? या शंकाको उत्तर यह है जो
कचने शुक्याचार्यके खास उदरमें निवास करिके संजीवनीविद्या प्राप्त करी हनी ।
'हे देवयानि' ! जिन शुक्याचार्यके उदरसुं तूं भई है बादी उदरमें मेने हु निवास
कियो है' ऐसे कचने सादरभाव अर्थात् एक हि उदरको दैहिक संबंध होयवेसुं
विवाहको निषेध कियो है । या कचके विषयकी शंकाको तो यह निवारण भयो ।
तथापि ओर हु कहें हैं, जो स्त्री ओर पुरुष यह संज्ञा हि दैहिक संबंधकी है, ओर
जीव तो भगवदंश होयवेसुं देहमात्रमें पुरुषरूप हि है, ताहिसुं श्रीगीताजीने

४. इत्यं च परितुष्ट मा विजानीहि भृगुद्रुहः । या पौदरावशं हि यदयं भविता नयान् ॥ इदानीं
पत्नीं वन्यां च स्यात्ते दुहितरं द्विज । एतामृतं दत्त्वा नान्या त्वत्तेजोऽर्हन्ति मेऽश्रितुः ॥ तत्रस्ता
प्रतिजग्माद् युवा भूया यतस्मिन् ॥

५. भृगुश्च स च शिष्याय चंद्रनामे इति पुराणम् ॥

६. यद्येवितं विनालाक्षि त्वया पदंते नने । तस्मादनुविनो मे शुभं काम्यं भाविनि ॥

भगवान्ने^७ अर्जुनसुं आज्ञा करी हे जो यावत् दैहिक बाह्य धर्मनकुं देहके साथ छोड़िके आंतर आत्मसंबंधसुं तुं मेरे शरण आव, यह हि आशय शरणमंत्रके उपदेशको हे । 'ओर आचार्य मां विजानीयात्' 'गुरुः साक्षात् परं ब्रह्म' इन वाक्यनसुं शास्त्रोक्तलक्षणलक्षित गुरु साक्षात् ईश्वररूप हि हे । सो जेसे जगन्मात्रके ईश्वर अलौकिक पिता^८ हे, श्रुतिस्मृतिवाक्यनसुं ईश्वर जीवमात्रके अलौकिक मातापिता^९ हे, वेसे हि भगवद्रूप होयवेसुं गुरु हु शिष्यमात्रके अलौकिक पिता हे, तासुं एक गुरुसुं मंत्रोपदेश लेवेसुं स्त्रीपुरुषनके पतिपत्नीरूप दैहिक संबंधमें कोइ प्रकारको बाध नहि आवे हे, क्यों जो एक गुरुके शिष्य होयवेसुं भार्गवहेनको संबंध नहि होय हे, किंतु 'सतीर्थ्य' संबंध कहिवेमें आवे हे । शब्दकोशमें कह्यो हे जो 'तीर्थ' शब्दको अर्थ गुरु^{१०} हे, तासुं एक गुरुके शिष्य होयवेसुं 'सतीर्थ्य' कहे जाय हे, उनमे परस्पर विवाहादिकको निषेध शास्त्रमे कहिभी देखवेमें नहि आवे हे, ओर चारो वर्णके स्त्रीपुरुषनकुं मंत्रोपदेश तो लेनो आवश्यक लिख्यो हे । मंत्रसारसमुच्चयनामक ग्रंथमें कह्यो हे जो 'चारो वर्णके स्त्री और पुरुष सवनकुं मंत्रोपदेश लेवकुं गुरुनके शरण अवश्य हि जानो, क्यों जो मंत्रोपदेश लेवेसुं भगवान्की विशेष कृपा होय हे, अन्यथा नहि, एसे स्त्री तथा पुरुष सवनकुं मंत्रोपदेशको समान अधिकार हे, ताहिसुं महर्षि वसिष्ठजी आखे सूर्यकुलके गुरु हते जो सब प्रकारको ज्ञानोपदेश और दीक्षादि सवनकुं देते हते उन हि वसिष्ठमुनिने उपवर्हणनामके गंधर्वकुं तथा वाकी स्त्री मालतीकुं, इन दोनो पतिपत्नीकुं, पुष्करक्षेत्रमे एक हि मंत्रको उपदेश दियो हे । ब्रह्मवैवर्त पुराणके ब्रह्मखंडके १९मे अध्यायमे कह्यो हे जो 'उपवर्हणनामके गंधर्वकुं तथा वाकी स्त्री मालतीकुं प्रथम वसिष्ठजीने महापुरुषके स्तोत्र,

७ सर्वधर्मान् परित्यज्य मामेकं शरणं व्रज ॥

८. माता पिता भ्राता गतिर्नारायणः ॥

९. निनास शरणं सुहृत्, पितासि लोकस्य चराचरस्य, पिताहमस्य जगतो माता धाता पिता-
मह, सर्वयोनिषु कोतेय मूर्तेषु सम्भवन्ति या तासां ब्रह्म महद्योनिरह बीजप्रदः पिता ॥

१०. यथा सतीर्थ्यास्त्वेकगुरुता ॥

११. दीक्षिताय विनयणं प्रसीदेन्नान्यथा हरेः । ब्राह्मण क्षत्रियो वापि वैश्य शूद्रोऽप्यत्र पुनः ।
एव त्रियो वा यत्नेन गुरुमेव समाश्रयेत् ॥

१२. महापुरुषस्तोत्रं च पूजा च कवचं मुनिम् । विस्मृतं बोधयामास मयं रहसि सुमत ॥
पुरा दत्तं श्रोतेष्ठेन स्तोत्रपूजादिकं हरे ॥ गंधर्वाय च मालिन्यं मंत्रमेकं च पुष्करे ॥

पूजा, कवच, मंत्रको उपदेश दियो हतो सो उपवर्हण वाकुं भूल गयो, तब वाकी स्त्री मालतीने पाछो अपने पतिकुं स्मरण दिवायो, तब फेर दोनो वसिष्ठजीके शरण गये, त पुष्करक्षेत्रमे वसिष्ठजीने इन दोनोनकुं मंत्रोपदेश पुनः दियो, तासुं एक गुरुके शिष्य होयवेसुं कोइभी प्रकारको बाध वा दोष शास्त्रमें तो नहि हे, प्रत्युत एक गुरुसुं मंत्रोपदेश लेवेसुं अधिक फल होय हे ऐसैं पद्मपुराणके उत्तरखंडमें मंत्रोपदेश प्रकरणमे खास श्रीमहादेवजीने हि पार्वतीजीसुं आज्ञा करी हे । ^{१३}आचार, संप्रदाय, गुरु, मंत्र, देव जो इष्टदेव होय सो, पतिपत्नी, संतान, भृत्य (नोकर वगैरे) यह सब भेले होयके दास होयवेसुं महत् फल होय हे । नारदपंचरात्रग्रंथमे विज्ञानोपनिषत्-संहितामें कह्यो हे जो ^{१४}अनेक प्रकारसुं भिन्नरूप दिखते भये विष्णुतत्त्वसुं एक शुद्ध अद्वैत ब्रह्मरूप निश्चय करिके वाको उपदेश आखी पृथ्वीकुं करना यह गुरुको धर्म हे, तो शरण आये भये स्त्रीपुरुषादिकनकुं उपदेश देनो यामें तो कहनो हि कहा हे ? अर्थात् शरण आये भये जीवमात्रकुं उपदेश देनो हि चाहिये, यामे आखी पृथ्वीकुं उपदेश देनो कह्यो हे, सो पृथ्वीमे तो स्त्रीपुरुष मात्र हि आय गये, तासुं निश्चय सिद्धांत यह हि हे जो दम्पतीकुं एक गुरुसुं मंत्रोपदेश लेवेमें कछु बाध नहि हे, ताहि सुं वैदिक संप्रदायमात्रनमे अनादि कालसुं आजपर्यंत यह हि व्यवहार चल्यो आवे हे, ओर यह हि शास्त्रसंमत हे, भाईवहेनकी शंका निर्मूल केवल कपोलकल्पित हे । आचारो धर्ममार्गश्च, येनास्य पितरो याता येन याताः पितामहाः, अथाभ्याख्यातेषु ये तत्र ब्राह्मणाः संमर्शिनः, युक्ता आयुक्ताः, अलूक्षा धर्मकामाः स्युः, यथा ते तेषु वर्तेरन् तथा तेषु वर्तेथाः, एष आदेशः, एष उपदेशः, एषा वै उपनिषत्, महाजनो येन गतः स पन्थाः, इत्यादि श्रुतिस्मृतिपुराणादिवाक्यनके सिद्धांतनके अनुसार कुलपरंपरागत एक हि गुरुद्वारा, पति, पत्नी, संतान, भृत्यादिकनकुं मंत्रोपदेश लेनो अधिक फलदायक ओर श्रेयस्करहे । धर्मपरिण्यनामके ग्रन्थमें लिख्यो हे जो ^{१५}एक हि गुरुसुं एक हि समयमें दम्पती अर्थात् पतिपत्नी मंत्रोपदेश ले, बस्त्रकी ग्रंथि बांधिके (अर्थात् गठजोडासुं) ले, तो अधिक पवित्रता ओर उत्त-

१३. आचारो धर्ममार्गश्च गुरुर्मन्त्रश्च देवता दप्यपन्नभृत्याश्चैर्माहृत्य महत्फलम् ॥

१४. विष्णुतत्त्व परिणाम एक धानेरुमेदवत् । दीक्षयेन्मेदिनीं मर्षी विष्णुनधोपसमस्तान् ॥

१५. दीक्षाकाले तथा लाने तीर्थे स्त्रीपुरुषौ सदा । गुर्वमेदेव कालेभ्यो प्रणियुक्तां शुनी मती ॥

मता मानी जाय है, तेसे हि तीर्थस्नानभी एक साथ करे, तो गढजोडासु करने उत्तम है । ओर हु बृहन्नारदीय पुराणमें वाक्य है जो^{१६} स्त्री ओर पुरुष एक हि समयमें एक हि गुरुसुं मंत्रोपदेश ले तो अनेक दोषसुं निवारण करेवारी ग्रंथि [वस्त्रनकी गांठ] अवश्य बांधनी, अर्थात् पतिपत्नी गढजोडासुं मंत्रोपदेश ले सो अधिक श्रेयस्करहे, इन सब वाक्यनमें हु पतिपत्नीको एक हि गुरुसुं मंत्रोपदेश लेवेको विधि कंठरवसुं कह्यो है, अर्थात् निर्विवादसिद्ध है ।

ओर जो यह श्रुतिस्मृतिपुराणादिभिद्धांतसिद्ध प्रमाण एक हि गुरुसुं मंत्रोपदेश लेवेको नहि होतो तो अनादि कालसुं आजपर्यंत चारो वैष्णव वैदिक संप्रदायनमें मंत्रोपदेश एक हि गुरु होते आये है यह सदाचार सर्वथा न होतो, नाहिसुं श्रीमदाचार्यवर्य श्रीमद्वल्लभाचार्यजी श्रीमहाप्रभुचरणने स्वयं अपने दोनो पुत्र श्रीगोपीनाथजी तथा श्रीविठ्ठलनाथप्रभुचरणकुं तथा इन दोइनकी पत्नीनकुं मंत्रोपदेश दीनो है, ओर आचार्यचरणके पुत्र श्रीविठ्ठलनाथप्रभुचरण उपनाम श्रीगुसांइजीने हु अपने सात लालजी तथा उनकी पत्नीनकुं उपदेश दीनो है । यदि शास्त्रसिद्ध शिष्टाचार न होतो तो ऐसे संप्रदायप्रवर्तक आचार्य पतिपत्नीकु उपदेश क्यों देते ? ओर हु या हि शास्त्रप्रणालीसुं, श्रीमदाचार्यचरणने पृथ्वीपरिक्रमा कीनी तब विद्यानगर पधारिके वहांके कृष्णदेवराजाके यहां विद्वाननसु शास्त्रार्थ करिके सभामें विजय प्राप्त कियो तब आपको प्रखर प्रताप देखिके, राजा कृष्णदेव सहकुंडुंव श्रीमदाचार्यचरणके शरण आय मंत्रोपदेश लीनो, तमामपरिकरसहित शिष्य भये, ऐसे हि श्रीमदाचार्यचरणके मुख्य परमभगवदीय चोरासी वैष्णव-प्रधानशिष्यवार्तानमें लिखे हैं । उनमें हु काशीनिवासी श्रेष्ठिपुरुषोत्तमदासजी-प्रभृति कितनेक सपत्नीक शिष्य भये हैं ऐसे अनेक प्राचीन दृष्टांत हु उपलब्ध है, तासुं पतिपत्नीकुं एक हि गुरुसुं मंत्रोपदेश लेवमे भाईवहेनको संबंध होय जाय है यह जो वितंडावाद चले है, वह केवल कपोलकल्पित शास्त्रके आधार विनाकी शंका है, तासुं अनादि कालसुं शास्त्रसिद्ध परंपरागत शिष्टाचार यह हि निष्प्रत्यूह सिद्ध है जो एक हि गुरुसुं मंत्रोपदेश लेवेसुं हि महत् फल प्राप्त होय है ओर पतिपत्नीभावको सर्वथा भंग नहि होय है । ओर यह हि सिद्धांत सर्वथा शास्त्रसिद्ध है ॥

બૃહદારણ્યક ઉપનિષદમાથી યાગવલ્ક્ય અને મૈત્રેયીની સુંદર કથા.

યાગવલ્ક્યને બે સ્ત્રીઓ હતી, મૈત્રેયી અને કાત્યાયની. તે બેમાની મૈત્રેયી બ્રહ્મવાદિની હતી, ત્યારે કાત્યાયની સ્ત્રીના કામમા કુશલ હતી હવે યાગવલ્ક્યને અન્યવૃત્ત (સંન્યાસ) લેવાની ઇચ્છા થઈ. (૧).

* યાગવલ્ક્ય બોલ્યા “ મૈત્રેયી, અરે, આ સ્થાનમાથી જતા રહેવાની (સંન્યાસી થવાની) મારી ઇચ્છા છે, માટે તને અને કાત્યાયનીને હેલા ભાગ પાડી આપુ. ” (૨).

તે મૈત્રેયી બોલી “ હે ભગવન્, આ સર્વ પૃથ્વી મારે માટે દ્રવ્યથી પૂર્ણ થાય, તો શું તેથી હું અમૃત થાઉં ? ” (૩).

યાગવલ્ક્ય બોલ્યા “ ના, ના. જેમ સપતિવાલાઓનું જીવન (સુખી) થાય, તેવું તારું જીવન થાય. વિત્તવડે કાંઈ અમૃતત્વની આશા રાખે નહિ ” (૩)

તે મૈત્રેયી બોલી “ જે વડે (દ્રવ્યવડે) હું અમૃત ન થાઉં તેને હું શું કરું ? તમે ભગવાન્ જે જાણુતા હો તેજ (અમૃતત્વ) મને કહો. ” (૪).

તે યાગવલ્ક્ય બોલ્યા, “ અરે, તું અમારી પ્રિયા છે, સતી છે, અને અમારા સ્નેહની (આ વચનોવડે) વૃદ્ધિ કરી. વાહ ! તું શ્રવણ કરવાની ઇચ્છાવાળી છે માટે તને હું વ્યાખ્યાન કરું છું. તું મારાપર ધ્યાન આપ. ” (૫).

તે બોલ્યા “ અરે, પતિને માટે કાંઈ પતિ પ્રિય થતો નથી, પણ આત્માને માટેજ પતિ પ્રિય થાય છે. અરે, જાયા (સ્ત્રી) ને માટે કાંઈ જાયા પ્રિય થતી નથી, પણ આત્માને માટેજ જાયા પ્રિય થાય છે. અરે, પુત્રોને માટે કાંઈ પુત્રો પ્રિય થતા નથી, પણ આત્માને માટેજ પુત્રો પ્રિય થાય છે. અરે, વિત્તને માટે કાંઈ વિત્ત પ્રિય થતું નથી, પણ આત્માને

અથ હ યાગવલ્ક્યસ્ય દ્વે ભાર્યે યમૃત્યુ તુ મૈત્રેયી ચ કાત્યાયની ચ તયોર્હ મૈત્રેયી બ્રહ્મવાદિની યમૃત્યુ મૌપ્રસંગ તર્હિ કાત્યાયન્યથ હ યાગવલ્ક્યોઽન્યદ્વૃત્તમુપાકરિષ્યન્ ॥૧॥

મૈત્રેયીતિ દ્વૈવાચ યાગવલ્ક્ય પ્રવ્રજિષ્યન્વા અરેઽદમસ્માત્સ્યાનાદસ્મિ દન્ત તેનયા કાત્યાય-
ન્યાન્ત કામવાર્ણીતિ ॥૨॥

સા દ્વૈવાચ મૈત્રેયી યન્નુમ ઇય મમો. સર્ગ્યા પૃથિવી વિત્તેન પૂર્ણા મ્યાત્સ્યા ન્યદ તેના-
ઽમૃતાઽ હો ॥૩॥

નેતિ નેતિ દ્વૈવાચ યાગવલ્ક્યો યંયોપકરણયતા જીવિત તથંવ તે જીવિતઃ સ્યાદમૃતત્વસ્ય
તુ નાનાસ્તિ વિત્તેન ઇતિ ॥૪॥

સા દ્વૈવાચ મૈત્રેયી યેનાદ નામૃતા સ્યા વિમદ તેન કુર્યો યદેય મગધાન્વેદ તદેય મે
મૃદીતિ ॥૫॥

સ દ્વૈવાચ યાગવલ્ક્ય પ્રિયા યં મનુ નો મયતી મતી પ્રિયમૃત્યુચ્ચન્ત તર્હિ મયત્યેદયા-
મ્યામ્યામ્મિ તે ધ્યાનક્ષાણમ્ય તુ મે નિદિધ્યામસ્વેતિ ॥૬॥

માટેજ વિત્ત પ્રિય થાય છે અરે, પશુઓને માટે કાષ્ઠ પશુઓ પ્રિય થતા નથી, પણ આત્માને માટેજ પશુઓ પ્રિય થાય છે અરે, બ્રાહ્મણુત્વને માટે કાષ્ઠ બ્રાહ્મણુત્વ પ્રિય થતું નથી, પણ આત્માને માટેજ બ્રાહ્મણુત્વ પ્રિય થાય છે અરે, ક્ષાત્રત્વને માટે કાષ્ઠ ક્ષાત્રત્વ પ્રિય થતું નથી, પણ આત્માને માટેજ ક્ષાત્રત્વ પ્રિય થાય છે અરે, લોકને માટે કાષ્ઠ લોક પ્રિય થતા નથી, પણ આત્માને માટેજ લોક પ્રિય થાય છે. અરે, દેવોને માટે કાષ્ઠ દેવો પ્રિય થતા નથી, પણ આત્માને માટેજ દેવો પ્રિય થાય છે અરે, વેદોને માટે કાષ્ઠ વેદ પ્રિય થતા નથી, પણ આત્માને માટેજ વેદો પ્રિય થાય છે અરે, પ્રાણીઓને માટે કાષ્ઠ પ્રાણીઓ પ્રિય થતા નથી, પણ આત્માને માટેજ પ્રાણીઓ પ્રિય થાય છે. અરે, સર્વને માટે કાષ્ઠ સર્વ પ્રિય થતું નથી, પણ આત્માને માટેજ સર્વ પ્રિય થાય છે અરે, આત્મા દ્રષ્ટવ્ય (દર્શન કરવા યોગ્ય), શ્રોતવ્ય (શ્રવણ કરવા યોગ્ય), મન્તવ્ય (મનન કરવા યોગ્ય), નિદિધ્યામિતવ્ય (ધ્યાન કરવા યોગ્ય) છે, હે મૈત્રેયી, અરે, આત્માનું દર્શન કરેથી, શ્રવણ કરેથી મનન કરેથી, વિચિત્ર થયેથી, અરે આ સર્વનું જ્ઞાન થાય છે, સર્વનું (જગતનું) જ્ઞાન થાય છે. (૬).

આત્માથી અન્યત્ર બ્રાહ્મણુત્વને જે જાણે તેનો બ્રાહ્મણુત્વ ત્યાગ કરે, આત્માથી અન્યત્ર ક્ષાત્રત્વને જે જાણે તેનો ક્ષાત્રત્વ ત્યાગ કરે, આત્માથી અન્યત્ર લોકને જે જાણે તેનો લોક ત્યાગ કરે, આત્માથી અન્યત્ર દેવોને જે જાણે તેનો દેવો ત્યાગ કરે, આત્માથી અન્યત્ર વેદોને જે જાણે તેનો વેદો ત્યાગ કરે, આત્માથી અન્યત્ર જૂતોને (પ્રાણીઓને) જે જાણે, તેનો પ્રાણીઓ ત્યાગ કરે, આત્માથી અન્યત્ર સર્વને જે જાણે તેનો સર્વ ત્યાગ કરે. આ બ્રાહ્મણુત્વ, આ ક્ષાત્રત્વ, આ લોકો, આ દેવો, આ વેદો, આ જૂતો, આ સર્વ જે આ છે તે આત્મા છે. (૭).

સ હોવાચ નવા અરે પત્યુ કામાય પતિ પ્રિયો ભવત્યાત્મનસ્તુ કામાય પતિ પ્રિયો ભવતિ । ન વા અરે જાયાયૈ કામાય જાયા પ્રિયા ભવત્યાત્મનસ્તુ કામાય જાયા પ્રિયા ભવતિ । ન વા અરે પુત્રાણા કામાય પુત્રા પ્રિયા ભવન્ત્યાત્મનસ્તુ કામાય પુત્રા પ્રિયા ભવન્તિ । ન વા અરે વિત્તસ્ય કામાય વિત્ત પ્રિય ભવત્યાત્મનસ્તુ કામાય વિત્ત પ્રિય ભવતિ । નવા અરે પશૂના કામાય પશવ પ્રિયા ભવન્ત્યાત્મનસ્તુ કામાય પશવ પ્રિયા ભવન્તિ । નવા અરે વ્રહ્મણ કામાય વ્રહ્મ પ્રિય ભવત્યાત્મનસ્તુ કામાય વ્રહ્મ પ્રિયે ભવતિ । નવા અરે ક્ષત્રસ્ય કામાય ક્ષત્ર પ્રિય ભવત્યાત્મનસ્તુ કામાય ક્ષત્ર પ્રિય ભવતિ । નવા અરે લોકાના કામાય લોકા પ્રિયા ભવન્ત્યાત્મનસ્તુ કામાય લોકા પ્રિયા ભવન્તિ । નવા અરે દેવાના કામાય દેવા પ્રિયા ભવન્ત્યાત્મનસ્તુ કામાય દેવા પ્રિયા ભવન્તિ । ન વા અરે વેદાના કામાય વેદા પ્રિયા ભવન્ત્યાત્મનસ્તુ કામાય વેદા પ્રિયા ભવન્તિ । નવા અરે મૃતાના કામાય મૃતાનિ પ્રિયાણિ ભવન્ત્યાત્મનસ્તુ કામાય મૃતાનિ પ્રિયાણિ ભવન્તિ । નવા અરે સર્વસ્ય કામાય સર્વ પ્રિય ભવત્યાત્મનસ્તુ કામાય સર્વ પ્રિય ભવતિ । આત્મા વા અરે દ્રષ્ટવ્ય શ્રોતવ્યો મન્તવ્યો નિદિધ્યાસિતવ્યો મૈત્રેય્યાત્મનિ સત્ત્વરે દૃષ્ટે શ્રુતે મતે વિજાત દ્વદ્ સર્વે વિદિતમ્ ॥૬॥

વ્રહ્મ ત પરદાશોઽન્યત્રાત્મનો વ્રહ્મ વેદ ક્ષત્ર ત પરદાશોઽન્યત્રાત્મન ક્ષત્ર વેદ લોકાસ્મ પરદુર્યોઽન્યત્રાત્મનો લોકાન્વેદ દેવાસ્ત પરદુર્યોઽન્યત્રાત્મનો દેવાન્વેદ વેદાસ્ત પરદુર્યોઽન્યત્રાત્મનો વેદાન્વેદ મૃતાનિ ત પરદુર્યોઽન્યત્રાત્મનો મૃતાનિ વેદ સર્વે ત પરદાશોઽન્યત્રાત્મન. સર્વે વેદેદ વ્રહેદ ક્ષત્રમિમે લોકાદિમે વેદાદિમાનિ મૃતાનીદ & સર્વે યદયમાત્મા ॥૭॥

જેમ દુંદુભિ (લેલ) વગાડવામાં આવે, ત્યારે બહારના શબ્દનું ગ્રહણ ન થઈ શકે, પણ દુંદુભિના ગ્રહણવડે દુંદુભિના આધાનના શબ્દનું ગ્રહણ થાય છે તેમ જ આ (આત્મા) છે, જેમ શંખનાદ કરવામાં આવે ત્યારે બાહ્ય શબ્દનું ગ્રહણ થઈ શકે નહિ, પણ શંખના ગ્રહણવડે શંખનાદનું ગ્રહણ થાય છે, તેમ જ આ (આત્મા) છે, જેમ વીણા વગાડવામાં આવે ત્યારે બાહ્ય શબ્દનું ગ્રહણ થઈ શકે નહિ, પણ વીણાના ગ્રહણવડે વીણાવાદના શબ્દનું ગ્રહણ થાય છે, તેમ જ આ (આત્મા) છે, જેમ પામે મુકેલા લીલા લાકડાના અગ્નિના જુદા જુદા ધૂમ નીકળે છે, તેમ જ અરે, આ મહાભૂતના નિશ્વાસ છે. જે ઋગ્વેદ, યજુર્વેદ, સામવેદ, અર્ચર્ચાગિરસ, ઇતિહાસ, પુરાણ, વિદ્યા, ઉપનિષદો, શ્લોકો, સૂત્રો, અનુશાખ્યાનો, શાખ્યાનો, ઇષ્ટ (યજ્ઞેલુ), હોમ કરેલુ, ભોગ ધરેલુ, પાન કરાવેલું, આ લોક, પરલોક, સર્વે પ્રાણીઓ છે તે આ સર્વ આના (આત્માના) જ નિશ્વાસ છે. જેમ સર્વે જલનું એ સ્થાન સમુદ્ર છે, તેમ જ એ છે. જેમ સર્વે સ્પર્શનું એક સ્થાન ત્વક્ (ચામડી) છે, તેમ જ એ છે, સર્વે ગંધોનું એક સ્થાન નાસિકા છે તેમ જ એ છે, સર્વે રસનું એક સ્થાન જીહ્વા છે તેમ જ એ છે, સર્વે રૂપનું એક સ્થાન ચક્ષુ છે તેમ જ એ છે, સર્વે શબ્દનું એક સ્થાન શ્રોત્ર છે તેમ જ એ છે, સર્વે સંકલ્પનું એક સ્થાન મન છે તેમ જ એ છે, સર્વ વિદ્યાનું એક ગ્ધ્યાન હૃદય છે તેમ જ એ છે, સર્વ કર્મનું એક સ્થાન હસ્ત છે તેમ જ એ છે, સર્વ આનંદનું એક સ્થાન ઉપરથ છે (જનનેદ્રિય) છે તેમ જ એ છે, સર્વ વિસર્ગનું (મલ્લશુદ્ધિનું) એક સ્થાન પાપુ દ્રિય છે તેમ જ એ છે, સર્વ માર્ગનું એક સ્થાન પગ છે તેમ જ એ છે, સર્વે વેદનું એક સ્થાન વાણી છે તેમ જ એ છે. (૧૨)

જેમ સિંધવધનનો આખો કટકો અતર્બહિરભાવથી રહિત બધો રસપ્રતજ છે, તેમ જ

સ યથા દુન્દુભેર્હન્યમાનસ્ય ન વાહ્યાઞ્છન્દાઞ્છક્રતુયાદ્ગ્રહણાય દુન્દુમેસ્તુ ગ્રહણેન દુન્દુભ્યા ઘાતસ્ય વા શન્દો ગૃહીત ॥૮॥

સ યથા શદ્ધસ્ય વ્યાયમાનમ્ય ન વાહ્યાઞ્છન્દાઞ્છક્રતુયાદ્ગ્રહણાય શદ્ધસ્ય તુ ગ્રહણેન શદ્ધ-ધ્મસ્ય વા શન્દો ગૃહીત ॥૯॥

સ યથા વીણાયૈ વાદ્યમાનાયૈ ન વાહ્યાઞ્છન્દાઞ્છક્રતુ ાદ્રાહ્યણા વીણાયૈ તુ ગ્રહણેન વીણાવાદસ્ય વા શન્દો ગૃહીતઃ ॥૧૦॥

મે યથાંદ્રિષ્ઠાગ્નેરન્યાદિતસ્ય પૃથગ્મા વિનિશ્ચરન્ત્યેવ વા અરેડસ્ય મદતો ભૂતસ્ય નિશ્વ-સિતમેતદ્દર્શ્યવેદો યજુર્વેદ સામવેદોઅર્ચર્ચોદ્ગિરસ ઇતિહાસ પુરાણ વિદ્યા ઉપનિષદ શ્લોકા સૂત્રાણ્યનુ વ્યાખ્યાનાનિ વ્યાખ્યાનાર્ષ્ટ ૫ હુતમાશિત પાવિતમયથ લોક પરથ લોક સર્વાણિ ચ મૃતાન્ય સ્વર્ગતાનિ સર્વાણિ નિશ્વસિતાનિ ॥૧૧॥

સ યથા સર્વાસામપાસમુદ્ર એકાયનમેવ ૫ સર્વેષા ૫ સ્પર્શાના ત્વગેકાયનમેવ ૫ સર્વેષા ૫ ગન્ધાના નાસિકે એકાયનમેવ ૫ સર્વેષા ૫ રસાના જિહ્વેકાયનમેવ ૫ સર્વેષા ૫ રૂપાણા ચક્ષુરેકાયનમેવ ૫ સર્વેષા શન્દાના શ્રોત્રમેકાયનમેવ ૫ સર્વેષા ૫ સદ્વત્પાના મન એકાયનમેવ ૫ સર્વાસો વિદ્યાના ૫ હૃદયમેકાયનમેવ ૫ સર્વેષા કર્મ્મણા ૫ હસ્તાયેકાયનમેવ ૫ સર્વેષામાનન્દાનામુપરથ એકાયનમેવ ૫ સર્વેષા વિસર્ગાણા પાપુરેકાયનમેવ ૫ સર્વેષામધ્યાના પાર્શ્વેકાયનમેવ ૫ સર્વેષા વેદાનાવાગેકાયનમ્ ॥૧૨॥

અરે, આ આત્મા અંતર્યહિરભાવથી રહિત આખો પ્રજ્ઞાનધન જ છે, આ પ્રાણીઓમાંથી નિકલીને તેમની પાછલ જ તેનું અત્યંત અદર્શન થઈ જાય છે (પૃથક્ દર્શન થતું નથી), દેહમાંથી નિકલી ગયા પછી, અરે, તેની કાંઈ પણ સજ્ઞા રહેતી નથી, એમ હું તને કહું છું—આમ યાજ્ઞવલ્ક્યે કહ્યું.

તે મૈત્રેયી બોલી—અહિં જ ભગવાન તમે મને મોહમાં નાખી. અરે, હું આને (આત્માને) જાણતી નથી.

તે બોલ્યા—અરે, હું તને મોહ વદતો નથી. અરે, આ આત્મા અવિનાશી છે, અનુચ્છિન્ન-ધર્મવાન છે. (૧૪).

જ્યાં દૂત જોવા હોય ત્યાં અન્ય અન્યને જુઓ છે, ત્યાં અન્ય અન્યને સુધે છે, ત્યાં અન્ય અન્યનો રસ લે છે, ત્યાં અન્ય અન્યને કથન કરે છે, ત્યાં અન્ય અન્યને સાક્ષલે છે, ત્યાં અન્ય અન્યનું મનન કરે છે, ત્યાં અન્ય અન્યનો સ્પર્શ કરે છે, ત્યાં અન્યને અન્યનું જ્ઞાન થાય છે, પણ જ્યાં આનું સર્વ આત્મા જ થયું, ત્યાં કોનાવડે કોને જુઓ? ત્યાં કોનાવડે કોને સુધે? ત્યાં કોનાવડે કોનો રસ લે? ત્યાં કોનાવડે કોને કથન કરે? ત્યાં કોનાવડે કોનું અવલુ કરે? ત્યાં કોનાવડે કોનું મનન કરે? ત્યાં કોનાવડે કોનો સ્પર્શ કરે? ત્યાં કોનાવડે કોનું જ્ઞાન લે? જે વડે આ સર્વને જાણે છે તેને કોનાવડે જાણે? તે આ નેતિ નેતિ આત્મા અગૃહ્ય છે, કારણ કે ગ્રહણ કરી શકાતો નથી, અશીય છે, કેમકે તેને કાપી શકાતો નથી, અસંગ છે, કેમકે તેને સંગ થતો નથી, અસિત છે, કેમકે તેને વ્યથા થતી નથી, તેનો નાશ થતો નથી. અરે, જાતાને કોનાવડે જાણવા? આ મેં તને કહ્યું છે, મેં તને ઉપદેશ કર્યો છે મૈત્રેયી, અરે, આ જ અમૃતત્વ છે, આમ કહી યાજ્ઞવલ્ક્ય વિદ્વાર કરી ગયા [ચાક્ષી નીકળ્યા] (૧૫)

મ યથા સૈન્ધવધનોઽનન્તરીવાહ્ય કૃત્ત્વો રસઘન એવમ્વા ઓરેઽયમાત્માન્તરો વાહ્ય કૃત્ત્વન પ્રજ્ઞાનઘન એવૈતેભ્યો મૃતેભ્ય સમુત્થાય તાન્વેવાનુ વિનશ્યતિ ન પ્રેત્ય સજ્ઞાઽસ્તીત્યેરે વ્રવીમીતિ હોવાચ યાજ્ઞવલ્ક્ય ॥૧૩॥

સા હાવાચ મૈત્રેય્યૈવ મા ભગવાન્મોહાન્તમાર્ષીપિપન વા અદ્દમિમ વિજાનામીતિ સહોવાચ ન વા ઓરેઽહ મોહ વ્રવીમ્યાવિનાશી વા ઓરેઽયમાત્માઽનુચ્છિન્નિધર્મા ॥૧૪॥

યત્ર હિ દ્વૈતમિત્ર ભવતિ તદિતર इतर पश्यति तदितर इतर जिघ्रति तदितर इतर ५ रसयते तदितर इतरमभिचरति तदितर इतर ५ शृणोति तदितर इतर मनुते तदितर इतर ५ स्पृशति तदितर इतरं विजानाति यत्र त्वस्य सर्वमात्मैवाभूत्तत्કેन क पश्येत्तत्કેन क जिघ्रेत्तत्કેन क ५ रसयेत्तत्કેन क मभिचरेत्तत्કેन क ५ शृणुयात्तत्કેन क मनुते तत्કેन क ५ स्पृશેत्तत्કેन क विजानीयाद्येनेद् ५ सर्वं विजानाति त केन विजानीयात्स एष नेति नेत्यात्माऽगृह्यो न हि गृह्यतेऽशीर्य્યો न हि शीर्यतेऽसङ्गो न हि सज्यतेऽसितो न व्यथ्यते न रिष्यति विज्ञातारमरे केन विजानीयादित्युक्तानुशासनासि मૈત્રેય્યેતાવદો સ્વઅમૃતત્વમિતિ હોવત્વા યાજ્ઞવલ્ક્યો વિજહાર ॥૧૫॥

લીલાવૈચિત્ર્ય.

બોધિતોપિ વહુસૂક્તિવિસ્તરૈ કિં સ્ત્રલો જગતિ સજ્જનો ભવેન્ ?
સ્નાપિતોપિ વહુશો નદીજલૈર્ગર્દભ કિમુ હયો ભવેન્ કશ્ચિત્ ?
વિદ્વાનુપાલમ્મમઘાપ્ય દોષાન્નિવર્તેતેસૌ પરિતપ્યતે ચ ।
જ્ઞાતસ્તુ દોષો મમ સર્વથેતિ પાપો જન પાપતરં કરોતિ ॥

એનું કાગળુ શુ ? ‘ત્રિવેદી’ ઉપનામ ધરાવનારને પુષ્ટિમાર્ગ ઉપર સહજ દ્વેષ કેમ પ્રકટતો હશે ? ‘પુષ્ટિમાર્ગ કલ્પિત છે’ વગેરે કાપુસ્તકોમાં પુષ્ટિમાર્ગ ઉપર અસત્ય આક્ષેપો કરનાર પણ ‘ત્રિવેદી’ ઉપનામ જ ધરાવે છે, અને હાલમાં પણ તે જ ‘ત્રિવેદી’ની પાસેની ગાદી ઉપર એક નવા ‘ત્રિવેદી’ રજૂ કરી નિકળ્યા છે ‘ત્રિવેદી’ ઉપનામ ધરાવનાર પુષ્ટિમાર્ગનો પ્રચ્છન્નપરિપન્થી હોવો જ જોઈએ એમ મ. મુખારામવાલા ‘ગુજરાતી’માં દેખાવ દઈને સિદ્ધ કર્યું છે. પહેલા ‘ત્રિવેદી’ તો પોતાને શંકરાચાર્યના કારભારી અને શાંકર તરીકે જ ગણાવે છે, પણ આ નવા ‘ત્રિવેદી’ પુષ્ટિમાર્ગીયોથી ‘છેતરાયલા’ અને તેમને ‘અનુસરીને’ ચાલનારા છે, એમ તેમના લેખ ઉપરથી પ્રતીત થાય છે. રહેતું નથી. પુષ્ટિમાર્ગીયોથી પોતે છેતરાઈ ગયા, તેમણે તેઓ શોક-અલાપો-કરે છે, તો અમે તેમને તે શોક છોડી દેવાની સૂચના કરીને, શોકસાગરમાંથી તેમનો ઉદ્ધાર કરીને સત્ય માર્ગનું દર્શન કરાવીશું.

વસ્તુસ્થિતિ આ પ્રકારની છે. મિ. મણિલાલ જાદવરાય ત્રિવેદી નામના ધધુકા અને ઘોઘાના ‘સખ જડજ’ છે તેમણે ‘શ્રીગાયત્રીભાષ્યભાષાતર’ નામનું એક ‘અમૂલ્ય’ (૧) પુસ્તક બહાર પાડ્યું હશે, તે પુસ્તક અવલોકનારે સર્વ પત્રકારોની માફક આ માસિકના તંત્રીની ઉપર પણ મોકલાવ્યું, જેનું નિષ્પક્ષપાત અવલોકન આ માસિકના તંત્રીએ શુદ્ધ બુદ્ધિથી ચાલુ વર્ષના ૫-૬ અંકોમાં કર્યું છે. આવા પુસ્તકોનું અવલોકન બહુધા આ માસિકમાં કરવામાં આવતું નથી, પરંતુ જ્યારે અનુવાદકનો અવલોકનારે આગ્રહ જોવામાં આવ્યો, ત્યારે જ તેનું અવલોકન તંત્રીએ કર્યું. તેઓએ આ પ્રમાણે એક પત્ર લખ્યું હતું “આ સાથે શ્રીગાયત્રીભાષ્યભાષાતરનું પુસ્તક મોકલ્યું છે, તે અવલોકન કરી યોગ્ય સૂચના કરશો. આ ભાષાંતરને તદ્દસ્થ રીતે જો કાંઈ ન્યાય મળશે તો જનસમાજ ઉપર ઉપકાર થશે એટલું જ નહિ પણ મારી કાંઈ ખામી હશે તો તેમાંથી કાંઈ જોવાની તક મળશે.” પુસ્તકનું વિચિત્રતમ સ્વરૂપ જોઈને તો તેના ઉપર અભિપ્રાય આપવાનું તંત્રીએ ઉચિત ધાર્યું ન હતું, કારણ કે તે પુસ્તક એટલું બધું અશુદ્ધ અને હાનિકારક છે, કે જે તેનો પ્રસાર વધારે થાય તો ‘જનસમાજ ઉપર ઉપકાર’ થવાને બદલે અપકાર જ થાય, (હા, પ્રકટકર્તાની તો પ્રસિદ્ધિ થવામાં અડચણ આવે નહિ) પરંતુ જ્યારે અંધાવલોકન-માત્રથી સ્વાર્થગર્ભિત ‘જનસમાજનો ઉપકાર’ થવાના અને કાંઈક ‘ખામી’ જોવાનાં પટુ વચનો અવધુને અચકાવ ત્યારે તો તંત્રીએ અનુવાદકની સ્વાર્થમિશ્રિત લોબુપના તૃપ્ત કરવી જ જોઈએ, અને તંત્રીએ તે માર્ગનું અવગંબન કરવામાં તેમને અન્યાય કર્યો

નથી જ. અવલોકન પ્રકટ થયા પછી મિ. 'ત્રિવેદી'એ તા ૨૦-૧૦-૧૩ ના પત્રમા જ-
ણાવ્યું કે “આપે કૃપા કરી મારા ‘શ્રીગાયત્રીભાષ્યભાષાતર’ના પુસ્તકનું રીવ્યુ લીધું છે, અને
તેમાં આપે માગેલા પ્રશ્નોના ઉત્તર મારે દેવા જ જોઈએ, જેથી સ્વેચ્છા પ્રશ્નોના ઉત્તર
ફરીથી એકવાર રીવ્યુ વાંચી આપી શકું ” આ પત્ર મળ્યા પછી તેમની માગણીને અનુસ-
રીને આ માસિકની ૫-૬ અંકની એ ક્રાપિએ તેમને ‘મફત’ મોકલી આપવામા આવી.
સારખાદ લગભગ ૧૫ માસમુધી એમના પ્રત્યુત્તરની રાહ જોવામા આવી, પણ તેઓએ
તો તે પ્રત્યુત્તર અન્ત રાક્ષા બહિ ‘શવા’ સમામધ્યે તુ વૈષ્ણવા એ ન્યાયનું સંપૂર્ણ રીતે
પરિપાલન કરવામાં પડતા મ. ઇચ્છારામના ‘ગુજરાતી’મા બારેબાર મોકલાવ્યું, અને
જીવનગ્રહણે નમ્રા એ ઉક્તિનેા દાખલો બેસાડવા જેવું કરવા પ્રયત્ન કર્યો જો તેઓએ પોતાનું
પ્રત્યુત્તર આ માસિક ઉપર મોકલ્યું હોત તો અમે તેને યોગ્ય ન્યાય આપવામાં પાછલ ન જ
પડત. અસ્તુ હવે અમે તે ભાષ્યે ‘ગુજરાતી’ના લગભગ ત્રણ કોલમો ચિતર્યા છે, તે
સમાધાન કરીશું તેઓ પહેલા નીચે મુજબ પ્રશ્ન કરે છે.

“ કહેવત છે કે સત્તગજા ગુણદોષા મવાન્તિ અમારા રૂઢિહીન થયેલા કાર્યને માટે બેદ દર્શાવનાર પ્રિય
હિતેન્દ્ર પુષ્પિસુવાના તત્રીને જણાવીશું કે તેમને એક ધર્મસુસ્ત વિદ્વાન સમજી અમારા તરફથી
ગાયત્રીભાષ્યભાષાન્તર કૃત અભિપ્રાયે જ મોકલ્યું હતું તેનો તમારા તરફથી પ્રકટ થયેલો અભિપ્રાય
અપવાદસહ જોવા તમે માગેલા સુધાસા તમારી જ શ્રેણીએ પ્રકટ કરવામા આવે તો તેમા કાંઈ દોષ
ખરો કે ? કારણ કે સાત્રો મતુષ્યોના ચતા સ બધપ્રયોગમા એકમીનતા ગુણદોષ પ્રાપ્ત થવાનું પ્રતિપાદન
કરે છે.”

મિ. ત્રિવેદી પોતાનું કાર્ય ‘રૂઢિહીન’ થયલું માને છે, પણ તેમાટે તેમના ‘પ્રિય હિ-
તેન્દ્ર’ અને ‘ધર્મસુસ્ત વિદ્વાને’ દર્શાવેલો યોગ્ય બેદ તેમની વિશાલ દષ્ટિમાં ખુબે છે !
રૂઢિહીન અને કેવલ કપોલકરિપત કાર્ય માટે કોઈ સાક્ષર બેદ પ્રદર્શાવે તો વિદ્વાનુપાલમ્મમવાપ્ય
એ કથનાનુસાર પોતાના કાર્યમા સગીન સુધારો કરીને તે જ ‘ધર્મસુસ્ત વિદ્વાન’ના હસ્તથી
સારો અભિપ્રાય સંપાદન કરવો એ ગુણી જનનું કર્તવ્ય છે, પરંતુ કોઈ સત્યવક્તા અને નિ-
રપૃહી સાક્ષરે કહેલાં કટુ પણ સત્ય વચનોથી છજીની જ્ઞાતસ્તુ દોષો મમ એ સ્લોકના આ-
ધારે વર્તન અસાવણુ એ ઝાપુરપણુ જ કાર્ય છે, એ વાત મિ અનુવાદક નાકબુલ કરી શકે
તેમ નથી જ. વલી મિ.ત્રિવેદી અભિપ્રાય એટલે શું તે પણ સમજતા નહિ જ હોય
અમ એમના લેખ ઉપરથી જણાય છે. તેમના પુસ્તક ઉપર પુલ સુ એ અભિપ્રાય જ
આપ્યો છે, તે સિવાય અન્ય કંઈ પણ અપ્રસ્તુત લખાયલું હોય તો મિ ત્રિવેદીને તે જાહેર
કરવાની સૂચના કરીએ છીએ મિ ત્રિવેદી એમ સમજતા લાગે છે કે અવલોકનમા ‘અનુ-
વાદક અથવા લેખક કોઈ મહોટી પદવી ધરાવતો હોય તો તેના ગમે તેવા ચિચરીયા પુ-
સ્તકના ખોટા બજારા પુકીને યોગ્યતાહીન લેખકને છેક ‘પિરેમિડની ટોચ ઉપર ચડાવવો,’
પણ મિ.ત્રિવેદીને ખમર નથી કે સાચ્યા અવલોકનકારો કેટલા બધા સ્પષ્ટવક્તા હોય છે ?
પોતાના કે પોતાના સમધીઓના વખાણો વાંચીને ખરો અવલોકનકાર પોતાની પવિત્ર ફરજ
ઉપર કદાપિ પાણી ફેરવતો નથી જે અવલોકનકાર મિથ્યા સ્તુતિવિવશ ચમ્પને પોતાના
સત્કર્તવ્યને તિલાંજલિ આપવા તૈયાર થાય છે, તેના તેવાં માખણીયા અવલોકનથી
‘જનસમાજ ઉપર ઉપકાર’ થવાની આશા સ્વપ્નમાં પણ રાખી શકાય નહિ, અવલોકનકાર

શુભ્ર અને દોષનું સ્પષ્ટ નિરૂપણ કરે છે જ, અને તેથી જ ય કથન જેવાઓન શ્રુત્તાનો ભય તેને હોતો નથી. સ્વર્ગસ્થ સાક્ષર મણિલાલ નમુનાઈ કેવા સ્પષ્ટવક્તા હતા ? મ. ઇન્દ્રારામના પુસ્તકોનું અવલોકન તેમણે કેવી રીતે કર્યું હતું ? શું મિ ત્રિવેદી એવો બચાવ કર્યા તૈયાર છે કે પોતાની માફક મિ. ઇન્દ્રારામના દિવ્ય સ્વરૂપને તેઓ કદી સમ્યા ન હતા, માટે મ. ઇન્દ્રારામના પુસ્તકોનું યથાર્થ અવલોકન કરતા હતા ? અમે ધારીએ છીએ કે મિ ત્રિવેદી ‘રૂઢિહીન’ કાર્યો કરવામાં મથયુલ થઈ ગયલા હોના જેમ, કેમકે તેમને અવલોકનની દિશાની પણ ખબર નથી. વધી મિ ત્રિવેદીને અમે પૂછીએ છીએ કે તમે જે ત્રણ કાલમો ચિતરી મારીને ‘ખુલાસા’ કર્યા છે, તે અવલોકનની જ શ્રેણીએ કર્યા છે ? અવલોકનમાં જે સમ્યક્તા અને ગાંભીર્ય દૃષ્ટિપથ થાય છે, તેમાનો શનાશ પણ તમારા ‘અમૂલ્ય’ પુસ્તકમાં અને ૩ કોલમોના કોષ્ટ પણ અક્ષરમાં નજરે પડે છે ? પરંતુ નદીનું મિષ્ટ જલ ક્ષારોદ્ધિના ઉદરમાં પ્રવેશીને જેમ અપેય થાય છે, તેમ ‘અવલોકનસ્થ શુભ્રો મસર્ગજા ગુણદોષા મવન્તિ એ ત્રિવેદિનિદિષ્ટ ન્યાયે દોષના રૂપમાં ફેરવાઈ ગયા હોય તો તે પ્રભુ બ્રહ્મ.

વળી મિ ત્રિવેદી લખે છે કે “અમે સમજતા હતા કે તમે એક પૂર્ણ વૈષ્ણવી રિયલિ ઓગવો છો, પરંતુ એની અમારી અટકળ તમારા લેખ બોટી પાડી છે વૈષ્ણવ તેમજ પુષ્ટિભક્તિસુધાના નેતા એવા મહાત્મા નામની ઓળખાતા છતાં તેમાંનું ચત્કિચિત્ પણ સ્વાસ્થ્ય તમારામાં હતરેલું જણાઈ નથી એમ તમારોજ લેખ સાચી પુરે છે, એ શું આશ્ચર્યકારક નથી ? પુષ્ટિભક્તિસુધા એ એક સ્વ-મતાનુષ્ટિત માસિક છે પરમ ભાગવત ધર્મને પ્રતિપાદન કરી ઉચ્ચ શ્રેણીએ તેનું વદન કરવાનો તેનો ઉદ્દેશ છે. ભાગવત ધર્મને વદન કરનાર વ્યક્તિ પરમ વૈષ્ણવ કહેવાય છે વૈષ્ણવ સંપ્રદ એ પરમ ભગવદીય છે. વૈષ્ણવનો આચારવિચાર એક સરખો હોઈ ઈશ્વરાભિમુખ હોય છે. તેથી અન્યની નિદા અગર સ્તુતિનો અવકાશ તેવા પુરુષમાં હોવો હટતોજ નથી, પણ મહાત્માઓને વિરે પૂજ્યપુદ્ધિ, સમાનને વિરે મિત્રતા અને કનિષ્ઠને વિરે તેમનામાં દયા સ્વભાવિકજ રહેલી છે. કદી વૈષ્ણવ મંથમ પ્રકારનો હોય તો પણ ખીલને વિષેના દોષનો ત્યાગ કરી શુભ્રનેજ મદલ કરે છે એવા શુભ્રયુક્ત વૈષ્ણવ એક છે, અને તેજ ભક્તિસુધાના નેતા વૈષ્ણવપદ હાથક હોય છે, બાકીના વૈષ્ણવપદને હાલવનારા હોય છે. જે ભક્તિસુધાનો આસ્વાદ લેવાની લવલેશ પણ યોગ્યતા કે શક્તિ તમારામાં નથી. એમ તમારોજ લેખ સાચીવ કરે છે ”

મિ ત્રિવેદી તંત્રીના લેખ ઉપર ‘જડજમેટ’ આપે છે ! આ ‘જડજમેટ’ એવી તો અગાધ-ઉડી-બુદ્ધિમાથી જન્મ્યુ છે કે જેનો પત્તો જ ન લાગે ! પહેલા મિ. ત્રિવેદી તંત્રીને ‘પૂર્ણ વૈષ્ણવી રિયલિ’ ભાગવતાર સમજતા હતા, અને એમના પુસ્તકની ઉપર અભિપ્રાય આપ્યા પછી તે ‘અટકળ’ ‘બોટી’ પડી ગઈ છે ! મિ ત્રિવેદીને અમે પૂછીએ છીએ કે તમારા પુસ્તકના અવલોકન પહેલાં તંત્રીને પૂર્ણ વૈષ્ણવી રિયલિમાં રહેનાર તરીકે શાથી જાણ્યા ? અને પછીથી ચક્ર એકદમ કેમ ફરી ગયું ? આનો જવાબ ‘ના. જડજ સાદેમ’ આપવા તમ્હી લેજો ? ‘વૈષ્ણવોના નેતા’ એવી પદ્ધતિ તંત્રીને પહેલવહેલી જ ‘પ્રિય દિતેન્દ્ર’ (1) મિ ત્રિવેદીએ જ આપી છે, જે માટે તંત્રી મિ ત્રિવેદીનો જાહેરમાં ઉપકાર નદિ માને તો ખચિતજ તેમની કૃતજ્ઞતામાં ન્યૂનતા ગણવાને ‘ત્રિવેદી’ ઉપનામથી ઓળખાતા ચૂમ્મે નદિ. પુ. જ. મુ. ના નેતા તો તંત્રી છે, અને તેના નેતા હોવાનું માન વૈષ્ણવો આપે છે જ, જે કે તંત્રી તો પોતે તેના ખાસ નેતા તરીકે પોતાને માનતા જ નથી અને માનગે પણ નદિ, કાગળે તેમ માનતુ એ આ સપ્રદાયના સિદ્ધાંતથી ઉત્પન્ન છે

તંત્રી તો નિમિત્તમાત્ર મત્ર સચ્ચતાચિન્ એ ભગવદ્વાક્યાનુસાર પોતાને નિમિત્તમાત્ર માને છે. પુ.ભ સુ. ના નેતાના નામથી જે ઓલખાય છે, તે પણ ભગવદ્વિચ્છાથી જ, એટલે એ પદ-વીથી ઈર્ષ્યા ધરાવનારાઓનો વાચિનાપ તો અક્રિયિકર જ છે. મિત્રિવેદી ભગવાનથી પણ આગલ વધીને જણાવે છે કે તે પદ્મી ધરવામા તંત્રીની યોગ્યતા જ નથી. અમને બીતિ રહે છે કે રખેને મિત્રિવેદી વૈષ્ણવોમા પણ બલવો જગાડીને તંત્રીપામેથી હચમ્દત પુ.ભ. સુ.નું નેતૃપદ પડાવી લેવાની કોશેશ કરે. આ પ્રસંગે એક નીચેનો હાસ્યજનક શ્લોક અમરણમા આવે છે

આઘાતં પરિચુમ્બિતં પરિમુહૂર્ણિતં પુનઃચર્વિતં
ત્યક્તં વા મુવિ નીરસેન મનસા તત્ર વ્યયાં મા કૃપાઃ ।
દે સદ્રત્ન તૈવેતદેવ કુશલં યદ્વાનરેણાદરા—
દન્તઃસારવિલોકનવ્યસનિના ચૂર્ણીકૃતં નાશમના ॥

‘પુષ્ટિભક્તિમુધા એ એક સ્વમતાનુક્રિત માસિક છે’ એ પદિતથી પ્રારંભીને વૈષ્ણવ ધર્મથી સો ગાઉ દૂર નાસનારા મિત્રિવેદી તંત્રીને ભાગવતધર્મનો અને વૈષ્ણવધર્મનો ઉપદેશ આપવા તૈયાર થયા છે એ ધણુ જ આશ્ચર્યકારક છે સદ્ભાગે એટલુ તો મિત્રિવેદી કથુલ કરે છે કે પુ.ભ સુ.નો ઉદ્દેશ ‘પરમભાગવત ધર્મને પ્રતિપાદન કરી ઉચ્ચ શ્રેણીએ તેનું વરન કરવાનો છે.’ અમે મિત્રિવેદીને પુત્રીએ છીએ કે ‘ભાગવત ધર્મ’ ઉપર પાણી ફેરવનાર કોણ પણ અયોગ્ય પુસ્તક વિશે અમુક પ્રકોરના દમાણને વશ થઈ સારો અભિપ્રાય આપવો એ ઉચ્ચ શ્રેણી કહેવાય કે ? સત્ય બોલવાથી “દ્ધિરાભિમુખ” થવાય છે કે હાદડતા અસત્યનું અવતબન કરવાથી ? કોણને સત્ય માર્ગનું દર્શન કરાવતું એ નિન્દા કહેવાય કે ? અપ્રિયસ્વાપિ તવ્યસ્ય શ્રોતા વત્તા ચ દુર્ત્તમ એ ઉક્તિના દયનારને ખચિત મુખ સંતાડવાનો જ સમય હાલમા આવી પહોંચેનો જણાય છે પુ.ભ સુ.ના તંત્રી પણ ‘મહાત્માઓને વિશે પુન્યશુદ્ધિ’ રાખે છે જ. હા, તે આજકાલના પ્રતાગ્ણાપ્રતીણ અને ‘મહાત્મા’ઓના નામને કલકિત કરનારા દબીઓને તો સ્વપ્નેમા પણ માનતા નથી. ‘સમાન વિશે મિત્રતા અને ક્રિષ્ણને વિશે તેમતામા દયા સ્વાભાવિક જ રહેવી છે’ એ લોકિક ન્યાયને સત્યપૂર્ણ લક્ષ્યમિંદુનો ભોગ આપીને પણ અનુસરતુ એવી તંત્રીની લોકિકા અંધમાન્યતા નથી વૈષ્ણવશાસ્ત્રની વ્યાખ્યા મિત્રિવેદીએ ભેલી કરી છે, તેવી તુષ્ટતુ દુર્જન ન્યાયે સ્વીકારતા પણ નિવેદીની સ્વાર્થપરાયણતાને આધાર મનતો નથી. ‘ખીખને વિશેના દોષનો ત્યાગ કરી ગુણનું જ મદણ કરે છે એવા ગુણયુક્ત વૈષ્ણવ એક છે,’ એ વાત પણ મિત્રિવેદીને ટકા આપતી નથી, કેમકે દોષોના સંભાર નીચે દમાયવા એકાદ બે ગુણો (સદ્ગુણો પણ નહિ), પ્રકાશતા નથી, અનુવાદક એ કથનનો અસ્વીકાર કરી શકે તેમ નથી. તંત્રીએ તો અનુવાદકના પ્રતીયમાન ગુણનો આશાસ કરાવ્યો છે. (તુઓ પુ.ભ સુ.ના ચાલુ વર્તનું ૧૩૭મુ પત્ર.)

અનુવાદક અનુરોધે છે કે—

“આપ” મરો સભધમા પુસ્તકાત સભધમા અમેએ જણાવેલા દદ્ધારો વમેા પુષ્ટિપદને દોરો પકડી બેડેલાને યો વ નહિ લાગ્યા તે એક રીતે વાસ્તવિક છે. કેમ કે મારા એ દદ્ધારો તો આરં અ-થાના વાક્યોનો અનુવાદ છે, પરંતુ તેનું બે કોઈ મોડ પ્રમાણ હોવ તો તે વમને કદી યોગ્ય લાગત ? ”

લેખકે ઉપરનો ભાવાર્થ અથાવલોકનમાંથી તારવી કાઢ્યો છે, જે એમની અતિચંચલ ચિત્તવૃત્તિનો પરિચય કરાવે છે. અથાવલોકનમાં કોઈપણ સ્થલે એમ નથી લખવામાં આવ્યું કે ‘કોલધાતુ વિદ્વાન’ના કહેવાતા ‘ઉદ્ગારો’ તદ્દન અયોગ્ય છે. એટલું તો ખરું કે તે ઉદ્ગારો ખાસ પોતાના જ હૃદયથી ઉત્પન્ન થયેલા છે, અથવા તો ગમે તેવા અન્ય ઉદ્દેશથી તેને મૂલ્ય સ્વરૂપમાં એટલે ગર્જર્ષિ મનુના જ શબ્દોમાં મુકીને પત્રીથી પોતાની પાતાલતલ્લરપરિની અનુવાદશક્તિનો પરિચય કરાવ્યો હોત, તો કાંઈક સતોષપ્રદ થઈ શકત આવે અને સ્માર્ત અથોને અમે અપ્રમાણ નથી કહેતા એમ અમેએ તે જ અંકના (જેનું પણ ઉત્તર આપવાનું સાદસ કરવામાં આવ્યું છે) ૧૪૩મે પાને જણાવેલું છે, તો પણ તેવો ભાવાર્થ ઉપજાવવો અને ‘દિલગીરી’ દેખાડવા નીકળી પડવું એ સહ સર્વપમાત્રાણ એ ન્યાયનું ઉદાહરણ પૂરું પાડે છે.

“ પણ અમે જણાવીશું કે તમારાથી ઉતરાયલા જે અમે આજ પર્યંત તમને અનુસરી તમે જેમ આર્પ પ્રમાણેથી જ પુષ્ટિ શબ્દ સિદ્ધ કરો છો તેથી દોરાયા હતા, જેમ તમેએ પુષ્ટિ શબ્દનો અર્થ વોષણ તદ્દનુમદ એ વાક્યથી સિદ્ધ કર્યો છે તે કોઈ વેદ ઉપનિષદ બ્રાહ્મણ ભાગ કે કોઈ બીજી શ્રુતિઓમાં છે? શ્રુતિમાં તો તે દૃષ્ટિગોચર થતો નથી. ત્યારે તે પણ કોઈ ખુલ્લો ખોચરેથી શોધી કાઢ્યો મન્વાદિ આર અથ શું તમેએ અપ્રમાણમાં ગણ્યો છે? જો તેમજ હોય તો હવે અમારે ઘણી દિલગીરી દેખાડવી પડશે.

મિ.ત્રિવેદી ઉપરની પક્ષિઓ લખીને પોતાના ચર્ચાર્થ સ્વરૂપનો પરિચય કરાવી દે છે. તત્રીએ તેમના મહાભારત (૧) અથનું અવલોકન જ્યાં સુધી કંઈ ન હતું ત્યાં સુધી ‘ઉતરાયલા’ થઈને તત્રીને ‘અનુસરીને’ ‘દોરાયા’ હતા, પરંતુ અવલોકન પ્રકટ થયા પત્રી તુરંત જ આ ‘મનોગજ્જના માલિક’ના નેત્રો ઉઘડી ગયા છે. પુષ્ટિ શબ્દનો અર્થ ‘ભગવાનનો અનુગ્રહ’ થાય છે, એ અર્થ શ્રીમદ્ભાગવતમાંથી ઉપજન્ન થાય છે. વેદમાં યતા સશયોતુ નિરાકરણ ગીતા, બ્રહ્મસૂત્ર, અને ઉપનિષદાત્મક પુરાણોમાં ત્રેટ શ્રીમદ્ભાગવતથી થાય છે. વેદમાં ‘પુષ્ટિ’ શબ્દ ઘણું ઠેકાણું આવે છે, તે બધાનો અર્થ શું ખાઈ પીને પુષ્ટ બનવું એવો થાય છે? ‘પુષ્ટિ’નો અર્થ ભગવાનનો અનુગ્રહ એવો જ થાય છે. વેદમાં યતા સશયોતુ નિરાકરણ શ્રીમદ્ભાગવતથી થાય છે. વેદમાં પણ પુષ્ટિશબ્દનો અનુગ્રહ અર્થ કરવામાં આવ્યો છે, એમ મર્દમ પડિત ગદ્વાકાશ્રમે પોતાના ‘સત્સિદ્ધાંતમાર્તણ્ડમાં’ સિદ્ધ કર્યું છે. પશ્ચિમિતિ એવી છતાં મિ.ત્રિવેદી ‘વેદ, ઉપનિષદ કે બ્રાહ્મણભાગ’માં પણ તેવો અર્થ દૃષ્ટિગોચર કરીને પોતાના ‘ચર્મચતુરને કૃતાર્થ કરી શક્યા નથી’ એ અતીવ આશ્ચર્યકારક છે. જો મિ. ત્રિવેદીને હતું પણ ‘ચર્મચતુરને કૃતાર્થ’ કરવાં હોય તો આ સપ્રદાયના અથોનો અભ્યાસ કોઈ એતન્માર્ગીય મુત્ત વિબુધના સાદાપ્યથી કરવાની અમે મુચના કરીએ છીએ. આટલે અમ લેતા પણ જો તેમને ન જણાય તો મિ.ત્રિવેદીના જ શબ્દોમાં અમે કહીશું કે ‘સાહેબ! સૂર્યનો પ્રકાશ સર્વત્ર છે છતાં ધુતડને ન દેખાય તેમાં સૂર્યનો ગો વાક?’

ત્રિવેદી લખે છે કે—

“ મનુષ્ય જીવનનું પરમ સદસ્ય ” અમનેજ મુજારક હો “ એમ જણાવે છે. જો એમજ હોત તો પ્રથમથીજ અમને મુજારક ઘણું પડેતું હતું પણ જાણતી જેવા જદન વિષયથી અજ્ઞાન મનુષ્યોના પરમ દેવને ખાતર બ્રહ્મજીવનું ઐક્ય કરવાના સાધનરૂપ જાણતીનું પરમ સદસ્ય પ્રમાણિત કર્યું છે. પરંતુ તે દિલગીરી માત્ર એટલીજ છે કે તમારા જેવા પર્મચુરત કહેવડાવતા દોગલાટુ વિદ્વાનની સમજ બદાત દર્ડ !

કારણ કે બ્રહ્મવાદ પ્રમાણે બ્રહ્મ, સર્વત્ર સર્વરૂપે યદ્ય રહે છે. અને દૃશ્યમાના કાષ્ટપાપાણાદિ જડ વસ્તુઓમાં પણ તે બ્રહ્મ ક્રીડા કરી રહે છે તેા વિચારા જીવોનો શો અપરાધ કે તેમને બ્રહે અજ્ઞા રાખ્યા ? ”

મનુષ્યજીવનનું પરમ રહસ્ય તે જીવબ્રહ્મનું ઐક્ય એમ મિ.ત્રિવેદી અડાવે છે. પણ તે ઐક્ય કેવા પ્રકારનું ? શંકર જેવું ઐક્ય માને છે તેવું કે તુતિ કહે છે તેવું ? શંકરે જેવું નિર્ગુણ નિરાકાર અગત્યનું બ્રહ્મ સાથે માયિક જીવનું માયામય ઐક્ય માન્યું છે તેવું ઐક્ય માનવા બે ત્રિવેદી તૈયાર થયા હોય તો તેમને જ તે ‘મુખ્યારક હો’ એમ અમારા મનનો ભાવાર્થ હતો, પણ જવાબ આપવાની ધૂનમાં જગતના ગુરુ કહેવાતા પોતાના પૂજ્યપાદના મતની ઉપર પણ પાણી ફેરવવાનો પ્રયાસ ‘દષ્ટિગોચર’ થાય છે ! માયાવાદરૂપ તિમિરથી આવૃત્ત હૃદયમાં બ્રહ્મવાદનો પ્રકાશ સ્મશાનવૈરાગ્યવત્ ક્ષણવાર પણ પડે તો તે લાલદાયક ગણાશે ખરો ? કવિવર ભક્ત શ્રીશ્રીજ્યારામભાઈ સંપ્રદાયસાર અથવા નીચે પ્રમાણે લખે છે:—

શુદ્ધ કહન કો હેતુ યદ્ય, સૌંચો ચિત્ત વિચારિ,
મિથ્યારૂપ મલિનતા, શઙ્કર શઠ ઉચ્ચારિ
નિરાકાર શઙ્કર કહે, બ્રહ્મરૂપ કહે આપ,
અંશિ બ્રહ્મ જિય અંશ હે, સમતા ચૌં હિ અલાપ.

ઉપરના કવિવરના વૈદિક સિદ્ધાંત પ્રમાણે જ નો ‘મનુષ્યજીવનનું પરમરહસ્ય’ રેલાયું છે એમ ત્રિવેદી કહેશે તો અમે તેમને બ્રહ્મવાદનો સ્વીકાર કરવા માટે ધન્યવાદ આપ્યા નિના રહીશું નહિ.

વળી લખે છે કે “પણ અમેા ભુલીએ છીએ, ગોત્રોકમાં ગોપી થઈ વિલાસ કરવામાં જ પરમ રહસ્ય માતનારને જીવબ્રહ્મના ઐક્યરૂપ રહસ્ય કયાથી સમજાય ? વળી રહસ્યમાં “સકળ શાસ્ત્ર અને ગાયત્રીદેવી-ને સંઘોવવાને સાદસ કર્યું તે અક્ષર્ય છે” એમ તમે કહો છો તો અમેા તમને પુછીએ છીએ કે અક્ષર્ય તે આપનાથી કે વળી કોઈ ઈતર વ્યક્તિથી ?”

ગોત્રોક શુ અને ગોપિકા શુ એ સમજવાની યોગ્યતા સ્માર્ત માયાવાદીઓની નથી, તે વાત તો માત્ર ભકતો જ જાણે છે. ભકતો મિ ત્રિવેદીના મોક્ષને તરછોડે છે, અને તેથી પણ ઉત્તમોત્તમ ફલ જે ગોત્રોકવાસ, તેને જ માગે છે કવિ નરસિંહમહેતાના કાવ્યોના અભ્યાસ-મીએા પણ આ રહસ્યથી વકેક હરો જ મિ ત્રિવેદીને એ બાબત પણ જાણવાની ઇચ્છા થતી હોય તો સમીપવર્તી પોતાના પુસ્તક ઉપર સારો અભિપ્રાય આપનાર ગોંડલના દિવાન રા પટવારી પાસે જવું, નહિ તો એકવાર સમિત્વાણિ ઓત્રિય એ ન્યાયે દીનનાપૂર્વક આ માસિકના કાર્યાલયમાં આવવું. પ્રશ્ન કરવામાં આવ્યો હતો કે તેવું અદ્ભુત રહસ્ય ગાયત્રીના કયા અક્ષરમાંથી નિકળ્યું ? તેના ઉત્તરના અજ્ઞાતા કરીને મિ ત્રિવેદી પુલક ઉપર નિદા કરવાનો આરોપ મુકવા તૈયાર થયા છે

વળી લખે છે કે — “વળી જે લીલાલોચકે આપાદ માસના અ કર્માં અને આવણના અ કર્માં લીલાવૈચિત્ર્ય નામના મયાળાવાળા લેખદ્વારા પ્રુષ્ટિપત્તિ તિનકાવિત ગુરુને, શ્રીભારતપ્રિય દેવકીનંદનાચાર્યને કરવીર પીકના સ કરાચ થીને વિષે જે મિથ્યા પ્રકાષો કર્યો છે તે શું ક્ષર્ય છે ? વળી ભારતમાર્તંડ વે, શા ગદુડા લલ મહારાજ કુરાચહી હતા, અને એમણે પોતાના સ પ્રત્યને હાનિ પહોંચાડી છે એમ જણાવી તેઓશ્રીને

અસત્યાવલંબન કરાવનાર ગણ્યા છે, એ શું ક્ષમ્ય છે ? શ્રીદામોદરજીવજીનાં લાખણો ઉપર દારૂણ પ્રહાર, કરવીરપીઠના રાકરાચાય' ઉપર આરઠ અને શ્રીમદ્ જગદ્ગુર રાકરાચાય' શ્રી માનવ તીર્થ' પ્રતિ મિથ્યા પ્રજ્ઞાપ એ શું ક્ષમ્ય છે ? વળી આવણના અ કર્માં પણ એઓ પૂછે છે કે " અમોએ પુષ્ટિમાર્ગથી વિરુદ્ધ કયાં લખ્યું ? આચાર્યોની નિંદા કયાં કરી ? " અહો ! આશ્ચર્યની વાત છે કે પાછળ શું લખાયલું છે અને આગળ શું લખાય છે તેનું પણ ત્રીને લેશ માત્ર પણ જ્ઞાન નથી ! ! જે પુષ્ટિભક્તિસુધા માસિક વૈશ્વવેના સંદાયરૂપે કલ્યાણમય હેતુવાળું હોય જોઈએ તેની અ દર જ્યારે સ્વમતાનુદ્વપણ અન્યમાર્ગી ધર્મો, વ્યક્તિઓ, અને સ પ્રદાયના ગુર પ્રતિ પણ દોષ આરોપણ અને સ્વચ્છ હે નિરપૃહતા જણાવી શ્રીમદ્વડલાચાર્યજીના વચનામૃત ઉપર દડનાળ મારવાના ઉદ્દેશો શ્રીકાવતને બોધ કરે (આખાઠ) એ શું ધર્માવલંબીઓથી સહન થઈ શકે તેવું છે ? પણ સ્વમતાવતાથી પોતાના દોષ સમજવામાં ન આવે એમાં કાઈ નવાઈ નથીજ તેથીજ તે આગળ (પાને ૧૪૨) કહે છે કે " જ્ઞાનઃ સર્વપ માત્રાણિ પરચ્છિદ્રાણિ પરયતિ " એજ ન્યાય તમોનેજ પ્રાપ્ત થાય છે. કેમકે તમો તરફથી પ્રકટ થતા માસિકનો કાઈ પણ એવો લેખ નથી જોવામાં આવ્યો કે જેની અ દર કલ્યાણમય હેતુ રહેલો હોય દરેકમાં અનેક પ્રકારે દોષાનુગ્રેષણ, છિદ્રાનુ રોધન અને તેના ઉપર પાછી દૃઢતા બતાવવી એ તમો પુષ્ટિ પથના કહેવાતા નેતાનુંજ કામ જણાય છે. "

એક 'ઍરિસ્ટર' ની માફક કેની કેની નિંદા આ માસિકે કરી તેનું લાણુલય ત્રિરૂપ આપ્યું છે. દ્વેષભાવે લગવાનું લખે તે પણ મોક્ષ થાય એ ન્યાયે પુલ.સુ. ના વાચન માટે અમે લેખકના આભારી (?) છીએ. આ માસિકમાં મહારાજશ્રીઓ માટે અને શકરાનુગામીઓ માટે જે સમીક્ષા આવે છે, તેનો શો ઉદ્દેશ છે, તે વિષે અમે ગત અકમાં જણાવી ગયા છીએ અત્ર પિષ્ટપેષણની જરૂર નથી, તથાપિ જણાવીએ છીએ કે અમે જે ઈષ્ટ લખ્યું છે, તેનું વાસ્તવિક ખડન હજી સુધી કોઈ પણ મનુષ્ય તરફથી કરવામાં આવ્યું નથી તેજ અમારા લેખની સત્યપૂણ્યતાનો પુરાવો છે. મિ ત્રિવેદી અને તેમના જેવા બી; જઓ લખે છે અથવા તો કહે છે કે તમે મહારાજોની અને બીજા ધર્મોની નિંદાઓ કરો છો, પરંતુ જ્યારે અમે તે લોકોને કહીએ છીએ કે " અમે મહારાજશ્રીઓની તમારા શબ્દોમાં કહીએ તો 'નિંદા' કરી, પણ તેમાં અસત્યને લાગ કેટલો છે એ બતાવી આપવાની જોઈ લેશો ? " જ્યારે તે લોકોને એમ કહ્યા વિના ચાલતું નથી કે 'તમે અસત્ય તો નથી જ કહેતા' પરંતુ તેઓ કહે છે કે " આજના લોકો મોટાં સોનું નથી ચડાતા, લોકોને વિશુદ્ધ સત્ય નથી ગમતું, માટે તેવી તદ્દન સત્યને જ વલગી રહેનારી બાબતો બહાર પાડવી યોગ્ય નથી, " જ્યારે અમે એમ માન્યું છીએ કે સત્ય વૃતાત પછી તેનો લોભમાં ગમે તેવો ઉલ્લેખ અર્થ યાઓ, પરંતુ તે પાછું કરવામાં કશી અડચણ નથી જ. આવા ઉદ્દેશથી જ પુલ.સુ. આવે છે અને હિંમતથી કહીએ છીએ કે સત્ય માર્ગનું સંપૂર્ણ અવલંબન કરનાર જે કોઈ પણ માસિક હોય તો તે પુષ્ટિભક્તિસુધા જ છે તિલકાચિતશ્રી અમારા પૂજ્ય છે, પરંતુ તેઓ અમુક વ્યક્તિના દબાણથી અને સમયલયથી સ્વધર્મવિરુદ્ધ ઉપદેશ કરે તો અમારે તેમને 'ઉપદેશ'રૂપે નહિ, પણ વિનંતિરૂપે કહેવું જ જોઈએ તિલકાચિતશ્રીના ચિ. લાવળાવાથીએ એવું કહ્યું હતું કે " જિહ્વા આપણા આચાર્ય છે, શિવજી કહે તે કરવું અને કરે તે ન કરવું. શિવજી તુલસીમાલા અને હર્ષપુણ્ડ્ર ધારણ કરવાનું પુગણોમાં કહે છે, માટે તેને અનુસરવું, પરંતુ પોતે ભસ્મગ્રાહ્ય ધરે છે તે ન ધરવાં. " આ લાપણ પ્રસિદ્ધ થઈ ગયા પછી તેના ઉપર કોઈ સ્મરે 'મુઆઝ મમ્માચાર'માં એક ચર્ચાપ લખ્યું હતું, જેમાં શિવજીએ ભસ્મગ્રાહ્ય ધારણ કરવાનો ઉપદેશ કર્યો છે, એમ કેટલાક

વાક્યોના આધારે સિદ્ધ કરવાને પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો હતો, જેનું ઉત્તર મહારાજશ્રી, કે લાલબાવાશ્રી, અથવા સપ્રદાયથી તદ્દન વિરુદ્ધ ભાષણ કરાવનાર તેમના આશ્રિત ભટ્ટ કે 'શુદ્ધાદ્વૈતભૂષણ'નો ખિતાબ મેળવનારાઓએ પણ આપ્યું ન હતું. આવી લીલાનો વિસ્તાર થયા પછી સત્યના પ્રકાશની ખાસ આવશ્યકતા હોવાથી અમારે તે વિષયમાં કાંઈ પણ લખવાની ફરજ પડી હતી અને કહીએ છીએ કે 'અમારા લેખો અસત્ય છે અને અપ્રમાણ છે' એમ શાસ્ત્ર અને યુક્તિઓના આધારથી સિદ્ધ કરવા બધા સુધી કાંઈ તરફથી પ્રયાસ નથી થયો ત્યાં સુધી અમે નિશ્ચિત છીએ, અને મિત્રિવેદી જેવાઓના મિથ્યા વાગ્વિલાસથી બિલકુલ અબાઈશું નહિ. ભા. મા. વે. ભ. પકિત ગદ્ગલાલાળએ સપ્રદાયને અમુક અસમાજેમ હાનિ પહોંચાડી છે, તેમ સપ્રદાયને તેમનાથી લાભ પણ થયો છે, એમ અમે માનીએ છીએ. શ્રદ્ધિવદ્ધીનંદનાચાર્યજી 'ભારતપ્રિય' હતા, પણ તેઓ જે કુલમાં પ્રકટ થયા અને જે ધર્મનો આશ્રય કરીને 'ભારતપ્રિય' પદ્વી મેલવવા ભાવ્યશક્તી બન્યા તે ધર્મનું શ્રેયસ્ તેઓશ્રીએ કેટલું કર્યું, તેનો વિચાર શું ન જ કરવો ? તેઓશ્રી લોકપ્રિયતાના પ્રવાહમાં તણાઈને સ્વધર્મતરફ દષ્ટિ સુદ્ધા કરે નહિ, તે શું 'ક્ષમ્ય' છે ? તેઓશ્રીના હાથે સપ્રદાયનું જે શ્રેયસ્ થવું જોઈએ, તે ન થાય તો તે માટે શું મૌન જ રાખીને બેસી રહેવું ? કરવીન્પીકના આચાર્ય ઉપર જેવા પ્રહાર શાકર ગણાતા 'ગુજરાતી'માં શાકર મનાતા ત્રિવેદીએ કર્યા છે, તેના તો અમે કર્યા નથી જ, પરંતુ તેઓએ પોતાનો ધર્મ 'લોકપ્રિયતા'ની વેદી ઉપર હોંબ્યો તે અને તેઓની સાથે જ આ સપ્રદાયની વ્યક્તિઓએ પોતાના ધર્મને તિજાજલિ આપી, તેથી કાંઈ પણ તેની નોંધ લેવી જરૂરની છે, એમ ધારીને તે વિષયમાં સત્યમાર્ગનું જ નિર્દેશન કરાવ્યું છે, શ. માધવનીર્થ, વડોદરાની વરિષ્ઠ કોર્ટના જજના શબ્દોમાં કહીએ તો outrageous—કતુપિત—લાજ વગરની—ટીકાઓ કરે તો તેને મિ.ત્રિવેદી 'પુષ્પવૃષ્ટિ' માને છે અને અમારા ચર્ચાર્થ કથનને 'મિથ્યા પ્રવાપ' કહે છે ! એમની ન્યાયશુદ્ધિને ધન્ય છે ! શ. માધવનીર્થે સીધી તેમ જ આકતરી રીતે આ સપ્રદાય ઉપર જેવી ભાષામાં હુમલાઓ કર્યા છે, તેથી શતાશે પણ અસબ્યતાનું સામ્ય નહિ મેલવનારી ભાષામાં જ પુષ્ટિમાર્ગીઓએ લખ્યું છે, એ દુનીયાની બાજુબહાર નથી અમારા સર્વ લેખોમાં 'દોષાનુરોપણ, છિદ્રાનુસોધન અને તેની ઉપર પાછી કૃતમતા' ત્રિવેદી જુએ છે, પણ તે બતાવી આપવાની 'બહાદુરી' વાપરી નથી. અમે તેમને ચેલેન્જ કરીએ છીએ કે તમે આક્ષેપ કર્યા પહેલાં સત્ય અને ન્યાયપૂર્ણ, પ્રમાણ—પુનઃ સર લેખ લખીને અમારું લખેલું 'કલ્યાણમય હેતુવાલું' નથી એમ સાબિત કરી આપશો તો જ તમારા શાબ્દિક આક્ષેપો કાંઈક અંશે સ્થિર થશે, નહિ તો જરૂર હવામાં જ ઉડી જશે મિત્રિવેદી લખે છે કે 'શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યના વચનામૃત ઉપર હડતાલ મારવાના ઉદ્દેશ' વગેરે અત્રે 'શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યના' ધણા નહિ તો એક પણ 'વચનામૃત' 'સ્વમતાધતાથી' મિત્રિવેદીએ ટાકી બતાવ્યું હોત તો ઠીક થઈ પડત.

વળી મિ. ત્રિવેદી લખે છે કે—

સદ્ગત સામર ધર્મારામ સુર્વરામ ત્રિવેદી અને મૂર્ખતા (૧૫૦ પાને) તમે વગર કોણ સૂચવે ? અને તેમના ગુણી પુત્રો પ્રતિ પિતાની ઘણી કહેવાતી ભૂલનો સ્વિકાર કરાવવા અને ક્ષમા માંગી પશ્ચાત્તાપ કરાવવા માટે એ તમારા જેવા બાહોયની જ બહાદુરી ? પણ તમે જણાવો છો કે " જગત્ના ગુરુ ઘણાં બેડેલાના મત પ્રમાણે તે રહસ્ય રેડાયું છે એમ લખત તો ઠીક પડત " પણ તમે તરીને બબર નથી કે

કોઈ પણ પદવી ધારણ કરવી એ પોતાના હાથમાં નથી અને મહાન જગદ્ગુરુ (આચાર્ય)ની પદવી આખા જગતની માન્યતા કબુલ હોવા વગર ધારણ થઈ શકતી નથી. આ કાઈ વશપરંપરાની પદવી નથી પણ મહત્કાર્યના સંલોભે પુરી પ્રતિક્રિયાદ્વારા, કૃષ્ણચાર, નાસ્તિકતા, અને પાખંડ ધર્મનો વિધ્વસ કરવાની પરાયણતાજ એની મહાન પદવી ભોગવે છે.

ખરી વાત, કોઈ ન સૂચવે. જેઓ માખણમાંથી તે પ્રસિદ્ધ થવાની લાલસા રાખે છે, તેઓ ક્યાંથી સૂચવે? મિષ્ટાન્નચારામને શુદ્ધ વૈષ્ણવોને હલવાલા અને મૂર્ખ કહેવાનો હક્ક છે, પણ વૈષ્ણવો જો એમને છત્રી અને મૂર્ખ કહેવા તત્પર થાય તે તેમના (વૈશ્યના) બ્રાહ્મણ ચેલા છછણી ઉઠે, એ પણ કલિનું કૈવલ્ય જ કહેવામાં શકરે બહારથી નાસ્તિકોનું ખંડન કરવાનો પ્રયાસ કર્યો છે, પરંતુ ‘ત્વં ચ રુદ્ર મહાગદ્ગો મોહશાસ્ત્રાણિ કારય’ એ ભગવદ્ગણાનુસાર માયાવાદ ઉપજાવીને નાસ્તિકતામાં ઓર વધારો જ કર્યો છે, તેથી દેટલાકો તેમને જગતના કે તેથી પણ પેડેપારના ગુરુ બનાવે તેમાં કંઈ આશ્ચર્ય થી જ.

વળી વહે છે કે “એ તમોને સારી રીતે યાદ છે કે ન્યારે પુષ્ટિપથમાં અનર્થરૂપ અતિ કૃષ્ણચાર રાજદરબાર સુધી પહોંચ્યો છતાં પુષ્ટિપથ સુધરતો જણાયો નહિ ત્યારે શ્રદ્ધાળુ વૈષ્ણવ પ્રજાના કલ્યાણ સાર શ્રીમાન જગદ્ગુરુ માધવતીર્થે પોતાનું મૈત્ર સ્થળ દરેક વૈષ્ણવને જગતિમા લાવવા ધર્મની ધ્વજ દશે દિશાઓમાં ફરકાવી ધર્મનું ખરું રહસ્ય બહાર પાડી જે કાંઈ પુષ્ટિપથને લાભ આપ્યો છે, તે શ્રીમાધવતીર્થ જગદ્ગુરુને જ આભારી છે છતાં તેઓશ્રીનો આભાર નહિ માનતાં મિથ્યા પ્રત્યાપ કરવા એ દુર્ગંનનું જ કામ છે.”

‘આર્યસમાજ’ સ્માર્તનામધારી માયાવાદીઓનું ખડન કરે છે માટે તેમનો જાહેરમાં ઉપકાર માનવાનો આડખર પણ મિ.ત્રિવેદીના જગતના ગુરુએ કે મિ.ત્રિવેદી જેવા બીજાઓએ કરેલો અમારી ધ્યાનમાં નથી, તેમ હો , તો અમે શં.માધવતીર્થનો અને તેના ધર્મનો ‘દોડો’ પટ્ટીને ચાલનારા ત્રિવેદી જેવાનો ઉપકાર માનવાનો વિચાર કરવાને તત્પર થાત. ‘પુષ્ટિપથમાં અનર્થરૂપ અતિકૃષ્ણચાર રાજદરબાર સુધી પહોંચ્યો તે જોઈને શં. માધવતીર્થે વૈષ્ણવોનું કલ્યાણ કરવા વૈષ્ણવોને જગત કયાં એવો ભાવાર્થ અત્યાર સુધીની શં. માધવતીર્થની લીલામાંથી મિ.ત્રિવેદી તારવે છે. શં.માધવતીર્થના હૃદયમાં તેવી લાગણી છે કે નહિ, અરે તેનો સંભવ પણ હે ઈ શકે કે નહિ, એનો વિચાર અમે તટસ્થ વિવેચકોને મોપીએ છીએ તેની સાથે જ મિ.ત્રિવેદીને પ્રશ્ન કરીએ છીએ, કે જેવો ભાવાર્થ તમારા કહેવાતા જગદ્ગુરુની લીલામાંથી તારવી કાઢવાનું સાહસ તમે કર્યું છે, તેનું જ સાહસ અમારા લેખ માટે કેમ ન કર્યું? તેવો ભાવાર્થ શું અમારા લેખમાંથી નથી નિકળતો? ‘જગદ્ગુરુ’ને માટે લુહો ન્યાય અને બીજા માટે લુહો ન્યાય? શં.માધવતીર્થ ‘શ્રદ્ધાળુ વૈષ્ણવ પ્રજાના કલ્યાણ સાર વૈષ્ણવોની શ્રદ્ધાનું અનન્ય સ્થાન, વૈષ્ણવોનું સર્વસ્વ, વૈષ્ણવોના પરમસ્નેહના આધાર પ્રભુ શ્રીનાથજીના સ્વરૂપ ઉપર અસલ શબ્દપ્રકાર કરે છે, એ વાત મિ.ત્રિવેદી કબૂલે છે? જે પુસ્તક ઉપર સ્માર્તનામધારી બ્રાહ્મણોનું ગુજરાત આવે છે, તેવા અત્રીષ્ટિ વેદલાત્મક શ્રીમદ્ભાગવતના ‘ટુકડેટુકડા’ કરીને નદીમાં નાખવાનું કહે, તેમાં વૈષ્ણવોનું શું કલ્યાણ સમાયતું છે, તે ‘પ્રિય દિવેન્દ્ર’ (૧) જણાવશે? અત્ર વિવેચક વાચકનું લક્ષ્ય એથીએ છીએ કે, શં.માધવતીર્થે ‘પુષ્ટિપથને લાભ આપ્યો છે’ એમ મિ.ત્રિવેદી કહે છે, પરંતુ તે કેવા માર્ગથી અને કેવી પદ્ધતિએ, એ લક્ષ્યમાં લીધા પછી અમારા લેખો તમને નજર કરવી

અને પૃથક્કરણ કરવું કે શંભાધવતીર્થની રીતિ વૈષ્ણવોનું કલ્યાણ કરનારી છે કે અમારી ? જે બાબતો લખવા માટે અમારા ઉપર નિદાનો આરોપ પોતાની દૃષ્ટિથી ત્રિવેદી મુકે છે, તેથી પણ વધારે સખ્ત બાબતો લખવા માટે મિ.ત્રિવેદી શંભાધવતીર્થને આ માર્ગના કલ્યાણ કરનાર કહે છે. આથી વધારે પક્ષપાતિની દૃષ્ટિ ડાહ્ય પણ ફેકાણે જેવામ આવી છે ?

“વળી સર્વ શાસ્ત્ર જ્ઞાતૃત્વના અભિમાને પુકવામાં આવ્યું છે કે “ કેટલા શાસ્ત્રો જોયા ને શેમા તે રહ-
સ્ય હજારી રહેલું છે ” પણ ત ત્રી સાહેબ ! સૂર્યનો પ્રકાશ સર્વન છે છતાં ધ્રુવડને ન દેખાય તેમાં સૂર્યનો
શે વાક ! જેનો પોતાનો સ પ્રકાશ સ્વકાસ્ત્રોક્ત સ પ્રકાશ માનો નથી, તેમ સ પ્રકાશનો નિયમ પુષ્ટિપ થને
લાગુ નથી એમ મનાવી જેઓ ઘોટું માન સમજે છે (આત્મ) તેને ઉપર માગેલુ રહસ્ય અને ગાયત્રી ઉ-
પરનું શાકરભાષ્ય બતાવવાથી શું કવ ! જેઓ પુષ્ટિ સ પ્રકાશના ગુરુઓને પણ ગુરુરૂપે ન માને, તેમનાં વચ-
નોનો પણ અનાદર કરે તેઓને બીજા ઉપર કેવી આસ્તિકતા હોય વાર ? જેને સ્વધર્મ ઉપર પ્રીતિ નથી,
સ્વત્ત્વસિદ્ધ સ્થાન યથા નથી અને નિ સાવનતાનેજ પ્રાનરૂપ બળનારા છે તેવા દ્વિજશ્રુવ પુરો ગાયત્રીને
સર્વોત્કૃષ્ટ નહિ માનતા હોવાથી “ મૂળ નામ્નિ કુતઃ શાસ્ત્રા ” એ ન્યાયે અનધિકારી પુરો આગળ વે-
દિ મ ત્રોની ચર્ચા કરવી પણ બ્યર્થ છે એટલુંજ નહિ પણ નિષેદ હોવાથી અનર્થરૂપ છે. શ્રીમદ્ ગુરુચા-
ર્યના રચના ભાષ્યને જેઠ સમજવા આદેશ કરતા “ મ યકારની દૃષ્ટિ સ હુચિત નથી ” એમ મર્મર્થ કરી
તમે બાણો છે પણ એટલું સમજી શકતા નથી કે ચરમા બેઠીને દૃષ્ટિને માધ્યો સુ િ પહોચડારાની કાંઈ
જરૂરજ નથી પણ જે બહાર જોવાની દીણ થયેલી દૃષ્ટિને આંતર એકજ ગુફામાં આકાશ તત્ત્વરૂપે (ગગન
સદય) રહેલા ધર્મર તરફ અભિમુખ કરવામાં આવે તો સર્વ ભ્રમનું (ભ્રમણ) નિવારણ થાય. પછી
કોણ કોના ઉપર ગુરુતો કરે અમેએ શ્રીમદ્ વદ્ધશાચાર્યજીએ વિરચિત “ ગાયત્રી નિરૂપણ ” છે એમ જ-
ણાવી દૃતઘટા માની હતી કે પુષ્ટિ સ પ્રકાશના મહાન ગુરુના નામનું અવરોધન
થતા તેમના અનુયાયી ગાત્રી મજનતાવને તે માન્ય થશે અને તેટલા માટેજ મુકુ-
પણ તેઓને મોકલેલા હતા તથાપિ પ્રત્યુત્તર મળ્યો નહોતો શી ખબર કે આવી વિષમતા પુષ્ટિપ થ
પરિમદના વિદ્વાન નેતા અને પુષ્ટિસક્તિસુધાના ત ત્રીને વિષે રિચત હશે ? “ શ્રીનાથજીના ચિત્રથી વૈષ્ણવ
જાણણોને મોઢ ઉપજવીને બ્રહ્મવાદ વિરુદ્ધ ગાયત્રીકલ્પ સરૂનમાં આપેલું છે એમ તમે કહો છો, પણ
બાણના નથી કે સમાત વૈષ્ણવ જાણણો તો કદી મોઢ પામેજ નહિ. કેમકે તેઓ ગાયત્રી દેવીની ઉપાસના
હમેશા કર્યા જ કરે છે, કારણ કે તે સ પ્રકાશસિદ્ધ છે પણ પુષ્ટિપ થના જાણણો કદી મોઢ ન પામે તેને વારંતે
તમારે તમારે સાવચેત-જગૃત રહેવું જોઈએ બ્રહ્મથીત મહાત્મા પૂર્ણોદયની પ્રતિકૃતિ વારંતે જે વચન
પ્રકટ કરેલા છે, તત્ત્વસંબંધે શું કહેવું ? જે માણસ સ્વધર્મનિષ્ઠ યથા નથી, સ્વસિદ્ધાન્તના રહસ્યને સમ-
જતો નથી, સ્વવિઠ્ઠાનોના પ્રસંગમાં આવ્યો નથી, સુભાષિત મથોનુ અવરોધન કર્યું નથી, તે મનુષ્યને,
જૂતવ ઉપર અનેક મનુષ્યોનો ઉદ્ધાર કરવા વિચારતા મહાત્માની શી ખબર ! તે તો કવ
“ હુદ્ધિ કર્માનુમારિણી ” એ ન્યાયે સ કલ્પવિકલ્પવડે ઉડેલા મનોરાજ્યનો મા તીક થઈ ગમે તેમ બાણ
કુ કી મિથ્યા તકની જાળમાં બરાબ જાય તે તેની હુદ્ધિનીજ બહિદારી છે. બમવાન શ્રીકૃષ્ણ ઉદ્ધરણ પ્રત્યે
આગવત-૧૧-૧૪-૮ માં કહે છે કે —

યામિર્મૂતાનિ મિદ્યન્તે ભૂતાનાં મતયસ્તથા
યથા પ્રકૃતિ સર્વેર્પાં ચિત્રા વાચ સ્ત્રવન્તિ હિ ।
પર્થ પ્રકૃતિ વૈચિત્ર્યાદ્મિદ્યન્તે મતયો નૃણામ્
પારપર્યેણ કેર્પાંચિત્પાલ્લવમતયોડપરે ॥

કોઇ પણ શ્રુતિસૂત્રમાં શંકરનું મત દૃષ્ટિગોચર નથી થતું. જો કે તે મનુષ્યશુદ્ધિની પરિસીમાને પહોંચ્યાડનાર હશે, પણ તે આપનિષદ પુરુષ વૃચ્છામિ એ વાક્યને અનુસરનારાઓને કદાપિ માન્ય થઈ પડશે નહિ. તેથી જ, કોઇ પણ શ્રુતિસૂત્રના અભાવે વાગ્વિજ્ઞાસ કરીને જ શંકરના મતની ઉચ્ચતા બતાવવાનો અતિસરસ માર્ગ ગ્રહણ કરવો પડ્યો છે. પુષ્ટિમાર્ગ સંપ્રદાય અથવા વાડો નથી, તેમ જ અમુક જ વર્ષનો પણ નથી. તેનું દૃષ્ટિબિંદુ અતીવ વિશાલ છે, તે નિત્ય છે, પ્રાચીનમાં પ્રાચીન છે, અને તેના જેવો સમયાનુકૂલ માર્ગ તો એક નથી. અમે મિ.ત્રિવેદીને પૂછીએ છીએ કે તમે બ્રાહ્મણ છો, ગાયત્રીનું રહસ્ય સમજવાનો દાવો કરો છો, ગુરુ, શાસ્ત્ર ઉપર શ્રદ્ધા હોવાનું જણાવો છો, તો આવા સુગોપ્ય ગાયત્રીમંત્ર અને તેનું રહસ્ય કેમ પ્રકટ કરો છો ? શું ગાયત્રીમંત્ર છપાવીને પ્રકટ કરવો અને ગમે તેવા અનધિકારીને પણ તે આપવો એમ તમારા સ્માર્તો કહે છે ? સ્મૃતિમાં જણાવ્યા પ્રમાણે ગાયત્રીમંત્રને આવી રીતે જાહેરમાં મુદ્રવાધી તમને પ્રાયશ્ચિત લાગે કે નહિ ? તમે હાલના સમયમાં કેટલા જાતિસંસ્કારો કરો છો ? બ્રાહ્મણોના પ્રાચીન સાધનો-માધી કેટલા સાધન સિદ્ધ કર્યા ? સવ કર્યા છે, એમ કહેશો તો તમારું તે વર્ચસ્વ ક્યા છે ? પ્રાચીન કાલમાં જેવું બ્રાહ્મણ હતું તેનો શતાશ પણ તમારામાં છે ? તમે બીજાને અનધિકારી કહો છો, પણ તમે પોતે કેટલા અધિકારી છો, એનો જવાબ આપશો ?

ગાયત્રી ઉપર શંકરાચાર્યનું ભાષ્ય છે તો મિ.ત્રિવેદીએ કેમ પ્રકટ ન કર્યું ? શું પ્રખ્યત્તમૌહ સિદ્ધાંતના અધિકારી મિ.ત્રિવેદીએકલા જ છે ? તેમના જેવા બીજા કોઇ કુનિયામાં નથી ? તત્રાને તે ભાષ્યાભાસના અનધિકારી ગણ્યા છે, તે તો તેમ છે જ અને ગણીને ધણ જ સારું કર્યું, પરંતુ તે ભાષ્યાભાસમાં ભાન બૂલનારાઓને માટે તો તે પ્રકટ કરવું જોઈતું હતું. તત્રી ભાષ્યાભાસના અનધિકારી છે એટલું જ નહિ, પરંતુ વૈદિક મંત્રના પણ અધિકારી છે, એમ મિ.ત્રિવેદી જણાવે છે. અત્ર અમે એમને પૂછીએ છીએ કે તમે તો 'ત્રિવેદી' એ ઉપનામથી બ્રાહ્મણ હોવાનો દાવો કરો છો, તો રા. ઇન્દ્રારામ જેવા અનુપનીત વૈષ્ણવે શામાટે આવો ગ્રન્થ અર્પણ કર્યો ? શું મિ. ઇન્દ્રારામ બ્રાહ્મણ હતા ? શું તેઓ યજ્ઞોપવીત ધારણ કરીને શ્રાવ્ય કર્મ કરતા હતા ? કે શું ટૈલાસવારી થયા એટલે એકદમ 'દિવ્ય' બની જઈને ગાયત્રીના અનધિકારી બની ગયા ? શું 'સર્વજ્ઞતાના ડાલધાલુ વિદ્વાન' તેમનો નવો અવતાર જોઈ આવીને તેમને દ્વિજૈકવેદ ગાયત્રી ભાષ્ય અર્પે છે ? અત્ર બીજી પણ નોંધ લેવી આવશ્યક ધારીએ છીએ કે 'ગુજરાતી'ના આધુનિક તત્રી પણ મહંમ તત્રીની માફક પૂર્વાપરાનુસધાનરહિત ચર્ચ ગમે તેમ લખી મારે છે તેમણે કોઇએ પ્રકટ કરેલા ગાયત્રીપટ્ટનું અવલોકન કરતા જણાવ્યું હતું કે આવા વૈદિક મંત્રોના ચિત્રો બાહ્ય પાડવાથી તે ગમે તેના હાથમાં જાય છે, માટે આવાં ચિત્રો બહાર ન પડે તો સાફ તે જ તત્રી પ્રસ્તુત પુસ્તકનું અવલોકન કરતા પોતાના પિતાના બેટા વખાણના પ્રવાહમાં પુખ્તીને પૂર્વની સચના ઉપર તિલાંજલિ અર્પે એ કંઈ ઘોડી નવીનતા ન જ દેવી શકાય. બીજું મિ.ત્રિવેદીને જણાવીએ છીએ કે તત્રી પણ જો તમારા 'અમતાધનાથી' ભરેલાં ચર્મ ચતુ'માં 'અનધિકારી' હતા તો અવલોકનારે પુસ્તક શા રવાર્યે મોકલ્યું ?

વધી મિ.ત્રિવેદીએ એટલું બધું અશુદ્ધ જાણ્યું છે કે તેના અનુવાદકની અનુવાદ શક્તિમાં પણ સંશય જાય છે. બીજું કંઈ નહિ પણ ગાયત્રીમંત્ર પણ અશુદ્ધ જ

છાપી માર્યો છે. ધન્ય છે, અધિકારી બ્રાહ્મણ ત્રિવેદીને !

‘આયત્રીનિરૂપણ’ને નામે શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના ભાષ્યનો રા. શાસ્ત્રિકૃત અનુવાદ અશુદ્ધ છાપ્યો છે, પણ તેમા મિ ત્રિવેદીએ પોતાનું તફડાંથી કરવાનું પણ અચાતુર્યમાન દેખાડ્યું છે. એમનામા કૃતજ્ઞતાનો ગંધ પણ નથી તે આથી સ્પષ્ટ થાય છે. કાંઈના લેખના જ ઉતારા કરવા અને તેના લેખક તરીકે ખખડુ એ ન્યાય તો મિ ત્રિવેદીને ત્યા જ હશે શાસ્ત્રીજી મમલાલ પોતાના લેખ ઉપર પોતે કેમ અભિપ્રાય આપે ? આ બધી બાબત અમે અવલોકનવેલાએ જણાવેલી છે, પણ તેનું ઉત્તર તો મિ. ત્રિવેદી ગડપ જ કરી ગયા છે ? બીજા પણ કેટલાક પેરેબ્રાહ્મણે એવા છે કે તે અમુક પત્રમાંથી ઉપાડી લીધેલા છતાં, તેનું નામ કે નિશાન જણાવવાની આ મનોરાજ્યના માનિકે તસ્દી લીધી નથી.

આટલું સ્ટોટન કર્યા પછી આશા છે કે કાંઈ પણ વૈષ્ણવ આવી દુનિયામાં ચાલતી મૂઠ વ્યામોહલીલાથી મુક્ત નહિ જ બને. મિ ત્રિવેદીને અમે પૂછીએ છીએ કે તમારા ‘ધોધાવાલા’ બ્રહ્મલીન (?) મહાત્માએ તમારા જેવા કેટલાનો ‘ભતલ ઉપર’ ‘ઉદ્ધાર’ કર્યો તેનું વિમ્લ મોકલશો ?

સમાપ્તિમા મિ.ત્રિવેદી શ્રીમદ્ભાગવતના શ્લોકો આપે છે, પણ તે સર્વ એમને જ લાગુ પડે છે જે શ્લોક એમણે આપેલા શ્લોકો પછી આવે છે, તે એમના જેવા માટે બહુ ઉપયોગી હોવાથી અમે તે શ્લોકોથી ઉપસહાર કરીશું.

મન્માયામોહિતધિયઃ પુરુષાઃ પુરુષર્ષભ ।

શ્રેયો વદન્ત્યનૈકાન્યાદ્ યથાકર્મ યથારુચિ ॥

અર્થ—મારી માયાથી મૂઠ બનેલી બુદ્ધિવાલા પુરુષો, હે પુરુષશ્રેષ્ઠ ! કર્મોનુસાર અને રુચિનુસાર બ્યભિચારિભાવથી કશાણુ માને છે

સ્તુત્ય સેવા.

૧ આ અક્રમા અગ્ર લેખ તૃતીયપીઠાધીશ્વર શ્રીમદ્ગોસ્વામી શ્રીમાત્રકૃષ્ણજી મહારાજ તરફથી અમને મળેલો છે આધુનિક સમયમાં બહુ વાર શંકા કરવામા આવે છે કે પતિ અને પત્નીને એક ગુરુ મત્તદાન કેમ કરી શકે ? એક જ ગુરુ જો પતિ અને પત્નીને મત્રોપદેશ કરે તો ઉભય એક જ ગુરુના શિષ્ય હોવાથી બ્રાતૃભગિનીનો સંબંધ થાય, અને તેથી ધર્મશાસ્ત્રાદિનો બાધ આવે. આવી રીતિની ભીતિ ઘણાઓને થતી, અને તે સંબંધી મહારાજોને પ્રશ્ન ધર્મશાસ્ત્રમા કાંઈક નિહાવાનું વૈષ્ણવો વારવાર પૂછતા, અને તેનું નિરાકરણ પણ તેઓશ્રીઓ કરતા. પરંતુ આ પ્રશ્નનો જિહ્વાપોહપૂર્વક લેખ અઘાપિપર્યન્ત ગુજરાતી ભાષામા પ્રકટ થયો હતો નહિ, જો કે સરકૃતમા એવો લેખ રૂઝા અન્યના ગુટકામા પ્રકટ થયેલો જોવામા આવે છે. શ્રીમાત્રકૃષ્ણનાથજીને આ લેખની પ્રતિ કરવાનું એક પ્રયોજન મન્યું જ્ઞાનધર્મપરાયણ ઉદયપુરના મહારાણા એઓશ્રીના ગૃહના સેવક છે, ત્યાંના મહારાણીને બ્રહ્મસંબંધોપદેશ લેવાનો હતો, પરંતુ ઉપર દર્શાવેલા ધર્મશાસ્ત્રના બાધના ભયથી મહારા-

રાણાશ્રી ખ્યાતા હતા. ક્ષાત્રધર્મપરાયણ મહારાણાની શંકાનો પરિહાર કરવાનો આ લેખનો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે, પરંતુ એથી અન્ય એવા જ વૈષ્ણવોની શંકા દૂર થશે અને જેટલે અશે તે વૈષ્ણવોના મન દૃઢ થશે તેટલે અશે મહારાજશ્રીએ સંપ્રદાયની સેવા કરી દેવાશે. પરંતુ મહારાજશ્રીને અમારી નમ્ર વિનંતિ છે, કે આવા લેખમાત્રથી સતોષ ન માનવો. ઉક્ત પ્રશ્ન તો અમને ગૌણ લાગે છે. ગુરુમાં યોગ્યતા હોય તો ગમે તેને મત્રોપદેશ કરી શકે. જે લોકો મત્રોપદેશ લે તે લોકો સ્વશિષ્ય હોવાથી સાધારણ બ્રાતૃધર્મ તેમને સ્વીકારવો પડે છે, પણ તેથી સેવોપયોગી પતિપત્નીના ધર્મને બાધ આવતો હોય એમ અમને તો લાગતું નથી, અને તેથી ઉક્ત લેખ માત્ર બાહ્ય શરીરના ધર્મના અવતરબન કરનાગઓની શંકા નિવૃત્ત કરવાને વાસ્તે છે ભક્તિમાર્ગમાં આત્મધર્મ પ્રધાન છે, શરીરધર્મો ગૌણ છે, એટલે ઉક્ત લેખ એક માત્ર બાહ્ય ધર્મશાસ્ત્રાદિ આચાર વિરુદ્ધ નથી એમ તેવાઓને દર્શાવવાને ઉપયોગી છે. ચતુર્થ પરિપક્વના સમેલન પછી મહારાજશ્રીએ આ જ એવા સંપ્રદાયની કરી છે તે ગુત્ય છે. આત્મધર્મની શક્યો પ્રાચીન ગ્રંથોની પ્રસિદ્ધિ દ્વારા પરિહાર કરવાનું સામર્થ્ય શ્રીદારિકાધીશ એઓશ્રીને દાન કરો એ જ પ્રાર્થનીય છે. ઉપસહારમા એમની આ સ્તુત્ય સેવાની પ્રશંસા કરીને હવે ૪૫ વર્ષની વયે પણ એવા જ, અરે એથી પણ ઉચ્ચતમ ભગવદ્ધર્મ પ્રવર્તાવવાની સવિનય પ્રાર્થના કરનામા આવે છે. બા પ્રજના ઉત્તરમા જે કુશાત્ર બુદ્ધિથી સ્વકીય દુષાપાત્ર શિષ્યોનો અને શાસ્ત્રીઓનો વિનિયોગ કર્યો તેથી પણ અત્યંત અધિકૃતમ વિનિયોગ ભગવદ્ધર્મમાં તે બુદ્ધિનો થાય એ જ મર્વથા અબીદ છે.

૨ પુલસ્તુના ગ્રાહકોને ભરુચના ભગવદ્ધર્મપરાયણ વૈષ્ણવ જેટીશનદાસ કીસનદામનું નામ સુવિદિત જ હશે. ઉક્ત સદ્ગૃહસ્થે આજથી એક વર્ષ ઉપર આ માસિક પત્રિકાને (૧૦૦) તુ કોષ્ટ પણ સરત કે સ્વાર્થ વિના દાન કર્યું હતું, અને એઓની બાકીથી સંસ્કૃત વાદ ગ્રંથો અને શ્રીગુસામૃજના સંસ્કૃત પત્રો આ જ પત્રિકામા પ્રકટ થયા હતા આ ભાઈની સેવા નિસ્વાર્થ હોવાનું કારણ એ છે કે આ સર્વ ગ્રંથો સંસ્કૃતમા જ હોવાથી એમા એમને તો કંઈ ખાસ સમજવાનું ન હતું, છતાં પણ સાંપ્રદાયિક સાહિત્યનો કંઈ ઉદ્ધાર થાય એવા ઉદ્દેશથી જ ઉક્ત રકમનું દાન એમણે કર્યું હતું.

દાવમા એ જ સદ્ગૃહસ્થે શ્રીહરિરાયજીની ‘સહસ્રીમાવના’ નો મુદ્રણખર્ચ આપવાનું સ્વીકાર્યું છે ઉક્ત ગ્રંથ સંસ્કૃતમા છે વૈષ્ણવોનો પરમધર્મ પ્રભુસેવા છે તે લક્ષમાં ગળી ઉક્ત ગ્રંથનું ભાપાન્તર રા. રા. ધીરજલાલ સાંકલીઆએ કરવા માણ્યું છે, અને તે ભાપાન્તરના પ્રથમ ૪૦ પૃષ્ઠો આ અંકમા પ્રકટ કર્યા છે. જેવી રીતે શ્રીહરિરાયજીનાં શિક્ષાપત્ર ઉપયોગી છે તેવી જ રીતે પ્રભુમેવાનો સાક્ષાત્ અનુભવ કરવામાં, અને તેનું મથાર્થ સ્વરૂપ સમજવામા આ ગ્રંથ ઉપયોગી છે, તેથી ભાતુક વૈષ્ણવો આ ગ્રંથનું મનન કરી પ્રભુભાવના દૃઢ કરે એ જ પ્રાર્થના છે.

રા. જેટીશનદાસની માફક અન્ય વૈષ્ણવ સજ્જનોને જો સાંપ્રદાયિક સેવા કરવાની કાંઈ અભિલાષા થાય તો અમને લખી જણાવેથી તેની યોગ્ય વ્યવસ્થા કરી આપવામાં આનંદ માનીશું.

મહાશિવરાત્રિ.

વૈષ્ણવો તરફથી વારંવાર પૂછવામા આવે છે કે શિવરાત્રિનું વ્રત આપણે કરવું કે નહિ ? આ પ્રશ્નનું પ્રત્યુત્તર સાપ્રદાયિક ગ્રન્થોને આધારે નીચે પ્રકારે છે. આ વ્રતસંબંધી ચર્ચા પ્રથમ કરનાર દશદિગન્તવિજયી ગોસ્વામી શ્રીમદ્પુરુષોત્તમજી મહારાજધિરાજ છે. એઓશ્રીના જ મતનું અવલંબન આધુનિક સમયમા સદ્ગત પંડિત ગદ્દલાલાજીએ પ્રાય સ્વમૃત સસ્કૃત ગ્રન્થ સત્સિદ્ધાન્તમાર્તણ્ડમા આ વિષયમા કર્યું છે.

ઉત્સવપ્રતાનનામક ગ્રન્થમા શ્રીપુરુષોત્તમજી (નજ) કાશ્યપકૃષ્ણના વ્રતાદિનો નિર્ણય કરી અન્તર્માં શિવવ્રતાદિસંબંધમા મારી ચર્ચા કરે છે—અર્થાત્ પ્રસંગાદિદ્ વિચાર્યંતે, શિવરાત્રિવ્રત વૈષ્ણવોના કર્તવ્ય, ન કર્તવ્ય એતિ ? શિવરાત્રિવ્રત વૈષ્ણવોએ કરવું કે ન કરવું ? એમ વિષય પ્રારંભીતે, પૂર્વપક્ષ તરીકે કશ્વજી જોડ્યે એવા કેટલાક શ્લોકોનું ઉદ્ધૃત કરે છે, પછી કેટલોક બોધપોદ કરી અન્તર્માં એનો નિર્ણય આપે છે કે ‘વ્રત તુ ન કાર્યમેવ’ અર્થાત્ શિવરાત્રિવ્રત વૈષ્ણવોએ કરવું ન જ જોડ્યે આ નિર્ણયના આધારમા શ્રીમદ્ભાગવતના ચતુર્થસ્કંધના દ્વિતીયાધ્યાયના શ્લોક ટાકે છે, જેનો અર્થ નીચે પ્રકારે છે.

“જેઓ શિવના વ્રતને ધારણ કરે છે, તથા તેઓને જે અનુસરે છે તેઓ પાખંડી અને સત્સંગ સાસ્ત્રથી હિંચા ચાલવાવાલા થજો નશ્વરીય, મૂંઝી, જટાશરમ હાડકા ધારણ કરવાવાલા, શિવદીક્ષામા પ્રવેશ કરજો, કે જ્યાં સુરાસવ દિવ્ય મનાય છે. મનુષ્યોના સેતુના વિધારણ જાણતી અને જાણણી તમે નિન્દા કરો છો, તેથી પાખંડીઓ છો. લોકોનો કષ્ટાણકારી પય આ જ સનાતન છે, જેનું અનુકાન પૂર્વજોએ કર્યું છે, એનું પ્રમાણ જનાર્દન-વિષ્ણુ-જે. પરમશુદ્ધ વેદરૂપ સત્પુરુષોના સનાતનમાર્ગની તમે ખર્ડા (નિંદા) કરી છો, તેથી તમે પાખંડી થાઓ, કે જ્યાં ભૂતોના અધિપતિ તમારા દેવ છે.”

આ જ શિવવ્રતિ ભૃગુશાપના શ્લોકો ટાકીને પંડિત ગદ્દલાલાજી પણ નિર્ણય આપે છે કે ‘અન્યચ્ચ શિવદીક્ષાશ્યતઃવ્રતગ્રહણે પાત્તકિત્વ સ્યાત્ એટલે કે શિવરાત્રિવ્રત કરવામાં પાખંડિત્વ પ્રાપ્ત થાય, માટે વૈષ્ણવોએ ઉક્તવ્રત અવશ્ય ન જ કરવું’.

આ વ્રતના નિર્ણયના સંબંધમા શ્રીપુરુષોત્તમજી કેટલું વિશેષ પણ કહે છે. શિવવ્રત-

૧ “ભવતઃપરા ય ચ તાન્ સમતુવ્રતા ।
પાત્વાદિનસ્તે ભવન્તુ સચ્છાસ્રપરિપથિન ॥
નશ્વરીચા મૂંઝધિયો જટામસ્માસ્થિધારિણ ।
વિરાન્તુ શિવદીક્ષાયા યત્ર દૈવ સુરાસવમ્ ॥
બ્રહ્મ ચ બ્રાહ્મણાથૈવ યશ્ય પરિનિર્દય ।
સેતું વિધારણ પુસામત પાત્વહમાશ્રિતા ॥
દૃષ્ટ્વ એવ દિ લોકાના શિવ પથા સનાતન ।
પૂર્વે ચાનુમન્તરધુર્યત્પ્રમાણ જનાર્દન ॥
તદ્બ્રહ્મ પરમં શુદ્ધ સતા વર્ત્ત્ત સનાતનમ્ ।
વિગર્હ્ય યાત પાત્વહ દૈવ યો યત્ર ભૂતરાદ્ ॥

ના આધારમા પૂર્વપક્ષમા જે શ્લોકો દાંડેલા છે, તે શ્લોકોથી વૈષ્ણવોને વાસ્તે એ વ્રતની નિત્યતા સિદ્ધ થતી નથી, અર્થાત્ એ શ્લોકોના આધારથી વૈષ્ણવોને એ વ્રત કરવાનું આવશ્યક નથી. એ શ્લોકોમા જે વ્રતની નિત્યતા દર્શાવી છે તે તો માત્ર જોએ અવૈષ્ણવ^૧ છે, શૈવો છે, તેમને માટે જ છે.

માધ્વ^૨ વૈષ્ણવો શિવને જીવકોટિપ્રવિષ્ટ ગણે છે, અને તેથી શિવરાત્રિવ્રત ન જ કરવું એમ અત્યાગ્રહપૂર્વક માને છે, પરંતુ શ્રીપુરુષોત્તમજી શિવને જીવકોટિમાં ગણતા નથી. એઓ-થીના મતે શિવ ઈશ્વરકોટિમાં છે. ‘અહકારાધિષ્ઠાતુ જોત્ત્વેડપિ ગુણાવતારસ્યેશ્વરકોટિત્વાત્ ।’
+ + + ‘તસ્માર્જીવત્વં અનુચિતમેવ’ અહંકારાધિષ્ઠાતા હોવાથી શિવને જીવત્વ છે, તોપણ ગુણાવતાર શિવને ઈશ્વરકોટિમાં ગણવા જોઈએ, અર્થાત્ મૂલસ્વરૂપ નહિ હોવાથી જેમ ‘અક્ષર’ મુખ્યજીવ છે તેમ શિવ મૂલસ્વરૂપ નહિ હોવાથી જીવત્વથી મુક્ત નથી, પરંતુ શિવ પરમેશ્વર-પુરુષોત્તમ-તો નાહ જ.

શિવનું વ્રત નહિ કરવાથી શિવનો દ્વેષ^૩ ક્યો એમ કોઇ કહે તો તેનો પણ પરિહાર શ્રીપુરુષોત્તમજી ઉક્ત ગ્રન્થમા કરે છે. શાસ્ત્રવાક્યનો અનુવાદ કરવામા શિવનો દ્વેષ ક્યો એમ કહેવાય નહિ. શિવનું^૪ વ્રત ન કરવાનું કારણ એ જ છે કે એ શાસ્ત્રમા નિષિદ્ધ છે તેથી જ, નહિ કે શિવદ્વેષથી. જૈનમંદિરમાં પ્રવેશ નહિ કરવાનું કારણ શાસ્ત્રનિષેધ જ છે, જો એમ ન હોય તો જિન પણ અવતાર હોવાથી તન્મંદિરમાં પ્રવેશ કરવામા દોષાપત્તિ ન થાય પણ તેમ કાંઈ નથી, તેથી શિવજી ગુણાવતાર હોવાથી, (માર્યાદિક-શાસ્ત્રીય) વૈષ્ણવમા મુખ્ય હોવાથી, વૈષ્ણવધર્મના ઉપદેષ્ટા હોવાથી, વેદરૂપ હોવાથી, સર્વવિદ્યેશ્વર હોવાથી, સર્વદેહીના શાસ્ત્રા હોવાથી નમસ્ય-નમસ્કાર કરવાયોગ્ય માન્ય છતાં શિવરાત્રિનું^૫ વ્રત તો નિન્દિત હોવાથી વૈષ્ણવોએ કરવું ન જ જોઈએ.

પણિગદ્ગદાગ્રાજી પણ અન્ય શબ્દોમા^૬ આ જ સિદ્ધાન્તનું પ્રતિપાદન કરે છે શિવરાત્રિનું વ્રત નહિ કરવાથી, અથવા શિવાચારાદિનાં શાસ્ત્રોદિત દ્વેષોના અનુવાદથી શિવની નિન્દા થઈ જતી નથી.

આ પ્રકારે સાપ્રદાયિક પ્રાચીન જ તેમ આધુનિક પણ પંડિતોના મતે શિવરાત્રિવ્રત વૈષ્ણવોએ ન કરવું એમ નિદ્ધ થાય છે.

૧. ‘વૈષ્ણવેભ્યો યે મિત્રા તેષામેવ નિત્યમ્ ।’

૨. ‘માધ્વાસ્તુ શિવ જીવકોટી ગણન્તોતિવ્રત તુ કુતરા ન કુર્વન્તિ’

૩. ‘ન ચ શિવદ્વેષાપત્તિ, અનુવાદિત્વાત્, અતઃ પરાત્પરતર યાન્તિ નાગયણપરાયણા ।
ન તે તત્ર ગમિષ્યન્તિ યે દ્વિપન્તિ મહેશ્વરમિતિવાક્યોક્તો દોષોડપિ ન ।’

૪. ‘વ્રતાકરણ વ્રતસ્ય નિષિદ્ધત્વાદેવ, ન તુ શિવવિદ્વેષાત્, જિનમંદિરપ્રવેશવત્, અન્યથા જિન-
સ્યાવતારત્વેન તન્મંદિરપ્રવેશોપિ દોષાનુત્પત્તિપ્રસંગ, તસ્માદ્ શિવપ્યસ્યાવતારત્વાત્, વૈષ્ણવમુખ્યત્વાત્,
વૈષ્ણવધર્મોપદેશૃત્વાત્, વેદરૂપત્વાત્, સર્વવિદ્યેશ્વરત્વાત્, સર્વદેહીશિત્ત્વાચ્ચ નમસ્ય એવ, માન્ય એવ,
વ્રતં તુ નિન્દિતત્વાદેવ અપરર્જીયમિતિદિર્ ॥’

૫. અતઃ સ્વયં તદ્દર્શનાચરણમાગ્રેણ શાસ્ત્રસિદ્ધતદોષાનુવાદેન યા નય નિન્દકત્વગાન્ધર્યાદિ
આપત્તિ । સદિસદાન્તમાર્તઞ્ડ. ૨૨૨-૨૨૩.

અત્ર કંઈ વક્તવ્ય છે, વૈષ્ણવોએ અવશ્ય યાદ રાખવું જોઈએ કે તેઓ જે પ્રભુની સેવા કરે છે તે કાંઈ દેવીદેવતા નથી, પરંતુ મૂલસ્વરૂપ શ્રીકૃષ્ણ છે. એ સ્વરૂપમાં ઈપદ-જનો પણ આનન્દની ન્યૂનતા ધાય કે તે જગદાદિમા ગણાય, અર્થાત્ કૃષ્ણથી અભિન્ન હોવા છતાં પણ તે ભિન્ન કાદિ પ્રાપ્ત કરે છે, બ્રહ્મા, શિવ અને વિષ્ણુ એ સર્વે ગુણાવતાર હોવાથી મૂલસ્વરૂપ તો નથી જ તેથી જ્યારે મૂલસ્વરૂપની જોડે આપણો સંબંધ નિત્યસિદ્ધ છે અને જ્યારે એ મૂલસ્વરૂપની મેવા નિરોધપૂર્વક, મૂલસ્વરૂપવિના છતરે સર્વની વિસ્મૃતિપૂર્વક, કરવાની છે, તો પછી અન્ય સર્વની વિસ્મૃતિમાં શિવાદિની પણ સહજ વિસ્મૃતિ થાય છે. એ વિસ્મૃતિ થવાથી અને મૂલસ્વરૂપની સ્વત ઉત્કટ રૂર્તિ થવાથી, શિવાદિનો વિદેષ પણ થતો નથી, તેમ અનન્યા-અપને કાંઈ પણ પ્રકારે બાધ પણ આવતો નથી માટે સુતિમાં^૧ કહ્યું છે તે પ્રમાણે નિજ પરમ દેવતા શ્રીકૃષ્ણની સેવાનો ક્ષણભર પણ મનવાણીકર્મથી, તનુથી, વિતથી કે મનથી, ત્યાગ કરવો નહિ એ અનન્યતાનો ત્યાગ ન થાય ત્યારે જ કૃતાર્થતા સ પાદન થાય સ્વપ્રભુ શ્રીકૃષ્ણની મેવામાં ચ્યુતિ થવાથી પાપીયાન્ થવાય છે, તેથી જેમ સાધ્વી સ્ત્રીને અવપતિ જ અર્પસ્વ છે, નમસ્વ છે, માન્ય છે, પૂજ્ય હત્યાદિ છે, અને સ્વપતિથી છતર ગમે તે હોય તે તરફ ઉદાસીનતા છે, તેમ વૈષ્ણવોએ સર્વથા સર્વપ્રકારે પ્રભુમેવામાં નિરતર પરાયણ રહીને કાંઈ પણ પ્રકારના અન્યાશ્રયથી સર્વથા દૂર રહેવું, નહિ તો 'અન્યસવન્ધગન્ધોપિ કન્ધરામેવ વાધતે' એ શ્રીમદ્બ્રહ્મચરણપ્રોક્ત વાક્યનું ફલ પણ સહન કરવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય.

હોલિકા.

આપણા મદિરોમાં તેમાં પણ ખાસ કરીને જ્યાં ગોસ્વામિનાલકો વિરાજમાન હોય ત્યાં, અને વિશેષેકરીને મુખધના, શ્રીજીદારના અને પ્રજના મદિરમાં એક દુષ્ટ. રિવાજ એવો ધુસ્કે ગયો છે કે જેની વિરુદ્ધ લખ્ખર્તા પણ આપણને ગ્લાનિ આવે છે. હોલિકા કેટલાક સ્વિસ પહેલા અહિના મુખ્ય મદિરોમાં સરદાસાદિ મહાનુભાવી ભક્તોના કીર્તનોનું ગાન ગીણુ થઈ જાય છે, અને તેને બદલે આધુનિકોના જોડેલા બીભત્સ પદો ગવાય છે. આ પદો એટલા તો બીભત્સ હોય છે, કે પ્રભુની સનિધિમાં આવા અધમ પદોનો નિર્વજ્જતાથી ઉચ્ચાર કરવાથી પ્રભુ પ્રસન્ન થતા હશે એ માનવું કેવલ અધમ વૃત્તિ સૂચવે છે અમને એ રિવાજ સર્વથા સપ્રદાયથી પ્રતિકૂલ લાગે છે, તેથી અત્રત્ય મહારાજને નમ્ર વિનંતિ છે કે સપ્રદાયના હિતાર્થે એવા અધમ રિવાજનો સત્વર અન્ત લાવવો.

ખરી વાત છે કે વસન્તઋતુ ઉન્માદકારક છે, પરંતુ એ ઉન્માદની પણ કાંઈક સીમા છે. આપણે ત્યાં સદૈવ પ્રભુની મેવા ધાય છે એ પ્રભુની સનિધિમાં જો કંઈ અસહ્ય અન્યાયવા રસાભામ જેવું કરવામાં આવે, તો ત્યાં પ્રભુ વિરાજે ખરા? શું સરદાસાદિના અને શ્રીહરિરાયજીના આ જ સમયના માધુર્યમય યોગ્ય પદો નથી? શું આધુનિકોની યોગ્યતા અને કવિત્વશક્તિ તથા ભાવ તે મહાનુભાવીઓના કરતા પણ ચઢી ગયા. કે તેમને સ્થાને બનાવટી અધમ પદોનો ઉચ્ચાર થાય? અમારો નિશ્ચય છે કે અત્રત્ય મહારાજને હૃદયથી આ

૧. 'યો વૈ દ્યા દેવતામ્ અતિયજતે પ્રસ્વાયૈ દેવતાયૈ ચ્યવતે ન પરા પ્રાપ્નોતિ, પાપીયાન્ બવતિ.'

રિવાજને સંમતિ તો નહિ જ આપતા હોય, તો પછી આ અધમ અને અર્વાચીન રિવાજ બંધ કરવામા શો પ્રતિબંધ હશે ? સુરદાસાદિના કીર્તનોથી રૂપરૂપ માલૂમ પડે છે કે આ રિવાજ પ્રાચીન નથી, પરંતુ અધમવૃત્તિના આધુનિકાનુ જ સ્વોદ્દાર્ય ધર્મિગ છે. આ ધર્મિગનો જોમ જલદીથી નિર્બેધ થાય, તેમા જ સંપ્રદાયની નીતિને અને પ્રતિષ્ઠાને લાભ છે.

આ અધમ ગીતો ઉપરાંત બીજો દુરાચાર ઉક્ત દિવસોમાં યવનવત્ વેષ લેવાનો છે. મહારાજોના આશ્રિતો જે અનેક પ્રકારના અનીતિમય વેષ લે છે, અને સ્વમુખથી બીલતસ ગીતોનો ઉચ્ચાર કરે છે તેની અધમતા દર્શાવવાને યોગ્ય શબ્દ એમને શોધ્યા જડના નથી.

કહેવામા આવે છે કે નિર્ણયસિન્ધુ વગેરે ધર્મગ્રન્થોમા હોલિકાસમયમા બીલતસ શબ્દોનો ઉચ્ચાર કરવાનું વિધાન છે તે ખરી વાત હશે તે તે સમયના લોકોને લગે મુજબ હો. અમારે તેની જોડે કંઈ સંબંધ નથી. શ્રીરસેશ પ્રભુની સેવામા સર્વત્ર રસિકતા જોઈએ, મલીનતા ન જ જોઈએ. મહારાજોને સ્મરણમા તો હશે જ કે ભ્રમરગીતમાં શ્રીગોપિ-કાઓએ પ્રભુને જે વચનો કહ્યા છે તે રસિક છે, કામલ લાવથી પ્રેરિત છે, છતાં પણ શ્રીમદાચાર્યજીએ તો એને મતાતરીય ભાષા જ કહી, સમાધિભાષા કહી નહિ અર્થાત્ શ્રીમદાચાર્યજીના મતે આ હોલિકાનો પ્રચલિત રિવાજ સર્વથા હોય જ છે વૈષ્ણવો અને મહારાજો સત્વર આ દુષ્ટ અનાચારનો ત્યાગ કરશે, અને તેમ કરવામાં સર્વબુદ્ધિપ્રેરક કૃષ્ણ એમને અપેક્ષિત સામર્થ્યતું દાન કરે એજ અર્થઘર્ષના છે. અમારી નમ્ર પ્રાર્થના લક્ષમાં લઈ જો આ અધમ રીતિ મહારાજશ્રીઓ સ્વમંદિરોમા બંધ પાડશે તો સંપ્રદાયઉપર મહાઉપકાર થયો કહેવાશે.

બ્રહ્મવાદ અને માયાવાદ.

(અનુસંધાન, પત્ર ૧૩૧.)

માયા સગુણ બ્રહ્મની શક્તિ છે એમ વિવર્તવાદી કહેવા ધૂણતા કરે તો તે અત્યંત અયુક્ત છે. એ તો અપૃષ્ઠ પ્રધાપમાન છે. કેમ કે કવિના મુખમા કદાચિત્ એ શબ્દો બહાર નીકળે શોભે પણ તત્ત્વજ્ઞાનીના મુખમા તો કદાપિ નહિ. સગુણ બ્રહ્મ તો વિવર્તવાદીને ત્યાં માયાનું કાર્ય છે. બ્રહ્મ માયાની ઉપાધિથી બદલ થાય ત્યારે જ તે માયિક ઈશ્વરત્વ અને જીવત્વ પ્રાપ્ત કરે છે. વિવર્તવાદમા ઈશ્વર માયાનું પ્રથમ કાર્ય હોવાથી તાત્ત્વિક દારણતા ઈશ્વરને નહિ પણ માયાને પ્રાપ્ત થાય છે માયા જ ત્યારે બ્રહ્મને ઈશ્વર પે છે તો પછી બ્રહ્મ માયાનો ઈશ્વર કે માયા બ્રહ્મની ઈશ્વરી ? અરે ? પરમાર્થદૃષ્ટિથી જોઈએ તો પછી એ જ ક્યા ? એ તો માયા છે, શકરની માયા છે, બ્રાહ્મિ છે, શિવની છે, વિષ્ણુની છે, માયાનાં માહાત્મ્ય બૂઝીને માયાના લગવાનું અધ્યક્ષ છે, પતિ છે, માયા ઈશ્વરની માતાની છે એમ ભગવદ્ગીતાનો નિર્દેશ બુઝીને લગવાનું પણ પ્રાકૃત મનુષ્યવદ્ બનાવે છે, એમ કહેવાય, અને બ્રહ્મના સ્વાભાવિક ધર્મોને મિથ્યા વા આગ-તુક કહ્યા એ જ માયાવાદીનું મુખ્ય નાસ્તિક્ય છે. ભગવાનના ગુણો વર છે, દિવ્ય છે, અલૌકિક છે, એ વિશે જરૂર જણાયે છે. શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાનાં વાક્યો નવમા તેમ જ તેના અન્ય અધ્યાયોમાથી પણ દ્રવીયો જોઈએ. કંઈક નવું તેમાં દેખાય છે કે કેમ ? માયામાં છેક જ તક્ષીન અને પક્ષપાતી ન થતા તે જોવા પ્રયત્ન કરજો. બ્રહ્મનું

પ્રસ્થાનો વારંવાર વણુવે છે, અને સ્વતંત્ર વાદમાં કદ્યેલી માયામાં તેમ કરવામાં આવતું નથી. વલી પરમાત્મામાં, અસૌકિકસામર્થ્યવત્ બ્રહ્મા જે વિરુદ્ધ ધર્મો દેખાય છે તે કેવલ (impossibility કે absurdity નથી) અસંભવ નથી, કારણ કે material objects અને spirit એ બેના ધર્મો જ વિલક્ષણ છે spirit એકી વખતે નહાનામાં નહાનો અને મહોટામાં મહોટો થઈ શકે છે. વલી બ્રહ્મશબ્દ જ પૂર્ણતા બતાવનાર છે બ્રહ્મ અપરિચિન્ન છે, એટલે 'શયી ગમે તેટલા બ્રહ્મડાનો સર્ગ થાય તોપણ બ્રહ્મ તેવું અને તેવું જ રહે છે, આશુમાત્ર મહારાજ' નૂનાધિક્ક થતું નથી, તેથી તેને અબ્યય કહ્યું છે. ગમે એટલા વિકાર-પરિણામાદિ-એ ગીતાનો થાય તોપણ આત્મા તદવસ્થ અવિક્રિય જ રહે છે. આવું હોવાથી આત્મતત્ત્વ અ-

કહેકે. material bodies જડપદાર્થ સાથે તેની તુલના થઈ શકતી નથી, એથી કંઈ બદાનો ઉ- absurdity પરમાત્મામાં છે એમ ફલિત થતું નથી. વલી આ યુક્તિ પણ કેવલ પારકા હો. અ. છે, અથવા એ અમારા ધરની છે એમ નથી, પણ ઉપનિષદમાની છે. જરા બોધએ, મલીર્ગમદ પૂર્ણમિદ પૂર્ણત પૂર્ણમુદચ્યતે પૂર્ણસ્ય પૂર્ણમાદાય પૂર્ણમેવાવાશિષ્યતે' આ ઉપર કાઓએ પ્રભુનેયાર કરો. શ્રુતિએ બ્રહ્મને તેવું જ કહેલું છે, છતાં તમે શા માટે દુરામલ્લ કરી ચાર્યશ્રીએ તો જે વિક્રિયા થવાની અને વિરુદ્ધ ધર્મોથી 'Logical absurdity' પ્રાપ્ત થવાની મતે આ હોલિક રાખો છો? બ્રહ્મસૂત્રમાં જ સ્પષ્ટ કહ્યું છે કે 'આત્મનિ ચૈવ વિચિત્રાચ દિ' દુષ્ટ અનાચારનેજરા પણ હાર્દ સમજો અહિં આત્મામાં વિચિત્ર ધર્મો કલા છે એટલે ત- મર્થતું દાન કેવલ બ્રહ્મની કલ્પનાનો તો અવકાશ જ નથી. નિરવયવત્વ અથવા કૃત્સ્નપ્રસક્તિ રીતિ મહારાજ

ભૌતિક પદાર્થમાં પ્રાપ્ત થાય છે, તેવી રીતે આત્મામાં થતા જ નથી, અને તેમાં પણ શબ્દ જ છે, કેવલ તર્ક નહિ, એ પણ તે પ્રકરણના બ્રહ્મસૂત્ર સ્પષ્ટ કહે છે, આ પણ આપને વિચારણીય છે. લીલા પણ કૈવલ્ય છે એ પણ એ જ સ્થલે કહ્યું છે. જ્ઞાના-વતાર શ્રીવ્યાસશ્રીએ તત્ત્વજ્ઞાનના નિર્ણયમાં યોગેલા શબ્દોથી સંતોષ ન પામતા બ્રહ્મનું નિર-વયવત્વ વગેરે સિદ્ધ કરવા, પારમાર્થિક દૃષ્ટિથી શુદ્ધ બ્રહ્મ તો સગુણબ્રહ્મથી ભિન્ન છે, વ્યવહારબહાર છે વગેરે મતલબની કલ્પના લાવો છો એ કંઈ ઓગ્રી ધૂષ્ટતા નથી. વ્યા-સશ્રીને વેદાન્તનું એ હાર્દ સમજવવા જે શબ્દો મલી ન આવ્યા એટલે માયાવાદીએ પૂરા પાડ્યા ! પણ ભાઈ ભાખ્યકારે જે કંઈ મહેલું હોય તેવું સ્પષ્ટીકરણ જ કરવાનું છે, નવી વાત લાવવાની નથી આખા પ્રકરણનો આગલ પાછલનો સમગ્ર જોતાં જે કંઈ કહેલું છે તે માત્ર વ્યાવહારિક છે એમ કલ્પના કરવાને કંઈ પણ સંતોષકારક કારણ તમારાથી હજી સુધી આપી શકાયુ છે? આવી રીતે બ્રહ્મમાં અશુદ્ધતાનો ભ્રમ લાવવાનું કારણ નથી, છતાં તમે તો નિર્ગુણ બ્રહ્મ અને સગુણ બ્રહ્મના ભેદ 'પોતાના ધરના' લાવી મૂકો છો, અને તેમાં વલી સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિનું મિથ્યાભિમાન રાખો છો તે વાસ્તવિક નથી Elaborate interpretationને લીધે દેટલી બધી વેદમાલ્ય પરિભાષા તમારે કાઢવી પડી છે? અધ્યારોપ અને અપરાદ, સગુણ અને નિર્ગુણ બ્રહ્મ, વેદગ્યાસની સાસ્ત્રીય દૃષ્ટિથી ભિન્ન એવી 'પારમાર્થિક' દૃષ્ટિ આ બધું વાગજન્ય ઉઠાવ્યા પછી પણ અંતે દોષોમાંથી Logically તમારો મોક્ષ તો થતો નથી પછી તમ રી સૂક્ષ્મ શુદ્ધિને શુ નામ આપવું તે હું સમજી શકતો નથી. માયામાં સર્વે વિરુદ્ધધર્મોયો ઉપભવતા કરતાં બ્રહ્મમાં અચિન્ત્ય ધર્મો સજ્જમાબુધી મલી આવે છે તેનું જ મહણ કરો, 'શ્રુતેન્દુ શબ્દમુત્તયાત્' એ સૂત્રમાં બ્રહ્મમાં કૃતરથાવ અને સર્વપરિણામ

કહ્યા છે, પરિણામ છતાં અવિકાર એક અશમાથી પરિણામ છતાં નિરવયવ છે, એવા વિરદ્ધ ધર્મો દોષરૂપ નથી, એમ સિદ્ધાન્ત નિરૂપવાને માટે શ્રુતિ શબ્દનું જ પ્રમાણ આપે છે, છતાં માયાવાદીને બ્રહ્મની શુદ્ધતાને માટે શબ્દપ્રમાણ રચતું નથી, પ્રત્યુત બ્રહ્મમા દોષ લાવી તેને સગુણ બનાવી આત્મતત્ત્વ તો અત્યન્ત અધર્મિ, પણ પ્રકારની દિવ્ય વિભૂતિથી પણ રહિત, કદ્યે છે, અને સર્વ પ્રપચનું સમાધાન માયામા આપે તેથી શુ સમાધાન થાય છે તે તો માયાવાદી જ જાણે !

બ્રહ્મ નિત્યશુદ્ધબુદ્ધમુક્ત તેમજ ઈશ્વરને શ્રીજ્ઞાનવૈરાગ્યાદિ ૫ ગુણયુક્ત તો માનો છે, ત્યારે પૂર્ણજ્ઞાન હોવા છતાં તેમા માયાવિશિષ્ટત્વ કેવી રીતિનું ? સોપાધિક બ્રહ્મની પણ પાછી શુદ્ધતા તો માનવાની રહી જ, ત્યારે શુદ્ધ આત્મપરત્વે જ સર્વ કથન છે એમ માનવામા તમારી શી ક્ષતિ છે ? સગુણ બ્રહ્મમા પણ નિત્યત્વ, શુદ્ધત્વ, બુદ્ધત્વ, મુક્તત્વ, તેમજ વૈરાગ્ય, પૂર્ણકામતા વગેરે ગુણો તમે માનો છો, ત્યારે વત્રી તેવા સોપાધિક સગુણને લીલાની શી જરૂર છે ?

શ્રીહરિમાયજીકૃત સેવાભાવના.

શ્રીમદાચાર્યજીનું ચરણારવિદ્ધ, જે સર્વ દેહીનું શરણુ-રક્ષક છે, અને જે સવ દોષનું દહન કરવાવાલું છે તે, મારા મસ્તકપર બિરાજે (૧) પ્રાતકાલથી આરબીને લગવડલાવનાનું નિરૂપણ કરવામા આવે છે, જેથી કરીને સેવામા માનસીપણુ સિદ્ધ થાય. (૨) શ્રીકાકુરંજ પ્રાતકાલમા શયનપર બિરાજેલા છે, કેલિથી (રમણથી) અમિત યયલા છે, પ્રિયાજી સાથે જ છે, આહરણથી નયન મિચાયલા છે, કપાલ કેશથી ઢકાયલું છે, (૩) દર આસથી નાસિકા જેમની ઉચી થાય છે, પ્રિયાજનોની સાથે હાસ્ય કરી રહ્યા છે, પ્રિયાજીના રકધની ઉપર શ્રીહસ્ત મુકેલો છે, જાગરેણુવડે આહરણવાન છે, (૪) જેમનું સ્વરૂપ રતિચિન્નથી અંકિત થયલું છે, જેમની પીઠિકા કકણથી અંકિત થયલી છે, જેમનું વદન બગાસા ખાવા માટે છે, જેમની સુંદરતા કામદેવથી પણ અધિક છે (૫) અનેક યુવતિઓના વૃદ્ધમા પોતે બિરાજેલા છે, વ્રજના પંદ્ર છે, રહસ્યલીલા જેમણે ગુપ્ત રાખી છે, શ્રીવશોદ્ધજીએ જેમને જગાડ્યા છે, (૬) માતૃશ્રીના ઉત્સવમા પોતે ભરખી ગયા છે, પોતાનું મુખકમલ દેખાડે છે, શ્રીવશોદ્ધજી જેમના મુખને ચુખત કરે છે, નદરાયજી વગેરે પોતાના ઉત્સવમાં લાડ લડાવે છે, (૭) અને પોતાના બ્રાહ્મમિત્રો ગોપાલો જે ગુણુનિધિનું ગાન કરી રહ્યા છે, વ્રજસ્ત્રીઓના વૃદ્ધના રસિક કટાક્ષોથી જેમનું સર્વ પ્રકારે પૂજન થઈ રહ્યું છે (૮) ઉત્તમ આસનના ઉપર બિરાજેલા શ્રીવશોદ્ધજીના ઉત્સવનું પોતે બૂપણ છે, દૂધ ઝમાવેલું દધિ વગેરે રસ આણી મુકેલા છે, તે રસનો પોતે ભોગ કરે છે. (૯) સાકરવાલુ તાજી નવનીત 'મુખારવિદ્ધમા આવી રહ્યું છે, બાલકીડામાં પોતાનું ચિત્ત લાગી રહ્યું છે, માતૃશ્રી વગેરે જેમની પ્રશંસા કરી રહ્યા છે, (૧૦) આ રાજપુત્ર મારો છે, મારા ઘરનો દીપક છે, મારા નયનનો આનંદ છે, મારું નિર્ધનનું ધન છે, (૧૧) સર્વ ગોકુલનો સુંગાર છે, પોતાના પિતાને સુખદાયક છે, બાલલીલાને લીધે લાડ લડાવવા કઠિન થઈ પડે છે, એમના કર વેણથી શોભી રહ્યા છે, (૧૨) મારી (વશોદ્ધજીની) આજ્ઞા પાલવામા તત્પર છે, કમલસરખાં એમનાં નેત્ર છે, વિવિધ પ્રકારની લીલાથી મારું શોક નિવારણુ કરે છે (૧૩) પોતાના

માતૃશ્રીનુ ઇવન છે, સર્વ લોકના ગર્વરૂપી સ્તાંભના કૃણુવર્ત્મા (અગ્નિવત્) વિનાશ કરવાવાલા છે. કે સાદિ શત્રુઓના હૃદયના અગ્નિ છે, પોતે કૃપાના નિધિ છે, (૧૪) માતૃશ્રીનુ જન્મ એમણે સફલ કર્યું છે, પોતાને રતિ (રમણ) પ્રાણથી પણ અધિક પ્રિય છે,

આ પ્રકારના પોતાના માતૃશ્રીના વચનોથી જે બોજન કરે છે, (૧૫) માતૃશ્રી વાર્તા કહે છે તેનું પોતે શ્રવણ કરે છે, પોતાના નેત્ર ચક્રિત થઈ રહ્યા છે, ક્ષણક્ષણમાં ડોક ઉઘી કરે છે, જરા જરામાં ઉઠવા માટે છે, (૧૬) શ્રીયશોદાજી જેમ તેમ કરીને બહુ બહુ પટાવે છે અને તેથી પોતે બોજન કરે છે, નદરાયજીની દામી અને પોતાના માતૃશ્રીના સખી ત્યા જલપાત્ર લાવે છે, (૧૭) અને તેમાંથી પોતાને જલપાન કરાવે છે, મુખકમલ લુછી નાખે છે, પાનના બે બીડા આપે છે, તે ખાતા પોતે આનંદ આપે છે, (૧૮) અધરપર પાનનો રસ સ્રવે છે તેથી પોતે અત્યત શોભે છે, સખીવૃદ્ધ આર્તિ (નીરાજન) લાવે છે, તેથી પોતે બહુ વિરાજે છે, (૧૯) પોતે દર્શનમા આનંદ આપે છે, દીપકના પ્રકાશથી મુખ હમી રહ્યું છે, આ પ્રકારે નિત્ય મગલાઆર્તિ સુધી ભાવના કરી. અથવા પ્રાત કાલમા પ્રભુને જગાડવાની ભાવના નીચે પ્રકારે કરવી

શ્રીયશોદાજી પોતાના પ્રિય પુત્રને પ્રાત કાળમા જગાડે છે. (૨૧).

સૂર્ય ઉગ્યો છે, દીપની જ્યોતિ ઝાખી ચર્ચ ગર્ચ છે હે ગોકુલાધીશ, શયનમાંથી ઉઠી આપના મુખકમલના દર્શન કરાવો. (૨૨) હે બાલ, તને મુખ લાગી હશે, પર્લગપરથી ઉઠે, વેત્સ, મારો બોલ તે કાષ્ઠ દિવસ ઉઘાડ્યો નથી, અને હમણા આલસ્યવાન કેમ થઈ ગયો છે ? (૨૩) અદિ સુવર્ણના પાત્રોમા (આવર્તિત) કટેલુ દુધ, બાધેલુ દધિ અને મિષ્ટ નવનીત સુદર રોતે ગોઠવી મુકેલા છે. (૨૪) આ બધું તારે માટે જ છે, તારાવિના બીજું કાષ્ઠ એને અડકટોનું નથી તારા મુખારવિદમાં મુકીને મારો મનોરથ પૂર્ણ કર (૨૫) જગ જગ જલદી જગ, ગોપીઓ તને લલિત પ્રસ્નો કરવા આવી છે હે પુત્ર, તારુ મુખારવિદ દેખાડ એમના દીન નેત્રોને ઠાર (૨૬) પોતાનું ધરદામ છોડીને, હે બાલ, સને ગોપીઓ તારા મુખકમલનું દર્શન કરવા આવી છે, તેમનો મનોરથ સફલ કર (૨૭) પોતાના માતૃશ્રીના આવા વચન શ્રવણ કરીને સ્વામિજીનીતરફ દષ્ટિયુક્ત પોતાના નેત્રો ઉતારીને પાછા બધ કરીને શ્રીગોકુલાધીશ ફરીથી પોઢી ગયા (૨૮)

હે સખીઓ, મારા યત્નથી પ્રભુ જગતા નથી, હું શું કરું ? માટે તમે આવો, તમારા પ્રયત્નથી જાગે તો જગાડો, (૨૯) ગોપીઓ આ પ્રકારના વચન સાંભળીને અતીવ પ્રમદ થયાં. પોતાના સ્વામીએ એમને જોયા કામદેવથી^૧ એમના હૃદય આકર્ષાયા પોતાના મનમા ઘણા વખતથી ઇચ્છા હતી તે પ્રકારે કર્યું. (૩૦) પોતાના ઉભયે શ્રીહસ્તથી પ્રભુને લેડીને પ્રભુના શ્રીહસ્ત પોતાના કંઠમાં નાખ્યા, “હવું આલસ્ય કેમ ભરાઈ રહ્યું છે ?” એમ કહીને તે સખીએ પ્રભુના ઉભયે કપોલઉપર સુખર્ણ કર્યું (૩૧) તમારા કપોલ તો બહુ કામદ છે, તેના ઉપર આ દાત કયાથી પડ્યા ? હવું તો તમે બાલક છો, યુવાવસ્થા તો થઈ નથી, બાલપણમા આવો અનર્થ કયાથી ? (૩૨) હે સખીઓ, ખરે તમારા હસ્તના સ્પર્શથી જ આ થયું છે હું તો નિદ્રિત હતો, એટલે તમે શું કર્યું તે મને ખબર પડી નહિ (૩૩) “હે

૧. અદિ અલૌકિક કામ સમજીને માનથી ભ્રષ્ટ થવું નહિ, ભક્તિમાર્ગમા કામસખ્દનો અર્થ ભગવાનને અર્પે ભક્તના અંત કરણમા અમર્ષ સમાજમની અભિલાષા યાવ છે.

નાથે, નખથી કાંઈ આ થયું નથી, આ તો દાતના દંશ છે ” “ ત્યારે હું નિદ્રામાં હતો ત્યારે
 થું થું થયું તે તમને ખબર છે ? ” (૩૪) “ જો આ અમે કર્યું હોત તો અત્યંત (તાબુ)
 દેખાત, પણ આતો કર્મ સુકાર્મ ગયલું છે માટે રાત્રિમાં થયું છે સમજ્યા ” (૩૫) “ હું સ-
 ખીઓ, તમે કહો છો કે રાત્રિમાં થયું છે પણ દણ સવાર કયા પડી છે ? હજી તો ગાઢ
 રાત્રિ છે જો એમ ન હોય તો કહે, મારા હાથમાં કેટલી રેખા છે ? (૩૬) હું કપડી ઉભા
 રહો, તમારી વાણીની ચાતુરી અમે સમજ્યા બધા લોકના સાબલતા આવા વચનો કુલ
 સ્ત્રીઓને કહેવાય ? (૩૭) “હા, હા, મારે એકાતમા જ કહેવું જોઈએ તે હીક કહ્યું. તારા
 મનનો ભાવ મને ખબર નહતો, તેથી હું અગને, મારાથી કહેવાઈ ગયું ” (૩૮) વત્તી, હું
 ગોકુલાધીશ મારે મુખે તમારા ચરિત્ર હવે સાંભલો તમારા ગુણ ચરિત્ર સર્વ પ્રકટ થશે
 (૩૯) તમારા નીચલા આંધપર કાળજ કયાથી વલગ્યું ? નેત્રમાં પાનનો રંગ કયાથી
 લાગ્યો ? બંને ગાંઠપર ખાસા ચક્ર જેવાં ગોલ ચિન્હ દેખાય છે । ૪૦

હોલીકે પદ.

રાગ ધનાધો.

છોપ જિન જૈયો હો વનવારી खेलन आई है वृजनारी ॥
 वहां सुगंध लाई अगेलामनि निकसी चतुर खेलारी. ॥ १ ॥
 वां दीन तुम यो बोली नाही ले सुगंध आंखिनमे डारी ॥
 मोंहों मांढे चीन जानन देहो मूरप्रभु सों हतिहारी. ॥ २ ॥

॥ काफી. ॥

मोहन मुनी व्हें आये हो ॥

हो ललना सवनको मन हरि लेत ॥१॥

रसमसी चाल चले अलेबलो अंग चढाय विभूति ॥
 कानन कुंडल मुकुट विराजत पीतांबर ओढ़े पीत. ॥१॥
 दंड कमंडल गही जपमाला आसन लीयो हैं वनाय ॥
 कोटि जतन राधा पचिहारी मुख बोलते मुसकाय ॥२॥
 जगजीवन जोगी वड़े आये अरसपरस लीये ग्वाल ॥
 मानो कोटिक भान उदित ससि एस वने नंदलाल ॥३॥
 धींग धींग थेई थेई थेई धुन बाजे ईत गोपी उत्तलाल ॥
 आनंदभरी सकल ब्रजवनिता बोलत वचन रसाल ॥४॥
 ब्रह्मादिक इंद्रादिक मुनिवर देखत कोटि तेतरीस ॥
 गोपीनाथ एक ख्याल बनायो सब रचनाको ईस ॥ ५ ॥
 जान्यो भेद मदनमोहनको मुख मांढयो सकल सुवास ॥
 जेजेकार करत सुर गन सब बरखत कुसुम आकास ॥६॥
 नवलको सोर कहांलो बरनो सोभा कहा न जाय ॥
 सूरदास बल लाल छबीलको निगम नेति नेति गाय ॥७॥

इमन.

एरी चलहु सखी तहां जैये ॥

नव निकुंजमें खेल मच्योहे रंग रंगनि रंगैये ॥ १ ॥

तजि अभिमान समुझ मन सखीरी श्याम मीले सुख पैये ॥

अरसपरस आलिंगन लैये चुंदन ओठ लगैये ॥ २ ॥

करो सिंगार सुभग तन थोरो मोतिन मांग भरैये ॥

सारी स्वेत पहेरे तन सुखकी आळी गुलाल भरैये ॥३॥

रसिक प्रीतम प्यारीसों मीलीये अंतरभाव जनैये ॥

यह विधि फाग सोहाग सखीरी आनंदसिंधु बढैये ॥४॥

॥ राग धनाश्री. ॥

इत माधो उत राधिका ॥ नंदलालन हो ॥

खेलत यमुना तीर ॥ मोहन मूरति नंदलालनहो ॥ टेक. ॥

काहुके माथे रोचना ॥ नंद० ॥

काहुके बहोत अवीर ॥ मोहन० ॥ १ ॥

मोहन माथे अरगजा ॥ नंद० ॥

गोपिन बहोत गुलाल ॥ मोहन० ॥ २ ॥

काहु कर पीचकारीया ॥ नंद० ॥

काहुके केसर भाला ॥ मोहन० ॥ ३ ॥

चोवा चंदन छीरकही ॥ नंद० ॥

बूका चंदन धूर ॥ मोहन० ॥ ४ ॥

शेष पाताले मोहीयो ॥ नंद० ॥

मोहे चंदा सुर ॥ मोहन० ॥ ५ ॥

डिफें दुंदुभी सोहावनी ॥ नंद० ॥

ताल मृदंग डपंग ॥ मोहन० ॥ ६ ॥

गोकुल तें गोपी चली ॥ नंद० ॥

बजावत वीन अरु चंग ॥ मोहन० ॥ ७ ॥

सूर सुमन बरखा करे ॥ नंद० ॥

लीला देखन आय ॥ मोहन० ॥ ८ ॥

जुगल चरण रज पायके ॥ नंद० ॥

आसकरन बल जाय ॥ मोहन ॥ ९ ॥

સ્વધર્મના મુખ્ય સિદ્ધાન્તો.

૧. જગત સત્ય છે.
૨. જગત, જીવ, અત્યાગી, અક્ષર કલ્યાણના નિમિત્ત અને ઉપાદાન કારણ શુદ્ધ નિર્ગુણ બ્રહ્મ શ્રીકૃષ્ણપરમાત્મા જ છે.
૩. જીવે અવિદ્યાથી કલ્પેલો એકન્તામમતાત્મક સસાર મિથ્યા છે.
૪. જીવ આત્મ છે, શુદ્ધ નિર્ગુણ બ્રહ્મનો અંશ છે, વ્યાપક નથી.
૫. પરબ્રહ્મ પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણનું ધામ અક્ષરબ્રહ્મ ગણિતાનંદ છે.
૬. સર્વોપરિ, વેદાદિશાસ્ત્રે પ્રતિષ્ઠાપિત પરમકાષ્ઠાપન વસ્તુ શ્રીકૃષ્ણ જ છે.
૭. શ્રીકૃષ્ણની મેવા એ જ અંશ જીવનો ધર્મ છે, એટલે વસ્તુતઃ સ્વધર્મ શ્રીકૃષ્ણસેવા જ છે.
૮. આત્મનિવેદન અને પ્રભુપ્રપત્તિ વિના અન્ય વિશ્વધર્મ હોઈ શકે જ નહિ.

વિદ્વન્મંડળ.

(અનુવાદક - નાનુલાલ નારાયણદાસ ગાંધી, M A, LL. B)

શ્રીમદ્દલ્હોધીશ્વરના દ્વિતીય કુમાર શ્રીવિદુલેશ્વરપ્રભુચરણના 'વિદ્વન્મંડળ' નામક ગ્રંથથી કયો વૈષ્ણવ અજ્ઞાત હશે ? 'પુષ્કિલકિતસુધા'ના વાચકોએ પુ. ભ. સુ. ના બીજા વર્ષના અકોમા તે ગ્રંથના તાત્પર્યનો અંશતઃ અનુભવ કર્યો છે જ. માયાવાદના અંપૂર્ણ ખંડન સાથે સ્વત્ત્વપ્રદાયના સિદ્ધાંતોનું ઉદ્ઘાટન, શ્રુતિ અને સુક્તિઓના અંપૂર્વ ઘાલથી સ્વસિદ્ધાંતોનું યોગ્ય જેવું આ ગ્રંથમાં જોવામાં આવે છે તેવું અન્ય ગ્રંથમાં નથી જોઈ શકાય. પુષ્કિલમાર્ગના માર્મિક તાત્પર્યો સમજાવવાને માટે આ ગ્રંથ જેવો ઉપયુક્ત થઈ પડે છે, તેવો અન્ય નથી થઈ પડતો, દુકામાં એટલું જ કે આ ગ્રંથ એક જ વખત વાંચીને વૃક્ષ નહિ થાયો, પણ વારંવાર વાંચ્યા જ કરશે ભાષા સરલ છે. સાધારણ ગુજરાતી બોલુનાર પણ ઉચ્ચ સિદ્ધાંતોને આ ગ્રંથથી સમજી શકશે.

ગ્રંથ-સેવક આકર્ષેલુ ૩૩ ફોર્મનો છે, છતાં નોંધાવર માત્ર રૂ. ૧-૮-૦ રાખ્યું છે. ગ્રંથ સ્વારનો પ્રકટ થઈ ગયો છે.

મૂલવાંતું ઠેકાણું:-

શા. ઉત્સવલાલ ગોપાલદાસની કંપની.

મૂલજ જેઠા મારકેટ, કામધેનુ ગલ્લી.

સુખધ નં. ૨.

પુષ્ટિભક્તિસુધાના ગ્રાહકો તથા વાચકોને ખાસ વિજ્ઞાપિ.

ચાર વર્ષ થયાં આ માસિક વૈષ્ણવોની સેવા કરી રહું છે, પુષ્ટિમાર્ગનું, રમતું, ભક્તિનું અને શુદ્ધાદ્વૈત બ્રહ્મવાદનું શુદ્ધ સ્વરૂપ સમજાવવા અનવરત પ્રયત્ન કરી રહું છે, અને પુષ્ટિ-માર્ગને નામે ચાલતા ઘોડાળા અને પ્રતારણાને ઉઘાડા પાડી અધમ વિષયગ્રસ્ત મનુષ્યોની અધમતા બેધડક ખુલ્લી કરી, શુદ્ધ સદર પુષ્ટિમાર્ગ શુ-છે તે સરલતાથી વાચકોને દર્શાવી રહું છે. આ માસિકના લેખકો નિસ્વાર્થથી સર્વ લેખો લખે છે, અને કાર્યવાહકો દ્રવ્ય, સમય, અને બુદ્ધિથી સહાય કરે છે, તોપણ અમે ભેંઈએ છીએ કે વૈષ્ણવો, વાચકોને આતુર છતાં માત્ર ૩. ૨) વર્ષદિવસે બરી ગ્રાહક થતા નથી, માટે અમારી વિમુક્તિ છે કે દ્રવ્યવાન વૈષ્ણવોએ ૫-૧૦ રૂપી લઈ મદદ કરી, અને શુદ્ધ ધર્મ સમજાવવાની ઇચ્છાવાન દરેક વૈષ્ણવે એક રૂપી તો અવશ્ય લઈ સહાય કરવી જો કાંઈ પણ દ્રવ્ય જ્યારે, તો 'માસિક-નું કદ વધારવામાં, બેટ આપવામાં, અથવા ગ્રામીન પુસ્તકો' છપાવવામાં અર્થવામાં આવશે' આ માસિકના શુભેચ્છકોએ-શુદ્ધ પુષ્ટિમાર્ગના શુભેચ્છકોએ-આ વિમુક્તિ અવશ્ય ધ્યાનમાં રાખી માસિકની ઉત્તતિમા સહાય કરવી

નિવેદન.

પુ. ભ. સુ. ના જે ગ્રાહકોએ માત્ર ૧૫ નું નોંધાવર હજી સુધી નથી મોકલી આપ્યું, તેઓને તે મોકલી આપવાની સવિનય સૂચના કરીએ છીએ જો નહિ મોકલી આપવામાં આવે તો છેલ્લો ૧૨ મો અઠ વી. પી. થી મોકલવામાં આવશે.

જે ગ્રાહકોએ પુ. ભ. સુ. ના આઠ અઠા લખને વી. પી. મોકલવાના પત્રનો જવાબ પણ ન આપતાં વી. પી. થી મોકલેલા એક નહિ સ્વીકારીને આ નિસ્વાર્થ ધાર્મિક કાર્યમાં વિઘ્ન નાખવા જેવું કર્યું છે, તેઓએ કૃપા કરીને નોંધાવર મોકલી આપવું અથવા ૧૨ મો અઠ વી. પી. સ્વીકારવા તરફી લેવી.

વર્ષ ૪ થી] શ્રીકૃષ્ણાજી પીઠલ માધ-શાસ્ત્રી

પુષ્ટિમત્તિસુધા.

કૃષ્ણ ૧૧, શ્રીનરનાથજી ૪૩૬ અંક ૧૧-૧૨.]

નાયપ્રાત્મા મવચનેન લભ્યો ન મેયયા ન વહુના શ્રુતેન
યમેવૈષ વૃણુતે તેન લભ્યસ્તસ્યૈષ આત્મા વૃણુતે તત્ત્વં સ્વામ્ ॥૧॥
નાહં વેદૈર્ન તપસા ન દાનેન ન ચેજ્યયા ।
શક્યં એવંવિધો દ્રષ્ટું દૃષ્ટવાનસિ મા યથા ॥ ૨ ॥
મત્તમા ત્વનન્યયા શક્યઃ અહમેવંવિધોઽર્જુન ।
શાતું દ્રષ્ટું ચ તત્ત્વેન મવેષ્ટું ચ પરંતપ ॥ ૩ ॥

તત્ત્વી તથા પ્રકાશક

વાડીસાલ નગીનદાસ શાહ,

બી.એ., એલ.એલ.બી., વકીલ, હાઇકોર્ટ.

મુંબાઈ.

પ્રત ૭૫૦

નોંધાવો રૂ. ૨-૦-૦

૨૨૬ એકના રૂ. ૦-૪-૦

આવશ્યક નિવેદન.

૧. આ માસિકસંબંધી સપ્તમેા પત્રવ્યવહાર પ્રકાશકને નામે કરવો.
૨. આ માસિક દરેક માસની કૃષ્ણ એકાદશીએ પ્રકટ થાય છે.
૩. આ માસિકમાં છપાવવાને આવેલા લેખો લેવા ન લેવા તેમ જ તેમાં ચોખ્ખું સુધારોવધારો કરવો પ્રકાશકની ઇચ્છાધીન છે.
૪. શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીના સિદ્ધાન્તાનુસાર જ લેખ લેવામાં આવશે.
૫. વર્ષનું નોંધાવર પ્રથમથી લેવામાં આવે છે.
૬. આ માસિકના પરિવર્તનમાં જેમના તરફથી માસિક વા પત્ર મળશે તેમને વગર નોંધાવરે આ માસિક મોકલવામાં આવશે.
૭. કોઈ પણ વ્યાખ્યાનની ખગર મંગાવવી હોય તો જવાબને સાથે ટિકિટ બિડતી, તે સિવાય જવાબ આપવામાં આવશે નહિ.
૮. આ માસિકમાં જાહેર ખગર છપાવવી હોય કે હેન્ડગ્રાવિલ વહેંચાવવાં હોય તેમણે પ્રકાશકને લખવું અથવા મલવું.

પુષ્ટિસક્તિસુધામર્ચાલય,
ત્રિ-સેમ સ્ટ્રીટ
મુંબાઈ.

પ્રકાશક.

અનુક્રમણિકા.

વિષયો.

લેખક.

૧. મેત્રેયી અને માનવસ્થતી સુદર કથા ..	Mr. D. B. A. L. D.
૨. અક્તવાહ અને માયાવાદ...	રા. રા. હરિલાલ જે. રાઠોરી B. A.
૩. નરસિંહ મહેતા ...	રા. રા. દેવીલાલા. B. A.
૪. ગિ. ત્રિવેદીને બે બોલ...	રા. રા. શાશીલાલ નારાયણલાલ કલાવ.
B. A. L. D.
૫. શીતાર્ચિયમ...	રા. શીતાર્ચક.
6. An Examination of
Sankara's Refutation of
the Sankhya System	Mr. M. G. Sastri. M. A.

યાજ્ઞવલ્ક્ય અને મૈત્રેયીની સુંદર કથા.

વિવેચન—બ્રહ્મવાદનું આ કથામા ધણું સુંદર વર્ણન છે. મૈત્રેયીને બ્રહ્મ શું છે તે સમજવાની ઉત્કટ ઇચ્છા હતી તે પ્રથમથી જ કહ્યું છે. યાજ્ઞવલ્ક્ય મુનિ પોતાની બે સ્ત્રીઓ સાથે અરણ્યમા રહેતા હતા, ત્યાંથી સન્યાસ લઇ ચાલી જતા પહેલા પોતાની સ્ત્રીઓને ભાગ પાડી આપવાનો વિચાર કરી, સ્ત્રીઓને તે વાત કરી ઘરકામમા ડાહી કાત્યાયની તો બિચારી શુ બોલે ? પણ ચતુર મૈત્રેયી બોલી કે ‘મારા શિરના ઇતરૂપ તમે ચાલ્યા જાઓ છો તો હવે દ્રવ્યથી મારું શુ વળવાતું છે ? તમે અમૃતત્વ પ્રાપ્ત કરવાને અમને અને સસારને છોડીને જાઓ છો તો તે અમૃતત્વ શુ તે અમને પણ સમજાવો, જે જાણવાથી તમે અમારો ત્યાગ કરો છો, તે વસ્તુ—અમૃતત્વ—અમને સમજાવો.’ યાજ્ઞવલ્ક્ય મુનિ પ્રસન્ન થયા, અને શુદ્ધ અદ્વૈત બ્રહ્મવાદ પોતાની પત્નીને ઔપનિષદ સ્વરૂપથી સમજાવ્યો. પત્ની, પુત્ર, પિતૃ, પશુઓ, બ્રાહ્મણત્વ, ક્ષાત્રત્વ, લોક, દેવો, વેદો, પ્રાણીઓ સર્વ આત્માને મારે જ પ્રિય થાય છે એમ કહી આત્મા દ્રષ્ટવ્ય, ઓત્તર્ય, મતર્ય, નિદિધ્યાસિતવ્ય છે એમ કહ્યું, અને આત્માનું દર્શન, શ્રવણ, મનન, નિદિધ્યાસન કરવાથી, આત્માનું વિજ્ઞાન થવાથી, સર્વનું વિજ્ઞાન થાય છે એમ સમજાવ્યું.

હવે આત્મા તે શુ તે આગલ સાતમા પેરેઆશ્રમા સમજાવે છે બ્રાહ્મણત્વ, ક્ષાત્રત્વ, લોક, દેવ, વેદ, પ્રાણી સર્વ આત્મામાં છે, અન્યત્ર નથી, અન્યત્ર જે જાણે, તેનો બ્રાહ્મણત્વ, ક્ષાત્રત્વ, લોક, દેવ, વેદ, પ્રાણી સર્વ ત્યાગ કરે. આ ઉપર કહેલા સર્વ આત્મામાં છે એટલું જ નહિ, પણ આ સર્વ જે છે તે સર્વ આત્મા છે.

અહિં અપરો અટકી વિચાર કરવાનો છે. અહિં જીવાત્માની વાત છે કે પરમાત્માની વાત છે ? એક જીવને આત્મા કહ્યો છે કે સર્વને આત્મા કહ્યો છે ? લોક, દેવ, વેદ, પ્રાણી સર્વને ઘણી રૂપે આત્મા કહેવાથી, આમાંથી સુંદર બ્રહ્મવાદ ફલિત થતો નથી ? આમાંથી માયાવાદ ફલિત થાય છે શુ ? આમાંથી જગત્ મિથ્યા છે એમ ફલિત થાય છે કે જગત્ આત્મા છે, બ્રહ્મ છે, એમ ફલિત થાય છે ? જગત્માના બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, લોક, દેવ, વેદ, જૂનપ્રાણો, એ સર્વ આત્મા છે, તો પગી મિથ્યા અથવા માયિક શુ રહ્યું ? ના, ના, આ સર્વ માયિક નથી, પણ બ્રહ્મ છે, સર્વ સત્ત્વ રૂઢ વજ્ર એમ અગુણિયી બતાવવાને શ્રુતિ કહી રહી છે, અને આ સર્વ મિથ્યા છે, માયિક છે, એમ કહેનારને આ સુંદર શ્રુતિ ખોટા પાડે છે, ઘણા રૂપે શબ્દોમાં ખોટા પાડે છે. શ્રુતિનો અર્થ સ્વાભાવિક, સરલ અને રૂપે છે, નાટે નિષ્પક્ષપાતી વાચકે આ શ્રુતિ વાંચી, સમજ, મનન કરી, તેનો નિદિધ્યાસ કરી, મિથ્યાવાદનો, માયાવાદનો, સર્વથા ત્યાગ કરવો, ઘણા વર્ષથી હૃદયમા આરુઢ થયેલો

રીતે કરેલું છે. શ્રુતિ દુદ્ધુલિ, શંખ, વીણા અને લીલા કાષ્ટના અગ્નિના દૃષ્ટાંત આપે છે. યાત્રવદ્ધ્ય મુનિ કહે છે કે હે મૈત્રેયિ, તારે આત્માને સમજવો હોય તો બાહ્ય વસ્તુઓને પકડવાથી આત્માનું સ્વરૂપ સમજાશે નહિ, પણ ગૂંચને જ પકડ આ સર્વ જગત દુદ્ધુલિના આધાર જેવું, (ટોચના અવાજ જેવું), શંખના નાદ જેવું, વીણાના વાદ જેવું, લીલા કાષ્ટના અગ્નિમાથી નીકળતા ધૂમ જેવું છે. તે દુદ્ધુલિના આધારને પકડવાથી, શંખના નાદને પકડવાથી, વીણાના વાદને પકડવાથી, જેમ દુદ્ધુલિ, શંખ કે વીણા પકડાતી નથી, પણ દુદ્ધુલિ, શંખ અને વીણા પકડવાથી તેમના શબ્દો તુરંત પકડાય છે, તેમ આ આત્માને પકડવાથી-મૂલને પકડવાથી-આ સર્વ જગત પકડાય છે, સમજાય છે. જેમ દુદ્ધુલિ અને તેનો આધાર તેમ બ્રહ્મ અને સર્વ જગત, જેમ શંખ અને તેનો શ્વનિ તેમ બ્રહ્મ અને સર્વ જગત, જેમ વીણા અને તેનો નાદ તેમ બ્રહ્મ અને સર્વ જગત. દુદ્ધુલિનો આધાર, શંખનાદ અને વીણાનાદ કંઈ મિથ્યા નથી, પણ એ સર્વ દુદ્ધુલિ, શંખ અને વીણાના પરિણામ છે, વિવર્ત નથી, તેમ જ આત્મા અને આ જગત છે. જેમ લીલા લાકડાનો અગ્નિ અને તેનો ધુમાડો, તેમ જ આત્મા અને જગત, જેમ ધૂમ લીલા કાષ્ટના અગ્નિનું પરિણામ છે તેમ જગત અવિદ્યુત બ્રહ્મનું પરિણામ છે.

હવે કાઈ મિથ્યાવાદ મનમાં ભરાઈ રહેતો હોય તો શ્રુતિ કહે છે કે ઋગ્વેદ, યજુર્વેદ, સામવેદ, અયર્વાગિરસ, ઇતિહાસ, પુરાણ, વિદ્યા, ઉપનિષદો, શ્લોકો, સૂત્રો, અનુશાખ્યાનો, વ્યાખ્યાનો, યજ્ઞેલુ, હોમ કરેલું, ભોગ ધરેલું, પાન કરાવેલું, આ લોક, પરલોક, સર્વપ્રાણીઓ આ સર્વ આ મહાભૂતના નિશ્ચાસ છે, (મિથ્યા નથી).

આનાથી વિશેષ સ્પષ્ટ કેમ કહેવાય ? આ વાચ્યાપત્રી, સમજ્યાપત્રી પણ બ્રહ્મવાદ ન રચતો હોય, અને માયાવાદ જ સ્પષ્ટ હોય તો તેવા ત્રયકને પ્રણામ છે, વિશેષ કહેવું નિરર્થક છે. માત્ર એટલું જ કે આ આખા પ્રસંગમાં શ્રુતિમાં માયા કે મિથ્યા શબ્દ પણ નથી જ ! આત્મા, બ્રહ્મ વગેરે શબ્દના મૂલનો વિચાર કરે તો પણ તેમાંથી આ સર્વ જગત સ્વાભાવિક રીતે થાય છે, એમ માલમ પડશે. આત્મા અત્ ધાતુ છે અત્ એટલે પ્રસરવું. બ્રહ્મનું મૂલ વૃદ્ છે. વૃદ્ એટલે વધવું. આ પ્રસરવું, વધવું વગેરે આત્મા અને બ્રહ્મના અર્થોનું અનુસંધાન ઉપરાંત દુદ્ધુલિના આધાર, શંખનાદ, અને વીણાનાદના દૃષ્ટાંતો સાથે કરી લેવું. જેમ તે સર્વ પ્રસરે છે તેમ આત્મા પણ પ્રસરે છે, જેમ દુદ્ધુલિ-આધાર પ્રસરવા પ્તો દુદ્ધુલિ અવિદ્યુત રહે છે, જેમ શંખનાદ પ્રસરવા છતાં શંખ અવિદ્યુત રહે છે, જેમ વીણાનાદ પ્રસરવા છતાં વીણા અવિદ્યુત રહે છે, તેમ જ આત્મા સર્વ જગતરૂપે પ્રસરવા છતાં આત્મા અવિદ્યુત રહે છે.

અસ્ય મહતો મૂતસ્ય નિશ્ચાનતમ્-આ શબ્દો પણ બહુ વિચારવા જેવા છે. આત્માને મહત્મૂત કહ્યો છે, અત્યંત નિર્ધર્મક, vacuam કહ્યો નથી. આ જ પ્રસંગમાં આગમ નેતિ નેતિ કહી બાહ્ય વસ્તુઓથી નકાર કર્યો છે એટલું જ. આપત્તી પરિણામરૂપ, ભૂતિઃ હૃદયોર્ધો મદ્યુ કહી સંકાય નહિ જ, કારણ કે તે સર્વનું મૂલરૂપ છે, પણ આત્મા અત્યંત નિર્ધર્મક કે vacuam નથી, મહત્મૂત છે એ ન મદ્યુ થવામાં કારણ પરિણામરૂપ મન શુદ્ધિ વગેરે વસ્તુઓની અવસ્થા છે, મનની જ નિર્ધર્મકતા નથી. મર્ચનોત્તરનેષ, સૂત્રમાં

કચું છે કે આત્મા તો સર્વોર્ધ્વમાન છે, સર્વરૂપમાન, સર્વશક્તિમાન છે, કેમકે તે સૂક્ષ્મ, સર્વકારણીય કારણ મહાશૂન છે

એમ આત્મા મહાશૂન હોવાથી દેશકાલથી પરિચિન્ન થઇ જશે, એવી શક્ય પણ ન કરવી. દેશકાલ વગર વિચાર થઇ શકેજ નહિ એ પણ મનુષ્યના મનની ખામી છે, આત્માની નથી. એ ખામી કેમ દૂર કરવી અને ક્યારે દૂર થાય તે કોઇ અન્ય પ્રસંગે કહીશ. ધંદ્ર, વરુણ, યમ વગેરે દેવતાઓ પણ આપણી ભૌતિક ઇન્દ્રિયોથી દૃશ્ય કે અદૃશ્ય માટે દેવતાઓ નિર્વર્મક કે *paraparam* છે એમ કહેવાય ? જો એમ કહીએ તો એનો અર્થ એ જ કે આપણે દેવતાઓનું અસ્તિત્વ જ સ્વીકારતા નથી તેમજ બ્રહ્મને અત્યંત નિર્વર્મક માનનાર બ્રહ્મને માનતો જ નથી એ સિવાય એનો બીજો કોઇ અર્થ થતો નથી

આ મહાશૂનનો-આત્માનો-નિશ્વાસ તે આ સર્વ જગત્ આ વિવિધ પદાર્થોવાળા જગત્નું મૂલ તેમજ સ્થાન બ્રહ્મ જ છે, તે દર્શાવતા શ્રુતિ આગમ કહે છે કે જેમ સર્વ-જલનું સ્થાન સમુદ્ર છે, સર્વસ્પર્શનું સ્થાન ત્વડ છે, સર્વગંધનું સ્થાન નાસિકા છે, સર્વરસનું સ્થાન જીભ છે, સર્વરૂપનું સ્થાન ચક્ષુ છે, સર્વશબ્દનું સ્થાન શ્રોત્ર છે, સર્વસંકલ્પનું સ્થાન મન છે, સર્વવિદ્યાનું સ્થાન હૃદય છે, સર્વકર્મનું સ્થાન હસ્ત છે, સર્વઆનંદનું સ્થાન ઉપરથ છે, સર્વવિસર્ગનું સ્થાન વાયુ છે, સર્વમાર્ગનું સ્થાન પગ છે, સર્વવેદનું સ્થાન વાણ છે, તેમ જ સર્વનું સ્થાન આત્મા છે

વાચક, આ ઉપરથી એ જ ફલિત થાય છે કે સર્વનું મૂલ, આદિ કારણ આત્મા છે, તેમજ સર્વનો આધાર પણ આત્મા જ છે કારણ અને કાર્ય બંને સત્ય છે મિથ્યા સદ્યન્ત એવી અનિર્વચનીય માયા કારણ નથી, અને મિથ્યાશૂન જગત્ કાર્ય નથી, પણ સત્ય બ્રહ્મનું -આત્માનું કાર્ય સર્વ જગત્ સત્ય છે

• આ આત્મા કેવો છે ? અતરૂપહિર્ભાવથી રહિત રસત્રન છે, પ્રજ્ઞાનત્રન છે, ત્રણે દોષથી રહિત છે, અવિનાશી છે, ઉચ્છેદ ન થઇ શકે એવા એનામા નિત્યધર્મ છે

હવે શુદ્ધ બ્રહ્મવાદનું અમૃતત્વ યાત્રવલ્ક્ય મુનિ કહે છે. હે મૈત્રેયિ, ત્યામુધી, આ સર્વ જગત્ આત્મા છે એવો અનુભવ થતો નથી, ત્યામુધી દ્વૈત ભામે છે, અને અન્ય અન્યને ભુએ છે, સુધે છે, વગેરે, પણ જ્યારે આનું સર્વ આત્મા જ થઇ ગયું, (માયા કે મિથ્યા નહિ), [યત્તુ અસ્ય સર્વમાત્રમામૃત્] ત્યા સર્વ શુદ્ધ અદ્વૈત બ્રહ્મ હોવાથી કોણ કોનાવડે કોને ભુએ ? કોનાવડે કોને સુધે ? વગેરે. આ જ શુદ્ધ અદ્વૈત બ્રહ્મજ્ઞાન, આ જ અમૃતત્વ.

આ પ્રમાણે આ સુંદર શ્રુતિમાં યાત્રવલ્ક્ય મુનિએ મૈત્રેયીને અમૃતત્વ જીવનનું વચન સારી રીતે સમજાવ્યો. હશે કે અહિં આત્માનો અર્થ બ્રહ્મ અથવા પરમાત્મા છે વેદમાં આત્માનો અર્થ હવ થતો નથી પણ બ્રહ્મ જ થાય છે અહિં માત્ર હવને આત્મા કહેવા નથી, પણ દેવ, વેદ, પ્રાણી, લોક, સર્વને આત્મા કહ્યા છે, માટે અહિં માત્ર હવની વાત નથી તેમજ “આત્માને માટે સર્વ પ્રિય થાય છે” એમ કહેવાથી “સ્વાર્થ”ને માટે તે સર્વ પ્રિય થાય છે, એવો અર્થ પણ નથી, માટે શકર આ સુંદર શ્રુતિને “લોકપ્રસિદ્ધપ્રવચન”

(નંદુ સ્વાર્થને માટે વહાલુ લાગે છે એમ લોકમા પ્રસિદ્ધ છે તેનો અનુવાદ કરનારી) કહે છે તે ખોટું છે. અહિં આત્મા એટલે સ્વાર્થ કે જીવ નથી જ, એ તો સુગ વાચક સરજતાથી સમજી શકે છે, તેમ જ શંકર બૃહદારણ્યકોપનિષદના ભાષ્યમાં જીવ અને આત્માનો જે વિસ્તાર કરે છે તે પણ અતર્થ જ છે. મૈત્રેયી કાષ્ઠ મૂર્ખ ન હતી કે લોકપ્રસિદ્ધ સ્વાર્થ તેને યાજ્ઞવલ્ક્ય મુનિ સમજાવવા બેસે બ્રહ્મવાદજ્ઞાસિની મૈત્રેયીને બ્રહ્મ અમૃતત્વ-શુ તે સમજાવે છે. જ્યાં સુધી અમૃતત્વ શુ તે સમજ ન પડે ત્યાં સુધી દ્રવ્ય વગેરે કાષ્ઠ જ ન રહે, એ તો મૈત્રેયીએ પોતે જ કહ્યું છે, અને તેથી જ દ્રવ્યની દરકાર ન કરતાં અમૃતત્વ માગ્યું, તે અમૃતત્વ તે આત્મજ્ઞાન, બ્રહ્મજ્ઞાન જ, જીવજ્ઞાન નહિ, જીવના કારણતું જ્ઞાન જેમ લોક, વેદ, દેવ ભૂતો સર્વે આત્મામાથી નીકળે છે, તેમ જીવ પણ આત્મામાથી વ્યુત્પન્ન પામે છે, અને લોક, વેદ, દેવ, ભૂત, જેમ આત્માનું અવિકારી પરિણામ હોવાથી આત્મા છે, તેમ જીવ પણ આત્માનું અવિકારી પરિણામ હોવાથી આત્મા છે, પણ તે મૂલ કારણરૂપ આત્મા નથી જ. જીવ ઉપરાંત બીજો કોઈ આત્મા જ નથી એમ કહેવામાં શંકરે સબળક બૂલ કરી છે, કેમ કે જ્યારે જીવને બ્રહ્મભાવ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે પણ આત્માના, બ્રહ્મના, સર્વે ગુણ જીવાત્મામા આવના નથી, એમ તો શંકરને પોતાને જગદ્વ્યાપારવર્જ એ સૂત્રમાં કહેવું પડે છે. છેલ્લે તાત્પર્યમાં એટલું જ કહેવાનું કે આ સુદર શ્રુતિ કહે છે કે સર્વ જે છે તે બ્રહ્મ છે, સર્વે સ્વત્ત્વિદં બ્રહ્મ; એમ નહિ કે જગત્ મિથ્યા છે માટે જગત્માના સર્વ લોક, વેદ, દેવ, પ્રાણીને મિથ્યા, માયા ગણવા, અને બાકી રહ્યું તે બ્રહ્મ. આ જ બ્રહ્મવાદ અને માયાવાદનું તારતમ્ય જન્માદયસ્ય યત્ શાસ્ત્રયોનિત્વાત્, તત્તુ સમન્વયાત્ વગેરે સૂત્રોમાં પણ શ્રીવેદવ્યાસ જગત્તુ સમવાયિ અને નિમિત્ત કારણુ બ્રહ્મ કહે છે. ગીતામાં શ્રીકૃષ્ણ પણ વાસુદેવ इदं सर्वं એમ કહે છે, મિથ્યા કહેતા નથી. આવા સહજ પ્રમાણો છતાં માયાવાદી સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિની સર્વ શ્રુતિઓને માત્ર અર્થવાદ-ખોટી કહે છે. આમ ઉંધુ માનવાનું કારણ તપાસતા અમને નમોગુણ અને તેથી ઉદ્ભવતો અહંકાર જ લાગે છે. તીવ્ર મેધાના મદથી મદોન્મત થયેલો વિમુખ જીવ દીનતારહિત થઈ જાય છે, અને એમ માને છે કે હું પોતે જ બ્રહ્મ-સર્વનું કારણ છું માટે રુદ્રના અવતાર શંકરની તામસ બુદ્ધિથી ન અંગતો શુદ્ધ અર્થ સમજવા પ્રયત્ન કરવો એ આપણું આવશ્યક કર્તવ્ય છે.

સર્વત્ર બ્રહ્મભાવ જ્યારે જીવને પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે ગીતામાં શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે તેમ

ब्रह्मभूत प्रसन्नात्मा न शोचति न काङ्क्षति ।

सम सर्वेषु भूतेषु मदमर्क्ति लभते परम् ॥

સર્વત્ર બ્રહ્મભાવ પ્રાપ્ત થવાથી આત્મા પ્રસન્ન થાય છે, શોક રહેતો નથી, ઇચ્છા રહેતી નથી, સર્વ ભૂતમાં મમતા અનુભવાય છે-આ અમૃતત્વ, આ બ્રાહ્મી સ્થિતિ થયા પછી શું થાય તે આ શ્રુતિનો વિષય નથી, તે છતાં કામક દિગ્દર્શન કરવું ઉચિત છે. શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે બ્રહ્માનંદ પ્રાપ્ત કર્યા પછી મદમર્ક્તિ લમતે પરમ્; સર્વ બ્રાહ્મ પ્રપંચને બ્રહ્મરૂપ મમત્ત્વા પછી આતર્વૃત્તિ થઈ જાય છે અને ભક્તને પૂર્ણ પુરુષોત્તમના દર્શન થાય છે. પુરુષસ્તુ પરં પાર્યં મત્તયા લભ્યસ્ત્વનન્યયા, અને તેની પરાભક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે.

માયાવાદથી ભુરકાયલા છતાં િયારા સ્વાભાવિક દીનતાવાદ અને દીનતાથી ઉદ્ભવતી

શુદ્ધ ભક્તિમાન હવે પણ “ભક્તિ કેની કરવી ? મહ વ્રજાસ્મિ”. આવા પ્રશ્ન ધણીવાર કરે છે, જે પ્રશ્નનું યોગ્ય ઉત્તર ન મળતાં કવચિત્ મોહના વમળમાં પડેલા એવા હવેનો લવનાશ પણ થાય છે.

શ્રીવલ્લભાચાર્યે નિબંધમાં કહ્યું છે કે—

બુદ્ધાવતારે તપધુના દરો તદ્વદાગા સુરા ॥
નાનામતાનિ વિપ્રણુ મૂત્વા કુર્વતિ મોહનમ ॥
યથાકથચિત્ કૃષ્ણસ્ય મજનં વારયતિ હિ ॥
અયંમત્ર મહામોહો દંદમેત્ર પ્રતારણમ્ ॥
યત્કૃષ્ણ ન મજેત્ પ્રાજ્ઞ શાસ્ત્રાભ્યાસપર વૃત્તી ॥
તેષાં કર્મવશાત્તા હિ મત્ર એવ ફાલિષ્યતિ ॥

અર્થ — હમણા આ કલિયુગમાં હરિએ બુદ્ધાવતાર ધારણુ દરવાથી તેને અધાન દેવતાઓ જાણણોમાં અવતાર લઈ અનેક મત પ્રવર્તાવી મોહ ઉપત્ત કરે છે, અને ગમે તે પ્રકારે કૃષ્ણના ભજનને અટકાવે છે. આ જ મહામોહ છે, આજ પ્રતારણુ (ટાંગ) છે કે પ્રજાવાન શાસ્ત્રાભ્યાસમાં મગ્ન અને સુકૃત કરનાર છતાં પણ કૃષ્ણનું ભજન કરતાં નથી. એવા કર્મવશ મનુષ્યોને પુનર્ભવ એ જ ફલ પ્રાપ્ત થશે.

માટે હવે દીન થઈ બ્રહ્મભાવ પ્રાપ્ત કરી, પોતે બ્રહ્મના, પરમાત્માના અશ હોવાથી પરમાત્માની સેવા કરવી. આ શ્રુતિ કહે છે કે યો યદશ સ ત મજેત્, વાચક, જો તું હવે બ્રહ્મ માનતો હોય તો તું જે બ્રહ્મનો અશ છે તે બ્રહ્મને ભજ પણ જો તું હવે મિથ્યા માનતો હોય તો માયાના અધારા ખાડામાં તું જરૂર પડશે, કેમકે તું પોતાને મિથ્યા આભાસ કે પ્રતિબિંબ માને છે, અને બ્રહ્મ અત્યંત ધર્મરહિત તારા માનવા પ્રમાણે હોવાથી કાણ કેવું ભજન કરશે ? સર્વત્ર માત્ર અધારે પ્રસરો રહેશે અધિકારમાં ગોચા ખાતો મદોન્મત્ત હવ આ શ્રુતિ તો વ્યવહારદશાની, અને આ તો પરમાર્થદશાની, એવા મન-કુન્ધિત વિભાગ કદપી સર્વવિરોધક કરતાં પણ સુકનો નથી આવા ઉધા પાટા બાધવા બાધવાનું તાત્પર્ય શું ? પરિણામ શું ? ભક્તિનો ઉચ્છેદ મહ વ્રજાસ્મિનો ઉધો અર્થ કરી મદોન્મત્ત બનનાર કેની ભક્તિ કરે ? વળી માયાવાદીનો ઈશ્વર પણ માયાવી, માત્ર માયાનું માયિક પુતળુ. એવા પુતળા જેવા ખોટા ઈશ્વરની ભક્તિ કરવાનું કેને મન થાય ? માયાવાદીએ માત્ર અહિં જ ઘોટાળો કર્યો છે એમ નથી, પણ સર્વત્ર માયાવાદનો અધિકાર પ્રસારવાને ખોટા અર્થ કરવા પડ્યા છે. તત્ત્વમનિનો અર્થ કરતાં માયાવાદી કહે છે કે તત્ત્વ બ્રહ્મમાંથી બ્રહ્મના સર્વ ગુણ (બ્રહ્મમાં ગુણ માયાવાદીના સિદ્ધાંતમાં છે જ નહિ છતાં) કાઢી નાખવા, અને તત્ત્વ હવમાંથી હવના સર્વ ગુણ કાઢી નાખવા, પછી જે કેવલ ચૈતન્ય રહ્યું તે આત્મા, તે બ્રહ્મ આ પ્રમાણે જલદજલદક્ષણ કરી નાગા હવ અને નાગા બ્રહ્મનું ઐક્ય સાધે હવે એ અર્થ તપાસવાને માટે આપણે એ પ્રસંગ લઈશું.

બ્રહ્મવાદ અને માયાવાદ.

(અનુસધાન પત્ર ૨૪૩ થી).

વળી પાછા તમે જો ફરી બેસીને કહેશો કે મિથ્યા વિશિષ્ટત્વ એ તો અજ્ઞાનમા પાર-માર્થિક દૃષ્ટિથી, માયાવિશિષ્ટત્વ વા સગુણ ધૈર્યનો સદ્ભાવ જ કયા છે ? ત્યારે ભાઈ તમને કહીએ છીએ કે તત્ત્વદૃષ્ટિથી જ તત્ત્વજ્ઞાનાર્થે જ પૃથ્વીએ છીએ, કે તત્ત્વદૃષ્ટિથી આ સર્વ પ્રપચતુ-જડ જ્વાત્મક જગતનું સત્ય સ્વરૂપ શું છે ? પ્રત્યુત્તરમા જો તમે કહેશો કે માયા છે, સર્વ પ્રતીતિ સત્ય નથી, અવિદ્યા છે, તો અર્થાત્ પારમાર્થિક દૃષ્ટિથી તમોએ અવિદ્યાને ખરે કારણ માન્યું, તેને તમો અમત્ કેમ કહી શકો ? આવો મોહ ઉત્પન્ન કરવાની જેની શક્તિ છે, તે અવસ્તુ હોય, એમ સભવે જ નહિ. અર્થાત્ માયાને તમે સદ્રૂપ જ માનો, તત્ત્વર્થ કે તે અભાવરૂપ સર્વથા ન જ હોઈ શકે. હવે આ માયા શુદ્ધ નિર્ધર્મક બ્રહ્મથી ભિન્ન છે કે અભિન્ન છે, તે પણ તમો સ્પષ્ટ કરતા નથી. એ વળી કેવું વિચિત્ર અને વેદથી વિપરીત વિરુદ્ધભાષિતત્વ.

જો કહેશો કે માયા સત્ય છે, બ્રહ્મ જ છે, બ્રહ્મસ્વભાવ છે, બ્રહ્મથી અભિન્ન છે, તો પછી સંપૂર્ણ રીતે માયાવાદને તિલાંજલિ આપી, માયાને બ્રહ્મનું સ્વરૂપ વા બ્રહ્મના ધર્મ તરીકે સ્વીકારવાથી, બ્રહ્મવાદી અર્થાત્ શુદ્ધાદ્વૈતવાદી થઈ જશે, પણ જો ભિન્ન કહેશો તો તમે દ્વૈતવાદી થશો, તમારું અદ્વૈત જ મિથ્યા છે, અધીક છે, અને તેથી કેવવાદૈત પણ અનુપપન્ન થાય છે. વળી પારમાર્થિક દૃષ્ટિથી બ્રહ્મથી માયાને ભિન્ન કદપી, તેથી વાસ્તવિક રીતે માયાથી સર્વ બ્યવહાર સમગ્રવચનો તમારા તત્ત્વજ્ઞાનનો ઉદ્દેશ છે, તો માયાનો-અવિદ્યાનો-સંબધ કેવલ શુદ્ધ બ્રહ્મને ક્યાંથી થયો ? જો કહેશો કે વાસ્તવિક રીતે થતો જ નથી, તો અમે કહીએ છીએ કે આ મિથ્યા પ્રતીતિ વા ભ્રમ જે તમે કહો છો તેનો વાસ્તવિક નિર્ણય તમે કરી આપો. સંબધ તમે ભ્રમ અશક્ય છે તમારા આભાસવાદ-મિથ્યપ્રતિમિથ્યવાદ તો કંઈ પણ સંતોષકારક; સમાધાન આપી શકતા નથી, અને જો તેમ હોય તો તમારા જ્ઞાત્રને તત્ત્વજ્ઞાનનું નામ યોગ્ય છે કે કેમ, તે પણ વિદ્વાનોને ' ચિન્ત્ય ' છે, તત્ત્વજ્ઞાનનો (philosophy) ઉદ્દેશ વિશ્વનું (Cosmos) વાસ્તવિક સ્વરૂપ-કારણ બતાવી આપવું એ જ છે, એ તો આપને સુપ્રસિદ્ધ છે, તો તમે આ સધળી વિશ્વરચના વગેરેનું કાંઈક તત્ત્વદૃષ્ટિથી સ્વરૂપ સમજાવો. પણ હું બૂલુ છું, તમે એમ કહેતા લાગો છો કે માયાની આ તો ચમત્કૃતિ છે, અને તેના પ્રમા-વધી મૃષ્ટિનો આવો ભાસ થાય છે, તો પણ તમે તો માયાને અવસ્તુ કહો છો, અર્થાત્ તમે શૂન્યવાદી છો. શૂન્યમાથી સર્વ વિશ્વાદિની ઉત્પત્તિ સ્વીકારો છો, એટલે અન્ય મનવાલા તમને શૂન્યવાદી તરીકે કે પ્રચ્છન્ન બ્રહ્મ તરીકે ઘણા લાંબા વખતથી કહેતા આવ્યા છે, તે પણ સર્વથા વાસ્તવિક છે.

વિજ્ઞાનવાદી બ્રહ્મા અને તમારામા એટલો જ ભેદ છે કે તેઓ બાહ્ય પદાર્થને માત્ર મિથ્યા માને છે, પણ આત્મજ્ઞાનને મિથ્યા કહેવાની ધૃષ્ટતા ધરાવતા નથી; પણ સત્ય માને છે, પરંતુ તમે તો તેનાથી આગળ વધીને આત્મ-બાહ્ય, સર્વ જ્ઞાનને મિથ્યા-માયાકૃત-અવિદ્યા કાર્ય-અસત્ય માનો છો. તમારું નાસ્તિક્ય Bishop Berkley અને Hobbes થી

પણ વધે છે, અને કાંઈક અંશે તમોને પૂર્ણ Secptie ની પકિતમાં મુકી આપે છે.

માયાવાદીના દૃષ્ટિબિંદુથી બૌદ્ધની સાથે વેદાન્તીનો વાદ જ વ્યાસ સૂત્રમાં કાંઈ વિચિત્ર રૂપ પકડે છે, વિતરણવાદનું જ રૂપ ધારણ કરે છે. તત્ત્વદૃષ્ટિથી જે બાહ્ય પદાર્થો સત્ય નથી, તે જ બાહ્ય પદાર્થને સત્ય છે, સ્વપ્નવત્ નથી, એમ બ્રહ્મ-સૂત્રના અર્થાનુસાર શકરે સ્થાપન કરે છે, શકરની દૃષ્ટિથી એમાં શી સ્વાભાવિકતા છે તે અમને દૃષ્ટિગોચર થતી નથી, કાંઈક વિપરીત અવસ્થા જ પ્રતિપાદન થાય છે.

માત્ર વિવાદની ઇચ્છાથી જ બીજાને ખોટા પાડવાને પોતાને કાવતું સત્ય માયાવાદીઓએ અગીકાર કરી લીધું છે, 'બૌદ્ધમતનું' ખડન કરવાનું' કવદ્ધ પણ માન તત્ત્વસૂત્રાની તરફ નજર કરતાં તો માયાવાદીને ઘટતું નથી, પણ સર્વ સત્યવાદીને જ ઘટે છે.

શકરના દૃષ્ટિબિંદુથી બૌદ્ધને અને પોતાને જે વિવાદાર્પક છે, તે એટલું જ કે શકરે વિજ્ઞાનને અખડ-એકતા ધારારૂપ માને છે, અને તેને આત્મા કહે છે, જ્યારે બૌદ્ધ પ્રતિક્ષણે વિજ્ઞાન ભિન્ન ભિન્ન માની તેની માલાને (series ને) 'આત્મા' તરીકે સં-બોધે છે બન્નેમાંથી એક પણ બાહ્ય પદાર્થ સત્ય છે એમ સ્વીકારતા નથી તો સૂત્રકારનું અને માયાવાદીનું દૃષ્ટિબિંદુ એક જ હોત તો આ બૌદ્ધ મતની સાથે મુખ્ય વિવાદાર્પક વસ્તુ પરત્વે જ સૂત્રના અક્ષર યોજેલા હોત, પરંતુ તેમ નથી, તેથી જ માયાવાદી મીમા-માનો ખરો Interpreter નથી એ સિદ્ધ થાય છે. માત્ર બૌદ્ધ સાથે એવું છે એમ નહિ પણ વૈશેષિકાદિ મતો સાથે પણ તેમજ છે.

ગુણ તથા ગુણીનો, અથવા ધર્મ અને ધર્મીનો, એ બેનો સમવાય સબધ માની નૈ-યાયિક જે ભેદ માને છે, તેની વિરુદ્ધ વેદાન્તી ગુણ ગુણીનો કાંઈ પણ ભેદ સ્વીકારતા નથી, અને બન્ને એક જ છે એમ સિદ્ધ કરે છે. અન્યોન્ય વિના એક બીજાનું અસ્તિત્વ અસ-ભવિત છે.

પણ માયાવાદીની પરમાર્થિક દૃષ્ટિબિંદુથી કેમ તે ચિન્ત્ય છે. તેઓ માત્ર વિતરણવાદ જ કરે છે. વાસ્તવિક રીતે ધર્મધર્મી ગુણગુણી એ પરિભાષા માયાવાદીને અશક્ય લાગે છે. એક નિર્ધર્મક, નિર્વિશેષ તત્ત્વ જ સત્ય છે. માત્ર કોઈ વાદી ગુણગુણીનો ભેદ અગીકાર કરે તો તેને જૂરો પાડવાની ખાતર જ ગુણ અને ગુણી એક છે એમ પણ કહેવું, હસ્તિ-હતવત અને સાથે એમ પણ માનતા જવું કે એ સર્વ અસત્ય છે પ્રકૃતિકારણવાદી પ્રતિ પણ તમારો વાદ તેવું જ રૂપ પકડે છે. માયાવાદીનું નિર્વિશેષ બ્રહ્મ અને માયા અને પ્રકૃતિપુરુષવાદ એ બેમાં એવો શો ફેર છે કે એકથી વિશ્વરચનાતી-સર્ગતી-અને મોક્ષની અશક્યતા થાય છે, ત્યારે બીજાથી તે એકદમ શક્ય થઈ જાય છે.'

પ્રકૃતિકારણવાદમાં જે દોષો રહે છે, તે અવાસ્તવ માયા અને માયાથી વિભિન્ન બ્રહ્મ માનનારને ત્યાં પણ તદવસ્થ જ રહે છે, તે સિવાય કોઈપણ રીતે આ પ્રપચનું વિશેષ ઉદ્ઘાટન તમારા વાદથી થઈ શકતું નથી, અન્તમાં સર્વવાદીઓમાં માયાવાદીની પારમાર્થિક દૃષ્ટિથી વેદાન્તસૂત્રો (દ્વિતીય અધ્યાયના પ્રથમ બે પાદમાં) વિતરણવાદનું જ રૂપ પકડે છે. વ્યાવહારિક દૃષ્ટિથી જ સર્વશાસ્ત્રો સાથે તેમને ખોટા પાડવા વાદ ઉપરિચિત થયેલો છે,

અને જે જે મતો (positions) ત્યાં ગ્રહણ કર્યા છે, તે તે પારમાર્થિક દૃષ્ટિથી માન્ય નથી, એમ માનવા કરતાં, અર્થાત્ નિઃપ્રયોજનવાદને તિલાંજલિ આપીને સૂત્રાનુસાર વાસ્તવિક તત્ત્વાર્થેજ વાદ કરવો શું આધિક યોગ્ય નથી? અન્યની પ્રતિના વાદમા સત્યવાદી, અને નિજસિદ્ધાન્તનું હિઠાટન થતાં તમે મિથ્યાવાદી-માયાવાદી થાઓ છો. આવી તમારી વિચિત્ર પ્રકારની વિવાદ શૈલી માટે જે અમારા આચાર્યોએ જે પ્રકારના દત્તવાલા ગજેન્દ્રની ઉપમા તમને આપી છે તે અક્ષરથ યોગ્ય લાગે છે. પ્રારભમા વેદોન્ત સૂત્રાનુસાર અર્થ કરવાનો ડાળ કરીને પછીથી નનુ.... નચ ઉમેરીને તે સર્વને ખોટું સિદ્ધ કરો છો, તેથી તમેને 'મિથ્યા પ્રધાપવાદી' કહ્યા છે. બ્રહ્મના અલૌકિક ધર્મ-સામર્થ્યનો-તિરસ્કાર કરીને, તેમા અશુદ્ધતા આવવાની નમને ભીતિરૂપ કુતર્ક થયો છે, અને તેથી કેવલ શુદ્ધ તર્કથી માયાવાદ ઉપજાવ્યો, તેથી જ તમેને 'તસ્કર' પણ કહ્યા છે. અણુમાત્રમપિ અન્યથા કલ્પને દોષ સ્યાત્ એમ વેદાદિકના વાક્યપર પૂર્ણ શ્રદ્ધાવાદા, વૈદિક યુક્તિઓને પ્રાયશઃ સત્ય માનવાવાદા, તેમજ નૈયા તર્કેણ મતિરાપનેયા એમ જાણનારા સસવાદીઓએ તમને અન્યથા સન્તમાત્માન યોડન્યથા પરિકુલ્પતે (પ્રતિપદ્યતે) । કિં તેન ન કૃત વાપ ચોરેણામાપહારિણા ॥

એ ન્યાયથી જ એવું નામકરણ કર્યું છે, વળી તમે જગતને અસત્ય માનો છો, અને પારમાર્થિક દૃષ્ટિથી ઈશ્વરને પણ સત્ય માનતા નથી, તેથી તમેને અસુર પણ કહ્યા છે, એમ અમારી ધારણા છે. અસત્યમપ્રતિષ્ઠ તે જગદાદુરનીશ્વરમ્ એમ આશુરી બુદ્ધિવાલાને સંબોધીને ગીતામા શ્રીમુખોક્તિ છે. સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા અને ચિત્તશુદ્ધિ વિના વેદનાકથના તત્ત્વાર્થ માટે જે મિથ્યાભિમાન ધારવું એ જ વૃથા છે. ભગવદ્દશ્યવિના સ્વપુરુષાર્થમાત્રથી જ તત્ત્વાર્થ પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન કરવાવાલાને ક્લેશ અને વિશેષે કરી મિથ્યાચાર પ્રાપ્ત થવાનો જ સંભવ છે, કહ્યું છે કે મામેવ ય પ્રપદ્યન્તે માયામેતા તરન્તિ તે । પણ શ્રદ્ધા વિના આવા લોકોને શબ્દપ્રમાણ પણ પૂરતું નથી. ભગવાન તો સાતમા અધ્યાયમા નિજ ત્રિશુણ્યાત્મક માયાથી પોતાને 'પર' કહ્યા છે, એટલે શુણ્યાતીત કહ્યા છે, એ સ્પષ્ટ છે, તથાપિ મંદમનિ તેને પણ 'સગુણ' કહે છે, એમ કહેવામાં પ્રચાનેનાં પ્રમાણભૂત પણ વાક્યોમા શ્રદ્ધાની ખામી અને નાસ્તિક્ય શિવાય બીજું કાંઈપણ દૃષ્ટિગોચર થતું નથી. ભગવાન-શ્રોકૃષ્ણ પોતે અજ અને અવ્યય છે, તોપણ પોતાની યોગમાયારૂપ શક્તિથી પોતે ગુપ્ત થઈ પોતાના ધર્મો સર્વને દર્શાવતા નથી, તેથી તેવા મંદમનિઓ તેમના ખરલાવને, કે જે સર્વ વસ્તુપર પોતાનું સામ્રાજ્ય ચલાવવા શક્તિમાન છે તેને, ઝોળખતા નથી પોતાના અલૌકિક શુણ્યાતીત ધર્મોને નહિ જાણનાર પણ જિજ્ઞાસુને શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાના સાતમા, નવમા વગેરે અધ્યાયોમાં તેમજ શ્રુતિઓમા પણ બ્રહ્મને જ કેવલ નપુસક ત્રિગર્ભા જ ઉદેશીને નહિ, પણ પુલ્લિંગર્ભા પણ આત્મા વા પુરુષના એક અંશમાર્થી સર્વ બ્રહ્માણ્ડોની ઉત્પત્તિ કહીને 'કેવલ' બ્રહ્મથી સગુણ બ્રહ્મનો બેદનિર્દેશ કર્યા વિના જ શુણ્યાતીતત્વ તેમજ દિવ્યધર્મોપેતત્વ પ્રતિપાદન કરેલું છે, તો પછી અત્ર વિશેષ કહેવાનું પ્રયોજન જ રહેતું નથી.

મિ. શ્રીદ્ વળી બીજીને આક્ષેપ શુદ્ધાદૃત વાદપર મૂકે છે કે તે 'જડવાદ' છે. સાચાથ છે, મિ. શ્રીદ્ તમારી બુદ્ધિને । જડ વસ્તુને સર્વવિશ્વનું કારણ માન્યુ હોત તો તમારી વાંધોનું ગ્રહણ કરવાને ધણા લોકો દોડી પડત, પણ તેમ તો બિલકુલ જ નથી. અમે બ્રહ્મને સમિચ્છાનદ સ્વરૂપ માન્યુ છે, અર્થાત્ તેમાં સત્, ચિદ્ અને આનંદનો સમાવેશ

ચાય છે, જીવમાં આનંદાંશ તિરોભૂત હોય છે, અને જડ પદાર્થોમાં ચિદ્ તથા આનંદાંશ ઉભયે તિરોભૂત હોય છે, અને માત્ર સત્ ધર્મ વ્યક્ત રહે છે. પણ આમાં તમોને જડત્વનો ક્યા આભાસ થયો? શું સત્તા જડમાં જ સભવે? સત્તા અને જડત્વ એ બે આપની ભાષામાં પર્યાયા હશે? આપના વાદમાં સદ્ બ્રહ્મ જડ છે? જરા ધ્યાન આપો જડ પદાર્થો પણ બ્રહ્મનું રૂપરૂપાન્તર, વા પરિણામમાન છે, અને તેમાં સત્તાધર્મ અભિવ્યક્ત હોય, ચિદ્, અને આનંદાંશ તિરોભૂત છે. આ જ અમારા મનનો અભિપ્રાય, એમાં તમને અમારું બ્રહ્મ જડ છે એવું ક્યાંથી સ્ફુર્તું? શું આત્મામાંથી આકાશાદિ બૂતોનો જન્મ શ્રુતિમાં વર્ણવ્યો નથી? આત્મન આકાશ સમૂત વગેરે શ્રુતિને બુઝો. તેથી શું આત્મા જડ પ્રતિપાદન થાય છે? અમે તો તમારી પેઠે મિથ્યાવાદી નહિ, તેમ જડવાદી પણ નહિ, પરંતુ સમ્વિદ્યાનંદ કારણવાદી, અથવા તો ચેતનકારણવાદી કહેવા જોઈએ, કારણ કે ચેતનમાં પણ સદશન છે જ. અમે તો જડ પદાર્થોને પણ કાંઈક અંશે ચેતન માનીએ છીએ, માત્ર ચેતન તેમાં તિરોહિત (latent) છે, તેથી ચેતનનો તેમાં અભાવ નથી (આ સિદ્ધાંત એક પદાર્થ વિજ્ઞાની-ડા. બોસે સાબિત કર્યું છે.) એટલું જ નહિ પણ પદાર્થ માત્ર આનંદરૂપ પણ છે જ. પરંતુ તે ચૈતન્ય અને આનંદ જડમાં માત્ર તિરોહિત છે, ગુપ્ત છે. સર્વ ચરાચર વસ્તુ અખડ-પૂર્ણ, સર્વ શક્તિમાન બ્રહ્મનું જ સ્વરૂપ અમારા વાદમાં મનાય છે ત્યાં તમારી બુદ્ધિને હિતે જડતા ક્યાંથી સૂઝી?

શ્રીનૃસિંહ સ્વરૂપ સ્તંભમાંથી પ્રગટ થયું તે ત્યાં હતું જ નહિ એમ નહિ, પરંતુ માત્ર બ્રહ્મની અમુક શક્તિઓ ત્યાં ગુપ્ત હતી તે નિજેચ્છા માત્રથી આવિર્ભાવ પામી. પણ તમે તો આ પૌરાણિક કથાને પણ મૃગતૃષ્ણિકાવત્ માનતા હશો તમારી અશ્રદ્ધા જ તેમ સૂચવે છે, જે જે ભાવ અમુકરૂપે અસત્ છે, તે પાછા તેજ રૂપે સત્ પણ થઈ શકે છે, જે કાંઈ સદ્ વા અસત્ છે તે બ્રહ્મ પોતે જ છે સર્વ વસ્તુ બ્રહ્મરૂપ છે એમ સમજવું છોડી કેવલ ‘તું બ્રહ્મ છે’ વા ‘માત્ર જીવજ બ્રહ્મ છે’ એટલું જ માનીને જડ છે તે પણ બ્રહ્મ છે, એ શ્રીત ઉપદેશને તમે કેમ છોડી દીધો? શ્રુતિમાં તો સર્વે જલુદ્દ વ્રહ્મ (આ સર્વ ખરે બ્રહ્મ છે) એવો ઉપદેશ છે. નહિ કે સર્વ જલુદ્દ મિથ્યા એવ વ્રહ્મ સર્વ જીવજ (આ સર્વ મિથ્યા છે, બ્રહ્મ સત્ય અને જીવ છે એવો તો કાંઈ ઉપદેશ નથી. વકનવ્ય એટલું જ છે કે સરળ પ્રામાણિક રીતે જોતા તમારા માયાવાદનો ઉપદેશ ત્રણે પ્રસ્થાનમાં કાંઈ પણ સ્થળે નથી અધ્યારોપ, અપવાદ, વ્યાવહારિક દ્રષ્ટિ અને પારમાર્થિક દ્રષ્ટિ, કાંઈ શ્રુતિ ભાગનો ત્યાગ, કાંઈનો અનુગ્રહ, એમ ક્યાં વિના તમારા માર્ગનો સ્પષ્ટ ખુલાસો, અને તત્વત તો કાંઈ પણ સ્પષ્ટીકરણ થતું જ નથી.

આ સરળું કહ્યા પછી, માત્ર એટલું જ વકનવ્ય રહે છે કે બ્રહ્મનું ત્રિગુણાતીતત્વ, નિર્ગુણત્વ, અત્રિક્રિયત્વ, અવ્યયત્વ, સર્વોપેતત્વ, નિચિત્શક્તિમત્વ વગેરે દિવ્ય ધર્મ તમે અગીકાર કરો, માયાને બ્રહ્મની શક્તિ માનીને પરમાર્થત ધર્મધર્મોની એકતા સ્વીકારો, માયાને બ્રહ્મથી પ્રયદ્ ન માનશો, એટલે શુદ્ધાદૈત અને કેવલાદૈવ વચ્ચે વિશેષ અંતર ન રહે આથી પ્રસ્થાનત્રય સરલ થઈ જશે અને પ્રાચીન પુરાણો વિશે પણ તમને કાંઈક ન્યુનતાનો વિચાર હશે તે પણ અન્યંજ નષ્ટ થશે.

પરબ્રહ્મનું સર્વશક્તિમત્વ, તેનું માહાત્મ્ય, તેના સધળા ધર્મોમાં તેમજ મનુષ્યના અંતઃકર્ણમાં અંકુરરૂપે સ્વભાવત રહેલું છે. બૌદ્ધ વગેરે નાસ્તિક લોકોમાં અને અજ્ઞાની જગલી લોકમાં પણ એમજ છે કેાઇ દિવ્ય શક્તિમત્ વસ્તુને માની, તેની કેાઇ પણ પ્રકારે સ્તુતિ ના ભક્તિ કરવાની સ્વાભાવિક વૃત્તિ જોવામાં આવે છે, એ જ મત્તઃ નાસ્તિક પર કિંચિત્ એમ ઉપદેશ કરનાર ભગવાનની વિભૂતિ અને તેનું સામ્રાજ્ય દર્શિત કરે છે. શુદ્ધ અંતઃકર્ણથી યથા તથા ભગવાનને શરણે જઇ, આસુરી પ્રકૃતિ તરવાનો પ્રયત્ન થશે તો જ યોગમાયાવડે ઢંકાયલા ભગવાન પોતાનું સ્વરૂપ દર્શાવી સુદ્ધિને નિર્મલ કરીને, પોતાનો આનંદ જે નિજેચ્છાથી ગુપ્ત કર્યો છે, તેજ નિજેચ્છાથી તે પ્રકટ કરશે.

આ Evolution અને Involution ની theory અને વળી તે kinetic and potential energy ના દૃષ્ટાંતથી એક energy માત્ર નહિ પણ સર્વ પદાર્થ માત્રનું conservation માનનાર સત્ય મતનું જ્યારે ત્યારે પણ સામ્રાજ્ય થયા વિના રહેનાર નથી.

નરસિંહ મહેતા.

‘નરસિંહ મહેતા’ શીર્ષકનો લેખ પ્ર. ભ. સુના ગત અક ૫-૬ મા પ્રકટ થયો હતો. ઉક્ત લેખમાં નરસિંહ મહેતાના વાક્યો ટાકીને, તત્પ્રતિપાદિત વિચારોનું પુષ્ટિમાર્ગના જોડે સામ્ય છે તે દર્શાવીને, એ કાષ્ઠક અંશના વિચારસામ્યને આધારે વૈષ્ણવો નરસિંહ મહેતાને પુષ્ટિમાર્ગના વર્ધાપક ગણના ‘વર્ધેયા’ તરીકે માને છે તે યોગ્ય છે એમ સિદ્ધ કર્યું હતું. આ અનુમાન ‘ગુજરાતી’ પત્રકારને સ્મ્યુ નહિ, તેથી ક્રોધાવિષ્ટ થઈને, અમે જે વાક્યોથી ઉભયનું સામ્ય દર્શાવ્યું હતું તેનું ખડન કર્યા વિના જ, ‘ક્રોધાત્ મવાતે સમોદ્ઃ, સમોદ્ઘાત્ બુદ્ધિવિભ્રમ’ એ ગીતાવાક્યાનુસાર બુદ્ધિવિભ્રમ થવાથી, યદ્વાતદ્વા લખીને બુદ્ધિવિભ્રમ જ વિશેષન સિદ્ધ કર્યો છે. એ બુદ્ધિવિભ્રમપ્રેરિત લેખમાં જે ઉત્તર યોગ્ય છે તેટલું જ ઉત્તર અત્ર આપીશું, અને જે પદો તે ગૃહસ્થે ટાકિલા છે, તે જ પદોથી સિદ્ધ કરીશું કે “વૈષ્ણવો નરસિંહ મહેતાને પુષ્ટિમાર્ગનો ‘વર્ધેયો’ કહે છે તેનું કાગ્ય માત્ર એટલું જ કે શ્રીવત્સભાચાર્યજીના ઉપદેશ જેવો ઉપદેશ નરસિંહ મહેતાએ એમના પહેલા કાષ્ઠક અંશે કર્યો ” તદ્દુપરાન્ત રા. છન્દાશમે છાપેલા નરસિંહ મહેતાના કાવ્યસંગ્રહમાંથી અન્ય પદો પણ ઉમેરીને ‘ગુજરાતી’ પત્રકારને વિચાર કરવાનું મોંપીશ કે ઉક્ત માત્ર સીટીયો જ નહિ પણ પદો પુષ્ટિમાર્ગના મિદ્ધાન્તને ‘પુષ્ટિ આપે છે કે કેમ ?’ વાચકવર્ગને ન્યાય કરવાનું સાધન મલે એવા ઉદ્દેશે પ્રથમ ‘ગુજરાતી’નું કથન અક્ષરશ ટાકીશું અને પછી અમારું વક્તવ્ય થીશું.

૧ “એ ‘પુષ્ટિભક્તિસુધા’ કે ‘નિન્દાપુષ્ટિભક્તિસુધા’ ? કેાઇ એક મી. હમોઈવાજાએ ‘નિન્દાપુષ્ટિ-સુધા’માં દેખાવ દીધો, અને યદ્વાતદ્વા બકારો કરીયો છે એ મી. હમોઈવાજાનું પોતાનું નામ કે બાપનું નામ જ નથી, એટલે હમોઈવાજામાં કેને સમજવો ? હમોઈમાં રહેનારા દેડા, ભઝી, અમાર, કેળી, કાઠિયા, જાલણ, વાલ્હિયા, જોષી, ડોસી, મુસલમાન એ બધા શું હમોઈવાજા ન ગણાય ? તો પછી એમાં કયો હમોઈવાજો સમજવો ? સુધારાવાજાએ કહે છે કે ગુણકર્મથી જ ભલિ માનવી તો તે નિયમાનુસાર આ નિન્દાપુષ્ટિસુધાના નિન્દા કરનારાએને કયી ભલિમાં મૂકવા ? ”

અત્ર પ્રત્યુત્તર આપવાની જરૂર નથી. ડોહવાલાની જાતિ તો જે છે તે છે જ 'પુષ્ટિ-ભક્તિસુધા'ને 'નિન્દાપુષ્ટિસુધા' એ વિકૃતિનામ આપવામાં એટલી બધી ગહન શુદ્ધિનો ઉપયોગ થઈ ગયો છે કે નિન્દા પુષ્ટિ અને સુધા (અમૃત) એ ત્રણની અસંગત સંગતિ કરવામાં આવી છે. (એ ગૃહસ્થના પુછવા પ્રમાણે) નિન્દાપુષ્ટિસુધાના (એટલે પુષ્ટિભક્તિસુધાના) નિન્દા કરનારાઓને કયો જાતિમા મૂકવા ? પ્રત્યુત્તર એટલું જ કે જે જાતિમા મૂકવા આપને શોભે તે જાતિમા નિન્દાપુષ્ટિસુધા નામ કંપીને પુષ્ટિભક્તિસુધાના નિન્દા કરનારાઓની જાતિ વિશે તો આપને જ ખજાર ન ખજાર હોય તો સત્યકામવત્ સ્વમાતૃશ્રીને પૂછવું.

૨ એ મી ડોહવાળા એમ કહે છે કે નરસિંહ મહેતાના કેટલાંએક પદોમા પુષ્ટિમાર્ગના સિદ્ધાન્તો મળી આવે છે, માટે તે શ્રીવલ્લભાચાર્યના સપ્રદાયનો વર્ધયો છે ! ! કારણ કે નરસિંહ મહેતાએ પુષ્ટિમાર્ગના જેવો સિદ્ધાન્ત શ્રીવલ્લભાચાર્યની પૂર્વે જણાવેલો છે ! ! અર્થાત્ જે કોઈનામા શ્રીવલ્લભાચાર્યના સપ્રદાયના પુષ્ટિમાર્ગના સિદ્ધાન્ત જેવો સિદ્ધાન્ત મળી આવે તેને પુષ્ટિમાર્ગનો વર્ધયો માનવો જ ! નરસિંહ મહેતાના સમયમા ધરાન અને ઉત્તર દિશામાં થયેલા કેટલાક ક્ષારસી સુરી કવિઓમા પણ પુષ્ટિમાર્ગના જેવા વિચારો કોઈ કોઈ જગ્યાએ મળી આવે છે તો તેમને પણ પુષ્ટિમાર્ગના વર્ધયો શું ન ગણવા ?

મી. ડોહવાળા એમ કહે છે કે નરસિંહ મહેતાના કેટલાક પદોમા પુષ્ટિમાર્ગના સિદ્ધાન્તો મળી આવે છે, માટે તે શ્રીવલ્લભાચાર્યના સપ્રદાયનો 'વર્ધયો' છે આમા ડોહવાલાએ ખોટું શું કહ્યું ? શું ડોહવાલાએ ઉભયનું સામ્ય દર્શાવનારા પદો ટાક્યા ન હતા ? જો તે ટાકેલાં પદોમા પુષ્ટિમાર્ગના સિદ્ધાન્તો નથી એમ ગુજરાતીએ સિદ્ધ કર્યું હોત તો જુદી વાત. પરંતુ નિન્દાની છત્છાથી માત્ર વલ્લભના જ લખી માર્યું છે. જો ઉક્ત પદોમાથી પુષ્ટિમાર્ગના સિદ્ધાન્તો મળે છે તો પછી નરસિંહ મહેતાને પુષ્ટિમાર્ગનો વર્ધયો કહેવામા શો અન્તરાય તે ગૃહસ્થને નડે છે ? જેને અંગ્રેજીમા 'Forerunner' કહે છે તેને જ ગુજરાતીમા 'વર્ધયો' કહે છે જેમ અરણ્ય સૂર્યનો વર્ધયો છે, તેમ નરસિંહ મહેતા પુષ્ટિમાર્ગનો વર્ધયો છે. જેમ અરણ્યમા સૂર્યના સર્વ શુભ નથી હોતા, છતાં ઉદય પામતા સૂર્યનો સૂચક છે, તેમ નરસિંહ મહેતામા શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના સર્વ સિદ્ધાન્તો ન હોય તોપણ કઈક અંશે સામ્ય હોવાથી તદુદયનો સૂચક છે. ભરતખંડના જે ભાગમા શ્રીવલ્લભાચાર્યજીનો સપ્રદાય વિશેષ પ્રચલિત છે તે ભાગના અન્ય મહાપુરુષો પણ શ્રીકૃષ્ણના જ એકાન્ત ભક્ત હોય અને જેમના હલ પછી તરત જ શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યજીનું પ્રાકટય થયું હોય, તેવાઓને પણ અશત. 'વર્ધયો' માનવામા અમારી ક્ષતિ નથી આમા વલ્લભાચાર્યજીની વધાર્ધ તેમના જ સપ્રદાયના પ્રાન્તમા હોઈ શકે, વ્યતિરિક્તમા નહિ નરસિંહ મહેતામા શ્રીવલ્લભાચાર્યનાં સર્વ સિદ્ધાન્તો ન હોય તોપણ કઈક અંશે સામ્ય હોવાથી તદુદયનો સૂચક છે વર્ધાપક છે, તેમા અમલ્ય રા. ડોહવાલાએ શું કહ્યું ? આ અનુમાનને વ્યતિરેક રીતે મૂકવાનું પ્રયોજન જ નથી, તથાપિ નરસિંહ મહેતામા અને પુષ્ટિમાર્ગમા સામ્ય એટલું બધું છે કે જે પદો ગુજરાતી પત્રકારે માયાવાદના માની ટાક્યા છે તે જ પદોમાથી પુષ્ટિમાર્ગનું તત્ત્વ એમને ન સ્ફૂર્યું તે ઉપરથી એમ અનુમાન થાય છે કે જેમ રા. છત્તોદાસ નરસિંહના કાવ્યો છપવા છતાં નરસિંહના સિદ્ધાન્તના અજ્ઞાની હતા તેમ આધુનિક ગુજરાતી પત્રકાર પણ અજ્ઞ છે, અને પણ કઈક વિશેષ અંશે આ વાત આગલ સ્પષ્ટ થશે.

૩. “ હવે ત્યારે ‘નિઃશપુષ્ટિસુધા’ના મહાન લેખકત્યાય” મી. ડોમોઈવાળાને હું પૂછું છું કે નરસિંહ મહેતાનાં પદોમાં શ્રીમન્ જગદ્ગુરુ શંકરાચાર્યનાં સિદ્ધાન્તોનાં નીચેના પદો છે તેનું શું ? હું તો કહું છું કે નરસિંહ મહેતા માયાને તરી ગયા હતા અને તેને પુષ્ટિમાર્ગ કે પુષ્ટિભક્તિ કશા સાથે સંબંધ ન હતો. મી. ડોમોઈવાળાની જેઠે તે મતાધ ન હતો. નીચેની લીધેલો પુષ્ટિમાર્ગના સિદ્ધાંતને પુષ્ટિ આપે છે કે કેમ તે મી. ડોમોઈવાળા કહેશે તો બસ છે ”

અહિં ‘ગુજરાતી’ના લેખકના અજ્ઞાનની અમને દયા આવે છે. બિચારાને નથી માયાવાદનો ગંધ કે નથી પુષ્ટિમાર્ગનો સુવાસ શંકરાચાર્યનું મત જો ખમર હોત તો આવા પુષ્ટિમાર્ગનો ઉપદેશ કરનારાં પદો ન જ દાકત. એ પૂછે કે નીચેનાં પદોનું શું ? તો એનું ઉત્તર એ જ કે એ પદો બ્રહ્મવાદ અને પુષ્ટિમાર્ગના પોષક છે, માયાવાદના નહિ જ. જો નિશ્ચય ન થતો હોય તો આ લેખનું મનન કરજો, અને તેથી પણ સતોષ ન વળે તો રા. મન્નલાલ શાસ્ત્રી અથવા તો માયાવાદના મર્મજ્ઞ રા. હિંગલાલ ઓઢની પાસે જજો નરસિંહમહેતા માયાને તરી ગયા હતા તેની ડોમોઈવાળાએ ના ક્યારે કહી હતી, તેમ તે ‘મતાધ’ હતા તેવું પણ ક્યારે કહ્યું હતું ? કેવલ સ્વમતાધનાથી અન્યપર મતાધતાનો આરોપ કરવો, તેના કરતા કંઈ નરસિંહકાવ્યનો જ વિશેષ અભ્યાસ કર્યો હોત તો કીક પરિણામ મળત. પણ પ્રસંગ આવ્યો છે, તેથી એમણે ટાંકેલા પદો માયાવાદ નથી શિખવતા તે સિદ્ધ દર્શી, પંડી ઉક્ત પદો માયાવાદને “ પુષ્ટિ આપે છે કે કેમ તે મિ. ગુજરાતીના લેખક કહેવું તો બસ છે. ”

૪. “ જગીને જોઈ તો જગત્ દિયે નહિ, ઉઘમા અટપટા ભોમ ભાસે,
ચિત્ત ચૈતન્ય વિશ્વાસ તદ્રૂપ છે, જહા સટકાં કરે જહા પાસે.
પંચ મહાભૂત પરજહાવિયે ઉપન્યા, અણુ અણુ માંહી રહ્યો રે વળગી,
મૂળને ફલ તેતો વૃક્ષના જાણવા, યડ થકી ડાળ તે નહિ રે અળગી.
વેદ તો એમ વહે, શ્રુતિ રમૃતિ રાખ દે, કનક કુટલ વિયે ભેદ ભોયે,
ઘાટ લડ્યા પછી નામરૂપ લૂનવા અન્તે તો હેમનું હેમ હોયે.
જીવ ને શિવ તો આપ ઇચ્છાએ યયા મહી પ્રપચ ચૈદ લોક કીના,
ભણે નરસૈયો તે જ ઇ, તે જ ઇ, એને સમર્થથી કઈ સન્ત સીધ્યા ”

આ પદમાં માયાવાદનો ગંધ નથી, પ્રત્યુત બ્રહ્મવાદ પ્રતિપદ ઝલકે છે. નરસિંહ કહે છે કે ત્યારે હું જગીને અર્થાત્ વિદ્વદશામાં જોઉં છું ત્યારે આ જગત્ જગદ્રૂપ નથી દિસતું, પરંતુ બ્રહ્મરૂપ દેખાય છે, અર્થાત્ અજ્ઞાનદશામાં જ જગદ્ બ્રહ્મથી ભિન્ન લાગે છે; આહું અવલ સજો છે. આ પ્રથમ પંક્તિ યદપિ બહુ અપ્રેર નથી, તો પણ ત્યાર પંડીની સર્વ પંક્તિઓમાં શુદ્ધ સનાતન બ્રહ્મવાદ જ પ્રકાશે છે. આ ચિત્તચૈતન્યવિશ્વાસ તદ્રૂપ અર્થાત્ બ્રહ્મરૂપ જ છે, દારણ કે બ્રહ્મ બ્રહ્મની પાસે લટકા કરે છે, જગદ્રૂપે બ્રહ્મ બેસે છે આ શ્લોકમાં જગત્નું મિથ્યાત્વ સિદ્ધ થતું નથી, પ્રત્યુત આગલી તુકોમાં પ્રકટ ઉપદેશો પુ દારણ અને કાર્યનું, અચિત્ અને અંશનું અનન્યત્વ, જેવું બ્રહ્મવાદમાં મનાય છે તેવું જ, અને તે જ દૃષ્ટાન્તોથી, નરસિંહે વર્ણવ્યું છે. આ પ્રકારના અનન્યત્વનું ખંડન સાંકરભાષ્યના ૨-૧-૧૪ મુત્રમાં જોઈ લેવા રા. ગુજરાતીના લેખકને મૂચના છે આ પદમાં માયાવાદનો ગંધ માયામિતશુદ્ધિને જ આવે. પંચમહાભૂતની-અર્થાત્ સકલ જડ પદાર્થની ઉપપત્તિ

પણુ બ્રહ્મા (બ્રહ્મવિષે જ), બ્રહ્મ એ સર્વમાં કારણરૂપે અનુસૂત છે “ અણુ અણુ માહી રે રહ્યા રે વળગી, ” આ સદૃશ જડજીવાત્મક પ્રપચ બ્રહ્મથી ભિન્ન નથી, અનન્ય છે, તે દર્શાવવાને દૃષ્ટાન્ત આપે છે કે વૃક્ષના થડથી ડાઘ જૂદી નથી, ફૂલ અને ફલ પણ વૃક્ષનાં જ છે, વૃક્ષથી ભિન્ન નથી, અનન્ય છે. આ સિદ્ધાન્ત પ્રામાણિક છે, તે દર્શાવવાને શ્રુતિ અને સ્મૃતિની સાક્ષિતા આપે છે, આ સિદ્ધાન્ત બ્રહ્મવાદ-પૈદિક છે દૃષ્ટાન્તમાં વિશેષ કથે છે કે કનકની (કારણની) અને કુંડલની (કાર્યની) વચ્ચે ભેદ નથી, જેમ કનક કુંડલરૂપે પરિણમવા છતાં કનક જ રહે છે, તેમ બ્રહ્મ જગદ્ગૂપે પરિણમવા છતાં અવિકૃત જ રહે છે, બ્રહ્મરૂપ જ રહે છે વાચકે વિવેકથી જોવું કે આ તે અવિકૃતપરિણામવાદ કે માયાવાદ ? સુવર્ણના ધાટ ધડાય છે ત્યારે જૂદા જૂદા નામ અને રૂપ પ્રાપ્ત કરવા છતાં કુંડલાદિ સુવર્ણ જ છે, તેમ બ્રહ્મને જગદાદિ ભિન્ન ભિન્ન નામ અને રૂપ હોવા છતાં જગદાદિ બ્રહ્મરૂપ જ છે, જગદાદિ આમ બ્રહ્મરૂપ હોવાથી સત્ય છે, મિથ્યા નહિ. શ્રીમદ્વલ્લભાર્યજીવત નરસિંહ પણ કનક કુંડલનું શ્રીમદ્ભાગવતોક્ત દૃષ્ટાન્ત આપે છે તે પણ અમ્મદુક્ત જ મિદ્ધ કરે છે. વળાં છેદવી તુકમાં સપ્રદાયમાં મનાતું બ્રહ્મનું ઐશ્વર્યક પરિણામ પણ નરસિંહ દર્શાવે છે, નહિ કે માયાવાદમાં મનાતું માયાનું પરિણામ, વા બ્રહ્મને વિવર્ત. જીવ ચૈદ લોક વગેરે આપ જ, બ્રહ્મ જ, આપની ઇચ્છાથી યથા આ પ્રકારનું બ્રહ્મમાહાત્મ્યગાન કરતા કરતા કેટલાક સુનિષ્ઠો સિદ્ધિને પામ્યા. ‘ તે જ તું ’ ‘ તે જ તું ’ માં એક સદ્ગત લેખકે કહેયું છે તેમ ‘ તત્ત્વમસિ ’ તું તાત્પર્ય નથી, પરંતુ ‘ તુ હિ ’ ‘ તુ હિ ના જેવો ભક્તનો જ ઉદ્ગાર છે. અહિ નરસિંહ સમયે છે કે જે બ્રહ્મ અવિકૃત રહીને સ્વેચ્છાથી જીવજડાદિરૂપે યથા તે તું અદ્વિતીય જ છે, અને ભગવન્માહાત્મ્યનું ગાન કરે છે આવો ઉક્ત પદનો સરલ વાક્યાર્થ છે. સાર્વત્રિક વાચકને માલૂમ પડશે કે આ પદમાં જેને માયાવાદનું દર્શન થાય છે, તે કેવલ શાંકરમાયાના અધ્યારોપથી જ જો આ વિવેચનથી એ અધ્યારોપનો અપવાદ થશે તો આ ચર્ચા પણ ફલપ્રદ યર્ષ ગણાશે ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે નરસિંહ મહેતા શાંકરમતમાં મનાતા ‘ તત્ત્વમસિ ’ ના બ્રાન્ત અર્થમાં પોતાને બ્રહ્મ કહેવડાવવા કે થવા નથી ઇચ્છતા, પરંતુ ‘ એકમેવાદિતીયમ્ ’ શ્રુતિ પ્રમાણે બ્રહ્મ તો એક જ અને અદ્વિતીય છે, તેથી આનન્દથી ‘ તે જ તું ’ ‘ તે જ તું ’, અર્થાત્ ‘ તુ હિ ’ ‘ તુ હિ ’ નો ઉચ્ચાર ભગવન્માહાત્મ્યગાન કરતા કહે છે

૫. અધ્યા ભૂદ મા ભૂદ મા ભક્તિ ભૂધરતણી કારમી માયા જોઈ કા રે હરખો,
સ્વપ્નની વાતમાં શું રે રાખી રહ્યો, પ્રેમદૃષ્ટિ કરી હરિને નિરખો.
શાને તે દેહ ધરી, સમરને શીહરિ, આળ્ખો સ સારમાં શું રે કરવા,
માયાની જાળમાં મોહ પામી રહ્યો, અવનિપર અવતર્યો સાર ભરવા.

આ પદમાં શાંકરમતનું ખાસ શુ છે તે દર્શાવવા રા. ‘ ગુજરાતી ’ લેખકે પ્રયત્ન કર્યો હોત તો ફીક થાત. આ પદમાં ‘ કારમી માયા ’ અને ‘ માયાની જાળમાં મોહ પામી રહ્યો ’ એ શબ્દો મોટા અક્ષરે છાપ્યા છે, તે ઉપરથી એમ અનુમાન થાય છે કે આ શબ્દોથી શાંકર મત સિદ્ધ થાય છે એમ રા. ‘ ગુજરાતી ’ લેખક માનતા હશે. પરંતુ આ પણ બ્રાન્તિ છે. અત્ર નરસિંહ જણાવે છે કે, ભૂધરની-કૃષ્ણની-કારમી-દુસ્તર-વ્યામોહક માયા-જોઈને શુ હરખે છે, હે જીવ તુ ભૂધરતણી-કૃષ્ણની-ભક્તિને ભૂલીશ નહિ. આ સ્વપ્ન જેવી વાતમાં-સંસારમાં-તું

શું મોહ પામે છે ? માયામોહ-સાંસારિક મુખનો-ત્યાગ કરીને પ્રેમદષ્ટિથી (જ્ઞાનદષ્ટિથી નથી કહેતા તે ધ્યાનમાં લેવું) હરિનું દર્શન કરે. પ્રભુનું દર્શન પ્રેમથી થાય છે. આ સંસારમાં તે દેહ શાને વારતે ધર્યો છે ? શ્રીહરિનું સ્મરણ કરે. જો એમ, હે જીવ, તું નહિ કરે તો દુસ્તર એવી પ્રભુમાયામાં તું મોહ પામતો પૃથ્વી ઉપર ભારરૂપ છે. અત્ર સંસારની મોહકના દર્શાવીને પ્રેમદષ્ટિથી પ્રભુનું દર્શન અને સ્મરણ કરવાનું નરસિંહે જે ઉપદેશ્યુ છે તેથી માયાવાદ તો સિદ્ધ થતો જ નથી, કારણ કે માયાવાદમાં જીવ સ્વયં બ્રહ્મ જ હોવાથી પ્રેમદષ્ટિથી વક્ષી બીજા કયા શ્રીહરિનું દર્શનસ્મરણ કરવાનું તેમાં હતું ? માયાવાદની દષ્ટિથી તો આ પદ કેવલ અસંગત જ કહે છે.

૬. પ્રોઠ પાપે કરી બુદ્ધિ પાછી ફરી પરહરી થડ શું ડાળે વળે થો,
ઈશને ઈર્ષ્યા છે નહિ જીવપર આપણે અવગુણે રહોરે અજગો,
પ્રપચ પરહરો, સાર હૃદયે ધરો, કયરો દરિ મુખે અચક્ષુ વાણી,
નરસૈયા, હરિતણી ભક્તિ ભૂકીય મા, ભક્તિ વિના બીજી મૂઝવાણી.

નરસિંહ ઉપદેશે છે, હે જીવ, તારા પ્રોઠ પાપથી તારી બુદ્ધિ પ્રભુથી પાછી ફરી છે, હે જીવ તું થડ-મૂલસ્વરૂપ-કૃષ્ણને પરહરીને-વ્યજીને-ડાલને-શિનાદિ-નિમ્નુતિને શા મારે વલગી રહ્યો છે? અર્થાત્ તું મૂલસ્વરૂપ કૃષ્ણનું ભજન કરે ઈશને-કૃષ્ણને-જીવ ઉપર ઈર્ષ્યા નથી, પ્રભુ તો દયાલુ છે, પરંતુ તારા પોતાના અવગુણથી તું પ્રભુથી અજગો-દૂર-રહ્યો છે. હે જીવ લૌકિક ખટપટરૂપ પ્રપચનો ત્યાગ કરે, અને મુખમાં અચક્ષુ-નિત્ય-હરિનામનો ઉચ્ચાર કરે. એજ સાર હૃદયમાં ધરે. હે જીવ હરિની ભક્તિવિના અન્ય સર્વ મૂઝવાણી છે, વ્યર્થ છે. આ પદમાં માયાવાદ કયા પદમાં ઝલકે છે તે તો ગુજરાતીના લેખકનું હૃદય જ જાણે. આજ પદનો ભાવાર્થ મહણ કરીને નરસિંહના ઉપદેશને જો એ અનુસર્યા હોત તો અમે નિશ્ચયથી કહીશું કે પ્રભુના નિત્ય નામોચ્ચારથી એમનું પણ ગાઠ તમસ્ દૂર થવા વિના રહત જ નહિ.

૭ ધ્યાન ધર હરિતણુ અદ્યમતિ આગસુ જે યકી જન્મના દુ ખ જાણે,
અવર ધંમે કરે, અર્થ કંઈ નવ સરે, માયા કેખાણે મૂઝુ વાઢે.
પટક માયા પરિ અટક ચરણે હરિ, વટક આ વાત સુણતાજ સાચી,
આશનું ભવન આકાશ સુધી રમ્યુ નૃદ એ મૂવથી ભીત કાચી.
અંજ જોબન ગયું, પહિત પિંજર થયું, તોય નથી દેહો નીકળુ કહેડું.
ચેતરે ચેત દિન ચાર છે લાસના વિશુ દેહાવતા રાજ લેવું.

મરસ ગુણ હરિતણા જે જને અનુસર્યા, તેતણા મુજશ તો જગત્ બોલે,
નરસૈયા રકને પ્રીત પ્રભુશું ધણી, અવર વેપાર નહિ ભજન તોલે.

આ પદમાં નીચે કાઠિસમાં મૂરલી જે પક્ષિ ગુજરાતીના લેખક કેમ લખતા નથી ? શુ નરસિંહ મહેતાના ઉપદેશથી જે પ્રભુભજનવિનાનો, પુષ્ટિભક્તિસુધાને નિદાનો, વ્યાપાર પોતે માંડ્યો હતો તેની જ્ઞાનિ આવી ? નરસિંહ મહેતા ખરેખર કહે છે જે લોકો હરિના સરસ રસપૂર્ણ ગુણોને અનુસર્યા છે તેનો આ જગતમાં સુખજન ગણાય છે. આ સમગ્ર પદમાં હરિભક્તિની યેન કેન પ્રકારેજ આવશ્યકતા દર્શાવી છે, અને સાંસારિક મુખની ઈર્ષ્યકતા દર્શાવી છે. આ પદમાં માયાવાદના વિશેષ ગુણો દર્શાવે છે ? માયાવાદમાં જીવ સ્વયં

અહીં હોવાથી, વધી ભક્તિની આટલી બધી આવશ્યકતા દર્શાવવામાં નરસિંહ મહેતાએ રા. ગુજરાતીના લેખકના મત પ્રમાણે અક્ષમ્ય ભૂત નહિ કરી કહેવાય શું ?

૭. ' જતી રહેશે જીવાનીને પછી યારો હાનિ,
છાતામાતા જમડા આવશે લેઈ જશે તાણી.
મટિ તમે માયા લજીને થાઓને જ્ઞાની,
નરસૈતાનો સ્વામી સાચો દુનિયા દિવાની '

આ પદમાં પણ વૈરાગ્યનો બોધ છે માયાવાદનું અન્યત્ર કાંઈ નથી. ' માયા લજી થાઓ ને જ્ઞાની ' આ શબ્દો મોટે અક્ષરે છાપ્યા છે, તેથી ગુજરાતીના લેખકને અહિં સંશય છે એમ લાગે છે, તો તેનું નિરાકરણ કરીએ. અત્ર માયાશબ્દનો અર્થ મમતા-મોહ-જેવો થાય છે, તે મમતાનો ત્યાગ કરીને પ્રભુનું જ્ઞાન મેળવે.

આ ચાર પાંચ પદોમાં માયાશબ્દ આવે છે તે ઉપરથી, ગુજરાતીના લેખક એવું માનતા લાગે છે કે જ્યાં જ્યાં માયાશબ્દ આવે ત્યાં ત્યાં માયાવાદ જ છે. પરંતુ ' માયા ' શબ્દથી કંઈ માયાવાદ સિદ્ધ થતો નથી. માયાશબ્દ અનેકાર્થ છે. ભાસ્કરાચાર્ય માયાશબ્દથી પ્રત્યક્ષશબ્દ અર્થ સમજે છે, રામાનુજાચાર્ય આશ્ચર્યવિશેષ સમજે છે, શંકરાચાર્ય સદસત્-અનિર્વચનીય-કંઈક સમજે છે, અને શ્રીમદાચાર્ય સર્વભવનસામર્થ્ય સમજે છે. માયાશબ્દ વિશેષ વિશેષ ગહાપોહ જણવાની છાંછા હોય તો રા. ગુજરાતીના લેખકે પુ. ભ. સુ. ના પ્રથમ વર્ષના અ.ક. ૧૧-૧૨ જોવા, તે ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજાશે કે માયાશબ્દથી પાંચાધિક માયાવાદ માનવા જવું એ કેવલ બ્રાન્તિ છે. મમ માયા દુરત્યયા છત્યાદિ સ્થલોમાં પ્રભુ માયાને સ્વ-શક્તિ તરીકે વર્ણવી છે, અને તે જ અર્થ સૂચવત છે. પ્રભુએ સ્વનીલા અંગુળ રહે એવા આશયથી સ્વમાયાને દુસ્તર કરી છે. એ પ્રભુની માયાને શાકર સદસત્ અનિર્વચનીય માયા સાથે સ્વરૂપાંશે પણ સંબંધ નથી.

૮. નરસિંહ મહેતા ગુરુની પણ ભક્તિ કરવાનું કહે છે -
ભવસાગરામારે ગુરુ નાવે હું ચઢ્યો રે
ગોવિન્દથી અધિકારે સદ્ગુરુ ગુણનિધિરે '

આ પદમાં તો માયાવાદ જ છે એમ રા. ગુજરાતીના લેખક કહેતા હોય તો ધન્ય છે એની બુદ્ધિને ? ચોક્કસ ગુરુની ભક્તિ કરવામાં પુષ્ટિમાર્ગના વૈષ્ણવો કાંઈ પણ પ્રકારે ન્યૂનતર નથી. માયાવાદમાં તો સ્વપ્રવૃત્તિવિષ્ણાતેન ગુર્વાદીના ચ દૂષણાત્ સ્વપ્રવૃત્તિ માત્ર માયાજન્ય સદસત્ હોવાથી શન્યવત્ છે, અને ગુર્વાદિક મિથ્યા હોવાથી તેમની ઉપાસનાદિ પણ અધિક જ છે આ પ્રમાણે કેટલાક પદો દાકી રા. ગુજરાતીનો લેખક આલાપે છે કે—

' આવા એક નહિ પણ અનેક પદો અને વાક્યો નરસિંહ મહેતાના પદોમાં છે તેનો ખુલાસો એ મી. ડોમોઈ વાળા શું કરે? મી. ડોમોઈવાળા પોતે પુષ્ટિભક્તિના જ્ઞાનમાં અ. ધ. જનેડા એટલે તેમની નજરે નરસિંહ મહેતાનું સત્યસ્વરૂપ હલકું લાસે છે. નરસિંહ મહેતામાં જ્ઞાનનું અભિમાન હલ નહિ, અભિમાન એ અ. વ. કાર છે, અને જ્ઞાન એ તે જ છે, એ બેનો એક રૂપાંતે સંભવ નથી નરસિંહ મહેતાને અભિમાન તો હલ જ નહિ તે પરમજ્ઞાની હતા માટે જ ઢેડને ત્યાં સજન બાવા ત્યાં હતા, વળી તેની ભક્તિ એકદેશી નહિ પણ સર્વદેશી હતી તે પણ ગુરુને સેવવાના ઉપદેશથી જણાય છે. નરસિંહ મહેતાનો એક જ હેતુ હતો કે મને તે જ્ઞાની ઈશ્વરને ભજો. મી. ડોમોઈવાળા જણાવે છે કે નરસિંહ મહેતા વિશુદ્ધ પરમ

શ્રીકૃષ્ણનો ઉપાસક ભક્તજ્ઞાની નહતો, પણ ગોપિકાના જેવો જ્ઞાનના અભિમાનથી શૂન્ય કેવલભક્ત હતો ! આ ભોનું આરોપણ પુષ્ટિમાર્ગના સિદ્ધાન્તોનું નરસિંહમહેતાના ચારિત્ર્યમાં આરોપણ કરવાને થયેલું છે, બીજું કંઈ નથી. નરસિંહમહેતાને તો જગત્ મિથ્યા હતું, માટે માણેકમહેલીનો સ્વર્ગવાસ થયો ત્યારે તેણે ગાયુ કે 'ભલુ થયું લાગી જંગલ હવે ભજ્યું શ્રીગોપાલ'

ગ. ગુજરાતીના લેખકે આપેલાં પદોમાં માયાવાદ નથી જ, પરંતુ પ્રહાવાદ અને ભક્તિમાર્ગ છે એમ અમે દર્શાવી આપ્યું છે. હજી પણ બીજાં પદો હોય તો અમારાં કંને લાગવું વિનંતિ છે. અમે એમનો નિશ્ચય કરી આપીશું કે નરસિંહમહેતાના પદોમાં ક્યાંદિ પણ માયાવાદ દૃષ્ટિગોચર થતો નથી. 'અમારું કહેવું છે કે આવા એક નહિ પણ અનેક પદો અને વાક્યો નરસિંહ મહેતાનાં કાવ્યોમાં છે તેનો ખુલાસો' એ રા. ગુજરાતીના લેખકે શો કરે છે ! એ પદો નીચે અમે ટાકીશું. રા. ગુજરાતીના લેખકે પોતે માયાવાદના અજ્ઞાનવડે "અંધ" બનેલા છે એટલે તેમના નજરે નરસિંહ મહેતાનું સત્ય સ્વરૂપ પણ ઉઘડતું લાગે છે. નરસિંહ મહેતાને જ્ઞાનનું અભિમાન હતું, અથવા નરસિંહ દેહને ત્યાં ભજન કરવા નહોતા ગયા, એવું ડોહોઈવાલાએ ક્યારે કહ્યું છે? સનાતનીના વર્ણાશ્રમના અને મિથ્યા જ્ઞાનના અભિમાનથી 'શૂન્ય' એમ કહીને નરસિંહને દીન ભક્ત કહ્યા છે. વલી, નરસિંહે ગુરુભક્તિનો ઉપદેશ કર્યો એટલે તે સર્વ દેશી છે, તો પછી પુષ્ટિમાર્ગમાં ગુરુને પુરુષોત્તમ માનીને સેવવાનો ઉપદેશ છે તે સર્વદેશી કેમ નહિ? એનો ખુલાસો રા. ગુજરાતીનો લેખક કરશે કે? શું ગુજરાતીના લેખકે એમ તો નહિ કહેતા હોય કે પુષ્ટિમાર્ગમાં ગુરુભક્તિ કરવાનો ઉપદેશ નથી ! વલી, ઉપાસક ભક્તજ્ઞાની અને જ્ઞાનાભિમાનશૂન્ય ભક્ત એ બેદ રા. ગુજરાતીના લેખકને નરસિંહના ચારિત્ર્યાશ ઉપર મિથ્યા આરોપણરૂપ લાગે છે, પરંતુ એ પણ ભૂર્ણજલ્પિત છે. 'તસ્વનું હુંપણું તુમ્હું લાગે' એ પદથી નરસિંહ મહેતા દર્શાવે છે કે જ્ઞાન તુમ્હું છે, અને 'ભક્તિવિના બીજું પૂલખાણી' એ પદથી ભક્તિવિના છતરનું પલખાણીપણું દર્શાવે છે તે ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે નરસિંહને જહાવાદીય જ્ઞાન હોવા છતાં પણ તે જ્ઞાન તુમ્હું લાગવાથી કેવલ ભક્તિથી જ પ્રભુભજન કરવાનું તેમણે સ્વીકાર્યું. વલી, 'ગમે તે ભાવથી ઈશ્વરને ભજ્ને એ જ હેતુ નરસિંહનો છે.' તો, તેની ના ડોહોઈવાલાએ ક્યારે કહી? પરંતુ એ તો 'ન દિ કલ્યાણકૃત્ કાચિદ્ દુર્ગતિ તાત ગચ્છતિ' એ શ્રીમુખના વાક્યાનુસાર યોગ્ય જ છે, તથાપિ જો પ્રભુનો રસ જ અનુભવવો હોય, આનન્દમય રમેશનો અનુભવ કરવો હોય, તો તો નરસિંહ મહેતાના શબ્દોમાં 'રસમયું અપણું નાય નોહરા કરે તે નહિ નારી અવતાર પાખે' દર્શાવ્યા પ્રમાણે ગોપિકાના જેવો જ્ઞાનાભિમાનથી શૂન્ય પ્રેમભાવ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે જ થઈ શકે. વલી, લેખકે લખે છે કે 'નરસિંહમહેતાને તો જગત્ મિથ્યા હતું,' પરંતુ તેના તાત્પર્યનો વિચાર કરવાનું લેખકે ભૂલી ગયા છે, તે અત્ર દર્શાવીશું. ઉત્કટ વૈરાગ્યને લીધે અને પ્રભુમાં અત્યંત નિરોધને લીધે નરસિંહને જગત્ સ્વપાનંદની અપેક્ષાએ મિથ્યા લાગ્યું હોય તો તેમાં અમને પ્રતિજ્ઞ નથી. જગત્ સ્વસત્તાથી શૂન્ય નથી, પરંતુ પ્રભુસત્તાથી જ સત્ય છે. આ પણ તુળ્યતુ દુર્વનઃ એ ન્યાયથી કહીએ છીએ. બાકી નરસિંહ મહેતાના રા. હજીરામના આપેલા પદસંગ્રહમાં એવું એક પદ પણ દૃષ્ટિએ પડ્યું નથી કે ત્યાં નરસિંહે જગત્ને મિથ્યા કહ્યું હોય. પણ તેમને તો મિથ્યા પ્રતાપજ કરવો છે. ત્યારે સસારબંધનનો નાશ થયો ત્યારે પ્રભુભજનમાં અન્તરાય થતો અટકે છે તે દર્શાવવાને નરસિંહે માણેક મહેતાના મોઢાવાસ થયો ગાયું કે 'ભલુ થયું લાગી જંગલ સુખે ભજ્યું

શ્રીગોપાલ, ' આમાં સસારની બધી લાગવાથી સુખેથી લગવાનું લગશે એટલું જ તાર્પણ નીકલે છે, શકરપદમાં મનાતું જગન્નિમિત્થાત્વ નથી નીકલતું.

' વૈષ્ણવના સક્ષણ આપતા કહે છે કે —

' હારે વૈષ્ણવજનના કીયારે સક્ષણ છાપા તિલક તુલસીની માણારે ' તેમ બીજી જગ્યાએ તે એમ પણ કહે છે કે—શકર તુડે રે ભોળા શકર તુડે

X X X

ધનભાગ્ય તે હમો નિરખુ, ગીસદાસિવ ચરણે રે;
જગાધરને ગોકુલપતિમા ને કાઈ જાણે ભેદ રે
બાણે નરસૈયા વૈષ્ણવ નહિ એ અધમ જાત કહે વેદ રે.

X X X

જ્યાં લગી આત્મા તત્ત્વ ચિન્થો નહિ, ત્યાં લગી સાવના સર્વ જૂઠી,

X X X

શું થયું તપને તીર્થ કીયા થકી, શું થયું માલ મહી નામ લીધે,
શું થયું તિલક ને તુલસી ધાર્યાં થકી, શું થયું જગ જલપાન કીરે,
એ છે પ્રપન્થ સહુ પેટ ભરવા તણા, આત્મારામ પરબલ ન જોયો,
બાણે નરસૈયા કે તત્ત્વદર્શન વિના, રત્નચિન્તામણિ જન્મ ખોયો. '

આ પદો દાકવાનું શુ પ્રયોજન હશે તે સ્પષ્ટ મમજનું નથી, આ પદોમાં શિવસબધી પદો બાદ કરતાં, અવશિષ્ટ પદોમાં પ્રતિપાદન કરેલો સિદ્ધાન્ત પુષ્ટિમાર્ગને સર્વથા સમત જ છે પ્રભુદર્શનવિના આ સર્વેન્ધ્યાપૂરક જન્મ જ વૃથા છે, તે પછી વૈષ્ણવોના બાહ્ય ચિહ્નો, તિલકમાલા વગેરે, પ્રભુમાં આસક્તિને અભાવે આડંબરમાત્ર હોય એમાં શુ આશ્ચર્ય. ' પ્રભુમાં આંતર પ્રેમ, આસક્તિ, અને વ્યસન મિદ્ધ થવામાં જ બાહ્ય અગમ્ય તિલકમાલાનો ઉપયોગ છે. તિલકમાલા તિલકમાલાને જ માટે નથી, પરંતુ પ્રભુની આંતર ભક્તિને માટે છે. આત્મતત્ત્વ પણ જીવાત્મા નહિ, પરંતુ પરમાત્મા, જ્યાંસુધી હૃદયમાં પરમાત્મા નથી વિરાજતા ત્યાંસુધી સર્વ સાધન વૃથા જ છે. અત્ર નરસિંહમહેતા ખરેખર શુદ્ધ પુષ્ટિનો જ ઉપદેશ કરે છે.

હવે, શિવવિષે પ્રશ્નના પ્રત્યુત્તરમાં નરસિંહમહેતાના જ પદો ટાકીશું, ને તે પણ ગુજરાતીવાલા રા. હન્ધારામના શોધેલા અને તત્પુત્ર રા. મણિલાલે પ્રકટ કરેલા કાવ્યસંગ્રહમાં થો જ, તે પદોમાં નરસિંહ મહેતા જાતે જ ગોકુલપતિ-કૃષ્ણ અને શિવનો ભેદ દર્શાવે છે. એનો ખુલાસો રા. ગુજરાતીનો લેખક કરશે તે ઉપદેશ થશે.

પૃષ્ઠ ૬૧૦, પદ ૧૦૩

ગોહડી મીઠડી ગોકુલાધીશની, શ્રવણ સુણતા પરમપ્રેમ જાગે,
સકલ સિદ્ધાન્તનું સાર કૌતુક કયા, સર્વથા સ દેહ ભાગે,
બાણે પવિત્ર વણા લા કરી માગરી પાંગલી જુદા પડે કરે રે ચર્ચા;
કો કહે ઇશ (મહાદેવ) આરાધના સાધતા, કોકે જગતન કો અખ અર્ચા
વેદાર્થ તે વદે, ધર્મ નવ અણુ હદે, શાસ્ત્ર સિદ્ધાન્ત સુપને ન જાણે,
તકને ખીર જેમ, લીરને કુચુક હોય, ચરમને ચીર સરખા વખાણે
તેને કારણુ એકો મને નવ ગમે, મન રમણુ ગોકુલાધીશ ચરણે
બાણે નરસૈયા એ વાતો વતા આજ પપાળ કેમ ધરે કરણે

આ પદમાં ઈશ, ગજનન, અંબા, સર્વને દીન દર્શાવી ગોકુલાધીશને પરમ શ્રવણના વિષય તરીકે સ્તીકાર્યા છે.

૫૪. ૫૮૬.

નરસેવાયો સ્વામી ભક્તવત્સલ, હર બ્રહ્મદિક ન કળાયોરે.

૪૭૬ પૂર્ણ પુરુષોત્તમ, નવરંગી ત્યજી, અન્ય દયે જેહું મન મોહિ,
કોટિ ચિન્તામણિ કામધેનુ ત્યજી મહિપિના પુત્રનું દૂધ દોહિ;
ગર્જાશી જસ બાય જેનો સદા નારદ નામ સુખથી ન મૂકે,
તે બલ દ્વાર આવીને હમા જલ્લા, ગોપિકા સુખ લેવાને હુંકે.
અજ ભવ સુરપતિ સ્વપ્ને જેમે નહિ, નેતિ નેતિ કહી નિગમ વામે,
/ નરસેવા રક જસ બાળને રીઝવે સહસ્ર સુખે શેષ પાર ન પામે.

આ પદમાં જ અજ (બ્રહ્મા) ભવ-(શિવ) સુરપતિ-(ક્રૂર) એ સર્વને, અને વેદને પણ, પૂર્ણ પુરુષોત્તમ કૃષ્ણનું સ્વરૂપ અગમ્ય છે એમ કહ્યું છે. અહિં શિવનો અને ગોકુલાધીશનો બેદ નરસિંહે દર્શાવ્યો છે કે નહિ? જુઓ તમારૂં પોતાનું જ પ્રસિદ્ધ કરેલું ભાગવતનું ભાષાતર સત્કાર્ત્ત્વપરમેષ્ઠિપુરોગા કરમલ યચુરનિશ્ચિતતત્ત્વા । આ પદમાં પ્રથમ પંક્તિથી અનન્યાશ્રયનો ઉપદેશ નરસિંહ કરે છે તે વિસ્મરણ ને છોડો

૪૭૭. અરે ગોકુલાધીશથી તો શું પણ ગોપીના ચરણરજની ઉપાસના શિવાદિ કરે તો પત્રી ગોપીપતિની જોડે શિવનો તો બેદ સ્પષ્ટ જ છે.

સારમાં સાર અવતાર અખલાતણા જે ખલે ખલભદ્રવીર રીઝે,
પુરુષ પુરુષાતન શું કરે હે સખી, જેથી નહિ માહરે કાજ સીજે.
મુક્તિપર્યન્ત તો પ્રાપ્તિ છે પુરુષને, સત્ય જે સેવકસાવ રાખે,
સસમર્થ રૂપરૂપણ, નાથ નોહરા કરે તે નહિ નારી અવતાર પાખે.
મન્દ્ર આદિક અજ ઈશ તે મહામુનિ ગોપિકા ચરણરજ તેહ વહે,
ગોપીથી આપનું અધમપણુ લેખવે નરપણું નવ રુચે આપ નદે.
વેદ વેદાન્ત ઉપનિષદો ખટ મલી જે મથીને રસ પ્રકટ કીધો,
તે રસ ભાગ્યનિધિ ભામિની ભોગવે, અહોનિશ અનુભવ સંગ લીધો.

૩૧૨ ૫૬-૧૬૭.

શિવને વિદંબી રે મહા મોહા મુનિ રે જેને નવ જડ્યો એકનો પાર.

૬૧૩. ૧૧૪.

શિવ સનકાદિકને રે સ્વપ્ને નહિ આવ્યા દરિ રે, તે દરિ રમે હમારી સાથ
જે પ્રભુ શિવ સનકાદિકને સ્વપ્ને નથી આવના તે પ્રભુ અમારી (ગોપિકાની) સાથે.
જેતે છે. ત્યાં ગોપીથી પણ અધઃકક્ષા શિવાદિની, નરસિંહે જણાવી, તો પત્રી કૃષ્ણનો શિવથી રૂટનો ઉત્કર્ષ નરસિંહે દર્શાવ્યો દેવતાય.

શિવનાથી ઉત્કર્ષ દર્શાવનારાં પદો આ પ્રકારે ચોક્કસ અત્રે દર્શાવ્યા છે. વિશ્વેશ્વરનાસા-
વાગા વાયકોએ નરસિંહશ્રવ્યસમદ્ધ વાયકોઃ યત્રાદિકનાથી ઉત્કર્ષ પણ તેવી જ રીતે નરસિંહ
દર્શાવ્યો છે. ટાકેલા પદોમાં પ્રથમ = અનન્યાશ્રય ઉપદેશ છે, દ્વિતીયમાં કૃષ્ણનું અનન્યાશ્રયત્વ.

વડે વેદાતીતત્વ ઉપદેશે છે, તૃતીયમા કૃષ્ણુરસ પ્રાપ્ત કરવાને પુરુષની અનધિકારતા અને સ્ત્રીત્વની આવશ્યકતા ઉપદેશે છે, અને તે ત્રણે પુષ્ટિમાર્ગના પોષક છે આ પદો ઉપરાંત જ્ઞાનથી ઉત્કર્ષ પ્રતાવનાગ અને પુષ્ટિભક્તિ અને બ્રહ્મવાદબોધક પદો નીચે આપ્યા છે આ પદો વાચવાથી વાચકનો નિશ્ચય થશે કે રા ગુજરાતીના લેખક કેવલ કૃષ્ણપ્રયુક્ત મિથ્યા પ્રલાપ જ કરે છે. તે પદો ટાકતાં પહેલાં એક પદ એમણે આપેલું છે તે પણ વિચારી લઈએ.

૧૦. ' નવધામા તો નહિ નરવેરો, દશધામા દેખાશે
અચલ રસ છે એની પામે, તે પ્રેમીજનને પાશેરે
અદ્વૈત બ્રહ્મ અનુપમ લીલા અસ ખય યુગનો એવારે,
યોગ યજ્ઞ જપ તપ યુનિ દુર્લભ, માને તેવો મેવારે.
જ્યા હજી જ્યમ છે ત્યમનો ત્યમ છે, વધે થટે નહિ વદાવોરે.
આવે ના જાએ, જાએ ના આવે નહિ જયો નહિ ઠાલોરે
પૂર્ણાનન્દ પોતે પુરુષોત્તમ, પરમ જનિ છે એતીરે
એ પદ દ્વાર અક્ષરની કપર તમે જો જો ચિત્તમા ચેતીરે
હું હું જશે ફગવા ટળશે નિર્ભય યાશે નિરખારે
ભલે મલ્યો નરસૈવાયો સ્વામી, હું હૈયામા હરખારે '

આ પદને ટાકેલું જોઈને રા ગુજરાતીના લેખક ઘટકુટ્ટીપ્રભાતન્યાયને અનુસરતા હોય એમ લાગે છે નરસિંહ મહેતાના પદમા શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીનો સિદ્ધાન્ત નથી અને માયાવાદ જ છે એમ દર્શાવવા પ્રયત્ન કરવા છતાં, પ્રત્યેક પદમાથી બ્રહ્મવાદ અથવા પુષ્ટિમાર્ગ નિકલે છે, તેમાં વધી આ પદ તો પુષ્ટિમાર્ગને અત્યન્ત પોષે છે. આ પદમાં ' અદ્વૈત બ્રહ્મ અનુપમ લીલા ' એ શબ્દોને તેમણે મેટા ટાઇપમાં છાપ્યા છે; તે ઉપરથી એમ અનુમાન થાય છે કે ગુજરાતીના લેખકને આ શબ્દોમા કાંઈક માયાવાદનો ગંધ આવતો હશે, પરંતુ આ પણ એઓની ભ્રાન્તિ છે. માયાવાદમા બ્રહ્મ તો કેવલ નિર્ગુણ, નિરાકાર, નિરવયવ, નિરજન, ઇત્યાદિ છે, તે બ્રહ્મને વધી લીલા કેવી ? વસ્તુતઃ આ શબ્દો દર્શાવે છે કે બ્રહ્મ અદ્વિતીય છે, અને તેની લીલા પણ તેના જોવી જ અનુપમ છે. એ બ્રહ્મ (કૃષ્ણ) દ્વાર અને અક્ષર બ્રહ્મથી પણ પર છે ક્ષરાક્ષરાતીત પુરુષોત્તમ અનુપમ લીલાવિશિષ્ટ છે, તે નવધા ભક્તિથી પ્રાપ્ત થતા નથી, યોગ, યજ્ઞ, જપ, તપ, યુનિ વગેરેને પણ દુર્લભ છે. એ પૂર્ણાનન્દ પ્રભુ તો કેવલ પ્રેમૈકલબ્ધ છે. તદ્વત્તુ પાન પ્રેમી જનથી, ગોપિકાજેવાથી, જ થઈ શકે છે. પૂર્ણાનન્દ પુરુષોત્તમ ક્ષરાક્ષરાતીત અનુપમ લીલાવિશિષ્ટ કૃષ્ણને નિરખરો ત્યારે અભય પ્રાપ્ત થશે. અહતા મમતા ટલશે આવા પ્રભુ ' આવે નહિ જાય પણ નહિ ' અર્થાત નિત્ય છે. ' વધે નહિ તેમ થટે પણ નહિ '—પૂર્ણ છે આ ઉપરથી વાચકને સ્પષ્ટ પ્રતીત થશે કે જેમ જેમ ગુજરાતીના લેખક અધિકાધિક શકા કરે છે તેમ તેમ અધિકાધિક પુષ્ટિમાર્ગ અને બ્રહ્મવાદ નરસિંહ મહેતાના પદોમાથી નીકળે છે. આથી આપણે આશીર્વાદ આપીશું કે ગુજરાતીના રા શકારીત્વ લેખક ચિરંજીવ રહેા અને આવી શકા કરતા રહેા કૃષ્ણને નરસિંહ દ્વાર અને અક્ષરથી અતીત કહે છે, તે માયાવાદથી વિરુદ્ધ, હોવાથી મણિવાવ નમુભાષ ધૃષ્ટતાથી ' યસ્માત્ ક્ષરમતીતોઽદમક્ષરાદપિ ચોત્તમ અતોઽસ્મિ લોકે વેદે પ્રથિત પુરુષોત્તમ ' એ ગીતા શ્લોકના અર્થને મચકવાનો મિથ્યા પ્રયાસ કરે છે તે પણ વિચારણીય છે.

૧૧ ગુજરાતીના લેખકની એક બે આનુષંગિક શંકા નીચે પ્રમાણે છે.

૧. મી. ડોમોઈવાળાનો બીજો એક અકાણ્ડતાણ્ડવ આ વીરમી સદીમાં નોંધવા જેવો છે તે. રાજેશી જણાવે છે કે “ સ્ત્રી સિવાય પ્રભુનો રસ કોઈથી અનુભવ શકાય એમ નથી. ” જેનું પિંડ તેનું જાણાઈ. માત્ર મારો પ્રશ્ન એ છે કે પુષ્ટિમાર્ગના સ્થાપક સ્ત્રી હતા કે કેમ ? જો તેમ નહિ હોય તો તે-એએ સ્ત્રીનો અનુભવ કેમ જણાવે હશે ? અને ખાસ કરીને હાલમાં મી. ડોમોઈવાળાએ કેમ જણાવ્યું હશે ? તેમને એનો અનુભવ થયો છે ખરો ?

૨ નરસિંહ મહેતા તો મી. ડોમોઈવાળાથી હજુ જ કહે છે તે નીચેના પદ પરથી જણાવશે.

ધન વૃન્દાવન ધન એ લીલા, ધન એ મનના વાસી,
અથ મહાસિદ્ધિ આગણિયેરે હામી, મુક્તિ છે એમની દાસી.
એ રસનો સ્વાદ શંકર જાણે કે જાણે શુક જોગીરે,
કાંઈ એક જાણે મનનીરે ગોપી, જાણે નરસૈ યો ભોગીરે

નરસિંહ મહેતા તો કહે છે કે પ્રભુનો રસ તો પુરુષ શંકર કે શુક જોગી ભરાબર જાણે, પણ મનની ગોપી તો માત્ર કાંઈ એક જાણે. સાચો અનુભવ કેનો ? મી. ડોમોઈવાળાનો કે નરસિંહ મહેતાનો ? આવા ખોટા વક્ત્રી કરનારા પ્રેમલાગેને હું નરસિંહ મહેતાનો જ સપ્તદોશમાં કહીશ કે

‘ રઝડવી રાડના રડવડતા છોકરા, કોઈ ચિંતા દહ ડોર આણે,
અથ શુકએ વળી નિરધ એલા કર્યા, બધાની વાત તે શુરે જાણે
ભરમે ભૂલા ફરે, આન દે આયડે, પૂર્ણ જલ પોતે ન જાણે.
સ્વખાનુ સુખ સાચુ કરી લેખવે પાસેથી પ્રભુને દૂર વખાણે -
નૂરખ મમતા કરે ભૂલલ મમતા ફરે, જોને રીજય તે કમ કાંડે.
શ્રીમન્દનુ સુખ નિર્ધનને ન મલે, વાદ કરે ને વિધે વખાણે,
નિશુલ્લ નાથને નિરખી તે નવ રાકે, સગુણને સરતે ન જાણે
ચેતન નિદા કરે જડની વંદના કરે અચેત ભૂલ્યો ફરે સિત્તમાવ આણે.
અગમ શુક થકી નિગમ ચિન્થ નીપજ્યા, બુધની વાતનો બેદ જાણે.
પાસેથી અન્ય અળગો રે દેવે નહિ નરસૈ યો પાસુ તે કોણ તાણે. ’

આ બે શકાનું પ્રત્યુત્તર ઉપરની ચર્ચામાં આવી ગયું છે. તથાપિ ગુજરાતીના ચિ. લેખકને વિશેષ બોધ થાય એવા ઉદ્દેશથી સહજ લખીશું. ‘ સ્ત્રીસિવાય પ્રભુનો રસ કોઈથી અનુભવી શકાય એમ નથી ’ આ રા. ડોમોઈવાળાના વાક્યમાં ઉક્ત લેખકને ગહન સંદેહ નહોતો, તો તેનું નિરાકરણ નીચે પ્રકારે છે ઉક્ત વાક્ય ‘ રસભર્યું રસણુ નાથ નોહરા કરે તે નહિ નારી અવતાર પામે ’ એ નરસિંહ મહેતાની પંક્તિના વિવરણરૂપે લખાયું હતું. નરસિંહ મહેતાનું મત એવું હોય, અને તે રા. ગુજરાતીના લેખકને ન રુચે તેમાં રા. ડોમોઈવાળા શું કરે ? નરસિંહ મહેતા તો કહે છે (ઉક્ત પંક્તિની પૂર્વ પંક્તિઓમાજ) કે

‘ સારમાં સાર અવતાર અબલા તણો, જે બલે બલભદ્ર વીર રીડે,
પુરુષપુરુષાતન શુ કરું હે સખી, જેથી નહિ માદરુ કાજ સાજે.
મુક્તિ પર્યંત તો પ્રાપ્તિ છે પુરુષને, સત્ય જે સેવકભાવ રાખે,
રસભર્યું રસણુ, નાથ નોહરા કરે, તે નહિ નારી અવતાર પામે.
હન્દ્ર આદિક અજ કશને મહામુનિ, ગોપિકા - ભૂરજ તેહ વહે,
ગોપીથી આપનું, અધમપણું, લેખવે નરમણું - વ રૂચે આપ નરે ’

વધી,

મારીને મુક્તિ આપી વણા દૈત્યને, દાની વિદ્યાની બહુ મુનિરે જોગી,
પ્રેમ ને જોગ તો મજાતણી ગોપિકા અવર વિરલા કોઇ ભક્ત ભોગી

× × × × ×

મેં અહ્યા હાથ ગોપીનાથ ગરવાતણા અવર ધીજી કાંઈએ ન ભાવે,
નરસૈયો મહામતિ, ગાય છે ગુણ કથી, જાતિ, સતીને તો સ્વપ્ને ન આવે.

ઉક્ત પદોથી એટલું તો સિદ્ધ થાય છે કે નરસિંહના મતે પુરુષ જો અભુમા સત્ય સેવકભાવ—
દાસભાવ—રાખે તો એની ગતિ મુક્તિપર્યન્ત છે, પરંતુ ચતુર્મુક્તિથી અતીત પૂર્ણાનન્દ કૃષ્ણના
રસાનુભવપર્યંત તો નથી જ આ જ કારણથી ઇન્દ્ર, મહાદેવજી, બ્રહ્માજી વગેરેને નરપણુ રુચતું
નથી, અને કૃષ્ણરસનો અનુભવ થતો નથી, તેથી પોતાનું ગોપીથી અધમપણું પણ દર્શાવ
છે, એટલું જ નહિ, પરંતુ તે મહાનુભાવિનીઓ ગોપીઓની ચરણરજને વદન કરવામાં કૃતાર્થતા
માને છે. કૃષ્ણપ્રેમને યોગ્ય તો કેવલ મજગોપિકા જ છે, તે સિવાય અન્ય કોઇ હોય તો તે
કોઇ વિરલ ભક્ત જ (અને તે પણ શ્રીગોપીજનના અશ હોય તે જ) હોઈ શકે. નરસિંહ
મહેતાને ગોપીનાથ—કૃષ્ણ—સિવાય અન્ય ભાવતું નથી. જે કૃષ્ણરસ સ્વીભાવથી પોતે અનુભવે
છે, તે યતિને નામ સન્યાસીને અને સતીને તો એના મતે સ્વપ્ને પણ આવતો નથી.

શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીએ કૃષ્ણરસનો અનુભવ કેવી રીતે કર્યો તે વૈષ્ણવોને સુપરિચિત છે,
એટલે તેના વિવેચનની અહિં આવશ્યકતા નથી. રા ગુજરાતીના લેખકને જિજ્ઞાસા હોય તો
શ્રીમુરલીધરદાસવિરચિત શ્રીવલ્લભાચાર્યચરિત, અને શ્રીમદ્મિત્રુમારપ્રોક્ત સર્વોત્તમસ્તોત્રનું તેમણે
અનુસંધાન કરવું.

ખીજી શંકા ‘ધન વૃન્દાવન’ ઇત્યાદિ પદની છે. ઉક્ત પદની છેલ્લી પંક્તિ ૧૫-૨-૧૪
ના ગુજરાતીમાં જણાવ્યા પ્રમાણે અશુદ્ધ છે. તેમાં જણાવ્યું છે કે છેલ્લી પંક્તિ ‘કાંઈએક
જાણે મજની રે ગોપી, ભણે નરસૈયો ભોગી ?’ એમ નથી, પણ ‘કે જાણે છે મજની નારી,
કે જાણે નરસૈયો ભોગીરે’ કદાચિત્ પ્રથમ દર્શાવેલી પંક્તિ શુદ્ધ હોય તો પણ ઉપર જાપેલા
પદોથી ગુજરાતીના લેખકે તેનો કરેલો અર્થ અશુદ્ધ જ છે. ઉક્તપંક્તિનો અર્થ એમ થાય
છે એ રસ તો મજની દેટલીએક (સર્વ નહિ) ગોપીઓ જાણે છે, કે નરસૈયો જાણે છે.
આ જ અર્થ યુક્ત છે, કારણકે શ્રીગોપીજનમાં પણ માતૃભાવવતી શ્રીયશોદાદિને પણ
શ્રીરાધાદિ ગોપિકાઓના જેવો રસાનુભવ નથી.

વાચકવર્ગને હવે નરસિંહનું સત્ય સ્વરૂપ સ્પષ્ટ થયું હશે. પુરુષ શકરનું જે પદ ટાક્યું
છે, તેથી વિરદ્ધ નરસિંહના અનેક પદો ટાક્યા છે, અને સિદ્ધ કર્યું છે કે શિવાદિને એ
રસનો અનુભવ નથી, એટલું જ નહિ પણ એ અનુભવની ન્યૂનતાને લીધે શિવાદિને ‘નરપણુ’
રુચતું નથી, અરે નદરાયજીને પણ રુચતું નથી, માતૃભાવથી શ્રીયશોદાદિને જે અનુભવાનન્દ
મહે છે, તે પિતૃભાવ કરતા અધિક છે મટે

ઇન્દ્ર આદિક અજ ઈશને મદામુનિ ગોપિકાયરણજ તેદ વદે,

ગોપીથી આપનું અધમપણુ લેખવે નરપણું તર કયે આપ નદે

આ ચર્ચાની અન્તમાં કહેવું જોઈએ કે નરસિંહ મહેતાને આરભમાં શિવદ્વારા કૃષ્ણ-
ભક્તિ પ્રાપ્ત થઈ હશે, અને તેથી જ રા કમોઘવાતાએ લખ્યું હતું કે ‘કઈક અંશે’

‘સર્વોશે નહિ’, નરસિંહે શ્રીવદ્વલભાચાર્યના જેવો ઉપદેશ કર્યો. જેમ જેમ નરસિંહની કૃષ્ણ-ભક્તિ વૃદ્ધિ ગત થઈ અને જ્યારે કૃષ્ણરસનો પરમ અનુભવ થયો ત્યારે એને લાગ્યું હોતું જોઈએ કે કૃષ્ણ જ પરમવસ્તુ છે, શિવાદિને પણ પૂર્વ દર્શાવ્યા પ્રમાણે એની ગમ નથી, શુદ્ધાદૈત જ્ઞાન પણ તત્ત્વનું તુચ્છ દુપણુ છે, અને કૃષ્ણરૂપ પરમફલના અધિકારી તો કેવલ વ્રજની ગોપિકા જ છે, તેથી જો જે રસનો અનુભવ ગોપીઓએ કર્યો તે રસનો અનુભવ કાંઈએ કરવો હોય તો પુરુષાભિમાન ત્યજી, ગોપવધૂનું હૃદય અનુભવી, પ્રભુ કૃષ્ણને હૃદયમાં પધરાવના, તેમ કરવાથી નરસિંહવત્ વિરલભક્તભોગાન્ત પાતી થવાશે નરસિંહના પદોમાં શુદ્ધ બ્રહ્મવાદનું વર્ણન કરેલું છે, અને તે જ જ્ઞાનને પણ પાછું તત્ત્વનું તુચ્છ દુપણુ કહ્યું છે, તે ઉપરથી સમજાશે કે સદ્ગત ઇન્દ્રારામે કરેલું અનુમાન કે નરસિંહ પ્રથમ ભક્ત હતા અને પછી જ્ઞાની થયો તે અસંગત કરે છે. રા. ઇન્દ્રારામનું અનુમાન કેવલ વાયોવિગ્નાપન છે, કારણ કે જો નરસિંહ અન્ત સમયે જ્ઞાની હોત તો જ્ઞાનને તત્ત્વનું તુચ્છ દુપણું ન કહત, તેમ ભક્તિનો પણ ઉત્કર્ષ ન ગાત. જુઓ.

પ્રેમરસ પાને હુ મોરના પિન્ધવર, તત્ત્વનું દુપણુ તુચ્છ લાગે,
દૂષણા દોરનું, કૂશકે મન ચળે, ચતુર્ધા મુક્તિ તેઓ ન માગે
પ્રેમની વાત પરીક્ષિત પ્રીછયો નહિ, શુક્રજ્યે સમજી રસ સતાડયો,
જ્ઞાન વૈરાય કરી ગ્રન્થ પૂરો કર્યો, મુક્તિનો માર્ગ સૂરો દેખાડયો
મારીને મુક્તિ આપી ઘણા દૈત્યને, જ્ઞાની વિજ્ઞાની બહુ મુનિરે જોગી,
પ્રેમને જોગ તો વ્રજ તણી ગોપિકા અવર વિરલા કોઈ ભક્ત જોગી.
પ્રેતન મુક્તિ તો પરમવદ્વલ સદા હેતુના જીવ તે હેતુ તુઠે,
જન્મોજન્મ લીલારસ ગાવતા લહાણના વહાણ જેમ દ્વાર છટે.
મે અહો હાય ગોપીનાથ ગરવા તણો અવર બીજું કાંઈએ ન ભાવે,
નરસૈંભો મહામતિ ગાય છે ગુણ કયો જતિ સતીને તો સ્વપ્ને ન આવે.

સદ્ગત ઇન્દ્રારામના અનુમાનનું ચૂર્ણુશ ખડન કરવાને તેમ પ્રતિપદ પુષ્ટિમાર્ગને અનુ-સરતુ છે તે સિદ્ધ કરવાને પણ આ પદ પૂરતુ છે.

અત્ર કહેવું જોઈએ કે નરસિંહ મહેતાગા શ્રીવદ્વલભાચાર્યજીના સર્વ સિદ્ધાન્તો મક્કી આવતા ન હોય તો પણ એના પદોમાંથી પ્રકટ થતું તાત્પર્ય શ્રીમદ્વલભાચાર્યજીના સિદ્ધાન્તને બહુધા મલતુ આવે છે, અને તે સત્ય તે સમયનું ભારતવર્ષમાં સર્વત્ર બ્રહ્મવાદ અને શુદ્ધ કૃષ્ણભક્તિનું સામ્રાજ્ય સૂચવે છે નરસિંહ પોને બ્રહ્મવાદી હતા, નહિ કે માયાવાદી, કૃષ્ણરૂપ જન્મતત્ત્વને માયાવાદિવત્ કેવલ ગુણુશૂન્ય નહોતા માનતા, પણ અલૌકિક ગુણના નિધિ અને પ્રમુત ગુણુશૂન્ય માનતા હતા. જુઓ,

મન વચન સાવન ચાતુરી અને અગમ અગોચર જેહ છે,
બ્રહ્મવાદ નિર્બોધ છે તેને સમજશે તે કાણ છે.
એવો રત્નકોષ છે નિધાન ગુણનો, નિઝમે નિર્ગુણ લાખીયે,
વેદ સિદ્ધાંત વિધિભેદ બોલે દયાનિધિ કરી દાખીયે
સ્નેહ કીરણ મહાદાસી શીતલ શ્રીરંગ અગે સજાયે,
તે જ વનયા વાઝણીશું રૂપ રંગે શું રમયે

તારણિ કેટલે તેજ રસમા મયક મહામતિ પરસહો,
સહેજ કર્તવ્ય કામ ભેદે કારજ કારણ નવ લહે.
નવપદ્મ જોબન શીવન્દાવન તેની શોભા અવણે ન સમાવ,
સ સારમા સન્મુખ કે ! સ્તુતિ ટળી નિન્દા થાય

આ અને આવા અનેક પદો છે કે જે ઉપરથી નિષ્પક્ષપાતી બુદ્ધિમાન વાચક સમગ્ર શકશે કે નરસિંહ મહેતા પુષ્ટિમાર્ગને કેટલો મક્કો આવે છે ? ઉભયની વચ્ચે અન્તર છે, અને તે આ છે કે સપ્રદાયમા શ્રીમદ્વાચાર્યના ચરણુદ્વારા શ્રીકૃષ્ણભક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે નરસિંહને આરંભમા શિવદ્વારા કૃષ્ણભક્તિ પ્રાપ્ત થઈ હશે, પણ તે આરંભમાં જ, કારણ કે અન્ય પદોમા એ દર્શાવે છે કે ગોપીઓએ અનુભવેલો રસ શિવાદિને પણ સ્વપ્ને નથી મક્કો (બુઝો ઉપર ટાકેલા પદો) હજી પણ જો ગુજરાતીના લેખકને સતોષ ન થતો હોય તો જે પદથી એમણે સિદ્ધાવલોકનનો ઉપસહાર કર્યો છે, તેજ નરસિંહના પદનું અનુસધાન કરી, નરસિંહના કહેવા પ્રમાણે સસારાસક્તિનો ત્યાગ કરી, નરસિંહકાવ્યનો શુદ્ધ ભાવથી અભ્યાસ પુન આરંભવો, એટલે તત્ત્વ અત સ્પુરશે વસ્તુત નરસિંહ ગુજરાતી કવિ છે, અને શ્રીમદ્વાચાર્યજી તૈલગ બ્રાહ્મણ છે, એટલે એક બીજાના વિચાર વાચીને અહણુ કરવાનો કોઈ પણ પ્રકારે સભન નથી, તેમ શ્રીમદ્વાચાર્યજી જેવા સમર્થ માયાવાદકરીન્દ્રદર્પદલન વેદ-વેદાંતના ભાષ્યકાર અને સંસ્કૃત પડિત ગુર્જર નરસિંહના કાવ્યો વાચીને પોતાનો સિદ્ધાન્ત નિર્ણય કરે તે પણ અસંગત અને અસ્વાભાવિક છે, પરંતુ ઉભયનું વિચારસામ્ય તે સમયનું ભારતવર્ષમા સર્વત્ર પ્રસરી રહેતું બ્રહ્મવાદ અને કૃષ્ણભક્તિનું સામ્રાજ્યજ સિદ્ધ કરે છે આથી ગોવર્ધનરામની કલ્પના (1) કે ‘નરસિંહના બીજરૂપ ઉપદેશને શ્રીવલ્લભાચાર્યે વિકસાવ્યો’ કે એક અન્ય સાહિત્યરત્નવાલા ગ્રેડ્યુએટની કલ્પના કે ‘જે વર્ષના બાલક શ્રીવલ્લભાચાર્યને નરસિંહના વિચારો માર્ગદર્શક થઈ પડ્યા (1) એ ઉભય કલ્પના અસંગત કરે છે. નરસિંહની વિચારદિશા શ્રીમદ્વાચાર્યજી જેવી ખરી, પરંતુ ઉપકાર તો સર્વથા નહિ નરસિંહ મહેતા, દયારામ, નિર્લયરામ ભટ્ટ, રા. કેશવનાથ ધ્રુવના પૂર્વજ નાગજીભાઈ વગેરે નાગરોની પરમ ગતિ શ્રીકૃષ્ણમાં જ હતી, તેથી સિદ્ધ થાય છે કે તા. ૧૫-૨-૧૪નો ગુજરાતીનો દાસાનુદાસનામક ચર્ચાપત્રી લખે છે કે ‘નાગરોને શિવ સિવાય અન્ય ગતિ નથી’ એ પણ બ્રાન્તિમૂલક છે, ઇતિહાસનું એ લેખક ખેદકારક અજ્ઞાન પ્રકટ કરે છે.

વધી બુઝો,

સદસ મુખ કરી ગોપીને, જમણું જમણું નીત નીત બોલે,
તે વદાક્ષને તે’ ઘરપર રાખ્યો, કમગાજ નહિ તુજ તોલે
શામલીઓ વર અતિશય બલીયો, તુજ આગલ દીન કહાડે
ધન ભાગ્ય ધન ભોવન તારૂ વણ તેડયો ઘેર આવે
અતન્ત કેટલે જલ્લાહતલ્લો પતિ સુરીનર સ્વપ્ને ન આવે
શિવ વિરયિ જેનું ધ્યાન ધરે ર તે તુજને લાડ લડાવે.
પ્રેમ વિના પુરયોત્તમ ફૂલો કેટલે જન્મ તપ સારે
જનો જન્મ સૈ યો રે જપતો એ લગની પ્રેમરસ વારે.

સેજ તણુ સુખ કહુ નવ જાયે જે પીયુષ પ્રેમ ધરી તે
જેનું ધ્યાન ધરે જ્ઞાનિક તેણું રગ રમી જે.
ફળન કેરું કાપે ન ચાલે, જેને સંસુખ સ્વામીરે
નરસૈયાયા સ્વામીશું રમતાં અખણ આનંદ પામી.

X X X X

વિવિધનો વિનોદ કરતી મનશું. ગોપીનાથ વશ કીયો રે,
જે રસ શિવ સનકાદિક દુર્લભ, તે નેત્ર ભરી પાપો રે.

X X X +

કાદિ કંદર્પનો દર્પ એવા હરિ ભૂતવ ભોગીનું રૂપ લીધું
કામળી કેત કરવા કલિ કાલમા અધમ જનને અભયદાન દીધું
ચાર યુગને વિષે મુક્તિ નહિ નારને જીગત નણી એમ વેદ બોલે
મજ તણી નાર વિધિચાર (વ્યભિચાર !) ભાવ (વે ?) ભવે (જે ?)
અધમ ઉદ્ધારવા અવતર્યા શ્રી હરિ એવું નણીને જે જ્ઞાન કરશે.

X X X X

નીચને ઉચ્ચતું ત્યાં નથી પારખું, પ્રેમ દીઠા તેને રહ્યા રે ઝાલી.
નંદનંદન તમો કહ્યા ન જાઓ, લીલા ન જાણે વેદ વદતા.
જ્ઞાનિકને સ્વપ્ને દુર્લભ તે સગમરસ મહાત્મ રે

આ ઉપર ટાકેલાં પદોમાં પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણનું વેદાતીતત્વ, પ્રેમૈકલ્પત્વ, સ્પષ્ટ કહેયું છે
જે રસ ગોપીઓએ અનુભવ્યો છે તે શિવાદિકને દુર્લભ છે, કૃષ્ણની લીલા પણ તદ્વત
વેદાતીત છે, કૃષ્ણ અધમોદ્ધારક છે, સ્ત્રીઓના વિશેષ હિતકૃત છે. પ્રભુ પ્રેમને વશ છે, નીચ
અને ઉચ્ચનો ભેદ પોતે નથી રાખતા, પરંતુ જે કાંઈ કૃષ્ણને પ્રેમથી ભજે છે, તેનો કદાપિ
ત્યાગ કરતા નથી, ઝાલી રહે છે. નરસિંહ મહેતાનાં પદો બહુધા પુષ્ટિમાર્ગને મનતાં આવે
છે, એ રા. ડોહવાલાનું કથન કેટલું સુયોગ્ય છે તે બુદ્ધિમાન વાચકને હવે તો સમજાયુ હશે.
સ્થૂણાખનનન્યાયે હતુ પણ કેટલાક પદો ઉમેરીશું.

નિત્ય સેવા નિત્ય કીર્તન ઉત્સવ નિરખવા નંદકુમાર રે

અત્ર કૃષ્ણની સેવા, કીર્તન, ઉત્સવ અને દર્શનાદિ નિત્યત્વ ગાયુ છે.

કુળ લલિત માહે શ્રી કૃષ્ણ લીલા કરે નિરખની નૌતમ નિત્ય કેલી.

અત્ર કૃષ્ણલીલાનું પુષ્ટિમાર્ગવત્ પ્રતિક્ષણ નૂતનાત્વ અને નિત્યત્વ નરસિંહ ગાય છે.

જે જમે જમદગુરુદેવ જગદીશને તે તણે ખરખરો ફેંક કરવો,
આપણે ચિન્તાવો અર્થ કાઈ નવ સરે જમરે એક ઉદ્દેશ ધરવો.
હું કર હું કરે એજ અજ્ઞાનતા, રાકટનો ભાર જેમ શ્વાન તાણે,
સુષ્ટિમ ડાણ છે સર્વ એણી પેરે, જોગી જોગેશ્વરા કોઈક નહો.
નિપજે નરથી તો કોઈ ન રહે હુ ખી, ચતુ મારીને સૌ મિત્ર રાખે
રાય અને રક, દૃષ્ટ આવે નહિ ભવનપર ભવનપર છત્ર દાખે.
ઋતુભવા પર ફલ આપે યથા માનવી મૂર્ખ મન વ્યર્થ શોચે,
જેહના બાપમા જે સમે જે લખ્યું તેહને તે સમે તે જ પહોચે.

સુખ સંસારી મિથ્યા કરી માનજી, કૃષ્ણ વિના બીજુ સર્વ કાચુ.
યુગલ કર જોડી કરી નરસૈયો એમ કહે, જન્મ પ્રતિજન્મ હરિને જ મનુ.
કાઠની પૂતણી કોટિ મટકા કરે મકાંટ માનવી ચાહી નચાવો.
અખિલ જહાડમા એક છે નાથ તુ, પુણ્યને પાપ નામ કહાવો.

આ પદમા પરબ્રહ્મ કૃષ્ણનું સર્વવિધ કર્તૃત્વ, ફલદાતૃત્વ, અને જીવમાત્રનું તદ્વિમ્બીત્વ અધીનત્વ, સંસારનું મિથ્યાત્વ, નરસિંહ ઉપદેશે છે. તે નચાવે છે તેમ સર્વ જીવો નાચે છે. પ્રભુનું સર્વ પ્રકારનું કર્તૃત્વ સ્પુરવાથી, અને પોતાનું કર્તૃત્વ પણ તદ્વિમ્બીત્વે અધીન થવાથી, જીવની કૃતિ માત્ર અપ્રાકૃત થાય છે, અને પાપ અને પુણ્ય તે જીવના સબધમા નામમાત્ર કહેવાય છે, પાપ પુણ્યની જવાબદારી એને શિર રહેતી નથી. ‘અખિલ જહાડમા એક છે નાથ તુ’ એ વાક્યથી કૃષ્ણનું અદ્વિતીયત્વ અને સર્વોત્કૃષ્ટત્વ સિદ્ધ થાય છે.

પ્રભુનું ભજન કરવામા લોકલિંગમા ન રાખતી જોઈએ તે પણ નરસિંહ ઉપદેશે છે

લોકની લાજ મયાંદ તે પરહરો, નિર્ભય થઈ હરિગુણ જાવો

સર્વત્ર વ્યાપી પ્રભુ પોતે જ છે, તેથી ‘સોહમ્’ શ્રુતિનો અનુવાદ કરીને કૃષ્ણની તુલ્ય કોઈ નથી એમ દર્શાવીને, શ્યામશોભા બુદ્ધિને અગમ્ય છે એમ કહીને, ઉત્સવની અનન્તતા ઉપદેશીને, પ્રભુનું પ્રેમરસરૂપત્વ અને તેજોમયતા દર્શાવીને વિરુદ્ધધર્માશ્રયત્વ પ્રતિપાદન કરે છે. એવા પ્રભુ અર્ધ અને હર્ધની માહે ડાલે છે, વ્યાપિત્રૈકુટમા અને શ્રીમદ્ગોકુલમા ખેવે છે એ પ્રભુ સર્વવ્યાપક હોવા છતાં કેવલ પ્રેમબધનથી જ ગ્રહણ કરી શકાય છે, અર્થાત્ સર્વવ્યાપકરૂપે નહિ, પરંતુ એક જ સ્થાને દર્શન દઈને, ગોપી વગેરે સાથે ક્રીડા કરે છે

નિરખને ગગનમા કાણ ધૂમી રહ્યો, તેજ હું તેજ હું શબ્દ બોલે,
શ્યામના ચરણમા ધમ્ધુ છું મરણ રે, અહીયાં કોઈ નથી કૃષ્ણ તોલે
શ્યામ શોભા રણી, બુદ્ધિ ન રાકે કળી, અનન્ત ઉત્સવમા પથ ભળી,
જડ ને ચેતન, રસ કરી જણવો પડી પ્રેમસજીવન મૂળી
જલહલ જ્યોત ઉદ્યોત રવિ કોઠમા હેમની કાર જ્યા નીસરે તોલે
સમ્મિદાનંદ આનંદ ક્રીડા કરે, સોનાના પારણા માહી જુલે
ભસિ વિણ તેવ વિણ, સૂત્ર વિણ જો વળી, અચલ જળકે સહા અતલ હીરો,
નેત્ર વિણ નિરખવો, રૂપ વિણ પરખવો, વણ જીવવાએ રસ સરસ પીવો
અકલ અવિનાશી એ, તવ ભરે કલયો અરધ રૂ ઉરધની માહે મહાલે
નરસૈયાયો સ્વામી સકલ વ્યાપી રહ્યો, પ્રેમના તન્તમા સન્ત ઝાલે

વક્ત્રી બ્રહ્મવાદવત્ કૃષ્ણનું એકત્વ અને સર્વરૂપત્વ નીચતા પદમા પ્રતિપાદન કરે છે.

અખિલ જહાડમા એક તુ સી હરિ, જીજ્ઞે રૂપે અનન્ત જાણે,
દેહમા દેવ તુ તેજમા તત્ત્વ તુ શૂન્યમા શબ્દ થઈ લેલ વાણે

પવન તુ, પાણી તુ, ભૂમિ તુ ભૂધરા, વૃક્ષ થઈ મૂલયો આકારો,
વિવિધ રચના કરી અનેક રસ લેવાને સિવ થકી જીવ થયો એજ આરો

વેદ તો એમ વદે શ્રુતિ સ્મૃતિ ચાખ દે કનક કુંડલ વિશે ભેદ ના હોય,
ઘાટ ઘડયા પછી નામરૂપ જૂજવા અંતે તો હેમનું હેમ હોય.

× × × ×
વૃક્ષમાં બીજ તુ, બીજમાં વૃક્ષ તુ, તેડ પડતરો એજ પાસે,
ભણે નરસૈયો એ મન તણી શોધના, પ્રીત કરે પ્રેમથી પ્રકટ થાશે

અહિં પણ ઉપર દર્શાવેલુ બ્રહ્મવાદનું જ્ઞાન એ મનતણી શોધના છે, જ્ઞાન ચિત્ત શુ-
દ્ધિને માટે છે, બાકી પ્રભુ તો પ્રેમથી પ્રકટ થાય છે, તેથી તેની જોડે પ્રીતિ કરવી એમ
ઉપદેશ કરે છે.

વક્ત્રી, કૃષ્ણ આદિ મધ્ય અને અવસાન છે. એ પ્રભુ એક જ અદ્વિતીય છે, વેદાતીત
છે, સગુણ છે, નિર્ગુણ છે જે પ્રભુ શિવસનકાદિકને માત્ર ધ્યાનમાં જ પરોક્ષ પ્રાપ્ય છે. તે
પૂર્ણ પુરુષોત્તમ મનતણી પ્રેમદાઓની સાથે ભાવથી નિત્ય સાક્ષાત્ બેસે છે આથી ગોપિ
કાઓનું અહોભાગ્ય વર્ણવ્યું છે

આઠ તું મધ્ય તુ, અન્ય તું ત્રિકામાં એક તુ એક તુ એક પોતે,
અખિલચો બ્રહ્મ બ્રહ્માદિક નવ લહે ભૂરચા માનવી અન્ય જોતે.

રવિશશિ કોટિ નખચ દ્રિકામાં વસે દૃષ્ટિ પહોચે નહિ જોજ બેજો,
અક' લઘોત જ્યમ તિમિર ભાસે નહિ નેતિ નેતિ કહી નિગમ રોજો.

કોટિ બ્રહ્માડના ઈશ ધરણીવરા, કોટિ બ્રહ્માડ એક રોમ જેવું,
મમ' સમજ્યા વિના ભ્રમ ભાગે નહિ, સગુણ સ્વરૂપ નિર્ગુણ એનું
એ નથી એકલો વિશ્વથી વેગલો સર્વવ્યાપક છે શક્તિ સત્ય જેની,
અખિલ શિવ આદ્ય આનન્દમય કૃષ્ણજ સુદરી રાવિકા ભક્તિ તેની
વેદની વાતનો ભેદ લખે નહિ તેનું હારદ તે કોક જણે.

શિવસનકાદિક દેવ મુનિ નારદ, પૂરણ બ્રહ્મનું ધ્યાન આણે

તે પૂર્ણ પુરુષોત્તમ પ્રેમદાશુ રમે, ભાવે શુ ભામિની અક લીધા.

જે રસ મનતણી નાર વિલસે સદા, સખીરૂપે તે નરસૈયે પાવે

પ્રભુનું માહાત્મ્ય કેવું છે તે દર્શાવવાને નરસિંહ દર્શાવે છે કે અનન્તકોટિ બ્રહ્માડ તેના
એક રોમમાં વસે છે. નરસિંહે પ્રભુરસ પણ પુરુષરૂપે નહિ પણ સખીરૂપે પીધો છે તે
વિસ્મરતું ન જોઈએ ' એક તું એક તુ એક પોતે ' આ શબ્દો ' તે જ તું ' ' તે જ તુ '
ના અમે કયેલા અર્થની ઉપપત્તિ દર્શાવે છે.

વક્ત્રી, શિવાદિકને ધ્યાનમાં પણ જે પ્રભુ અગમ્ય છે તે પ્રભુ મનવધૂઓ સાથે સાક્ષાત્
બેસે છે.

શિવબ્રહ્માદિક મહામુનિ તેને ધ્યાને ન આવે,

ધન્ય ભાગ્ય મનનારનું વહાયો લાડ લડવે

વક્ત્રી, શુદ્ધ પુષ્ટિભક્તિમાં મનાતું એક અદ્ભુત રહસ્ય પણ નરસિંહ ઉપદેશે છે.

' અખિલ બ્રહ્માડનું અમૃત લઈ યુવતિવદને પીધું,

અદ્ભુત ભલ આપ્યું અખવાને, નરવર કાયર અંગે

હસતુ વનવેલીને આપ્યુ, કોઝિલા સ્વર મકર દેરે,
ગૌગ વિમુખજન મર્વાને આપ્યુ ભોગભક્તિ ભગવાનરે

શ્રુતિમાં ઉપદિષ્ટ 'તસ્ય દાય પુત્રા ઉપયન્તિ સદા સાધુકૃત્યા, દ્વિપન્ત પાપકૃત્યામ્' રહસ્યના જોડુ રહસ્ય પણ નરસિંહ ઉપદેશે છે ભગવદ્વિમુખજનને રોગાદિ આપ્યુ, અખલાને અરબુત બલ આપીને સમલા બનાવી, અને તે યુવતિવદનથી અખિલ બ્રહ્માંડનુ અમૃત પીધુ, પુરુષની ભગવદસ પાન કરવાકરાવવાની અયોગ્યતા, અને સ્ત્રીની યોગ્યતા, એવી સુદર રીતે ભક્ત નરસિંહે દર્શાવી છે કે રુદ્રાગ્રહરહિત વાચકને તો નરસિંહકાવ્યનુ શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના સિદ્ધાન્ત સાથે સામ્ય સ્વત રચુરશે

વર્ણાશ્રમ ધર્મ ગૌણ છે અને ભગવદ્ધર્મ પ્રધાન છે, ભક્તિમાર્ગમાં કર્મ અન્તરાયરૂપ છે, સર્વ સાધનમાત્ર હરિનામ આગલ તુચ્છ છે, છત્યાદિ નરસિંહ જણાવે છે, તે પણ શ્રીમત્-પ્રભુચરણે ઉપદિષ્ટ દેહધર્મેનુ વર્ણાશ્રમધર્મેનુ ગૌણત્વ, અને આત્મધર્મનું, ભગવદ્ધર્મનુ અન્તરંગત્વ અને પ્રધાનત્વની સાથે બહુધા મલતુ આવે છે

વર્ણના ધર્મ તે કર્મ કરવા દેહ્યા મર્મ જાણ્યો ત્યારે ભર્મ ભાગ્યો,
શ્રી રાધિકા કૃષ્ણ ભજ સચ્ચિદાનન્દને તેથી નથી કાંઈ ધર્મ આવો
મનુષ્યને કર્મ કરવા ઘટે જ્યાં લગી ત્યાં લગી ભક્તિનો ભેદ અજાણો,
ભાવે ગોવિન્દમા, ભજન ભેદી રહો એક હપાસનાને વળગો
જગને જોગ જગન નરથી દેહ્યા, ભૂખ વેડી સીદ્ધ વ્રત કરતો,
તીર્થની શોયના, મેલ મનથી પરિ દેહ દમીને મા જ જન કરતો.
સકલ સાધનનુ શ્રીહરિનામ છે, પાર પામ્યા કોઈ સંત પુરા,
ચાસ્રપી એ સમુદ્ર તરે જોટલા જલ કાપી ગયા જન શૂર
મારે તો આશરો એક હરિ નામનો છેક આજ્યો જવે કયારે જઇએ
ભણે નરસૈયો એ નામને આશરે નામને મૂર્તિમાં લીન રહીએ

નરસિંહને એક કૃષ્ણનો જ આશ્રય છે. એની દૃઢ ઇચ્છા પ્રભુના નામ અને સ્વરૂપમાં જ તક્લીન થવાની હતી, તે માયાવાદને કોઈ પ્રકારે પોષતી નથી, પરંતુ પુષ્ટિમાર્ગને જ પોષે છે યજ્ઞ, યોગ, વ્રત, તીર્થ સર્વ વ્યર્થ છે પ્રભુનામથી હોં છે ભાવથી કૃષ્ણનુ ભજન કરો, અને તેની જ ભાક્તને વલગી રહો. અત્ર પણ પુષ્ટિમાર્ગનુ જ સામ્ય પ્રકાશે છે, માયાવાદનુ નહિ

પુષ્ટિમાર્ગમાં નિ સાધનતા અને દીનતા એ જ સાધન છે. ગમે એટલો પ્રયત્ન જીવ પ્રભુને રીઝવવાને કરે, પરંતુ પ્રભુને તો તેનો અજીકાર 'પત્ર પુષ્પ ફલ તોયમ્' ન્યાયે જ કરવાનો છે. સ્વનિસાધનતા અને દીનતા દર્શાવતા અને પ્રભુનુ માહાત્મ્ય ગાતા નરસિંહ ઉચ્ચરે છે કે,

૨ હડહડતા માયાવાદી અને પુષ્ટિમાર્ગીયનુ અખાતાં કાવ્યમાં શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યના જણવાદનું દર્શન જોટલુ અસંભવિત છે, તેટલું જ નરસિંહમહેતાના કાવ્યમાં માયાવાદનુ અસંભવિત છે, છતાં જણવાદી ભક્ત નરસિંહના કાવ્યમાં પ્રતિપદ રચુરિત જણવાદ અને ભક્તિનો ન્યકાર કરીને તેમાં માયાવાદનો અધ્યારોપ કરવો એજ દુરાગ્રહ, જે સંપ્રદાયમાં જન્મ્યે તે સંપ્રદાયના ઉત્કર્ષનું તમોમૂલક અસહન એ દુરાગ્રહનો હેતુ જણાય છે

તારી કેમ કરી પૂજ કરી શ્રીકૃષ્ણ કૃપા નિધિ અકલ આનન્દ કલ્પો ન ભયે,
 સ્થાવર જંગમ વિધ વ્યાપિ રહેા, કેશવા કહીયે કેમ સમાચો.
 બાર મેઘ કરી સનાન શ્રીપતિ કર્યો શ ખની ધારે હરી કેમ રીઝયા,
 ઝોગણ પચાસ તુને વાયુ બ્યજન હરે સૂક્ષ્મ વાયુ તુને કેમ ગમીયા.
 સૂરજરૂપે કરી ત્રણ ત્રિભુવન તખ્યાં ચન્દ્રરૂપે કરી અમૃત ઠાર્યો,
 મેઘરૂપે વરસો રે વિકૃષ્ણ, વાયુરૂપે કરીને વધાર્યો.
 અદ્વારસાર વનસ્પતિ હરનિશ પીમળે, માળા તે પાનરી શરે લાવે
 સુવા ચ હન કરી પ્રભુ તુને પૂછ્યે અ જના બેહકની તુલ્ય ના'વે.
 તારે નિત નિત અવનવા નેવેદ કમવા કરે સૂક્ષ્મ નેવેદ કેમ તુલ્ય આવે.
 બાણે નરસૈ ધો, જેને કૃષ્ણરસ, ચાખીયો પુનરપિ માવને જલ ના'વે

પ્રભુતું વિરુદ્ધધર્માશ્રય દર્શાવતા લગવન્માહાત્મ્યનુ ગાન કરવામા નરસિંહનુ અહોભાગ્ય છે ! આટલુ પ્રત્યક્ષ સામ્ય છે, છતાં જે કોઇ ન સ્વીકારે તો તેને આપણે ખીન્નું શું કહીશું ? માત્ર ‘ મન્ત્રાં ધન્યા ’. સામ્ય સ્વીકારતા છતાં નરસિંહ પુષ્ટિમાર્ગનો “વધૈયો” છે એ કોઇ પૃથગ્જનને ન સ્વતંત્ર હોય તો આપણે શું કરીએ ? દ્વારામાદિ અસંખ્ય વૈષ્ણવો એવું માનતા આવ્યા છે અને માને છે, તેને આપણી અરુચિની શી પડી છે ?

આ સિવાય પણ નરસિંહના અનેક પદો છે કે જેમા બ્રહ્મવાદ અને પુષ્ટિમાર્ગના જેવો ઉપદેશ નરસિંહે કર્યો છે. નરસિંહના પદોમાં માયાવાદ તો ક્યાહિએ દૃષ્ટિગોચર થતો નથી, જે પદો ગુજરાતીના લેખકે ટાક્યા છે તેમાં પણ નથી, પ્રત્યુત પુષ્ટિમાર્ગસદૃશ ઉપદેશ તો છે, જે અમે અનેક પદો ટાકીને સિદ્ધ કર્યું છે. આ પ્રકારે નરસિંહ મહેતા પુષ્ટિમાર્ગને બહુધા મક્કતા આવે છે તેથી, અને શ્રીવલ્લભાચાર્યની તરત જ પૂર્વ થયલા હોવાથી જે વૈષ્ણવો એને પુષ્ટિમાર્ગનો “વધૈયો” માને તો તેમણે અપરાધ કર્યો નહિ કહેવાય. એ માન્યતા આટલા બધા સમગ્ર પ્રમાણથી સિદ્ધ હોવા છતાં ન સ્વીકારવી, અને નથી તેરો માયાવાદનો અશ નરસિંહકાવ્યમાથી કલેશથી કાઢવા પ્રયત્ન કરવો એ જ કેવલ દુરાગ્રહનું સ્વરૂપ. અત્ર કહેવું જોઇએ કે નરસિંહ કેટલી જગ્યાએ શિવાદિને કૃષ્ણસ્વરૂપ દર્શાવ કહે છે, અને કેટલીક જગ્યાએ પ્રાર્થ પછુ કહે છે, તે ઉપરથી એમ અનુમાન થાય છે કે કેટલીક (જેવી કે બાલલીલા) કૃષ્ણલીલા શિવાદિને ગમ્ય હશે, જ્યારે કેટલી લીલા (જેવી કે રાસાદિલીલા) અગમ્ય હશે, અથવા કવિનુ શબ્દશૈલિય પણ હોય, ગમે તેમ હોય, અત્ર નાસ્માકમાગ્રહઃ અતો ન કિચ્ચિદેતત્ ।

શ્રીકૃષ્ણાર્પણમસ્તુ ।

૧. જેતુ વાચનક્ષેત્ર વિશાલ છે તેને અન્ય ધર્મમાં તો શું પણ અનેક મહાપુરુષના જન્મમાં પણ વર્ધાપકત્વના અનેક દૃષ્ટાન્ત સુવિદિત હશે.

૨. શ્રીશુક શ્રીમદ્ભાગવતશાસ્ત્રના પ્રવર્તક છે, પુરાણમાં શ્રીશુકને શિવાવતાર માન્યા છે, અને શ્રીમદ્ભાગવતમાં પણ પ્રસ્તુત એ યના હલધીસૂચનના પ્રસંગમાં વૈષ્ણવાના યથા શંકુ. એવું વાક્ય દૃષ્ટિગોચર થાય છે, તેથી શિવરૂપ અને શુકરૂપ હલધે (શકરાચાર્ય નહિ) માર્યાદિક વૈષ્ણવ હોવાથી માર્યાદિક ભગવદ્લીલા અનુભવે, પરંતુ શક્ત્યર્થપરમેષ્ઠિપુરોગા ઇત્યાદિ શ્રીમદ્ભાગવતના દસમસ્કંધીય યુગલગીતીય શ્લોકમાં વેણુનાદ પ્રવર્તિત રાસાદિક લીલામાં શિવાદિને મોહ યથા સૂચ્યો છે, તેથી શિવને કે શુકને કોઇને પણ પુષ્ટિમાર્ગીય તત્ત્વભૂત રાસાદિલીલાનો તો સ્વપ્ને પણ અનુભવ નથી.

પુષ્ટિભક્તિસુધાકરને જે બોલ લખનાર મી. ત્રિવેદીને જે બોલ.

(આ લેખ માટે લેખક પોતે જવાબદાર છે)

“ ડાહી સાસરે જાય નહીં, અને ગાડીને શીખામણુ આપે ” તેવો ઘાટ મી. ત્રિવેદીએ ધી ‘ગુજરાતી’ તા ૨૫-૨-૧૪ ના અંકમાં લેખ લખી વર્તન કરી દેખાડ્યું છે. એક તરફથી સુધાકરે ગાલિ પ્રદાનનો ધધો આદ્યો માટે મી. ત્રિવેદીએ શીખામણુના જે બોલના બદલે બીજી તરફથી પોતે જ એક મુખ્ય વૈષ્ણવ સંપ્રદાયના પૂજ્યપાદ શ્રીમદ્ આચાર્ય તરફ કૃતકો અને અમાનસીક લજ્જાહીન ગાલિપ્રદાનનો વરસાદ વરસાવ્યો. આટલા માટે તે મી. ત્રિવેદીને પણ જે બોલ લખવાની જરૂર જણાઈ છે

ગુજરાત સવસંમહના પાન ૧૩૪ ઉપર જણાવવામાં આવ્યું છે કે ગુજરાતમાં ત્રણ સંપ્રદાય અને ત્રીસ ઉપરાત પથો છે આ ત્રણ સંપ્રદાયમાંના આ લેખમાં ફક્ત જે સંપ્રદાય (૧) પૂજ્યપાદ શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યનો એક અને (૨) શ્રીશંકરાચાર્યનો બીજો-એવા જે માટે જ આપણે લખવાનું છે ગુજરાત સર્વસંમહમાં જે સંપ્રદાયો અને પથો માટે લખવામાં આવ્યું છે તેની ઇચ્છા જણનારાઓની માહિતી માટે મી. વીલસન કૃત હિંદુઓના ધર્મની બાબતમાં જે નિબંધો અને ભાષણોનો સંગ્રહ ઇ સ. ૧૮૬૨ ની સાલમાં ડાક્ટર રેન્હોલ્ડ રોસ્ટે પ્રકટ કર્યો છે તે વાચવાની ભલામણ કરીએ છીએ. તેના પાને ૩૧ થી ૩૩ ઉપર સંપ્રદાયો અને પથોની નોંધ કરી છે. ઉપર જણાવેલા જે સંપ્રદાયમાંના એકનો હેવાલ રૂઢ સંપ્રદાય ઉરે પૂજ્યપાદ શ્રીમદ્ વલ્લભી સંપ્રદાયનો-તે અચના પાને ૧૧૯ થી ૧૩૬ સુધી છાપેલો છે અને બીજનો હેવાલ ડાહી અને દશનામીના મયાળા નીચે પાને ૧૯૧ થી તે પાને ૨૩૭ સુધી છાપેલ છે આ અચના ઉપયોગથી-મી. ત્રિવેદીએ જે આધારથી પૂજ્યપાદ શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યની જાત માટે કૃતકો ગુથ્યા છે તેના કમ્તા ચઢીયાતા અચના આધારથી શ્રીશંકરાચાર્યની જાત માટે મી. ત્રિવેદીના જ સિદ્ધાંતો ગ્રહણ કરવામાં આવે તો તે ક્વેરી હોવી જોઈએ તેનો તર્ક કરવાનું કામ મી. ત્રિવેદીને અને ગુજરાતી પત્રના અધિપતિ જેનું વલણ પૂજ્યપાદ શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યની વિરુદ્ધ હોય તો તેને અને વાચકવૃન્દને સોંપીએ છીએ

મી. ત્રિવેદી શ્રીશંકરાચાર્યના સંપ્રદાયના હોવા જોઈએ, અને સુધાકરના લેખકો પૂજ્યપાદ શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યના સંપ્રદાયના હોવા જોઈએ ધી ગુજરાતીના અધિપતિનું વલણ ઉપર જણાવવા પ્રમાણે શ્રીશંકરાચાર્ય સંપ્રદાય તરફમાં અને પૂજ્યપાદ શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્ય સંપ્રદાય વિરુદ્ધ હોવું જોઈએ, કારણ કે શ્રીશંકરાચાર્યના અનુયાયીએ પૂજ્યપાદ શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યને “ ચાઢાલ ” વિગેરે અનુમાન કરી સંજ્ઞા આપીને મોકલેલો લેખ પોતાના જાપામાં જાપના જરાપણુ આચકો આપ્યો નહીં, પણ જે સિદ્ધાંતોથી તેવી સંજ્ઞા મી. ત્રિવેદી આપવાને જાપામાં લખવા ભાગ્યશાળી થયા તેજ સિદ્ધાંતોનો ઉપયોગ મી. વીલસન કૃત અંથમાં શ્રીશંકરાચાર્યના જન્મની કેરલ ઉત્પત્તિની ક્ષતકથાના સિદ્ધાંત સાથે મેળવી તેવી સંજ્ઞા શ્રીશંકરાચાર્ય માટે ઉત્પન્ન થાય માટે તે પ્રકટ કરવા તે પત્રના અધિપતિએ પાછી પાતી કરેલી હોવાથી એ લખ આ પત્રમાં પ્રકટ કરાવવાની હમેને ઘણી કડવી ફરજ પડી છે.

એક સંપ્રદાયના અનુયાયીએ શંકરાચાર્યના સંપ્રદાયના સ્થાપક માટે અધિકૃત લખ્યું તો તે સંપ્રદાયના ધુરધર (૧) અનુયાયી મી. ત્રિવેદીએ લખનારના સંપ્રદાયના મુળ સ્થાપક

માટે ખરા અને ખોટાનો ક્ષણભર પણ વિચાર ન કરતા “ જે ખોટાના ” નામે લખતા “ ચાંડાલ ” વિગેરે શબ્દોનો પ્રયોગ કરતા કોઇ જાતની તેને કપારી છુટી નહીં અકસોસ !!! ચાંડાલ શબ્દોના પ્રયોગ કરવાના સાહસનું કારણ મી. ત્રિવેદીનો નીચે જણાવેલો (Syllogism) ન્યાય છે. —

Major premise } સન્યાસીમાથી ગૃહસ્થ થનારને ધર્મશાત્રમા “ વાતાસિ ”
પ્રધાન સાધન } (એકેલુ ખાનાર) તથા “ આરુઢપતિત ” કહેવાય છે.

Minor premise } શ્રી લક્ષ્મણભટ્ટ પરણ્યા બાદ સન્યાસી થયા હતા, અને
ગૌણ સાધન } સન્યાસીમાથી ગૃહસ્થ થઇ સંસાર ભોગવી પ્રજા ઉત્પન્ન કરી હતી.

Inference . } શ્રી લક્ષ્મણભટ્ટ “ વાતાસિ ”, તથા “ આરુઢપતિત ” કહેવાય.
માટે અનુમાન નં. ૧. }

મી. ત્રિવેદીનો-Syllogism-ન્યાય નંબર જે નીચે પ્રમાણે તેમના તરફથી અપાયેલો છે

Major premise } સ્મૃતિના વાક્યોમા કહ્યું છે કે
પ્રધાન સાધન } (૧) સંન્યાસીથી ઉત્પન્ન થયેલી પ્રજાને
(૨) બ્રાહ્મણીએ શુદ્ધ થકી પેદા કરેલી પ્રજાને, અને
(૩) સગોત્રની કન્યામા પેદા કરેલી પ્રજાને
ચાઢાલ કહી છે.

Minor premise } પૂજ્યપાદ શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્ય સંન્યાસી લક્ષ્મણભટ્ટની પ્રજા
ગૌણ સાધન. } છે

માટે
Inference ... } ગૌણ સાધનમા જણાવેલા આચાર્ય—કહેવાય.
અનુમાન નંબર ૨. }

આવી રીતના મી. ત્રિવેદીના જે અનુમાનો ધી ગુજરાતીમા પ્રકટ કરવામા આવ્યા છે, અને તેના આધારમા કાશી-મનારસના સખ જડજી આ ચદ્રજસુનો પરદેશગમનની બાબતમા આપેલો ફેસલો “ કવિ રત્ન ” “ મહારાજ લાઇમલ કેસ ” “ મહારાજોનો પથ ” અને વર્ણુશંકરનામી Black-t-Anand બ્રહ્મકટાનંદ—[જેતુ નામ જે શબ્દોમાના એક ધ્રુવિજ અને બીજા દેશી એ જે શબ્દોના લગનની પ્રજા—વર્ણુસકર—બ્રહ્મકટાનંદ] ના ગ્રંથો નોંધવામા આવ્યા છે.

કાશી બનારસના સખજડજે જે ફેસલો આપ્યો છે તે અપીલમા હાલજ ગયેલો જણાય છે તે અપીલની સુનાવણીનો રીપોર્ટ સાજ વર્તમાનના તા. ૨૨-૧-૧૪ના અંકમા જે હેવાલ પ્રગટ થયો છે તેમા અલાહાબાદ હાઇકોર્ટના ધ્રુવિજ ન્યાયમૂર્તિએ કહ્યું છે કે ચંદ્રબાસુએ સંસાર મુધારાની લલત સુકાદામાં લાવવી જોઈતી ન હતી તે “ સદંતર અસંબદ્ધ ” છે તેને માટે ‘ સુકાદામા બીલકુલ સ્થાન નથી. ” આ ઉપરથી જણાશે કે મી. ત્રિવેદીએ જનસમાજને ભુલાવામા નાખતા માટે ઉપરનો ફેસલો જે અપીલમા ચર્ચાને પાત્ર છે તે ટાક્યો છે. તેમાં ન્યાય આપનાર ન્યાયાધીશ માટે તેના ઉપરીએ ઉપર પ્રમાણે અભિપ્રાય જણાવ્યો છે.

હવે મહારાજના લાઇબ્રેરી કેસ જે હ. સ. ૧૮૬૨માં ચુકાવલો છે તે સુધારાવાળાઓને અને આ પૂજ્યપાદ શ્રીમદ વલ્લભી સંપ્રદાયના દુરમતોને એક બાઇબલ-કિવા કુરાન રૂપે માનીતો થઈ પડ્યો છે પણ હમોને અભયથી એ યાવ છે કે એ કેસમાં મુદા ઉપર આપેલા અભિપ્રાય શિવાય બાકીના ખાનગીજ અભિપ્રાયો સમજવાના છે, અને તે પણ તેજ કામના પદાકારોને બંધન કરતા છે. છતાં તે ન્યાયમુર્તિએ આપેલા ચુકાદા તરીકે ધુસાડવામાં આવે છે. આખા સંપ્રદાયને તે કોઈ રીતે બંધનકારક નથી આ સંપ્રદાયનો મુખ્ય પાયો “ભક્તિ” અને ઇશ્વર પ્રત્યેનો પ્રેમ “Love towards God” “amor Dei” છે અને તેનું રહસ્ય અન્ય વૃત્તિવાળાને ભાગ્યેજ સમજાય પડે છે આધારી રીતે વૃત્તિઓ શૃંગાર રહસ્ય તરફ વલ્લભા મારે છે તેવી વૃત્તિઓને આ “પ્રેમ સાગર” શૃંગાર સાગર જણાય છે તેમાં દેવ કેનો વાર ? ‘સુતારનું મન બાવળીએ’ એવો ઘાટ યદ્ય પડ્યો છે. લાડીન બાપામાં લખાયેલા શાસ્ત્રોમાં “Amor Dei” ઇશ્વર પ્રત્યેના પ્રેમનું લક્ષણ જુદું જ ચિતરાયતું છે. આજ બે શબ્દોના અર્થ જુદા જુદા રૂપમાં દેવામાં આવ્યા છે. કોઈ કહે છે કે “ઇશ્વરનો પ્રેમ” બીજા તરફ અથવા બીજાઓનો “પ્રેમ ઇશ્વર પ્રત્યે” આમાં જેને જેનું કાવે તે તેનો અર્થ કરી માનસિક વૃત્તિઓને તૃપ્ત કરે છે.

મહારાજોનો પથ નામનું પુસ્તક કોઈ રીતે સાસ્ત્રીય ગણાય નહીં. તેનો લેખક કોઈ પણ ગણ્યોનો હોય તેમ જણાયુ નથી. મહારાજ લાયક ન કેસનું તે અગમ્ય હોયુ જોઈએ માટે એ આધાર તરફ કયો ધર્મસાસ્ત્રીય જ્ઞાનનો અભિપ્રાય નજર કરશે ? નીંદાખાનાનો તે સમજ કહેવાય છે. તેમાં એક પણ વાત જાનની હોય તેવી તો હં. . . મળી આવી નથી

બ્રહ્મકટાનંદના પુસ્તકો પણ ગટરના કીડાને જ કામમાં હોય એમ જણાય છે, આ લેખકે પોતાનું નામ ધારણ કરવામાં ઘણી ખુબી વાપરી છે એક ઉદાહરણ Black-દુષ્ટપણ. અને બીજાં કેટલી શબ્દ “આજુદ”. એમ બેના પીઠાચ લખ કરીને તેની પ્રજા “બ્રહ્મકટાનંદ” એટલે ‘દુષ્ટપણ’ કરવામાં આજુદ પામવાર એમ ઉત્પન્ન થયેલી જણાય છે. આ નામ વર્ણુસકર ગણાય. આવાની લેખણી તે કેવી હેવી જોઈએ ? એના નેત્રોમાં રોપની જુદાજ પ્રકારની મુકાવલી જણાય છે. કસને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન જુદાજ સ્વરૂપમાં દૃષ્ટીએ પડેલા, ગોપીઓને પણ જુદાજ સ્વરૂપમાં, જ્યોત્સનાને પણ જુદાજ સ્વરૂપમાં-દર્શન થયા આમાં તેમના ચતુર્યોનોજ હોય. કીનાથજીની મૂર્તિ સૃષ્ટીના મોટા ભાગને એક સ્વરૂપમાં જણાય છે તો આ બ્રહ્મકટાનંદને બેરવરપે જણાય છે. જેનું જેનું પ્રારબ્ધ લેલા અને મજનુ-રોમિઓ અને લુધીવટ-એકબીજાને જે તેન અને ભાવથી નીરખતા તેજ નેત્ર અને ભાવથી તેની આસપાસનો જનસમાજ નીરખવા નિષ્ફળ થયેલો. આ બ્રહ્મકટાનંદ ઘણું કરીને બેરનાથનો ઉપાસક હોવો જોઈએ. જે જેનો ઉપાસક તેને તેના દર્શન આવાના લેખ ઉપર મી. ત્રિવેદી પોતાની મનઃપથ પાર પાડતા બને આધાર રાખે પણ તે આશરે કંઈ કંઈ લખવાના બચના જ એવો સમજવો. ગમે તે હોય પણ આટલી વાત મી. ત્રિવેદીએ પૂજ્યપાદ શ્રીમદ વલ્લભી ચાર્મને નીચ વૃત્તિથી તંદરૂ માટે જેવા આધારોનો ઉપયોગ કરેલા જણાય છે તેવી રીતે બે તેના સામી પડામનો કોઈ એવી જ રીતની દંતકથાનો આધાર લઈને ત્રીચંદ્રચંદ માટે પ્રમદ કરે તો મી. ત્રિવેદીનું કૃમ “ખાડો બેદ તેજ પડે” તેના જેવું યદ્ય નહીં પડે ? દેવાય એમ પણ બને “લેને મર્ડ પુન તે બોલ આલ ખસમ.” બે એમ થાય તે તે

ધણી દયાને પાત્ર થવા જોઇએ.

આવી દયામણી સ્થિતિ મી. ત્રિવેદીની થયલી દેખાડવા માટે હમો ઉપર જણાવેલા વીલસનકૃત ગ્રંથના પાન ૧૯૮ ઉપરના છેલા પેરેગ્રાફની નોંધ લખીએ છીએ.

“ With regard to the place of birth of Sankaracharya and the tribe of which he was a member, most accounts agree to make him a native of Kerala or Malabar, of the tribe of Nimburi Brahmans and in mythological language of the sect an incarnation of Sive According to other traditions he was born at Chidambaram, although he transferred his residence to Malabar,’ whilst the Keral-Utpati recognizes him the offspring of adultery, for which his mother Shri Mabadevi was expelled her caste ”

એટલે—“ ધણા હેવાલો ઉપરથી જણાય છે કે શંકરાચાર્યની જન્મભુમી કેરલ ગામ અથવા મલબાર હતી અને જાતે તે નિંબુરી બ્રાહ્મણ હતા, અને પુરાણોક્ત ભાષામાં કહીએ તો શીવનો અવતાર હતા બીજી દંતકથાઓ એમ જાહેર કરે છે કે તે સીદ્ધાચરંમમાં જન્મ્યા હતા, જે કે પોતાનું રહેઠાણ મલબાર લઈ ગયા હતા. “ કેરલ ઉત્પત્તિ ” માને છે કે તેની જન્મભુમી મલબાર છે અને તેમની માતૃશ્રીએ—‘છીનાળું’ કરેલું તેમાથી તે પેદા થયેલા, જે છીનાળા માટે તેમની નાતે તેમની માતૃશ્રી માહાદેવીને નાત બહાર કાઢી મુકી હતી. ”

મી. ત્રિવેદીના સિદ્ધાંતો ઉપર દર્શાવવામાં આવ્યા છે તે પ્રમાણે શ્રીશંકરાચાર્ય “વર્ણ-સંકર ” ગણાવા જોઈએ, અને તેની માએ જે કાંઈ શુદ્ધ સાથે ‘છીનાળું’ કર્યું હોય તો તે જાહાલ કહેવાય હાય અફસોસ ! ! ! આ દંતકથા જે ખરી હોય તો આ મી. ત્રિવેદીના સપ્રદાયના મુળ સ્થાપકની જાત અને ઉત્પત્તિ માટે શું કહેવાય વાર ? મી. ત્રિવેદીનો Syllogism ન્યાય આ બાબતનો નીચે પ્રમાણે મુકાય —

Major premise પ્રધાન સાધન	}	“સ્મૃતિના વાક્યોમાં કહ્યું છે કે પોતાના ધણી શીવાય બીજાથી ઉત્પન્ન થયેલી પ્રજા વર્ણસંકર કહેવાય છે, અને જે શુદ્ધી બ્રાહ્મણીએ પ્રજા પેદા કરી હોય તો તે પેદા કરેલી પ્રજાને ચાડાઈ કહેવાય છે.”
Minor premise ગૌણ સાધન		}
Inference અનુમાન	}	

આ માહાદેવીએ છીનાળું કંઈ જાતના પુરુષ સાથે કરેલું તે દંતકથા જણાવતી નથી. એ બ્યલિચાર મહાદેવીએ પોતાની જાતના બ્રાહ્મણ સાથે તો નહીંજ કરેલો હોવો જોઈએ કારણકે જે તેમ હતો તો નીંબુરી જાતે તેને પણ મહાદેવી સાથેજ નાતબહાર મુકેલો હોવો જોઈએ અને જે તેમ હતો તો દંતકથા જાહેર કરતે. નીંબુરી જાતનો શુદ્ધ તરફ ધણોજ

કદો-તીખો તીરસ્કાર હોય અને તે એટલે સુધી કે તેનો છાંયો પડ્યો હોય તો તેઓ સચેત્ સ્નાન વીધી કરી શુદ્ધ થતા. આ બાબતમાં વધારે તકો ચલાવવાની કાંઈ જરૂર નથી. કોઈ ધોવાથી કાદવજ નીકળે ઉપરનો ફરો ટાકવા હમો ઘણાજ દીલગીર મીએ કારણકે હમો શ્રીરાકરાચાર્ય માટે માન ધરાવીએ છીએ. ફક્ત મી, ત્રિવેદીના કુતર્કોનું અવલોકન કરતા ઉપર લખેલી ફજ અદા કરવી પડી છે.

હવે પૂજ્યપાદ શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્ય માટે મી. ત્રિવેદીનાજ સીનોગિસમ (Syllogism) ન્યાય પ્રમાણે જણાવેલી સજા બીલકુલ લાગુ પડતી નથી. મી વીલસનકૃત ગ્રંથના પાન ૧૧૯-૧૨૦ પ્રમાણે " The original teacher of the philosophical tenets of this sect is said to have been Vishnu Swami, a commentator on the texts of the Vedas x x He was succeeded by Jnana Deva who was followed by Nama Deva and Trilochana, and they, although whether immediately or not does not appear-by Vallubh-swami, the son of Lukshman Bhutt, a Talanga Brahmin, who taught in the 16th century. "

અર્થ —એમ કહેવાય છે કે આ સપ્રધાય (વલ્લભી) ના તત્ત્વજ્ઞાનના સિદ્ધાંતોના પ્રથમ વિશ્વસ્વામિ શિક્ષક હતા, જેણે વેદ ઉપર ટીકા કરી છે. ત્યારપછી જ્ઞાનદેવ થયા ત્યાર પછી નામદેવ અને ત્રીલોચન થયા અને તેમની પછી તરતજ કે કેટલોક વખત પછી વલ્લભસ્વામી —જે એક તેજગા બ્રાહ્મણ શ્રી લક્ષ્મણભટ્ટના ચિરંજીવી થયા જેઓ ૧૬મા સદીમાં તે સિદ્ધાંતોનું શિક્ષણ આપતા હતા. "

આમાં તેમના પ્રાકટ્ય માટે શ્રીરાકરાચાર્ય માફક લખવામાં આવ્યું નથી મી ત્રિવેદી પણ કહેતા નથી કે તેમની માતૃશ્રીએ અન્ય સાથે વહેવાર (માહાદેવી માફક) કરીને તેમને ઉત્પન્ન કર્યા તેઓનું કહેવું એટલુંજ છે કે તેમના પિતાશ્રી પ્રથમ સન્યાસી હતા તે સન્યાસ છોડીને ગૃહસ્થાશ્રમમાં દાખલ થયા, અને આ આવશ્યકતા રહીને પ્રજા ઉત્પન્ન કરી. આથી ખુદ્દુ છે કે પૂજ્યપાદ શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્ય શ્રીલક્ષ્મણભટ્ટની ધર્મપત્નીના પુત્ર શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્ય છે. તો મી ત્રિવેદીના સિદ્ધાંત પ્રમાણે તે વર્ણસંકર ગણાય નહીં. તેમના પિતાશ્રીની ગૃહસ્થાશ્રમ સ્થિતિમાં આવ્યા પછી તેમનું પ્રાકટ્ય થયું એટલે તે સન્યાસીથી ખેદ થયલા પણ ગણાય નહીં જે લક્ષ્મણભટ્ટે સન્યાસી આશ્રમમાં રહીને પોતાની સ્ત્રી સાથે વહેવાર કર્યો હતો અને બાળકને જન્મ આપ્યો હતો તો મી ત્રિવેદીના સિદ્ધાંતને કાંઈ લુલો લગડો ટેકા મળતે તેમ પણ બન્યું નથી. માટે કાંઈ જાતનો દોષ મી ત્રિવેદીના લખના પ્રમાણે પૂજ્યપાદ શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યને લાગુ પડતો નથી. શ્રી લક્ષ્મણભટ્ટ જે અર્થમાં સન્યાસી શબ્દ ધર્મશાસ્ત્રમાં સમજવામાં આવે છે તેવી ગીતે કદી પણ સન્યાસ ગૃહણ કર્યો ન હતો આ વાત બ્લાકટાનંદના ગ્રંથોનું ખડન કરનારે સ્પષ્ટ જણાવેલું છે તો શ્રી લક્ષ્મણભટ્ટ સન્યાસી ધર્મશાસ્ત્રના સીદ્ધાંતો પ્રમાણે ન થયા હોય તો તે સન્યાસી પણ કહેવાય નહીં માટે તેની પૂજને કાંઈ જાતનો દોષ લાગે નહીં. આ ઉપરાંત આ બાબત વધારે લખવાની જરૂર જણાતી નથી. હમોએ લેખ લખવાની બીલકુલ પણ દરકાર કરી

નહીં હતે પણ સારાની સારાસ એ નરસાને કાજી જવાનું સ્થાન હોય છે તેનું ધ્યાન આપવું નહીં એ હમારો ધર્મ સમગ્રએ હીએ.

મી. ત્રિવેદીએ પ્રશ્ન કરેલો છે કે તેણે જે અથો ઉપર આધાર રાખ્યો છે તે અથો શા સાર જમ કરાવ્યા નથી તથા તેના લેખકોને શા સાર ન્યાયની કાર્ટમા ધસડ્યા નથી. આનો જવાબ એટલો જ છે કે ક્રીચડમા પથર નાખવાથી જાંટા કાને ઉડે વાગે તેમ જ જે પાણી ને કચરાનો સંગમ થાય તો કચરો ધોવાશે નહીં અને ધોનાશે તો પણ તે પાણી મેલુ થવાનુંજ.

બીજી એવું કહેવાયલું કહે કે

“ નથી ન્યાયને હાથ પગ, જેમ તેમ ગમડી જાય; ”

“ અરે ! અદાલત એ થકી, દિવાની કહેવાય. ”

ત્રીજી કારણ એ છે કે હવેના અને નીચ વૃત્તિના આદમીઓ એમ માની લે છે કે બીજાની નિંદા કરીશું તો પ્રસિદ્ધિમાં આવીશું અને જે હમારા ઉપર કામ ચલાવવામાં આવશે તો આપણે તો કાંઈ ખોણશું નહીં પણ એથી વધારે પ્રસિદ્ધિમાં આવીશું. આવો હેતુ જોનો પાર ન પડે માટે જ શહાણાઓ આવી નીચ વૃત્તિઓને બીજાકુલ ઉત્તેજન આપતા થી તેમ તેમને કાર્ટદારે ધસડતા નથી. આવા નિંદાખોરોને પોતાના મિત્ર ગણે છે અને જો દીર્ઘ આયુષ ભોગવે એવી ઇચ્છા ધરાવે છે. કારણ કે—

“ નિંદા હમારી જો કરે, મિત્ર હમારા સોય; ”

“ સાણ લેવે ગાંઠકા, મેલ હમારા ધોય. ”

આવી બાજતમાં હમોએ વીલસનના અંધનો ઉપયોગ શા સાર કર્યો છે ? શા સાર કોઈ શાસ્ત્રીય હિતદાસનો ઉપયોગ કર્યો નથી ? તેનો જવાબ એટલોજ કે મી. ત્રિવેદીને આજ અનુકુલ છે. શ્રીચંકરાચાર્યના માયાવાદનું મહત્ત્વ વધારવા હંમેશા વિદ્વાનોના નામોનો—મેક્સમુલર વિગેરેના ઉપયોગ કરે છે તેઓ તે વિદ્વાનોના મતના શોખીન જણાતા હોવાથી હમારે મી. વીલસનના અંધનો ઉપયોગ કરવો પડ્યો છે.

ઉપરના અનુમાને હમારા પોતાના નથી, કરેલ ઉત્પત્તિમાં જે દબાવેલો મળી આવી છે તેના મી. ત્રિવેદીના સિદ્ધાંતોસાથે શું અનુમાનો તર્ક શાસ્ત્રના નિયમો પ્રમાણે નીકળે તે જેમ મી. ત્રિવેદીએ અનુમાનો વૈશ્વ સપ્રદાયના મુખ્ય સ્થાપક પૂજ્યપાદ શ્રીમદરાજાભા-ચાર્ય માટે જનસમાજ આગળ યુજરાતી તા. ૨૫. ૧. ૧૯. માં પ્રગટ કર્યા છે તેમ તેના તર્કશાસ્ત્રનોજ ઉપયોગ કરી મુકવામાં આવ્યા છે, માટે કોઈએ પણ એમ ન સમજવું કે એ અનુમાનો ને અભિપ્રાયો અમારા પોતાના છે.

જુલેસર લાયમેરી

તા. ૧૧-૩-૧૯

{

જી. હારીદાસ નારણદાસ દલાલ.

જી. એલ. એલ. બી. વડેલ દાઈકાર્ટ.

લીલાવૈચિત્ર્ય.

આણ વર્ષ શ્રીવલ્લભકુલના વિસ્તાર અર્થે ઘણું જ લાભદાયક છે, એમાં કશો સંશય નથી. પુ. ભ. સુ. ના ગતવર્ષના તૃતીય અક્ષના ૪૫ માં ૫૪માં એણે લખવામાં આવ્યું હતું કે “શ્રીદારિકાધીરાજની કૃપાથી એઓશ્રીને ત્યાં પણ લાલનું પ્રાકટ્ય થયું છે, અને ચતુર્થેતું પણ થશે.” આ વાક્યનો મથાર્થ અતુલ્ય કરવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયના જોઈને અમને અત્યર્નદ થાય છે. તૃતીયપીઠાધીશ્વર ગોરવામી શ્રી ૬. શ્રીમદ્બાલકૃષ્ણલાલજીમહારાજને ત્યાં ચતુર્થલાલનું પ્રાકટ્ય થયું છે, એ જાણીને પુ. ભ. સુ. ના વાચકો ખચિત જ આનંદિત થયા હશે. મહારાજશ્રી હાલમાં અમદાવાદમાં મિરાજે છે, અને ત્યાં શ્રીમદ્વાયાર્થચરણ અને અન્ય તેમના વર્યોએ નિર્મિત ગ્રંથોનું મજલાપામાં વ્યાખ્યાન પણ કરે છે, અને તેનો લાભ લાના વૈષ્ણવ ગણના સદગૃહસ્થો લે છે. આ સમયે મહારાજશ્રીને અમારું નમ્ર સૂચન છે કે-અમદાવાદ જોવા દ્રવ્યસપન્ન વૈષ્ણવસૃષ્ટિવાળા નગરમાં એતન્માર્ગીય ગ્રંથોનું મુદ્રણ કરવા માટેની એક સંસ્થા જો સ્થાપવામાં આવશે તો ખચિત જ તેથી આ સંપ્રદાય ઉપર આપનો મહાન્ ઉપકાર થયલો ગણાશે મહારાજશ્રીને ત્યાં પણ આવા શુભ પ્રસંગો ઉપર હજારો રૂપીઆનું ખર્ચ થાય છે, તેની સાથે આ નામમેવા તરફ જો ધ્યાન આપવામાં આવે તો અમે નથી ધારતા કે એ કાર્ય અશક્ય થઈ પડે વળી મહારાજશ્રીએ ઉત્તરાવગ્યામાં આચારવિચાર અને વ્યવહારથી વૈષ્ણવોઉપર ઘણી સારી છાપ બેસાડી છે, તો આશા છે કે તેઓશ્રી અતિ અગત્ય ધરાવતા નામસેવાના પ્રસંગોને ભૂતી જશે નહિ અને સંપ્રદાયની વ્યાપક સેવા કરવાની સ્વકર્તવ્યતા વિસ્મરશે નહિ જ.

ગોરખદરવાળા સુપ્રસિદ્ધ શ્રીજીવનલાલજીમહારાજના લાલમાવા શ્રીરણુછોડલાલજીને ત્યાં પણ એક લાલનું પ્રાકટ્ય થયું છે. શ્રીદેવકીનંદનાચાર્યજીની પેઠે શ્રીજીવણુલાલજીમહારાજને પણ પુસ્તક દ્રવ્ય સપાદન કર્યું છે, અને તેઓશ્રી તો આપ્રદાયિક ગ્રંથોનું મુદ્રણ કરાવવાનો ઉત્સાહ પણ ધરાવે છે ખરા, તો આવા અપૂર્વ આનંદદાયક પ્રસંગે તેઓશ્રી પણ જો કંઈ રકમ નામસેવાનિમિત્તથી અલગ કાઢે અને અપ્રસિદ્ધ ગ્રંથોનું સત્વર મુદ્રણ કરાવે તો સંપ્રદાયને લાભ થયા સિવાય રહે નહિ. વળી શ્રીદત્તશ્યામલાલજીમહારાજને જો વીજ કરેલું છે, તેમાં શ્રીમુખોદિનીજીનાં મુદ્રણની આજ્ઞા પણ કરેલી છે, તેમની એ હજારો પગિપાલન શ્રીરણુ-છોડલાલજીએ અવશ્ય કરતું જ જોઈએ, એમ અમારું નમ્ર મત છે.

તૃતીયલાલનું પ્રાકટ્ય સુરતવાળા શ્રીમજ્જરનલાલજીમહારાજને ત્યાં થયું છે તેઓશ્રી હજી સ્વસ્થવસ્થ છે, પરંતુ તેઓએ કાંઈ આધુનિક કેગવણી લીધેલી હોવાથી, તેઓશ્રીને પણ ઉપરની સૂચના કરીએ છીએ, અને તેની આ જમાનામાં કેટલી આવશ્યકતા છે, તે વિચાર કરીને આવા આનંદદાયક અને વાળાર પ્રસંગોમાં તેને લગતી યોજના પ્રકટ કરવી તે આપ્રહ કરીએ છીએ.

આ વર્ષમાં શ્રીગમનવમીના વ્રતસંબંધે મહાત્મ મતભેદ છે શ્રીનાથદ્વારાની દિપ્પશ્ચીમા ચાષ્ઠી અને શનિવાર વ્રતનો નિર્દેશ છે, બ્યારે શ્રીનૃસિંહલાલજી મહારાજની દિપ્પશ્ચીમા નવમી અને રવિવારનું વ્રત કરવાનું લખ્યું છે, તે સંબંધમાં શ્રીમ.પ્રભુચરણે (શ્રીગુસામજીએ) એક નિર્ણય લખેલો છે, જે અત્ર મૂલસ્વરૂપમાં આપવામાં આવે છે તે ઉપરથી કયો પક્ષ યાલ્ય છે એનો નિશ્ચય વિદ્વદ્ગણ કરી લેશે.

શ્રીહરિર્જયતિ ॥ અગસ્ત્યસંહિતાયાં—‘ચૈત્રે શુદ્ધા તુ નવમી પુનર્વસુયુતા યદિ ॥ સૈવ મધ્યાદ્યયોગેન મહાપુણ્યતમા ભવેત્ ॥ વિદ્વા ચેદક્ષસંયુક્તા વ્રતં તત્ર કથં ભવેત્ ? વિદ્વાનિપેધશ્રવણાત્ નવમી ચેતિવાક્યતઃ ’ ॥ અત્ર નિર્ણયમાહ—નવમી ચાષ્ઠી વિદ્વેત્યાદિના । ‘નવમી ચાષ્ઠી વિદ્વા ત્યાજ્યા વિષ્ણુપરાયણૈઃ । ઉપોષર્ણ નવમ્યાં વૈ દશમ્યામેવ પારણમ્’ । નનુ વ્રતસ્ય પારણાન્તત્વબોધક પ્રમાણેનૈવ વ્રતવિન્યન્યથાનુપપત્ત્યા ચૈકાદશીપૂર્વદિનપ્રાપ્તેર્દશમ્યામેવેતિવચનવૈયર્થ્ય સ્યાદત્તો નિયમવિધિરયમ્ । તેન નવમી સત્ત્વોપિ દશમીક્ષયે વિદ્વૈવ કાર્યેતિસિદ્ધમ્ । ન ચ નિપેધવાગતુરોધેન નૈવં વાચ્યમિતિવાચ્યં, દશમીવૃદ્ધિવિપયત્વાત્ તસ્યા इति વૈન્મૈવં, નિપેધવિધિવદુક્તનિયમવિધિરપિ વૈષ્ણવમાત્રવિપયકોથવા સાધારણ-જનવિપયકઃ ? ઉપક્રમાનુરોધાદાઘ એવાભિમતશ્ચેત્તદોપોષર્ણં નવમ્યામિતિવ્યર્થ-મુત્પત્તિવાક્યત્વાભાવાત્ । વિદ્વાનિપેધવિધિમારભ્યાધીતત્વાત્ । સામાન્યપ્રાપ્તાવૈવ વિશેષવિધિનિપેધયોઃ સમ્ભવાત્ । તથાચ વિદ્વાનિપેધે સત્યુત્તરદિનકર્તવ્યત્વે પ્રાપ્તે સતિ યત્ પુનર્વસૂપોષણવિધાનં, તત્રાપિ નિશ્ચયવાચકાવ્યયકથનેન નિયમ-કથનપૂર્વકં, તેન દશમ્યવૃદ્ધાવપિ નવમીવૃદ્ધૌ તસ્યામેવોપોષર્ણં કાર્યં, નવમ્યવૃદ્ધૌ તુ વિદ્વૈવોપોષ્યેત્યવસીયતે । અન્યથા દશમીપારણનિયમવિધિનૈવ નવમ્યુપોષર્ણ-સ્યાપિ પ્રાપ્તેઃ પુનસ્તદુક્તિર્વ્યર્થા મુસ્યાત્ । યદ્યપ્યેવં પારણવિધૈર્વૈયર્થ્યમાયાતે તથાપ્યુપોષર્ણવિધેર્મુખ્યત્વાત્ પારણવિધિ વાક્યસ્યામુખ્યત્વેનૈકાદશીપૂર્વદિન-પરત્વં કલ્પ્યતે । ’

॥ इति श्रीविद्वक्तेश्वरविरचितः श्रीरामनवमीनिर्णयः ॥

Before S'ankara proceeds to point out inconsistencies in the Sāṃkhya philosophy, he should himself admit the realities of Pramānas and give up the mania of Māyāvāda. He should further accept the eternity of the Vedas as taught by the S'rutis,¹ Smritis,² Bādarāyana and Jaimini,³ and also improve upon his exceedingly meagre idea of Apaurusheyatva.

Once safe on the ground of *one* real and all-embracing Brahman, S'ankara may well point out to the Sāṃkhyas, their own inconsistencies of calling the Vedas Anitya and yet Apaurusheya. The Sāṃkhyas should be compelled to give up either of these two incompatible views. He should then show that if the Vedas are Anitya, they would be like sprouts a product of Prakṛiti. If however they are not a *product*, they must be included in the Puruṣa category. The Sāṃkhyas being thus once for all dislodged, he may well point out that they may be free from such absurdities, if they but admit one *really* omniscient Brahman. If S'ankara be truly *sincere* to the Vedas, he may then maintain that the Vedas are simply Brahman in the *real* capacity of its celestial and divine Breath,⁴ and refrain from reversely inferring, from this and similar passages, the non-eternity of the Vedas.

THE PRAMEYA SECTION.

We shall now begin the discussion about Prakṛiti and examine (1) whether the doctrine of Prakṛiti is supported by scriptural passages, (2) whether S'ankara's interpretations of such passages are correct, and (3) whether he has been able to refute the doctrine of Prakṛiti on purely speculative grounds.

Let us commence with S'ankara's Chatussutree. In the Adhyāsa Bhāṣya, he incidentally refers once or twice only to the Sāṃkhyas as he is engaged in establishing his own "Inexpressible Apprehension" (Anirvachaneeyakhyātib). After promising an enquiry of Brahman, he observes as an introduction to the next Sūtras that there

1. वाचा विष्णुर्निर्वाणः etc. 2. शब्दब्रह्म सुदुर्बोधम् etc. Bhagavata XI 21 35-13
3. B S. I. 3.28-30, B S. I. 1 5. 4. अस्य महतो मृतस्य निश्चितम् Bri II 4 10.

is a diversity of opinion regarding the peculiar characteristics of Brahman, and mentions a few such diversities, that of the Sâmkhyas—that that being is only enjoying but not acting, included as well. To refute this diversity, he utilises the second Sûtra (Janmâdyasya yatah etc.), and observes that *Brahman* is the omniscient and omnipotent cause, from which proceed the origin etc of the universe, differentiated by names and forms, implying of course that the universe is an unreal outcome of Mâyâ-environed *Is'wara*. He then observes that *Prakriti* cannot be the cause, because the universe (1) is differentiated by names and forms,¹ (2) is replete with agents and enjoyers, (3) is the substratum of actions and their results having definite places, times and causes, and (4) the nature of whose arrangement cannot even be imagined by the mind. The cause of such an universe should be *Is'wara*. S'amkara finally concludes that the Sûtra in question is meant rather to set forth a Vedânta text² (Vedântavâkyaprâdars'anam) He then proceeds to give two interpretations of the next Sûtra (1) that Brahman is the source of scriptures and (2) that scripture is the only source to know it from. In the fourth Sûtra, he is greatly anxious to show that the Vedânta texts converge towards his own doctrine of Mâyâ.

Let us now examine this S'amkara's Inexpressible Apprehension is incompatible, because there is no such thing existing. Nothing is known, except what exists or what does not exist³ The Sâmkhyas would here maintain their own 'Apprehension of something real and something unreal' (Sadāsatkhyâtih) by observing that it is disproved and not disproved⁴ (Sadāsatee khyâyete) S'amkara could have completely silenced the Sâmkhyas and many others, if he would have observed that the universe is itself a form of Brahman, because the universe is Sat + potential Chit + potential Ananda of Brahman, and as such entirely real, but that the *sense* of Ego (Abantâ) and Meus (Mamatâ) superimposed on that universe, is entirely false, and that this worldly Apprehension of Ego and Meus is therefore unreal S'amkara ought to have rather explained superimposition as a false

1. अस्व जगत्तो नामरूपाभ्या व्याकृतस्य जन्मादि सर्वज्ञात् सर्वज्ञत्वे कारणाद् भवति तद् ब्रह्म
B. S. S'. B. 1.1.2

2. Tat. 111. 2.

3. S. P. S. V. 54.

4. S. P. S. V. 56

but distinct Apprehension (Anyakhyātib). He ought rather to have observed पूर्वोत्पन्नस्यानुभवस्य सत्कारात्मना स्थितस्योद्बोधकैः प्रापत्ये मायिकार्थाकारवती बुद्धि-
वृत्तिर्मायया बहिः क्षिप्यते तदा सा पुरोवर्तिनः सर्वतो वागतो ब्राह्मण्य बहिरवभासत इति मायिक-
स्यान्यस्यैव ह्यानादन्यख्यातिरित्यत्र न्यवाहियते¹

Again the Sāṃkhyaś do not deny that the universe including names and forms is differentiated. They do call it differentiated, but just as he calls undifferentiated and unreal Māyā to be the cause of the universe, they would call undifferentiated but real Prakṛiti to be the cause. The difference then lies in the *meaning* of the word undifferentiated (Avyākṛitam) rather than in the *line of argument*. Prakṛiti is as undifferentiated as Māyā-environed Is'wara. The activity of Prakṛiti to emanate the universe is real, and therefore stronger than the *unreal* activity of S'ankara's Is'wara. S'ankara here presupposes in his second argument that some higher soul like his Is'wara alone can be active. The Sāṃkhyaś would here retort that activity belongs to Prakṛiti and enjoyment to Puruṣa, and also add that *pure* life (chit) even according to S'ankara, cannot be active. They would not admit his presupposition of Is'wara, especially when that itself is unreal, and the argument thus cannot have any force against them. His third argument is that Prakṛiti cannot be the organising agent. They however would here refer him to the very nature (Svabhāva) of Prakṛiti. The fourth argument is the celebrated argument of *design* which we shall have to discuss later on in detail. They may even urge that the Brahman in Tait III 1. is not Māyā-environed Is'wara but Prakṛiti, since from *it* everything evolves *really*. The etymology too of Brahman may perhaps be shown by them to be in their own favour. Again, the Chaturvẽtree itself is strongly against the doctrine of Māyā. S'ankara says that omniscient and omnipotent is the cause of the universe, but Is'wara according to S'ankara himself is neither, for omniscience and omnipotence are only *phenomenal*, if not altogether fictitious. His commentary on the second sũtra has again been a source of confusion and perplexity to his own adherents, who interpret it in a variety of divergent² ways.

S'ankara would have easily freed himself from all similar

1. ह्यातिवाद

2. Vide Siddhāntales'a pp. 9-10, Vizayanagara series.

imputations, if he could have but remained faithful to the Sūtra-kāra and accepted *pure* Brahman itself to be the cause of the universe. In this case, he would have of course to give up his doctrine of Māyā and subscribe himself to the doctrine of *Pure* Brahman. But if he brings in his superimposition and sublation (Adhyāropa and Apavāda) in the causality of Brahman, and regards Brahman to be active only phenomenally, in such a case, it is best to answer him by the following succinct refutation given in the Anu Bhīshya and the Tattwadeepa Nibandha

उत्पत्तिस्थितिनाशाना जगत कर्तृ वै बृहत् । वेदेन बोध्यते तद्वि नान्यथा भाषितु क्षमम् ॥
न हि श्रुतिविरोधोऽस्ति कल्पोऽपि न विरुध्यते । सर्वभावसमर्थत्वाज्जिह्वयन्त्यर्थवद् बृहत् ॥

A B I 12

कोचिदत्रातिविमलप्रज्ञा श्रुतार्थबाधनम् । कृत्वा जगत्कारणता दूषयन्ति परे ढरं ॥
अनाद्यविद्यया ब्रह्म ब्रह्म तत् किल कारणम् । म्याविद्यया समरति मुक्ति कल्पितवाक्यत ॥

x x x x x x

ज्ञाननाशयत्यसिद्धयर्थं यदेतद्विनिर्मुक्तम् । तदन्यथैव संसिद्ध विद्याविद्यानिरूपणात्¹ ।
यन्मायिकत्वकथन पुराणेषु प्रदृश्यते । तदेन्द्रजालपक्षेण मतान्तरमिति ध्रुवम् ॥
नास्ति श्रुतेषु तद्वार्ता दृश्यमानासु कुत्रचित् । वाचारंभणवाक्यानि तदनन्यत्वबोधनात् ।
न मिथ्यात्वाय कल्पन्ते जगतो व्यासगौरवात् । ज्ञानार्थमर्थवादश्चेच्छ्रुति संप्रत्यादिरूपिणो ॥
अनगोकरणाद्युक्त विधिमाहात्म्ययोर्न तत् । अपवादार्थमेवैनदारोपो वस्तुतो नहि ॥
दृढप्रतीतिमिद्वयर्थमिति चेन्न युज्यते । मुख्यार्थबाधन नास्ति कार्यदर्शनतः श्रुते ॥
ऐन्द्रजालिकपक्षेऽपि तत्कर्तृत्वं नटे यथा । मुक्तिस्तदातिनष्टा स्यात् स्वप्नदृष्टगजेष्वेव ॥

मायादीना च कर्तृत्वं श्रुतिसूत्रविधायते ॥

सामवृत्तिविधातेन गुर्वादीना च दूषणात् । मायावादे न मतव्य सर्वव्यामोहकारक² ॥
अकर्तृत्वं च यत्तस्य माहात्म्यनापनाय हि । विरुद्धधर्मबोधाय न युक्त्येकस्य वारणम् ॥
मायिकत्व पुराणेषु वैराग्यार्थमुदीर्यते । तस्माद्विद्यामात्रत्वकथन मोहनाय हि ॥
असत्यमप्रतिष्ठ ते जगदाहुरनोश्चरम् । अपरस्परसंभूत किमन्यत् कामहेतुकम्³ ॥
असङ्गाद्वैतमाने तु सव ब्रह्मैव नान्यथा । ज्ञानाद्वैक्यबुद्धिस्तु बाध्यते न एरुषत ॥

(T. D. N. I 80-92.)

After promising an enquiry of the Supreme Brahman in the first sūtra, the second sūtra becomes inconsistent, if applied to the *lower* (Aparam) Brahman. Dr. Thibaut observes "As soon as, on the other hand, we discard the idea of a two-fold Brahman, and

1. ब्रह्मवादे विद्याविद्ययोर्ब्रह्मयोरेव ब्रह्मशक्तिवत् । Tattwa Dīpa Nibandha 1 35.

2. Vide Tattwa Dīpa Nibandha Prakāśa I. 89

3. Vide BhagavadGītā xvi 8.

conceive Brahman as one only, as the all-enfolding being, which sometimes emits the world from its own substance and sometimes retracts it into itself, ever remaining one, in all its various manifestations, a conception which need not by any means be modified in all its details on the view of Rāmānuja, the definition of Brahman given in the Sūtra becomes altogether unobjectionable”

Again, after translating the word “Asya” in the Sūtra as “of the universe” (Jagatah), the *third* Sūtra becomes useless, for Scripture is *included* in the universe. At any rate the Tvāt of the third sūtra (S’āstrayonitvāt) becomes altogether redundant, for S’āstrayoni would have been quite sufficient, if S’ankara’s meaning was *at all* intended by the Sūtrakāra. To believe that the proposition is mentioned in two distinct sūtras, is indeed astounding. Again, from his commentary of the fourth sūtra, it would appear that by Scripture (S’āstram) he really means the Upanishads. This is limiting the meaning of that word once for all decided by himself in B. S. S’. B. I. 1. 3.

The word Samanvayah in the fourth sūtra does not mean convergence by means of collation (Aidamparyam), because Samanwaya in that sense is yet *to be* proved (Sādhyah) and cannot at this stage be granted as proved (Siddhah). Such a Samanwaya cannot be called proved (Siddhah) until the Sūtrakāra has at least reached the end of the first Adhyāya. If समन्वय is taken to be (Siddhah) here, the first Adhyāya would become useless. Even admitting that Samanvayah is a reason, and at the same time a proposition to be proved further on (Pratijagarbhitahetuh), S’ankara cannot gain anything, for we do not at all observe in the following Sūtras the Samanwaya leading to the doctrine of Māyā.

After observing the causality of Brahman on the evidence of Scripture, it is but natural and legitimate that the Sūtrakāra would teach that Brahman is not merely the instrumental cause (Nimittam) but that it is actually the *material*¹ cause of the universe.

१. समन्वयो नाम सम्यगनारीपितानागन्तुकेन रूपेण सर्वं लक्ष्योक्त्यानुवर्तमानत्वम् । अस्ति-
भातिप्रियत्वेन सच्चिदानन्दत्वरूपेणान्वयात्, नामरूपयोः कार्यत्वात् ।

He would thus be able to show thoroughly and satisfactorily that Brahman (and not Prakṛiti, Atoms, Māyā, Nescience etc.) is the cause. In fact, the material cause of the universe must be pointed out first, otherwise the greater part of the Upanishads would be useless. S'ankara, anxious to fight out his case, against the Mee-mānsakas, forgets this natural process, and has somehow to explain away Samanvaya in a sense not intended by the Sūtrakāra and not entirely suitable to himself. After saying that Brahman is the cause of the universe on the authority of Scripture, his *first* object would be to show that though in some passages¹ Brahman is described as the author of the universe and in others² as *pure* existence, thought and bliss, yet both the sets of S'rutis mean one and the same thing, and that Sachchidānanda Brahman itself, and nothing else,³ is the cause of the universe. The Sūtrakāra in the Samanvayādhikarana teaches that Brahman in the capacity of pure existence (sat) is the author of the universe. In the next two Adhikaranas, he will similarly show that Brahman in the capacity of thought and bliss is the cause of the universe. The Sūtrakāra in the opening sūtras ought to establish his own theory rather than directly begin the refutation of others. To suppose that he begins, leaving aside that great object of his, the refutation of the Sāṃkhyas at once, is only indirectly pointing out a grave defect in that immortal work. He must satisfactorily show that Brahman and Sachchidānanda Brahman itself, and none else,⁴ is the material cause, and that ether, breath etc. are mentioned as the cause, only because they are looked upon as aspects, phases, or forms of Brahman itself. It is only after completely establishing his own theory in the first three pādas of the first Adhyāya, that he takes up the direct refutation of the Sāṃkhyas in the fourth pāda of the opening Adhyāya.

1. Tait. III 1. etc. 2. Tait. II. 1. etc

3. प्रकृतेरापि ब्रह्मवादे भगवदमत्यम । 'आत्मोऽज्ञानमयो ह्यर्थ' 'एकमेवाद्वितीयं' इत्यात्मन्य-
'वाह्मनोगोचरतात द्विधा सममयद् बृहद् । तयोरेकतये ह्यर्थ' प्रकृतिः सौमयात्मिका । ज्ञान एव न्य-
तमो भावः पुरुष सोमियोयत' इत्यादिश्रोमागवतेवाद्वास्तव्योयप्रमुवावयात् । अज्ञानात् पारिच्छेद-
प्रियत्वे । नानिन् वाधदर्शनात् । नानान्यं त्वेच्छिकमेव । ब्रह्मोवातयसोमिष्येकं कंशप्राकृत्यात् ।

Anubhāshya Prakāś'a, I 1.3

4. In doing this, the Sāṃkhya theory with many others will incidentally be refuted as a matter of course.

S'ankara is thus wrong with many others to see in *Ikshater-nis'abdam* etc. the direct refutation of the S'ankhyas. We shall yet examine his arguments independently and point out that the attacks against the Prakritivāda apply with equal force to his *own* doctrine. The *Ikshatyadhikarana* is a very important *Adhikarana* from S'ankara's point of view. He shows here that Prakriti is (*As'abdam*) not taught in the Vedas, because they teach that the author of the universe is *Ikshanakartā*, possessed of the quality of seeing, that Prakriti cannot, being inanimate, possess that quality, and that therefore it is *As'abdam*. By *Iksh* is meant not that verb alone, but any verb having a cognate sense. S'ankara manages to meet the objections urged against him by the S'ankhyas by his usual recourse to "Imputed quality" (*Upahitārthaka*).

The S'ankhyas may in the first place point out that omniscience is possible in the Sattwa aspect of Prakriti, and that an inanimate effect may well proceed from inanimate Prakriti. Again, the very illustration of the *inanimate* sun mentioned by S'ankara to show the eternity of knowledge in *Is'wara* may be shown by them to be more in their favour than S'ankara's. The defenders of the S'ankhyas may here remark that the S'ankhya theory cannot be called *As'abdam*, since the S'ankhyas do accept the Vedas (*s'abdah*). Nor can the *Sūtrakāra* call their theory to be *As'abda* from his own standpoint, because in S'vet IV 5 etc, Prakriti is actually taught.¹ Nor is there any necessity to imagine something else by *Ajā*, because the difference in the interpretation of *Ajā* is more nominal than essential. Prakriti has been taught by the Vedas (*Ātā*) as a *power* in S'vet IV 5 etc, and it must be admitted in that capacity to be the material cause on the evidence of inference based on numerous *Smritis*.² Without Prakriti there will ever remain a want.³ The passages like S'vet IV 10 etc. are misinterpreted by S'ankara. S'vet IV.10 is to be read in connection with S'vet. IV 9, and it is obvious that *Māyā* there is *nothing else than*

1 Vide Jayateertha, I. 1. 5

2 Vide Bhikṣu, 1.1. 5

3 This is certainly not the *Sūtrakāra*'s view, for, according to him, Brahman is all embracing and in want of nothing.

real Prakṛiti or creative power of pure Brahman. Mâyâ again never means "the Superimposition of silver on mother-of-pearl (S'ukti-rajatâdhyâsah) People rather use Mâyâ in the sense of "power". If in spite of such retorts from the Sâmkhyas and their defenders like Bhikshu etc, S'amkara persists in maintaining his ground, his *own* Brahman equally becomes *As'abdam*, since he himself calls it to be beyond speech (*avachyam*) on the doubtful evidence of Tait II.9, and similar S'rutis, and when Brahman is really *avâchyam*, as S'amkara thinks, the enquiry of Brahman is of no avail, for no evidence, s'abda included, can reach Brahman, if it were really and entirely beyond speech.

Again, S'amkara is not consistent, if he says that Brahman is *Ikshanakartṛi*, because according to him it is only *Ikshanam*(seeing) And if he were to assert that *Ikshanakartṛitvam* can be reconciled in Mâyâ-environed *Is'wara*, he may be reminded that the enquiry is about Brahman, and not about *Is'wara* Brahman, and not *Is'wara*, is the cause of the universe Mâyâ-environed *Is'wara* is, besides, not desired to be the object of enquiry, because its knowledge would be of no utility Brahman, moreover, cannot be *Ikshanakartrî* according to S'amkara, for then it can as well be seen (*dris'yam*), and therefore it would cease to be *avâchyam* Nor can *Ikshanakartritvam* be looked upon as figurative (*gaunam*), for that would be possible even in Prakṛiti, and S'amkara then gains nothing.

Râmânujâ here observes that S'amkara's doctrine (Nirvis'eshâ Brahmanavâda) of Brahman without attributes is also refuted in this Adhikarana, because Brahman referred to in the Sûtras is (*Jijnâs'yam*) an object of knowledge, and its seeing (*Ikshanam*) is real (*Pâramârthikam*) With S'amkara, however, this seeing is unreal The *Ikshatî* sûtra establishes that Brahman is really intelligent and not *merely* intelligence. "Intelligent" means "possessed of the *quality* of intelligence" If Brahman's *Ikshanam* is not real, Brahman is really without the quality of intelligence. Again if its *Ikshanam* is not real, it is, like Sâmkhya Prakṛiti, without the quality of seeing (*Ikshanagunavirahitam*), and S'amkara's *Is'wara* is thus no better than the Sâmkhya Prakṛiti. Again, if Brahman is absolutely without attributes, light (*Prakâśah*) becomes inconsistent in it, because light is an *attribute*

A substance without attributes can neither enlighten others nor be enlightened itself. Brahman would in that case be no better than a vessel without quality. And if he has to observe that Brahman has the potentiality of prakâśa (Tatkshyamam), this "potentially" means "power" (Samarthyam), and Brahman does become possessed of attributes (Svis'eshyamam) in spite of S'amkara. Further, if one attribute of prakâśa is admitted on the evidence of S'ruti, why not admit all the attributes on the same authority, and bid farewell to the doctrine of Mâyâ altogether?

Again S'amkara contradicts himself when he resorts to implication (Lakshana) in interpreting the word *Ikshateh* in the fifth sutra after once admitting in B. S. S' B 112, that the sâtras have merely the purpose of stringing together the flowers of the Vedânta passages etc. (*vedânta vâkyâ Kusumgrathanatvât vedântamim*)

As a matter of fact this Adhikâraṇa has no direct concern with the Sâmkhya theory, since, as stated above, the Sutrakâraṇa is primarily engaged here to establish his own system. If the Sutrakâraṇa really intended to refute the Sâmkhya claim on the S'rutis in this Adhikâraṇa, he would have brought in here the Anumânika and similar Adhikâraṇas as well, and at once set up a chain of arguments against them. Refutation in detached Adhikâraṇas can hardly be called a *scientific* process of meeting a strong adversary.

S'amkara's arguments in the sixth and other sutras go against himself. The causality is *not metaphorical* (gaunam) as of *Is'wara*, but *real* and *principal* (mukhyam), because there is the word 'Atinânam' in the text. If Mâyâ-environed *Is'wara* be the cause, the worshipper of such a phenomenal *Is'wara* would gain nothing but phenomenal existence only, and not deliverance. The worshipper of the author of the universe however does gain deliverance, and the cause of the universe is therefore not unreal *Is'wara*, but real and all embracing Brahman. Again, if the cause of the universe be figurative (gaunam) only, a denial (apavîdah) would follow, but there is no statement of its having to be set aside (heyatvam). Not only do the passages teaching creation refer to *pure* Brahman, but even those teaching complete sleep (Sushuptih) and deliverance (muktih) directly refer to pure Brahman, because Brahman is only one, and

all the passages refer to it alone and nothing else. The Sûtra S'rutatwâtcha based on Pûrnamadah etc. distinctly says that *pure* Brahman, and not Mâyâ-environed Is'wara, is the cause of the universe. S'amkara can however easily extricate himself from all those attacks, if he but becomes *faithful* to the Sûtrakâra and accepts like him one Brahman only "as the all-enfolding being which sometimes emits the world from its own substance and sometimes retracts it into itself, ever remaining one in all its various modifications." Pure Brahman can safely be the author of the universe, and Mâyâ its real power, entirely subordinate to and dependent on the same pure Brahman. Nor will the right non-duality of Scripture suffer in that case, for power is only a voluntary (Aichchikam) and real (Vâstavikam) aspect or form (rûpam) of the powerful Substance itself.

The Sûtrakâra now proceeds further and shows in the Anandamayâdhikarana that Brahman in the capacity of Ananda also is the cause of the universe. Brahman in all its three aspects of Sat, Chit, and Ananda is now fully established to be the cause. It is now conclusively demonstrated that Tait II.1, Tait. III 1, etc refer to one and the same Brahman, same in form, same in essence. After taking a positive view that Brahman as Ananda is the cause, the Sûtrakâra reviews the whole subject negatively, and shows that nothing *but* pure Brahman can become the cause. After dismissing the claim of the soul, since it is Chit but not manifest Ananda, he proceeds to dismiss the claim of the inanimate substance (Jadam) in B S I.1.18-19. The former Sûtra literally means "there is no requiring of inference (anumânâ) because of desire (kâmât) The next Sûtra means "and moreover Scripture teaches the joining (Tadyogah) of the individual soul in that "Anandamaya". Both the sutras go against all Jadvâdins, and therefore against the Sâmkhyas too.

Let us now see how S'amkara manages to interpret these sutras Bhîskara, Râmînuja, Madhva, Nimbârka, Vallabha and Bhikshu, all accept the reading Anumânâpekshâ, but S'amkara reads Anumânâpeksha instead, and translates Anumânâh by Anumânikah and observes that Anandamaya does not refer to inanimate Prakriti, because the latter has no Kâma² The Ikshatyâdhikaranam had been

1. Brih Khila Kârda

2 Tait. II 6

used by him to repudiate the claim of the Sāṃkhyas on the Vedas, and he is here compelled to add a lame defence of the Sāṃkhya refutation repeated here, observing that "a favourable opportunity presents itself, and the Sāṃkhya tenet is refuted here a second time on the basis of the Scriptural passage about the use of the universe feeling desire¹". In the next sūtra Śaṅkara is more concerned with the reconciliation of his own inconsistent opinions, and says nothing remarkable against the Sāṃkhyas.

Now Anumānāpekshā gives a very good sense, and there was not the slightest necessity to take Anumānāpekshā, especially when the published Bhāṣyas take Anumānāpekshā. Again, the root āpeksh was already taken by him to signify any verb having a *cognate* sense, and it would therefore signify desire too, and the sūtra inātcha etc, would therefore be redundant. The Sūtrakāra however adds it a distinct sūtra, and it is clear that he did not therefore mean 'I take all verbs having a cognate sense. Moreover 'a favourable opportunity' (prasāṅgāt punarnirākaranam) is not a *satisfactory* answer. There is no favourable opportunity for Śaṅkara at any time, for, from his own observation in the latter part of B.S.S.B. 1.19, it is obvious that desire (kāmaḥ) is impossible in Nirguṇa Brahman, as it would then be one *feeling* desire (Sakāmanam) and therefore *possessed* of attributes (sagunam). Desire according to Śaṅkara is then only figurative, and his position would thus be no better than that of the Sāṃkhyas. Again, even admitting for a moment that these two sūtras present a favourable opportunity, Śaṅkara cannot take advantage of them, for all such opportunities have already been once for all simultaneously answered away, on Śaṅkara's own admission, in the Ikṣatyadhikaranam.

Again, Śaṅkara should observe that the Sūtrakāra from his mention of Kāma in the Anandamaya Adhikaranam seems to believe that desire (Kāmaḥ) is a property, neither of the inanimate Substance (achit) nor of the Soul (chit), but of Ananda essentially Brahman's desire (kāmaḥ) of evolving the universe should not of course be confounded with the petty desires of the Individual Soul (jīvātman) fettered with the sense of Ego and Meus. Kāma is

1. कामयितुं समाश्रित्य प्रसंगतः पुनर्निराक्रियते

sometimes taught to be a property of *Buddhi*, but it is essentially a property of *Ananda*, and *Buddhi* too primarily inherits it only from the *Anandamaya Paramâtman*. After the *Ananda* of the Individual Soul is involved, he becomes a victim of desire through *Buddhi*.

Again, the next *sûtra* is a grave difficulty for *S'ankara*. He does not accept a union (*sâyujiyam*) in Brahman, but a mere disembodied existence (*kaivalyam*), and the word *Tadyogah* in the *sûtra* is certainly very hard for him. The *Sâmkhyas* would here maintain against almost all the schools of the *Vedânta* philosophy that *Anandamaya* is *Prakriti* in the aspect of *Sattva*. They would urge that *Atman* cannot have the head¹ (*S'iras*) etc, and *Atman* in that passage is merely figurative (*gaunah*). *Ananda* means happiness, and it is therefore, they would continue, a property of *Sattwa*. The passage therefore does not refer to *Atman*, but to *Prakriti* in its *Sattwa* aspect. The *Sûtrakâra* however silences them by observing that such an inference is not required, because before one comes to that inference after a long chain of reasoning, the word *kâma* immediately decides the question in favour of the *Anandamaya Brahman*. Desire cannot surely be a property of any inanimate object primarily.

In the *Antaryâmiyadhikarana*, there is a *sûtra* *Na cha smîrtam* etc where the word *Smîrtam* seems to refer to the *Sâmkhya Prakriti*. The discussion refers to *Brih Up VII 22*. The *Purva-pakshin* is supposed to believe that *Antaryâmin* is not *Paramâtman*, but some deity presiding over the earth etc. *S'ankara* answers that *Antaryâmin* is not a presiding deity (*Abhimani Devatî*), because that deity has not self-hood (*âtmatva*), immortality (*amritatva*), the quality of being known to the earth-deity (*Prithvyâdya jñâtatva*) and similar other qualifications. *Antaryâmin* is therefore *Mâyâ-environed Is'wara*.

S'ankara's arrangement of this *Adhikarana* is in the first place faulty. That the internal ruler (*Antaryâmin*) is real *Paramâtman* has already been decided in the *Antaryâmi Brâhmanam*. In that *Brâhmana*, four remarkable truths are taught (1) Brahman exists in everything, and yet it is not affected by that thing or the properties of that thing. (2) Brahman exists in everything, and yet

સ્વધર્મના મુખ્ય સિદ્ધાન્તો.

૧. જગત સત્ય છે.
૨. જગત, જીવ, અતર્થામી, અક્ષર દત્યાદિનાં નિમિત્ત અને ઉપાદાન કારણ શુદ્ધ નિર્ગુણ બ્રહ્મ શ્રીકૃષ્ણપરમાત્મા જ છે.
૩. જીવે અવિદ્યાથી દરપેટો અહન્તામમતાત્મક સંસાર મિથ્યા છે.
૪. જીવ અણુ છે, શુદ્ધ નિર્ગુણ બ્રહ્મનો અંશ છે, વ્યાપક નથી.
૫. પરબ્રહ્મ પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણનું ધામ અક્ષરબ્રહ્મ ગણિતાનંદ છે.
૬. સર્વોપરિ વેદાદિશાસ્ત્રે પ્રતિપાદિત પરમદાડાપદ વસ્તુ શ્રીકૃષ્ણ જ છે.
૭. શ્રીકૃષ્ણની સેવા એ જ અસ જીવનો ધર્મ છે, એટલે વસ્તુતઃ સ્વધર્મ શ્રીકૃષ્ણમેવા જ છે.
૮. આત્મનિવેદન અને પ્રભુપ્રપત્તિ વિના અન્ય વિશ્વધર્મ હોઈ શકે જ નહિ.

વૈષ્ણવોને મિત્ર નિવેદન.

૧. આવૃત્તી વર્ષથી શ્રીમદ્વલ્લભાષ્યનું ભાષાન્તર પુષ્ટિઅક્તિસુધામા પ્રતિમાસ આપવાની યોજના કરવામા આવી છે.
૨. વૈષ્ણવોએ પાંચમા તર્પનું નોંધાવર જન્માષ્ટમી પહેલાં મોકલવાની કૃપા કરવી, કારણ કે જન્માષ્ટમી પછીથી મોકલનાર પાસેથી રૂ. ૨-૦-૦ નોંધાવર લેવામા આવે છે, જે અઠા આના વિશેષ આપના કેટલાકને (આ.અમારું કાર્ય ધાર્મિક અને નિરર્થક છે એમ જાણવા છતાં) ઉદ્દેશ થાય છે.

વિદ્વન્મણ્ડલ.

(અનુવાદક.—નાનુ લાલ નારાયણદાસ ગાંધી, M A L L B.)

શ્રીમદ્વલ્લભાધીશ્વરના દ્વિતીય દુમાર શ્રીવિદ્વન્નેશ્વરજીયજીના 'વિદ્વન્મંડલ'નામક ગ્રંથથી કયો વૈષ્ણવ અસાત હશે ? 'પુષ્ટિઅક્તિસુધા' ના વાંચકોએ પુ જ સુના બીજા વર્ષના અંકોમાં તે ગ્રંથના તાત્પર્યનો અસત અનુભવ કર્યો છે જ માયાવાદના સંપૂર્ણ ખડન સારે સ્વસમગ્રગ્રંથના મિદ્ધાતોનું ઉદ્ધારન, શ્રુતિ અને યુક્તિના અપૂર્વ બલથી સ્વસિદ્ધાંતોનું પોષણ જેવું આ ગ્રંથમા જોવામા આવે છે તેવું અન્ય ગ્રંથમા નથી જ. પુષ્ટિમાર્ગનાં ધાર્મિક તાત્પર્યો સમજાવાને માટે આ ગ્રંથ જેવો ઉપયુક્ત થઈ પડે છે, તેવો અન્ય જાણી ધર્મ પડતો, દુકામાં ફેરવે જ કે આ ગ્રંથ એક જ વખત વાંચીને તૃપ્ત નહિ થતાં વારંવાર વાંચ્યા જ કરશે. બધા સરલ છે. સાધારણ ગુજરાતી જાણનાર પણ ઉચ્ચ સિદ્ધાંતોને આ ગ્રંથથી સમજી શકશે.

ગ્રંથ ગણત આઠપેઠ ૩૩ હોંમનો છે, છતાં નોંધાવર માત્ર રૂ. ૧-૮-૦ ગણ્યું છે એવું કષારનો પ્રકટ થઈ ગયો છે.

મલવાનું ઠેકાણું —

શા. ઉત્સવજાલ ગોપાલદાસની કંપની.

મુદ્રણ જેઠા ભાર્ગવેટ, કામધેનુ ગલી—મુમુક્ષુ નં. ૨

પુષ્ટિભક્તિસુધાના ગ્રાહકો તથા વાચકોને ખાસ વિજ્ઞાપિ.

ચાર વર્ષ સમાપ્ત થયા આ માસિક વૈષ્ણવોની મેવા કરી રહ્યું છે, પુષ્ટિમાર્ગનું, રસનું, ભક્તિનું અને શુદ્ધાદિત બ્રહ્મવાદનું શુદ્ધ સ્વરૂપ સમજાવવા અનવરત પ્રયત્ન કરી રહ્યું છે, અને પુષ્ટિ-માર્ગને નામે ચાતુરતા ઘોંટાક્ષા અને પ્રતારણાને ઉવાડા ખાડા અધમ વિષયગ્રસ્ત મનુષ્યે, અધમતા બેધડક ખુદશી કરી, શુદ્ધ સદ્ગુણ પુષ્ટિમાર્ગ શું છે તે સરસતાથી વાચકોને દર્શાવે રહ્યું છે. આ માસિકના લેખકો નિસ્વાર્થથી સર્વ લેખો લખે છે, અને કોર્પોરાલો દ્રવ્ય, સમય, અને શુદ્ધિથી સહાય કરે છે, તેથી તેઓ અમે જોઈએ છીએ કે વૈષ્ણવો વાચવાને આતુર હતા માત્ર ૩-૨) વર્ષદિવસે ભરા ગ્રાહક થતા નથી, માટે અમાને વિજ્ઞાપિ છે કે દ્રવ્યવાન વૈષ્ણવોએ ૫-૧૦ રૂપિયા લઈ મદદ કરવી. અને શુદ્ધ ધર્મ સમજવાની હચ્છાવાન કરે! વૈષ્ણવે એક રૂપિયા તો અવશ્ય લઈ સહાય કરવી જો કાંઈ પણ દ્રવ્ય બચશે, તો માસિક નું હદ વધારવામાં, બેટ આપવામાં, અથવા ગ્રામીન પુસ્તકો જાપાવવામાં તે પર્યવાસ આવશે. આ માસિકના શુભેચ્છકોએ-શુદ્ધ પુષ્ટિમાર્ગના શુભેચ્છકોએ-આ વિજ્ઞાપિ અવશ્ય ધ્યાનમાં રાખી માસિકની ઉન્નતિમાં સહાય કરવી.

પુષ્ટિભક્તિસુધાકાર્યાલયમાં મલતી પુસ્તકો.

૧. શ્રીભાગવતભાષ્ય	...	...	૦-૧-૦
૨. શ્રીમદ્ભગવાદગીતા	...	...	૦-૮-૦
૩. શ્રીમદ્ભગવાદગીતા.	...	...	૦-૮-૦
૪. શ્રીમદ્ભગવાદગીતા.	...	...	૦-૮-૦
૫. અધિકરણસંગ્રહ	...	...	૦-૪-૦
6. System of Vallabhaacharya	...	...	Free